आचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितं

कुमारपालचरितं

नाम

प्राकृतद्व्याश्रयकाव्यम्

पूर्णकलशगणिविरचितया टीकया

परिशिष्टे च सिद्धहेमव्याकरणस्याष्टमाध्यायेन सहितम् ।

पण्डिताभिधानेन पाण्डुरङ्गसूनुना शंकरेण

संपादितम्

तस्येदं द्वितीयं संस्करणं

वैद्योपाह्वेन परशुरामशर्मणा संशोधितम् ।

भाण्डारकरप्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिराधिकारिभिः

प्रकाशितम् ।

INTRODUCTION*

I

THIS revised edition of the Kumārapālacarita of Hemacandra is based upon the same manuscript material as was used for the first edition by the late Mr. S. P. Pandit and his Shastri, Pandit Shivram Shastri Tatke. The material presented in the first edition required a thorough revision and rearrangement, particularly in view of the great advance made in the Prakrit studies since the days of the late Mr. Pandit Mr. Pandit used three MSS. for the text and the commentary of the Kumārapālacarita, and one Ms. and two printed editions of the eighth chapter of Hemacandra's Grammar dealing with the Prakrit dialects which he gave as an Appendix. I give below the description of the material.—

(A) THE KUMĀRAPĀLACARITA AND ITS COMMENTARY

B. This Ms. consists of 67 leaves and has 17 lines to a page. The leaves are 11¾″ × 4½″. The colophon at the end runs as follows :—

सवत् १५७१ वर्षे कार्तिकवदि चतुर्दशी बुधे सालीवाडामध्ये वास्तव्यपंडित-वीठलसुतपंडितलटकणलिखितं ॥ १ ॥ यादृश पुस्तक दृष्ट्वा तादृश लिख्यते मया । यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम् ॥ २ ॥ शुभ भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ १ ॥ संवत् १५७० वर्षे श्रीअणहिल्लपुरनगरे श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनसागरसूरिपट्टे श्रीजिन-सुंदरसूरिपट्टपूर्वविल (?) राद्दयकरावतारश्रीजिनहर्षसूरिशिष्यैः श्रीकमलसयमोपाध्यायैः श्रीप्राकृतव्याश्रयवृत्तिर्लेखयांचक्रे ॥ १ ॥

---

* This Introduction embodies a good deal of material from the Introduction to the first edition. P. L. V.

It shows that the Ms was written at Patan in Gujrat, in Samvat 1570 or 1514 A D This Ms was obtained for the late Mr Pandit by his friend the late Mr Hariprasad Santokhrambhai Desai of Bhavnagar

C This was a Ms obtained by the late Mr Pandit through the same gentleman It was written in Bhavnagar and completed on 10th March 1883 It consists of 131 leaves 12″×9⅜″ It does not give any more details

D This Ms forming the collection of the Deccan College and now deposited at the Bhandarkar Oriental Research Institute is one of the whole of the Dvyās'raya Kavya (now printed in BSS Nos LXIX and LXXVI) and consists of 473 leaves, 10″×4½′ with 17 lines to a page The first 387 leaves contain the Sanskrit Dvyāsraya Kāvya and its Vrtti illustrating Sanskrit grammar, and the remaining leaves contain the Prakrit Dvyāsraya Kāvya with its Vrtti The first and the last of the leaves are unfortunately lost and hence it is not possible to ascertain its age

(B) THE APPENDIX

A. This Ms of the eighth chapter of Siddha-Hemacandra or Sabdanusasana consists of 44 leaves, 10⅝″×4¼″, and has 15 to 16 lines to a page It was written in Avanti or Ujjain in Samvat 1612 or 1555 A D It was obtained by the late Mr Pandit from the library of Seth Manibhai Premabhai of Ahmedabad

P This is the printed edition of R Pischel Grammatik der Prakrit Sprachen, Halle, 1877 This edition is based on a collation of six MSS and B for which see below.

B This is the printed edition entitled 'Prakrita Bālabhāsā Magadhi' by Krishnashastri Mahabalesvar of Bombay and published in Samvat 1929 or 1873 A D

The importance of this Appendix in the present volume cannot be exaggerated as it is extremely useful, firstly for the proper appreciation of the Dvyāśraya kāvya, and secondly for the text of the commentary. For, the commentary embodies a very large portion of Hemacandra's grammar and also of his Vṛtti. Thus the preparation of the text of this Appendix was an important stage in the preparation of the Dvyāśraya Kāvya and its commentary. It will be seen from the critical apparatus that the Kāvya and the commentary are based on the text of the Appendix where the MSS. failed to give a clue to the accurate text.

A few observations are necessary here about the method of recording variants from MSS of a work written in Prakrit. Firstly, MSS. are at variance in writing ए and ओ when they are followed by a conjunct consonant, as an option is allowed in such cases to have इ and उ substituted by Hema. i. 85 and i. 116; and further by iv. 410 and iv. 411. The result of the promiscuous operation of these rules is complete chaos. The variants, therefore of इ and उ in place of ए and ओ are not recorded. Secondly, the scribes often write ओ as उं; but when the stroke above उ is obliterated or misplaced, we decided the correct reading on the strength of the metrical value and ignored the variants. Thirdly, the promiscuous use of यश्रुति by Jain writers may be tolerated elsewhere but cannot be so tolerated in the present work which obviously illustrates a system of grammar; we have not recorded variants due to यश्रुति. Fourthly, certain forms allow an option, e g., हिं may be written as हि, हिँ or हिं; we ignored the variants of this type, metrical needs being our sole guide. In fact MSS. do not use the ँ sign of anunāsika at all, even in cases where the use of anunāsika is to be illustated. Fifthly, the MSS. make promis-

onous use of स and ण्ण, although a व्यवस्थितविभाषा should in such cases be the guiding principle for modern editors we have followed, on principle, the readings of our Ms B, and have not noted the variants

As Hemacandra's Prakrit grammar is one of the exhaustive works on the subject, and as there is no aid for its proper understanding by way of notes in English, we have added in this revised edition a few notes on the first three pādas, while we have made them a little bit more exhaustive on the portion dealing with the Apabhramsa dialect We hope that in this way the utility of this part is considerably enhanced

II

The present, work *viz*, Srī Kumārapālacarita-Prākrta Dvyasraya-Mahākāvya is strictly speaking not a complete poem by itself, but is only a part, and though several MSS are devoted to this part only, there are many others which contain the entire Dvyāsraya Mahākavya The first seven parts of the poem, as a whole, are devoted to the description of the Anahillapura princes, including Prince Kumārapala, and the illustration of the first seven chapters or adhyayas of Hemacārya's Sutras of Sanskrit Grammar. The eighth part is devoted exclusively to the description of Prince Kumārapāla, his excellences and exploits and to the illustration of the rules of the grammar of the Prakrit language which form the eighth and last chapter The whole poem, the first twenty cantos of which are in Sanskrit and the last eight cantos in Prakrit, is thus the work of one and the same author, but the commentary is written by two different scholars The colophon of the commentary on the poem illustrating the Sanskrit part of the grammar runs as follows —

इति श्रीजिनेश्वरसूरिशिष्यलेशाभयतिलकगणिविरचितायां श्रीहेमचन्द्राभिधान शब्दानुशासनद्व्याश्रयवृत्तौ विंश सर्ग समर्थित ।

Two verses at the end of the commentary illustrating the Prakrit part are as follows —

दत्तो मुदा तैर्जिनरत्नसूरिक्षमाधिपैर्बोधमणिप्रदाप ।
आप्राकृतद्व्याश्रयहेमगर्भस्थित यदादर्शयदर्थजातम ॥
श्रीमज्जिनेश्वरयतीश्वरदत्तदीक्षा
शिष्योऽत्र पूर्णकलशो गणिरल्पबुद्धि ।
अन्योपकारिषु पद परिलब्धुकामा
वृत्त्यानया किमपि तत्प्रकटीचकार ॥

It is evident from this that Abhayatilakagani was the author of the commentary on the part of the poem illustrating the seven adhyāyas and that Purnakalasagani was the author of the commentary on the part illustrating the eighth adhyaya, and, that both were the pupils of Jinesvarasuri One Laksmitilakagani a common friend of these two commentators has looked over and corrected both these commentaries and his service is thankfully acknowledged at the end of the commentaries on both the parts So the ruling prince who forms the hero of this part of the poem is Kumarapala of Anahillapura (Pattana), the author of the poem and of the grammar to illustrate which the poem is intended is Hemacarya or Hemacandra and the author of the commentary on the poem is Purnakalasagani

III

All that is known of Purnakalasagani is that Abhaya tilakagani and Laksmitilakagani were his fellowstudents and that he was the pupil of Jinacandrasuri whose suc cession as the head of the Candra religious sect is thus given at the end of the commentary —

१ य आद°१

1 Abhayadevasūri, 2 Jinavallabha, 3. Jinadatta, 4. Jinacandra, 5 Jinapati, Jinesvara

IV

Next we give a short account of the subject of the poem. The poem begins with the description of the capital, Pattana and takes up the hero as being already on the *throne and with representatives of rulers of all provinces attending on him The first five cantos and a part of the sixth are devoted to the description of Ana hillapura, the wealth of the king, the splendour of the royal temples of Jina, the grandeur of the procession in which the king visited them, the liberality and devotion with which he worshipped the images, the beauty of the king's gardens, and the pleasures and luxuries of the king and his subjects in all the seasons of the year The latter part of the sixth canto contains an account of the warfare between the armies of Kumārapala and Mallikārjuna, the king of the Konkan, which ended in the defeat and death of the latter, and a brief account of the relations of Kumārapāla with contemporaneous kings The last two cantos are devoted to the expression of moral and religious reflections, in the seventh, they are placed in the mouth of the hero, and in the eighth, they come as instructions from the goddess Srutadevī to the hero given by her at his prayer

As this poem does not contain any account of the genealogy of the hero and the interesting events of his life previous to his attainment of sovereignty, we propose to give here for the information of the uninformed reader, a brief account of the same, as mainly based on the Prabandhachintāmani of Merutunga, and also a short

* See I 23

summary of the incidents mentioned in the latter part of the sixth canto and of the reflexions contained in the seventh and the eighth cantos.

The author of Prabandhacintāmaṇi states that Bhīmadeva, the King of Anahillapura, admitted into his harem one, Cauladevi, who though not a Ksatriya virgin, and once, a courtezan by profession, was admired for her strength of character and devotion to her master. Their son was Haripāla His son was Tribhuvanapāla and Tribhuvanapāla's son was Kumārapāla It was predicted by those who were proficient in chiromancy that Kumārapāla would succeed Siddharāja on the throne of Anahillapura (Pattana), that ruling king, however, on account of the flaw in the parentage of the youth disliked the idea and always remained on the watch to put him to death. Kumārapāla, who suspected this, passed several years in other countries as an ascetic Once he returned to Pattana and resided in a convent It happened to be the day on which Siddharāja had invited all the ascetics in the town for worshipping them by way of celebrating the anniversary of the death of his father Karna Kumārapāla was, therefore, obliged to be present along with all the ascetics. Siddharāja, when washing the feet of this assembly with earnest devotion, came to Kumārapāla and was struck when he noticed the extreme delicacy of the soles of his feet and such marks thereon as had been *described to him to be sure prognostications of sovereignty.* Kumārapāla did not fail to observe the change which had come over the face of the king and immediately fled away Pursued by the soldiers of Siddharāja, he first hid himself in the work-house of a potter, and then in a heap of thorny branches of trees in the field of a cultivator, and thus eluded the search of his pursuers.

During his flight while resting under a tree, he noticed a rat bringing out from a hole twenty one silver coins, one by one When the rat afterwards began to restore them, he allowed it to go into the hole with one of them and then took possession of the rest The rat on its return, not finding the treasure was so deeply grieved that it died immediately on the spot Kumārapāla was much pained to see this incident On the way, while going without food for three days and tormented by hunger, he happened to meet a lady with a large retinue on the way to her father's house She invited him with affection as a sister and treated him to rich food Thus journeying for several days through the country, he arrived at Stambhatīrtha, Khambhat–Cambay, where Hemācārya, the great Jaina saint resided at the time There he called at the minister Udayana's house to ask for food. Again Udayana saw him in the convent, where in reply to his questions Hemācarya, on the strength of the marks he noticed on his person, prophecied that Kumarapāla was going to be the ruler of the whole land Noticing that Kumārapāla hesitated to trust in the prediction, Hemā cārya made two copies of the statement of his prophecy and handed over one to the minister and the other to Kumārapāla The statement ran thus,—* 'If you will not be anointed king on Sunday the second day of the dark fortnight of the month of Kārtika when the moon will be in the constellation *hasta* in the year 1199 Samvat I shall give up the work of prophecying hereafter " On seeing this Kumārapāla and Udayana agreed to abide by the orders of Hemācārya if the prophecy should be realised

* प्रबन्धचिन्तामणि p 194 line 4.

सं० ११९९ वर्षे कार्तिक वदि २ रवौ हस्तनक्षत्रे यदि भवत पट्टाभिषेको न भवति तदात परं निमित्तावलोकसंन्यास ।

Hemācārya at the same time, exacted from Kumārapāla a promise that he would accept the Jaina creed if he should become a king Kumārapāla then went to the house of Udayana who entertained him heartily and, providing him with all requisites, sent him on to Mālvā

There in the temple of Kudangesvara he noticed a verse, inscribed on the tablet containing the account of the foundation of the temple, which ran as follows — * "When eleven hundred and ninety nine years will have been completed, there will be king Kumāra who, oh Vikramarāya, will be like you" Astonished to read this *inscription and having about the same time learnt that* Siddharāja was dead, Kumārapāla started back for Anahillapura

Returning to the town at night, hungry and exhausted, and having got no money, he appealed for his meals to the charity of a confectioner, and then went to the house of his sister's husband Kanhadadeva who was the foremost among the ministers to whom Siddharāja had entrusted the work of placing a suitable ruler on the throne. Kānhadadeva who had gone to the Court, found Kumārapala in the house on his return home, and treated him with great respect, and, next morning accompanied by his army in a state of readiness for action, took him to the palace When all the courtiers were assembled, a young relation of the deceased king was first placed on the throne, but he appeared to be extremely careless as he did not mind even his clothes when they fell off and left his limbs naked, and was, therefore, regarded as unfit for the honour. Another relation was then placed in the post,

---

* पुण्ये वर्षसहस्रे शते वर्षाणा नवनवत्याधिके भवति कुमारनरेंद्रस्तव विक्रमराज सदृश P 194, प्रबन्धचिन्तामणि

but he, too, was regarded as undeserving, as he sat in an extremely humble position joining his hands in an attitude of prayer Kānhadadeva then put forward Kumārapāla, who won the applause of all that were there by taking his seat on the throne in a neat and majestic position and handling his sword adroitly The state priest then immediately performed the ceremony of coronation and Kanhadadeva rendered to him the prostration due to a king Kumārapāla being of a mature age of 55 years when he ascended the throne and having gathered vast experience in his numerous travels, conducted the government of the state independently and became unpopular among the old ministers who combined together and once employed assassins to murder him when he was to pass through a dark part of the palace But a relation of his secretly gave him the information, and he evaded their effort and put to death the hostile ministers Kānhadadeva, too, feeling proud of the relation he bore to him and of the service he had rendered to him on the occasion of his installation on the throne, began to insult him by publicly speaking of his low origin and poor antecedents Kumarapala frequently asked him to reserve his criticism for private interviews, but finding that Kānhdadeva persisted in his insulting behaviour, without showing any outward signs of dissatisfaction, caused his eyes to be extracted and sent him home This established his influence thoroughly on all courtiers and subordinate princes who bore well the following truth in their heart —

> आदौ मयैवायमदीपि नून न तद्दहेन्मामवहेलितोपि ॥
> इति भ्रमादङ्गुलिपर्वणापि स्पृशेत (स्पृश्येत ?) नो दीप इवावनीप ॥१॥

A lamp should not be touched by a man even with the tip of his finger with the false idea that since it was he who lighted it at first, so indeed it would not burn him

though treated with disregard, such is the case with a king too.

When Kumārapāla felt he was firm on the throne, he proved his gratitude to the potter, Alinga, who had given him shelter when he was being pursued by the soldiers of Siddharaja, by appointing him one of his ministers and conferring upon him a grant of land consisting of 700 villages The descendants of that potter assumed the name Sagara in order to conceal their original low profession Udayana nobleman of Stambhatīrtha (Cambay), who had also obliged him, was not forgotten by him One of his sons, Vagbhatadeva by name, was made the prime minister

But another son of the same nobleman, *Vāhada who was a favourite of Siddharaja, could not bear the dignity of Kumārapāla and disobeyed his orders By and by he joined the army of §Ānāka the king of Nagor The young man having bribed many of the dependents of Kumarapāla induced Ānāka to undertake an invasion on Gujarat The great efforts of Vahada, who had prepared nearly every thing for the complete defeat and destruction of Kumarapala by way of spreading disaffection among his followers and servants, were frustrated by a strange incident Kumarapāla had an excellent elephant whose name was Kalahapancānana (a lion in a fight) His driver, Caulinga by name, whom Vāhada had bribed over to his side, happening once to be scolded by Kumarapāla took offence and left his service Samala, another elephant driver, who was unequalled in his honesty and professional skill, was appointed in his place When the time of the meeting of the forces of Kumārapāla and

* This young man s name is variously written as Cabada and Bahada also.

§ This name is written as आनो also

Ānāka arrived, Kumārapāla was informed by his spies of the disaffection that had been created among his followers, but being naturally brave made up his mind to fight alone with Ānaka, and ordered Sāmala to take his elephant against him Finding that Sāmala hesitated to obey his order, Kumārapāla charged him with treachery Sāmala denied the charge and explained his hesitation by saying that in the opposite army there was Vāhada, also riding an elephant, whose voice was so shrill that it terrified even elephants He however, removed the danger by previously stopping the ears of his elephant by his wearing garment and then driving him against that of Ānāka Vāhada who was not aware of the change of the elephant-driver, being fully confident that he would receive help from the elephant-driver of Kumārapala, forced his elephant on Kumarapāla's and tried to step on his head, sword in hand Samala, who foresaw the attack, slightly withdrew his elephant, so that Vāhada fell down between the two elephants, where he was seized and taken prisoner by the foot-soldiers of the brave king Immediately Kumarapāla hastened against Ānāka, and, challenging him to fight as 'the best of Ksatriyas' with his usual practice, shot an arrow exactly in his face, and when he lay prostrate on his elephant, shouted victory, waving his garment with great joy When the two *leaders were thus defeated, all rendered* obedience to Kumārapāla whose victory was thus complete

The next great encounter of Kumārapāla's men was with Mallikarjuna, the king of the Konkan Once while Kumārapāla was sitting in his court surrounded by his generals and dependents, a bard described Mallikārjuna as having assumed the title, 'the grand father of kings." Kumārapāla, unable to bear the insult looked around and was astonished to see one of his councillors, Ambada by

name, showing to him his joint hands in an attitude of prayer, so after the council was seperated, the king sent for him and asked him what he meant Āmbada said that from the demeanour of the king he inferred that the king wished to find out whether there was any warrior in the assembly by sending whom he could reduce Mallikārjuna who being vainglorious had assumed false dignity, and that, being himself competent to execute the commission, he had made that silent request Immediately the king brought together the various sections of his army and his dependents, and despatched them against Mallikarjuna with him Having made several long and consecutive marches Āmbada had just crossed the river Kalavini and was pitching tents when Mallikarjuna attacked him and routed his army Being thus defeated and driven to the other side of the river, he attired himself in black clothes and, having used black flags in his army lived in black tents Kumārapala who was in that part of the country having seen the dismal camp and being informed that it was Āmbada's and that the appearance he had assumed was owing to his being unable to bear the disgrace of the defeat he had met with, was struck with the highly sensitive nature of that general and sent another army and some more of his powerful feudatory princes to his aid Being thus assisted Āmbada again crossed the river Kalavini, and after constructing a road, again assailed the army of Mallikārjuna *Directing his attention particularly towards the king and* getting up to the head of his elephant he used his tusks as a ladder, challenged him to a single fight and called upon him to invoke his favourite deity and to be the first to strike Then Āmbada threw him down and cut off his head, the feudatory princes who had been sent to his aid being in the meanwhile engaged in plundering the town Having

* *

thus promulgated the authority of Kumārapāla in the Konkan, he returned to Anahillapura and in the Court of the King offered his salute with Mallikārjuna's head covered in gold "in the presence of 72 feudatories" He also presented the enormous *wealth he had brought from the treasury of Mallikārjuna to the king who rewarded him by conferring upon him the title of "the grand-father of kings" which was as it were thus wrested from Mallikārjuna

After giving a poetic description of this victory, the Prākrta Dvyāsraya Kavya mentions briefly how Kumārapāla extended his power further by conquering Śrīnagara, Kānol and Tilinga From the North-west also the king of Sindhu is described as devoting himself to the service of Kumārapala

The Prakrta section of Dvyāsraya Mahākāvya is extremely brief in mentioning the submission tendered by princes of other countries to Kumārapāla The king of Javana is described as abandoning all pleasures owing to the fear he feels for him "Uvvesvara"‡ is spoken of as presenting to him abundant wealth and excellent horses The Prince of Vārānasi (Benares) is mentioned as daily waiting at the portico of the palace for his visit Kumārapāla receives presents of rich gems from the country of Magadha and excellent elephants from Gauda His army devastates the country of Kānyakubja and terrifies the king The sufferings of the country of Dasārna are extreme, the king is terrified to death The wealth of the vast capital is carried away by his soldiers

* शृङ्गारकोडीसाडी १ माणिक्यउपछेडउ २ पापक्षउहारु ३ संयोगसिद्धिसिप्रा ४ तथा हेमकुम्भा ३२ तथा मौक्तिकानां सेडउ ६ चतुर्दन्तहस्ती १ पात्राणि १२० कोटी गार्द १४ द्रव्यस्य दण्ड । See प्रबन्धचिन्तामणि p. 208

‡ The commentary does not say whether this shows the name of a king town, or country

and several generals of that king meet with death at their hands After reducing the power and pride of the king of Cedi (Tripuri, modern Tipparah) the army of Kumāra pāla is described as establishing its camp on the banks of the Revā, the crocodiles in its deep waters and the gardens on its spacious banks are mentioned as suffering at the hands of his brave soldiers The army then crosses the river Jamunā and assails the king of Mathura, who being aware of his weakness, protects his town by gratifying the assailants by presents of gold The potentates finally mentioned as contributing to the greatness of Kumarapala are " the king of Jangala", " the ruler of Turkish Mahomedans ", and " the Emperor of Delhi." This takes us to the end of the sixth canto of the poem, at the end of which the poet describes the hero as hearing the praises offered by the king of Jangala and then going to sleep

The seventh canto introduces the hero as waking up early in the morning and meditating on the serious duties of man and the verses in the canto are couched in the words of the hero The last two cantos do not refer to any historical events but contain moral and religious reflexions After describing how the sinful acts of a man cause his soul to wander about in the universe and how saints are happy in holy places when free from the influence of love, and after effectively denouncing the conduct of vicious men and women and the evil consequences of yielding to the influence of women, the hero is made to bestow praises on such individual saints as Sthulabhadra, Vajra, Gajasukumāra, Gautama, Abhayakumāra, Sudharma, Jambu Prabhava, and to extol the Jaina doctrine and Jaina teachers and ascetics generally Then after describing the necessity of confining devotion to the five principal Jaina deities, the hero offers prayer

to Śrutadevī and requests her to give him proper counsel concerning his duties.

The last and eighth canto is couched in the words of the goddess, Śrutadevī who is represented by the poet as imparting knowledge to Kumārapāla in compliance with his prayer. The substance of the advice contained in the canto is as follows:—Patient thought, freedom from anger, freedom from sinful operations, a mind devoted to absolution, righteous conduct, sharp intelligence, kindness towards the whole world, following the path of saints, making no distinction between friend and foe, looking upon all with a kind eye, speaking short and sweet, and the constant thought that lust and other hostile passions have to be kept always in check, are some of the means of attaining absolution. The repetition of the *prayer of Arhat and other deities, viz, what is known in* the Jaina doctrine as Pañca-Paramesthi-Namaskāra, and abstaining from taking life and saving a man of whatever caste he may be, the repetition of the sacred spell, चत्तारिमङ्गल &c, and the constant contemplation of the feet of Arhat, enable a man to be free from attachment to all objects of senses; to carry on the practice of all the particular postures recommended in Yogaśāstra; to acquire perfect acquaintance of, and control over, all the passages of the vital airs and fluids; and to abstract the mind from all worldly objects and to concentrate it on Brahma, which gives freedom from the fear of disease, old age and death and secures final absolution. "Save all life from destruction" is the best religious instruction that a man can confer upon man The praise or censure coming from others should not cause one to bestow praise or censure on them. One should always secure the favour of his religious preceptor and thus attain the purity of

his own mind. By following the words of saints by means of severe self-discipline one should destroy the effects of bad actions. Those preceptors should be abandoned who by the desire of wealth bring their pupils into difficulties. One that has faith in the words of Arhat naturally understands the philosophy of such subjects as birth, death, creation, absolution, &c. Doctrines which are false (other than Jaina doctrines) should be avoided as leading to evil consequences. The attainment of absolution should be preferred even to the attainment of godhead,as the happiness of the former is eternal while that of the latter is temporary. One should always bow to the preceptor who puts down in public discussion the preachers of false doctrines. Without the three 'gems' —faith (ज्ञान)—knowledge of religious truths (दर्शन) and good conduct (चारित्र)—absolution cannot be obtained, as valuables do not fall from the skies, but can only be purchased with money. Mercy practised daily towards living beings leads to salvation; and it makes no difference whether one is in a holy place or in a jungle or in his own house. Those who violate religious binding by eating at night fall into depths of sins and have to pass through innumerable lives. To attain heaven one should be merciful towards living beings and to attain absolution one should practise self-control; all other efforts are utterly useless. Those ears and hearts are blessed which every moment receive, and hold fast, fresh words of sound sense coming from saints. The distinction between 'mine' and 'thine' altogether disappears from the minds of those into whose ears even the mention of the revelation of Jina has found its way. Thoughts should be fixed on religion in order to make one's heart free from passions, to make one's word true and to make one's conduct pure. Can waters have the power of bestowing

good, that people go to the Narmadā, the Sarasvati, the Yamunā and the Bhagirathī and throw themselves like beasts into them ? Jına should be fixed firmly ın mind as ıf he were made a resident there or as ıf he were painted or engraved or reflected there or as ıf he were there by nature Without mercy all show of holıness ıs worthless , and one possessed of mercy cannot fail to get salvatıon

Some ımportant events ın the life of king Kumarapala may be summarised here He was born ın Samvat 1149 or 1092 A D and came to the throne ın Samvat 1199 or 1142 A D The first ten years of his reign were taken up by the consolıdatıon of his posıtıon as King He was a great warrıor and extended the kingdom of Gujarat largely Hemacandra mentıons ın his Mahavira carita that the conquests of king Kumarapala would extend to Turkıstan ın the North the Ganges ın the East mount Vındhya ın the South, and the ocean ın the west

स कौवेरीमातुरुष्कमैन्द्रीमात्रिदशापगाम् ।
याम्यामाविन्ध्यमावार्धि पश्चिमा साधयिष्यति ॥ IV 52

The most ımportant victories over the Sambhara King Arnoraja and the Silahara king Mallikarjuna have already been mentioned above When peace was esta blished ın the country he devoted himself zealously to religious matters His minister Bahadadeva introduced Hemacandra to him and his learning made such a strong impr sion on him that he became converted to Jainism n Samvat 1209 or 1152 A D took the twelve vows of the faith built numerous temples throughout his kingdom, stopped the seven vices, and issued orders for the prohi bition of slaughter ın the kingdom Two edicts on non injury to beings issued by the feudatories of Kumārapāla Pūnapāksa and Alhanadeva have come to light He made

pilgrimage to mount Girnar and mount Satrumjaya He died in Samvat 1229 or 1172 A.D at the mature age of 80

[Material on the life of king Kumārapāla —Kumārapāla-pratibodha of Somaprabhācārya, GOS XIV 1920, Moharāja-parājaya of Yasahpāla, GOS IX, 1918, Prabhāvakacarita, Prabandhacintāmani, Kumārapālacarita of Cāritrasundara, Kumārapālaprabandha of Jina mandana, Rāsamālā edited by Forbe, Bombay Gazetteer, the present work, i e, Dvyāsraya Kāvya of Hemacandra, Kumārapālacarita of Jayasimhasūri]

V

Acārya Hemacandra was born in Samvat 1145 or 1088 A D at Dhandhukā in a family of Modha bania caste His name at birth was Cangadeva or Cāmgodeva, his mother's name was Pahini or Cāhini and his father's name was Cacca, Cāca or Cāciga The father professed Hinduism and the mother was an ardent follower of Jainism. When Cangad eva was just five years old, or, according to *Rasamāla*, eight years old, acārya Devacandra happened to visit Dhandhuka The mother used to go to the Jain Temple with her son, There ācārya Deva candra who was staying in the temple noticed on the person of the boy signs of high spiritual life as also of intelligence of high order Devacandra persuaded the mother to entrust the boy to him so that he might receive initiation as a Jain ascetic This took place in Samvat 1154 or 1098 A D The mother agreed with great difficulty The father of the boy was away all the while, and when on his return he found his son to have become a monk he got angry, went to Devacandra to demand his son back, but was persuaded by Udayana, minister of Jaya

simha *alias* Siddharāja, to give up the boy to follow the religious lıfe The boy was given the name of Somacandra on his entering the order of ascetics He thereafter studied various branches of Hindu and Jain sciences. In recognition of his scholarship, his old ācārya gave him the Mantra and the title of Sūri and re named him as Hemacandra This ceremony was performed at Nagor in Samvat 1162 or 1105 A.D Hemacandra thereafter visited Anahillapura the capital of Gujarat, and was introduced to king Jayasimha *alias* Siddharāja It was at the suggestion of Siddharāja that he wrote his Grammer and, for the high patronage that he received from the king, named ıt Siddha-Hema Sabdānusāsana and himself wrote a commentary on it During the reign of Siddharāja, Hemacandra composed a few more works such as Abhidhānacintamani and Anekārthasamgraha Siddharāja honoured Hemacandra as a learned monk at first, but gradually came under the influence of his religious tenets also It is said that under Hemacandra's instruction Siddharāja built two Jain temples Rājavihāra in the capital and Siddhavihāra at Siddhapura The work which Hemacandra began in the reign of Siddharāja was completed in the reign of his successor, king Kumārapāla, for Siddharāja only favoured Jainism, while Kumārapāla adopted Jainism as the religion of the state

Hemacandra is a versatile and encyclopaedic writer The tradition says that his writings extend to three crores and a half of slokas The Prabhāvakacarita says —

व्याकरण पचाङ्ग प्रमाणशास्त्र प्रमाणमीमांसाम् ।
छन्दोलंकृतिचूडामणी च शास्त्रे विभुर्व्यधित ॥ १ ॥
एकार्थनेकार्था देश्या निर्घण्ट इति च चत्वार ।
विहिताश्च नामकोशा भुवि कवितानटयुपाध्याया ॥ २ ॥

त्रिषुत्तरपष्टिशलाका नरेशवृत्तविचारे ।
अध्यात्मयोगशास्त्रं विदधे जगदुपकृतिविधित्सुः ॥ ३ ॥
लक्षणसाहित्यगुणं विदधे च व्याश्रयं महाकाव्यम् ।
चक्रे विंशतिमुच्चैः स वीतरागस्तवानां च ॥ ४ ॥
इति तद्विहितग्रन्थसंख्यैव हि न विद्यते ।
नामापि न विदन्त्येषां मादृशा मन्दबुद्धयः ॥ ५ ॥

Many of the works of Hemacandra are however in imitation of similar works of other writers; yet in each of them there is something new. For instance, his work, Siddha-Hema-Śabdānuśāsana is written mainly on the lines of Pāṇini's grammar, but Hemacandra adds sections on Prakrit and Apabhramsa dialects which to this day stands as a standard and exhaustive work on the subject. His Deśīnāmamālā is similarly the standard lexicon of Prakrit words. His Chandonuśāsana, a treatise on metrics deals exhaustively with Prakrit and Apabhramsa metres. His works on poetics, Kāvyānuśāsana and Alamkāracūḍāmaṇi have similarly a touch of originality here and there. His works on Jain philosophy and mythology such as Pramāṇamimāṅsā, Yogaśāstra, Triṣaṣṭisalākāpurusacarita are also *important. He wrote twenty devotional songs* called Vīrastutis including Ayogavyavacchedikā and Anyayogavyavacchedikā. Of these, works of a general nature were composed during the reign of Siddharāja and those of a religious nature were composed during the reign of Kumārapāla. Hemacandra died at the mature age of 84 in Samvat 1229, i. e., 1172 A.D., only six months before Kumārapāla. The King was very much afflicted at the *death of his spiritual teacher, and it is said,* abandoned all care for worldly affairs and spent time in deep and devout meditation till death.

[Sources on the life of Hemacandra—Introductions to (1) Kumārapālapratibodha, GOS, (2) Moharājaparājaya, GOS. (3) Pramānamimānsā, AMP. (4) Syādvāda-

mañjrī, B S S (5) Forbe's Rāsamālā, (6) Prabandhacintāmani of Merutunga, Prabandhakoṣa of Candrasekhara, Prabhāvakacarita of Candraprabha, and Kumārapālapratibodha of Somaprabha (7) Dr Bühler's Ueber das Leben des Jaina Monches Hemacandra]

ABBREVIATIONS USED

I. Out of the three figures following है० (which is an abbreviation of the word हैमव्याकरण) at the top of the right hand page, the first figure shows the number of the chapter (अध्याय) of grammar, the second figure shows the quarter (पाद) of the chapter and the last figure shows the number of the last Sūtra quoted or illustrated on the page. For example : [है० ८. १. ११] on page 7 means that the last Sūtra quoted at the end of the page is the eleventh in the first quarter of the eighth chapter.

II. In the commentary the number of the Sūtra quoted for illustration is shown by the single figure in brackets following that Sūtra; other Sūtras are shown by two figures in brackets: the first showing the quarter, and the second, the number of that Sūtra. For example: in " अथ प्राकृतम् " [१] on page 4., in line 23, the figure [१] shows the number of the Sūtra " अथ प्राकृतम् ; " and on page 5 in line 20, the quarter and number of the Sūtra referred to in the word वक्रादित्वात् are shown respectively by *the figures* १ *and* २६ *in brackets, thus* —[१. २६].

III. The examples regularly intended for the illustration of Sūtras, occurring in the verses and the grammatical portion of the commentary given in smaller type, are underlined, e. g , वेईसमाइ on page 5., in lines 1, and 20.

IV. Where a prosodially long vowel is intended to be read as short, it is shown by the mark ˘ on the top of the letter, e. g., हिँ in line 2, page 3; and ओँ in line 4, page 11.

V. In all cases of two or more words joined in a compound, the combination of the words is shown by a hyphen as in सिरि-वद्धमाण-सामि in line 3. on page 3, provided the last vowel of the preceding word is not modified by the Sandhi

VI The letters or words which the editor thought were omitted in the MSS by inattention of the scribes are supplied as suggestions in brackets

VII Where in brackets following a Sūtra the letter हे॰ or है॰ is followed by two figures the first figure shows the number of the Chapter or Adhyāya and the second figure shows the number of the quarter or Pāda of Haima Vyākarana,

VIII In the foot notes to Kumārapāla, A means the Deccan College MS of Haima Vyākarana consisting of chapter VIII, and printed as the Appendix to the present work

---

विषयानुक्रमः

प्रथमः सर्गः

द्वितीयः सर्गः

चतुर्थः सर्गः

ग्रीष्मर्तुवर्णनम् १–७७

पञ्चमः सर्गः

प्रावृड्वर्णनम् १–४५.

***

शरद्वर्णनम् ४६–६५

हेमन्तशिशिरवर्णनम् ६६–८६

षष्ठः सर्गः

चन्द्रोदयवर्णनम् १–२१

सप्तमः सर्गः

स्वापान्ते राज्ञः परमार्थचिन्ता १–८४

२८	स्त्रीणा न्यग्जातीयेष्वपि प्रेमानुबन्धित्वम् ।
२९	तासा परलोकादिनाशकत्वम् ।
३०	तासा मुनीनामिव अकाङ्क्षणीयत्वम् ।
३१,३२	स्थूलभद्रमुने प्रशसा ।
३३–३५	वज्रर्षे ,,
३६	गजसुकुमारस्य ,,
३७	गौतमस्वामिन ,,
३८	अभयकुमारमुने ,,
३९	सुधर्मस्वामिन ,,
४०	जम्बूमुने ,,
४१	प्रभवप्रभो ,,
४२	जिनवचनस्य ,,
४३	गुरुभ्यो लब्धसम्यक्त्वस्य संसारभयाभाव ।
४४	हृदयोल्लसितजिनागमाना प्रशसा ।
४५	उल्लसितजिनसमयस्य ज्ञानोल्लास. ।
४६	विवेकिनो जिनमतावगाहनम् ।
४७	अवगाहितजिनवचनस्य मोक्षप्राप्ति ।
४८	भगवद्वचन गृह्णत कर्मगणस्य नाश ।
४९	गृहीतप्रवचनाना मुक्ति ।
५०	गृहीतव्रताना गुणप्रशसा ।
५१	महामुनीनां तपस्याचरणम् ।
५२–५९	अर्हता वर्णन नमस्कारश्च ।
६०	सिद्धान्प्रति शरणार्थं गमनम् ।
६१	सर्वसिद्धाना नमस्कार ।
६२	सन्मार्गस्य बोधकानामाचार्याणा ध्यानम् ।
६३	आचार्यान्प्रति ज्ञानप्राप्तये प्रार्थना ।
६४,६५	उपाध्यायप्रशसा ।
६६,७७	साधुप्रशसा ।
६८	पञ्चपरमेष्ठिध्यान निर्देश ।
६९–८३	श्रुतदेवीप्रशसा ।
८४	श्रुतदेवीमुद्दिश्य राज्ञो बोधार्पणविषये प्रार्थना ।
८५	श्रुतदेव्या विधेयमुपदिशत्विति प्रार्थना ।
८६–९१	कुमारपाल प्रति श्रुतदेव्या प्रत्यक्षदर्शनम् ।

२१ विषयत्यागपूर्वकं समाधिलीनचित्तत्वेनावस्थानम् ।
२२ मनःपवनयोर्मिथोवष्टम्भनेन मुक्तिः ।
२३ नाडीपवनसंयोगज्ञानं योगसाधनम् ।
२४ समाधिनिष्ठाना जरामरणार्तिभयाभावः ।
२५ ब्रह्मरन्ध्रे मनोनियोजनं मुक्तेः साधनम् ।
२६ शत्रुमित्रयोः समभावेन दर्शनम् ।
२७ अहिंसाप्रधानो धर्मः क्रियतामित्युपदेशः ।
२८ अहिंसावचनस्य प्रशंसा ।
२९ तपसा जन्मनः साफल्यम् ।
३० सामान्यजनस्य निर्वाणस्वरूपविचाराभावः ।

राजानं प्रति श्रुतदेवीवाक्यम् ३१–३६

३१ संसारकान्तारे मा निपततेति उपदेशस्त्वया सर्वेषां कार्यः ।
३२ सर्वत्र समभावं कुर्वित्यादिः ,,
३३ जीवदया कर्तव्येत्यादिः ,,
३४ महर्षिसेवनं कर्तव्यमित्यादिः ,,
३५ धर्मप्रतिपादकसिद्धान्ते ग्रहं कुर्वित्यादिः ,,
३६ युष्माकं संयमश्चेन्मोक्षो न दूरे इत्यादिः ,,
३७–४२ देव्याः कुमारपालं प्रति परकृतनिन्दासहनाद्युपदेशः ।
४३ स्त्रीवचनेऽनासक्तस्य मोक्षसुखम् ।
४४ सत्यवचनादि निर्वाणस्य कारणम् ।
४५ साधूनां वचनानि गृहीत्वा तपसा कर्मनाशः कर्तव्यः ।
४६ गुरुजनकथितश्रुतार्थधारणेन जीवितसाफल्यम् ।
४७ शिरसा गुरुपादस्पर्शस्तदुपदेशेन प्रियवचनादि ।
४८ धनलिप्सया विरक्तिकरस्य गुरोस्त्यागः ।
४९ दयाधर्मप्रशमाचरणं कर्मच्छेदनं च ।
५० जिनवचनप्रमाणस्य पुरुषस्य जगज्जन्मकारणादिज्ञानम् ।
५१ मिथ्याधर्माचरणनिषेधः ।
५२ यत्रतत्रापि स्थितेन सम्यक्त्वमनुरागश्च कार्यः ।
५३ इन्द्रियजये क्रोधादिरूपकषायजयः कषायक्षये कर्मनाशश्च ।
५४ कर्माणि तपसा विना दुर्जयानि । तपसः फलं तत्परिज्ञेयम् ।
५५ मोक्षसुखं शाश्वतं देवादीनां सुखं त्वल्पकालम् ।
५६ कर्तृत्वप्रयोजकत्वबुद्धिरहितस्य विवेकोपरिमितः ।
५७ मिथ्यादर्शनखण्डकस्य गुरुजनस्य प्रणिपातः कार्यः ।

TABLE OF CONTENTS

॥ कुमारपालचरितम् ॥

श्री॰ ॥

ओं नमः श्रीजिनेश्वरपादपद्मेभ्यः ॥

पुण्याङ्कुराः शिवसुखफलं श्रोतृजन्तून् नु नेतु
तैरग्रेऽस्ताः किमुत लिखितुं मङ्गलान्यष्ट लाजाः ।
यस्योद्यन्ते सदसि दशनाभीशवो देशनाया
स श्रीचन्द्रप्रभजिनपतिः प्रातिभं नस्तनोतु ॥ १ ॥

अधोविहितदुर्गतिं प्रकटदिव्यगोत्रोद्गतिं
वृतं सुमनसां भरैः प्रियतरामृतोद्यत्फलम् ।
सुराजितशुभश्रियं भुवनसत्तमामोदकं
जिनेश्वरमभिष्टुवे गुरुमभीष्टकल्पद्रुमम् ॥ २ ॥

यत्पार्श्वे याचितुं किं किमपि शशिरवी कुण्डलद्वन्द्वदम्भाद्
भेत्तुं दारिद्र्यवृत्ते स्तुतिमति युगपद् दीप्रचक्रे नु भातः ।
सद्वीणापुस्तमुक्ताक्षवलयकमलातुल्यहस्ताब्जलक्ष्मी-
र्वाग्देवी सा सुधाभा मम मनसि सदा स्तात् प्रकृत्य प्रसादम् ॥ ३ ॥

यः प्राकृतव्याकरणं नु शब्दैः साहित्यसर्वस्वमिवार्थभङ्ग्या ।
स द्व्याश्रयः काव्यमनल्पबुद्धिज्ञेयः कथं मादृशः एव गम्यः ॥ ४ ॥

अभीष्टकल्पद्रुगुरुप्रसादप्रादुर्भवत्प्रातिभवैभवोऽहम् ।
स्वान्यावबोधाय तथापि किंचिद् यत्नं विधास्ये विवरीतुमेनम् ॥ ५ ॥

इह हि सदिङ्नागनागपतिकूर्मकुलाचलाचलाभाराङ्गीकारव्यावृत्त-
दोर्दण्डकलिताकर्णाकृष्टकाण्डललितप्रचण्डकोदण्डटङ्काराडम्बरत्रासितदुर्धर-

वैरिवारवलस्य अगणितगुणगणतारतारकद्युतिद्योतितदिङ्मण्डलस्य प्रसरत्कीर्तिचन्द्रिकाधवलितनभस्तलस्य दीनानाथजन्तुजातविघातरक्षणक्षमबलस्य परोपकारकरणवर्णशीलस्य (°व्रत° ?) नानाप्रकारभक्तिप्राग्भारवन्दारुचतु समुद्रवसुधराधिपकोटाकोटिकिरीटकोटिकान्तिपिञ्जरितचरणयुगलस्य चौलुक्यवंशमुक्ताफलस्य परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालस्य संस्कृतद्व्याश्रयप्रतिपादितावशेषं प्राकृतलक्ष्यैः रुचिरं चरितं वक्तुकाम साहित्यव्याकरणाद्यनेकशास्त्रनिर्माणप्रत्नप्रजापतिः श्रीहेमचन्द्रयतिपति प्राकृतद्व्याश्रयं महाकाव्यं चकार ॥ अथ द्व्याश्रय इति क शब्दार्थ । उच्यते । द्वयो महाकाव्यलक्षणशब्दलक्षणयोराश्रयो द्व्याश्रय । एवं तर्हि सर्वमहाकाव्यानां द्व्याश्रयत्वप्रसङ्ग । न हि तत्र क्वापि महाकाव्यलक्षणशब्दलक्षणे न स्त । इति चेत् न । अत्र हि " यथापद्य प्राय " इत्यादि महाकाव्यलक्षणमस्ति । तथा व्याकरणाष्टमाध्यायोक्त" अथ प्राकृतम् "–इत्यादिसर्वसूत्रानुक्रमन्यस्तमूलोदाहरणव्यावृत्त्युदाहरणप्रस्तावायातमतान्तरोदाहरणप्रतिपादनेन सकलं प्राकृतलक्षणमपि। न चैवमन्यत्रेति नातिप्रसङ्ग ॥

॥ अर्हं ॥

अह पाईआहिँ भासाहिँ संसयं बहुलमारिसं तं तं ।
अवहरमाणं सिरि-वद्धमाण-सामि नमंसामो ॥ १ ॥

अत्र च साधुसमाचारपरिपालनार्थं निर्विघ्नेन शास्त्रपरिसमाप्त्यर्थमासन्नोपकारित्वादभिमतदैवतस्य निखिलमङ्गलालयस्य श्रीवीरस्वामिनो ग्रन्थकार अभिधेयसबन्धप्रयोजनसूचक नमस्कारमादौ आविष्कार ॥

१ आदौ अथशब्दो मङ्गलार्थ अनन्तरार्थश्च । यदमर । "मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथ" इति । अथ सस्कृतव्याश्रयानन्तरं प्राकृतव्याश्रयमहाकाव्य चिकीर्षवो वय श्रीवर्धमानस्वामिन नमस्याम । भगवति गर्भस्थिते ज्ञातकुल हास्तिकाश्वीयरथकध्यापादातधनकनकमाणिक्यादिभिर्वर्धत इति वर्धमान । श्रिया अष्टमहाप्रातिहार्यशोभया युक्तो वर्धमान । स चासौ, स्वामी च त श्रीवर्धमानस्वामिनम् । अत्र च श्रीशब्देन पूजातिशय प्रतिपादित ॥ त्रिभुवनविभु प्रति एकवचनम् आत्मान प्रति तु बहुवचनं विरुद्धमिति न वाच्यम् । यत अय निरुपमत्वाद् एक । वय च प्राकृतप्राया प्रभूता इति सूचनार्थम् एकत्वबहुत्वे स्त ॥ किंभूतम् । प्राकृतीभिर्भाषाभि कृत्वा सशय सदेह आर्ष प्रचुरंच्छात्रपरिवृतेन्द्रभूत्यादिऋषिसवन्धिन त त अतिशयप्रसिद्ध बहुलं जीवकर्मादिविपयत्वेन प्रभूतम् । यदुक्तम् ।

---

१ C पायआहिँ २ D अथ ३ BC अभिधेयप्रयोजन° ४ BC ज्ञाति°; ५ BC °महाप्राती°

जीवे[1] कम्मे तज्जीव-भूअ-तारिसय-बन्धमोक्खे य ।
देवा नेरइया वा पुन्ने परलोय[2]-निव्वाणे ॥

अपहरमाणं विनाशयन्तम् । इत्यनेन वचनातिशय उक्तः । स च न ज्ञानातिशयं विनेति तेन ज्ञानातिशयाक्षेपः । सोपि न अपायापगमातिशयं विनेति तेनापि च अपायापगमातिशयाक्षेपः । अपायभूता रागादयः तेषामपगमः । स एव अतिशयः । अथवा । वर्ध च्छेदनपूरणयोः । चौरादिकत्वाण्णिचि[3] कृते वर्ध्यते छिद्यतेऽसाविति स्वरान्तत्वात् कर्मण्यल् । ततो वर्धः छिन्नः मानः अहंकारो येनेति व्युत्पत्त्या वर्धमान इति नाम्नैव सूचितः । इत्थं चतुस्त्रिंशदतिशयज्ञापकमतिशयचतुष्कमुक्तम् । पाइआहिं भासाहिं इत्यत्र बहुवचनमशेषान्यभाषासंग्रहार्थम् । अत्र च संस्कृतद्व्याश्रयप्रतिपादितव्याकरणसप्ताध्यायीसकललक्ष्यतद्व्यावर्ण्यमानश्रीमूलराजनृपादि-चरितरूपाभिधेयानुक्रमायातप्राकृताष्टमाध्यायोदाहरणश्रीकुमारपालभूपालचरित्रस्वरूपमभिधेयमथशब्देन सूच्यते । अनेन च अभिधेयेन सह अस्य महाकाव्यस्य प्रतिपाद्य[4]प्रतिपादकलक्षणः संबन्धः । प्रयोजनं च अनन्तरं सकलप्राकृतलक्षणश्रीकुमारपालचरितपरिज्ञानम् । परं परं च निःश्रेयसम् । यदुक्तम् ।

व्याकरणात् पदसिद्धिः पदसिद्धेरर्थनिर्णयो भवति ।
अर्थात् तत्त्वज्ञानं तत्त्वज्ञानात् परं श्रेयः ॥ १ ॥
सुकृतं जनयत्यादावसुरसुरस्वामितां ततः क्रमशः ।
निर्वृतिवनितावाप्तिं धार्मिकगुणकीर्तनं विदुषाम् ॥ २ ॥

"अह पाइआहि" "बहुल" "आरिसं" इति पदमणितिव्याजेन साक्षात् "अथ प्राकृतम्" [१], "बहुलम्" [२], "आर्षम्" [३], इति सूत्रत्रय प्रतिपादितम् । तच्च अग्रे यथालक्ष्यम् अत्र ग्रन्थे व्यक्तीभविष्यति[5] ॥

---

१ BC जीवो. २ D °लोग°. ३ BC °ण्णिनि. ४ C omits प्रतिपाद्य°. ५ D omits अह... . व्यक्तीभविष्यति

अत्थि अणहिल्ल-नगरं अन्ता-वेइसमाइ-निव-निचिअं ।
सत्तावीसइ-मुत्तिअ-भूसिअ-जुवइ-जण-पइ-हरयं ॥ २ ॥
तिअस-वइ-हर-वहु-मुह-आदरिसीहूय-फलिह-सिल-सिहरो ।
जस्सि पुहइ-वहू-मुह-अवयंसो सहइ पायारो ॥ ३ ॥

२. अधुना श्रीकुमारपालस्य चरितं विवर्णयिषुः सकलेन्दिरामन्दिरं तद्राजधानीनगरं वर्णयति । अन्तर्वेदिः गङ्गायमुनयोर्मध्यदेशः तस्य ईशः स आदिर्येषां ते च ते नृपाश्च तैर्निचितं व्याप्तम् । प्रतापपराभूतमार्तण्डमण्डलस्य श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रसादनाय सकलदिङ्मण्डलमिलिताखिलनरपालचक्रवालेन सर्वकालमस्य कलितत्वात् । सप्तविंशतिमौक्तिकाभिर्नक्षत्रमालानामहारविशेषैः भूषितो युवतिजनो येषु एवंभूतानि पतिगृहाणि ईश्वरसदनानि यत्र तत् अणहिल्लनगरम् अस्तीति संबन्धः ॥ तत् पुनः कथम् 'अणहिल्लनगरम्' इत्यभिधीयते । अभिधीयते । पूर्वं किल वनराजराजेन नूतननगरविधानविहितचित्तेन प्रधानभूमिखण्डगवेषणार्थं विचरता एकदा अरण्यमध्ये गवाश्चारयन् अणहिलो नाम गोपालो दृष्टः । तदग्रे च चित्ताभिप्रायो निवेदितः । तेनापि तत्कार्यकरणार्थं शकुनगवेषणं कुर्वता एकत्र प्रदेशे शृगालो बलिष्ठकुर्कुरं निर्धारयन्नवलोकितः । तत्रैव च अणहिलेन वनराजराजो नगरनिवेशं स्वनाम्ना कारित इति अणहिल्लनगरम् ॥

वेइसमाइ इत्यत्र वक्रादित्वाद् [१.२६] अनुस्वारः । बाहुलकात् [१.२४] क्वचिद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मः ॥

३. अधुना षड्विंशतिगाथामानेन आदिमहाकुलकेन एतदेव नगरं यच्छब्देन निर्दिशन् वर्णयति । तृतीया दशा येषाम् । मयूरव्यंसकादित्वान्निपातः । तेषां पतिः इन्द्रः तस्य गृहं स्वर्गः तत्र या

---

१ D अणहिल्ल°. २ BC °कुक्कुर. ३ BC बाहुलकत्वात्. ४ D अथ.

निव-सह-मुहावयंसा विउया गुरुणो अबीय-गुण-निवहा ।
निवसन्ति अणेग-बुहा जस्सिं पुहवीस-सलहिज्जे ॥ ४ ॥
न हु अत्थि न वि अ हूअं इह लोए अइमएण जस्स समं ।
सुंदरिस-ठाणमसुरिस-रहिअं सालाहण-पुरं पि ॥ ५ ॥

वध्वस्तासां यानि मुखानि तेषाम् उन्नतत्वाद् उज्ज्वलत्वाच्च अनादर्शा आदर्शाः संपन्नानि आदर्शीभूतानि स्फटिकशिलाशिखराणि यस्य । पृथिव्येव वधूः सुखहेतुत्वात् तस्या मुखं सर्वनगरप्रधानत्वात् इदमेव नगरं वक्त्रम् तस्य अवतंसः शोभाकारित्वात् शेखर इत्थंभूतः प्राकारः कोट्टो यत्र राजते ॥

अन्तावेई । सत्तावीसइ-मुत्तिअ-भूसिअ । "दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ" [४] इति स्वराणां समासे दीर्घह्रस्वौ । वाविअ । जुवइ जण । क्वचिद् वा । पइ हरं वई-हर । दीर्घस्य ह्रस्वः । सिल सिहरो । क्वचिद् वा । वहु मुह वहू मुह ॥

४. नृपस्य सभाया रम्यत्वात् मुखस्य अन्यथानुपपत्तेश्च कान्तात्वम् । सा तस्या मुखम् तत्र अवतंसा शोभाकृत्त्वेन आपीडा इव । किल गगनाङ्गणगत एक एव गुरुः प्रसिद्धः । परम् एते विशदप्रज्ञर्द्धितः उत्प्रेक्ष्यन्ते द्वितीया गुरव । अविद्यमानो द्वितीयः उपमानतया यस्य सः अद्वितीयो निरुपमः । एवंभूतो गुणनिवहो येषाम् । न एकः अनेकः अनेकश्च ते बुधाश्च ते तथा । पृथिवीशैरन्यनगरापेक्षया श्लाघ्ये प्रशस्ये यस्मिन् निवसन्ति ॥

मुह अवयंसो मुहावयसा । "पदयोः संधिर्वा" [५] इति संस्कृतोक्तः सर्वः संधिर्वा । पदयोरिति किम् । सइइ । बहुलाधिकारात् क्वचिद् एकपदेपि । विइया अबीय ॥

५. मण्डनगरतिलकमन्यं किल सातवाहनस्य राज्ञो नगरं

१ B मुखानि°, C मउरिग°. २ C उज्ज्वलत्वाच्चानादर्शा, B उज्ज्वलत्वाद्वा- नादर्शा. ३ B आदर्श°, C आदर्श° ४ C om. सर्व .

जम्मि नमन्त-सीसो तियसीसो वि हु तवं तवन्ताण ।
तेलुक्क-सज्जणाणं थुणइ स-भिक्खूण सद्धाए ॥ ६ ॥
जत्थोन्नय-थण-नीसह-बहु-दंसण-निस्सहं नरा जन्ति ।
दुसहाउ दुस्सहेणं मयणेण हयन्तरप्पाणो ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठानं नाम । यतः सत्पुरुषाणां सदाचारनराणां स्थानं पदम् । असुपुरुषैः नीचैश्च रहितं विवर्जितम् । परं तदपि न खलु अस्ति नापि च आसीत् इह लोके अस्मिन् जगति अतिशयेन माहात्म्येन कृत्वा यस्य समं तुल्यम् । एतदनुमानेन अग्रेपि अनेन समं तन्न भावीति विज्ञायते ॥

निवसन्ति अणेग । हु अत्थि । "न युवर्णस्यास्वे" [६] इति न संधिः। अस्व इति किम् । पुहवीस । युवर्णस्येति किम् । गुरुणो अवीय ॥

लोए अइसएण । "एदोतोः स्वरे" [७] इति न संधिश्च । एदोतोरिति किम् । पुहवीस ॥

°विअ । हूअं । लोए । अइसएण । रहिअं । "स्वरस्योद्वृत्ते" [८] इति न संधिः। बाहुलकात् क्वचिद् वा । सुउरिस असुरिस । क्वचित् संधिरेव । । सालाहण ॥

निवसन्ति अणेग । "त्यादेः" [९] इति न संधिः ॥

६. यस्मिन् बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्वादशप्रकारं तपः तप्यमानानां चरतां त्रयो लोकास्त्रैलोक्यम् । भेषजादित्वाद् यण् । ऊर्ध्वाधो-मर्त्यलोकलक्षणम् । तात्स्थ्यात् प्राणिचयोपि । तस्य परिपालनादिभिः कृत्वा सज्जना बान्धवास्तेषां सद्भिक्षूणां प्रधानमुनीनां श्रद्धया अन्तरङ्गबहुमानेन आस्तां सुरासुरखचरनरनिकरः त्रिदशेशोपि । हु इति निश्चितम् । नमच्छीर्षः स्तौति ॥

तियसीसो । "लुक्" [१०] इति लुक् ॥

तवं । "अन्त्यव्यञ्जनस्य" [११] इति लुक् । वाक्यविभक्त्यपेक्षायां हि अन्त्यत्वम् अनन्त्यत्वं च । तेन उभयम् । सज्जणाण सामवरूण ॥

७. दुःसहात् असह्यशीतातपादेरपि दुःसहेन असह्येन मदनेन

१ BC बाहुलकत्वात् . .

तेअ-दुरालोएहिं अन्तो-उवरिं घराण रयणेहिं ।
छूढ व्व निरवसेसा सरिआहिव-संपया जत्थ ॥ ८ ॥
विज्जु-चलं महुर-गिरो दिन्तो लच्छि जणो छुहत्ताण ।
भिसओ खु जहा सरओ दिसाण पाउस-किलन्ताण ॥ ९ ॥

हन्तान्तरात्मानस्तिरस्कृतान्तःसत्त्वाः उन्नतस्तनैर्निःसहा गमनागमनादि॰ कार्ये मन्दा या वध्वस्तासां दर्शनेन संजातरणरणकत्वाद् निःसहम्॰ अधीरं यथा भवति एवं नरा भोगिनो यत्र यन्ति यान्ति वेति ॥

सद्धाए । उन्नय । "न श्रदुदोः" [१२] इति न लुक् ॥

नीसह निस्सहं । दुसहाउ दुस्सहेण । "निर्दुरोर्वा" [१३] इति न लुक् ॥

८. गृहाणाम् अन्तः मध्यप्रदेशे उपरि उपरितनभागे च तेजोदुरालोकैः प्रेङ्खत्प्रभामण्डलखण्डितनेत्रप्रसरैः रत्नैः मुक्ताफलप्रवालाद्यैः कृत्वा सरिदधिपसंपदो रत्नाकरविभूतयः निरवशेषाः समस्ताः क्षिप्ता विन्यस्ता यत्र मन्यन्ते ॥

अन्तरप्पाणो । दुरालोएहिं । निरवसेसा । "स्वरेन्तरश्च" [१४] इति लुक् न । क्वचिद् भवत्यपि । अन्तो-उवरिं ॥

९. मधुरगीः प्रियवाक्यः सन् जनः क्षुधार्तेभ्यो बुभुक्षाक्षामकुक्षिभ्यः विद्युच्चलां क्षणदृष्टविनश्वरीम् अतो ददत् कारुण्यात् प्रयच्छन् लक्ष्मीम् स्वारोग्यजनकत्वेन खु इति संभाव्यते भिषग् वैद्यः । यत्रेति प्रक्रमाज्ज्ञेयम् । अत्रार्थे पूर्णोपमामाह । यथा शरत्कालः प्रावृट्क्लान्तानां वर्षाकालकलुषितानां दिशां लक्ष्मीं प्रसादरूपां शोभां ददाति ॥

सरिआ । "स्त्रियाम् आद् अविद्युतः" [१५] इति आत्वम् । बाहुलकाद् ईषत्स्पृष्टतरयश्रुतिरपि । संपया । अविद्युत इति किम् । विज्जु-चलं ॥

महुर-गिरो । "रो रा" [१६] इति रो ॥

छुहत्ताण । "क्षुधो हा" [१७] इति हा । आर्षे तु खुहेत्यपि ।

---

१ D भूत्वाद. २ BC रा. ३ BC आर्षेति.

जत्थच्छरस-मण-हरो वहूहि रमिरो वि अच्छर-समाहिं ।
दीहाऊ वि अदीहाउस-माणी सइ विवेइ-जणो ॥ १० ॥
कुसुम-धणू घणुह-धरो कउहा-मुह-मण्डणम्मि चन्दंमि ।
रज्जं तमेग-च्छत्तं असंकमुवभुंजए जत्थ ॥ ११ ॥

भिसओ । सरओ । "शरदादेरत्" [१८] इति अन्त्यव्यञ्जनस्य अत् ॥
दिसाण । पाउस । "दिक्प्रावृषोः सः" [१९] ॥

१०. यत्र अप्सरोमनोहरः त्रिदशाङ्गनामानसावर्जकः अप्सरःसमाभिः देवीकल्पाभिर्वधूभिः कान्ताभिः सह रन्तापि रमणशीलोपि दीर्घायुरपि परिपूर्णजीवितव्योपि "मूलविस°" इत्यादिसुगुरूपदेशवशप्रादुर्भूतानित्यत्ववासनावासितान्तःकरणत्वेन अदीर्घायुषम् आत्मानं मन्यते सदा विवेकिजनः युक्तायुक्तविमर्शकृल्लोकः ॥

अच्छरस । अच्छर । दीहाउ । अदीहाउस । "आयुरप्सरसोर्वा" [२०] इति सः ॥

११. ककुम्मुखमण्डने चञ्चत्किरणनिकुरम्बप्रकृतदिक्कान्तावदनविलेपने चन्द्रे कुसुमधनुः पुष्पधन्वा राज्यम् आधिपत्यं तत् सर्वलोकप्रसिद्धं सर्वोत्कृष्टं वा एकच्छत्रम् अद्वितीयातपत्रम् अशङ्कं निर्भयं यत्र उपभुनक्ति पालयति । तदा तदाज्ञोल्लङ्घनासमर्थत्वाज्जगत इति ॥

कउहा । "ककुभो हः" [२१] इति हः ॥
धणू । धणुह । "धनुषो वा" [२२] इति वा हः ॥
रज्जं । "मोनुस्वारः" [२३] इति मस्य अनुस्वारः । क्वचिद् अनन्त्यस्यापि । चन्दंमि ॥
छत्तं असंकमुव° । "वा स्वरे मश्च" [२४] इति वा अनुस्वारः । पक्षे लुगपवादो मस्य मः । बाहुलकाद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मः । तमेग° ॥

---

1 C omits °वासिता°.

रोमंच-कंटइल्लो संझाए वंक-जंपण-छइल्लो ।
जत्थ मणंसिल-तिलओ विलसइ अहिसारिआ-लोओ॥१२॥
'जत्थ भवणाण अवरिं देवं नागेहिं विम्हया दिट्ठो ।
रमइ मणोसिल-गोरो मणसिल-लित्तो मयच्छि-जणो॥१३॥
पव्वेसु अपव्वेसुं जत्थ मुणीणं कमेण अकमेणं ।
काऊणं पडिवत्तिं हरिसं काऊण देइ जणो ॥ १४ ॥

१२. अभिसरति अभिसारयति वा कामार्ता कान्तम् इत्यभिसारिका । तल्लक्षणो लोक अभिसारिकालोक मन शिलातिलक वक्रजल्पने छेक भाषितेतरवाच्यवचनरचनाया निपुण अत एव रोमाञ्चेन कण्टकवान् सध्याया यत्र विलसति क्रीडति । तथाविधजल्पनविलसनयो अन्यथानुपपत्तित कामिभिरिति अनुक्तमपि ज्ञेयम् ॥

अवक । उवसुजए । रोमच । कट्टल्लो । सझाए । "ङजणनो व्यञ्जने" [२६] इत्यनुस्वार ॥

१३. देवनागै अमरनागकुमारै. कथमत्र मनुष्य अप्सरोभ्यो नागाङ्गनाभ्यश्चाभ्यधिकलावण्यशालिन्यो दृश्यन्त इति विस्मयात् आश्चर्याद् दृष्ट गगनाङ्गणे कस्यचित् कार्यस्य संसिद्धये विचरद्भि अवलोकित मन शिलावद्गौर । सुवर्णवर्णत्वात् । मन शिलालिप्त अङ्गशोभातिरेकहेतुनिम्पादिकरणेन । मृगाक्षिणी इव अक्षिणी यासा ताश्च मे जनश्च भवनानाम उपरि यत्र रमते । कामिभिरिति शेष ॥

वक अवरं इति आद्यस्य, मणसिल इति द्वितीयस्य, अवरिं इति तृतीयस्य, "वक्रादावन्त" [२६] इत्यनानुस्वार । वर्णिम्पकन्द पृ.णेति । दस नागेहिं । वचिप । मणसिल । आर्षे मणासिल ॥

१४. पर्वसु उत्सवपारणपारणादिकेषु अपर्वसु तदतिरिक्तेष्वदिनेषु क्रमेण प्रथमम् एतस्य पश्चाद् द्विगोत्तर्यंसादिपरिपाट्या

१ D ण.

वीस-गुणो तीस-गुणो कलि-कालो नूण जत्थ कय-जुगओ ।
नूणं अणभुञ्जन्ते लोए मासं स-मंसं व ॥ १५॥
जस्सिं सकलंकं वि हु रयणी-रमणं कुणन्ति अकलङ्कं ।
सङ्खधर-संख-भङ्गोज्जलाओं भवणंसु-भंगीओ ॥ १६ ॥
लङ्घिज्जइ नालंघं वञ्चिज्जइ न हु अवंचणिज्जं च ।
वञ्छिज्जइ न वि जस्सिं अवंछणिज्जं च केणावि ॥ १७ ॥

अक्रमेण समकालं प्रतिपत्तिम् " अभिमुह-गमणं " इत्यादिसिद्धान्तोक्त-भक्तिं कृत्वा हर्षं कृत्वा च मुनीनां यत्र जनो ददाति ॥

भवणाण । पव्वेसु अपव्वेसुं । मुणीणं । कमेण अक्कमेण । काऊण काउण ।
" क्त्वास्यादेर्णस्वोर्वा " [२७] इत्यन्तो वानुस्वारः ॥

१५. किल अयं कलिकालः सर्वकालं सर्वकालेषु अधमतमः । परं सोपि सदाचारधार्मिकजनपरत्वेन कृतयुगाद् विंशतिगुणस्त्रिंशद्गुणश्च यत्र । नूनम् इत्युत्प्रेक्ष्यते । नूनं निश्चितं मांसं स्वमांसवत् अभुञ्जाने अनश्नति लोके सर्वत्रापि सति । कृतयुगेपि हि केषाञ्चित् पापात्मनां मांसाशित्वाद् अत्र च सर्वथा तदभावात् ततोधिकत्वम् ॥

वीस । तीस । "विंशत्यादेर्लुक् " [२८] इति अनुस्वारलुक् ॥

मास मंसं । नूण नूण । " मांसादेर्वा " [२९] इति वा अनुस्वारलुक् ॥

१६. यस्मिन् शङ्खधरशङ्खभङ्गोज्ज्वला चक्रधरपाञ्चजन्यच्छेदविशदा भवनांशुभङ्ग्यः भवनकिरणविच्छित्तयो रजनीरमणं चन्द्रम् । अपिर्विस्मये । सकलङ्कमपि समलमपि । हु इति निश्चितम् । अकलङ्कं निर्मलं कुर्वन्ति ॥

१७. अलङ्घ्यम् अनतिक्रमणीयं पूज्यं गुरुमातृपितृगादि न लङ्घ्यते । सदाज्ञातिक्रमेण न पराभूयते । न च खलु अवञ्चनीयम् अविप्रतार्यं

वंजिअ-सत्ती सत्ती-अणञ्जिओ सत्ति-वंझ-जण-वन्झो ।
लुंटाय-लुण्टणो संठे सण्ठो जत्थ निव-लोओ ॥ १८ ॥
उद्दंड-बाहु-दण्डा-जस्सिं कुंढासहा सयमकुण्ढा ।
कंतंगा कन्त-गुणा नय-पंथे पन्थिआ पुरिसा ॥ १९ ॥

मित्रादि वञ्च्यते विप्रतार्यते । नापि च अवाञ्छनीयम् अनभिलषणीय परद्रव्यपरदारादि वाञ्छ्यते अभिलष्यते सदाचारनिरतत्वान् केनापि यस्मिन् ॥

१८ व्यञ्जिता प्रोद्धुरकन्धररणकण्डूलदोर्दण्डप्रचण्डशात्रवत्रासने प्रकटिता शक्तिः स्वसामर्थ्यं येन । शक्त्या अनञ्जित अगतशक्ति । शक्तिवन्ध्यजनवन्ध्य । पराक्रमवति अभियुक्त । लुण्टाके चौरे लुण्टनो मोषक । शठे मायाविनि शठश्छद्मपर । नीतिमता हि राज्ञा तथाविधेषु प्रतिकूलाचरण न दोषाय । यदाह भारवि ।

> व्रजन्ति ते मूढधिय पराभव
> भवन्ति मायाविषु ये न मायिन ।
> प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधान्
> असंवृताङ्गान् निशिता इवेषव ॥

यत्र नृपलोको राजन ॥

१९ उद्दण्डौ शात्रवग्रामदृप्त्वेन प्रचण्डौ बाहुदण्डौ येषाम् । कुण्ठा क्रियासु मन्दा तान न सहन्ते न क्षमन्ते इति कुण्ठासहा । स्वयम् आत्मना च अकुण्ठा स्वार्थपरार्थक्रियासु अमन्दा । कान्ताङ्गा मनोज्ञरूपाण्यवयवा । कान्ता मनोज्ञा शिष्टैर्वाञ्छिता या गुणा शौर्यौदार्यधैर्यगाम्भीर्यादयो येषाम् । नयपथे न्यायमार्गे पान्था पथिका पुरुषा यत्र ॥

---

१ BC omit प्रकटिता • BC विद्विष

चंदुज्जाण व चन्दो वंकिअ-बंधूण बन्धवो जस्सिं ।
अणुकंप-कम्पिअ-मणो विहवि-जणो वम्फए धम्मं ॥२०॥
लंबंत-लुम्बि-रंभारम्भिय-तोरण-निरुद्ध-संरंभो ।
सरए वि पाउसम्मि व न जत्थ दीसइ फुडो तरणी॥२१॥
जत्थ चुलुक्क-निवाणं परिमल-जम्मो जसो कुसुम-दामं ।
नहमिव सव्व-गओ दिस-रमणीण सिराइँ सुरहेइ ॥२२॥

२०. चंदुज्जेति देश्यः कुमुदवाची । ततो यथा कुमुदानां चन्द्रो बान्धवः एवं काङ्क्षिता निराश्रयत्वेन अभिलषिता बान्धवा यैस्तेषाम् उपकारकारित्वाद् अनुकम्पाकम्पितमना दयावशगतचेताः सन् बान्धवः विभविजनः ईश्वरलोको यस्मिन् धर्मं काङ्क्षति ॥

२१. लम्बमाना लुम्ब्यः फलसमूहा यासु ताश्च ता रम्भाश्च कदल्यस्ताभिः आरब्धानि प्रतिगृहं कृतानि यानि तोरणानि चन्दनमालास्तैर्निरुद्धः निषिद्धः संरम्भः किरणनिकरप्रसररूप आटोपो यस्य स एवंभूतस्तरणिर्द्युमणिः स्फुटः प्रकटो न यत्र दृश्यते प्रावृषीव प्रावृट्काल इव शरद्यपि शरत्कालेपि । प्रावृषि हि सजलजलधरान्तर्हितत्वाद् न दृश्यते । अत्र तु निर्वृत्तघनायां शरद्यपि न दृश्यत इति विरुद्धार्थः अपिशब्दः ॥

सकलंकं अकलङ्कं । सह्य संस । भङ्गो भंगीओ । लङ्घिज्जइ लंघं । वञ्चिज्जइ अवंचणिज्जं । वञ्छिज्जइ अवंछणिज्जं । वंजिअ अणञ्जिओ । वंझ वन्झो । लुंटाय लुण्टणो । संठे सण्ठो । उद्दंड दण्डा । कुंढा अकुण्ढा । कंतंगा कन्त । पंथे पन्थिआ । चंदुज्जाण चन्दो । बंधूण बन्धवो । अणुकंप कम्पिअ । [वंकिअ] वम्फए । लंबंत लुम्बि । रंभा रम्भिअ । " वर्गेन्त्यो वा " [३०] इति वा अनुस्वारस्य वर्गान्त्यः ॥

सरए । पाउसम्मि । तरणी । "प्रावृट्शरत्तरणयः पुंसि" [३१] इति पुंलिङ्गप्रयोक्तव्याः ॥

२२. यत्र चौलुक्यनृपाणां मूलराजप्रभृतीनां नभ इव गगनमिव

१. BC add वंकिअ before बंधूण instead of before वम्फए.

सव्व वयाणं मज्झिम-वय व सुमणाण जाइ-सुमणं व ।
सम्माण मुत्ति सम्मं व पुहइ नयराण जं सेयं ॥ २३ ॥
चम्म जाण न अच्छी णाण अच्छीइँ ताण वि मुणीण ।
विअसन्ति जत्थ नयणा किं पुण अन्नाण नयणाइं ॥२४॥
गुरुणो वयणा नयणाइँ ताव माहप्पमवि य माहप्पो ।
ताव गुणाइ पि गुणा जाव न जंसिं बुहे निअइ ॥२५॥

सर्वगतम् ऊर्ध्वाधोमर्त्यलोकप्राप्त परिमलस्य सौरभ्यस्य जन्म उत्पत्ति स्थान यश कुसुमदाम पुष्पमाल्य दिग्रमणीना शिरासि सुरभयति सुरभीणि करोति । एतन्नगरम् आरभ्य सकलदिक्चक्रवालव्यापि चौलुक्य नृपाणा यश इत्यर्थ ॥

२३ यथा सर्ववयसा कौमारयौवनवार्धकाना मध्यमवय तारुण्य श्रेय । यथा सुमनसा बकुलविचकिलपाटलादिपुष्पाणा जातिसुमना । यथा शर्मणा चक्रवर्तिदेवेन्द्रादिसौख्याना मुक्तिशर्म तथा पृथिवीनगराणा प्रतिष्ठानादीना मध्ये यत् श्रेय प्रशस्यतरम् ॥

२४ येषाम् अक्षीणि न चर्म किं तु ज्ञान तत्त्वावबोधरूपम् अक्षीणि । तेषामपि मुनीना सातिशयज्ञानिनाम् ऋषीणा यत्र नयनानि विकसन्ति अत्यद्भुतधर्मधर्मस्थानादिवीक्षणात् प्रीयन्ते । किं पुनरन्येषा चर्मचक्षुषा सामान्यजनाना नयनानि सविकासानीति ॥

जम्मो । जसो । " स्रम् अदामशिरोनभ " [१२] इति पुस्त्वम् । अदामशिरोनभ इति किम् । दाम । नह । सिराइँ । बाहुलकात् । वय । सुमण । सम्म । सेय । चम्म ॥

२५ गुरो सुराचार्यस्य वचनानि तावद् वचनानि । आश्चर्य-कारीणीत्यर्थ । माहात्म्य गौरवमपि तावद् माहात्म्यम् गुणा बुद्धि-सत्यादयोऽपि तावद् गुणा यावत् न यस्मिन् बुधान् पश्यति ।

हरि-हर-विहिणो देवा जत्थन्नाइँ वि वसन्ति देवाइं ।
एयाए महिमाए हरिओ महिमा सुर-पुरीए ॥ २६ ॥
जत्थञ्जलिणा कणयं रयणाइँ वि अञ्जलीइ देइ जणो ।
कणय-निही अक्खीणो रयण-निही अक्खया तह वि ॥२७॥
तत्थ सिरि-कुमर-वालो बाहाए सव्वओ वि धरिअ-धरो ।
सुपरिट्ठ-परीवारो सुपइट्ठो आसि राइन्दो ॥ २८ ॥

एतन्नगरबुधविलोकने तु बृहस्पतेर्वाग्मित्वं माहात्म्यं गुणाश्च न प्रतिभान्तीति भावः ॥

अच्छी अच्छीइँ । नयणा नयणाइँ । वयणा वयणाइ । माहप्प माहप्पो । "वाक्यर्थवचनाद्या." [३३] इति वा पुस्त्वम् ॥

२६. हरिहरविधयो देवा. अन्येपि सूर्यसुगतफणिपत्यादयो देवा यत्र वसन्ति । अनेन महिम्ना सुरपुर्या स्वर्गलोकस्य महिमा प्रभाव. हृतस्तिरस्कृत. । सुरपुर्यां हि इन्द्र एव एक. प्रवरो वसति । अत्र च महाप्रभावाण्यनेकानि दैवतानि । अतो युक्तस्तन्महिमापहार ॥

गुणाइं गुणा । देवा देवाइ । "गुणाद्याः क्लीबे वा" [३४] इति वा क्लीबत्वम् ॥

२७. यत्र कनकम् अञ्जलिना हस्तेन रत्नान्यपि पद्मरागगारुत्मतहीरकमौक्तिकादीन्यपि अञ्जलिना यत्र जनो ददाति । कृपापात्रदीनानाथार्थिषु इति शेषः । तथापि कनकनिधिः सुवर्णशेवधि. अक्षीणः परिपूर्णः । रत्ननिधिश्च अक्षीणः । प्रतियाचकं तथा दाने शेवधीनां ह्रास. संभवति । परं वैश्रवणकल्पत्वाज्जनानां तत्परिपूर्णतैवेत्यर्थः । आदिमहाकुलकम् ॥

महिमाए महिमा । अञ्जलिणा अञ्जलीइ । निही निही । "वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम्" [३५] इति स्त्रीत्वम् ॥

२८. सर्वतः सफलदिग्वलयावनिपालेभ्यो दिग्गजकूर्मकुलाचल-

१ BC °कुमार°

तुह आणा-ओमालं सिरम्मि धरिमो जहा अणिम्मलं ।
अम्हे एत्थाम्हेत्थ य इअ भणिउं जो निवेहि नओ ॥ २९ ॥
तुह हरि-पिआ जइ इमा किं पि पिआ किमवि मेइणी जइमा।
ता किं ति मए त्ति रुसेव जस्स कित्ती गया दूरं ॥ ३० ॥

फणिपलिभ्यो वा बाहौ स्वदोर्दण्डे धृतधरः संस्थापितवसुंधरः सुप्रतिष्ठ सन्न्यायमार्गस्थितः परीवारो मित्रामात्यादिवर्गो यस्य । सुप्रतिष्ठः प्रतिज्ञाशूरः तत्र अणहिलनगरे श्रीकुमारपालो राजेन्द्र आस्ते ॥

बाहाए । "बाहोरात्" [३६] इत्याकारोन्तादेशः ॥

बालो । सव्वओ । धरो । वारो । सुपइट्ठो । राइन्दो । "अतो डो विसर्गस्य" [३७] इति विसर्गस्थाने डो. ॥

२९. अधुना एकान्नविंशत्या गाथाभिः अस्यैव राज्ञो वर्णनम् आह । तव आज्ञैव शासनमेव निर्माल्यं शेषां शिरसि शीर्षे धराम वहामः । किमिव । यथा अनिर्माल्य तत्कालविकसितशतपत्रिका-चम्पकादिदाम । अत्र सिन्धुदेशादौ वयम् अत्र कुङ्कणदेशादौ च वयं वर्तामहे इति भणित्वा यो नृपैर्नत. ॥

सुपरिट्ठ सुपइट्ठो । ओमाल अणिम्मल्ल । "निष्प्रती ओत्परी माल्यस्थोर्वा", [३८] । निर्प्रती माल्ये स्थाधातौ च यथासंख्यम् ओत्परी वा ॥

३०. तव इयं हरेः प्रिया भार्या यदि किमपि अनाख्येयं यथा भवति एवं प्रिया मेदिनी च चाण्डाली इयं यदि किमपि प्रिया तदा किमिति किम् एवं सति मयेति अस्माद्धेतो रुषेव यस्य कीर्तिर्गता दूरम् ॥ कान्ता हि यदा नीचान्यकान्तासक्तं भर्तारम् अवलोकयति तदा रोषाद् अन्यत्र व्रजति । कीर्तिरपि तथा सर्वत्र भ्रमणाद् इत्यम् उत्प्रेक्षा । अत्र च हरिप्रिया लक्ष्मीः मेदिनी पृथ्वी ॥

"आदेः" [३९] । आदेरित्याधिकारः कगचजेत्यादिसूत्रात् प्राग् अविशेषे वेदितव्य. ॥

अम्हे एत्थ अम्हेत्थ । जइ इमा जइमा । "त्यदाद्य°" इत्यादिना [४०] त्यदादेरव्ययाच्च तयोरेपादेः स्वरस्य वहुलं लुक् ॥

जो दूसासण-रिउणो आसत्थामस्स राम-सीसस्स।
वीसामिअ-जस-पसरो स-जसेणं कासवि-तलम्मि॥ ३१॥
वीसुं वासा-नीसित्त-महि-अले ऊस-मालि-तेअस्स।
रज्जे जस्स न कास वि नीसत्तं नीसहत्तं वा॥ ३२॥
गुण-सामिद्धी पयडा कला-समिद्धी वि पायडा जस्स।
जो दाहिण-पवण-निहो दाक्खिण्ण-निही गुणि-वणाण॥३३॥

किं पि किमवि। "पदाद् अपेर्वा" [४१] पदात् परस्य अपेः आदेर्लुग् वा॥
किं ति मए त्ति। "इतेः स्वरात् तश्च द्विः" [४२] इति पदाद् इतेः आदेर्लुक् स्वराच्च तकारो द्विः॥

३१. दुःशासनस्य रिपुर्भीमस्तस्य। अश्वत्थाम्नः द्रोणाचार्याङ्गजस्य। रामस्य परशुरामस्य शिष्यो भीष्मस्तस्य च विश्रमितयशःप्रसरः प्रशमितसुश्लोकप्रपञ्चः स्वयशसा कृत्वा यः काश्यपीतले पृथ्वीपीठे। भीमादीनां शौर्यादिगुणगणेभ्योपि अद्भुतगुणत्वाद् अस्य सुघटस्तद्यशःप्रशमः। अथ च चिरभ्रमणखिन्नं विश्राम्यते॥

३२. उस्रमालितेजसः दुःसहत्वाद् मार्तण्डकल्पप्रतापस्य यस्य विष्वक् समन्ताद् वर्षासु प्रावृट्काले निषिक्तं धाराधरधाराधोरण्या उक्षितं महीतलं यत्र तस्मिन् राज्ये न कस्यापि निःस्वत्वं निर्द्रव्यत्वं निःसहत्वं असमर्थत्वं वा। राजन्वत्यां हि पृथ्व्यां स्वकालं वृष्टिः ईश्वराः समर्थाश्च लोका इत्यादि सर्वं सुघटमिति॥

दूसासण। आसत्थामस्स। सीसस्स। वीसामिअ। कासवि। वीसुं। वासा। नीसित्त। ऊस। कास। नीसत्तं। नीसहत्त। "लुप्तयरव०" इत्यादिना [४३] लुप्तयाद्यानां शषसानाम् आदेः स्वरस्य दीर्घः॥

३३. गुणानां शौर्यादीनां समृद्धिः संपत् प्रकटा अत्युत्कर्षप्राप्तत्वात् प्रसिद्धा। कलानां गीतपठितादिद्विसप्ततिसंख्यानां समृद्धिरपि यस्य

सिविणम्मि वारण-वलं सुमिणम्मि अ आस-साहणं जस्स।
दिण्ण-भयं पिच्छन्ता दत्त-करा रिउ-निवा जाया॥ ३४॥
अङ्गार-पिक्क-गोह्ले खाए इङ्गाल-पक्क-कन्दे अ।
तत्त-निलाडा रिउणो जस्स णलाडं-तवे तवणे॥ ३५॥

प्रकटा। दाक्षिण्यस्य अनुकूलताया निधिः शेवधिः। गुणिनः सन्त. त एव सर्वसाधारणत्वेन वनानि। तेषां फलसमृद्ध्यादिजनकत्वेन दक्षिण-पवननिभो योस्ति॥

सामिद्धी समिद्धी। पयडा पायडा। "अतः समृद्ध्यादौ वा" [४४] इति आदेरस्य दीर्घो वा॥

दाहिण। "दक्षिणे हे" [४५] इति आदेरस्य दीर्घः। हे इति किम्। दक्खिण्ण॥

३४. स्वप्ने वारणवलं गजसैन्यं स्वप्ने अश्वसाधनं तुरगकटकं च दत्त-भयं वितीर्णत्रासं यस्य प्रेक्षमाणा दत्तकरा अर्पितदण्डा रिपुनृपा जाता.। तद्गजादिवलं चरेभ्य. सभयं निशम्य स्वप्ने साक्षादिव पश्यन्तस्त्रस्तचित्ता रिपुनृपा. स्वसौख्याय यं दण्डादिना प्रसादयन्तीति भाव.॥

सिविणम्मि। दिण्ण। "इः स्वप्नादौ" [४६] इति इत्वम्। आर्षे उकारोपि। सुमिणम्मि। बाहुल्काण्णत्वाभावे न। दत्त॥

३५. ललाटंतपे अत्युष्णे तपने मार्तण्डे सति तप्तललाटाः संतप्तभाल-स्थला रिपवो यस्य अङ्गारपक्वानि यानि गोह्लेति देश्यत्वाद् बिम्बीफलानि तानि। अङ्गारेषु पक्वा ये कन्दास्तांश्च खादन्ति भक्षयन्ति। यद्भयाद् अरण्यानीमध्यम् अध्यासीना अङ्गारपक्वबिम्बीफलकन्दादिभि. शत्रवः प्राणधारणं कुर्वन्तीत्यर्थः॥

अङ्गार इङ्गाल। पिक्क पक्क। निडाल णलाड। "पक्वाङ्गारललाटे वा" [४७] इति वा इत्वम्॥

१ D क्कवल°. २ BC °धारणं. ३ D णिडाल णडाल.

कइमं मज्झिम-लोए रिऊहिँ चत्तं न छत्तिवण्ण-वणं ।
नव-छत्तवण्ण-परिमल-मए गए जस्स संभरिउं ॥ ३६ ॥
अमयमइओ व्व अहवा अमयमयाओ वि समहिओ जस्स ।
हर-हीर-पिआहि वि जस-गीअ-झुणी सुव्वए वीसुं ॥ ३७ ॥
अखुडिअ-पडिहा-पसरस्स अग्गओ जस्स दप्प-कण्डूलं ।
खण्डिअ-नाण-प्पडिहं वुंद्रं-वुंदं गउअ-वन्द्रं व ॥ ३८ ॥

३६. मध्यमे लोके मर्त्यलोके कतमत् सप्तपर्णवनं सप्तच्छदकाननं रिपुभिर्न त्यक्तम् नवसप्तपर्णपरिमलमदान् गजान् यस्य संस्मृत्य ॥

कइमं । मज्झिम । "मध्यमकतमे द्वितीयस्य" [४८] इति अत इत्वम्॥

छत्तिवण्ण छत्तवण्ण । "सप्तपर्णे वा" [४९] इति अत इत्वं वा ॥

३७. अमृतस्य विकारः अमृतमयः स इव अथ वा अमृतमयादपि सुधाविकारादपि समधिकः समग्रीलो यस्य यशसो गीतस्य गानस्य ध्वनिर्निनादः आस्तां तावद् अन्यजनैः किं तु हरः ईश्वरः हरप्रिया गौरी ताभ्यामपि विष्वक् समन्तात् श्रूयते ॥

अमयमइओ अमयमयाओ । "मयट्यइर्वा" [५०] इति आदेरतो अइः वा ॥

हर हीर । "ईर्हरे वा" [५१] इति आदेरतो वा ईः ॥

झुणी वीसुं । "ध्वनिविष्वचोरुः" [५२] इति आदेरत उत्वम् ॥

३८. अखण्डितः अच्छिन्नः प्रतिभा । नवनवोन्मेषशालिनी प्रज्ञा प्रतिभा । तस्याः प्रसरो यस्य तस्य यस्य अग्रतः पुरतो दर्पेण सकलशास्त्राद्भुतावबोधाभिमानेन पूर्वं कण्डूलं सखर्जूलं खण्डिता निरुत्तरत्वाच्छिन्ना ज्ञानप्रतिभा यस्य तद् बुधवृन्दम् । उत्प्रेक्ष्यते । गवया गवाकृतयः साम्नार्थहीना आरण्यकपशवः तेषां वृन्दमिव ॥

अखुडिअ खण्डिअ । वुंद्रं वन्द्रं । "वन्द्रखण्डिते णा वा" [५३] इति आदेरस्य णेन सह उत्वम् ॥

१ BC बुहंवुद्र गउअवद्रव, D बुहवुन्द गउअवद्रव. २ D मध्यलोके. ३ BC omit प्रज्ञा. ४ D °द्भुतबोधा°. ५ BC °वंद्र, D वद्र. ६ BC वंद्रमिव, D वद्रमिव. ७ BC वुद्र वद्र । वद्रखण्डिते &c, D वुद्र । वन्द्र°.

आसि-पुढुमो धणु-पुढमो छुरिया-पढुमो अ सेह्न-पढमो य ।
सव्वण्णु व्व अहिण्णू जो सयल-कला-कलावस्स ॥ ३९ ॥
उर-सेज्जाइ वि हरिणो सुन्देर-घरम्मि सइ सिरी अथिरा ।
जस्स गुण-वेल्लि-तरुणो थिरासि भू-वल्लि-पेरन्ते ॥ ४० ॥
जस्स य दिस-पज्जन्ते अहरिअ-जोण्हाेकरो जसोकेरो ।
अच्छेर-निरीहाण वि अच्छरिअं किं व न करेइ ॥ ४१ ॥

गउअ । "गवये व." [५४] इति वस्य उत्वम् ॥

३९. असौ प्रथमः धनुषि प्रथमः छुरिकायां प्रथमश्च । सेहेति देश्यः प्रासवाची । तस्मिन् प्रथमश्च । असिधनुश्छुरिकासेल्लशब्दैः एतत्क्रियापटवः सुभटा उच्यन्ते । तेषु प्रवर स्वघातदानपरघातवञ्चनादिक्रियानिपुणत्वात् । किं बहुना यः सकलकलाकलापस्य अभिज्ञो विचक्षणः । किंवत् सर्वज्ञ इव सर्ववेदीव ॥

पुढुमो पुढमो पढुमो पढमो । "प्रथमे पथोर्वा" [५५] इति पथयोः अस्य युगपत् क्रमेण च उर्वा ॥
सव्वण्णु । अहिण्णू । "ज्ञो णत्वेभिज्ञादौ" [५६] इति ज्ञस्य णत्वे ज्ञस्यैव अत उत्वम् ॥

४०. आस्तां तावन् स्वावासकमलादौ अस्थिरा । सौन्दर्यगृहे हरेः उरःशय्यायामपि [सदा] श्रीः अस्थिरा चञ्चला । परं सापि गुणा एव यशःप्रसूनजनकत्वाद् वल्लयः वल्ल्यः तासां तरुरिव आधारभूतत्वात् । तस्य यस्य भूवल्लिपर्यन्ते सकले पृथ्वीवलये स्थिरा आसीत् । चापलम् अपास्य अस्मिन् गुणगणनिधौ लक्ष्मीः स्थितेति भावः ॥

सेज्जा । सुन्देर । "एच्छय्यादौ" [५७] इति आदेरस्य एत्वम् ॥

४१. पूर्ववर्णनापेक्षया चः समुच्चये । यस्य दिक्पर्यन्ते अधरितः पराभूतो ज्योत्स्नायाश्चन्द्रिकाया उत्करो राशिर्येन स यशउत्करो

जो आसि बम्भचेर-ग्गहण गुरू पइ-विओअ-विहुरस्स ।
रण्णन्तग्गय-रिउ-अन्तेउर-पोम्मच्छि-लोअस्स ॥ ४२ ॥
पय-पउम-नमोक्कारे परोप्परामद्द-तुट्ट-हारेहिं ।
जस्स सहाइ निवेहिं ओप्पिअमिव मुत्तिआहरणं ॥ ४३ ॥
जत्थप्पिअ-भू-भारो सुवइ फणी – तत्थ सोवइ हरी वि ।
जोन्नत्थ-दिन्न-भारो न उणाइ सयालुओ न उणा ॥ ४४ ॥

न केवलम् अन्येपाम् आश्चर्ये कौतुके निरीहाः सद्ध्यानविन्यस्त-चित्तत्वात् निराकाङ्क्षास्तेषां योगिनामपि आश्चर्यं किमिव न करोति । किं तु सर्वं आश्चर्यं वितनोतीत्यर्थः ॥

वेल्लि वल्लि । पेरन्ते पज्जन्ते । जोण्होक्करो जसोक्केरो । अच्छेर अच्छरिअं । "वल्लयुत्करपर्यन्ताश्चर्ये वा" [५८] इति वा आदेरस्य एत्वम् ॥

४२. ब्रह्मचर्यं मैथुनसेवनविरमणं तस्य ग्राहणे अङ्गीकारणे गुरुः दीक्षादाता य आसीत् पत्युर्वियोगेन विधुरस्य संकष्टस्य अरण्यस्य अन्तः मध्ये गतो यो रिपूणाम् अन्तःपुरपद्माक्षीलोकः अवरोधवधूजनस्तस्य । सर्वशत्रूणां निर्मूलकापंकपितत्वात् तन्नायिकानां ब्रह्मचर्यदीक्षादानम् । ब्रह्मचारी प्रायः अरण्यचारी भवतीत्युक्तिलेशः ॥

बम्भचेर । "ब्रह्मचर्ये चः" [५९] इति चस्यात एत्वम् ॥

अन्तेउर । "तोन्तरि" [६०] इति तस्यात एत्वम् । क्वचिन्न । रण्णन्तग्गय ॥

४३. पदपद्मनमस्कारे । क्रियमाणे इति शेषः । परस्परामर्देन अन्योन्यसंघर्षेण त्रुटिताः स्रस्ता ये हारास्तैः कृत्वा नृपैर्यस्य सभाया मौक्तिकाभरणमिव अर्पितं दत्तम् ॥

पोम्म । "ओत् पद्मे" [६१] इति आदेरतः ओत्वम् । "पद्मछद्म०" [२.११२] इति विश्लेषे न । पउम ॥

नमोक्कारे । परोप्परा । "नमस्कारपरस्परे द्वितीयस्य" [६२] इति अत ओत्वम् ॥

४४. यत्र अर्पितभूभारः स्वपिति फणी शेषः तत्रैव अर्पितभूभारः

१ D कष्टस्य. २ D नायिकाना.

जइ सक्को न उण नरो न उणो नारायणो वि सारिच्छो ।
जस्स पुणाइ पुणाइ वि भुवणाभय-दाण ललिअस्स ॥ ४५ ॥
रण्णे अरण्ण साणाउलम्मि लाऊ-लया-हरे रुन्नं ।
जस्सारि-वहूहि तहा अलाउ कुछा जह कयाओ ॥ ४६ ॥
उक्खय-संठविअ-निवेण जेण वच्छत्थलाओं हरिणो वि ।
उक्खाया भुय-दण्डे निअम्मि संठाविया लच्छी ॥ ४७ ॥

हरिरपि स्वपिति । यः पुनः अन्यत्र न दत्तो भारः अर्थाद् भुव एव येन । अत एव च न पुनः शयालु[1] आलस्योपहृतः ॥

ओप्पिअ जत्यप्पिअ "वार्पो" [६३] इति अर्पयतेः आदेरस्य ओत्त्वं वा ॥

सुवइ सोवइ । "स्वपावुच्च" [६४] इति स्वपितौ आदेरस्य ओत् उच्च ॥

४५. यस्य यदि शक्रः इन्द्रः सदृक्षो न । पुनः नरः अर्जुनो न पुनर्नारायणोपि । कुतः पुन.पुनरपि भूयोभूयोपि भुवनस्य सकलसचराचरलोकस्य यद् अभयदानं वधनिवर्तनं तेन ललितस्य मनोहरस्य । यदीति संभावने । शौर्यादिभि. इन्द्रो यत्तुल्यः संभाव्यते । परमार्थतस्तु सोप्यविरतत्वाद् यत्तुल्यो नास्तीत्यर्थः ॥

न उणाइ न उणा । "नात् पुनर्यादाइ वा" [६५] इति आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा । पक्षे । न उण न उणो । केवलस्यापि दृश्यते । पुणाइ ॥

४६. अरण्ये अरण्यश्वभिः वृकैः आकुले संकीर्णे अलाबूलतागृहे तुम्बिनीवल्लिमण्डपे यस्य अरिवधूभिः तथा अनवरताश्रुपनीपातनेन रुदितं यथा अलाबूनां मेराय कुल्या. सारणयः कृताः ॥

रण्णे अरण्ण । लाऊ अलाउ । "वालाब्वरण्ये लुक्" [६६] इति आदेर्लुक् ॥

४७. अहम् एवं मन्ये । येन हरेरपि वक्ष:स्थलात् लक्ष्मीः उत्खाता उत्पाटिता ततो निजभुजादण्डे संस्थापिता । कथम् एवं ज्ञायत इति विशेषणद्वारेण हेतुमाह । पूर्वम् उत्खाता. अभक्तत्वात् स्वस्थानाच्याविताः

1 D omits गृहे...। "वालाब्व"

अह कइया वि दिवा-मुह-पत्थावे पत्थवोचिअं तस्स ।
अणुरागागय-मरहट्ठमाइ-सूएहिँ इअ पढिअं ॥ ४८ ॥
हय-मसल-तम-पसरो सइ वामो पंसुलाण पच्चूसो ।
सामय-चय-दिन्नग्घो तं व पयट्टो सया पुन्नो ॥ ४९ ॥

पश्चात् सेवावशवर्तित्वात् संस्थापिता देशाधिपत्ये नियोजिता नृपा अनेनेति नृपस्वभावेन हरेः प्रियाया अपि इत्थं संभाव्यते । कविमार्गे विभूतिहरिप्रिययोरैक्याद् एवं वर्णना ॥

तहा जह । उक्खय उक्खाया । सठविअ संठाविया । "वाव्ययोत्खातादा वदातः" [६०] इति आदेराकारस्य अत् वा ॥

४८. अथ अनन्तरं कदाचिदपि कस्मिंश्चित् काले दिवामुखप्रस्तावे वासरप्रारम्भावसरे तस्य श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रस्तावोचितं प्रभात-पठनीयम् अनुरागेण अत्यद्भुतगुणगणश्रवणसंजातदर्शनस्नेहेन आगता ये ते च ते महाराष्ट्रः आदिर्येषां देशानां ते तथा तेषां सूताश्च मङ्गल-पाठकास्तैः इति वक्ष्यमाणं पठितम्[1] ॥

पत्थावे पत्थवो । "घञ्वृद्धेर्वा" [६८] इति आदेराकारस्य अत् वा । क्वचिन्न । अणुरागा ॥

मरहट्ठ । "महाराष्ट्रे" [६९] इति आदेराकारस्य[3] अत् । वक्रादित्वाद् अनुस्वारः । बाहुलकाद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मः ॥

४९. अथ द्वाविंशत्या[4] गाथाभिः सूतोक्तम् एवाह । हतः नवदिन-करकरसंपर्काद् ध्वस्तः मांसलः सूचिभेद्यस्तमःप्रसरः तिमिरप्रवृत्ति-र्येन सदा वामः विटादिगृहगतिनिषेधकत्वेन प्रतिकूलः । कासाम् । पांसुलानां स्वैरिणीनाम् । श्यामाकपयोभिः आरण्यव्रीहिजलैः दत्तः त्रिःप्रदक्षिणापूर्वं मार्तण्डमण्डलं प्रति क्षिप्तः अर्घः पूजा यत्र । प्रत्यूषः अहर्मुखम् । पुण्यः सकललोकलोचनान्ध्यपटलविध्वंसकत्वेन प्रशस्यः

---

१ B पुसलाण. २ BC पाठितम्. ३ BC °राकारः स्यात् for °राकारस्य अत्. ४ D द्वाविंशतिगायाभि.

दिसे-कुप्पिसन्त-जस-भर देवय-हरए तुमं सकुप्पासा ।
दिक्खाइरिआ सिक्खायरिएहिं सहोवसप्पन्ति ॥५०॥
गय-थीण-तिमिर-केसे खल्लीडे नह-सिरम्मि संवुत्ते ।
थुवआ हवन्ति लोआ एण्हिं सुण्हाल-चिन्धस्स ॥५१॥

प्रवृत्तः संजातः । त्वमिवेति । भवानप्येवंविधः । जिनवचनाववोधाद् ध्वस्तनिविडाज्ञानप्रवृत्तिः । पांशुलानां पाप्मिनां सदा वामः, दुःखदायित्वात् । सामजनजैः हस्तिघटाभिर्दत्तः अर्घः उपायनं यस्मै । सदाचारनिरतत्वात् पवित्रश्चेति ॥

मसॅल । पंसुला । "मासादिष्वनुस्वारे" [७०] इति मासप्रकारेष्वनुस्वारे सति आदेरातोऽत् ॥

सामय । "श्यामाके मः" [७१] इति मस्य आत अत् ॥

७०. दिक्षु कूर्पास कञ्चुलिका तद्वद् आचरन् यशोभरो यस्य स तथा तस्यामन्त्रणम् । हे दिक्कूर्पासयशोभर देवतागृहे सकूर्पासाः सकञ्चुका दीक्षाचार्या बटुककरणादिसंस्कारकारिणः शिक्षाचार्यैः शास्त्रपाठकैः सह त्वाम् उपसर्पन्ति । आशीर्वादप्रदानार्थं समीपम् आगच्छन्ति । इदानीम् इति प्रक्रमाज्ज्ञेयम । एवम अन्यत्रापि ॥

सह सया । कुप्पिस कुप्पासा । "इः सदादौ वा" [७२] इति आत इत्वं वा ।

दिक्खाइरिआ सिक्खायरिएहि । "आचार्ये चोऽच्च" [८३] इति चस्य आत इत्वम् अत्वं च ॥

५१. गतं नष्टं स्त्यानं घनं तिमिरमेव श्यामवर्णत्वात् केशा यत्र । अत एव खल्वाटे खलतौ नभ एव सकललोकस्य उपरिवर्तित्वात् शिरस्तस्मिन संवृत्ते जाते सति साक्षालचिह्नस्य वृषभध्वजस्य भगवत आदिनाथस्य शूलिनश्च इदानीं प्रत्यूषे लोका आर्हतमाहेश्वराः स्तावकाः स्तोतारो भवन्ति ॥

थीण । खल्लीडे । "ई स्त्यानखल्वाटे" [७४] इति आदेरातः ई[५]॥

थुवआ । सुण्हाल । "उः सास्नास्तावके" [७५] इति आदेरातः उत्वम् ॥

१ D दिसि. २ BC वर्हति ३ D omits मसल. °रातोत. ४ BC °धरस्तस्मिन. ५ D omits ई रात

गयणे तुहिणोसारिणि तुहिणासारं पडन्तमगणन्ता ।
उट्ठन्ति वहूओ पुरो अज्जूणं विणय-गेज्झाण ॥ ५२ ॥
कुट्टिम-चउ-वारेसुं सतिण्हमिण्हि कुणन्ति रमणीओ ।
देरागय-पारावय-रावोट्ठिअ-पिअ-परीरम्भं ॥ ५३ ॥
पारेवय-मणिएहिं तेत्तिअमेत्तं रमेसुं वेसाओ ।
तेत्तिअमत्तं मग्गन्ति चलिअ-मेत्ते भुअङ्गम्मि ॥ ५४ ॥

५२. तुहिनस्य प्रालेयस्य आसारो वेगवद्वर्षो विद्यते यस्मिन् एवंभूते गगने सति तुहिनासारं पतन्तं शरीरे लगन्तम् अगणयन्त्यः अमन्यमाना विनयग्राह्याणां भक्त्या आवर्जनीयानाम् आर्याणां श्वश्रूणां पुरः पूर्वं वध्वः उत्तिष्ठन्ति ॥

तुहिणोसारिणि तुहिणासारं । "ऊद् वासारे" [७६] इति आदेरात् ऊत् वा ॥

अज्जूणं । "आर्याया र्यः श्वश्र्वाम्" [७७] इति र्यस्य आत ऊः ॥

गेज्झाण । "एद् ग्राह्ये" [७८] इति एत्वम् ॥

५३. कुट्टिमानि मण्यादिभिर्बद्धतलानि यानि चतुर्द्वाराणि चतुर्मुखगृहविशेषास्तेषु सतृष्णं दिने आशङ्कितभाविबहुविरहत्वेन मतर्ष यथा भवति एवम् इदानीं प्रातःक्षणे द्वारेषु आगता ये पारापतास्तेषां रावैः शब्दैरुत्थिता जागरिता ये प्रियास्तेषां परीरम्भम् आलिङ्गनं रमण्यः कुर्वन्ति ॥

देरा । "द्वारे वा" [७९] इति आत एत्वं वा । पक्षे वारे ॥ दुआरं । दारं इति प्रयोगद्वयम् अनुक्तमपि ज्ञेयम् ॥

५४. पारापतमणितानीव कलरवकूजितानीव यानि मणितानि रतकूजितानि तैः कृत्वा यावान् प्रतिज्ञातः कालस्तावन्मात्रं वेश्याः पण्याङ्गना अरंसिषत अक्रीडिषुः । भुजङ्गे विटे चलितमात्रे गमनोन्मुख एव तावन्मात्रं प्रतिज्ञातकालमनितं मार्गयन्ति गवेषयन्ति ॥ पूर्वार्धे जित्तिअमित्तं इति तु रम्यः पाठः ॥

१ B °गाराणि. २ D रमिंसु. ३ B °सारानि. ४ BC °तलानि चहु°. ५ D omits दिने......°रुत्थिता.

अद्द-नहङ्काण पियाण अल्ल-आलावयाण विलयाओ ।
उल्लन्ति अङ्कमंसुअ-ओलीहिँ ओल्ल नक्खङ्का ॥ ५५ ॥
निअ-ठाण-मीलणं पिक्खिऊण चिन्ता-परा मिउल्लावा ।
नीलुप्पल-पेण्डे पिण्डिऊण भसला रुअन्ति व्व ॥ ५६ ॥

पारावय पारेवय । "पारापते रो वा" [८०] इति रस्य आत एत्वं वा ॥

तेत्तिअमेत्तं तेत्तिअमत्तं । "मात्रटि वा" [८१] इति आत एत्वं वा । बाहुलकात् क्वचिन्मात्रशब्देपि । चालिअ-मेत्ते ॥

५५. आर्द्रास्तत्कालदत्तत्वात् सरसा नखाङ्का कररुहव्रणानि येषाम् आर्द्राः स्नेहमिश्रा आलापाः परस्परोक्तयो येषां ते तथा । तेषां प्रियाणाम् अङ्कम् उत्सङ्गम् आर्द्रनखाङ्का वनिता योषितः अश्रालिभि· नेत्रबाष्प-पङ्क्तिभिः आर्द्रयन्ति आर्द्रं कुर्वन्ति । सर्वरात्रं सुरतादिसुखनिमग्ना वयम् इदानीं च तदुच्छेदजनक प्रियविप्रयोगो भवितेति दुःखाद् रुदन्तीत्यर्थः ॥

उल्लन्ति ओल्ल । "उदोद् वार्द्रे" [८२] इति आदेरातः उत् ओच वा पक्षे अद्द । अल्ल ॥

ओलीहिं । "ओदाल्यां पङ्क्तौ" [८३] इति आत ओत्त्वम् ॥

५६. प्रातः संकोचात् प्रागेव नीलोत्पलेभ्यो निर्गत्य रारट्यमानान् तत्कोशस्थांश्च भ्रमरान् वीक्ष्य कविः एवम् उहमानः प्राह । निजस्थान-मीलनं स्वावाससंकोचं प्रेक्ष्य विलोक्य चिन्तापराः क वयम् इदानीं निराश्रयाः स्थास्याम इत्यादिविकल्पसंकल्पनिमग्नाः । मृदु मरुदुत्वात् छन्नः उल्लापः अन्योन्यजल्पनं येषां ते तथा सन्तो भसला नीलोत्पल-पिण्डे अभिनोत्पलपीठे पिण्डयित्वा मिलित्वा रुदन्तीव । येषां किल राजादिना गृहं मुच्यते तेपि मिलित्वा रुदन्तीत्युक्तिलेशः ॥

मिउल्लावा "ह्रस्वः संयोगे" [८४] इति यथादर्शनं ह्रस्वः ॥

किंसुअ-कुसुमायम्बो केंसुअ-दल-सामलं विगय-मेरं ।
दलिऊण अन्धयारं दंसइ पुहवीड पहमरुणो ॥ ५७ ॥
काउं महाविलं अतम मूसयं कय-पडंसुए सूरे ।
लक्ख-हलद्द वहेडय-रत्त व्व करा विअम्भन्ति ॥ ५८ ॥
विरइअ हलद्दि कन्दाभ-दीवओ नव हलिद्दि-रत्त-करो ।
अहलिद्दा-राओ कामउ व्व पुव्वं भअइ सूरो ॥ ५९ ॥

पेण्डे पिण्डिऊण । "इत एद्वा" इति आदेरिकारस्य एत् वा । क्वचिन्न । चिन्ता ॥

५७. किंशुकदलश्यामलं पलाशपलाशनीलं विगतमेरं सर्वत्र उच्छृङ्खलम् अन्धकारं दलयित्वा विध्वस्य किंशुककुसुमानीव आताम्रः आरक्तः अरुणः सूर्यः तत्सारथिर्वा पृथिव्याः पन्थानं दर्शयति ॥

किंसुअ केंसुअ । "किंशुके वा" [८६] इति आदेरितः एत्त्वं वा ॥
मेरं । "मिरायाम्" [८७] इति इत एत्त्वम् ॥

५८. महाविलं कन्दरादिकम् अविद्यमानस्तम एव मूषिको यत्र तत् यथाभूतं कर्तुं कृतप्रतिश्रुति विहितप्रतिज्ञे सूर्ये सति करा अंशवो विजृम्भन्ते ऊर्ध्वाधः प्रसरन्ति । कीदृशाः । लाक्षाहरिद्राविभीतकैः रक्ता इव ॥ प्रातःक्षणे दिनकरकराणां क्रमेण तथाभावाद् इत्थम् उत्प्रेक्षा ॥

५९. विरचिता विहिता विष्वग्विसारिप्रभारहितत्वेन हरिद्राकन्दाभा दीपा येन । नवहरिद्रया रक्ता इव करा यस्य स सूरः पूर्वां भजति । अहरिद्रारागो निविडस्नेहैः कामुक इव । तस्मिन्नप्यागच्छति कान्तया दीपः क्रियते । कुङ्कुमादिना आरक्तकरश्च स भवति । अत्र कामुक इत्युपमानात् पूर्वस्याः कान्तात्वं निरूप्यते ॥

पुहवीइ । पह । मूसय । पडंसुए । हलद्द । हलद्दि । वहेडय । "पथिपृथिवी°"

---

१ D °हलिद्दि°. २ D °हलद्द°. ३ BC omit अ°. ४ BC °स्नेहकामुक.

पिक्कुअं व निवडइ पिकिङ्कुअ-धूसरो ससी एस ।
सिढिल-करो सढिलङ्को तित्तिर मइल-प्फुड कलङ्को ॥ ६० ॥
इअ आसंसन्ति नि-सीह सिंहदत्ताइणो दिआ तुज्झ ।
वीसं तीसं कप्पे जयसु दुजीहारि-नीसङ्क ॥ ६१ ॥
अदुइअ-रवि-भा-विइए गयणे जह पाइयम्मि दो-वयणं ।
कत्थ वि नत्थि तमो अहि-निवास लोअम्मि व णुमन्तो ॥६२॥

इत्यादिना [८८] आदेरितः अकारः । हरिद्राया विकल्प इत्यन्ये । हलिद्दी । अहलिद्दा ॥

६०. शिथिलकरो मन्दकिरणः शिथिलाङ्को मन्दबिम्बः । तित्तिरि-लावकः । तद्वन्मलिनः स्फुटः कलङ्को यस्य । पक्वेङ्गुदवत् परिपाकप्राप्त-तापसतरुफलवद् धूसरो धूम्रः एष शशी पक्वेङ्गुदवत् निपतति अस्ताचले स्रंसते ॥

पिक्कङ्गुअं पिक्किङ्गुअ । सिढिल सढिल । "शिथिलेङ्गुदे वा" [८९] इति आदेरितः अद् वा ॥

तित्तिर । "तित्तिरौ रः" [९०] इति रस्य इतः अत् ॥

६१. हे नृसिंह नरोत्तम सिंहदत्तादयो द्विजाः तव इति आशंसन्ति आशीर्वादं कुर्वन्ति । तदेवाह । हे द्विजिह्वारिर्गरुडस्तद्वद् निःशङ्क निर्भय त्वं विंशतिं त्रिंशतं कल्पान् जय । कल्पो देवयुग-सहस्रद्वयम् ॥

इअ । "इतौ तो वाक्यादौ" [९१] इति इतितस्य इतः अत् ॥

निसीह । वीसं । तीसं । जीहा । "ईर्जिह्वा°" इत्यादिना [९२] जिह्वादिषु इकारस्य लिना ईः । बाहुलकात् क्वचिन्न । सिंहदत्त ॥

नीसङ्क । "लुकि निरः" [९३] इति रलोपे इत ईः ॥

६२. यथा प्राकृते क्वापि द्विवचनं नास्ति । "द्विवचनस्य बहु-

१ B C निग्गुअ.

जरढोच्छु-रुई चन्दो निस-पिअ-पावासुओ व्व नो सहइ ।
सच-जँहुट्ठिल सूरे भू-सग्ग-दुहाइअ-करोहे ॥ ६३ ॥
धम्मे जहिट्ठिला दोहाइअ-पवहा दुहा वि मल-पटँलं ।
ओज्झर-निज्झँरिणीसुं ण्हाऊण खिवन्ति वम्हाणाँ ॥ ६४ ॥

वचनम् ” [३. १३०] इति वचनात् । तथा अद्वितीयरविमाद्वितीये निरुपमभास्करप्रभायुक्ते गगने सति तमः क्वापि नास्ति । तिर्यगूर्ध्वादिदेशेषु तद् अपश्यन् कविरेवम् ऊहते । अहीनां सर्पाणां वासे लोके पाताल इव निमग्नं प्रविष्टम् ॥

दुजीहा । णुमन्नो । “द्विन्योरुत्”[९४]इति द्विनिशब्दयोः इत उत् ॥ बाहुलकात् क्वचिद् वा । अदुइअ । विइए ॥ क्वचिन्न । दिआ । निवाश॥ओल्वम्।दो-वयणम् ॥

६३. हे सत्ययुधिष्ठिर भूस्वर्गयोर्द्विधाकृतः पञ्चशत्या पञ्चशत्या पृथग्विहितः करौघो येन तस्मिन् सूरे सति जरठः परिपक्वो य इक्षुस्तद्वद् रुचिर्यस्य स तथाभूतश्चन्द्रो नो राजते । अत उत्प्रेक्ष्यते । निशैव प्रिया ततः प्रवासीव वियुक्त इव । अन्योपि यः प्रियावियुक्तः स विच्छायो भवति ॥

जरढोच्छु । पावासुओ । “प्रवासीक्षौ” [९५] इति आदेरित उत्वम् ॥

६४. धर्मे सदाचारे युधिष्ठिराः द्विधाकृतो मध्यप्रवेशेन खण्डितः प्रवाहः ओघो यैस्ते निर्झरनिर्झरिर्णीषु झरनदीषु स्नात्वा शौचं कृत्वा द्विधापि बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्विप्रकारमपि मलपटलं रजःस्तोमं ब्राह्मणाः क्षिपन्ति ॥

जहुट्ठिल जहिट्ठिल । “युधिष्ठिरे वा” [९६] इति आदेरित उत्वम् ॥
दुहाइअ दोहाइअ । “ओच द्विधाकृगः” [९७] इति इत ओत्वम् उत्वं च॥
क्वचित् केवलस्यापि । दुहा ॥
ओज्झर निज्झर । “वा निर्झरे ना” [९८] इति नेन सह इत ओत्वं वा॥

---

१ BC °रुई. २ BC जुहिट्ठिल. ३ D पडलं. ४ B निज्झरणी°. ५ B बम्हाण C तम्हाणा; ६ BC °निर्झरणीषु.

हय-कम्हार-हरडई-चिक्किण-तिमिरस्स गहिय-पाणीया ।
पाणिय-तडम्मि विप्पा अजुण्ण-सूरस्स देन्तग्घं ॥ ६५ ॥
जिण्ण-तमं मल-हीणा अहूण-तेअं विहीण-अन्न-पहं ।
अविहूणं तूह-दिआ थुणन्ति तित्थे रविं तं व ॥ ६६ ॥
पेऊसासण-साभिय-दिस-आमेले रविम्मि उअ तारा ।
केरिस-एरिसिआओ वहेडयाभाओं नह-पेढे ॥ ६७ ॥

६५. हतं विदारितं कश्मीराणां हरीतकीव चिक्कणं निबिडं तिमिरं येन तस्य । अजीर्णो नवः स चासौ सूर्यश्च तस्य पानीयस्य निर्झरनद्यादिसंबन्धिजलस्य यत् तटं तस्मिन् । गृहीतं करपुटे कृतं पानीयं यैस्ते विप्रा अर्घम् अर्घाञ्जलिं ददति त्रि-प्रदक्षिणापूर्वं वितरन्ति ॥

हरडई । " हरीतक्याम् ईतोऽत् " [९९] इति आदेरीतः अत् ॥

कम्हार । " आत् कश्मीरे " [१००] इति ईत आत् ॥

पाणिअ । " पानीयादिष्वित् " [१०१] इति ईत इत् ॥ क्वचिद् वा । पाणीय ॥

६६. जीर्णं ध्वस्तं तमस्तिमिरम् अज्ञानं च येन । अविहीनतेजसम् अन्यूनद्युतिम् उग्रप्रतापं च । विहीनः सन्मार्गप्रदर्शनेन विध्वस्तः अन्यो विपरीतः पन्था मार्गः अन्यायश्च येन । अविहीनम् अत्युच्चं पूर्वाचलचूलासंस्थं सकलभूपालप्रवरं च । तीर्थे आदित्यालये नद्याद्यवतारे वा तीर्थस्य तीर्थभूता वा द्विजा रविं त्वामिव स्तुवन्ति । रविं त्वां च स्तुवन्तीत्यर्थः ॥

अजुण्ण । "उज्जीर्णे" [१०२] इति ईत उत् ॥ क्वचिन्न । जिण्ण ॥

हीण अहूण । विहीण अविहूणं । " ऊ हीनविहीने वा " [१०३] इति ईत ऊत्वं वा ॥

तूह । "तीर्थे हे" [१०४] इति ईत ऊः । हे इति किम् । तित्थे ॥

६७. पीयूषाशना देवास्तेषां स्वामी इन्द्रः तस्य दिक् पूर्वा तस्या आपीडे शेखरत्वेन अवतंसे रवौ सति उअ इति पश्य । विभीतक-

1 BC केरिसएरिसिआओ. २ D omits त्वामिव...रविं.

चत्तूण नेड पीढं नीड घरा मउलिआ मही मउड ।
विद्दाय निद्दमुड्डुन्ति घरोवरिं रुक्ख-अवरिं च ॥ ६८ ॥
गरुआ वि गुरुअ भिउडीहिँ वार वालेहि पडिखलिज्जन्ता ।
वहु-पोरिसा वि पुरिसा निरुंद्ध छीआ इहं एन्ति ॥ ६९ ॥

वद् आभा सादृश्य यासा तास्तारा नभ पीठे कीदृश्य ईदृश्य । न कीदृश्योपीत्यर्थ ॥

पेऊसा । आमेले । केरिस । एरिसिआओ । वहेडया । " एत् पीयूप° " [१०५] इत्यादिना एपु ईत एत्वम् ॥

६८ हे पृथ्वीमुकुट पूर्वं मुकुलिता रात्रौ एकत्र स्थितास्ततो नीड-पीठ कुलायतल त्यक्त्वा नीडगृहा पक्षिणो विद्रुतनिद्र गततन्द्र यथा भवति एवम् उड्डीयन्ते गृहस्योपरि वृक्षस्योपरि च ॥

पढे पीढ । नेड नीड । " नीडपीठे वा " [१०६] इति ईत एत्वम् ॥

मउलिआ । मउड । " उतो मुकुलादिष्वत् " [१०७] इति एपु आदेरुत अत्वम् ॥ क्वचिद् आत्त्वमपि । विद्दाय ॥

घरोवरिं अवरिं । " वोपरौ " [१०८] इति उत अत् वा ॥

६९ गुरुकभ्रुकुटिभिर्द्वारपालै प्रतीहारै प्रतिस्खल्यमाना निरुध्य-माना गुरुका अपि कुङ्कणादिदेशस्वामिनोपि वहुपौरुपा अपि प्रचुरपराक्रमा अपि पुरुपा मा भूत् अस्मत्स्वामिन क्वापि कार्ये अशकुनम् इति नि-रुद्धक्षुता इह युष्मत्पादपद्मान्तिके आयन्ति आगच्छन्ति ॥

गरुआ गुरुअ । " गुरौ के वा " [१०९] इति स्वार्थिके के आदेरुत अत् वा ॥

भिउडीहिँ । " इर्भ्रुकुटौ " [११०] इति आदेरुत इ ॥

पोरिसा । पुरिसा । " पुरुपे रो " [१११] इति रोरुत इत्वम् ॥

छीआ । " ई क्षुते " [११२] इति आदेरुत ईं ॥

---

१ B पुरिसा रुद्ध च्छीआ २ D ईदृशोपीत्यर्थ

मुसल-धर-वाहु-मूसल रइ-सूहव-सुहय तुज्झ मुह-कमलं ।
दट्ठुं ऊसुअ नयणा पुणो पुणो ऊससन्ति निवा ॥ ७० ॥
अणउच्छन्नोच्छाहो रिउ-दुसहो दूसह-प्पयावेण ।
वोक्कन्त-निद्द-पसरो अह राया ओड्डिओ सयणा ॥ ७१ ॥
कोऊहल-कुसलेहिं कुऊहलत्थेसु कोउहल्ली वि ।
सण्हाण वि सुण्हयरं परमप्पं थुणिय सव्वण्णुं ॥ ७२ ॥
अमलोव्वीढ-दुअल्लो उव्वूढ-दूऊल-दण्डि-दिन्न-करो ।
सो अत्थाणिं पत्तो दुगुल्ल-उल्लोअ-सोहिल्लं ॥ ७३ ॥

७०. मुसलधरवाहू इव वाहुमुसलौ यस्य तस्य आमन्त्रणम् । तथा रतिसुभग. कन्दर्प. तद्वत्सुभग सकललोकप्रिय हे राजन् तव मुखकमलं दृष्ट्वा उत्सुकानि सोत्कण्ठानि नयनानि येषां ते नृपा पुन पुन उच्छ्वसन्ति भूयोभूय पुलकिताङ्गा भवन्ति ॥

मुसल मूसल । सूहव सुहय । "ऊत् सुभग॰" इत्यादिना [११३] आदेरुत ऊद् वा ॥

७१. अनुच्छिन्नोत्साहः अखण्डितोद्यम. दु.सहप्रतापेन उग्रतेजसा रिपुदुःसहः अथ एवंमङ्गलपाठकपठितानन्तरं व्युत्क्रान्तनिद्राप्रसरो जागरित. सन् राजा शयनाद् उत्थित ॥

ऊसुअ । ऊससन्ति । "अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे" [११४] इति आदेरुत ऊत् ॥ अनुत्साहोत्सन्न इति किम् । उच्छन्नोच्छाहो ॥

दुसहो दूसह । "लुकि दुरो वा" [११५] इति रलोपे उत ऊत् वा ॥

वोक्कन्त । ओड्डिओ । "ओत् संयोगे" [११६] इति संयोगे परे आदेरुत ओत्वम् ॥

७२. ७३. अधुना राज्ञः प्रातस्त्यं कृत्यम् आह । युग्मम् । कुतू-

---

1 B is wanting in the commentary on the two couplets from कुतूहलकुशलैः up to करो यस्येति.

तस्स भुमयाइ वसगा अवाउला पेसणिक्क-हणुमन्ता।
चल-कण्डुअमाण-भुआ पुरो निविट्ठा निवा नमिरा ॥७४॥
पासम्मि ठिआ तस्स य महूअ-गोरीओं महुअ-महुर-गिरा।
वज्जन्त-कणय-नूउर-मणि-नेउर-वइर-निउराओ ॥ ७५ ॥

हल्कुशलैः कौतुकनिपुणैः कृत्वा कुतूहलार्थेषु कुतुकवस्तुषु कुतूहल्यपि सूक्ष्माणां परमाण्वादीनां मध्येपि सूक्ष्मतरं दुर्ज्ञेयत्वाद् अणुतरं सर्वज्ञं लोकालोकपदार्थसार्थपरिज्ञानचतुरं परमात्मानं स्तुत्वा स कुमारपाल-भूपः दुकूलानाम् उल्लोचैः शोभावतीम् आस्थानीं प्राप्तः । किंभूतः सन् । अमलानि उज्ज्वलानि उद्व्यूढानि परिहितानि दुकूलानि सितै-पट्टांशुकानि येन उद्व्यूढदुकूलेन दण्डिना दत्तो गमनकाले वितीर्णः करो यस्येति ॥

कोऊहल कुऊहल कोउहल्ली । "कुतूहले वा ह्रस्वश्च" [११७] इति उत ओत् वा तत्संनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥

सण्हाण । सुण्ह । "अदूतः सूक्ष्मे वा"[११८] इति ऊतः अत् वा ॥ आर्षे सुहुमेति ज्ञेयम् ॥

दुअल्लो दुऊल । "दुकूले वा लश्च द्विः" [११९] इति ऊकारस्य अत्वं वा तत्संनियोगे च लस्य द्विः ॥ [आर्षे] । दुगुल्ल ॥

अमलोव्वीढ उव्वूढ । "ईर्वोद्व्यूढे" [१२०] इति ऊत ईत्वं वा ॥

७४. तस्य राज्ञो भ्रुवो वशगा । भ्रूक्षेपमात्रेण समस्तकार्यसाधका इत्यर्थः । अवातूलाः युक्तकारिण. । प्रेषणे स्वामिनिरोपणे एके अद्वितीया हनूमन्तः । चलेन कण्डूयमानौ कण्डूलौ । सदर्पावित्यर्थः । तथाभूतौ भुजौ येषां ते नम्रा नृपा. पुरः अग्रे निविष्टाः ।

भुमयाइ अवाउला । हणुमन्ता । कण्डुअमाण । "उर्भ्रूह०" [१२१] इत्यादिना ऊत उत्वम् ॥

७५., चतुर्भिः कलापकम् । चामरदर्पणहस्ता वारयुवत्यस्तस्य राज्ञः

---

१ BD नविरा. २ BC °पदार्थपरि°. ३ BC शत°. ४ D omits 'ह्रस्वश्च...लस्य द्वि.'. ५ D °निरोपे.

कोहण्डि-कुसुम-मउचीओं काम-तोणीर-थोर-कवरीओ ।
निम्मोल्लङ्गय-मण्डिअ-कोप्परया गहिअ-तम्बोला ॥ ७६ ॥
विब्भम-गलोइ-भेया रम्भा-थोणा-निहोरु-थूणाओ ।
तोणीहविअ सयं चिअ रइ-वइणो तूण-छड्डवणा ॥ ७७ ॥
सरउग्गय-मय-लञ्छण-सरिच्छ-वयणाओं घार-जुवईओ ।
चामर-दप्पण-हत्था अकास-कन्ती किसङ्गीओ ॥ ७८ ॥

पार्श्वे स्थिताः । किंभूताः । मधूकवद् गुडपुष्पवद् गौर्यः गौराङ्ग्यः । मधूकवन्मधुरा मनोज्ञा गीर्यासाम् । वदन्तौ चङ्क्रमणवशात् सिञ्जानौ कनकस्य नूपुरौ मञ्जीरौ मणयः पद्मरागाद्याः तत्खचितौ नूपुरौ वस्त्राणि हीरकाणि तत्खचितौ च नूपुरौ यासाम् ॥

७६. *कूष्माण्डीकुसुमवद् मृद्व्यः कोमलाङ्ग्यः । कामतूणीरवत्* तद्वाणानां पुष्पाणां तत्र प्रक्षेपात् स्थूलाः कवर्यः घना वेणयो यासाम् । निर्मूल्याङ्गदमण्डितकूर्पराः अनर्घ्यकेयूरभूषितभुजमध्या गृहीतताम्बूलाः॥

७७. विभ्रमा विलासास्त एव गुडूची अमृता तत्र वृद्धिजनकत्वेन भेदाः । रम्भायाः स्थूणा स्तम्भस्तत्संनिभा ऊरुस्थूणा यासां स्वयमेव तूणीभूय रतिपतेस्तूणमोचनाः ।

७८. शरदुद्गतमृगलाञ्छनसदृक्षवदनाः अकृशा सर्वत्र विस्तृतत्वाद् घना कान्तिर्यासाम् कृशाङ्ग्यस्तनुशरीराः ॥

मद्दुअ महुअ । " मधूके वा " [१२२] इति ऊत उत् वा ।

नेउर निउराओ । "इदेतौ नूपुरे वा"[१२३]इति ऊत इत् एत् वा। पक्षे। नुउर ॥

कोहण्डि । तोणीर । थोर । निम्मोल्ल । कोप्परया । तम्बोला । गलोइ । " ओत् कूष्माण्डी° " इत्यादिना [१२४] एषु उत ओत् ॥

---

१ BC स्थूणास्तम्भसंनिभा. २ BC थोरो.

मत्तेभ-मउअ-गमणे तस्सि माउक्क-आसणासीणे ।
माउक्के अमउत्ते वि सुइ-गिराणं फुड-गिरेहिं ॥ ७९ ॥
आसंसिअं दिएहिं किवालु-हिअओ हवेहि महि-वट्टे ।
तुह पिट्ठ-चरा देवा हवन्तु नागा वि पट्ठ-चरा ॥ ८० ॥
अह खग्गि-सिङ्ग-पत्ते मसिणे मसणेण चन्दणेण गहे ।
अच्चिअ राय-मयङ्को अकासि तिलयं मिअङ्क-निहं ॥ ८१ ॥

थोणा थूणा । तोणी तूण । "स्थूणातूणे वा" [१२५] इति ऊत ओत् वा । मय । "ऋतोऽत्" [१२६] इति ऋतः अत्त्वम् ॥

७९. युग्मम् ॥ मत्तेभस्येव मृदुकं मन्थरं गमनं यस्य । मृदुकं हंसरूतपूरितत्वेन कोमलं यद् आसनं गद्दिकादि तस्मिन्नासीने उपविष्टे सति तस्मिन् राज्ञि श्रुतिगिरां वेदवाक्यानां मृदुत्वे अमृदुत्वेपि स्फुटगीर्भि. । वेदवाक्येषु यथास्थानम उदात्तादिस्वरन्यासेन व्यक्तवाग्भिरित्यर्थः ॥

८०. द्विजैः इति आशंसितम् आशीर्वादः कृत. । तदेवाह् । कृपालुहृदयो महीपीठे त्वं भव । तथा तव पृष्ठचरा· पश्चाद्यायिनो देवाः पृष्ठचरा नागा अपि भवन्तु । तव क्षुद्रोपद्रवव्रातविकर्तनं सुरफणिपत्यादयः कुर्वन्त्वित्यर्थः । इतीत्यध्याहार्यम् ॥

अकास किसङ्गीओ । मउअ माउक्क । माउक्के अमउत्ते । "आत् कृशा०" इत्यादिना [१२७] एषु ऋत आत् वा ।

किवालु । हिअओ । "इत् कृपादौ" [१२८] इति आदेः ऋत इत्त्वम् ॥

पिट्ठ पट्ठ [पृष्ठे] "वानुत्तरपदे" [१२९] इति ऋत इत् वा ॥ अनुत्तरपदे इति किम् । महि-वट्ठ ॥

८१. अथ द्विजाशीर्वादानन्तरं मसृणे श्लक्ष्णे खड्गिनो गण्डकस्य शृङ्गं विषाणं तस्य पात्रे भाजने यच्चन्दनं तेन मसृणेन प्रहान्

मिच्चु-अवमच्चु-हरणे दिजे विसज्जिअ निसामिआ तेण ।
रिउ-सङ्ग-भञ्जणेणं धिट्ठाधट्ठाण विन्नत्ती ॥ ८२ ॥
पुहवीस-उउ-वसन्तो निवुत्त-तिलय-क्खणो कलि-निअत्तो ।
वन्दारय-वुन्दारय-समो पयट्टो तिहिं सोउं ॥ ८३ ॥

अर्चयित्वा राजैव सौम्याह्लादकत्वादिगुणोपेतत्वाद् मृगाङ्कः मृगाङ्कनिभं वृत्तत्वशुक्लत्वाभ्यां चन्द्रतुल्यं तिलकम् अकार्षीत् ॥

८२. मृत्युः आयुष. परिसमाप्तौ मरणम् अपमृत्युः अकालमरणम् । तयोर्हरणान् विध्वंसकान् द्विजान् विसृज्य संमाननापूर्वं प्रेष्य रिपूणां शृङ्गस्य उत्कर्षस्य भञ्जकेन विनाशकेन [तेन राज्ञा] धृष्टाधृष्टानां प्रगल्भाप्रगल्भानां विज्ञप्तयो निशामिताः परिभाविताः ॥

खिङ्ग सङ्ग । मसिणे मसणेण । मयङ्को मिअङ्क । मिच्चु मच्चु । धिट्ठाधट्ठाण ।
" मसृणमृगाङ्कमृत्युशृङ्गधृष्टे वा " [१३०] इति एषु ऋत इत् वा ।

८३. निवृत्तः समाप्तस्तिलकस्य मन्त्राभिमन्त्रितविशेषकस्य क्षणः अवसरः उत्सवो वा यस्य । निवृत्त. समग्रसचराचरलोकाभयप्रदानविधानाद् गत. कलि. कलियुगं यस्मात् । वृन्दारका देवास्तेषु योगक्षेमवाहित्वाद् वृन्दारकः श्रेष्ठ. । इन्द्र इत्यर्थः । तेन समः सदृक्षः । पृथ्वीश एव निखिलभूमण्डलमोदकत्वाद् ऋतुवसन्तः तिथिं श्रोतुं प्रवृत्तः । वसन्तर्तुरपि निर्वृत्त. संजातस्तिलकानां तिलककुसुमानां क्षणः अवसरो यत्र । निवृत्तः कामवशेवर्तित्वेन उपरतः कलिः कामिकलहो यत्र । वृन्दारकेषु निरतिशयरूपोपेतत्वेन वृन्दारको मनोहरः । कन्दर्प इत्यर्थः । तेन समः तादृक्प्रकार. विकारकारित्वात् मित्रं च मित्रेण समं भवतीति ॥ कलि-निअत्तो इत्यत्र प्राकृतत्वाद् निअत्तो इत्यस्य परनिपातः । यथा

" भूअङ्कुरावयंसं छणपसर-महग्घ-मण-हर-सुरामोअं ।
अपणामिअं पि गहिअं कुसुमसरेण महु-मास-लच्छीए मुहं ॥ "

इत्यत्र महार्घेत्यस्य परनिपातः ॥

---

१ BCD निअत्त...°निवुत्त. २ B तिह. ३ D धृष्टानां प्रगल्भानाम्. ४ C निर्वृत्तः. ५ D कामवर्तित्वेन.

निव उसहो दिय वसहे पिउ क्रम माउ हर आगए तत्तो ।
दाणेण तप्पिऊणं संपत्तो माइ हरयम्मि ॥ ८४ ॥
माईण अमोमासीसयाण राया अमूस-परिवारो ।
अमुसा-वाई वुट्ठो धण वुट्ठी-रयण विट्ठीहिं ॥ ८५ ॥
विठ्ठु घण निम्मलेणं देवाणं पिउय पुहय देवीणं ।
तेणादिट्ठं गीअं मुइंङ्गि कर ताडिय मिइङ्गं ॥ ८६ ॥

उउ । उद्दत्वादौ [१३१] इति आदेर्ऋत उत् ॥

निअत्तो निवुत्त। वन्दारय वुन्दारय । "निवृत्तवृन्दारके वा" [१३२] इति ऋत उत्व [वा] ॥

८४. तत तिथिश्रवणानन्तर पितृक्रमात् पितृवशात् मातृगृहान् मातृवशाच्च आगतान् द्विजवृषभान् प्रधानब्राह्मणान् दानेन तर्पयित्वा सतोष्य नृपवृषभो मातृगृहे सप्राप्त ॥ वृषभशब्दस्य उत्तरपदस्थस्य प्रधानार्थाभिधायित्वम् । यद् अमर ।

स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुगवर्षभकुञ्जरा ।
सिंहशार्दूलनागाद्या पुसि श्रेष्ठार्थगोचरा ॥

उसहो वसहे । "वृषभे वा वा" [१३३] इति वेन सह ऋत उत् वा ॥

पिउ-क्कम । माउ हर । "गौणान्त्यस्य" [१३४] [इति] गौणपदस्य योन्त्य ऋत् तस्य उत् ।

८५ न विद्यते मृषा कृन्भापण यस्य स परिवारो यस्य । अमृषावादी राजा अमृषा सत्या आशिप प्रणामे कृते चिर जीवेत्याद्याशीर्वचनानि यासा तास्तथा ताभ्यो [मातृभ्य] धनवृष्टिरत्नवृष्टिभि वृष्टो वर्षति स्म । ताभ्यो धन रत्नानि [च] दत्तवानित्यर्थ ॥

माउ हर माइ हर । "मातुरिद्वा" [१३५] इति मातुर्गौणस्य ऋत इत् वा। क्वचिद् अगौणस्यापि । माईण ॥

अमोसा अमूस अमुसा । "उदूदोन्मृषि"[१३६]इति ऋत उत् ऊत् ओत् ॥

८६. देवानाम् । अग्रत इति शेष । पृथक् असामर्थ्येण देवीना

---

१ BCD मुअगिकरताडियमिअग　२ BC °पदस्यस्याग्र°

कुल जरईणं नत्तिअ नत्तुअ सहिआण सो वसु अदासि ।
धरणि-निहप्फइ सीसो बुहप्फइ-सरिच्छ गुरु पुरओ ॥ ८७ ॥
सो कुसुम विण्ट-तिक्ख प्पण्णाइ बहप्फइ व्व लच्छीए ।
काही पूअं सह-वेण्ट फलेहिँ स-वोण्ट फुल्लेहिँ ॥ ८८ ॥
रिद्धि-हय-अणत्त-रिणो राय रिसी धणुह वेअ राम इसी ।
रिज्जू सहुज्जुएहिं नर उसहेहि चालिओ निवइ-रिसहो ॥८९॥

पृथग् वृष्टो मुक्तजलो यो घनस्तद्वन्निर्मलेन गतकलुषेण तेन राज्ञा गीतम् आदिष्ट कारितम् । कीदृशम् । मृदङ्गिकरै मार्दङ्गिकहस्तैस्ताडिता आहता मृदङ्गा यत्र तत् तथाभूतम् ॥

८७ कुले जरत्यो वृद्धस्त्रिय ताभ्य । नप्तृकैर्युक्ता नप्तृका ताभि सहितास्ताभ्य पौत्रपौत्रीयुक्ताभ्यो धरण्या बृहस्पते शिष्य उद्धव तद्वन् । हेयोपादेयविचारचतुरत्वात् । स राजा बृहस्पते सदृक्ष अद्भुतविशदप्रज्ञर्द्धियुक्तत्वेन समो यो गुरु पुरोहितस्तस्य पुरतो वसु द्रव्यम् अदात् ॥

वुड्ढो विद्ध । वुड्ढी विड्ढीहिं । पिहय पुहय । मुइङ्ग मिइङ्ग । नत्तिअ नत्तुअ । "इदुतौ वृष्ट०" इत्यादिना [१३७] एषु ऋत इकारोकारौ ॥

८८ कुसुमवृन्तवत् तीक्ष्णा या प्रज्ञा तया नून बृहस्पति स राजा लक्ष्म्या सवृन्तफलै सवृन्तपुष्पैश्च पूजाम् अकार्षीत् ॥

विहप्फइ बुहप्फइ । "वा बृहस्पतौ" [१३८] इति ऋत इदुतौ वा । पक्षे बहप्फइ ॥

विण्ट वेण्ट वोण्ट । इदेदोद्वृन्ते" [१३९] इति ऋत इत् एत् ओच ॥

८९ ऋद्धया हृत स्वधनेन निवर्तितम ऋणेन ऋत्ता पीडितास्तेषाम ऋण येन । राजैव जीवरक्षाविधायित्वेन ऋषि । धनुर्वेदे धनु - र्वेदाप्रतिपादकशास्त्रे रामर्षि परशुराम । ऋजु अकुटिल ऋजुभि

---

१ D धरिण्या. २ BCD मुभंग मिअग.

सो वसन्त-रिउ-सरि-विलासओ तह य गिम्ह-उउ सरिस-लीलओ।
महुर-तिव्व-तेआसरिच्छओ सम-हरं दरिअ-आढिअं गओ ॥९०॥

नेरऋषभैः सह नृपतिऋषभश्चलितः गुणनिकां कर्तुं प्रस्थित ॥ रिपुच्छन्दा छन्दः ॥

रिद्धि । " रिः केवलस्य" [१४०] इति व्यञ्जनेन असंयुक्तस्य ऋतो रिः ॥

९०. मधुरं सदाचारिप्रमोदकत्वेन प्रियं तीव्रं शत्रुसंतापकत्वेन प्रचण्डं यत् तेजो माहात्म्यं तेन असदृक्ष. निरुपमः । अत एव वसन्तर्तुसदृक्षः विलासो विलसितं यस्य । तथा ग्रीष्मर्तुसदृक्षा लीला केलिर्यस्य च । मित्रामित्रेषु शान्ततीव्रवृत्तिरित्यर्थः । स राजा दृप्तादृतं बलिष्ठभटवृतं श्रमगृहं गुणनिकास्थानं गत इति उत्तरसर्गार्थसूचनम् ॥ पञ्चिमान्तिका छन्दः । वदनकं वा ॥

अण रिणो । रिसी राम-इसी । रिज्जू सहुज्जुएहिं । उसहेहि रिसहो । रिउ उउ । " ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा " [१४१] इति ऋतो रिर्वा ॥

सरि । सरिस । सरिच्छ । " दृशेः क्विप्टक्सकः " । [१४२] क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशो धातोः ऋतो रिरादेशः ।

आढिअं । " आदृते ढिः " [१४३] इति ऋतो ढिः ॥

दरिअ । "अरिर्दृप्ते " [१४४] इति ऋतः अरि. ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितप्राकृतद्व्याश्रयमहाकाव्यवृत्तौ प्रथम सर्ग समाप्त ॥

पङ्कय-केसर-कन्ती अकिलिन्नो हरि-चवेल-चविलो सो ।
स-किसर-किलित्त-दामो निवो पयट्टो समं काउं ॥ १ ॥
गुरु-मण-थेणो रेवइ-देअर-सीअ-दिअराण बल-थूणो ।
काही विअणं सो सयमवेअणो मल्ल सेलाण ॥ २ ॥

१. त्रिक षट्क द्विक चतुष्क द्विक एक एक एक इत्येवं विंशत्या गाथाभिर्यथासंख्यं राज्ञो मल्लश्रमं धनुःश्रमम् असिश्रमं शक्तिश्रमं चक्रश्रमं सेल्लश्रमं परशुश्रमं शूलसीरश्रमम् आह ॥ पङ्कजकेसरः कमलकिञ्जल्कस्तद्वत् कान्तिः शरीरच्छविर्यस्य । स्वर्णवर्ण इत्यर्थः । अक्लिन्नः घर्मरहितः । हरिचपेटावत् सिंहतलप्रहारवत् चपेटा यस्य सकेसरं क्लृप्तं कण्ठकन्दले स्थापितं दाम पुष्पमाला यस्य स नृपः श्रमं मल्लकलाभ्यासं कर्तुं प्रवृत्त इति ॥

अकिलिन्नो । किलित्त । "लृत इलिः क्लृप्तक्लन्ने" [१५४] इति लृत इलिः ॥

२. गुरोः कलाचार्यस्य मनःस्तेनः निरवधिकलाकौशलकरणेन चित्तहारकः । बलस्य सामर्थ्यस्य स्तेनश्चोरः । कयोः । रेवती रामप्रिया तस्या देवरः कृष्णः स च सीताया जानक्या देवरो लक्ष्मणश्च तयोः । तद्वत्पराक्रमवान् इत्यर्थः । स राजा स्वयम् अवेदनः मल्ला एव उच्चत्वाद् दृढत्वाच्च शैलास्तेषां वेदनां संतापम् अकार्षीत् ॥

केसर किसर । चवेल चविलो । देअर दिअराण । विअणं वेअणो । "एत इद्वा" [१४६] इति एत इत् वा ॥

थेणो थूणो । "ऊः स्तेने वा" [१४७] इति एत ऊत् वा ॥

सेलाण । "ऐत एत्" [१४८] इति आदेरैकारस्य एत् ॥

तस्स सणिच्छर-पिउणो व्व कर-हयं सिन्धवं व मल्ल-कुलं ।
घम्म-जलोल्लं जायं स-सिन्न-पर-सेन्न-महिअं पि ॥ ३ ॥
मुर-वेरिओ व्व रक्खिअ-दइच्च-कयं वइरं-दइवय-सइन्नो ।
गेण्हीअ स तत्थ धणु कइलास-सओ व्व केलासे ॥ ४ ॥
देव्वालक्खो दइव्वे वि असङ्को महि-अले नव दइव्वं ।
उच्चअ-नीचअ-लक्खे अणचुक्को अवर-धीर-हरो ॥ ५ ॥

३. तस्य राज्ञः शनैश्चरपिता रविस्तस्येव कराहतं हस्तताडितं किरणतापितं च सत् स्वसैन्यपरसैन्ययोर्महितं पराक्रमवत्त्वेन श्लाघितमपि मल्लकुलं सैन्धवमिव लवणवद् घर्मजलार्द्रं क्षरत्स्वेदबिन्दु जातम् । अपिर्विस्मये ॥

सणिच्छर । सिन्धव । "इत् सैन्धवशनैश्चरे" [१४९] इति ऐत इत्त्वम् ॥
सिन्न सेन्न । "सैन्ये वा" [१५०] इति ऐत इत् वा ॥

४. मुरवैरीव नारायण इव रक्षितं दैत्यकृतवैरं दैवतसैन्यं येन [स इव] तत्र श्रमगृहे स राजा धनुरग्रहीत् । किंवत् । यथा कैलासे कैलासशयो हर इति ॥

दइच्च । दइवय । सइन्नो । "अइर्दैत्यादौ च"[१५१]इति सैन्ये दैत्यादिषु च ऐतः अइः ॥

वेरि वइर । कइलास केलासे । "वैरादौ वा" [१५२] इति ऐतः अइर्वा ॥

५. युग्मम् । स राजा शरान् वृष्टौ वर्षति स्म । किंभूतः । शरग्रहसंधानादि कुर्वन् दैववद् अलक्ष्यः फलानुमेयप्रारम्भत्वात् । दैवेपि अशङ्कः लोकोत्तरधैर्यधारित्वाद् निर्भयः महीतले नवः साक्षाच्छिष्टप्रतिपालकत्वेन दुष्टनिग्रहेण च अपूर्वो दैवः । उच्चैर्नीचैश्च लक्ष्ये वेध्ये अभ्रष्टः सम्यक्कलाचातुरीचुञ्चुत्वाद् अस्खलितः । अपरस्य विपक्षस्य धैर्यहरः ॥

---

१ BC °कड. २ BC पराक्रमित्वेन. ३ BC °चञ्चु°.

अन्नन्नं जोहेहिँ सलाहिओ तह वुहेहि अन्नोन्नं ।
मण-हर-सरलिअकुञ्चिअ-उहय-पवट्ठो सरे चुट्ठो ॥ ६ ॥
कण्णो वलिअ-मणोहर-पउट्ठ कर सररुहेण नर-वइणो ।
लम्बिर-नाल-सरोरुहवतंसिओ व्वासि संधाणे ॥ ७ ॥
कय-दुज्जण-सिर-विअ॑णं सिर-कुसुमाहरणमणसिरो-विअ॑णं ।
आवज्जिअ-वाइअ-आउज्जस्सादिट्ठ-पुड-दलणं ॥ ८ ॥
ऊसास-वलिअ-चिवुओ अकासि सो गउअपुन्छ-पमुहेहिँ ।
गाअङ्क-कोञ्चरिउ-सुन्देरं पत्तो धणुह-सुण्डो ॥ ९ ॥

६. अन्योन्यं योधैस्तथा बुधैश्च श्लाघितः प्रशंसितः । मनोहरसरलितः सरलः कृतः आकुञ्चितः कुटिलः कृतः उभयप्रकोष्ठः कलाचिको येन तथाविधः । स इति राजवाचकम् अनुक्तमपि प्रक्रमाज्ज्ञेयम् ॥

दव्वा दइवे दइव्वं । "एच्च दैवे" [१५३] इति ऐत एत् अइश्चादेशः ॥
उच्चअ । नीचअ । "उच्चैर्नीचैस्यअः" [१५४] इति ऐतः अअः ॥
धीर । "ईद्धैर्ये" [१५५] इति ऐत ईत् ॥

७. संधाने शरासनशरारोपे वलितः आकर्णाकर्षणे पश्चाद्गतो मनोहरप्रकोष्ठो यः करः स एव सरोरुहं तेन कृत्वा । उत्प्रेक्ष्यते । लम्बमाननालं यत् सरोरुहं तेन अवतंसितः शेखरितो नरपतेः कर्ण आस्ते ॥

८. युग्मम् । कृता दुर्जनानां शिरोवेदना संतापो यत्र । शिरसि कुसुमान्येव अलंकारो यत्र । शेषालंकारान् मुक्त्वेत्यर्थः । अशिरोवेदनं यथा भवति एवं राजा आतोद्यिकैर्वादितं यद् आतोद्यं मृदङ्गपटहादिकं तस्य अदृष्टपुटं दलनं च गोपुच्छप्रमुखैः शरविशेषैरकार्षीत् ॥

९. किंभूतः । मोच्छ्वासं वलितं तिर्यग् नामितं चिबुकम् अधराधः-

---

१ C °वयणं. २ B °वअणं. ३ D मनोहरः शर° ४ BC ° पुटदलनं.

अह कुच्छेअय-हत्थो कोच्छेअय-कउसलेण सो दिट्ठो ।
कोवेस कउच्छेअय-सिद्धो त्ति असेस-पउरेहिं ॥ १० ॥
अब्भास-गारवेणं गोविअ-सव्वङ्ग-गउरवो फलए ।
नावाकारे तेरह-तेतीस-गुणो व्व सो आसि ॥ ११ ॥

प्रदेशो येन । धनुषि प्रसक्तः शौण्डः धनुःशौण्डः । सप्तमी शौण्डा-द्यैरिति समासः[1] । धनुःकलाकुशल इत्यर्थः । अत एव गवाङ्ककौञ्च-रिप्वोर्हरभार्गवयोः सौन्दर्यं सौभाग्यं प्राप्तः प्राप्नोति स्मेति ॥

अन्नन्नं अन्नोन्नं । मणहर मणोहर । पवट्ठो पउट्ठ । सररुहेण सरोरुह । सिर-विअणं सिरो-विअणं । आवजिअ आउज्जस्स । "ओतोऽद् वान्योन्य° " इत्यादिना [१५६] एषु ओतः अत्वं वा तत्संनियोगे च यथासंभवं कतयोर्वादेशः ॥

ऊसास । " ऊत् सोच्छ्वासे " [१५७] इति ओत ऊत् ॥

गउअ गाअङ्क । " गव्यउआअम् " [१५८] इति ओतः अउ आअश्च ॥

कोञ्च । " औत ओत् " [१५९] इति आद्यौतः ओत् ॥

सुन्देरं । सुण्डो । " उत् सौन्दर्यादौ " [१६०] इति औत उत् ॥

१०. अथ अदृष्टपुटव्यधनानन्तरं कौक्षेयककौशलेन हेतुना कोपि लोकोत्तरः कश्चिदप्यपेपः कौक्षेयकसिद्धः खड्गविद्यासिद्ध इत्यशेषपौरैः निखिलनागरैः कौक्षेयकहस्तः सन् स राजा दृष्टः ॥

कुच्छेअय कोच्छेअय । " कौक्षेयके वा " [१६१] इति औत उर्वा ॥

कउसलेण । कउच्छेअय । पउरेहिं । " अउः पौरादौ च " [१६२] इति औतः अउः ॥

११. नावाकारे फलके अभ्यासगौरवेण शिक्षामहत्त्वेन गोपितसर्वा-ङ्गगौरवस्तिरोहितसमस्तगात्रगुरुत्वोपि स राजा आसीत् त्रयोदशत्रय-स्त्रिंशद्गुण इव । स तदा अनेकभटप्रहारदानाद् अनेकस्तैर्ज्ञात इत्यर्थः । अपिः विरोधार्थोत्र द्रष्टव्यः । यः किल तिरोहितगात्रः स एकोपि

[1] BCD सः for समासः.

घडिआ अथेर-एक्कारएहि बहुएहिँ दुव्वहा सत्ती ।
वेइल्ल-केल-कन्नेरयं व भामिय भुवि निहित्ता ॥ १२ ॥
विअइल्ल-कण्णिआरय-कयलेहिं ऐ-अइ त्ति भणिरेहिं ।
जोहेहि बोर-पोप्फल-पोरं-मन्नेहिँ सा महिआ ॥ १३ ॥
नोमालिअ-नोहलिआ-सोमालाहिँ सलोण-मोहाहिँ ।
तस्सोव्भमिअं लवणं सुकुमाल-मऊह-मालिस्स ॥ १४ ॥

न लक्ष्यते कथं पुनस्त्रयोदशगुणस्त्रयस्त्रिंशद्गुणो वेति विरोधः । परिहारस्तु उक्त एव ॥

गारवेण गउरवो । " आच्च गौरवे " [१६३] इति औत आत्वम् अउश्च॥

नावा । " नाव्यावः " [१६४] इति औत आवादेशः ॥

तेरह । तेतीस । " एत् त्रयोदशादौ° " इत्यादिना [१६५] त्रयोदशन् इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य सस्वरेण व्यञ्जनेन सह एत् ॥

१२. बहुभिः अस्थविरायस्कारैः दुर्वहा शक्तिः आयुधविशेषो घटिता निर्मापिता विचकिलकदलकर्णिकारमिव भ्रमयित्वा उपरि समन्तश्चलयित्वा तेन राज्ञा भुवि निक्षिप्ता । तेनेति अत्र ज्ञेयम् ॥

१३. अयि अयि भो भो इति भणितृभिः ब्रुवाणैः बदरपूगफलपूतरवद् आत्मानं मन्यन्ते ये ते तथा । तैर्योधैः विचकिलकर्णिकारकदलैः पुष्प-फलैः सा शक्तिः महिता अर्चिता ॥

अथेर । एक्कार । वेइल्ल । "स्थविरविचकिलायस्कारे" [१६६] इति पूर्ववद् एदा । विअइल्ल इत्याद्यपि दृश्यते ॥

केल कयलेहिं । " वा कदले " [१६७] इति पूर्ववद् एत् वा ॥

कण्णेरय कण्णिआरय । "वेतः कर्णिकारे" [१६८] इति पूर्ववद् एत् वा ॥

ऐ-अइ । " अयौ वैत् " [१६९] इति पूर्ववद् ऐत् वा ॥

१४. नवमालिका यूथिका नवफलिका नूतनम् अल्पं फलं

चोद्दह-मणु-चोग्गुणओ भुवण-चउद्दहय-वइ-चउग्गुणओ ।
चोत्थे वि जुगे ति-पुरिस-चउत्थओ लक्खिओ स तया ॥१५॥
सागोक्खल-खइरोहल-लोहोऊखल-सिला-उलूखलया ।
चक्केण तेण दलिआ चोव्वारं पुण चउव्वारं ॥ १६ ॥
इअ रइअ-कोउहल्लो कोहल-दक्खेहिँ तक्किओ राया ।
उअ कण्हो एस इहं भरहेसर-चक्कवट्टी ओ ॥ १७ ॥

[यस्याः सा] तद्वत्सुकुमाराभिः सलवणा लावण्ययुक्ता मयूरया: कान्तयो यासां ताभिः स्त्रीभिः सुकुमारमयूरमालिनः दर्शनीयद्युतिधारिणस्तस्य राज्ञः लवणम् उद्भ्रमितम् उत्तारितम् । विशेषणान्यथानुपपत्त्या अत्र स्त्रीभिरिति ज्ञेयम् ॥

बोर । पोप्फल । पोरं । नोमालिअ । नोहलिआ । "ओत् पूतर°" इत्यादिना [१७०] पूर्ववद् ओत् ।

१५. चतुर्दशानां मनूनां स्वायंभुवादीनां समाहारश्चतुर्दशमनु । तस्माच्चतुर्गुणः । सर्वजनहितत्वेन अधिक इति भावः । भूर्भुवःस्वर्महर्जनस्तपः सत्येति सप्त । तान्येव सप्तभिर्वायुस्कन्धैः सह चतुर्दश भुवनानि । तेषां चतुर्दशकम् । तस्य पतिर्विष्णुः तस्माच्चतुर्गुणः । चतुर्थेपि युगे कलावपि त्रिपुरुषस्य ब्रह्मविष्णुमहेश्वररूपस्य सकललोकमहनीयत्वेन चतुर्थः स राजा तदा लवणोत्तारणक्षणे लक्षित. ।

१६. शाकस्य उलूखलश्च खदिरस्य उदूखलश्च लोहस्य उदूखलश्च शिलाया उलूखलश्च ते तथा तेन राज्ञा चक्रेण आयुधविशेषेण' दलिताः । कथम् । चत्वारो वारा यत्र दलने तत् तथा । पुनश्चतुर्वारं च । ते तेन भूयो भूयो भग्ना इति भावः ॥

१७. इति धनुःखड्गशक्तिचक्रादिकलाकौशलप्रकारेण रचितकुतूहलो राजा कुतूहले कौतुकहेतुकर्मणि धनुःकलादौ दक्षैः प्रवीणैस्तर्कितः पर्यालोचितः । कथम् । इह पृथ्व्याम् उत किं कृष्णः उत अथवा भरतेश्वरचक्रवर्तीति ॥

१ D उदूखलश्च. २ D उदूखलश्च.

ओआरे अवयार-क्खमेण तेणावसद्द-रहिएण ।
सेल्ल-कला-अवयासे भग्गो जोहाण ओआसो ॥ १८ ॥
पन्नास-पलोऽवगओ किं जलणो उअ रवि त्ति तस्स करे ।
उवहसिअ-परसुरामस्सूहसिअ-पवी महा-परसू ॥ १९ ॥

सोमालाहिं सुकुमाल । सलोण लवणं । मोहाहिं मऊह । चोद्दह चउद्दह । चोग्गुण चउग्गुणओ । चोत्थे चउत्थओ । सागोक्खल खइरोहल लोहोऊखल उद्धूखलया । चोव्वारं चउव्वारं । कोउहल्लो कोहल । "न वा मयूख०" इत्यादिना [१७१] पूर्ववद् ओत् वा ॥

१८. अपकारे अपकारक्षमेण । सापराधे शिक्षाकरणसमर्थेनेत्यर्थः । अपशब्देन अयशसा रहितेन । कचिदपि स्खलिताभावात् । तेन राज्ञा । सेल्लेति देश्यः प्रासवाची । तस्य कलावकाशे योधानाम् अवकाशः स्फूर्तिः भग्नः । प्रासेन वेध्यव्यधनम् अस्य विलोक्य तथाविधकला-विकलत्वेन सभोपहासपात्रं स्वं तर्कयन्तो भटा न प्रासं करेपि चक्रुरित्यर्थः ॥

१९. पञ्चाशत् पलानि मानम् अस्य स्यात् । °मात्रडिति संशये मा-त्रट् । द्विगोः संशये चेति तस्य लुप् । उपहसितः दीप्तितैक्ष्ण्याभ्यां तिर-स्कृतः पविर्वज्रं येन स महापरशुः उपहसितस्तथाविधप्रहरणाङ्गीकारेण अनुकृतः परशुरामो येन स तथा तस्य राज्ञः करे गतः सन् ऊह्यते किं ज्वलनः उत रविरिति ॥

उअ ओ । ओआरे अवयार । अवयासे ओआसो । "अवापोते"[१७२] इति पूर्ववद् ओत् वा ॥ क्वचिन्न । अवसद्द । अवगओ । उअ रवि ॥

उवहसिअ रामस्सूहसिअ रामस्सोहसिअ[1] । " ऊचोपे " [१७३] इति पूर्ववद् ऊत् ओच वा ॥

---

1 BC °स्सोह°. The author means that we should read ° रामस्सोहसिअ (=° रामस्स ओहसिअ°) as well as ° रामस्सूहसिअ ° (=°रामस्स ऊहसिअ.)

सूल-कलाइ णुमण्णो सीर-णिमण्णो अ कित्ति-पहुरणो ।
सो किची-पाउरणं सिइ-पावरणं च अणुकाही ॥ २० ॥
अह राय-वाडिअत्थं नाओ आणाइओ रिउ-घट्टो ।
पुहइ-सईसेणागरु-सुरहि-मओ सुक्कुसुम-सुतारो ॥ २१ ॥
सचमर-कण्णो विदुरो गय-पावो देव-दुजओ विजणे ।
सो धरिओ पर-वारण-कवलण-नेचंचर-चरित्तो ॥ २२ ॥
वालक्क-मुहो सुहकर-गज्जी सुहयर-गई अ इअ थुणिओ ।
जग-आगमिओ बहुतर-आअमिअ-कलेहिं बहुअरयं ॥ २३ ॥

२०. कीर्तिस्त्रिजगतीश्लाघा प्रावरणं यस्य [स] राजा शूलकलायां निपण्णो व्यापृतः । सीरे हलरूपायुधे निपण्णश्च कृत्तिप्रावरणम् ईश्वरं शितिप्रावरणं बलभद्रं [च] अन्वकार्षीत् अनुकृतवान् ॥

णुमण्णो णिसण्णो । "उमो निपण्णे" [१७४] इति पूर्ववद् उमादेशो वा ॥ पहुरणो पाउरणं पावरणं । "प्रावरणेऽङ्ग्वाऊ" [१७५] इति पूर्ववद् अङ्गु आउ इत्येतौ आदेशौ वा ॥

२१. अथ शस्त्राभ्यासानन्तरं रिपुषु उपमर्दकत्वेन घट्टः अगरुरिव सुरभिर्मदो दानजलं यस्य सुकुसुमा सुतारा शोभन आभरणविशेषो यस्य स तथाविधो नागः कुञ्जरो राजपाटिकार्थं चतुरङ्गसैन्यश्रमकरणाय बहिर्गन्तुं पृथिवीशचीशेन पृथिवीन्द्रेण आनायितः ॥

२२. अधुना गाथाद्वयेन तद्वर्णनम् आह । सचमरौ समीपप्रेङ्खत्प्रकीर्णकौ कर्णौ यस्य विदुरः हस्तिपकाभिप्रेतकृत्यकरणाद् विचक्षणः गतं भद्रजातीयत्वेन नष्टं पापं कुचेष्टा यस्य देवदुर्जयः सुरैरपि दुरभिभवः । परेषां शत्रूणां परे अन्ये वा पराः प्रकृष्टा वा वारणास्तेषां कवलने ग्रसने नक्तंचरचरित्रः अत एव स गजो विजने एकान्ते धृतः॥

२३. बालार्क इव अरुणत्वाद् मुखं यस्य सुखकरा शुभकरा वा

1 BCD नक्त°.

जलयर-अजलचर-वई जस्स य इन्धं रुसा-पिसाजी सो ।
सुहदेसु वि सुहओ जइ एरिसओ सो उण सुरेहो ॥ २४ ॥
अमुगो कर-आउण्टण-रम्मो चाउँण्ड-काउँए तुट्ठे ।
लब्भइ अणिउँत्तय-सुरहि-जउँण-जल-बहुल-मय-वट्टो ॥२५॥

गर्जिवृंहितं यस्य शुभे करगर्जी यस्येति वा शुभतरगतिः जगता आगमितो ज्ञातश्च स गजः इति वक्ष्यमाणप्रकारेण बहुतरा आगमिता ज्ञाता कला यैः पुरुषैस्तैर्बहुतरकम् अतिशयेन स्तुत. श्लाघितः । स इति प्रक्रमात् ज्ञेयम् ॥

२४. जलचराजलचरयोः । हस्तिनोरिति गम्यम् । उत्कृष्टत्वेन पतिः यस्य चिह्नं रुषापिशाची । कोपेन चण्डाल इत्यर्थः । शुभदेष्वपि राज्यसमृद्धिकृत्त्वेन शुभदः स गज. ॥ अथवा अलं बहुनोक्तेन । यदि पुनरीदृशः एतत्समः स त्रिभुवनप्रसिद्धः सुरेभ ऐरावणः । यदीति संभावने ॥

२५. अमुकोयं गज. करस्य शुण्डादण्डस्य आकुञ्चनं मण्डलीकरणं तेन रम्यः । अतिमुक्तकानीव माधवीलताकुसुमानीव सुरभिः यमुनाजलवद् बहुलः शितिः मदपट्टो दानप्रवाहो यस्य स तथा । चामुण्डाकामुके चन्द्रशेखरे तुष्टे परितोषं गते लभ्यते प्राप्यते ।

" स्वराद् असंयुक्तस्यानादेः [१७६] । अधिकारोयम् । यद् इत उर्ध्वम् अनुक्रमिष्यामः तत् स्वरात्परस्य असंयुक्तस्य अनादेर्भवतीति वेदितव्यम् ॥

राय-चाडिअरथं । नाओ । आणाइओ । रिउ । पुहइ सद्देण । मओ । "कगचजतदपयवां प्रायो लुक् " [१७७] इति कादीनां लुक् ॥ प्रायोग्रहणात् क्वचिन्न ॥ अगरु । गुरुगुम गुरारो । समचर । विदुरो । गयन्नावो । देव । विजणे ॥ स्वराद् इत्येव । नसंचर ॥ असंयुक्तस्येति किम् । दुमओ । चरित्तो । वालक । गन्नी ॥ कचित् संयुक्तस्यापि । नसंचर ॥ अनादेरिति किम् । विदुरो । गय । विजणे । पट । जग । यस्य तु जत्वम् आदौ वस्दते ॥ समासे तु वाक्यविभक्तयपेक्षया भिन्न-

---

१ B अणिउँतय; C अणिउतय. २ BC पूर्णो°. ३ BCD नट्ठ°. ४ BCD त्थ°.

अइमुत्तय-विन्दु-करो अइमुत्तय-गोर-दन्तओ एस ।
सविमो खु साव-चविओ तिअस-गय-वरो महि-अलम्मि॥२६
अच्छ-कय-कण्ण-चिउओ महु-पिङ्गल-नयणओ मयङ्क-नहो ।
पियइ व लायण्णमिमो अखुज्ज-कुम्भो पर-गयाण ॥२७॥

पदत्वमपि । तेन तत्र यथादर्शनम् उभयमपि । सुहकर सुहयर । आगमिओ आअमिओ । वहुतर वहुअर । जलयर अजलचर । सुहदेग सुहओ ॥ क्वचिद् आदेरपि । इन्धं । उण ॥ क्वचित् चस्य जः । पिसाजी ॥ अमुगो इत्यादिषु तु "व्यत्ययश्च" [४.४४७] इति कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आउण्टण । अत्र चस्य टः ॥

२६. अतिमुक्तकानीव करे विन्दवो यस्य अतिमुक्तकवद् गौरदन्तः एष राजगजो ज्ञायते । सोयं त्रिदशगजो मुनेः कस्यचिच्छापेन आक्रोशेन च्युतो भ्रष्टः स्वर्गाद् महीतले ॥ मनसा प्रत्यक्षमिव परिकल्प्य सुरेभम् इदमा निरदिक्षत् ॥

चाउँण्ड-काउँए । अँणिउँत्तय । जउँण । "यमुना°" इत्यादिना [१७८] मस्य लुक् । लुकि च मस्य स्थाने अनुनासिकः ॥ क्वचिन्न । अइमुत्तय अइमुत्तय ॥ साव । "नावर्णात् पः" [१७९] इति न पस्य लुक् ॥

२७. अच्छं मलरहितं कचकर्णचिबुकं यस्य । मधुवत् पिङ्गले नयने यस्य । मृगाङ्कवद् निर्मलत्वाद् नखा यस्य । अकुब्जौ उन्नतौ कुम्भौ यस्य स गजः परगजानां लावण्यं पिवतीव निखिललावण्यस्य तत्र दर्शनाद् इति भावः ॥

गय । कय । नयणओ । मयङ्क । लायण्ण । गयाण । "अवर्णो यश्रुतिः" [१८०] "कगचज" इत्यादिना [१७७] लुकि शेषोऽवर्णः अवर्णात् परो लघुप्रयत्नतरयश्रुतिः । अवर्ण इति किम् । चिउओ ॥ अवर्णादित्येव । तिअस ॥ क्वचिद् भवति । पियइ ॥

१ BC कस्यचित्यानाज्ञासेन च्युतो. २ BC अणिउतय.

खप्पर-खीलय-कुज्जय-कुसुम-समा जस्स सेल-खम्भ-दुमा ।
रुन्धिअ-खासिअ-छिक्कं पिक्खिज्जइ मय-गलो एस ॥२८॥
मरगय-गेन्दुअ-सरिसालि-गुच्छ-गण्डे निवो इहारूढो ।
जयइ चिलाए व्व परे सिरिकण्ठ-किराय-वीरे वि ॥२९॥
जिअ-घण-सीभर-गङ्गा-सीहर-चन्दिम-सुसीअ-सीअरओ ।
फलिहामल-वीस-नहो निहस-प्पह-चिहुरओ एस ॥३०॥

२८. कर्परश्च घटखण्डं कीलकश्च शङ्कुः कुब्जकः शतपत्रिकाविशेषः तस्य कुसुमानि च तैः समा । एतान् अनायासेन उत्पाटयतीत्यर्थः । यस्य शैलस्तम्भद्रुमाः । एष मदकलो मदोत्कटः रुद्धकाशितक्षुतं यथा भवति एवं प्रेक्ष्यते ॥

अखुज । खप्पर । खीलय । "कुब्ज°" [१८१] इत्यादिना एषु कस्य ख.। पुष्पं चेत् कुब्जाभिधेयं न । अपुष्प इति किम् । कुज्जय ॥ आर्षेऽन्यत्रापि । खासिअ ॥

२९. मरकतकन्दुकसदृशा अलिगुच्छा ययोस्तौ तथाभूतौ गण्डौ यस्य तस्मिन्निह गजे आरूढः स नृपः श्रीकण्ठकिरातवद्वीरानपि परान् शत्रून् किरातानिव पुलिन्दानिव जयति ॥

मय गलो । मरगय । गेन्दुअ । "मरकत°" [१८२] इत्यादिना कस्य गः। कन्दुके तु आद्यस्य गः ॥

चिलाए। "किराते चः" [१८३] इति कस्य चः । कामरूपिणि तु नेष्यते ॥ किराय ॥

३०. जिता शैत्येन अभिभूता घनशीकरा गङ्गाशीकराश्च यैः अत एव चन्द्रिमावत् सुशीताः शीकरा मदबिन्दवो यस्य । स्फटिक-

१ D मयगलो. २ BC °गेंदुअ°.

पिहु-जहणो साहु-मुहो सरिसव-खल-कडुअ-सलिलओ अथिरो।
इह एसो निव-जोग्गो पत्तो चोत्थिं मयावत्थं ॥ ३१ ॥
निव-धम्म-रओ अह सो नभम्मि पाउस-घणो व्व पिधमिन्दो।
अपिहं व आसणाओ असङ्कलं तं समारूढो ॥ ३२ ॥

वद् अमला विंशतिर्नखा यस्य । निकषः कषपट्टः । तस्य प्रभावत चिकुरा यस्य स तथाभूत एष गजः॥

सीभर सीहर। "शीकरे भहौ वा" [१८४] इति कस्य भहौ वा। पक्षे सीअरओ॥

चन्दिम। "चन्द्रिकाया मः" [१८५] इति कस्य मः॥

फलिह। निहस। चिहुरओ। "निकषस्फटिकचिकुरे हः [१८६] इति कस्य हः। चिहुरः संस्कृतेपीति दुग्गः (दुर्गः)॥

३१. पृथुजघनो विकटकटीतटः साधुमुखः सौम्यवदनः सर्षपखलवत् कटुकं सलिलं मदजलं यस्य। अस्थिरः निरन्तरं हस्तकर्णतालचलनेन चञ्चलः एषः गजः चतुर्थी मदेन उपलक्षिताम् अवस्थां प्राप्तः। त्रिंशद्वर्षदेश्यः संपन्न इत्यर्थः। अत एव नृपयोग्यः। एतावता भद्रजातीयत्वम् उक्तम्। तथा च तल्लक्षणम्।

महु-गुलिय-पिङ्गलक्खो अणुपुव्वि-सुजाय-दीह-नङ्गूलो।
पुरओ उदग्ग-धीरो सव्वङ्ग-समाहिओ भद्दो ॥ इत्यादि ॥

३२. [अथ] नृपस्य धर्मे दुष्टनिग्रहशिष्टप्रतिपालनादौ आचारे रतः। पृथक् भूतलस्थितत्वेन भिन्नः इन्द्रः स श्रीकुमारपालभूपः आसनाद् अपृथगिव शरीरसौख्यकृत्त्वेन सिंहासनकल्पे अशृङ्खले अपासितनिगडे तस्मिन् हस्तीन्द्रे समारूढः। यथा नभसि प्रावृड्घनः। "सप्तम्या द्वितीया" [३.१३७] इति तम् इत्यत्र सप्तम्याः स्थाने द्वितीया॥

नहो। प्पह। पिहु। जहणो। साहु। मुहो। "खघथधभाम्"[१८७]इति

१ D मयावत्थं.

पुन्नाम-दामवन्तो पुलोइओ भामिणीहि पउरीहिं ।
छालङ्क-देव-तेओ सुहओ रइ-सूहवो व्व निवो ॥ ३३ ॥
इन्दो दुहओ चन्दो वि दूहवो आसि खेअर-वहूणं ।
तम्मि दिट्ठे तइआ मणि-खचिआहरण-खइअङ्गे ॥ ३४ ॥

खादीना ह । असयुक्तस्यैव । चोत्थि । मयावत्थ ॥ प्राय इत्येव । सरिसव खल । अधिरो । निव धम्म । नभिम ॥

पिध अपिह । "पृथकि धो वा" [१८८] इति थस्य धो वा ॥

असङ्खल । "शृङ्खले ख क" [१८९] इति खस्य क ॥

३३ गाथासप्तकेन राजवर्णनम् आह । पुन्नागदामवान् सुरपर्णिका-कुसुममालायुक्त । छागाङ्कदेवो वह्नि । तद्वद् द्विपद्दारुदाहकत्वात् तेजो यस्य । सुभग अनुकूलाचरणेन जगज्जनप्रिय नृप रतिसुभग इव कन्दर्पवद् भामिनीभि भाग्ययुक्ताभि पौरीभि नागराङ्गनाभि प्रलोकित सोत्कण्ठम् ईक्षित ॥

पुन्नाम । भामिणीहि । "पुन्नागभागिन्योर्गो म"[१९०] इति गस्य म ॥

छालङ्क । "छागे ल" [१९१] इति गस्य ल ॥

३४ तदा राजवीथीचलन्मदकलपृष्ठतलारोहकाले मणिखचिता-भरणे पद्मरागेन्द्रनीलादिरत्नरोचिष्णुकटककेयूरमुकुटाद्यलङ्कारै खचि-तानि युक्तानि अङ्गानि हस्तचरणोत्तमाङ्गप्रमुखा अवयवा यस्य तस्मिन् राज्ञि दृष्टे सति खेचरवधूनाम् इन्द्रो दुर्भगश्चन्द्रोपि दुर्भग आसीत् ॥ सौम्यसौभाग्यलावण्योपेततत्तुष्टिलोकने सर्वाङ्गीणनयनसहस्रेण भीषण-त्वात् इन्द्र अन्तर्मर्गममत्वेन च चन्द्रस्तासा न प्रियभावुकता जगामेत्यर्थ ॥

सुहवो । दूहवो । "ऊत्वे दुर्भगसुभगे व" [१९२] इति गस्य व ॥ ऊत्व इति किम् । सुहओ । दुहओ ॥

वेस-पिसाओ मुत्ती-पिसल्लओ अ झडिलो अजडिलो य ।
खट्टङ्ग-घण्ट-भूसो निवारिओ न जह अटइ पुरो ॥ ३५ ॥
केढव-सयढारि-सढाल-विक्कमो फलिह-विमल-नेवच्छो ।
चविला-फालिअ-कुम्भो नहं व चविडाइ फाडन्तो ॥ ३६ ॥
अङ्कोल्ल-तेल्ल-णिद्धो असढो पिहडो कलाण सयलाण ।
लहु-जढर-पिढर-पडियार-पाडणत्ताण कय-कीलो ॥ ३७ ॥

३५. वेपेण पिशाचः जीर्णविवर्णविकृतवेपवान् ग्रहिलप्रायः । मूर्त्या पिशाचश्च भीषणदर्शनः । जटिलः सर्वत्र उद्गतरोमा । अजटिलः मुण्डितशिरमुण्डः कापालिकादिः । खट्वाङ्गघण्टाभ्यां भूषा यस्य । स च मृतककपालघण्टादिकलित ईश्वररूपधारी । जटाधर इत्यर्थः । निवारितो दुःशकुनकारणाद् निषिद्धः यथा येन पुरः अग्रे न अटति नागच्छति ॥

खसिअ खट्टङ्ग । पिसाओ पिसल्लओ । "खचित०" इत्यादिना [१९३] यथासंख्यं सल्लौ वा ॥

झडिलो अजडिलो । "जटिले जो झो वा" [१९४] इति जस्य झो वा । "टो डः" [१९५] इति टस्य डश्च ॥ स्वरादित्येव । घण्ट ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खट्टङ्ग ॥ क्वचिन्न । अटइ ॥

३६. चतुर्भिः कलापकम् । कुमारेण कुमारपालेन कारितो विहारः कुमारविहारस्तस्मिन् श्रीपार्श्वनाथचैत्ये प्राप्तः । राजेति प्रक्रमात् ज्ञेयम् । कीदृशः । कैटभशकटौ दैत्यौ तयोर्यः अरिभूतः सटालो नरसिंहस्तद्वद् विक्रमो यस्य । स्फटिकवद् विमलनेपथ्यः । चपेटया पाटितस्ताडितः कुम्भो येन स तथाभूतः । श्यामकुम्भस्थलास्फालनात् अत्युच्चत्वेन अदृश्यकुम्भस्थलदत्तचपेटोत्थप्रतिरवाद् वा उत्प्रेक्ष्यते नभश्चपेटया पाटयन्निति ॥

३७. अङ्कोठतैलवत् स्निग्धः अरूक्षकायः अशठः शाठ्यवर्जितः

१ D मृतकपाल°. २ B अच्चव्युतत्वेन; C अव्यतत्वेन.

दढ-खन्ध-हार-नाडिं पेल्लन्तो निविड-कच्छ-नालिमिभं ।
उव्वेलु-अतुच्छङ्कुस-अछुच्छ-वेणूहि आवरिओ ॥ ३८ ॥
अणतुच्छ-टयर-कप्पूर-धूव-महमहिअ-टसर-सुइ-वत्थो ।
कुमर-विहारे पत्तो ठूवर-पडिहार-दिन्न-करो ॥ ३९ ॥

सकलानां कलाना पिठरो भाजनम् । लघु जठरं बुभुक्षाक्षामकुक्षि तदेव पिठरस्तस्य प्रतीकारो भोजनलाभ तेन पातनम् इतस्ततो भ्रमणं नेन ऋता । पीडिता इत्यर्थ । तेषां कृता मनोरथातिगवस्तुदानेन जनिता क्रीडा स्वेच्छाविलसनं येन स तथा ॥

३८. दृढा स्कन्धे हारभूता नाडिर्वरत्रा यस्य । निबिडा निश्चला कक्षायां मध्ये च नाडिर्यस्य स तथा । तम् इभं क्षिपन् प्रेरयन् । उद्वेणवः उद्गूर्णवंशदण्डास्ते च अतुच्छाङ्कुशाश्च एवंभूता ये अतुच्छा वेणवः प्रभूता राजविशेषास्तैरावृत । वेणुवंशे नृपान्तरे इति वेणुशब्दो राजविशेषवाच्यपि ॥

३९. अतुच्छं तगरश्च सुरभिद्रव्यभेद कर्पूरो घनसारः धूपश्च नानासुरभिद्रव्यक्षोद तै । अर्थात् तद्गमै प्रसृतानि व्याप्तानि त्रसरः सूत्रभेदस्तस्य शुचीनि वस्त्राणि यस्य । तूवर अनुद्भिन्नश्मश्रुर्मुण्डित-श्मश्रुर्वा य प्रतीहारस्तेन दत्तः करो यस्य स तथा ॥

केढव । सयढारि । गढाल । "सटाशकटकैटभे ढः" [१९६] इति टस्य ढः ॥ फलिह । "स्फटिके लः" [१९७] इति टस्य ल ॥ –

चविला चविडाइ । फालिअ फाडन्तो । "चपेटापाटौ वा" [१९८] इति चपेटायां ण्यन्ते पाटौ धातौ च टस्य लो वा ॥

जढर । "ठो ढः" [१९९] इति ठस्य ढः ॥

अङ्कोल । "अङ्कोटे ल." [२००] ॥

पिढरो पिढर । "पिठरे हो वा रश्च डः" [२०१] इति ठस्य हो वा तत्संनियोगे च रस्य डः ॥

---

१ BC अढरुणा. २ D हढा°.

सुपइट्ठं सुपडायं वेडिस-दल-नील-भित्ति-गब्भिणयं।
अणिउँत्तयं-फुल्ल-हरं वालाण वि रुण्ण-अवहरणं ॥ ४० ॥
बाहत्तरि-कल-सालाहण-सम-जणमलभि-कुसुम-कय-सोहं।
पलिल-सिर-पलिअ-पीवल-करण-घुसणुमीस-ण्हवण-जलं ४१

कीलो। "डो लः" [२०२] इति डस्य लः ॥ क्वचिद् वा। नाडि नालि। क्वचिन्न। निबिड ॥

उव्वेल्लु वेणुहि। "वेणौ णो वा" [२०३] इति णस्य लो वा ॥

अचुच्छ अछुच्छ अणतुच्छ। "तुच्छे तश्चछौ वा" [२०४] इति तस्य चछौ वा ॥

टयर। टसर। टूवर। "तगरत्रसरतूवरे टः" [२०५] इति तस्य टः ॥

४०. अधुना यादृशं तज्जिनमन्दिरं यादृशश्च सन् राजा प्रविष्टस्तद् गाथाद्वादशकेनाह ॥ द्वादशभिः कुलकम्। निजनाम्ना अङ्कितम् उपलक्षितं यद् निजकीर्तनम्। कुमारविहार इत्यर्थः। तद् भक्त्या आदरेण ततः प्राप्त्यनन्तरं स श्रीकुमारपालभूपः प्रविष्टः प्रविशति स्म। कीदृशं सत्। सुप्रतिष्ठं शास्त्रविधिविहितविधानविशेषम् अतिशयप्रसिद्धं वा। सुपताकं चञ्चद्वैजयन्तीकं वेतसो वानीरस्तस्य दलानीव नीलमणिनिर्मितत्वेन या नीला भित्तयस्ताभिर्गर्भितं गर्तापुरोर्ध्वशिखरान्तराले युक्तम्। अतिमुक्तककुल्लानां गृहाणि पूजार्थं कृता गृहाकारा विच्छित्तयो यत्र। किं बहुना। बालानामपि रुदितापहरणम् कौतुकात् कृतसस्मितबालकम् इत्यर्थः ॥

४१. द्विसप्ततिः कला येषाम् अत एव सातवाहनसमा जनाः श्रावकलोका यत्र। अतसीकुसुमकृतशोभं क्षुमाप्रसूनजनितान्तराविच्छित्ति। पलितशिरसां यानि पलितानि तेषां पीतकरणं स्वर्णवर्णा-

---

१ BC अणिउंतय°. २ BCD °घुसणुम्मीस°. ३ BC अचुच्छ. ४ B गर्तोपूरो°.

पीअल-धाउ-विणिम्मिअ-विहत्थि-पम-माहुलिङ्ग-आहरणं ।
भरह-जिण-भवण-सरिसं मङ्गल-वसहिं सिरी-वसइं ॥ ४२ ॥
अध काहल-भव्व-जणं सिढिलिअ-कलि-काल-मसढिलाणन्दं ।
नयरस्स मेढिभूयं पढमं तित्थं व पुढवीए ॥ ४३ ॥
पुहवी-निसीढ-तम-भर-निसीहिणीनाह-सरिस-जिण-बिम्बं ।
खण्डिअ-डम्भिअ-दम्भं उद्दण्ड-सुवण्णमय-डण्डं ॥ ४४ ॥
डरिआणं दर-हरणं डड्ढागरु-दड्ढ-धूम-सुह-गन्धं ।
अहि-डसण-डक्क-सरणं दसण कुवाडंसु-दड्ढ-तमं ॥ ४५ ॥

पाटन यद् घुसृण कुङ्कुम तेन उन्मिश्र स्नपनजल यत्र तत् तथा । स्नान-जलचन्दनेन यत्र पलितशिरस स्वर्णवर्णकचा भवन्तीत्यर्थ ॥

४२. पीतधातुना गाङ्गेयेन विनिर्मित वितस्तिप्रम मातुलिङ्गाभरण यत्र । भरतजिनभवनसदृश मङ्गलाना कल्याणाना वसतिं स्थान श्रिय शोभाया लक्ष्म्या वा वसतिम् ॥

४३. अथ कातरा पापभीरवो भव्यजना यत्र । शिथिलित अनवरतधर्मनिमग्नजनतापूर्णत्वेन मन्दीकृत कलिकालो येन । अशिथिल निबिड आनन्दो यस्मात् । नगरस्य मेथिभूत नाभिभूतम् । अन्यतीर्थपरित्यागेन तदाराधनधानिश्चलोकदर्शनाद् उत्प्रेक्षते । पृथिव्या प्रथम तीर्थम् ॥

४४. पृथिव्या निशीथे अर्धरात्रे यस्तमोभरस्तत्र निशीथिनीनाथसदृशं निर्मूलपापपटलत्वेन चन्द्रकल्प जिनबिम्ब यत्र खण्डितडाम्भिकदम्भम । विघ्नविधानेन ध्वस्तमायिकमायम इत्यर्थ । उद्दण्डसुवर्णमयदण्डम ॥

४५. दरिताना भीताना दरहरण भयध्वंसपम । दग्धागरुदग्ध-

१ B °विणम्मिअ°, C °विणमिअ°, D omits विहत्थि मव्वजणं
२ BC सिढिलिअ°

डाहत्त-दाह-हरणं कय-डोहलयाण पुन्न-दोहलयं ।
कुडण-मइ-चत्त-कदणं डब्भङ्कुर-नील-नीलमणिं ॥ ४६ ॥
दब्भग्ग-मई दर-डोलिर-सीसमदोलिरेण हिअएण ।
दूरमहरं डसन्ते डहमाणो मिच्छ-दिट्ठि-जणे ॥ ४७ ॥
थुणिरो देवं वारह-रवि-तेअं भत्ति-गग्गर-गिराए ।
धम्म-करि-करलि-हूओ कयलि-मिऊ कोह-अपलित्तो ॥४८॥

धूपाभ्यां शुभगन्धम् । अहिदशनदष्टानां शरणं त्राणस्थानम् । लग्नगाढविषाशिपोऽपि तत्रागता जीवन्तीत्यर्थः । दशनानां दन्तिदन्तानां कपटानि तेषाम् अंशवः तैर्दष्टं ग्रस्तं तमो येन ॥

४६. दाहार्तदाहहरणं भवदावसंतापापनोदकम् । कृतदोहदानां संजातदोहदानां पूर्णदोहदम् । पूरिताभिप्रेतम् इत्यर्थः । कदनमतिभिः हिंसाबुद्धिभिः । पापिष्ठैरित्यर्थः । तैरपि त्यक्तं कदनं यत्र । दर्भाङ्कुरवद् नीला नीलमणयः प्राङ्गणादिषु यत्र तत् तथा ॥

४७. स च कीदृशः । दर्भस्य कुशस्य अग्रं तद्वत् सूक्ष्मार्थपरिच्छेदकत्वेन मतिर्यस्य । अदोलावता निश्चलेन हृदयेन उपलक्षितः । दरदोलावत् शीर्षं जिनबिम्बरामणीयकविलोकनविस्मयेन ईषच्चलन्मस्तकं यथा भवति एवं प्रविष्टः जिनप्रवचनप्रभावनामात्सर्येण विप्राशक्ततया च दूरम् अतिशयेन अधरं दशतो मिथ्यादृष्टिजनान् दहन् संतापयन् ॥

४८. द्वादशरवितेजसं देवं वीतरागं भक्तिगद्गदगिरा जयजयेत्यादिवाचा स्तोता स्तवनशीलः । धर्म एव करी तत्र कदलीभूतः शोभाकृत्त्वेन पताकातुल्यः । कदलीवद् मृदुः कोमलाङ्गः । क्रोधेन अप्रदीप्तः । प्रशान्त इत्यर्थः ॥

दोहल-दुउणिअ-धाराकयम्ब-धूलीकलम्ब-कण्टइओ ।
धिप्पिर-सुवन्न-दिप्पिर-तणु-कन्ति-कवट्टिअन्न-पहो ॥ ४९ ॥
चइउं निव-कउहाइं निसढाइ-निवाण धम्म-सिक्खाओ ।
ओसहमोसढिओ इव दिन्तो स निसीहिअं काउं ॥ ५० ॥
निअ-नामङ्किअ-णिअ-कित्तणयं अनिलो व्व अतुल-थामेण ।
पज्जलिआनल-तेओ भत्तीइ तओ पइट्ठो सो ॥ ५१ ॥

४९. दोहदेन स्वसमयोद्भूतधूलिधाराधरधाराधोरणीछोटनरूपदोहद-परिपूर्त्या द्विगुणितौ वृद्धिं गतौ यौ धाराकदम्बधूलीकदम्बौ ताविव कण्टकित संजातरोमाञ्चः । दीप्रसुवर्णवद् दीप्रा या तनुकान्तिस्तया कदर्थितान्यप्रभः ॥ एकस्यैव कदम्बस्य द्विधा अभिधा । यदुक्तम् ।

ग्रीष्मसमये[3] विकासी कथितो धूलीकदम्ब इति लोके ।
जलधरसमयप्राप्तौ[4] स एव धाराकदम्बः स्यात् ॥

५०. नृपककुदानि छत्रगजवाहनमुकुटचामररूपराजचिह्नानि त्यक्त्वा निषधादिनृपेभ्यो धर्मशिक्षाः धर्मोपदेशान् ददत् वितरन् । किंवत् । यथा औषधानि पण्यम् अस्य औषधिकः गान्धिकः औषधम् इति । स चतुःसमुद्रवसुंधराप्रसिद्धः नैषेधिकीं[5] कृत्वा ॥

५१. अतुलस्थाम्ना अमितबलेन कृत्वा अनिल इव वायुसदृक्षः प्रज्वलितानलतेजा जाज्वलितज्वलनप्रतिमप्रताप इति ॥

पडिहार मुसढायं । "प्रत्यादौ डः" [२०६] इति तस्य डः ॥ आर्षे दुक्कडादि ज्ञेयम् ॥ प्राय इत्येव । सुपइट्ठं ॥

वेढिओ । "इत्वे वेतसे" [२०७] इति तस्य डः ॥

गब्भिणय । अणिउँतय[6] । "गर्भितातिमुक्तके णः" [२०८] इति तस्य णः ॥

रुण्ण । "रुदिते दिना ण्णः" [२०९] इति दिना सह तस्य ण्णः ॥

बाहत्तरि । "सप्ततौ रः" [२१०] इति तस्य रः ॥

सालाहण । अलसि । "अतसीसातवाहने लः" [२११] इति तस्य लः ॥

---

१ BC निसिढाइ°. २ BC °धोरिणी. ३ BC °समय°. ४ BC प्राप्तो स एव. ५ D नैषेधिकी. ६ BC अणिउंतय.

लिम्बासय-निम्बगिरा कालि-ण्हाणिअ-पाव-नाविआदरिसा ।
धम्म-रिउणो वि तस्सिं दिट्ठे धम्मोम्मुहा हूया ॥ ५२ ॥

पलिल पलिअ । "पलिते वा " [२१२] इति तस्य लो वा ॥

[पीवल] पीअल । "पीते वो ले वा " [२१३] इति तस्य वो वा स्वार्थे ले परे॥

विहत्थि । माहुलिङ्ग । भरह । वसहि । काहल । "वितस्ति°"[२१४] इत्यादिना तस्य ह ॥ बाहुलकात् क्वचिन्न । वसइ ॥

सिढिलिअ । असढिला । मेढि । पढम । "मेथि°"[२१५]इत्यादिना थस्य ढ ॥

पुढवीए पुहवी । निसीढ निसीहिणी । "निशीथपृथिव्योर्वा" [२१६] इति थस्य ढो वा ॥

डम्भिअ दम्भ । उद्दण्ड डण्ड । डरिआण दर । डट्ठा दट्ठ । डसण दसण । डट्ठ दट्ठ । डाह दाह । डोहलयाण दोहलय । कडण कदण । डम्भ दम्भ । डोलिर अदोलिरेण । "दशन°" इत्यादिना [२१७] दस्य डो वा ॥दरस्य भयार्थवृत्तेरेव । अन्यत्र दर ॥

डसन्ते । डज्झमाणो । "दशदहो " [२१८] इति दस्य ड ॥

बारह । गग्गर । "सङ्ख्यागद्गदे र " [२१९] इति दस्य र ॥

करलि ।"कदल्याम् अद्रुमे"[२२०]इति दस्य र ॥अद्रुम इति किम् । कयाली॥

पलित्तो । दोहल । "प्रदीपिदोहदे ल " [२२१] । प्रदाप्यतौ धातौ दोहदे च दस्य ल ॥

कलम्ब कलम्ब । "कदम्बे वा " [२२२] इति दस्य लो वा ॥

दिप्पिर दिप्पिर । "दीपौ धो वा " [२२३] इति दस्य धो वा ॥

कवट्टिअ । "कदर्थिते व " [२२४] इति दस्य व ॥

कउहाइ । "ककुदे ह " [२२५] इति दस्य ह ॥

निसढाइ । "निषधे धो ढ " [२२६] इति धस्य ढ ॥

ओसह ओसढिओ । "औषधे " [२२७] इति धस्य ढो वा ॥

कित्तणय । "नो ण "[२२८] इति नस्य ण ॥आर्षे अनिलो । अनल इत्यादि॥

निअ । णिअ । "वादौ " [२२९] इति नस्य णो वा ॥

५२ निम्बवत् कटु । क्रूर इत्यर्थ । एवभूत आशय अभिप्राय

मो फणस-फालिहद्दय-दीहर-भुअ-फलिह-जोडिअ-णडालो ।
अफरुस-गिराइ फालिअ-मोहो इअ जिण-थुइमकासि ॥५३॥
फलिहा-जलं पहुत्तम्बुजेहिं जह जह व्रणं च नीमेहिं ।
जग-सिरि-नीवापेडय संहइ मही तह तुह पएहिं ॥ ५४ ॥
तुह कय-कुसुमामेला पणट्ठ-पारद्धि-पमुह-पाव-मला ।
मुत्ताहल-विमला इह हवन्ति रेभ व्व मुद्धजा ॥ ५५ ॥

तथा निम्बवद् गौश्च येपाम् । कलिरेख कुत्सितकर्मणा नापित पापमेव नापित तयो उपकरणभूतत्वेन ज्ञापकत्वेन च आदर्शा अत एव धर्मरिपवोपि तस्मिंस्तथाविधनृपे दृष्टे सति धर्मोन्मुखा भूता जाता । अपिर्विस्मये ॥

लिम्बा निम्ब । ण्हाविअ नाविअ । "निम्बनापिते लण्ह वा" [२३०] इति नस्य ल्ण्हौ वा ॥ 'पो व ' [२३१] इति पस्य च व ॥ प्राय इत्येव । रिउणो ॥

५३ पनसपारिभद्राविव यौ दीर्घौ भुजपरिघो ताभ्या योजित ललाटं भालस्थलं येन । ललाटयोजितकर इत्यर्थ । पाटितमोहो विनाशित विपरीतावबोध सन् अपरुपगिरा मृदुस्वरेण इति वक्ष्यमाणरीत्या स राजा जिनस्तुतिम अकार्षीत ॥

५४. स्तुतिमेव गाथाष्टकेनाह । परिखा खातिका तस्या जल यथा प्रभूताम्बुजै घन च यथा नीपै राजति । जगता श्रियो नीपाना कदम्ब-कुसुमानाम आपीड शेखरस्तद्वत्त्वेन [?] शेखर तथा तव पादैर्मही राजति॥

फणस । फालिहद्दय । फलिह । अफरुस । फालिअ । फलिहा । "पाटि°" इत्यादिना [२३२] ण्यन्ते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फ ॥

पहुत्त । "प्रभूते व " [२३३] इति पस्य व ॥

५५ तव कृतकुसुमापीडा प्रनष्टपापर्द्धिप्रमुखपापमला अत एव मुक्ताफलवद् विमला विगतकर्ममला इह अस्मिन जन्मनि भवन्ति

१ C तह सहइ मही तह पर्णहिं

सहलो जम्मो सभलं च जीविअं-ताण देव फणि-चिन्ध ।
जे तं चम्पय-सवलेहिँ भिसिणि-कुसुमेहिँ अचन्ति ॥ ५६ ॥
असिर-कमन्धे अकयन्ध-सिरे समरम्मि तुज्झ झाणेण ।
केढव-रिउणो व्व निवा विसढाविसमं न जाणन्ति ॥ ५७ ॥
वम्मह-पिआहिवन्नू अहिमन्नु-पिआ य अहरिओ तेण ।
तुह भमल-साम पय-पङ्कएसु भमराइअं जेण ॥ ५८ ॥

रेफवद् मूर्धन्याः सकललोकाग्रस्थाः । सिद्धा भवन्तीत्यर्थः । रेफोपि "ऋवर्णटवर्गरषा मूर्धन्याः" इति मूर्धन्यः ॥

नीमेहिं । नीवं । आवेडय कुसुमामेळा । "नीपापीडे मो वा" [२३४] इति पस्य मो वा ॥

पाराद्धि । "पापर्द्धौ रः" [२३५] इति अपदादौ पस्य रः ॥

५६. हे देव पार्श्व फणिचिह्न तेषां जन्म सफलम् जीवितं च सफलम् । ये त्वां चम्पकशबलैर्बिसिनीकुसुमैः अर्चन्ति पूजयन्ति ॥

क्वचिद् भः । रेभ॥ क्वचित् हः । मुत्ताहल ॥ क्वचिद् उभावपि । सहलो । सभलं । "फो भहौ" [२३६] इत्यनेन ॥ अनादेरित्येव । फणि ॥

सवलेहिँ । "बो वः" [२३७] इति बस्य वः ॥

भिसिणि । "बिसिन्या भः" [२३८] इति बस्य भः ॥

५७. आशिरांसि कबन्धानि यत्र अविद्यमानकबन्धानि शिरांसि यत्र तस्मिन् समरे तव ध्यानेन भवतः स्मरणेन कैटभरिपव इव विष्णव इव [नृपा] विषमाविषमं न जानन्ति ॥ सर्वत्र विजयवैजयन्तीं प्राप्नुवन्तीति भावः ॥ असिर इति कयन्धविशेषणं स्वरूपभणनार्थम् । केढव-रिउणो इत्यत्र बहुत्वं मत्स्याद्यवतारापेक्षया ॥

कमन्धे अकयन्ध । "कबन्धे मयौ" [२३९] इति बस्य मयौ ॥

केढव । "कैटभे भो वः" [२४०] इति भस्य वः ॥

विसढाविसमं । "विषमे मो ढो वा" [२४१] इति मस्य ढो वा ॥

५८. मन्मथपिता विष्णुः अभिमन्युः अर्जुनात्मजः अभिमन्यु-

पहु तुम्हकेर-अह-खाय-संजमे सोवओगं-साहूण ।
न समो अह जाओ तव-किसङ्ग-लट्ठी वि हु कुदिट्ठी ॥५९॥
करणिज्जाकरणीअं पेआपिज्जं च जे न वि मुणन्ति ।
ते दोस-दुइज्जा वि हु गुण-बीआ हुन्ति तइं दिट्ठे ॥ ६० ॥

पिता च तेन अधरित न्यकृत. । स सर्वोत्कृष्ट इत्यर्थ. । हे मसलयत् श्यामल तव पदपङ्कजयो येन भ्रमरायितं चञ्चरीकवद् आचरितम् । यस्त्वा प्रणत इत्यर्थ. ॥

वम्मह । " मन्मथे वः " [२४२] इति मस्य वः ॥
पिआहिवग्गू अहिमन्नु । " वाभिमन्यौ " [२४३] इति मो वो वा ॥
मसल ममराइअ । " भ्रमरे सो वा " [२४४] इति मस्य सो वा ॥

५९. हे प्रभो पार्श्व त्वदीये भवत्संबन्धिनि यथाख्यातसंयमे पञ्चमचारित्रे सोपयोगसाधूनां सावधानयतीनाम् । हु इति निश्चितम् । न समो न सदृक्ष. । क'।यथाजात' शीतातपाद्युपद्रवसहनाय प्रावरणरहित तपसा कृशाङ्गयष्टि. दुर्बलगात्रोपि कुदृष्टिर्जमदग्न्यादि. ॥

जेण । " आदेर्यो ज. [२४५] इति यस्य जः ॥ आदेरिति किम् । ममराइअ । बाहुल्कात् सोपसर्गस्य अनादेरपि । संजमे ॥ क्वचिम । सोवओग ॥ आर्षे लोपोपि । अह-खाय । अह जाओ ॥

तुम्हकेर । युष्मदर्थपरे तः " [२४६] इति यस्स तः ॥
लट्ठी । " यष्ट्या ल. " [२४७] इति यस्य ल. ॥

६०. हे देव करणीयाकरणीयं पेयापेयं च ये नैव जानन्ति ते दोषद्वितीया अपि गुणद्वितीया सगुणास्त्वयि दृष्टे सति भवन्ति । संबोधनपदम् अत्र ज्ञेयम ॥

---

१ BO तोवओग°. २ C ° चारित्रे. ३ C शीतवाताद्यु°.

वेकक्ख-उत्तरीआ धवल-दुगूलोत्तरिज्ज-पिहिअ-मुहा ।
तुह कय-ण्हवणा घण-छाय-छत्त-छाहीओं माणन्ति ॥ ६१ ॥
इय सच्छाओ कइवाह-परिअणो कइअवं थुइं काउं ।
आइ-किडि व्व अभेडो जिण-ण्हवणे अह पयट्टो सो ॥६२॥
पल्लाणिअ-अपडायाणिअ-हयमाएहि अवर-राएहि ।
कणवीरचिय-कलसो हलिद्द-गोरो स किर दिट्ठो ॥ ६३ ॥

६१. हे देव वैकक्ष्ये उत्तरासङ्गे उत्तरीयम् उपरितनं वस्त्रं येषाम् धवलं तदेव धौतत्वाच्छुचि यद् दुकूलं क्षौमं तच्च तद् उत्तरीयं च तेन पिहितं विगन्धोष्णोच्छ्वासलग्नाशातनाशङ्कया स्थगितं मुखं यैस्ते तथा। तव कृतस्नपना घना सान्द्रा छाया आतपाभावो यस्मात् तच्च तच्छत्रं च तेन याश्छायाः शोभास्ता अनुभुञ्जते अनुभवन्ति ॥

कराणिज्जाकरणीअं। पेआपिज्जं। दुइज्जा बीआ। उत्तरीआ दुगूलोत्तरिज्ज। "वोत्तरीयानीयतीयकृद्ये ज्जः" [२४८] इति यस्य ज्जो वा ॥

६२. इति पूर्वोक्तरीत्या कतिपयां स्वशक्त्युचितां स्तुतिं कृत्वा सच्छायः शोभनकान्तिः कतिपयपरिजनः मितपरिवारः। आदिकिरिः आदिवराहः स इव अभेरः अकातरः स श्रीकुमारपालभूपः जिनस्नपने अथ स्तवनभणनानन्तरं प्रवृत्तः ॥ अत्र स्तुतिं कृत्वेति क्त्वाप्रत्ययेन स्नानप्रवृत्तेरानन्तर्यमात्रे उक्तेपि अत्यानन्तर्यप्रतिपादनार्थम् अथशब्दः। यथा देवदेवं प्रणम्यादौ इत्यत्र आदिशब्दः अतिसामीप्यप्रतिपत्त्यर्थः ॥

छाय छाहीओ। "छायाया होऽकान्तौ वा" [२४९] इति हो वा ॥ *अकान्तौ इति किम्। सच्छाओ ॥*

कइवाह कइअव। "डाहवौ कतिपये" [२५०] इति यस्य डिदाह-वौ पर्यायेण ॥

किडि। अभेडो। "किरिभेरे रो डः" [२५१] इति रस्य डः ॥

६३. पर्याणं गृह्णन्ति हयाः। णिज् बहुलम् इत्यादिना णिन्। ते

तेण जिणम्मि दुवालस-रवि-तेए मुहल-घण्ट-थोर-रवं ।
णङ्गलि-लङ्गलिभायर-सरिसेण पलोट्टिआ कलसा ॥ ६४ ॥
णङ्गलि णाहलत्तण-अपुण-भवत्थं निवेण करुणाए ।
लङ्गूलि-लाहला वि हु सित्ता जिण-ण्हवण-सलिलेण ॥६५॥

सैन्यपाले प्रयुज्यन्ते स्म । प्रयोकृव्यापारे णिभि त्त । तत पर्याणिता प्राहितपल्ययना अपर्याणिताश्च हया यत्रेति । एवम् आयाते अपरराजे करवीरैः करवीरकुसुमैः अर्चितकलश । हरिद्रावद् गौर स राजा किल दृष्ट । सविस्मयोत्कण्ठ विलोकित । किलेति प्रसिद्धौ ॥

पल्लाणिअ अपडायाणिअ । "पर्याणे डा वा" [२५२] इति रस्य डा वा ॥
कणवीर । "करवीरे ण" [२५३] इति आद्यरस्य ण ॥

६४. लाङ्गलिलाङ्गलिभ्रातृसदृशेन बलभद्राच्युततुल्येन तेन राज्ञा मुखरा प्रतिरवैर्वाचाला या घण्टास्तासां स्थूलो रवो यत्र इत्येवं जिने जिनबिम्बे द्वादशरवितेजसि पर्यस्ता कर्पूरकुङ्कुमादिसुरभिद्रव्यक्षोदमिश्र-जलमोचनाय अवाञ्चः कृता कलशा सुवर्णमणिमृन्मयादिकुम्भा ॥

हलिद्द । मुहल । "हरिद्रादौ ल" [२५४] इति रस्य ल ॥ आर्षे दुवालस ।

थोर । "स्थूले लो र." [२५५] इति लस्य र ॥

६५ लाङ्गूलिलाहलत्ययो तिर्यक्त्वम्लेच्छविशेषत्वयो अपुनर्भवार्थं पुनरप्रादुर्भावाय नृपेण करुणया । आस्ताम् अन्ये । लाङ्गूलिलाहला अपि । हु इति निश्चितम । सिक्ता आर्द्रा. कृता जिनस्नपनसलिलेन ॥

णङ्गलि लङ्गलि । णङ्गूलि । णाहल लाहल । "लाहललाङ्गललाङ्गूले वादेर्णः" [२५६] । एषु आदेर्लस्य णो वा ।

१ D सुवर्णदुर्वर्णमणि°.

सासि-खण्ड-णडालाहिँ समरी-भासाइ दूसिमिण-हरणं ।
सिविणे वि दुलहमणुजिणमकारि संगीयमित्थीहिँ ॥ ६६ ॥
दाढिआ मुनीविआहिँ नीमीओ नच्चणीहिँ तक्कालं ।
सविसेस-सद्द-गीए सज्जाइ-क्कमोक्कम-पयट्टे ॥ ६७ ॥

६६. शशिखण्डवद् अष्टमीचन्द्रवत् ललाटं भालस्थलं यासां ताभिः स्त्रीभिः शबरीभाषया गायनप्रसिद्धपुलिन्दीभाषया उपलक्षितं दुःस्वप्नहरणम् । जिनगुणगणोत्कीर्तनाकर्णनैर्दुःस्वप्नसूचितोपद्रवविघातात् । स्वप्ने[1] किल दुःप्रापमपि प्राप्यते । परं तत् स्वप्नेपि दुर्लभं जिनमनु पार्श्वनाथं लक्षीकृत्य संगीतकं प्रेक्षणीयकम् अकारि प्रारब्धम् ॥

[णडालाहिँ । "ललाटे च" [२५७] इति आदेर्लस्य णः ॥]

समरी । "शबरे बो मः" [२५८] इति बस्य मः ॥

६७. गाथैकादशकेन तद्वर्णनम् आह । शोभनाः । रचनया वन्धुरा इत्यर्थः । नीवयो वस्त्रग्रन्थयो यासां ताभिर्नर्तनीभिः नीवयः तत्कालं प्रेक्षणक्षणे दृढिताः नर्तनाय निश्चलीकृताः । कदा । षड्भ्यो जातः षड्जः । यदुक्तम्

> नासां कण्ठमुरस्तालु जिह्वां दन्तांश्च संस्पृशन् ।
> षड्भ्यः संजायते यस्मात् तस्मात् षड्ज इति स्मृतः ॥

स आदिर्येषाम् ऋषभादिस्वराणां तेषां क्रमेण नादाध्यारोहपरिपाट्या उत्क्रमेण च तथैव व्यावुटनेन ताभ्यां प्रवृत्ते । एतेन शुद्धरागयुक्तत्वम् अत्रोक्तम् । सविशेषा निर्दोषसदृशसार्थकत्वेन रम्याः शब्दा यत्र तच्च तद् गीतं च तस्मिन् सति ॥

दूसिमिण सिविणे । सुनीविआहिँ नीमीओ । "स्वप्ननीव्योर्वा" [२५९] इति वस्य मो वा ॥

सविसेस । सद्द । सज्जाइ । "शषोः सः" [२६०] इति शषयोः सः ॥

---

[1] BC स्वप्नेपि.

तइआ वाणिअ-सुसाहिं निव-सुण्हा-वल्लहाओ ता दिट्ठा ।
पाहाण-पुत्तिआहि व पासाण-त्थम्भ-लग्गाहिं ॥ ६८ ॥
वञ्जिअ-दस-विह-धाऊ जणणी लासस्स दह-विहस्सावि ।
दिवसे दिवहावगमे अ सुह-यरी वाइआ वीणा ॥ ६९ ॥
रञ्जिअ-नर-सिंघेणं चंमिअ-सीहेण वाइओ वंसो ।
दाघत्त-दाह-हरणो छुह-धवले जिण-गुणे गाउं ॥ ७० ॥

६८ तदा प्रेक्षणीयकक्षणे नृपस्नुपाणा राजवधूनामपि वल्लभा विलोकनाय ईप्सितास्ता नर्तस्य पाषाणस्तम्भे लग्नाभि सकीर्णत्वेन प्रेक्षणीयकस्य दुर्दर्शत्वेन सनद्धाभिर्वाणिजस्नुषाभि दृष्टा । नर्तनरामणीयकलोलुपत्वेन निर्निमेपनिश्चलत्वादिना तथावस्थानात् पाषाणपुत्तिकाभिरिवेत्युत्प्रेक्ष्यते ॥[1]

मुसाहिं मुण्हा । "स्नुषाया ण्हो न वा" [२६१] इति षस्य ण्हो वा ॥

६९. व्यञ्जित तत्प्रदेशकोणसारणया प्रकटितो दशविधो दशभेदो धातु भरतादिशास्त्रप्रसिद्ध आलत्तिका[2]विशेषो यया । दशविधो गेयपदाद्यङ्गभेदेन दशप्रकार । यदुक्तम्

गेयपद स्थित[3]पाठ्य आसीन पुष्पगण्डिका ।
प्रच्छेदकस्त्रिमूढ च सैन्धवाख्य द्विमूढकम् ॥
उत्तमोत्तमक चैव उक्तप्रत्युक्तमेव च ।

इति दश लास्याङ्गानि । तस्यापि लास्यस्य जननी उत्पादिका । तत्स्वरानुसारेण नर्तकीना नर्तनात् । दिवसे दिवसापगमे च । अहर्निशम् इत्यर्थ । अमृतास्वादवत्स्वरकलितत्वेन सुखकरी वीणा वादिता क्वणिता ॥

पाहाण पासाण । दस दह । "दशपाषाणे ह" [२६२] इति शपयोर्यथादर्शन हो वा ॥

दिअसे दिवहा । "दिवसे स." [२६३] इति सस्य हो वा ॥

७०. रञ्जित आह्लादित नरसिंह कुमारपालराजो येन तेन

---

1 BC omit 'रामणीयक उत्प्रेक्ष्यते' २ C आलत्तिका°. ३ C स्थित.
४ BC पाठ्य मार्गी॥

छमि-छत्तिवण्ण-गोरी छट्ठी भल्लि व्व पञ्च-बाणस्स ।
मय-छावच्छी वर-मुहर-गायणी गिण्हिउं तालं ॥ ७१ ॥
अमय-छिरा-महुर-सरा अमय-सिरोवम-सराहि अणुगमिआ ।
जिण-गाणम्मि पयट्टा गुण-भायण-दाण भाणं तो ॥ ७५ ॥
दणु-कुल-दणुअ-कुलाराइ-दुल्लहं तीइ रा-उल-विहारे ।
राय-उल-पियमवीअं गीअं सोउं न को आओ ॥ ७६ ॥

वांशिकसिंहेन । वंशवादनं शिल्पम् अस्य वांशिकश्रेष्ठेन दाहार्तानां दाहस्य हरणः श्रुतिसुखकृत्त्वेन संतापस्य विनाशको वंशो वेणुर्वादितः सुधावत् मकोलवत् निर्मलान् जिणगुणान् गातुम् ॥

सिंघेणं सीहेण । "हो घोऽनुस्वारात्" [२६४] इति हस्य घो [वा]॥ क्वचिद् अननुस्वारादपि । दाघस्स दाह ॥

७१. युग्मम् । ततः वीणावेणुवादनानन्तरं वरमुखरगायनी तालं कांस्यिकां[1] गृहीत्वा जिनगाने प्रवृत्ता । कीदृशी । शमिमप्तपर्णवत् शमीसप्तच्छदपुष्पवद् गौरी गौरवर्णा । पञ्च बाणा. उन्मादनमदन-मोहनतापनशोपणाख्याः शरा यस्य स पञ्चबाणः कन्दर्पस्तस्य षष्ठी भल्लिरिव । तया हि बाणैरिव स सर्वं स्ववशं करोतीति भावः । मृग-शावस्येव अक्षिणी यस्याः ॥

७२. अमृतशिरावत् सुधाधारावत् मधुरः स्वरो यस्याः सा तथा अमृतशिरोपमः स्वरो यासां ताभिः अनुगता । आलतिकाक्षणे अन्यगायनीभिः कृतपृष्टनिनादेत्यर्थः । गुणभाजनानां गुणपात्राणां यद् दानं जिनसद्गुणोत्कीर्तनोत्थपरितोषाद् धनवितरणं तस्य भाजनम् ॥

छुद । छमि । छत्तिवण्ण । छट्ठी । छावच्छी । "षट्शमी°" [२६५] इत्यादिना आदेर्वर्णस्य छः ॥

छिरा सिरो । "सिरायां[2] वा" [२६६] इति आदेश्छो वा ॥

७३. दनुजकुलस्य दैत्यसमूहस्य दनुजकुलारातयो देवास्तेषां च

–१ BC कांस्यिका. २ BCD शिरायां.

सक्कय-वारण-पाइअ-वायरण-पउत्त सद्द-कय गीए ।
आउज्जिअ पायारे रङ्गे पुण आसि गुणि-पारो ॥ ७४ ॥
तत्थागओ अ कालायस-सम कालास-अहिअ-हिअओ जो ।
सो केलि किसलयासोअ किसल-कोमल हिओ आसि ॥७५॥
दुग्गावी-पा-वीढं दुग्गा-एवीस पाय-वीढं च ।
मोत्तुं गण-गन्धव्वा तं गीअं सोउमोच्छरिया ॥ ७६ ॥

दुर्लभं राजकुलस्य नरनाथयूथस्य प्रिय श्रोत्रसुखकृत्त्वेन हृद्यम् अद्वितीयं तस्या वरसुस्वरगायन्या गीत श्रोतु राजकुलविहारे कुमारविहारे को नायात । किं तु सर्वोप्यायात ॥

भायण भाण । दणु दणुअ । रा-उल राय-उल । " लुग् भाजन° " [२६७] इत्यादिना सस्वरस्य जस्य लुग् वा ॥

७४. संस्कृतव्याकरणप्राकृतव्याकरणयो प्रयुक्ता प्रतिपादिता ये शब्दास्तै कृतं गीतं यत्र आतोद्यिकाना मृदङ्गादिवादकाना प्राकारो मण्डल यत्र तस्मिन् रङ्गे पुन गुणिप्राकार आसीत् ॥ सगीतकाकर्णनाय समागतममन्दलोकेपि प्रासादे रङ्गभूमौ विचक्षणा एव उपवेशिता इति पुन शब्दार्थ ॥

७५. तत्र च रङ्गे कालायस लोहजातिस्तेन समं कालायसाद् अधिक च हृदयं यस्य स तथाविधो य आगत स केलिकिसलया-शोककिशलयवत् रम्भाकन्दलिदलवत् कोमलहृदय आसीत् ॥ चित्त चमत्कारकारिजिनेन्द्रगुणसर्भितगीतश्रवणात् सोपि सार्द्रहृदयः संवृत्त इति भावः ॥

वारण वायरण । पायारे पारो । आओ तत्थागओ । " व्याकरणप्राकारा गते कगो. " [२६८] इति को गश्च लुग् वा ॥

कालायस कालास । किसलया किसल हिअओ । हिओ । " किसलय° " [२६९] इत्यादिना यस्य लुग् वा ॥

७६. दुर्गादेव्या गौर्या पादपीठं पादासनम् । अत्र च सामीप्यात

जिण-पाय-वडण-गुरु-पा-वडणाइं चइअ तत्थ उब्भ-जणो
पुलयङ्कुरेहि कलिओ उउम्बरो उम्बरेहिं व ॥ ७७ ॥
जाव निवो कय-पूओ आरत्तिय-मङ्गलं न ज्ञा कुणइ ।
ता देव-उले मरुवय-पूअं अणुसोइउं लग्गो ॥ ७८ ॥
मइ ताव देउलमिमं निम्मविअं सहल-जीविअमणेण ।
सव्व-रिउ-कुसुम-पूआ नो जइ जीअं न मे सहलं ॥ ७९ ॥

चरणान्तिकम् इत्यर्थः । दुर्गादेवीशस्य पादपीठं मुक्त्वा गणा नन्दिवन्दिप्रभृतयस्ते च ते ते गन्धर्वाश्च किंनरास्तद् गीतं श्रोतुं कर्णाञ्जलिभिः पातुम् अवस्तृता आगताः ॥

७७. जिनपादपतनगुरुपादपतनानि त्यक्त्वा तत्र रङ्गस्थाने ऊर्ध्वजनः आसीत् । किंभूतः । पुलकाङ्कुरैः कलितो युक्तः । किंवत् । यथा उदुम्बरो जन्तुफलः उदुम्बरफलैरिति ॥

दुग्गावी दुग्गा एवी । पा-वाढि पाय-वीढं । पाय-वडण पा वडणाइं । उउम्बरो उम्बरेहिं । "दुर्गादेवी°" [२७०] इत्यादिना दस्यान्तर्मध्ये लुग् वा । अन्तरिति किम् । दुर्गादेव्याम् आदौ मा भूत् ॥

७८. यावत् कृतपूजो नृपः तथा आरात्रिकेन[1] सहितं मङ्गलं आरात्रिकमङ्गलम् । आरात्रिकं[2] माङ्गलिक्यं चेत्यर्थः । न यावत् करोति तावद् देवकुले कुमारविहारे मरुवकपूजाम् अनुशोचितुं लग्नः । पूजाविषयं पश्चात्तापं कर्तुं प्रवृत्तः ॥

७९. अनुशोचनमेवाह । मया तावद् देवकुलम् इदं निर्मापितम् । अनेन च सफलं जीवितं निर्मापितम् । मम चेत्यर्थात् । परं सर्वर्तुकुसुमपूजा नो यदि चेन्न तदा जीवितं न मे सफलम् ॥ देवगृहविधानाज्जीवितं सफलमपि तथाविधपूजाया अभावाद् नातिशयेन सफलम् इति यावत् ॥

---

१ D आरात्रिकेन. २ D आरात्रिक°.

अह भणिअं खे सासण-देवीए एवमेव मा जूर ।
आवत्तमाण-जस तुममेमेअ किमत्तमाण-मणो ॥ ८० ॥
गुणि-पावारय पारय दुह अड चिन्तावडेसु मा पडसु ।
होही तुह उज्जाणं मइं सव्व-रिऊहि कय-कुसुमं ॥ ८१ ॥

८०. अथ इत्थं चिन्तानन्तरं खे गगनाङ्गणे शासनदेव्या भणितम् । आवर्तमानं त्रिलोक्यां वम्भ्रम्यमाणं यशो यस्य । तस्य आमन्त्रणम् । हे आवर्तमानयश त्वम् एवमेव मा खिद्यस्व निरर्थकं मा दैन्ययुक्तो भव । तथा एवमेव किम् आवर्तमानमना सर्वर्तुकुसुमपूजा भविष्यति वा न वेति किं चिन्तापरचित्त ॥

८१. खेदचिन्तयोर्निरर्थकत्वमेवाह । गुणिन एव प्रावारका. पटास्तेषां प्रावारक अनुपमागणितगुणयुक्तत्वेन आच्छादक । दु.खं खेद तदेव अवटश्च कूप । चिन्ता अभीप्सितार्थं प्रति सदेह सैव अवटश्च । तयोस्त्वं मा पत मा निमज्ज ॥ ननु किमिति भगवत्या एवं निषिध्यते तत्राह । तव उद्यानं मयेन आरामवनं सदा सर्वकालं सर्वर्तुभि कृतकुसुमं जनितप्रसूनं भविष्यति । मम प्रमादाद् इति शेष. ॥

जाव जा ता । ताव । देव-उले देउल । जीविअ जाअ । एवमेव एमेअ । आवत्तमाण अत्तमाण । पावारय पारय । अड चिन्तावडेसु । "यावत्ताव" [२७१] इत्यादिना यावदादिषु वकारस्य अन्तर्वर्तमानस्य लुग् वा ॥ अन्तरियेव । एवमेवेति अन्यत्र न ॥

इति प्राकृतद्व्याश्रये महाकाव्ये अष्टमस्याध्यायस्य उदाहरण
प्रतिपादकाख्यः प्रथम पाद संपूर्ण. ॥

आरत्तियमह काउं मुक्क-मलो अपरिमुत्त-माउक्को ।
तव-सत्तं गुण-सक्कं माउत्त-निहिं गुरुं पणओ ॥ ८२ ॥
विञ्चुअ-डक्कोरग-दट्ठ-जीव-जीवाउ-चरण रेणु-कणं ।
लुक्क-कलि लुग्ग-भवं तं समुपासिअ गओ राया ॥८३॥
लक्खण-पुण्णमखीणं अछीण-गमणं अझीण-तणु तेअं ।
खन्धाइ-सत्त-पिहुलं पोक्खर गन्धं धुवावत्तं ॥८४॥

८२. अथ अभीप्सितार्थसाधकशासनदेवीवचनानन्तरम् आरात्रिकं कृत्वा मुक्तमलः गतविकल्पकालुष्य । अपरिमुक्तमृदुत्वः आर्जवयुक्तो राजा श्रीकुमारपालः तपसि "अणसणमूणोअरिआ" इत्यादि-सिद्धान्तप्रसिद्धे शक्तं समर्थम् । तन्निष्ठम् इति यावत् । गुणेषु क्षान्त्यादिषु शक्तं मृदुत्वनिधिं गुरुं प्रणतः प्रणमति स्म ॥

८३. वृश्चिकदष्टाश्च उरगदष्टाश्च ये जीवास्तेषां जीवातवो जीवनौ-षधानि चरणरेणुकणा यस्य । रुग्ण. सावद्यव्यापारप्रध्वंसकत्वेन भग्न. कलि. कलहः कलिकालो वा येन । रुग्णभवं मुक्तपर्वप्रभावयत्नादि-धर्मानुष्ठानविधापनेन निर्दलितचातुर्गतिकसंसारं तं गुरुं समुपास्य संसेव्य । तदन्तिके देशनाश्रवणादिधर्मानुष्ठानं कृत्वेत्यर्थ. । राजा श्रीकुमारपालो गतः देवगृहान्नि'सृतः ॥

" संयुक्तस्य " [१] । अधिकारोयम् " ज्यायाम् ईत् " [२.११५] इति यावत् ॥

मुक्क मुत्त । माउक्को माउत्त । सत्तं सक्क । डक्को दट्ठ । लुक्क लुग्ग । " शक्त-मुक्त° " [२] इत्यादिना क्कु को वा ॥

८४. अथ नृपाध्यारोहार्थम् आनीतस्य अश्वरत्नस्य गाथात्रयेण वर्णनम् आह । मन्त्रिभिः तुलकम् । अश्वम् आरूढः । राजा इति प्रस्-मान् । कीदृशम् । लक्षणपूर्णं शालिहोत्रशास्त्रोक्तसमस्तप्रशस्यचिह्नभृतम् अक्षीणं परिपूर्णसर्वाङ्गोपाङ्गम् अक्षीणगमनम् ॥

---

१ BC विञ्चुअ°. २ BC जीवाव तेषां, D ते जीवास्तेषां.

खन्दपिउ-कन्द-सरिसावणीस-जुग्गं असुक-रोम-छविं ।
अणसुक्ख-मउलि-कुसुमं खेडय-जर खेडअङ्ग-रजं ॥८५॥

सिहि-सीह-वसह-वग्घाण हत्थि-हंसाण वास-नउलाण ।
तह तित्तिरस्स सरिसी सुहा गई होइ तुरयाण ॥

इति शास्त्रोक्तगतिसंपूर्णम् इत्यर्थः । अक्षीणतनुतेजसम् अन्यूनकायकान्तिम् । स्कन्धादिषु सप्तसु सप्तस्थानेषु पृथुलं विस्तृतम् । यदुक्तम् ।

वच्छ-यल-भाल-कक्खन्तराइँ तह कडिअ-खन्ध-गत्ताइं ।
पिहुलाइँ सत्त सुपसत्थ-पाय-पट्ठीय-सहियाइं ॥

पुष्करगन्धं कमलवत् सुरभिम् । यदुक्तम् ।

महु-कमल-कुट्ठ-कुङ्कुम-कयम्ब-कप्पूर-कुञ्जय-सुअन्धा ।
घय-चन्दण विहोसीर-जाइ-गन्धा सुहा तुरया ॥

ध्रुवा ध्रुवनामानः आवर्ता दशसंख्या भ्रमरका यस्य स तथा तम् । यदुक्तम् ।

दो सीसे दुन्नि उरे इक्को भालम्मि फुरणए इक्को ।
दो रन्धे दो अवरन्धयम्मि इअ धुअ-दसावत्ता ॥
तुरय मत्थइ थे जि आवत्त ते चन्द-सूरइं ।
पयड चिन्नि उरह अग्गिणि-कुमारइं ।
थेयमन्नरु भाल यल्हि वसइ ।
थाउ फुरणम्मि मारइ ।
रन्धह उवरन्धहँ जि ठिअ विण्णि विन्नि आवत्त ।
तिहिँ तिहिँ फसि नियमहिँ सयल सोमि निसाह पवित्त ॥
जो हीणो धुआवत्तएहिँ सो हीण लक्खणो तुरओ ।
जो तेहिँ जुओ सो एल कोमल-जस सुअर संजणणो ॥

८५. *स्कन्दपितृस्कन्दाभ्यां श्रीकण्ठकार्तिकेयाभ्यां सदृशा ये अवनीशा*स्तेषां योग्यः अर्हः तम् । असुक्का अरूक्षा । लावण्योपेतेति यावत् । इत्थंभूता रोम्णां छविः कान्तिर्यस्य । असुक्कमौलिकुसुमं मार्द्रशिरोमाल्यम् । खेटकज्वरखेटकं देवताधिष्ठितत्वेन विपत्तापविध्वंसकम् अङ्गरजो यस्य स तथा तम् ॥

१ BCD निउ°. २ C थेय°. ३ BC °म्म. ४ B उवरंध. ५ D मासि.

थाणु-पिया-जल-पुण्णं अखाणु-वायं जणेहि दीसन्तं ।
पडिखम्भिअट्ट-थम्भय-थम्भिअ-तणु-ठम्भिअच्छेहिं ॥ ८६ ॥
रग्गं पिग-रत्त-सरं रवि-हय-सुक्कं व नील-किचि-छविं ।
सुङ्क-करणग्ग-चच्चर-चइत्त-ठिअ-दिट्ठि-दुचज्जं ॥ ८७ ॥
पच्चूहा पच्चूसं पि पञ्च-धारासु अकय-णिव्वेअं ।
णचा वुज्झा पिच्छीइ वण्णिअं सिक्ख-विज्जं ति ॥ ८८ ॥

८६. स्थाणोः ईश्वरस्य प्रिया गङ्गा तस्या यज्जलं तद्वत् पुण्यम् । अविद्यमानः स्थाणौ पातो यस्य जात्यत्वात् तम् । यद्वा अस्थाणुवातं रोगविशेषरहितम् । प्रतिस्तम्भिता इव तत्क्षणे तदङ्गसङ्गाद् दत्तान्यस्तम्भा इव ये अट्टानां हट्टानां स्तम्भकास्तेषु स्तम्भिता अवष्टब्धास्तनवो यैस्ते च ते स्तम्भिताक्षाश्च निश्चलनेत्रास्तैर्जनैर्दृश्यमानं भ्रूक्षेपम ईक्ष्यमाणम् ॥

८७. रक्तं सादिशिक्षास्वनुरक्तम । पिकवद् रक्तः कलः । गम्भीर इत्यर्थः । एवंभूतः स्वरो हेषारवो यस्य स यथा तम् । यदुक्तम् ।

अच्छिन्न-गहिर-सद्दा सुपसत्था हयवरा हुन्ति ॥

नीलकृत्तिच्छविं नीलवर्णत्वक्कान्तिम । यदुक्तम ।

सेअङ्ग-सामकन्नो अण्णो जो सेअ-चरण-नयणो य ।
सिअ-केसरो अ नीलो ते तिण्णि वि सुप्पसत्थाइं ॥

अत उत्प्रेक्ष्यते[1] । रवेर्ये हया अश्वास्तेषां शुल्कमिव दानमिव । यथा अन्ये वणिग् मण्डपिकायां दानं दत्त्वा चलति तथा रविणापि एतद्देशोपरि विचरता एतद् अनुष्ठितमेवेत्यभिप्रायः । शुल्ककरणस्य मण्डपिकाया अग्रे चत्वरे बहुमार्ग्यां चैत्येषु देवकुलेषु [च] स्थितानां दृष्टिभिर्दुस्त्यजम । कौतुकाद् निर्निमेषम ईक्ष्यमाणम् इत्यर्थः ॥

८८. प्रत्यूषात् प्रत्यूषमपि[3] । प्रतिप्रभातम इत्यर्थः । पञ्चधाराः ।

---

१ C पचूमेत्ति, पच्चूसा पचूस पि. २ From °क्ष्यते C wants the Commentary and grammer (not the text), up to लि° in लिन्दूहिं under 91 as also the couplet 91. See note 2 on page 76.
३ B प्रत्यूषेपि.

विञ्चुअ-अहिविञ्छिअ-अच्छीविस-विस-हरण-छेत्त मेअ जलं।
खुर ताडण-अखम-छमं रिक्ख-पवङ्गेस सम-वेगं ॥ ८९ ॥
अवि रिच्छ-सरिच्छेहिं सणिच्छयं सच्छणं च लोएहिं।
अच्छी-पच्छं लिच्छूहिं पेच्छिअं आसमारूढो ॥ ९० ॥

आस्कन्दित धौरितक रेचित वल्गित प्लुतम ।

इति गतिविशेषा । तासु अकृतनिर्वेदम्[1] । तत्रासक्तम् इत्यर्थ । तथा वृत्वाद् विचक्षणत्वाद् बुद्धा अवगम्य पृथ्व्या पृथ्वीस्थजनेन वर्णित श्लाघितम् । कथम । शिक्षया विद्वान् इति सर्वगतिकरणनिपुण इति ॥

८९ वृश्चिकाश्च घुणा । अहिमूत्रोद्भवा वृश्चिका अहिवृश्चिकाश्च तीव्रविषघुणविशेषा[3] । अक्षिपु विष येषा ते च ते अक्षिविषा सर्पविशेषा । तेषा यद् विष गरल तस्य हरण ध्वसक क्षेत्रस्य शरीरस्य स्वेदजल घर्माम्बु यस्य । खुराणा ताडने आघाते अक्षमा असमर्था। वेपमानेति यावत् । इत्थभूता क्षमा पृथिवी यस्मात् । ऋक्षाश्च जाम्बवदादय । प्लवङ्गाश्च हनूमदादय । तेषाम् ईश सुग्रीव तेन समवेग तुल्यत्वरितगतिम ॥

९०. ऋक्षसदृक्षैरपि चापल्याद् अच्छभल्लकल्पैरपि सनिश्चयम एकाग्रचित्तम । यद्वा ऋक्षसदृक्षैरपि चञ्चलाग्रहारादिमनोहरत्वेन वानरकल्पैरपि सक्षण सोत्सव च यथा भवति एवम अक्षिपथ्य लिप्सुभिर्लोकै प्रेक्षितम् ।

एवम्मण भत्तीण । " ध ग "[3]इति धस्य ग ॥ कानिचु छज्झावैरि । अदीण । अदीण ॥

1 C °णोवेदं. 2 B निर्वेद 3 B °घुणवेषा . 4 B दग्गावाो

धवलगेहमइ-निचलाकिदी वच्छलो चुलुग-वंस-दीवओ ।
तच-देवय-वरेण तक्खणोसारिआखिल-दुहो पहुत्तओ ॥ ९१ ॥

खन्धार । पोक्खर । "ष्कस्कयोर्नाम्नि" [४] इति खः ॥

खन्द कन्द । अमुक्ख अणसुक्ख । "शुष्कस्कन्दे वा" [५] इति खो वा॥

खेडय । खेडअ । "क्ष्वेटकादौ" [६] इति खः ॥

अखाणु । "स्थाणावहरे" [७] इति खः । अहर इति किम् । थाणु ॥

पडिखम्भिअं अट्ट-खम्भय । "स्तम्भे स्तो वा" [८] इति स्तस्य खः ॥

थम्भिअ । ठम्भिअ । "थठावस्पन्दे" [९] इति स्तम्भे स्तस्य थठौ ॥

रग्गं रत्त । "रक्ते गो वा" [१०] इति गो वा ॥

सुक्क सुङ्ग । "शुल्के ङ्गो वा" [११] इति ङ्गो वा ॥

किचि । चचर । "कृत्तिचत्वरे चः" [१२] इति चः ॥

दुचज । "त्योऽचैत्ये" [१३] इति त्यस्य चः । अचैत्य इति किम् । चइत्त॥

पचूहा पचूसे । "प्रत्यूषे षश्च हो वा" [१४] इति त्यस्य चः । तत्संनियोगे षस्य हो वा ॥

णच्चा । बुज्झा । विच्छीइ । विज्झंति । "त्वथ्वद्ध्वां चछजझाः क्वचित्" [१५] । एषां यथासंख्यम् एते क्वचित् ॥

विञ्चुअ विञ्छिअ । "वृश्चिके श्चेर्ञ्चुर्वा" [१६] इति ञ्चुः ॥

अच्छी । छेत्त । सरिच्छेहिं । अच्छी । "छोऽक्ष्यादौ" [१७] इति क्षस्य छः ॥ आर्षे तु इक्खू । खीरं । सारिक्खं । इत्याद्यपि दृश्यते ॥

छम । "क्षमायां कौ" [१८] इति छः । काविति किम् । अखम ॥

रिच्छ रिक्ख । "ऋक्षे वा" [१९] इति छो वा ॥

९१. अतिनिश्चलाकृतिः अतिस्थिरस्वभावः वत्सलः जीवदया-प्रवर्तकत्वात् सर्वजननिः चौलुक्यवंशस्य प्रकाशकत्वाद् दीपक इव तथ्य. सत्यो यो देवतायाः शासनदेवताया वरः । होही तुह उज्जाणं

१ B पडिखम्भि. २ D पचूहा पचूस. ३ B श्चेर्चुर्वा. ४ BD सरिक्खं.

सइ सव्व-रिऊहिँ कय कुसुममिति [८१] प्रसादस्तेन कर्त्रा तत्क्षणे तस्मिन्नेव काले उत्सारितारिलट्ठु स अपगतसमस्तचिन्त धवलगेह प्रासाद प्राप्त । राजेति शेष ॥ वैतालीयापरान्तिका छन्द । वेदनक वा छन्द । "तम्र-देवय वरेण" इति उत्तरसर्गार्थसूचनम् ॥

छच्छण । "क्षण उत्सवे" [२०] इति छ. । उत्सव इति किम् । तक्खणो॥ सणिच्छय । पच्छ । लिच्छूहिं । वच्छलो । "हस्वात् थ्यश्चत्सप्साम् अनिश्चले" [२१] इति हस्वात् परेषाम् एषा छ । अनिश्चल इति किम् । निच्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तच्च ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितप्राकृताद्व्याश्रयमहाकाव्यवृत्तौ द्वितीय सर्ग समाप्त ॥

—

१ BD have पयधारो मदनकमिति before मदनं २ See note 2 on page 73.

कय-वम्मह-सामच्छं वर-सामत्था कओसवमुऊहि ।
नयणोच्छवमुज्जाणं गओ निवो उच्छुओ दट्ठुं ॥ १ ॥
जय-छिह-ऊसुअ-मयणो अवज्ज-निप्पिह-सभज्ज-जुव-लोओ ।
अलि-सेज्ज-चूअ-कलिओ तओ पयट्टो वसन्त-उऊ ॥ २ ॥

१. कृतमन्मथसामर्थ्यम् उद्दीपनविभावत्वाज्जनितकन्दर्पप्रकर्षम् वरसामर्थ्यात् देवताप्रसादोत्कर्षाद् ऋतुभिर्वसन्ताद्यैः कृतोत्सवं युगपत् तत्तत्पुष्पफलप्रवालपटलैः प्रारब्धमहामहिम । नयनानां रम्यत्वाद् उत्सवम् उद्यानं क्रीडाकाननम् उत्सुकः सोत्कण्ठो नृपो द्रष्टुम् ईक्षितुं गतः ॥

२. तत्र युगपत् सर्वर्तुप्रादुर्भावेपि वाचः क्रमवृत्तित्वाद् ऋतुषु च वसन्तस्य सम्राट्कल्पत्वाद् अष्टादशात्या गाथाभिरादौ तमेव वर्णयति ॥ जयस्पृहायां धर्मार्थादिपराभवेच्छायाम् उत्सुको मदनो यत्र । अवद्ये कुव्यापारे निःस्पृहाः विमुखाः सभार्या युवलोकास्तरुणपुरुषा यत्र । अलिशय्या भ्रमरवसतयो ये चूता आम्रवृक्षास्तैः फलितः । ततः देवतावरानन्तरं वसन्तऋतुः प्रवृत्तः ॥

सामच्छं सामत्था । कओसव नयणोच्छव । उच्छुओ ऊसुअ । "सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा" [२२] इति छो वा ॥

छिह । "स्पृहायाम्" [२१] इति स्पस्य अपवादश्छः ॥ बाहुलकात् क्वचिद् अन्यदपि । निप्पिह ॥

अवज्ज । सभज्ज । सेज्ज । "द्यय्यर्यां जः" [२४] इति एषां जः ॥

अहिमज्जु-जणय-अहिमज्जु-माउ-भायाहिमन्नु-पमुहाण ।
अहिउच्चिआसि मयणो वणवज्झासज्झ-कुसुम-सरो ॥ ३ ॥
गय-सज्झसस्स मयरद्धयस्स कुसुमज्झओउ-दुइअस्स ।
कङ्केल्लि-पल्लव-मिसा आसि पयावो समिज्झन्तो ॥ ४ ॥
पट्टण-वहु-वलयाइअ-वट्ट-पयट्टालि-मण्डलो चूओ ।
पवण-कवट्टिअ-कुसुम-रज-सुरहि-महि-मट्टिओ जाओ ॥ ५ ॥

३. अभिमन्युजनकश्च अर्जुनः अभिमन्युमातृभ्राता बलदेवः अभिमन्युश्च ते प्रमुखा धुर्या येषां वीराणां ते तथा तेभ्यः अवन्ध्याः कार्यसाधकत्वेन सफलाः असह्याः क्षन्तुम् अशक्याः कुसुमान्येव शरा यस्य स तथाभूतो मदनः अधिक एव त्रैलोक्यवशवर्तिकारित्वेन अभ्यर्हित एवासीत् ॥ अधिकापेक्षया अनुपात्तक्रियेपादाने पमुहाणेति पञ्चमीप्राप्तौ "क्वचिद् द्वितीयादेः" [३. १३४] इति षष्ठी ॥

अहिमज्जु अहिमञ्जु । "अभिमन्यौ जञ्जौ वा" [२५] इति जो ञ्जश्च वा। पक्षे । अहिमन्नु ॥

४. गतसाध्वसस्य स्वरिपोरीश्वरस्यापि तदाज्ञाविधायित्वेन निर्भयस्य मकरध्वजस्य कुसुमान्येव ध्वजचिह्नं यस्य स चासौ ऋतुश्च स द्वितीयो यस्य । वसन्तर्तुयुक्तस्येत्यर्थः । कङ्केल्लिपल्लवमिषात् प्रतापः समिन्धान समन्ताद् दीप्यमान आसीत् ॥ प्रतापो हि आरक्तो वर्ण्यते । अशोककिशलयानि च तथा । इत्थम् उत्प्रेक्ष्यन्ते ॥

अणवज्झ । असज्झ । सज्झसस्स । "साध्वसध्यह्यां ज्झः" [२६] इति ज्झः ॥
°द्धयस्स °ज्झओ । "ध्वजे वा" [२७] इति झो वा ॥
समिज्झन्तो । "इन्धौ झा" [२८] इति इन्धौ धातौ झा ॥

५. पत्तनमेव वधूः कान्ता तस्या वलयायितं कङ्कणवद् आचरितम् ततः पूर्णं यथा भवति एवं प्रवृत्तं गन्तुम् उद्यतम् अलिमण्डलं

कामिणि-धुत्तिम-वत्ता-निवत्तणो वल्लि-नट्टईण नडो ।
पयडिअ-वम्मह-वट्टो सिढिलिअ-वासन्तिआ-वेण्टो ॥ ६ ॥
विरहिणि-विसण्ठुलट्ठी-करणो रइणाह-रइ-महु-चउट्ठो ।
कामट्ठत्थो सुहओ चउत्थ-पुरिसत्थगाणं पि ॥ ७ ॥
ठीणम्बु-सीअलो थीण-चूय-लट्ठि-महु-विन्दु-चुम्बणओ ।
वम्मह-संदट्ठेसुं डट्ठाधाओ महुट्ठिअओ ॥ ८ ॥

यस्मिन् । पवनेन कदर्थितानि प्रेङ्खोलितानि यानि कुसुमानि तेषां यद् रज. परागस्तेन सुरभिः सुगन्धिर्महीमृत्तिका यस्मात् स तथाभूतश्चूतो जात. ॥

पट्टण । वट्ट । पयट्ट । कवट्टिअ । मट्टिओ । "वृत्तप्रवृत्त°" [२९] इत्यादिना टः ॥

६. गाथादशकेन वसन्तर्तुसर्वस्वभूता. सुरभिशीतमृदुगुणयुक्ता मलयानिला वर्ण्यन्ते ॥ दशभि. कुलकम् । पर्यस्तलतम् इतस्तत. प्रेङ्खोलितशाखं यथा भवति एवं मलयानिलो वातो वाति स्म । कीदृशः । कामिनीना धूर्तत्ववार्ताया मानहेतुप्रावीण्यवृत्तान्तस्य निषेधकः । मलयानिले हि वाति निर्विचारं तासां प्रियाभिसरणात् । वल्ल्य एव नर्तक्यस्तासु नटः पल्लवकरप्रेङ्खत्त्वेन नृत्योपाध्याय. । प्रकटितमन्मथवार्त. प्रख्यापितकन्दर्पोदन्तः शिथिलितानि कम्पनाद् अदृढीकृतानि वासन्तिकावृन्तानि माधवीलताप्रसवबन्धनानि येन स तथा ॥

७. विरहिणीनाम् अचेतन्याङ्गसादादिकृत्त्वेन विसंस्थुलास्थिकरणः । रतिनाथरतिमधूनां कन्दर्पतत्प्रियावसन्तानां पृष्ठानुचरत्वेन चतुर्थः । कामस्य अर्थः प्रयोजनम् अर्थो धनं यस्य । चतुर्थपुरुषार्थगानामपि मोक्षमार्गप्रवृत्तानामपि शरीरसंतापनिर्वापणात् सुभगः ॥

८. स्त्यानाम्बु हिमं तद्वच्छीतलः । स्त्याना घना ये चूतयष्टिमधुबिन्दव आम्रलतामकरन्दविप्रुषः तेषां चुम्बनः अन्तर्वहनात् स्पर्शकः ।

---

१ BC °सर्वर्तु° २ BC मानहेतु°. ३ C °प्रार्तव्य. ४ C °प्रसूनप्रगव°.

मुह-गड्ड-निवुड्डेहिँ व उच्च-विअड्डि-ट्ठिएहिँ पिज्जन्तो ।
छड्डिअ-मलउज्जाणो मड्डिअ-वेइल्ल-विच्छड्डो ॥९॥
रय-संमड्ड-सम-हरो कवड्डि-सिर-सरिअ-सलिल-सीअलओ ।
लंघिय-गड्डहवाहण-पुरो मयण-गद्दहिअ-लोओ ॥१०॥
मलयाचल-कण्डलिआ-आउह-सालाउ भिण्डिवालो व्व ।
ठड्ढेण वुड्ढ-जग-जय-छिहाइ गहिओ महु-भडेण ॥११॥

मन्मथसंदष्टेषु इष्टाघात कामार्तप्राणिपीडाप्रद इत्यर्थ । मधोर्वासन्तस्य कार्यकरणाद् औष्ट्रिक । भृत्य इत्यर्थ ॥

९. मुखस्य गर्तोपचाराद् गाहुल्यम् । तत्र निमग्नैरिव । अनवरत-सुरतव्यासक्तैरित्यर्थ. । उच्चा चासौ वितर्दिश्च वेदिस्तत्र स्थितैर्मत्तवारण-भूमिगतै. पीयमानो रतक्लमापनोदार्थं सेव्यमान । छर्दितं तदानीं दक्षिणस्या उत्तरस्या गमनाद् वान्तम् । त्यक्तम् इत्यर्थ । मलयोद्यानं येन । मर्दित अन्तर्भ्रमणेन कदर्थित विचकिलाना विच्छर्दो विस्तारो येन स तथा ॥

१०. रतसंमर्दात् सुरतासक्ते. श्रम. खेदस्तस्य हरो विध्वंसकः । यतः किंभूतः । कपर्दी ईश्वर. तस्य यच्छिरस्तत्र या सरिद् गङ्गा तस्या यत् सलिल तद्वत् शीतल । लङ्घित गर्दभवाहनस्य रावणस्य पुरं लङ्काख्या नगरी येन । मदनेन गर्दभितो गर्दभवद् आचरति स्म लोको यत्र स तथा ॥

११. मलयाचलकन्दरिकैव आयुधशाला तस्या भिन्दपाल· शस्त्र-विशेषः स इव स्तब्धेन गर्वितेन गृद्धा महती या जगज्जयस्पृहा तया मधुभटेन वसन्तवीरेण गृहीत. ॥

दड्ढोज्जीविअ-मयणो विरहिणि-नीसास-वुड्ढि-परिविद्धो ।
अविअड्ढ-असड्ढ-अणिड्ढीणं पि विइण्ण-रइ-सद्धो ॥ १२ ॥
रिद्धिं पत्तो कम्पिअ-लवली-मुद्धो वसन्त-मुद्धन्नो ।
अड्ढीकय-माणिणि-माणो पज्जुण्ण-दिण्णाणो ॥ १३ ॥
पण्णास-गुणं मयणं पण्णरह-गुणं महुं च पयडन्तो ।
मन्तुमइ-मन्नु-दलणो समत्त-लय-तम्ब-वित्थरणो ॥ १४ ॥
अविरहि-विरहि-थवातव-पत्तं पच्छत्थ-लयमपच्छट्टो ।
उच्छाहकरोणुत्थारयाण मलयाणिलो वाऊ ॥ १५ ॥

१२. दग्धोपि ईश्वरतृतीयनेत्रार्चिषा भस्मसात्कृतोपि उज्जीवित. शरीरीकृतो मदनो येन विरहिणीनिःश्वासवृद्ध्या परिवृद्धः विस्तृत । अविदग्धाश्च कामप्रवृत्तौ अनिपुणाः अश्रद्धाश्च तदनिच्छव अनृद्धयो दरिद्रास्तेषामपि वितीर्णरतिश्रद्ध. उत्पादितसुरताभिलाप ॥

१३. ऋद्धिं सौरभ्यादिसंपदं प्राप्त. कम्पिता अन्दोलिता लवलीलतानां मूर्धान. शिरांसि येन । वसन्ते मूर्धन्यः प्रधान । अर्धार्धीकृतः स्तोकोत्कण्ठाकरणात् खण्डशो विहितो मानिनीनां मानो येन । प्रद्युम्नस्य कन्दर्पस्य दत्ता आज्ञा येन । जनानाम् इति शेष. । कन्दर्पराज्यम् अधुना जनेषु उदघोपयद् इत्यर्थः ॥

१४. पञ्चाशद्गुणं मदनं पञ्चदशगुणं मधुं च प्रकटयन् । तयोराधिक्यं जनयन्नित्यर्थः । मन्युमतीनां प्रियविप्रियेण सरोषाणां प्रेयसीनां मन्युदलन. । सत्यादिचाटुकारम् अन्तरेणापि प्रसादनकारक इत्यर्थ. । समस्तलतास्तम्बानां विस्तरणः अनुकूलत्वेन वृद्धिजनक ॥

१५. अविरहिणश्च युवतियुक्ताः विरहिणश्च तद्विपरीता. । तेषां

---

१ B omits 'वसन्ते ..आज्ञा येन. २ C सगरसो, B wanting.

स्तवास्तवयो शीतसंतापोद्दीपकत्वेन प्रशसाप्रशसयो पात्रम् । पर्यस्ता लता यस्मिन् कर्मणि तथा अपर्यस्त । इतरवायुभिरसमिश्र इति भाव । अनुत्साहाना कामार्थे अनुद्यमानाम उत्साहकर आसक्तिजनक ॥

मड्डेण । "र्तस्याधूर्तादौ" [३०] इति र्तस्य ट । अधूर्तादाविति किम । वुत्तिम । वत्ता । निवत्तणो ॥ बाहुलकात् वट्टो ॥

वेण्टो । "न्ते ण्ट" [३१] इति ण्ट ॥

निसण्ठुल्ट्ठी । "ठोऽस्थिविसस्थुले" [३२] इति ठ ॥

चउट्ठो चउत्थ । अट्ठत्थो । परिमत्थ । ठीण थीण । "स्त्यानचतुर्थार्थे वा" [३३] इति ठो वा । परम् अर्थशब्दे व्यवस्थितविभाषया ठत्वम् । धनार्थे न भवति॥

लट्ठि । "ष्टस्यानु" [३४] इत्यादिना ष्टस्य ठ । अनुष्ट्रेष्टासदष्ट इति किम् । सदट्ठेसु । दट्ठा । मट्ठिअओ ॥

गड्ड । "गर्ते ड" [३५] इति र्तस्य ड । अपवाद ॥

विअड्डि । छड्डिअ । मड्डिअ । विअड्डो । समड्डा । कवड्डि । "समर्द" [३६] इत्यादिना र्दस्य डत्वम ॥

गड्डह गद्दहिअ । "गर्दभे वा" [३७] इति र्दस्य डो वा ॥

कण्डलिआ । भिण्डिवालो । "कन्दरिकाभिन्दिपाले ण्ड" [३८] इति ण्ड ॥

ठड्ढेण । "स्तब्धे ठढौ" [३९] इति यथाक्रम ठढौ ॥

थुड्ढ । दड्ढो । वुड्ढि । अविअड्ढ । "दग्ध" [४०] इत्यादिना ढ ॥ वानिस । परिविद्धो ॥

अड्ढ सड्ढो । अणिड्ढीण रिद्धि । मुड्ढो मुद्धो । अड्ढो । "श्रद्धर्द्धि" [४१] इत्यादिना ढो वा ॥

पज्जुण्ण । आणा । "म्नज्ञोर्ण" [४२] इति ण ॥

दिण्णा । पण्णास । पण्णरह । "पञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते" [४३] इति ण ॥

मन्नु मण्णु । "मन्यौ न्तो वा" [४४] इति न्तो वा ॥

१ BC मड्ड°. २ BC omit 'पर्यस्ता ... भाव'. ३ BC omit मुड्ढो.

भमरालिद्धे झसचिन्धय-चिण्हे आमि सिन्दुवारम्मि ।
भस्सिय-झसिन्ध-जीवाउ-भप्प-चुण्णं किर पराओ ॥ १६ ॥
अप्पाणत्ता मुक्को मरियप्प-पिएहि पहिअ-मत्थेहिं ।
कङ्केल्लि-कुम्पलं रुप्पिणि-सुअ-त्ताणं व दट्ठूण ॥ १७ ॥
रुच्मि-निव-सरिस-जोव्वण-गुणेहि तम्मि कया जुआणेहि ।
पुप्फिअ-असोअ-विपिणे परोप्पर-प्फद्धमन्दोला ॥ १८ ॥

वित्थरणो । "स्तस्य" [४५] इत्यादिना स्तस्य थ. । असमस्तस्तम्ब इति किम् । समत्त । तम्ब ॥

थवातव । "स्तवे वा" [४६] इति स्तस्य थो वा ।

पल्लत्थ पल्लट्टो । "पर्यस्ते थटौ" [४७] इति पर्यस्तेण थटौ ॥

उच्छाह अणुत्थारयाण । "वोत्साहे थो ह्रश्च रः" [४८] इति थो वा । तत्संनियोगे च ह्रस्व रः ॥

१६. भ्रमरैराश्लिष्टे सौरभ्यलोभाद् आलिङ्गिते झषचिह्नकस्य कामस्य चिह्ने उत्कण्ठादायकत्वेन व्यञ्जके सिन्दुवारे निर्गुण्डे भस्मितः समाधिभङ्ग-प्रकुपितत्र्यम्बकतृतीयनेत्रजाज्वल्यमानज्वलनज्वालया भस्मसात्कृतो यो झषचिह्नस्तस्य जीवातोर्जीवनौषधस्य भस्मसदृशचूर्णमिव संभाव्यते परागः॥

आलिद्धे । "आश्लिष्टे लधौ" [४९] इति यथासंख्य लधौ ॥

चिन्ध झसिन्ध । "चिह्ने न्धो वा" [५०] इति न्धः । ण्हापवादः । पक्षे योपि । चिण्हे ॥

१७. रुक्मिणीसुतत्राणमिव जगन्मोहनात् पञ्चशरशरमिव कङ्केल्लि-कुड्मलम् अशोकाविकासितकुसुमं तत्प्रवालं वा दृष्ट्वा स्मृता सौख्याय अनुध्याता आत्मप्रिया यैस्ते तथा तैः पथिकसार्थैः आत्मनः आत्मा स्वजीवो मुक्तः । ते तदा तद्दर्शनात् क्षोभेण मृता इत्यर्थः ॥

भस्सिय भप्प । अप्पाणत्ता अप्प । "भस्मात्मनोः पो वा" [५१] इति इति पो वा ॥

१८. पुष्पिताशोकविपिने तस्मिन् उद्याने रुक्मी रुक्मिणीभ्राता

---

१ D जाज्वलज्ज्वलन°.

सो वि बुहप्फइ-सीसो बुहप्पई सो वि तत्थ ओच्छरिओ ।
निप्पहिअ-तिअस-लीलं दोला-लीलोसवं दट्ठुं ॥ १९ ॥
निरहिअ-भिप्फं असिलिम्ह-कण्ठयं विगय-सेफ-कण्ठेहिं ।
तम्बम्ब-दलोत्तंसं दोलिर-तरुणीहि अह गीअं ॥ २० ॥

स चासौ नृपश्च तेन सदृश यौवन गुणाश्च येषा तैर्युवभि परस्परम् अन्योन्य स्पर्धा अभिभवेच्छा यत्र तद् यथा भवति एवम् अन्दोल्यते अस्याम् इत्यन्दोला प्रेङ्खा कृता ॥

कुम्पल । रुप्पिणि । "ड्डुक्मो "[·२][इति]प ॥ क्वचित् म्मोपि । रुम्मि॥

१९ अथ वसन्तक्रीडापीड दोलाविलास गाथाष्टकेन वर्णयति । सोपि भूमण्डलाखण्डलत्वेन प्रसिद्धोपि बृहस्पते बृहस्पतिनाम्नोपाध्यायस्य शिष्य श्रीकुमारपालनृप सोपि तदुपाध्यायत्वेन विशदप्रज्ञर्द्धियुक्तत्वेन च उत्कृष्टोपि नृपति तत्र उद्याने निष्प्रभिता स्वातिशयात् पराभूतास्त्रिदशाना लीला क्रीडा येन तत् तथाभूतं दोलालीलोत्सव द्रष्टुम् अवसृत आगत । अपिशब्द समुच्चये ॥

पुप्फिअ । °प्फइ । "ष्पस्पयो फ" [५३] इति फ ॥ बाहुलकात् क्वचिद् पा । बुहप्फइ । बुहप्पई ॥ क्वचिन्न । परोप्पर । निप्पहिअ ॥

२०. निरहितं त्यक्तं भीष्म श्रुतिकटुकत्व येन तत् । सुकुमारम् इत्यर्थ । अथवा विरहिताना वियुक्ताना भीष्म भयावह विरहोद्दीपकत्वात् । अविद्यमान श्लेष्मा कफो यत्र स तथा एवंभूत कण्ठो यत्र । ताम्राणि यान्याम्रदलानि तेषाम् उत्तंस आपीडो यत्र तद् यथा भवति एवम् । विगतश्लेष्मकण्ठै । तरुणै सोढ्त्यर्थात् । दोलयन्तीत्येवंशीला दोलयित्र्य । ताभि ता तरुण्यस्ताभि अथ दोलाध्यारोहानन्तर गीतं गायितं स्म ॥ यानि सह दोलाध्यारूढाभिस्तरुणीभिर्गीतं कृतम् इत्यर्थ ॥

१ BC त्यक्तं यत्र अ दोलने द्द

अखलिअ-जिब्भं पइ-नाम पुच्छिआ तत्थ खलिअ-जीहाओ ।
मय-विहलाहिं मय-भिब्भलाओं लट्ठीहि विब्भलिआ॥२१॥
उब्भमणुद्धं च ठिआ दोलासुं विज्ज-विजिय-कम्हारा ।
कम्भारजम्म-पीवल-कर-जुग्गय-चरण-जुम्माओ ॥ २२ ॥
कय-बम्भचेर-भङ्गा सुन्देरेणं स-बम्हचरिआण ।
चल-नेउर-जय-तूराहिअ-सर-सोडीर-धीराओ ॥ २३ ॥

भिप्फं । "भीष्मे ष्मः" [५४] इति ष्मस्य फः ॥
असिलिम्ह सेफ । "श्लेष्मणि वा" [५५] इति ष्मस्य फो वा ॥
तम्बम्ब । "ताम्राम्रे म्बः" [५६] इति मयुक्तो बः ॥

२१. षड्भिः कुलकम । धरणिबृहस्पतिशिष्येण पृथ्वीपुरंदरेण । राज्ञेत्यर्थः । सकलकलाकौशले बृहस्पतिना सुराचार्यसदृशेन उपनतानि आरामिकैर्ढौकितानि वनस्पतीनि वनस्पतिफलानि यस्य स तथा । तेन वनस्पतिवने वृक्षवने । वनं जलाद्यपीति तद्व्यवच्छेदार्थं वनस्पतिग्रहणम् । वनिता अङ्गना दृष्टाः ॥ कीदृश्य' । स्खलिता. पतिपुरतः पतिनामप्रच्छनोद्भूतलज्जया अविस्पष्टा जिह्वा रसना यासां तास्तथा । यतो मदेन क्षीबतया विह्वला विसंस्थुला यष्टिभिर्यष्टिघातैः कृत्वा विह्वला व्याकुलीकृता अस्खलितजिह्वम् । व्यक्तम् इत्यर्थ. । एवं तत्र उद्याने मदविह्वलाभिः । वयस्याभिरिति गम्यते । पतिनाम पृष्टाः ॥

२२. विद्यया जितकाश्मीराः[1] कलाकौशल्येन विजितसरस्वतीदेश-कश्मीरपण्डिताः । कश्मीरजन्मना कुङ्कुमेन पीतं पीतवर्णं करयुग्मं चरणयुग्मं च यासां ता' । तथा दोलासु प्रेङ्खासु उर्ध्वम् अनूर्ध्वं च स्थिताः ॥ काश्चिद् उपविष्टा अन्दोलयन्ति काश्चिद् ऊर्ध्वा एवेति भाव' ॥

२३. सब्रह्मचर्याणां नियमितमैथुनसेवानां सौन्दर्येण अङ्गोपाङ्गा-

---

१ D °कश्मीराः.

धिज्ज गुरु पुम्मण समुन्नय पय पेरन्त-हणिअ पअन्ते ।
खण-पुप्फिए असोए अच्छेरस्स वि कयच्छरिआ ॥ २४ ॥
अच्छअर सोअमल्ला कयच्छरीआ पिअच्छरिज्जाण ।
पल्लत्थ दीहरोरुअमभिपल्लाणिअ पिअ कडीओ ॥ २५ ॥

कृतरम्यत्वन कृत्वा कृतब्रह्मचर्यभङ्गा जनितब्रह्मव्रतलोपा । चला नूपुरा एव जयतूर्याणि त आहिते स्मरस्य शौण्डीर्यं च पराक्रमो धैर्यं च अकातरत्व यकाभि ॥ वीराणा हि जयतूरश्रवणात् समराय उत्साह धैर्ये प्रादुर्भवत तथा मञ्जीरझङ्कारे च स्मरस्य अत्यन्तोल्लासाद् इत्यम उक्ति ॥

२४ धर्येण गुरुघूर्णन बहुभ्रमण यस्य स घासा समुन्नतपादश्च तस्य पर्यन्तेन प्रान्तेन हत पर्यन्तो यस्य । अत एव क्षणपुष्पिते तत्काल मेव सञ्जातकुसुमे अशोके सति । आश्चर्ययोगात् पुमानप्याश्चर्यं । तस्यापि तादृक्कान्तादर्शनेन सकौतुकस्यापि कृताश्चर्या । तत्काल एव पादप्रहारमात्रेण अशोकपुष्पोत्पादनेन जनितकौतुकान्तरा इत्यर्थ ॥

२५ आश्चर्यम अत्यद्भुत सौकुमार्यं मृदुत्व यासाम् । प्रियाश्चर्याणा कृताश्चर्या उत्पादितकुतूहला । पर्यस्तौ पार्श्वत क्षिप्तौ दीर्घा ऊरू सक्थिनी यत्र इत्येवम अभिपर्याणिता पल्ययनीकृता प्रियाणा कट्यो यकाभिस्तास्तथा ॥

निब्भ जीहाओ । "ह्वो भा वा" [५७] इति ह्वस्य भो वा ॥

विब्भलाहि भिब्भलाआ विब्भलिआ । "वा विह्वले वौ वश्च" [५८] इति ह्वस्य भो वा तत्संनियोगे च वेर्वस्य वा भ ॥

उब्भ उद्धं । "ऊर्ध्वे" [५९] इति भो वा ॥

कम्हारा कम्भार । "कश्मीरे म्भो वा" [६०] इति म्भो वा ॥

ञम्म । "न्मो म" [६१] इति न्मस्य म । अधोलोपापवाद ॥

---

१ BC °सोअमल्ल°

घरणि-बहस्सइ मीसेण सयल कल-कोमले बहप्फइणा ।
विलया वणस्सइ-वणे दिट्ठा उव्वणय-वणप्फइणा ॥२६॥
बप्फुल्ल-नयण-बाहुल्ल-लोयणीकय पउत्थमुल्लसिअं ।
दस-काहावण-वीस-कहावण-मुल्लं तिलय फुल्लं ॥२७॥

जुग्गय जुम्माओ । "ग्मो वा [६२] इति ग्मस्य मो वा ॥

बम्हचेर । सुन्देरेण । सोंडीर । तूर । 'ब्रह्मचर्य [६३] इत्यादिना र्यस्य र । आपवाद । चौर्यसमत्वात् बम्हचरिआण ॥

धीराओ धिज्ज । 'धैर्ये वा [६४] इति र्यस्य रो वा ॥

पेरन्त । 'एतः पर्यन्ते" [६५] इति एकारात् र्यस्य र । एत इति किम् । पज्जन्त ॥

अच्छेरस्स । 'आश्चर्ये" [६६] इति एकारात् र्यस्य र । एत इत्येव । अच्छरिआ । अच्छअर । अच्छरीआ । विअच्छरिआण । 'अतो रिआर" [६७] इत्यादिना अकारात् र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्यादेशा । अत इति किम् । अच्छेरस्स ॥

सोअमल्ल । पल्लत्थ । अभिपल्लत्थिअ । "पर्यस्त [६८] इत्यादिना र्यस्य ल ॥

बहस्सइ बहप्फइणा । वणस्सइ वणप्फइणा । "बृहस्पतिवनस्पत्योः सो वा" [६९] इति सो वा ॥

२७ बाष्पेण उष्मणा । प्रियाविरहसंतापोत्थस्वेदेनेति यावत् । आर्द्राणि क्लिन्नानि वस्त्राणि येषां ते च बाष्पैः कान्तावियोगोत्थाश्रुभिः आर्द्राणि लोचनानि च येषां ते च । ततश्च्विप्रत्यये बाष्पार्द्रवदनबाष्पार्द्रलोचनीकृता प्रोषिता येन । दश कार्षापणा विंशति कार्षापणाश्च मूल्यं यस्य तत् तथाभूतं तिलकफुल्लं वृक्षविशेषपुष्पम् उल्लसितं विकसितम् ॥

बाहुल्ल । "बाष्पे होऽश्रुणि" [७०] इति ह । अश्रुणीति किम् । बप्फुल्ल ॥

काहावण । "कार्षापणे" [७१] इति ह ॥ कथं कहावणेति । "ह्रस्वः संयोगे" [१ ८४] इति प्रागेव ह्रस्वत्वे पश्चात् हादेशे कहावणेति भविष्यति ॥

१ BC सोमल्ल

दुहिआण दुक्ख-हरणम्मि दक्खिणो काम-दाहिण-करो व्व।
उम-तित्थिआण तूहं फुड-फुल्लो आसि महुअ-तरू ॥२८॥
पायाहओ असोओ कोहलि-सामाहिँ पम्हलच्छीहिँ ।
कोहण्डी-कुसुमो कम्हारुज-किसलो अ हवइ म्ह ॥२९॥
नव-रवि-रस्सि-पसूणो सर-उम्ह-करो अलक्खि बम्ह-तरू ।
रोलम्ब-मण्ह-नव-कय-मागय-पण्हो महु-सिरीए ॥३०॥

२८. दुःखितानाम् अननुकूलकलत्रत्वेन पीडितानां दुःखहरणे दक्षिणः तदभीप्सितार्थसाधकत्वेन हितः । अत उत्प्रेक्ष्यते कामस्य दक्षिणकर इव । तत्करसाध्यकार्यस्य तेनापि निष्पादनात् । उमातीर्थिकानां गौरीभक्तानां तीर्थम् । तत्र गौरी वसतीति श्रुतेः । तेषां भक्तिस्थानम् स्फुटफुल्लो विकसितकुसुमः मधूकतरुरासीत् ॥ उमेति "दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ" [१.४] इति ह्रस्वः ॥

दुहिआण दुक्ख । दक्खिणो दाहिण । तित्थिआण तूह । "दुःखदक्षिणतीर्थे वा" [७२] इति हो वा ॥

२९. कूष्माण्डीवत् श्यामाः श्यामवर्णास्ताभिः पक्ष्मलाक्षीभिः अशोकः पादेन आहतः । ततः कूष्माण्डीकुसुमवत् कुसुमानि यस्य स तथा । कश्मीरजं कुङ्कुमं तद्वत् किसलयानि च यस्य स तथाभूतश्च भवति स्म । स्वदोहदसंप्राप्तितः शाद्वलः संवृत्त इति भावः ॥

कोहलि कोहण्डी । "कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा" [७३] इति ष्मा इत्यस्य हः । ण्ड इत्यस्य तु वा कोहलि ॥

३०. नवरविरश्मिवद् रक्तानि प्रसूनानि यस्य । स्मरस्य उष्मकरः दर्शनमात्रेण विरहिजनस्य संतापजनकः । मधुश्रियाः वसन्तलक्ष्म्या रोलम्बा भ्रमरास्ते तृष्णाः [illegible] या ये स्या गुम्फितानि तैः कृतस्वागतप्रश्न इव ब्रह्मतरुः पलाशः अलक्षि मन्यते स्म ॥

---

१ BCD रे for म.

जण्हवि-जल-ससि-जुण्हा-सीयलमलि-पडल-कसण-कसिण-दलं
अवरण्ह-विअसिअं आसि पाडलं रइअ-पल्हायं ॥ ३१ ॥
अक्खलिअ सुत्त-निचल-अणिट्ठुरोग्गीव-छचरण-भुत्तं ।
विरहिणि-दुक्खोप्पायन्तप्पायं कुरंवयं फुडिअं ॥ ३२ ॥
खग्गि-पिअ-सेर-मुद्धय-सिरीस-लग्गा अलक्खि भमरोली ।
नासीकय व्व भल्ली विकामि-कन्दप्प-वीरेण ॥ ३३ ॥

पम्हल । कम्हार । म्ह । उम्ह । बम्ह । " पक्ष्मश्म° " [७४] इत्यादिना पक्ष्मस्थस्य क्ष्मस्य श्मष्मह्मां च म्हः ॥ कचिन्न । रस्सि । सर ॥

३१. जाह्नवीजलशशिज्योत्स्नावत् शीतलम् अलिपटलैः कृत्वा कृष्णानि नीलानि कृत्स्नानि समस्तानि दलानि यस्य तत् तथा अपराह्णकाले विकसितं रचितप्रह्लादं सौरभ्यादिना कृतप्रमोदं पाटलं पाटलिपुष्पम् आसीत् ॥

सण्ह । पण्हो । जण्हवि । जुण्हा । अवरण्ह । "सूक्ष्म°" [७५] इत्यादिना सूक्ष्मस्थस्य क्ष्मस्य श्णस्नह्नह्णक्ष्णां च ण्ह ॥ विश्लेषे तु कृष्णकृत्स्नयोः कसण कसिण ॥

पल्हाय ॥ " ह्लो ल्ह " [७६] इति ह्लस्य ल्ह ॥

३२ अस्खलितं निरुपद्रवं यथा भवति एवं सुप्ता अत एव निश्चला अप्रकम्पा अनिष्ठुरोद्ग्रीवा कोमलोर्ध्वकन्धरा ये षट्चरणास्तैर्भुक्तम् आस्वादितमधु । विरहिणीनां दुःखोत्पादे कष्टविधाने अन्तप्रायं मृत्युप्रायं कुरवकं स्फुटितं विकसितम् ॥

३३. खड्गिना गण्डकानां प्रियाणि स्मेराणि विकचानि मुग्धकानि मनोज्ञानि यानि शिरीषाणि शिरीषपुष्पाणि तेषु लग्ना मकरन्द-

१ BCD कुरुवय. २ D सूक्ष्मस्थक्ष्मस्य. ३ B दु खोत्पादेकविधानोऽन्तप्राय.

भव्व-सरा वण-दारे सद्दिअ-विक्कव-पउत्थ-वहु-वन्द्रा ।
भद्दं व भद्द-सिरिणो पढिउं लग्गा पिगी महुणो ॥ ३४ ॥
वक्कलि-दिआण सव्वाणोच्चेय-करी अकम्मसाणं पि ।
आवल्ल-विरत्ताणं वि दारन्ती हियय-दाराइं ॥ ३५ ॥

लोभाद् आसक्ता भ्रमरालिः अलक्षि उत्प्रेक्षिता । यदुत विक्रमि-कन्दर्पवीरेण पराक्रमकलितस्मरसुभटेन भल्लिर्बाणविशेषः सैव न्यासी-कृता प्रस्तावे प्रहीष्ये [इति] स्वमित्रवसन्ततरुप्रधाने शिरीषवृक्षे स्थापिता ॥

अक्खलिअ । सुत्त । निच्चल । अणिट्ठुरंगेवि । उच्चरण । भुत्तं दुक्खोप्पाय । अन्तप्पायं । लग्गि । मुद्दय । "कगट०"[७७] इत्यादिना एषाम् ऊर्ध्वस्थितानां लुक् ॥

मेर । लग्गा । नासी । "अधो मनयाम" [७८] इति मनयाम् अधःस्थानां लुक् ॥

३४. युग्मम् । वनद्वारे काननमुखे शब्दितानि कूजितव्याजेन नूनम् अधुना युष्मत्प्रेयानागमिष्यतीति वार्तितानि विक्लवानि स्मर-विह्वलानि प्रोषितवधूनां वन्द्राणि [वृन्दानि] यया सा तथा । भव्यस्वरा सती । उत्प्रेक्ष्यते । भद्रश्रियः सर्वर्तुरम्यत्वेन मनोज्ञलक्ष्मी-कस्य मधोर्वसन्तस्य भद्रमिव मङ्गलवाक्यमिव पठितुं लग्ना पिकी कोकिला । अन्यापि गायिकी ईश्वरगृहद्वारे मङ्गलं गायतीति ॥

३५. भूयः किंभूता । सर्वेषां वल्कलिद्विजानां तरुत्वक्परिधान-तापसानाम् उद्वेगकरी संतापजननी । स्मरज्वरोत्पादनात् । अकल्मषाः शुभध्यानक्षिप्तपापाः तेषामपि आबाल्यं शैशवाद् आरभ्य विरक्ता सर्वभावेभ्यस्तेषामपि हृदयद्वाराणि चित्तमध्यानि दारयन्ती पीडयन्ती ॥

विक्कमि । कन्दप्प । सद्दिअ । विक्कव । वक्कलि । "सर्वत्र लवराम् अवन्द्रे" [७९] इत्यूर्ध्वाधःस्थितानाम् एषां लुक् ॥ संयुक्तानाम् उभयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥

१ BC °विरत्ताणं. २ BC युष्मत्प्रिया नागमिष्यन्तीति.

अगणिअ धाइं धाती-सुआणुसरिआओं कोउहल्लेण ।
फुल्लन्धुअ-धत्ति धाविआओं बाला नवं लवलिं ॥३६॥
मायन्द-निउञ्जे कूजिएहिं अन्नाण-जाणि-मण-हरणा ।
मत्ता अतिण्ह-सर-सर-तिक्खण-विण्णाणिणि व्व पिगी ॥३७

क्वचिद् ऊर्ध्वम् । सव्वाणो । अकम्मसाणं ॥ क्वचित्त्वधः । दिआण । आवल्ल ॥ क्वचित् पर्यायेण । वारे दाराइं । अवन्द्र इति किम । वन्द्र । संस्कृतसमोयं प्राकृतशब्दः । अत्र उत्तरेण विकल्पोपि न निषेधसामर्थ्यात् ॥

मद्रं मद्द । "द्रे रो न वा" [८०] इति द्रे रस्य वा लुक् ॥

३६. धात्रीम आमलकीं बालधारिकां वा अगणयित्वा अनादृत्य धात्रीसुताभिः अनुसृताः पृष्ठतोऽनुगता बालाः कुमारिकाः । फुल्लन्धुअ इति देश्यो भ्रमरार्थः । तेषां मकरन्ददुग्धदायित्वेन धात्रीमिव नवां तत्क्षणप्रादुर्भूतकोरकत्वेन प्रत्यग्रां लवलीं धाविताः कुतूहलेन । पुष्पादिरामणीयकातिशयकौतुकेन तां प्रति गताः ॥

धाइं धत्ति । "धात्र्याम्" [८१] इति रस्य लुक् । पक्षे धारी ॥

३७. चूतनिकुञ्जे आम्रगहने कूजितैः कृत्वा अज्ञाना मूर्खाः ज्ञानिनो विद्वांसः । तेषां मनसां हरणी । रणरणककृत्त्वेन वैक्लव्यकारिकेत्यर्थः । अतस्तर्क्यते । अतीक्ष्णाः स्वकार्यकरणासमर्थत्वेन कुण्ठा ये स्मरशरा स्तेषां तीक्ष्णने उत्तेजने विज्ञानिनीव विचक्षणेव । मत्ता आम्रमञ्जरीस्वादनेन पुष्टा पिकी अस्ति ॥ चूतस्य माकन्दादेशो "गोणादयः" [२.१७४] इत्यनेन । संस्कृतेपीत्यन्ये ॥ तीक्ष्णं करोति "णिज् बहुलम्" [हे० ३.४] इति णिजि अन्त्यस्वरलोपे तीक्ष्ण्यते इति युटि तीक्ष्णनम् ॥

अतिण्ह तिक्खण । "तीक्ष्णे णः" [८२] इति णस्य लुग् वा ॥

अन्नाण जाणि । "ज्ञो ञः" [८३] इति ञस्य लुग् वा ॥ क्वचिन्न । विण्णाणिणि ॥

मज्झण्हतरू मज्झण्ण-पुप्फ जीविअ-दसार-वड-पुत्तो ।
महु-जुव-मंसु-मरिच्छालि-गुच्छओ आसि मण-हरणो॥३८॥
हरिअन्द-रुप्पि-सरिसाण नि पहिआणं वणं ममाणं व ।
रत्तीसु अराईसु नि कमिण-पलासेहि खोहयरं ॥ ३९ ॥

३८. मध्याह्नपुष्पैर्मध्याह्नकालविकासिभि प्रसूनैर्जीवित समाधि भङ्गप्रकुपितत्रिनेत्रतृतीयनेत्रज्वालया भस्मितोपि प्राणित दशार्हपते र्विष्णो: पुत्र अनङ्गो येन स तथा । मधुयूनो वसन्ततरुणस्य श्मश्रु-सदृशो दम्रिकाकल्प अलिगुच्छो भ्रमरस्तबको यत्र स तथा मध्याह्नतरु अत्यन्तरक्तमध्याह्नविकाशिपुष्पो वृक्षभेदो मनोहरण अतिरम्यत्वात् सकललोकचित्तावर्जक आसीत् ॥

मज्झण्ह मज्झण्ण । " मध्याह्ने ह " [८४] इति हस्य लुक् वा ॥
दसार । " दशार्हे " [८५] इति हस्य लुक् ॥

३९ हरिश्चन्द्रो राजर्षि रुक्मी च रुक्मिणीभ्राता । तयो सदृ क्षाणामपि । नि प्रकम्पानामपीत्यर्थ । पथिकाना वन कानन श्मशान वत् पितृवनवत् । रात्रिषु अरात्रिष्वपि । अहर्निशम इत्यर्थ । कृत्स्न-पलाशै समस्ततरुजातिपर्ण समस्तकिंशुकैर्वा कृत्वा क्षोभकरं प्रिया-वियोगवेदनाजनकम् आसीत् । श्मशानमपि पलाशैर्मांसास्वादिभि र्भूतशाकिनीप्रभृतिभिर्धीराणामपि भीतिम् आवहति ॥

मसु । मसाण । " आदे श्मश्रुश्मशाने " [८६] इति आदेर्लुक् ॥ आर्षे श्मशानस्य सीआण सुसाण इत्यपि ॥
हरिअन्द । " श्चो हरिश्चन्द्रे " [८७] इति श्च इत्यस्य लुक् ॥
रत्तीसु अराईसु । " रात्रौ वा " [८८] इति द्वित्वं वा ॥
रुप्पि । रत्तीसु । "अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् "[८९]इति द्वित्वम्॥ क्वचिन्न। कसिण । अनादाविति किम् । खोह ॥

---

१ BC मज्झण्णतरू. २ D पथिकाना पान्थाना वन.

मुच्छिर-सरा कय-गुणक्खाण व्व अविग्घ-कट्ठमहु-पाणे ।
नीसास-निज्झरा इव चउ-कट्ठं सिसिर-सिरि-मुक्का ॥ ४० ॥
निब्भर-महद्धि-गन्धे वण-सिरि-गुप्फत्थ-नील-मणि-निउरा ।
अच्छि-पडिक्खण-मज्झे अवुड्ढ-वउले गया अलिणो ॥ ४१ ॥
भसलालिद्ध-पसत्थोग्गय-पुप्फो आसि कामि-भिब्भलणो ।
दिग्घामोओ दीहं ऊससिअ-रईसरो सिरिसो ॥ ४२ ॥

४०. युग्मम । अवृद्धवकुले नवकेसरे अलयो गताः । मूर्च्छितो वर्धनशीलः स्वरो गुञ्जितं येषां ते तथा सन्तः । उत्प्रेक्ष्यन्ते[1] । कृत गुणोख्याना[2] इव विहितमाधुर्यादिप्रशंसा इव । क । अविघ्नं निरुपद्रवं यत् काष्टमधुनः कुसुममकरन्दस्य पानं स्वादनं तत्र । तथा निःश्वास-निर्झरा इव । वसन्तश्रीपराभूतत्वेन सकष्टत्वाद्निः श्वसनप्रवाहा इव चतुःकाष्टं चतसृषु दिक्षु शिशिरश्रिया शीतकाललक्ष्म्या मुक्ताः ॥

४१. वनश्रियो गुल्फस्थाश्चरणग्रन्थिस्था गुञ्जितश्यामलत्वयुक्त-त्वेन नीलमणीनां नूपुरा इव निर्भरः सकलदिक्चक्रव्यापी महर्द्धिगन्धो यस्य तस्मिन् अक्षिप्रतीक्षणमध्ये । चक्षुर्निमेषमात्र इत्यर्थः ॥

४२. भसलैः आश्लिष्टानि मकरन्दपानाय आश्रितानि प्रशस्तानि मनोहराणि प्रादुर्भूतानि उद्गतानि पुष्पाणि यस्मिन् स तथा कामिनां विह्वलनः । प्रियां प्रति उत्कण्ठाजननाद् अभिमानहारक इत्यर्थः । दीर्घामोदः सर्वत्र प्रसृमरपरिमलः । दीर्घम् अत्यर्थं यथा भवति एवम उच्छ्वसितरतीश्वरः[3] उज्जीवितकन्दर्पः शिरीष आसीत् ॥

मुच्छिर । गुणक्खाण । अविग्घ । कट्ठ । निज्झरा । कट्ठ । निब्भर । महद्धि । गुप्फत्थ । अच्छि । पडिक्खण । मज्झे । अवुड्ढ । आलिद्ध । पसत्थो । पुप्फो ।

---

१ C उत्प्रेक्ष्यते. २ BD गुणख्या° ३ C उच्छ्वासित°.

वम्मह-तंस-सरोवम-संझा-सुन्देर-हारि-कुंपलओ ।
विहलिअ-पहिओ धट्ठज्जुण-भाउ-समे वि कामकरो ॥ ४३ ॥
कणिआर-तरू नव-कण्णिआर-सुन्देर-दरिअ-सब्भावो ।
हर-खन्द-जुग्ग कुसुमो जाओ रञ्जिअ-हर-क्खन्दो ॥ ४४ ॥

भिब्भलणो । “द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः” [९०] इति द्विवप्रसङ्गे उपरि पूर्वः ।

दिग्घा दीह । “दीर्घे वा” [९१] इति घस्योपरि पूर्वो वा ॥

४३. युग्मम् । हरस्कन्दयोर्योग्यानि पूजार्हाणि कुसुमानि यस्य अत एव रञ्जितहरस्कन्द प्रमोदितशंकरकार्तिकेय. कर्णिकारतरुः जातः । कीदृश । मन्मथस्य त्र्यस्रास्त्रिकोणा ये शरास्तैरुपमा येषां तानि तथा । ताम्रत्वेन संध्यासौन्दर्यस्य हारीणि [अपहर्तॄणि] कुड्म-लानि उद्भिद्यमानपत्राणि यस्मिन स तथा । विह्वलिता प्रियास्मरणाद् उद्वेजिता पथिका येन स तथा । आस्ताम अन्यस्मिन् । धृष्टद्युम्नभ्राता शिखण्डी नपुंसको द्रुपदपुत्रस्तेन समस्तुल्य. तस्मिन्नपि कामकर सुरतेच्छोत्पादक ॥

४४. नवानि यानि कर्णिकाराणि स्वपुष्पाणि तेषां यत् सौन्दर्यं चारुता तेन दृप्तसद्भाव अन्यवृक्षपुष्पसमृद्ध्याधिक्यात् साहंकार· प्रकृति. ॥

ऊससिअ । रईहरो । तंस । संझा । कुंपलओ । “न दीर्घानुस्वारात्” [९२] इति न द्वित्वम् ॥

सुन्देर । विहलिअ । “र्होः” [९३] इति न द्वित्वम् ॥

धट्ठज्जुण । “धृष्टद्युम्ने णः” [९४] इति न द्वित्वम् ॥

कणिआर कण्णिआर । “कर्णिकारे वा” [९५] इति वा न द्वित्वम् ॥

दरिअ । “दृप्ते” [९६] इति न द्वित्वम् ॥

पिअ-कुसुम-पयर-पूरिअ कुसुम-प्पयरो पमुक्क-मेर-सिरी ।
तेल्ल-मणिद्धालि-कुलापम्मुक्को आसि वेइल्लो ॥ ४५ ॥
कोल्ला-सोत्त-पडिच्छन्दीकय-रय-सेव्व-घम्म-सलिलाण ।
पुप्फिअ-लवली जाया सेवा-जुग्गा मयच्छीणं ॥ ४६ ॥
महु-नक्ख-आउह-नह व्व आसि माराङ्गि-वत्थ-कन्तीइं ।
छमरुह-रयण-पलासे कुसुमाइँ मलाह-पत्ताइं ॥ ४७ ॥

४५. प्रियः केशकलापादिसौरभ्याय अभिप्रेतः कुसुमप्रकरो येषां ते तथा तेषां पूरितः संपादितः कुसुमप्रकरो येन। प्रमुक्तमेरश्रीः निरवधिसमृद्धि । तैलवत स्निग्धम अच्छकान्ति यद् अलिकुलं तेन मधुपानलोभाद् अप्रमुक्तः विचकिल आसीत ॥

[हर सन्द हर-क्खन्दो] । कुसुम पयर कुसुम-प्पयर । "समासे वा"[९७] इति द्वित्वम् ॥ बाहुलकाद् अशेषादेशयोरपि । पमुक्क । पम्मुक्क इत्यादि ॥

४६ कुल्या कृत्रिमा सरित् तद्रूपं यत स्रोतः प्रवाहस्तस्य प्रतिच्छन्दीकृतं सदृशं रतसेवया घर्मसलिलं याभां तासां मृगाक्षीणां पुष्पितलवली सेवायोग्यत रतिश्रमापनोदाय सेवनीया जाता ॥

तेल्ल । वेइल्लो । सोत्त । " तैलादौ [९८] इति द्वित्वम् । आर्षे । पडिसोओ। विस्सोअसिआ ।

४७. मधुर्वसन्तः स एव पान्थभीषकत्वाद् नखायुधः सिंहः तस्य आरक्तकुटिलत्वेन मन्यन्ते नखा इव । शार्ङ्गी पीताम्बरस्तस्य वस्त्राणामिव कान्तिः । पीतरक्तयोः कविसमये ऐक्यात । प्रभा येषाम क्षमारुहा वृक्षास्तेषु सश्रीकत्वाद् रत्नम । प्रधान इत्यर्थः । यः पलाशस्तस्मिन् कुसुमानि श्लाघापात्राणि रम्यत्वादिविषयलोकप्रशंसास्थानानि आसन् ॥

सेव्व । सेवा । नक्ख । नह । "सेवादौ वा " [९९] इति वा द्वित्वम् ॥

१ BC शेषा पूरितः.

जुव-जण-जणिअ-सणेहा पउत्थ-विरहागणिम्मि णेह-समा ।
मयण-पयाव-ग्गि-णिहा पलक्ख-तरु-पल्लवा जाया ॥ ४८ ॥
सिरि-नन्दण-किरिआरिह-तरुणीहिं चइअ-कसिण-हिरिआहिं ।
अह कुसुमावचय-कलाओ दंसिआ दिट्ठिआ भणिउं ॥ ४९ ॥

सारङ्ग । " शार्ङ्गे ङात् पूर्वोऽत् " [१००] इति ङात् पूर्वः अत् ।

छम । रयण । सलाह् । "क्ष्माश्लाघा०" [१०१] इत्यादिना अन्त्यव्यञ्जनात् पूर्वः अत् ॥

४८. युवजनानां जनितस्नेहाः प्रियायाम् उत्पादिताभिलाषाः प्रोषितानां विरह एव प्रियावियोग एव संतापकत्वाद् अग्निस्तस्मिन् स्नेहसमाः तद्वृद्धिजननाद् घृतादिसदृशाः । मदनप्रताप एव सोढुम् अशक्यत्वेन अग्निः तेन निभास्तुल्याः प्लक्षतरोः पल्लवाः किशलयानि जाताः ॥

सणेहा णेह । अगणिम्मि अग्गि । "स्नेहाग्न्योर्वा" [१०२] इति संयुक्तान्त्यात् पूर्वः अत् ॥

पलक्ख । " प्लक्षे लात् " [१०३] इति लात् पूर्वः अत् ॥

४९. त्यक्तकृत्स्नह्रीकाभिः मुक्तसख्यादिसक्तसमस्तलज्जाभिः । श्रीनन्दनः स्मरः तस्य याः क्रियाः कटाक्षविक्षेपसहास्यकथाद्यास्तासाम् अर्हा योग्या यास्तरुण्यस्ताभिः अथ सर्ववनराजिपुष्पोद्गमान्तरं कुसुमावचयकलाभणित्या एवमेवं क्रियन्ते इति परस्परम् उक्त्वा दिष्ट्या आनन्देन दर्शिताः प्रकटिताः ॥

सिरि । किरिआरिह । कसिण । हिरिआहिं । दिट्ठिआ । "ह्रीश्री०"[१०४] इत्यादिना एषु संयुक्तान्त्यात् पूर्व इः ।

---

१ DC °सिणेहा°.

वासेणं वरिसेहि वि नामरिसो किर-पियाइ जो गमिही ।
सो दरिसिअ-नव-चूए पिए गओ झत्ति हरिस-वसा ॥ ५० ॥
मयण-वइरग्गि-तत्तेण तोसिआ सुदढ-माण-तविअ-पिआ ।
क वि वज्ज-कढिणे-हिअया केण वि दाउं वउल-दामं ॥ ५१ ॥
कीइ वि किलन्त-कम-विप्पव-हरणा मल्लिआण मालाओ ।
महु-सुक्क-पक्ख-जुण्हा-पव व्व उप्पाविआ गयणे ॥ ५२ ॥

५. वसन्तकुसुमोच्चयमेव गाथात्रयोविंशत्या प्राह ॥ वर्षेण एकेन वर्षैरपि बहुभिः । किलेति संभावने । प्रियाया योऽमर्षः मानो नागमत् स दर्शितनवचूते इतः पश्येत्यङ्गुल्या प्रकटितमाकन्दे प्रिये झटिति तत्क्षणादेव हर्षवशात् चूतदर्शनोद्भूतरणरणकोपशमप्रियदर्शनोत्थप्रमोदाद् गतः ॥

५१. मदन एव वज्राग्निः अनुपशमकवह्निस्तेन तप्तेन दग्धेन केनापि [सुदृढमानतप्तप्रिया] सुदृढमानेन अनिवर्तकाहंकारेण तप्ता अत्यन्तम् असहना वज्रकठिनहृदया प्रिया कापि बकुलदाम दत्त्वा तोषिता ॥

दंसिआ दरिसिअ । वासेण वरिसेहि । वइर वज्ज । तत्तेण तविअ । "र्शर्ष°" [१०५] इत्यादिना संयुक्तान्त्यात् पूर्व इत्वं ॥ व्यवस्थितविभाषया क्वचिन्नित्यम् । नामरिसो । हरिस ॥

५२. [कयापि] क्लान्तानां खिन्नानां क्लमः खेदः तेन विप्लवः अङ्गविसंस्थुल[2]ता तस्य हरणीः[3] इत्याद् अपहारिका मल्लिकानां विचकिलकुसुमानां मालाः स्रजो गगने उत्प्लाविता उत्क्षिप्ताः सत्यः उत्प्रेक्ष्यन्ते मधुरेव सर्वत्र पुष्पोद्गमैः शौक्ल्यकरणात् शुक्लपक्षः । तस्य ज्योत्स्नाप्लवा इव चन्द्रिकापूरा इव ॥

किलन्त । "लात्" [१०६] इति संयुक्तान्त्यलात् पूर्व इः । क्वचिन्न । कम । विप्पव । सुक्क-पक्ख । पव । उप्पाविआ ॥

---

१ BD°कढण°. २ B °संस्थुलता. ३ B हरणी शी°.

गुम्फन्ती जव-दामं भविअ-सिआवाइ-चेइअ-निमित्तं ।
का वि जुवई जुवाणय-मण-थेरिअ-चोरिअमकासि ॥ ५३ ॥
सिविणम्मि वि अइदुलहा सिणिद्ध-कुसुमा सणिद्ध-मयरन्दा ।
परिमल णिद्धा कीइ वि रइआ वासन्तिआ-माला ॥ ५४ ॥
कण्ह-कसिणालि कसणा लवली गन्धारिहा वि नोचिणिआ ।
जेण जि कज्जल-कण्हं सुमरिअ कबरिं पिअयमाए ॥ ५५ ॥

५३ भव्य यत् स्याद्वादिनो जिनस्य चैत्य तन्निमित्त जपादाम गुम्फन्ती ग्रथ्नती कापि युवती युवमनसा यत् स्थैर्यं निर्विकारतादार्ढ्यं तस्य सलीलपुष्पग्रहणगुम्फादिना हरणम् अकार्षीत् ॥

भविअ । सिआवाइ । चेइअ । थेरिअ । चोरिअ । "स्याद्भव्य°" [१०७] इत्यादिना स्यादादिषु चौर्यसमेषु च यात् पूर्व इ ॥

५४ स्वप्नेप्यतिदुर्लभा तथाविधाया आजन्माप्यदर्शनात् । स्निग्धानि अरूक्षाणि । सरसानीत्यर्थ । एवभूतानि कुसुमानि यस्याः सा तथा स्निग्धमकरन्दा मार्द्रपरागा अतएव परिमलेन स्निग्धा भ्रमराणा प्रिया वासन्तिकामाला माधवीलतास्रक् कयापि रचिता ग्रथिता ॥

सिविणम्मि "स्वप्ने नात्" [१०८] इति नात् पूर्व इ ॥

सिणिद्ध सणिद्ध । "स्निग्धे वादितौ" [१०९] इति नात् पूर्वौ अदितौ वा । पक्षे णिद्धा ॥

५५. कृष्णवत्कृष्णा ये अलयस्तै कृष्णा । मकरन्दपानाय पद्‌पदाच्छादितेत्यर्थ । गन्धेन सौरभ्येण अर्हा पुष्पोच्चययोग्यापि कज्जल-वत्कृष्णा प्रियतमाया कबरीं वेणिं स्मृत्वा सादृश्यात् येनापि लवली नोच्चिता । प्रियागुम्फनविह्वलत्वेन न तत्कुसुमापचय. कृत इत्यर्थ ॥

अणरह अणरुह-दामं रे मुक्ख-मुरुक्ख करासि इअ भणिउं।
पोम्मच्छीए हणिओ को वि पिओ पाय पउमेण ॥ ५६ ॥
छउमेण अछम्मेण य साम-दुवारेण दण्ड-वारेण।
केण वि का वि अगेज्झा वउलेहि पसाइआ तणुवी ॥ ५७ ॥
गरुवीओ लवलीओ सुहुमे[1] वत्थे सुरुग्घजे खित्ता।
कीए वि हु मुद्धाए सुवे विहसिरा वि कलिआओ ॥ ५८ ॥

कसिण। कसणा कण्हं। "कृष्णे वर्णे वा" [११०] इति संयुक्तान्त्यात् पूर्वो अदितौ वा। वर्ण इति किम्। विष्णौ कण्ह ॥

५६. अनर्ह विप्रियकरणाद् अयोग्य रे मूर्खमूर्ख वठरवठर अनर्ह-दाम अमनोज्ञत्वाद् मम अयोग्यां मालां करोषीति भणित्वा पद्माक्ष्या कोपि प्रियः पादपद्मेन हतः ॥ मुक्ख मुरुक्ख इत्यत्र कोपे "समत्यसूया°" [हे० ७.४] इत्यादिना द्विरुक्तिः ॥

अरिहा अणरह अणरुह। "उच्चार्हति" [१११] इति संयुक्तान्त्यात् पूर्वे उत् अदितौ च ॥

५७. छद्मना शाठ्येन अच्छद्मना आर्जवेन सामद्वारेण प्रियवाक्य-मुखेन दण्डः यदि त्वं मदुक्तं न करिष्यसि तदा न त्वं मम प्रिया नाहं तव प्रिय[2]ः इत्यादिरूक्षवाक्यद्वारेण च कापि तन्वी मृद्वङ्गी अगृह्या अनावर्जनीया केनापि वकुलैः केसरकुसुमैः प्रसादिता प्रसन्नी-कृता ॥

मुक्ख मुरुक्ख। पोम्म पउमेण। छउमेण अछम्मेण। [दुवारेण वारेण] "पद्मच्छद्ममूर्खद्वारे वा" [११२] इति संयुक्तान्त्यात् पूर्व उत् वा ॥

५८. सूक्ष्मे सुघ्नजे देशविशेषोत्पन्ने वस्त्रे। हु इति निश्चितम्। कयापि मुग्धया अविचक्षणया गुर्वीतो महत्या लवलीतः श्वः आगामि-दिने विहसित्र्योपि विकसनशीला अपि कलिकाः कोरकाः क्षिप्ताः

1 B सुहमे; C सुहुमे. 2 BD प्रेयान्

कुसुमाकर रिउ-स-जणा सुवे जणा पारिजाय-तरुणो व्व ।
सर-जीआभालि-कुला सर-ठग-वाणारसि-पएसा ॥ ५९॥
आणाल व्व कणेरूहि कुरवया दढयरं समालिद्धा ।
नर-निलयाहि अहरिआलचपुर-मरहट्ठ-जुवईहिं ॥ ६० ॥

न्यस्ता । विचक्षणा हि प्रतीक्ष्य स्वय विकसिता एव ता गृह्णाति तया तु अन्यथा कृतम् इति मुग्धत्वम् ॥

तणुवी । गरुवी । उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्यास्तेपु "तन्वीतुल्येषु" [११३] इति सयुक्तान्त्यात् पूर्व उ ॥ क्वचिद् अन्यत्रापि । सुरुग्घ ॥ आर्षे । सुहुमा

५९ युग्मम् । कुसुमानाम् आकर उत्पत्तिस्थान य ऋतु । वसन्त इत्यर्थ । तस्य स्वजना इव तदुदये तेषा समृद्धिभावाद् वन्धव इव । तथा पुष्पपत्रादिसादृश्याद् मन्यन्ते स्वजना इव सहोदररूपा वान्धवा इव पारिजाततरोर्देववृक्षस्य । स्मरस्य ज्या प्रत्यञ्चा तदाभम् अलिकुल येपु ते तथा । स्मर एव ठको विप्रतारकस्तस्य वाराणसीप्रदेशा इव । यथा वाराणसी ठकाना स्थान तथा एते दपत्योरुत्कण्ठादिजननात् स्मरस्येति भाव ॥

६०. एववर्णितस्वरूपा कुरवका अधरिता लावण्यप्रशस्यसस्थानादिना पराभूता अचलपुर च नगरविशेप । महाराष्ट्र च सुराष्ट्रम् । तयोर्युवत्यो यकाभिस्ताभिर्नरवनिताभि दढतरम् अत्यर्थं पुष्पोच्चयाय समाश्लिष्टा । यथा आलानानि आलानस्तम्भा करेणुभि ॥ "वाल्यर्थवचनाद्या" [१.२३] इति आलानस्य पुस्त्वम् ॥

सुवे । सुवे । "एकस्वरे श्व स्वे" [११४] इति श्व स्वयोरन्त्यव्यञ्जनात् पूर्वं उत् । एकस्वर इति किम् । सजणा ॥

जीआ । "ज्यायाम् ईत्" [११५] इति अन्त्यव्यञ्जनात् पूर्वं ईत् ॥

वाणारसि । कणेरूहि । "करेणू०" [११६] इत्यादिना रणयोर्व्यत्यय । करेणू इति स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् पुंसि न ॥

---

१ D आणा २ BD कुर° ३ BD दढतर. ४ D °त्लण्णभिप्र° ५ D सुराष्ट्र तयोर्युवत्यो. ६ BD पयणा

लवणिम-जल-द्रह निह-नाहि-मण्डले उच्चिणेसु लहुअमिमं ।
हलिआर-गोरि हरिआल-वन्नयं हलुअममिलायं ॥ ६१ ॥
वण-सिरि-णडाल-तिलयं तिलयं गेण्हं तए वर-णलाडे ।
गेज्झाथोव-परिमलं अथोक्क-जहणे अथेव-सिरि ॥ ६२ ॥
दाही अथोअ-कुसुमेहि सेहरं दिट्ठिएहं विम्बोट्ठि ।
धूआ-वहिणी-भइणी-दुहिअ व्व तुह प्पिआ लवली ॥ ६३ ॥

आणाल । "आलाने लनोः" [११७] इति लनोर्व्यत्ययः ॥
अलचपुर । "अचलपुरे चलोः" [११८] इति चलयोर्व्यत्ययः ॥
मरहट्ठ । "महाराष्ट्रे हरोः" [११९] इति हरयोर्व्यत्ययः ॥

६१. [७२] द्वादशभिः कुलकम् । वहिः अन्तः स्फुटप्रेमभिः मनोवाक्कायेषु व्यक्तानुरागैः कैरपि तरोरधः रतेर्मातृष्वसृदुहितर इव निरतिशयसौन्दर्याद् उत्प्रेक्ष्यन्ते स्मरप्रियाया जननीभागिनीपुत्रिका इव प्रेयस्यो वल्लभाः इति पूर्वोक्तरीत्या आलपिता· मन्त्रेहं भणिताः ॥ [६१] । आलपनप्रकारमेवाह । लवणिमा लावण्यं स एव दृष्ट्याप्यायकत्वेन जलं तस्य ह्रदनिभं नदकल्पं नाभिमण्डलं यस्यास्तस्या आमन्त्रणम् । तथा हरितालवद् गौरि गौरवर्णे हरितालवद् वर्णो यस्य तत् लघुकं सूक्ष्मम् इदं पुरोवर्ति अमिलातकं वर्णपुष्पं लघुकं शीघ्रं यथा भवति एवम् उच्चिनु त्रोटय ॥

६२. हे वरललाटे रम्यभालस्थले अस्तोकजघने विसंकटकटीतटाग्रभागे त्वया वनश्रीललाटस्य तिलकमिव शोभाकरत्वात् पुण्ड्रकमिव । ग्राह्यो नासिकापेयः अस्तोकः परिमलो यस्य तत् तथा अस्तोकश्रि प्रभूतशोभं तिलकॅकुसुमं ग्राह्यम् ॥

६३. दुहिता च पुत्रिका भगिनी च स्वसा भगिनीदुहिता च ता इव प्रिया लवली । बिम्बवद् ओष्ठौ यस्यास्तस्या आमन्त्रणम् । हे

१ BC हि. २ D तिलक कुसुम.

छूढासव-गण्डूसे खित्त पउत्ताडणे समुच्चिणसु ।
पुप्फाइँ बउल रुक्खे असोअ रुक्खे अ विलय-वरे ॥ ६४ ॥
सुर-वणिआ-नाग त्थी-अक्कूर-कय हरिसमीसि-उेल्लसिअं ।
पिच्छेरथी धिइ-जणइं दिहि मइ हिन्ताल मञ्जरिअं ॥ ६५ ॥
सिसु मज्जर-जुव-मञ्जर जर-मज्जारेहिँ पल-भमा दिट्ठं ।
वेरुलिअ-केसि वेड्डुज्ज-भूसणे किंसुअं लेसु ॥ ६६ ॥
एण्हिं पिच्छेत्ताहे गिण्हसु रम्भं कुणेसु अ इमाए ।
पुरिमाणं पि अपुव्वं आमेलं हित्थ हरिणच्छि ॥ ६७ ॥

विम्बोष्ठि तव इह अत्र उद्याने अस्तोककुसुमै शेखरं दिष्ट्या प्रीत्या दास्यति । लवल्या कुसुमभरनम्रत्वाद् इत्थम् उक्ति । बन्धुश्च बन्धवे पुष्पशेखरादि ददाति ॥

६४. क्षिप्तासवगण्डूषे बकुलवृक्षे । क्षिप्तं कृतं पदोत्ताडनं यत्र तत्र अशोकवृक्षे च हे वनितावरे अङ्गनाश्रेष्ठे पुष्पाणि समुच्चिनु । त्वद्गण्डूषक्षेपपदाघाताभ्यां पूर्णदोहदत्वेन बकुलाशोकयो साम्प्रतं पुष्पावचयसमय ,सवृत्त इति भाव ॥

६५. सुरवनितानागस्त्रीणाम् अनीपत् अत्यर्थं सौरभ्यादिना कृत हर्षाम् ईपत् मनाग् उल्लसिताम उद्भिन्नकोरका स्त्रीणा धृते सौरध्यस्य शैत्यान् जनिकाम् । धृति सन्तोषो विद्यते यस्या यद्वा धृतौ मतिर्यस्यास्तस्या संबोधनम । हे धृतिमति धृतिमते वा पश्य हिन्तालस्य मञ्जरिका पुष्पितलताम ॥

६६. शिशुमार्जारयुवमार्जारजरन्मार्जारै बालतरुणवृद्धबिडालै पलभ्रमात् आरक्तत्वेन मांसभ्रान्त्या दृष्ट किंशुकं पलाशकुसुमम् हे वैडूर्यकेशि नीलमणितुल्यचिकुरे हे वैडूर्यभूषणे मरकतखचितालंकारे ग्राहि गृहाण ॥

६७. इदानीं सम्प्रत पश्य रम्भाम इदानीं गृहाण रम्भाम् कुरुष्व

१ C उल्लसिअं. २ BD रम्भं, C रस्स. ३ D अङ्गनाश्रपाने.

तट्ठातत्थालि-कुलो भयस्सई अट्ठमो व्व पहिआण ।
तुह जुग्गो पुन्नामो रूवेण ब्रहस्सइ घरिल्ले ॥६८॥
अमइल-तणु परिगुम्फिअ-पोप्फलि-मउरेण भसल-मलिणेण ।
अवह-कुचोवह-हत्थोभय-चलणे तुज्झ भूसेमि ॥ ६९ ॥
सिप्पि-पिहु-नयण-छुत्तोत्तंसे आढत्त-संझ-रायमिमं ।
उचिणसु भमर-छिर्कं महु-पाइर्कं जवा-कुसुमं ॥ ७० ॥

च अस्या अनया वा रम्भाया रम्भया वा पूर्वासामपि पूर्वं कृतापीडानामपि नायिकानाम् अपूर्वम् असंजातपूर्वम् । आश्चर्यकारीति भावः । आपीडम् अवतंसम् हे त्रस्तहरिणाक्षि चकितकुरङ्गनेत्रे ॥

६८. त्रस्तात्रस्तमिव चञ्चलत्वान्मन्यते चकिताचकितमिव अलिकुलं यत्र स तथा बृहस्पतिरिव अष्टमः पीडाकारित्वात् पथिकानाम् । यदुक्तम्

द्वादशदशमचतुर्थे जन्मनि षष्ठाष्टमे तृतीये च ।
व्याधिं विदेशगमनं मित्रविरोधं च सुरगुरुः कुरुते ॥ १ ॥

पुन्नागस्तव योग्यः । विकस्वरपुष्पभास्वरत्वात् कुसुमावचयोचित इत्यर्थः । हे रूपेण कृत्वा बृहस्पतिगृहिणि ॥

६९. भसलैर्मलिनेन मकरन्दपानासक्तैः षट्पदैः श्यामलेन । परिगुम्फितो यः पूगफल्या मुकुरो बालपुष्पं तेन कृत्वा हे अमलिनतनु विशदमूर्ते तव उभयकुचोभयहस्तोभयचरणान् भूषयामि अलंकरोमि ॥

७०. शुक्तिवत् पृथुनी विस्तीर्णे ये नयने ताभ्यां छुप्तौ स्पृष्टौ उत्तंसौ कर्णपूरौ यया तस्याः संबोधनम् । हे शुक्तिपृथुनयनच्छुप्तोत्तंसे आरब्धः अरुणत्वात् प्रकृतः संध्याराग इव येन तत् तथा भ्रमरैः सौरभ्यात् छुप्तं मधोर्वसन्तस्य पदातिं कामिमोहनादितत्कर्मकारित्वेन भृत्यम् इदं पुरोवर्ति जपाकुसुमम् उच्चिनु ॥

१ BD° चरणे. २ BC पूर्वकृता°.

आरद्ध-बहल-परिमल-केलि-पयाईकयन्न-तरु-कुसुमं ।
किडि-दाढ-सुत्ति-भङ्गोज्जलमुच्चिण फुल्ल-वेइल्लं ॥ ७१ ॥
द्राहिं अवाहिरे फुंड-पेमेहि पेअसीओं तरु-हेट्ठे ।
केहिं पि इआलविआ रईइ माउच्छ-धूअ व्व ॥ ७२ ॥

७१. आरब्धा या बहलपरिमलस्य केलिर्विलासः तया पदाती-कृतानि । अध.कृतानीत्यर्थ । अन्यतरूणां कुसुमानि येन तत् तथा । किरि. शूकरस्तस्य दंष्ट्रा च शुक्तिश्च तयोर्यो भङ्गश्छेदः तद्वद् उज्ज्वलं फुल्लविचकिलं विकसितमल्लिकाकुसुमं त्वम् उच्चिनु ॥

द्रह । "ह्रदे ह्रदो "[१२०]इति ह्रदयोर्व्यत्यय । आर्पे हरए मह-पुण्डरिए॥

हलिआर हरिआल । "हरिताले रलोर्न वा" [१२१]इति रलयोर्व्यत्ययो वा।

लहुअ हलुअ । "लघुके लहो " [१२२] इति लहोर्व्यत्ययो वा ॥

णडाल णलाडे । "ललाटे लडो " [१२३] इति लडोर्व्यत्ययो वा । आदेर्लस्य णविधानाद् [१. २५७] द्वितीयो ल. स्थानी ॥

गेय्ह गेज्झ । " ह्ये ह्यो. " [१२४] इति ह्ययोर्व्यत्ययो वा ।

अथोव अथोक्क अथेव । " स्तोकस्य थोक्कथोवथेवाः " [१२५] इति स्तोकस्य त्रय आदेशा वा । पक्षे अथोअ ।

धूआ दुहिअ । बहिणी भइणी । "दुहितृभगिन्योर्धूआबहिण्यौ" [१२६] इति अनयो. एतावादेशौ वा ॥

रुक्खा सित्त । वच्छे रुक्खे । "वृक्षक्षिप्तयो रुक्खछूढौ" [१२७] इति अनयोर्यथासंख्य रुक्खछूढौ वा ॥

विलय वणिआ । "वनिताया विलया" [१२८] इति विलयादेशो वा । विलयेति संस्कृतेऽपीति केचित् ॥

अरूर । " गौणस्य° " [१२९] इत्यादिना ईषतो गौणस्य कूरो वा । पक्षे ईसि॥ थी [इत्थी] । "स्त्रिया इत्थी" [१३०] इति स्त्रिया इत्थी वा ॥

१ BO पुडपेम्मेहिं पीअसीओ.

निअ-माउसिआ-पिउसिअ-पिउच्छ-तणया घरे व्व उज्जाणे ।
मिहुणेहिं हित्थ-तिरिच्छि पिच्छिरेहिं रमिअमेअं ॥ ७३ ॥

धिइ दिहि । "धृतेर्दिहि" [१३१] इति धृतेर्दिहिर्वा ॥

मज्जर वज्जर । "मार्जार°" [१३२] इत्यादिना मार्जारस्य मज्जरवज्जरौ । पक्षे मज्जारेहिं ॥

वेरुलिअ वेडुज्ज । "वैडूर्यस्य वेरुलिअ" [१३३] इति वेरुलिअ वा ॥

एण्हिं एत्ताहे । "एण्हिं एत्ताहे इदानीम" [१३४] । पक्षे इआणि ।

पुरिमाण । "पूर्वस्य पुरिम" [१३५] । पक्षे अपुव्व ॥

हित्थ तट्ठा । "त्रस्तस्य हित्थतट्ठौ" [१३६] । पक्षे तत्थ ॥

भयस्सई । "बृहस्पतौ बहो भय" [१३७] पक्षे बहस्सइ ॥

मइल मलिण । अवह उमय । सिप्पि सुत्ति । छुत्तो छिक्क । आढत्त आरद्ध । पाइक्क पयाई । "मलिनोभ°" [१३८] इत्यादिना एषा यथासंख्य मइलादयो वा । उवह इत्यपि केचित् ॥ आर्षे उभओकाल इति ज्ञेयम् ॥

दाढ । "दंष्ट्राया दाढा" [१३९] । दाढा संस्कृतेप्यस्ति ॥

बाहिं अबाहिरे । "बहिसो बाहिंबाहिरौ" [१४०] ॥

हेट्ठे । "अधसो हेट्ठ" [१४१] ॥

७३. निजा चासौ मातु स्वसा च पितु स्वसा च पितृष्वसुस्तनया च तासा गृहं तस्मिन्निव उद्याने परस्परं तारामेलके सति त्रस्तं सभयं तिर्यक् तिरश्चीनं यथा भवति एवं प्रेक्षणशीलैर्मिथुनै स्त्रीपुरुषरूपद्वन्द्वै एतद् वक्ष्यमाण रतं रमणं कृतम् ॥

माउच्छ माउसिआ । पिउसिअ पिउच्छ । "मातृपितु°" [१४२] इत्यादिना मातृपितृभ्यां परस्य स्वसु सिआ छा इत्यादेशौ ॥

तिरिच्छि । "तिर्यचस्तिरिच्छि" [१४३]॥ आर्षे तिरिआ इति ज्ञेयम्॥

१ BC *तिर्यग्*°.

आसण ठिआइ घरिणीइ गह-वईइ झम्पिऊण अच्छीइं ।
हसिरो मोत्तुं सङ्कं चुम्बिअ अन्नं सढो मुइओ ॥ ७४ ॥
मा सोउआण अलिअं कुप्प मईआ सि तुम्हकेरो हं ।
इअ केण वि अणुणीआ णिअय-पिआ पाणिणीअजडा ॥७५॥
किं हवसि पारकेरा न हु पारक्को तुहाहमिअ भणिआ ।
राइक्-चार विलया केणावि हु रायकेरेण ॥ ७६ ॥

७४. रमणमेव गाथाषोडशकेनाह । आसनस्थिताया उपविष्टाया गृहिण्या अक्षिणी झम्पिऊणेति हस्ताभ्यां पिधाय शङ्कां भीतिं मुक्त्वा अन्याम् अपरां स्त्रियं चुम्बित्वा हसिता घस्करिकरणशील शठो गूढापराधो गृहपतिर्मुदित ॥ "भ्रमेष्टिरिटिल्ल०" [४.१६१] इति भ्रमेर्झम्पादेशे "धातवोऽर्थान्तरेऽपि" [४ २५१] इति पिधानार्थत्वम् ॥

घरिणी । "गृहस्य घरोऽपतौ" [१४४] इति घर । अपताविति किम् । गह वई ॥

पिच्छिरेहिं । हसिरो । "शीलाद्यर्थस्येर" [१४५] इति "तृन् शील°" [हे० ५.२] इत्यादिभिर्विहितस्य प्रत्ययस्य इर ॥

७५. अलीक सत्यायुक्त वृद्ध श्रुत्वा आकर्ण्य त्वं मा कुप्य मा रोष कुरु । मदीया त्वम् त्वदीयोहम् इति अनया रीत्या केनापि पाणिनीयेन पाणिनीयव्याकरणेन अजडा विचक्षणा निजकप्रिया स्ववल्लभा अनुनीता प्रसादिता । विचक्षणो हि सुखेनैव प्रसाद्यते ॥

झम्पिऊण । मोत्तु । चुम्बिअ । सोउआण । "क्त्वस्तुम°" [१४६] इत्यादिना तुन् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा ॥ वन्दित्तु इति अनुस्वारलोपात् । वन्दित्ता [इति] सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन । कट्टु इत्यार्षे ज्ञेयम् ॥

तुम्हकेरो । "इदमर्थस्य केर" [१४७] इति इदमर्थस्य केरः । न च भवति । मईआ । पाणिणीअ ॥

७६. किं त्वं परकीया भवसि यत. । हु इति निश्चितम् । नाहं

1 BD गढो

तुम्हेच्चया य अम्हेच्चया य एगव्व होउ तणु-लट्ठी ।
इअ जम्पिऊण दइआ केण वि सव्वङ्गिअं गहिआ ॥ ७७ ॥
तुह पय-पह-पहिओ हं अप्पणयो पीणिम-प्पणइ-जहणे ।
पीणत्तण-सालि-थणे इअ केण वि तोसिआ रमणी ॥ ७८ ॥

तव परकीयः । किं तु तावकीन इत्यर्थः । ततस्त्वयापि मदीययैव भवितव्यम् इति भावः । इति अनया रीत्या केनापि राजकीयेन राजसंबन्धिना राजवारवनिता भणिता ॥

पारकेरा । पारक्को । राइक्क । रायकेरेण । "परराजभ्या क्कडिक्कौ च" [१४८] इति आभ्या यथासंख्यं क्क डित् इक्कश्च । चकारात् केरश्च ॥

७७. यौष्माकी च आस्माकी च तनुयष्टिः एकवद् भवतु । आवयोः संयोगो जायताम् इति भावः । इति पूर्वोक्तं कथयित्वा केनापि सर्वाणि अङ्गानि व्याप्नोति यद् ग्रहणं तत् सर्वाङ्गीणं यथा भवति एवं दयिता प्रिया गृहीता[1] ॥

तुम्हेच्चया । अम्हेच्चया । "युष्मद°" [१४९] इत्यादिना अत्र एच्चयः ॥

एगव्व । "वतेर्व्वः" [१५०] इति वतेः प्रत्ययस्य व्वः ॥

सव्वङ्गिअं । "सर्वाङ्गादीनस्येकः" [१५१] इति "सर्वादेः पथ्यङ्ग°" [हे०७.१] इत्यादिना विहितस्य ईनस्य स्थाने इकः ॥

७८. पीनत्वप्रणयि काठिन्ययुक्तं जघनं यस्यास्तस्या. संबोधनम् । तथा हे पीनत्वशालिस्तनि तव अहम् आत्मीयः स्वकीयः पदपथपान्थः । अनुचर इत्यर्थः । इति अनया रीत्या केनापि रमणी तोषिता तोषं नीता ॥

पहिओ । "पथो णस्येकट्" [१५२] । "नित्य णः" [हे० ६.४] इति यः पथो णो विहितस्तस्येकट् ॥

अप्पणयो । "ईयस्यात्मनो णयः" [१५३] इति ईयस्य णयः ॥

---

१ D गृहीता आलिङ्गिता.

पीणत्त-निहि-निअम्बे तिलेछ-अङ्कोछतेछ-कन्तिछे ।
मा तित्तिएण कुप्पेत्ति इत्तिअं को वि पियमाह ॥ ७९ ॥
जित्तिअमत्तं रत्तो म्हि एत्तिअं रच एत्तिलं किमिमं ।
केण वि एद्दहमुत्ता तुण्हिक्का माणिणी जाआ ॥ ८० ॥
सिहिओ सि जेत्तिअं जेत्तिलं च भणिओ सि जेद्दहं थविओ ।
न हु तेत्तिएण होसि त्ति पई कीइ वि उवालद्धो ॥ ८१ ॥

७९. पीनत्वस्य निधिः स्थानं नितम्बो यस्यास्तस्याः संबोधनम् । तिलस्य स्नेहस्तिलतैलं तच अङ्कोठतैलं च ते इव कान्तिमति तद्वत्स्निग्ध-कान्तियुक्ते त्वं तावता सख्याद्युक्तालीकव्यलीकमात्रेण मा कुप्य । इति इत्यम् एतावत् इयन्मात्रं कोपि कश्चित् प्रियाम् आह ॥.

पीणिम पीणत्तण । "त्वस्य डिमात्तणौ वा" [१५४] इति त्वस्य डिमात्तणौ। पक्षे पीणत्त ॥

तिलेछ । "अनङ्कोठ°" [१५५] इत्यादिना तैलस्य डेछः। अनङ्कोठाद् इति किम् । अङ्कोछतेछ ॥

८०. कश्चिन्मानिनीं प्रमादयन् तया च तत्संयुक्तस्त्वं न मयि तव प्रेमानुबन्ध इत्यादि सक्रोधं निर्भर्त्स्यमानः तां प्रति आह । यावन्मात्रं रक्तः अनुरागयुक्तोस्मि अहं त्वमपि इयत् एतावद् वा रज्यस्व अनुरागं कुरु । नाहम् अधिकम् अर्थये इत्यर्थः । इयत् एतावद् वा इदं क्रोधाडम्बरं किम् । निरर्थकम् इत्यर्थः । केनापि इयत् एतावद् वा उक्ता सती मानिनी तूष्णीका जाता । निश्चितस्वयाल्भ्यतया न किंचिद् उपालेभे इत्यर्थः ॥

तित्तिएण । इत्तिअं । जित्तिअ । "यत्तद्°" [१५६] इत्यादिना एभ्यो डावादेरतोः परिमाणार्थस्य इत्तिअः एतदो लुक् च ॥

८१. यावत् यत्परिमाणं शृङ्खितः चेतसि वाञ्छितोसि यावद्

1 BC नि.

तं तेत्तिल-पेम्मं तुह न केत्तिअं तेद्दहा य अणुवित्ती ।
न हु केत्तिला वि केद्दहमित्थं कीइ वि सढो भणिओ ॥ ८२
सयहुत्तं विणइल्लो दइओ जोण्हाल-चन्द-सिरिमन्तो ।
णेहालूए कीइ वि बाहुल्लुच्छीइ अहिसित्तो ॥ ८३ ॥
गव्विर न माणइत्ता सहन्ति गव्वं ति भणिअ कीए वि ।
दइओ हणिओ हणुमा-लङ्गूल-पलम्ब-लट्ठीए ॥ ८४ ॥

भणित. आगच्छागच्छ त्वं मत्प्रिय इत्युक्तोसि यावच्च स्तुतः न त्वत्समः सौभाग्यपात्रम् अपरोस्तीति श्लाघितः । हु इति निश्चितम् । न तावता तावन्मात्रेण भवसि । अनुरज्यसे इत्यर्थः । इति अनया रीत्या कयापि पतिर्भर्ता उपालब्धः रेरे धृष्ट दुराचार आराध्योसि इति निर्भर्त्सितः ॥

८२. तत् तावत् प्रेम तव न कियत् कियन्मात्रम् । तावती च अनुवृत्तिरपि अनुकूलकरणमपि तव नैव कियती । असत्प्रायप्रेमानुवृत्तिरसीत्यर्थः । इत्थम् अनया रीत्या कियदपि कयापि शठः गूढापराधो भणितः ॥

एत्तिअ एत्तिलं एद्दह । जेत्तिअ जेत्तिलं जेद्दह । तेत्तिएण तेत्तिल तेद्दहा । केत्तिअं केत्तिला केद्दह । "इदकिमश्च°" [१५७] इत्यादिना इदकिंभ्या यत्तदेतद्भ्यश्च अतोर्डावतोर्वा डित् एत्तिअ एत्तिल एद्दह एतादृक् च ॥

८३. शतकृत्वः । अनेकश इत्यर्थः । विनयवान् । अलीकापनेयनार्थं पादप्रणत इत्यर्थः । ज्योत्स्नावचन्द्रस्य या श्रीः आह्लादिका शोभा तद्वान् सचन्द्रिकचन्द्रशोभायुक्तो दयितः प्रियः स्नेहवत्या कयापि बाष्पवदक्षिभिः स्नेहवशोद्भूताश्रुप्रवाहयुक्तलोचनैः अभिषिक्तः आर्द्रीकृतः॥

सयहुत्तं । "कृत्वसो हुत्तं" [१५८] । वारे विहितकृत्वसः हुत्त ॥

८४. रे गर्विन् साहंकार न मानयत्यः अहंकारवत्यो नायिका गर्वं

१ BO बाहुल्लच्छीहि. २ C गर्वित; D गर्ववन्.

अन्नत्तो अन्नहि एसि तह वि अन्नत्थ अन्नदो जासि ।
एक्कसि न खु त्थिरो सि त्ति पिओ कीइ वि उवालद्धो ॥
एक्कसिअं चिअ भणिओ एकइआ णेगया य गामिह्लिं ।
अप्पुल्ल-पियं वचेत्ति भच्छिओ को वि अन्नाए ॥ ८६ ॥

सहन्ते । ता प्रियाणा गर्वोपनोदं कुर्वन्तीत्यर्थः । इति भणित्वा कयापि हनुमल्लाङ्गूलवत् प्रलम्बा द्राघीयसी या यष्टिश्रूतादिलता तया दयितो हतस्ताडितः ॥

विणइल्लो । जोण्हाल । सिरिमन्तो । णेहालूए । बाहुल्ल । गव्विर । माणइत्ता। "आल्विल्लो°"[१५९]इत्यादिना मतो स्थाने आलुइत्यादयो नव आदेशा यथा-योगम् । केचिद् मादेशमपि इच्छन्ति । हणुमा ॥

८५. अन्यत सपत्नीत अन्यत्र अपरसपत्न्याम् एपि गच्छसि । तत्रापि एवमपि सति अन्यत. अपरसपत्नीत. अन्यत्र प्रतिपक्ष-नायिकायां यासि । एकत्र एकस्यां दयिताया नैव स्थिरोसि। इति अनया रीत्या कयापि प्रिय उपालब्ध. ॥

अन्नत्तो अन्नदो । "त्तो दो तसो वा" [१६०] ॥
अन्नहि । तह । अन्नत्थ । "त्रपो हित्थाः" [१६१] ॥

८६. एकदैव भणितस्त्वम् एकशा अनेकदा च माम्याम् आत्मीयाम् आत्मनो या प्रियां व्रज । एकवाक्येनैव त्वदभ्रतस्तावद् एतद् उक्तम् यद् उत त्वं यथेच्छं स्ववल्लभाम् अभिसर । न मम त्वया किमपि प्रयोजनम् इत्यर्थः । इति इत्थम् अन्यया कोपि भर्त्सित. ॥

एक्कसि एक्कसिअं एकइआ । "वैक°"[१६२]इत्यादिना एकाद् दाप्रत्ययस्य सि सिअं इआ । एतौ णेगया ॥

गामिह्लिं । अप्पुल्ल । "डिल्लडुल्लौ भवे" [१६३] इति डिल्लो डुल्लो ॥

निच-नवल्लय-रुचिर मं एक्क-मणं नवाणुराइल्लं ।
एकल्लं चिअ मुञ्चसि कीइ वि रमणम्मि इअ रुन्नं ॥ ८७ ॥
अवरिल्लञ्चल-गहिओ भालोवरि-निहिअ-भुमयमन्नाए ।
भमया-दासो व्व पिओ विहसन्तो सणिअमवगूढो ॥ ८८ ॥
मणयं च मुच्छिरो वेविरो अ मणिअं पिओ मणा हसिरो ।
कीइ वि रइ-मीसाए वम्मह-मीसालिओ रमिओ ॥ ८९ ॥

८७. नित्यं नवे अन्यान्यनायिकारूपे रागवन् रागपर एकस्मिन् त्वय्येव मनो यस्याः सा तथा तां नवानुरागाम् उदीयमानस्नेहाम् एकाम् असहायामेव मां मुञ्चसि कयापि रमणे इति इत्थं रुदितं साश्रुपातं जल्पितम् ॥

अप्पुल्ल । नवल्लय । राइल्लं । " स्वार्थे कश्च वा " [१६४] इति कः । चकारात् डितौ इल्लोल्लौ ॥

नवल्लय । एकल्लं । "ल्लो नवैकाद् वा" [१६५] इति ल्लः । पक्षे एक्क । नव ।

८८. भालस्य उपरि ऊर्ध्वं निहिते धृते भ्रुवौ यत्र ग्रहणे तत् तथा । सकोपम् इत्यर्थः । एवम् उपर्यञ्चलेन उत्तरीयांशुकान्तेन गृहीतः अवष्टब्धः भ्रुवो दास इव तदुत्क्षेपमात्रेण कृत्यकरणात् मन्यते किंकर इव प्रियः अन्यया विहसन् धृष्टत्वाद् विकसन् शनैर्मन्दम् अवगूढः आलिङ्गितः ॥ ज्ञातापराधत्वेन पादपतनादिभिराराधयन्नपि निर्भर्त्सितत्वाद् गन्तुं प्रवृत्तः सन् कृतकोपं चेलाञ्चलेन गृहीत्वा मन्दम् आलिङ्गित इति भावः ॥

अवरिल्ल । "उपरेः संव्याने [१६६] इति ल्लः ॥ [संव्यान इति किम् । भालोवरि] ॥

भुमय भमया । " भ्रुवो° " [१६७] इत्यादिना मया डमया इत्येतौ ॥

सणिअं । " शनैसो डिअं " [१६८] इति डित् इअं ॥

८९. मनाग् मूर्छावान् मनाग् वेपवान् मनाक् च हास्यवांश्च । शठत्वात् तदावर्जनाय किंचित् तत्तद्भावभाग् इति भावः । मन्मथेन

१ C इक्कमणं; D एकमण. २ BCD उवरिल्ल.

गिम्हो दीह-गन्ध-अन्धालिणि-दीहर-पत्त-चम्पओ
मण-मउअत्तयाइ कामन्धल-विज्जुलिआ-दुरिक्खओ।
दिट्ठो विज्जु-पीअ-नव-किंसुअ-पत्तल-पीवलोवणो
तत्ताऊ विओअ-विहुरीकय-पन्थिअ-गोण-खेअणो ॥ ९० ॥

रतेच्छया मिश्र प्रिय रतिमिश्रया सुरताभिलापयुतया कयापि रमित कामित ॥

मणय मणिअ। "मनाको न वा डय च" [१६९] इति डय डिअं च। पक्षे मणा ॥ मीसालिओ। "मिश्राड्डालिअ" [१७०]। पक्षे मीसाए ॥

९० दीर्घगन्धेन पुष्पोत्थप्रभूतपरिमलेन अन्धा। व्याप्ता इत्यर्थ.। एवंभूता अलिन्यो यत्र स चासौ दीर्घपत्रश्च एवंभूतश्चम्पको यत्र स तथा। मनसो मृदुत्वेन अकठिनत्वेन कामान्धैर्विद्युद्वद् दुरीक्ष. घनतरतापकृत्त्वेन द्रष्टुम् अशक्य। विद्युद्वत् पीतानि पीतवर्णानि यानि नवकिंशुकपत्राणि प्रत्यग्रपलाशपुष्पपलाशानि तै. पीतानि उपवनानि यत्र स तथा। तप्ताप संतप्तपानीय। वियोगेन विधुरीकृता दु खिता ये पान्थास्त एव अचेतनत्वाद् गावस्तेषां खेदन. खेदजनको ग्रीष्मो दृष्ट. इति उत्तरसर्गार्थसूचनम्। राज्ञेति शेष. ॥ पत्तुगौ द्वितीयषष्ठौ जोलीर्वा द्विपदी एक षण्मात्र. पञ्चचतुर्मात्रा गुरुश्च। तथा द्वितीयषष्ठौ च गणौ जोलीर्वा द्विपदी ॥

दीह दीहर। "रो दीर्घात्" [१७१] इति रो वा ॥

मउअत्तयाइ। "त्वादे· स·" [१७२] इति स एव त्वादिर्वा ॥

अन्धा अन्धल। पत्त पत्तल। विज्जुलिआ विज्जु-पीअ पीअलो "विद्युत्पत्र°" [१७३] इत्यादिना एभ्य· स्वार्थे लो वा।

तत्ताऊ। गोण। "गोणादयः" [१७४]। गोणादय शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुल निपात्यन्ते ॥

इत्याचार्यहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितद्याश्रयमहाकाव्यवृत्तौ तृतीयः सर्ग. ॥

---

१ BC डियं. २ C खेदन°. ३ C तै तथा. ४ D °चरितप्राकृतद्या°.

तं निव-पुच्छिअ-दोवारिएण भणिअं ति आम गिम्ह-सिरी ।
उण्हेह सीअला णवि कयलि-वणे पेच्छ पुणरुत्तं ॥ १ ॥
हन्दि विदेसो जीवइ हन्दि पिआ हन्दि किं पिआ मुक्का ।
हन्दि मरणं जमो गिम्हो हन्दि लवन्ति इअ पहिआ ॥ २ ॥

१. अधुना सप्तसप्तत्या गाथाभिर्ग्रीष्मर्तुं वर्णयन् आह । नृपेण कुमारपालभूपालेन पृष्टः वसन्तर्त्वसंभविपुष्पादिदर्शनात् कः संप्रति ऋतुरिति नोदितो यो दौवारिकः प्रतीहारस्तेन इति अमुना प्रकारेण भणितम् । तं इति वाक्योपन्यासे । विवृत्य उक्तम् इत्यर्थः । तदेव वाक्यार्थकर्मणा आह आमेत्यादि । आमेति अभ्युपगता अङ्गीकृता । ज्ञातेति यावत् । ग्रीष्मश्रीः इह उद्यानेस्ति । णवीति वैपरीत्यार्थत्वाद् अप्यर्थो ज्ञेयः । उष्णापि शीतला कदलीवने पश्य । राजन् इति शेषः । पुणरुत्तम् इति एकवारं दृष्ट्वा भूयोपि अवलोकयेति । एवम् अग्रेपि राजन् इति संबोधनपदं ज्ञेयम् ॥

[" अव्ययम् " । १७५ । अधिकारोयम् । इतः परं ये वक्ष्यन्ते आ पादसमाप्तेस्ते अव्ययसंज्ञका ज्ञातव्याः] ॥

तं । " तं वाक्योपन्यासे " [१७६] ॥

आम । " आम अभ्युपगमे " [१७७] ॥

णवि । " णवि वैपरीत्ये " [१७८] ॥

पुणरुत्तं । " पुणरुत्तं कृतकरणे " [१७९] ॥

२. हन्दि इति विषादे । कष्टं विदेशोऽस्माकम् ॥ हन्दीति विकल्पे । जीवति प्रिया न वा ॥ हन्दीति पश्चात्तापे । किं प्रिया अस्माभिर्विरह-

---

१ B सप्तत्या.

हन्द महु हन्दि परिमलमिमं व भणिरेहि भसल-मिहुणेहि ।
उअ सहइ कञ्चणारो मउडो इव गिम्ह लच्छीए ॥ ३ ॥
जणणिं मिव धूअं पिव नत्तिं विअ सोअरं विव सहिं व ।
मालारीओ सिणेहा नव-कञ्चण-केअइमुवेन्ति ॥ ४ ॥
जेण अहुल्ला लवली वोलीणा णइ वसन्त-उउ-लच्छी ।
फुल्लं च धूलिकम्बं तेण फुडा चेअ गिम्ह-सिरी ॥ ५ ॥

दु खम् अविचार्यैव मुक्ता । एव च हन्दीति निश्चित मरणम् अस्माकम् यतो हन्दीति सत्यम् यम कृतान्तकल्पो ग्रीष्म इति पान्था लपन्ति परस्पर जल्पन्ति ॥

हन्दि । " हन्दि विषादविकल्पपश्चात्तापनिश्चयसत्ये " [१८०] ॥

३. हन्द इति । गृहाणेत्यर्थे । मधु मकरन्दम् । हन्दीति । गृहाणेत्यर्थे । परिमलं गन्धम् इदमिव भणितृभि । मञ्जुगुञ्जितकरणाद् उत्प्रेक्ष्यते । एतद् मधु इद परिमल गृहीत इत्यन्योन्यं भणनशीलैर्भसरमिथुनै पदपदद्वन्द्वै कृत्वा । उअ इति पश्येत्यर्थे । काञ्चनारो राजति । नीलमणिकल्पालिकलितसुवर्णवर्णप्रसूनत्वेन तर्क्यते मुकुट इव ग्रीष्मश्रिय ॥

हन्द । हन्दि । " हन्द च गृहाणार्थे " [१८१] ॥

४. जननीमिव । दुहितरमिव । नप्त्री पौत्री तामिव । सोदरा भगिनी तामिव । सखीमिव स्नेहाद् नवकाञ्चनकेतकीं नूतनस्वर्णकेतकीं मालाकार्य उपयान्ति । तत्कुसुमावचयार्थं समीपे गच्छन्ति ॥ ग्रीष्मे हि स्वर्णकेतक्य पुष्प्यन्तीति ॥

इम व । जणणिं मिव । धूअं पिव । नत्तिं विअ । सोअरं विव । सहिं व । " मिवपिव° " [१८२] इत्यादिना एते इवार्थे अव्ययसज्ञका. प्राकृते प्रयुज्यन्ते वा । पक्षे मउडो इव ॥

५. वसन्तर्तुलक्ष्मीरतिक्रान्तैव । कथम् । येन लक्ष्मीकृत्य । वा ।

---

१ B कम्ब; C कम्बंब २ BC चेव.

फुल्ल च सुगन्ध चिअ लयाण णोमालिआ वले रम्मा ।
जा किर मल्ली जा इर जवा वले ते मयण-बाणा ॥ ६ ॥
सुत्ते जणम्मि जो हिर सद्दो चीरीण सुव्वए णवर ।
गाअइ किल तस्स मिसा णवरि वसन्तस्स गिम्ह-सिरी ॥७॥

अफुल्ला लवलीः ॥ तथा ग्रीष्मश्रीः स्फुटैव । कथम् । तेन लक्षीकृत्य । किम् । फुल्लं धूलिकदम्बम् ॥ "गौणात् समया°" [हे० २.२] इत्यादिना येनतेनयोगे द्वितीया । फुल्लं चेति चकारः पृथग्वाक्यद्योतनार्थः ॥

जेण । तेण । "जेण तेण लक्षणे" [१८३] ॥

६. फुल्लैव सुगन्धैव । वले इति निर्धारणे । लतानां मध्ये नवमालिका रम्या ॥ तथा या । किलेति संभावयामि । मल्ली । या किल जपा । वले इति निश्चितम् । ते मदनस्य बाणौ । तत्साध्यपान्थमोहनादिकार्यस्य ताभ्याम् अनुष्टानात् ॥

णइ । चेअ । च । चिअ । "णइ चेअ चिअ च अवधारणे" [१८४] ॥
वले । "वले निर्धारणनिश्चययोः" [१८५] ॥

७. सुप्ते जने यः किल शब्दश्चीरीणां भृङ्गारीणां[1] श्रूयते । किलेति प्रसिद्धौ । लोकस्वापवेलायां चीरीनादः श्रूयत इति लोकप्रसिद्धिः । णवरेति केवलम् । तस्य मिषात् चीरिकाध्वनिव्याजात् । णवरि इति आनन्तर्ये । वसन्तस्य अनन्तरम् किलेति संभावयामि । ग्रीष्मश्रीर्गायति हर्षाद् गानं करोतीव ॥

किर । इर । हिर । "किरेर हिर किलार्थे वा" [१८६] । पक्षे किल ॥

णवर । "णवर केवले" [१८७] ॥

णवरि । "आनन्तर्ये णवरि" [१८८] ॥

---

1 B भृङ्गाराणां.

पहिआ अलाहि गन्तुं अणदइआण कुसलाइँ इह णाइं ।
माइँ इह एत्थ हद्धी इअ व्व चोरीहि उल्लविअं ॥ ८ ॥

समुहोत्थिअम्मि भमरे वेव्वे त्ति भणेइ मल्लिउच्चिणिरी ।
[illegible] भणिउं वेव्वे वयंसे त्ति ॥ ९ ॥

वेव्व सहि चिट्ठसु हला निसीद मामि रम जासि कत्थ हले ।
दे पसिअ किमसि रुट्ठा हुं गिण्हसु कणय भायणयं ॥ १० ॥

८. [illegible] अलाहि इति निवारणे । अल गत्वा । गमनेन स्मृतम् इत्यर्थः । अण इति नञर्थे । अदयितानां कान्तारहितानाम् । णाइ इति नञर्थे । इह अस्मिन् वने न कुशलानि । अतः । माइ इति मार्थे । मा इह वने एत । अपि तु स्वपत्नीपार्श्वे गच्छतेत्यर्थः । इतीव । हद्धी इति निर्वेदे । सनिर्वेदं यथा भवति एवं चौरीभि रुल्लपितम् । कूजितव्याजेन पान्थान् प्रति चौरिकाभिरिदम् उक्तम् इत्यर्थः ॥

॥ अलाहि । "अलाहि निवारणे" [१८९] ॥

अण । णाइ । "अण णाइं नञर्थे" [१९०] ॥

माइ । "माइं मार्थे" [१९१] ॥

हद्धी । "हद्धी निर्वेदे" [१९२] ॥

९. वेव्वे इत्यामन्त्रणे । हे वयस्ये इति भणित्वा संमुखोत्थिते भ्रमरे वारणम् अलिहस्ततलचालनेन निषेधनम् खेदस्तन्निवारणादेव प्रयासः भयम् अलिदशनात् त्रासः तैः कृत्वा वेव्वे इति मल्लिकाम् उच्चेत्री [illegible] भणति ॥

वेव्वे । "वेव्वे भयवारणविषादे" [१९३] ॥

१०-२१. अधुना गाथाद्वादशकेन ग्रीष्मपानक्रीडाम् आह । द्वादशभिः कुलकम् । ग्रीष्मर्तुम् मानयितुम् अनुभवितुं प्रवृत्ता एता

---

१ BD एतम्. २ C अमुना.

हुं तुह पिओ न आओ हुं किं तेणञ सो हु अन्न-रओ।
तुमयं खु माणइत्ता तस्स हु जुग्गा मि सा खु न तं ॥११॥
सहि वव्वरो खु अह धीवरो हुं एसो खु तुज्झ ऊ रमणो।
ऊ इअ हसेइ लोओ इमम्मि ऊ किं मए भणिअं ॥ १२॥
ऊ अच्छरा मह सही थु रे निकिट्ठ कलह-सील अरे।
दासो सि इमाइ हरे सढो सि ओ ओ किमम्मि दिट्ठो ॥१३॥

वारवनिता इति पूर्वोक्तरीत्या यदपि तदपि क्षीवतया संवद्धासंवद्धं लपिन्यो भाषणशीला. पका परिपाकप्राप्ता या द्राक्षास्तासां रसं पिबन्ति पानपात्रैर्धयन्ति ॥ १०. लपनप्रकारमेवाह। वेव्व इति आमन्त्रणे। हे सखि तिष्ठ। हलेति हे सखि निषीद। मामीति हे सखि रमस्व क्रीडां कुरु। हले इति हे सखि क्व यासि। दे इति सामान्येन संबोधने सख्यामन्त्रणे वा। हे सखि [प्रसीद]। किम् असि रुष्टा। हुं इति दाने। वितीर्णम् इत्यर्थः। कनकभाजनं गृहाण।

११. हुं इति पृच्छायाम्। पृच्छाम्यहं तव प्रियो नायात। हुं इति निवारणे श्रुतम्। अस्माकं किं तेनाद्य। नाधुना तेन प्रयोजनम् इत्यर्थः। हु इति निश्चितम्। सोऽन्यस्या रत। खु इति निश्चितम्। त्वं मानवती। हु इति ऊहे। संभावयामि च तस्य योग्या सा अन्या। खु इति ऊहे। संभावयामि च तस्य न योग्या त्वम् असि ॥

१२. हे सखि। खु इति संशये। वर्वरो वा। हुं इति संशये। धीवरो वा। खु इति विस्मये। एष हुअन्नोपि। आश्चर्यम् एष समीपवर्ती तव। ऊ इति गर्हायाम्। निन्दितो रमण। ऊ इति सूचने। दोषाविष्करणपूर्वम् इति अनया रीत्या इमं त्वत्प्रियं लोक सखीजनरूपो हसति। अथ वा ऊ इति आक्षेपे। किं मया भणितं लोको हसति ईदृशम् अमुम् इति। एतद् मम वक्तुं न युक्तम् इत्यर्थः।

१३. ऊ इति आश्चर्यम्। अप्सरा मम सखी। थू इति कुत्सायाम्।

---

१ BD गृ　२ B omits कनक°.　३ CD रत.

अव्वो नओ तुह पिओ अव्वो तम्मेसि कीस किं एसो ।
अव्वो अन्नासत्तो अव्वो तुज्झेरिसो[1] माणो ॥ १४ ॥
अव्वो पिअस्स समओ अव्वो सो एइ रूसणो अव्वो ।
अव्वो कट्ठं अव्वो किं एसो सहि मए वरिओ ॥ १५ ॥
अइ एसि रइ-घराओ वणे मिलाणा[2] सि दइअ-दरवलिआ ।
मुणिमो वणे न मुणिमो तं न वणे कहइ न जमङ्गं ॥ १६ ॥

रे इति संभाषणे । निकृष्ट अधम कलहशील । अरे इति रतिकलहे । रतिकलहकारकेत्यर्थः । हरे इति संभाषणे रतिकलहे क्षेपे च । दासोसि अस्या मत्सख्याः । ओ इति सूचने । शठोसि गूढापराधो वर्तसे । ओ इति पश्चात्तापे । किम् असि दृष्टः । त्वद्दर्शनात् पश्चात्तापो जात इत्यर्थः ॥

१४. अव्वो इति सूचने । नतस्त्वां प्रिय । अव्वो इति कष्टम् । किं ताम्यसि । अव्वो इति संभाषणे । किम् एष समीपवर्ती अन्यासक्त । अव्वो इत्यपराधे विस्मये च । तव ईदृशो मानः । सप्रणये प्रणयिनि मानकरणाद् अपराध आश्चर्यं च ॥

१५. अव्वो इति आनन्दे । प्रियस्य समयः आगमनलक्षणः । अव्वो इति आदरे । एति आगच्छति स मद्वल्लभ । अव्वो इति भये । निर्भेमि रोषण स्तोकापराधेपि कोपन स । अव्वो इति खेदे विषादे च । कष्टं यथा भवति एवं सखि विषण्णा चाहम् इत्यर्थः । अव्वो इति पश्चात्तापे । अनुतप्तास्मि किम् एष सखि मया वृतः ॥

१६. अयीति संभावयामि । त्वम् एषि आगच्छसि रतिगृहात् । वणे इति संभावयामि । यतो दयितेन उपभुक्ता सती म्लाना विच्छायासि । वणे इति विकल्पे । जानीमो वा न जानीम । परं वणे इति निश्चितम् । तद् नास्ति यद् अङ्गं न कथयति । दन्तक्षतादिप्रकट-

१ C तुम्भेरिसो. २ D मिलाणा.

दासो वणे न मुच्चइ मणे पिओ तुज्झ[1] मुच्चइ स अम्मो ।
पत्तो खु अप्पणो च्चिअ तए मयं चेअं[2] निउणाए ॥ १७ ॥
पाडिक्कं दइआओ ताण वयंसीओ पाडिएक्कं च ।
पत्तेअं मित्ताइं उअ एमो एइ भामन्तो ॥ १८ ॥
देक्ख तुहेसो दइओ कहमिहरा पुलइआ मि दट्ठुमिमं ।
भणिमो न वयमिअरहा झुणिअमिमं एक्कमरिअं ति[3]॥१९॥

नाद् अङ्गमेव सुरतक्रीडितं प्रतिपादयतीत्यर्थ. । उपसृष्टस्य तथात्वात् [४. ३९५] दरवलः ॥

१७. वणे इत्यनुकम्प्ये । मणे इति विमर्शे । अन्ये मन्ये इत्यर्थेपि इच्छन्ति । अहं विमृशामि मन्ये वा प्रियस्तव दास अनुकम्प्य इति न मुच्यते ॥ स प्रियं अम्मो इति आश्चर्यम् स्वयमेव प्राप्त. खु इति आश्चर्यम् त्वया निपुणया [स्वयमेव] मुच्यते ॥ निपुणयेति सोल्लुण्ठम् । ज्ञातं तव नैपुण्यं यद् अत्यन्तप्रणतं प्रेयांसं स्वयं गृहम् आगतम् अवमन्यस इत्यर्थः ॥

१८. काचित् सखी कलिकौतुकिनी कांचन प्रति प्रियव्यलीकानि साक्षादेव दर्शयति । प्रत्येकं दयिता अन्या वल्लभाः प्रत्येकं तासां दयितानां वयस्याश्च प्रत्येकं मित्राणि च तासाम् अनुकूलानि भाषमाणः आवर्जनार्थम् आलपन् । उअ इति पश्य । एष त्वत्प्रिय. एति आगच्छति ॥

१९. पश्य तव एष दयित. । कथम् इतरथा इमं दृष्ट्वा पुलकितासि । न च कूटभाषित्वम् अस्मासु आरोप्यम् यतो न वयम इतरथा पुलकावलोकनं विना भणाम । अत. एकमरिअंति झगिति सांप्रतमेव वा इदं तवायं वल्लभ एवेति ज्ञातम् ।

---

१ C तुज्झ. २ BC चेव. ३ BC पि. ४ BC त्वत्प्रिय. ५ B वस्यश्च, ६ BD एक्कसरिअमिति.

मा तम्म मोरउल्ला दर-विअसिअ-बन्धुजीव-कुसुमोट्ठि ।
अणुसोचसि धुत्तमिमं सरल सहावे किणो रमणं ॥ २० ॥
वार-विलया इ एआ गिम्ह-सुहं माणिउं पयट्टा जे ।
इअ जं वि तं पि लविराओ पिअन्ति र पिक्क-दक्ख-रसं ॥२१॥

२०. दर इति अर्धेन ईषद् वा विकसितं यद् बन्धुजीवकुसुमं जपापुष्पं तद्वद् ओष्ठौ यस्यास्तस्या संबोधनम् । मोरउल्ला इति मुधा त्वं मा ताम्य । तथा । किणो इति प्रश्ने । हे सरलस्वभावे धूर्तं शठम् इम रमण किम् अनुशोचसि । मायाविनोऽस्य अनुशोचनं कर्तुं नोचितम् इत्यर्थः ॥

वेव्वे । वेव्व । "वेव्व चामन्त्रणे" [१९४] ॥
हला । मामि । हले । "मामि हला हले सख्या वा" [१९५] पक्षे सहि[1]॥
दे । "दे समुखीकरणे च" [१९६] ॥
हु । "हु दानपृच्छानिवारणे" [१९७] ॥
हु । खु । "हु खु निश्चयवितर्कसंभावनविस्मये" [१९८]
ऊ । "ऊ गर्हाक्षेपविस्मयसूचने" [१९९] ॥
थू । "थू कुत्सायाम्" [२००] ॥
रे । अरे । "रे अरे संभाषणरतिकलहे" [२०१] ॥
हरे । "हरे क्षेपे च" [२०२] ॥
ओ । "ओ सूचनापश्चात्तापे" [२०३] ॥
अव्वो । "अव्वो सूचनादुःखसंभाषणापराधविस्मयानन्दादरभयखेदविषाद पश्चात्तापे" [२०४] ॥
अइ । "अइ संभावने" [२०५] ॥
वणे । "वणे निश्चयविकल्पानुकम्प्ये च" [२०६] ॥
मणे । "मणे विमर्शे" [२०७] ॥
अम्मो । "अम्मो आश्चर्ये" [२०८] ॥

---

1 BC सही. 2 BD ज पि.

एक्केक्कमेस स महू अम्बो वि हु एक्कमेक्कमेसो सो ।
लोआ हणिही पहिआऽलीण रवेणेममाह वणं ॥ २२ ॥

अप्पणो । "स्वयमोर्थे अप्पणो न वा" [२०९] पक्षे सयं ॥
पाडिक्कं । पाडिएक्कं । "प्रत्येकम. पाडिक्कं पाडिएक्कं" [२१०] । पक्षे पत्तेअं ॥
उअ । "उअ पश्य" [२११] । पक्षे देक्ख ॥
इहरा । "इहरा इतरथा" [२१२] पक्षे इअरहा ॥
एक्कसरिअं । "एक्कसरिअं झगिति संप्रति" [२१३] ॥
मोरउल्ला । "मोरउल्ला मुधा" [२१४] ॥
दर । "दरार्धाल्पे" [२१५] ॥
किणो । "किणो प्रश्ने" [२१६] ॥
[इ । जे । र । "इजेराः पादपूरणे" [२१७] ॥
वि । पि । "प्यादयः" [२१८] ॥

इति प्राकृतद्व्याश्रयमहाकाव्ये अष्टमस्याध्यायस्य उदाहरणप्रतिपादनद्वारेण द्वितीयः पादः संपूर्णः ॥

---

२२. एकैकं पृथक्पृथग् यथा भवति एवम् एष स मधुः मधूकः तथा एकैकम् आम्रोपि । हु इति संभावयामि । भो लोकाः पान्थान् हनिष्यति इदम् आह अलीनां रवेण गुञ्जितव्याजेन वनं काननं कर्तृ । अन्योपि अध्वन्यान् प्रति कृपालुतया कश्चिद् अवस्थितांश्चौरादीन् घातकान् कथयतीत्युक्तिलेश· ॥

एक्कमेक्कम् । "वीप्स्यात् स्यादेः" [१] इत्यादिना वीप्सार्थात् पदात् परस्य स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे पदे परे मो वा । पक्षे एक्केक्कम् ॥

अम्बो । "अतः सेर्डोः" [२] इति डो ॥

एस एसो । स सो । "वैतत्तदः" [३] इति डो वा ॥

लोआ । पहिआ । "जस्शसोर्लुक्" [४]

इम । "अमोऽस्य"[५]इति अमोऽस्य लुक् । "शेषेऽदन्तवत्"[३.१२४] इत्यदन्तवत्त्वात् ॥

खज्जूरेहि पिआलेहिँ फणसेहिँ अवि दंसिअ-फलत्तो ।
हरिसाओ दूराउ वि उज्जाणमिमं न को सिहइ ॥ २३ ॥
सिरिसाहिन्तो तह किंसुआहि बउला य महमहिअ गन्धो ।
देसत्तो गामाओ नयराउ वि कं न आणेइ ॥ २४ ॥
पत्थाहिन्तो रामेसुन्तो देवेसराहि वि अणूणो ।
धारा-हरस्स मज्झे तओ गओ सज्जिअम्मि निवो ॥ २५ ॥

अलीण । रवेण । टामोर्णः " [६] इति टाया आमश्च णः ॥

२३. खर्जूरैः प्रियालैः राजादनैः पनसैश्च कृत्वा दर्शितं च तत् फलं च एतस्मात् प्रकटितफलाद् अत एव हर्षाद् दूराद् अनासन्नदेशादपि को न उद्यानम् इदं स्पृहयति । अपि तु तत्तद्वृक्षफलास्वादवाञ्छया सर्वोपि सहर्षम् इदम् अभिलपतीति भावः ॥

खज्जूरेहि । पिआलेहिँ । फणसेहिँ । " भिसो हि हिँ हिं " [७] ॥

२४. शिरीषात् तथा किंशुकाद् बकुलाच्च प्रसृत्य गन्धः कर्ता देशेभ्यो ग्रामेभ्यो नगरेभ्योपि कं न आनयति किं तु तेन गन्धेन कृष्टः सर्वतः सर्वोप्यागच्छतीत्यर्थः ॥

फलत्तो । हरिसाओ । दूराउ । सिरिसाहिन्तो । किंसुआहि । बउला । "ङसेस् त्तो दो दु हि हिन्तो लुक् " [८] इति ङसेः षड् आदेशाः ॥

२५. अथ ग्रीष्मर्तुविलाससर्वस्वभूतं जलकेलिक्षणं विवर्णयिषुः जलयन्त्रगृहनृपप्रवेशपूर्वं जलयन्त्रगृहवामादिदेशतद्वितर्दिमकरमुखस्फटिकस्तम्भद्वारोत्तरङ्गपञ्चालिकाकर्णादिप्रदेशेभ्यस्तत्साधनभूतं जलनिर्गमम् आह । पार्थेभ्यः पाण्डवेभ्यः रामेभ्यः रामचन्द्रपरशुरामबलभद्रेभ्यः इन्द्रेभ्योपि अनूनः । सर्वोत्तम इत्यर्थः । नृपः धारागृहस्य जलयन्त्रगेहस्य सज्जिते सकलोपकरणोपेते मध्ये ततो दौवारिकाद् ग्रीष्मप्रादुर्भावश्रवणानन्तरं गतः प्रविष्टः ॥

---

१ BD सिरसा°. २ BO किं. ३ B सिरसा°.

रेहन्ता वण-भागा तओ पलोट्टा जवा जलाणोघा ।
वामाउ दाहिणाओ समुहत्तो पच्छिमाहिन्तो ॥ २६ ॥
वेइअ-मयर-मुहाहि अ आ-मूल-सिरं च फलिह-थम्माओ ।
वारोत्तरङ्गयाओ नीहरिआ वारि-धाराओ ॥ २७ ॥
पञ्चालिआहि मुक्कं कण्णेसुन्तो जलं मुहासुन्तो ।
हत्थेहिन्तो चरणाहिन्तो वच्छाहि उअरेहि ॥ २८ ॥

देसत्तो । गामाओ । नयराउ । पत्थाहिन्तो । रामेसुन्तो । देवेसराहि । "भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो" [९] इति भ्यसः षड् आदेशाः ॥

धारा-हरस्स । "ङसः स्सः" [१०] ॥

मज्झे । सज्झिअम्मि । "ङे म्मि ङेः" [११] इति ङेर्डित् एकारः म्मिश्च ॥

२६. ततो राज्ञो यन्त्रगृहप्रवेशाद् ऊर्ध्वं वनभागान् प्लावयन्तो जवात् जलौघाः प्रवृत्ताः । कथम् । वामात् । दक्षिणात् । संमुखात् । पश्चिमात् । पार्श्वपृष्ठाग्रप्रदेशस्थजलयन्त्रप्रादुर्भूतजलप्रवाहैर्वेगेन काननान्तराला व्याप्ता इत्यर्थः ॥ प्लवतेः वक्षादित्वात् [४.३१५] रेहादेशः ॥

२७. वेदिकायां वितर्दौ यानि मकरमुखानि तेभ्यश्च मूलं च शिरश्च ते अभिव्याप्यामूलशिरो यथा भवति एवं स्फटिकस्तम्भेभ्यश्च द्वाराणां यान्युत्तराङ्गाणि ऊर्ध्वदारुणि तेभ्यश्च वारिधारा निःसृताः ॥

रेहन्ता । वण भागा । जवा । जलाण । वामाउ । दाहिणाओ । समुहत्तो । पच्छिमाहिन्तो । मुहाहि । थम्माओ । गयाओ । "जश्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः" [१२] । एषु अतो दीर्घः । ङसिनैव सिद्धे त्तोदोदुग्रहणं भ्यसि एत्वबाधनार्थम् ॥

२८. कर्णेभ्यः मुखेभ्यः हस्तेभ्यश्चरणेभ्यो वक्षोभ्यः उदरेभ्यः पञ्चालिकाभिः शालभञ्जिकाभिर्जलं मुक्तम् ॥

---

१ BC नगराउ.

वेएणं सम विसमे पूरन्तेहिं जलेहि कूवेहि ।
खन्धेसु तुसार-मिसा तरूहिँ पुलउ व्व पायडिओ ॥ २९ ॥
दट्ठुं तं छणमच्छीहिँ जणो उज्जाण भूमिसु अमन्तो ।
तत्थ गिरीसु तरूओ गओ गिरीओ तरूसुं च ॥ ३० ॥
पक्खेसु चउसु दारेसु चऊसु चऊहि सालभञ्जीहि ।
चउहि करएहि तुछं पलोट्टिअं वारि धारीए[1] ॥ ३१ ॥

कन्नेसुन्तो । मुहासुन्तो । हत्थेहिन्तो । चरणाहिन्तो । वच्छाहि । उअरेहि ।
" भ्यसि वा " [१३] । भ्यसादेशे अतो दीर्घो वा ॥

२९ कूपेभ्य इति उपात्तविषये अपादाने पञ्चमी । तत कूपाद् नि:सृत्येत्यर्थ । वेगेन दक्षपुरुषप्रेरितकूपान्तर्वर्तियन्त्रसत्त्वाज्जवेन समविषमान् प्राञ्जलनिम्नोन्नतप्रदेशान् पूरयद्भिर्जलै कृत्वा तरुभि कर्तृभि । मूलात् शाखावधय प्रकाण्डा । तेषा मस्तकानि स्कन्धास्तेषु पुलक इव वेगविनि सृतजलप्रवाहोच्छलिततद्बिन्दुसंदोहविष्वग्व्याप्तत्वेन रोमाञ्च इव प्रकटित. व्यक्तीकृत ॥

वेएण[2] । सम-विसमे । "टाणशस्येत्" [१४] इति एकार ॥

कन्नेसुन्तो इत्यादि । पूरन्तेहिं । जलेहि । कूवेहि । खन्धेसु । "भिस्भ्यस्सुपि" [१५] एषु अत ए ॥

३० तत्र सर्वर्तुपुष्पजातियुक्तत्वात् प्रसिद्धासु उद्यानभूमिषु अमान् संकीर्णत्वेन अवस्थातुम् अपारयन् तम्[3] आश्चर्यकारिक्षण मकरमुखादिजलैयन्त्र[4]निर्गममहोत्सवम् अक्षिभिर्द्रष्टुं जनस्तरुभ्यो गिरिषु गिरिभ्यस्तरुषु च गत । निरन्तरायम् अवलोकयितुम् उच्चोच्चतरप्रदेशेष्वारूढ इत्यर्थ ॥

तरूहिं । अच्छीहिं । गिरीसु । तरूओ । गिरीओ । तरूसु । " इदुतो दीर्घ " [१६] ॥ घचित्र । भूमिसु ॥

३१. पक्षेषु स्तम्भादिपार्श्वेषु चतुर्षु द्वारेषु पार्श्वगृहग्रामगृहमुखेषु

१ D धाराए २ D वेगेग ३ D त तत्राश्चर्य°. ४ D °यन्त्रजल°.

थम्भ-सिहराहि चउओ चऊओं वेई-मुहाहि सिञ्चीअ ।
कील-गिरी कील-तरू जल-पूरो उरुं अमन्द-गई ॥ ३२ ॥
साऊ जलोह-पन्ती जइ एसा किं दहिं महुं किं वा ।
इअ नम्म-पडू जल-पाण-रई लवइ म्ह विड-लोओ ॥ ३३ ॥
मयणग्गउ तह विरहग्गओ वि संधुक्किआ चिरं जेहि ।
अइ-मलय-वायओ वायउ व्व हूआ जल-प्पवहा ॥ ३४ ॥

चतुर्षु वर्तमानाभिश्चतसृभिः शालभञ्जिकाभिः चतुर्भिः करकैर्वारि-घटिकाभिः कृत्वा तुल्यं युगपद् धारया वारि पर्यस्तं मुक्तम् ॥

३२. स्तम्भशिखरेभ्यश्चतुर्भ्यः वेदिकामुखेभ्यश्चतुर्भ्यः अमन्दगतिः शीघ्रप्रवृत्तिः उरुर्महान् जलपूरः क्रीडार्थं कृताः गिरयः क्रीडागिरयस्तान् तथा क्रीडातरून् असिञ्चत् औक्षत् ॥

चउसु चऊसु । चउहि चऊहि । चउओ चऊओ । "चतुरो वा "[१७] इति दीर्घो वा ॥

कीलगिरी । कील-तरू । " लुप्ते शसि " [१८] इति दीर्घः ॥

३३. स्वादुः जलौघपङ्क्तिः मकरमुखादिनिर्गतजलप्रवाहपरंपरा यद्येषा तदा किं दधि किं वा मधु । शरीरसौख्यस्य अमृतमधुरया अनयैव कृतत्वाद् नैताभ्यां प्रयोजनम् इत्यर्थः । इति नर्मणि परस्परं मस्करौ पटुः जलपानरतिर्विटलोकः पिङ्गजनो लपति स्म ॥

साऊ । पन्ती । पडू । रई । "अक्लीबे सौ" [१९] इति दीर्घः । अक्लीब इति किम् । दहिं । महुं । केचिद् दीर्घत्व विकल्पमादेशमिच्छन्ति । उरुं अमन्द गई ॥

३४. मदनाग्नयस्तथा विरहाग्नयोपि यैश्चिरं संधुक्षिताः संदीपिताः ते वायव इव जलप्रवाहा भूता जाताः । तत् किं मलयवायव इव । नेत्याह । अतिक्रान्तमलयवायवः । पान्थसार्थस्य अधिकतरं मदनाभि-

जलिअग्गिणो व्व जल-वाउणो वि विरहीण साहवो नासि ।
अह वा विहिम्मि वामे साहू वि न साहुणो हुन्ति ॥३५॥
कीला-गिरिणो साहउ कीला-तरुणो वि साहओ जाया ।
नीक-पवाहेहि जओ गिरी तरू वा जल-सलोणा ॥ ३६ ॥
उच्चिणिअ बहू तरुणो काउं गिरिणो व्व बहु-कुसुम-रासी ।
गिरिणो तरुणो अ तले कुसुमाभरणाइँ रइआइं ॥ ३७ ॥

विरहाग्निदीपनात् तेभ्योप्युत्कृष्टा इत्यर्थ । अत्र तच्छब्दो ज्ञेय. ॥

३५. ज्वलिताग्नय इव जलेन मिश्रा वायवो जलवायवस्तेपि विरहिणां पान्थाना ज्वलिताग्नय इव साधव उपकारका नासन् । अधिकतरं संतापमेव चक्रुरित्यर्थ । अथ वा युक्तमेवैतत् । विधौ वामे प्रातिकूले सति साधवोपि हिता अपि न साधवो हिता भवन्ति ॥

मयणग्गउ विरहग्गओ । वायओ वायउ । " पुसि जसो डउ डओ वा " [२०] इति अउ अओ इत्यादेशौ । पक्षे अग्गिणो । वाउणो ॥

३६. नीकाना कुल्याना प्रवाहै कृत्वा क्रीडागिरय. साधव' प्रधाना. क्रीडातरवोपि साधवो जाता. । यतो गिरयस्तरवो वा जलेन सलवणा लावण्योपेता भवन्ति ॥

साहवो । "वोतो डवो "[२१]इति जसो डित् अवो । पक्षे साहू । साहुणो । साहउ । साहओ ॥

३७. उच्चित्य बहूंस्तरून् ततः कृत्वा गिरीनिव अत्युच्चत्वात् पर्वतानिव बहुकुसुमराशीन् गिरेस्तरोश्च तले अथ कुसुमाभरणानि जलकेलिक्षणोचितानि पर्णपूरादीनि रचितानि । दंपतिभिरिति शेष ॥

कीला-गिरिणो । कीला तरुणो । तरुणो । गिरिणो । "जस्शसोर्णो वा"[२२] इति णो । पक्षे गिरी । तरू । बहू । रासी ॥

---

१ BCD दंपतीभि°.

गुरुणो कीला-गिरिणो निवडिअ निज्झर-जलाइँ जायाइं ।
चन्दण-घुसिणच्छाइं दहिणो महुणो सिरि-हराइं ॥ ३८ ॥
लीला-गिरीउ चङ्गिम-गुरूउ निज्झर-जलाइँ सहिआइं ।
अखलिअ-गइस्स किर रइ-पहुस्स जय-वेजयन्तीओ ॥३९॥
रइ-अहिवइणा पहुणा तइआ पवलेण तरुण-मिहुणाण ।
दहिणा दहिं व महुणा महुं व मिलिअं मणेण मणं ॥ ४० ॥

३८. गुरोः महतः क्रीडागिरेः सकाशाद् निपत्य निर्झरजलानि चन्दनघुसृणवन्ति सन्ति चन्दनमिश्रितत्वाद् दध्नः घुसृणमिश्रितत्वाच्च मधुनः सकाशात् श्रियं हरन्ति चोरयन्ति दध्नो मधुनो वा संबन्धिनीं श्रियं हरन्ति श्रीहराणि जातानि । तदधिकशोभाकलितानि संवृत्तानीत्यर्थः ॥

३९. चङ्गत्वेन प्रधानत्वेन गुरोर्गरिष्ठात् लीलागिरेः सकाशाद् निर्झरजलानि अस्खलितगतेः अविलङ्घिताज्ञस्य रतिप्रभोः किर इति इवार्थत्वात् जयवैजयन्त्य इव राजितानि द्राघीयस्त्वनिर्मलत्वाभ्यां जयपताका इव शोभितानि ॥

गिरिणो । तरुणो । गुरुणो । कीला गिरिणो । दहिणो । महुणो । "टसिङसोः पुंक्लीबे वा" [२३] इति णो । पक्षे गिरीउ । गुरूउ । °गइस्स । पहुस्स ॥

४०. प्रभुणा स्वाज्ञाविधापनात् समर्थेन तदा लीलागिरिनिपतन्निर्झरवारिप्रवाहावसरे प्रबलेन सर्वसामग्रीयुक्तत्वेन प्रचण्डेन रत्यधिपतिना तरुणमिथुनानां युवदंपतीनां दध्ना दधीव मधुना मध्विव मनसा मनो मेलितम् ऐक्यं प्रापितम् ॥

अहिवइणा । पहुणा । दहिणा । महुणा । "टो णा" [२४] इति णा । ङसिङसोरित्यस्य व्यावृत्तिरपि । इदुत इत्येव । मणेण । द इति किम् । दहिं महुं ॥

मणं । "क्लीबे स्वरान्म् सेः" [२५] इति सेः म् । केचिद् अनुनासिकमपीच्छन्ति तदा । दहिँ महुँ ॥

कुल्ल-जलाइं अइसीअलाइँ विमलाणि पेच्छ पवहन्ति ।
इअ भणिरा महिलाओ जल-केलि-छणे पयट्टाउ ॥ ४१ ॥
हारावलि मुत्ताउ वि जलाहयाओ जलम्मि निवडन्ता ।
अगणिअ जले विलुलिआ का वि मयच्छी हसन्तीआ ॥४२॥
मउवीओ तणुवीआ पेच्छ जले संचरन्ति लीलाअ ।
रम्माइ बहु-विहाए ठाणं अच्छर-सरिच्छाओ ॥ ४३ ॥

४१. अतिशीतलानि विमलानि कुल्याजलानि प्रवहन्ति स्रोतोरीत्या गच्छन्तीति पश्य इति भणित्र्य परस्पर भाषमाणा महिला युवत्य जलकेलिक्षणे प्रवृत्ता । कान्तै सहेति शेष ॥

जलाइं । अइसीअलाइँ । विमलाणि । "जश्शस इँइणय सप्राग्दीर्घा" [२६]॥

४२. अधुना तदेव जलकेलिक्षण पट्त्रिंशता गाथाभि प्राह । जलैराहतास्ताडिता अत एव जले निपतन्ती भ्रश्यन्ती हारावलिमुक्ता अपि आस्ता वस्त्रादिक मुक्ताकलापमुक्ता अपि अगणयित्वा अनादृत्य हसन्ती [1]प्रियै सह यस्करिपरा कापि मृगाक्षी जले विलुलिता बुडिता॥

महिलाओ पयट्टाउ । मुत्ताउ जलाहयाओ । "स्त्रियाम् उदोतौ वा" [२७] इति जश्शसो [प्रत्येकम्] उदोतौ सप्राग्दीर्घौ । पक्षे भणिरा । निवडन्ता ॥

४३-४५. त्रिभिर्विशेषकम् । अहिलोकयध्वा पातालकन्यकाया सुरवध्वा देवाङ्गनाया तथा यक्षश्च पुण्यजन किंनरश्च किंपुरुषस्तयोर्वध्वा सकाशात् रूपाधिका । ताभ्योपि प्रधाना इत्यर्थ । वध्वा इति जातिविवक्षया एकवचनम् । दयिनाराटस्थतरुणी पार्श्वस्थयुवभि इति पूर्वोक्त भणिता ॥ ४३. तदेवाह । मृद्व कोमलच्छायया अप्सर-सदृशा देवाङ्गनातुल्यास्तन्व्यो नायिका रम्याया बहुविधाया लीलाया

1 D प्रियेण.

पिच्छ ह जल-लहरीए एन्तीइ उदच्छिरीअ पडिरीआ ।
खेलन्ति मज्ज-लुलिआ समराइअ-तरल-कवरीओ ॥ ४४ ॥
अहि-लोअ-वहूए सुर-वहूइ तह जक्ख-किंनर-वहूअ ।
रूवाहिआउ दइआ तइत्थ-तरुणेहि इअ भणिआ ॥ ४५ ॥
को वि वहूओ अइखेअराउ खे खेअरीण पच्चक्खं ।
रममाणीउ अकालीउ लहिअ गण्डूसमुद्धंमिओ ॥ ४६ ॥

स्थान रम्यया वहुविधया लीलया [वा] जले मचरन्तीति पश्य इति योजनाया मृद्ध्य इत्यादिषु प्रथमा । मृद्वी अप्सर सदृक्षास्तन्वी पश्य जले सचरन्ति लीलयेत्यादियोजनाया तु द्वितीया ॥

४४. यत्याम् आगच्छन्त्याम् उदच्छिन्त्याम ऊर्ध्वं यान्त्या पतन्त्याम अधोमन्त्या जललहर्या मध्ये लुलिता गता मकरायिता तदाकारत्वाद् मीनवद् आचरितास्तरलाश्चञ्चला कवर्यो वेणयो यासा तास्तथा खेलन्ति क्रीडन्ति इति पश्य ॥ ४ ॥

हसन्तीआ । तणुवीआ । "ईत सेश्चा वा" [२८] इति आ । पक्षे मयच्छी । मउवीओ ॥

४६. अतिक्रान्ता रूपसौन्दर्याद्याधिक्यात पराभूता खेचर्यो विद्याधरवध्वो यया तस्या रममाणाया क्रीडन्त्या अकालायां अनुकूलाचरणाद् अक्षेपिकाया [वध्वा] सकाशान् खे गगनाङ्गणे खेचरीणा प्रत्यक्ष यथा भवति एव गण्डूप मुखजल लब्ध्वा प्राप्य कापि उद्घुषित । मूर्तप्रेमायमाणप्रियागण्डूषप्रादुर्भव प्रमोदतया पुलकित । घुषि सौत्र ॥

लीलाअ रम्माइ वहु विहाए । लहरीए एन्तीइ उदच्छिरीअ पडिरीआ । वहूए वहूइ । वहुअ । वहूआ इति वा पाठ । "टाङस्ङेर् अद् आद् इद् एद् वा तु ङसे,"

१ BC उद्धसिओ. २ B omits लील्या ३ C तयाक्रा° ४ BC repeat here महिलाओ पयडाउ । मुत्ताउ वल्लहयाओ । स्त्रियाम् उदोतौ वा इति जस्शसो प्रत्येकम् उदोतौ सप्राग्दीर्घौ । पक्षे मन्दिरा ॥ ५ CD insert प्राप्ति after गण्डूष°.

रममाणाए कालाइ इमीए कीइ काइ अ इमाए ।
रे अज अजाइ रमसे त्ति का वि भणिउं हणीअ पिअं ॥४७॥
जीओ तीओ मुद्धा जाओ ताओ वि तह विअड्ढाओ ।
तरुणीण जाण ताण वि जल-दन्द-रणे पयट्टाओ ॥ ४८ ॥
अच्छीण कज्जल-सिरी जा सा गलिआ न काण उम्मीहीं ।
कं पि हु तं नयण-सिरिं ता पत्ता जं जणो सिहइ ॥ ४९ ॥

[२९] इति प्रत्येकम् अत् आत् इत् एत् इत्यादेशाः। ङसेस्तु वा। पक्षे वहूओ इत्यादि । टादीनाम् इति किम् । सरिच्छाओ इत्यादि ॥

लीलाअ । रम्भाइ । बहुविहाए इत्यादि । 'नात आत्" [३०] इति स्त्रियाम् आदन्ताट्टादीनाम् आ आदेशो न ॥

खेअरीण । "प्रत्यये ङीर्न वा" [३१] । अणादिसूत्रेण प्रत्ययनिमित्तो यो ङीरुक्त· [है० २. ४. २०] स स्त्रियां नाम्नो वा । पक्षे खेअराउ ॥

४७. रममाणया क्रीडन्त्या कालया तिरस्कारपरया कया कुत्सितया अनया कया तथा अनया च अजया भर्तृप्रसादनकलाविकलत्वेन पशुप्रायया सार्धं रे अज कान्ताप्रसादनानिपुणत्वेन पशो त्वं रमसे इति पूर्वोक्तं भणित्वा कापि प्रियं जघान जलैरताडयत् ॥

रममाणीउ । अकालीउ । इमीए । "अजातेः पुंस "[३२]। अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गात् स्त्रियां वर्तमानाद् ङीर्वा । पक्षे रममाणाए । कालाइ । इमाए ॥

४८. यासां तासामपि तरुणीनां मध्ये यास्ता मुग्धा अकृत्रिममनोहरा. तथा यास्ता अपि विदग्धा· कटाक्षविक्षेपादिभिः प्रियावर्जने प्रवीणा जलद्वन्द्वरणे प्रिये सह जलकेलौ प्रवृत्ताः ॥

४९. अक्ष्णां या कज्जलश्री अञ्जनशोभा सा यासाम् ऊर्मिभि· स्तरङ्गै· न गलिता । किं तु सर्वासां सा गलिता क्षालितेत्यर्थः ॥ परं कामपि । हु इति आश्चर्यम् । ताम् अद्भुतां नयनश्रियं ता नायिका प्राप्ता यां जनः स्पृहयति । कज्जलापगमे हि नयनयोर्निःश्रीकता

घण-छाहि-कयलि-छाये हलद्दि-गोरी हलद्द-गोरीहि ।
विलया जलम्मि रमिआ ससाउ दुहिआउवन्नोन्नं ॥ ५० ॥
तर फलिहं कट्ठ अरे न लवसि किं अज्ज मा लवसु अज्जो ।
पइ नेसि पई मेसु व भणीअ इअ का वि जल-मज्झे ॥५१॥

भवति । परम् एतन्नयनानां तथाभावेपि स्वभावमनोहरत्वाद् एतानि सर्वोपि सतृष्णम् ईक्षत इत्यर्थः ॥

कीइ काइ । जीओ तीओ । जाओ ताओ । "किंयत्तदोऽस्यमामि" [३३] । एभ्यः स्त्रिया डीर्वा । अस्यमामीति किम् । का । जाण ताण । जा सा । काण । कं तं जं ॥

५०. घना चासौ छाया च आतपाभावो घनच्छाया तया युक्ताः कदल्यो रम्भास्तासां छाया पङ्क्तिस्तस्यां जले च हरिद्रावद् गौर्यः गौरवर्णास्ताभिः सह हरिद्रागौर्यो वनिता रताः क्रीडिताः । निरुपमस्नेहयुक्तत्वाद् यकाभिर्हरिद्रागौरीभिः सार्धं ता रमन्ते तासां मन्यन्ते स्वसारो भगिन्यस्ता इव दुहितरः पुत्रिकास्ता इव चेति ॥

छाहि छाये । हलद्दि-गोरी हलद्द-गोरीहि । "छायाहरिद्रयोः" [३४] । अनयोः आप्प्रसङ्गे स्त्रियां डीर्वा ॥

ससाउ । दुहिआउ । "स्वस्रादेर्डा" [३५] इति स्त्रिया डित् आः ॥

५१. अरे इति संभाषणे । हे काष्ठ नीरसत्वाद् दारो त्वं परिघां रथार्ति तर अतिक्रमय । सरसविचक्षणोचिते जलकेलिक्षणे किं मम पार्श्वे तिष्ठसीत्यर्थः । काष्ठं किल तीर्त्वा तटीं गच्छतीत्युचितेरः । तया किम् अयं आर्य या न लपसि भणिते प्रत्युत्तरं न ददासि । मा वा अयं आर्य वा लप । तथा पते भर्तः नैपि मत्पार्श्वं नागच्छसि । मा वा पते एहि । स्वसमीहितं कुर्वित्यर्थः । इति पूर्वोक्तं कापि जलमध्ये घमाण भर्तुरमे उवाच ॥

---

१ BC हलिद्दि°. २ D भगिनेपि.

निग्घिणया सढ-पिअरं ओसर निग्घिणय मुञ्च धिट्ठ-पिअ ।
का वि जलन्तर-कड्डिअ-कडिल्लयं इअ भणीअ पिअं ॥५२॥
कत्तार कया किमहं सुणसु वयंसे निरिक्खसु वयंसा ।
अम्मो अन्नाइ पिओ रमए कीए वि इअ रुन्नं ॥ ५३ ॥
सहि वर-वहु चयसु इमं गामणिमिव खलपुणो वहूइ इह ।
वारिणि इमाइ रमिरं इअ का वि सहीइ सिक्खविआ ॥५४॥

फलिह । "ह्रस्वोऽमि" [३५] इति ह्रस्व ॥
कट्ठ । "नामन्यात् सौ म" [३७] इति "क्लीबे स्वरान्म् से" [३ २५] इति यो म उक्त स न ॥

५२ हे निर्घृण निःकृप हे शठाना पित अतिशयकूटकरणाद् मायाविनाम आद्य त्वम् अपसर मद्दृष्टिगोचराद् गच्छ । तथा हे निर्घृण धृष्टाना व्यक्तापराधाना पितस्त्व मुञ्च मा मद्वस्त्रादिक स्प्राक्षी । जलस्य अन्तर मध्य तस्मिन् कृष्टम् अपासित कम्यम् अधस्तनवस्त्र येन त प्रिय कृत-व्यलीक दयितम् इति पूर्वोक्त कापि वभाण निरभर्त्सयत् ॥

अत्र अनो । पद पई । निग्घिणया निग्घिणय । "डो दीर्घो वा" [३८] इति डो दीर्घो वा ॥

पिअ । "ऋतोऽद् वा" [३९] इति अकार अन्तादेश । पक्षे पिअर ।

५३ हे कर्त स्रष्ट किमह कृता । एव प्रियापमाने सति मज्जन्मनो निरर्थकत्वात् किमह सृष्टा । तथा हे वयस्ये सखि शृणु मद्वाक्यम् आकर्णय । तथा वयस्ये निरीक्षस्व । तथा हे अम्ब मात अन्यस्याम् अपरकान्ताया प्रियो रमते इति अनया रीत्या कयापि रुदितम् ॥

किमहं । "नाम्न्यरं वा" [४०] इति अर । पक्षे पिअ । नाम्नीति किम् । कत्तार ॥

वयस्य । "वाप ए" [४१] इति आप एत्वम् । पक्षे वयसा ॥ बाहुलकात् क्वचिद् आत्वमपि । अम्मो ॥

५४. सखि वरवधु प्रधानपत्नि इह ग्रीष्मे वारिणि जलमध्ये

१ B का मि॰.

जामाउणो रमन्ते उअ वारिणि अपुरवं खु लडहत्तं ।
को अन्नो लडहो सम्भलीहिँ काहिं पि इअ भणिअं ॥५५॥
रे धुत्त-पिआ सि तुमं जग-पिअरा गोरि-संकरा सविमो ।
मा सवसु अप्प-पिअरं तं भत्तारो किमम्हाण ॥५६॥

अनया त्वत्सपत्न्या सह रन्तार रमणशीलम् इम पुरोवर्तिन प्रियम् खलप्व कर्षकस्य वध्वा ग्रामणी भर्ता तमिव । अकृत्यकारितया हालिकम् इत्यर्थ । त्यज मा अङ्गीकार्षी इति अनया रीत्या कापि सख्या शिक्षिता ॥

सहि । वर-वहु । "ईदूतोर्ह्रस्व" [४२] ॥

गामणि । खलपुणो । "क्विप" [४३] इति ह्रस्व ॥

५५ जामातरो दुहितृपतय वारिणि रमन्ते अस्मत्पुत्रिकाभि सह जलकेलिं कुर्वन्ति । उअ पश्य जामातृन् । इति एकया उक्ते सति अपरा प्राह । खु आश्चर्यम् अपूर्वं लोकोत्तरम् । जातिविवक्षया एकवचनात् जामातु । लडह इति देश्यो लटभशब्द संस्कृतो वा सुन्दरार्थ । ततो लडहत्त लटभत्व वा सौन्दर्यम् । ततस्तदन्यापि आह । कोन्य अपरो जामातु सकाशात् लटभ प्रधान । किं तु इत्थ यौवनमाननाद् एष एवेत्यर्थ । इति अनया रीत्या काभिरपि सम्मलीभि तत्क्रीडावलोकनागततटस्थकुट्टिनीभिर्भणित जल्पितम् ॥

५६. त्रिभिर्विशेषकम् । अन्यस्या सपत्न्या । उरेस्तवादित्वात् [४. ३९५] छण्टादेश । उम्पणे जलेन आहनने कृते सति प्रक टेन अनेन मदीयापराधेन निश्चितम् इय मानिनी नहु किमपि कुपिता भविष्यतीति प्रसादयितु समागते प्रियतमे इति अनया रीत्या कयापि रुन्ति साश्रुपातम उक्तम् । तदेवाह । रे त्व धूर्तानां पिता । शाठ्याचरणाद् मायाविना मुख्य इत्यर्थ । असि वर्तसे । अत्रार्थे जगत पितरौ गौरीशङ्करौ । आत्मान बहुमन्यमाना बहुवच- नेन निर्दिशति । वय तुभ्य शपामहे तच्छपथ कुर्म । ततोमौ तद्रक्षनाय मम त्वमेव प्रिया तस्यास्तु सेचन मया एवमेव कृतम्

१ B गामिणि २ CD add परस्पर before जल्पितम्

भत्तारा जाण वसे धन्ना इत्थीण ताण माआओ ।
माआए किं जणिआ किं महिआ माअराउ मए ॥५७॥
देवा पिअरा सरणं संहर कत्तार भुअण-कत्ता मं ।
अन्नाइ छण्ठणे पिअयमम्मि कीए वि इअ रुण्णं ॥५८॥

इत्यर्थे पितृशपथं कुर्वाणस्तया ऊचे । त्वं मह्यं मा शपस्व आत्मपितरम् तच्छपथं मा कार्षीः । यतस्त्वं किम् अस्माकं भर्ता । किं तु तस्या एवेत्यर्थः ॥

५७. एवं भर्तारं निर्भर्त्स्य सनिर्वेदम् आकाशोक्तिमेवाह । भर्तारो यासां वशे आज्ञायां धन्याः कृतपुण्यास्तासां स्त्रीणां मातरो जनन्यः । न पुनस्त्वद्वृ[1]द्धकाया मम मातेत्यर्थः । तथा किं मात्रा अहं जनिता उत्पादिता । अयम् अभिसंधिः । यद्यहं तया नोत्पादिता स्यां तदा नैवं पराभवभाजनं स्याम् इति । तथा किं मातरः ।

ब्राह्मी माहेश्वरी चैन्द्री वाराही वैष्णवी तथा ।
कौमारी चर्ममुण्डा च कालसंकर्षणीति च ॥

इत्यष्टौ देवताविशेषाः । अथ वा ।

अमृताया ब्रह्माणी सिद्धिर्माहेश्वरी च कौमारी ।
वैष्णव्यथ वाराही चामुण्डा मातरः सप्त ॥

इत्येवं सप्त या मया महिताः पूजिताः । किल एतन्मातृपूजनं भर्तृवाल्लभ्याय कृतम् । तच्च नास्ति । तस्मात् तदपूजनमेव श्रेयः ।

५८. देवाः हरिहरब्रह्माणः पितरो मातृपित्राद्याः शरणम् । एवंविधदुःखदग्धाया मम त्राणं सन्तु । तथा भुवनत्रयकर्तः जगत्त्रयनिर्माणकर्तः स्रष्टः मां संहर । येन नैवैतस्माद् आधिर्भवतीत्यर्थः ॥

जामाउणो । " ऋतामुद० " [४४] इति ऋदन्तानाम् उत् वा । बहुवचनस्य व्याप्त्यर्थत्वाद् यथादर्शनं नाम्न्यपि । क्वचिद् भत्तारा । अस्यमौस्विति किम् । पिआ । पिअरा । पिअरं ॥

भत्तारो । भत्तारा । " आरः स्यादौ " [४५] इति आरः ॥

---

[1] BC °द्धि मा°.

दे विन्नवेमि राया रायाणो देसु सव्वओ दिट्ठिं।
उअ रायाणो के वीह के वि राया इह रमन्ते ॥ ५९ ॥
वाणारसीइ रण्णो कुरूण रायाउ अहिअमब्भु-छ्णो।
रण्णो तिउरीए महुराए रायस्स य पयट्टो ॥ ६० ॥
हूणाण राइणा इह उअ रायाणो इमे पहु रमन्ते।
अङ्गाणं रण्णा राइणो तह सगेण राएण ॥ ६१ ॥

माआओ। माआए। माअराउ। "आ अरा मातुः" [४६] इति बाहुलकात् जनन्यर्थस्य आ देवतार्थस्य तु अरा इत्यादेशौ ॥

पिअरा। "नाम्न्यरः" [४७] इत्यरः ॥

कत्ता। "आ सौ न वा" [४८] इति आः। पक्षे कत्तार ॥

५९–७७. एकोनविंशत्या महाकुलकम्। यस्मिन् काले जलेन पूर्णं शालभञ्जिकादिकर्णादिस्थानेभ्यः प्रपतन्नीरेण निभृतं यन्त्रगृहं धारागृहम् यस्मिन् काले [च] जलक्षणो वारिक्रीडा भूतः संवृत्तस्तस्मिन् काले नरेन्द्रस्य श्रीकुमारपालभूपालस्य दौवारिकेण इदं पूर्वोक्तं प्रतिपादितम्। तदेवाह।

दे संबोधने। हे राजन् विज्ञपयामि। किं विज्ञपयसि। हे राजन् सर्वतो दृष्टिं देहि। समन्ताद् राजादीनां जलोक्षणम् ईक्षस्वेत्यर्थः। राजन्निति संबोधनपदं प्रतिक्रियम् अग्रेपि योज्यम्। ततस्तत्परं भूपं ज्ञात्वा आह। उअ पश्य राज्ञः। केपि राजानः इह अस्मिन् प्रदेशे रमन्ते। उअ पश्य राज्ञः। केपि राजान इह रमन्ते ॥

६०. वाराणस्याः काशे राज्ञः सकाशात् तथा कुरूणां राज्ञः सकाशाद् अधिकं गाढतरं यथा इति एवं त्रिपुर्याश्चेदिनगर्या राज्ञो मथुराया राज्ञश्च अभ्युक्षणः प्रवृत्तः ॥

६१. हे प्रभो उअ पश्य राज्ञः। हूणा देशविशेषाः। तेषां राज्ञा

१ D पूर्वोक्तं विज्ञपितं प्रति°.

परओ जदूण रण्णो परओ चेदीण राइणो तह य ।
राइम्मि अराअम्मि अ एगागारं जले कीला ॥ ६२ ॥
इह वारि-मज्जण-छणे राईणमराइणं च समभावो ।
रायं अराइणं तह कीलन्तं पिच्छ राईहिं ॥ ६३ ॥
राईहिन्तो राईसु जन्ति राईण मण-हरा विलया ।
इण्हिं रायाणेहिं उअ जल-कीला-पयट्टेहिं ॥ ६४ ॥
रण्णा अराइणा वि हु उच्छालिज्जन्ति नीर-लहरीओ ।
मगहाण राइणो कोसलाण रण्णो अ सविहम्मि ॥ ६५ ॥

सह इमे पुरोवर्तिनो राजान इह अत्र प्रदेशे रमन्ते । तथा उअ पश्य राज्ञः । अङ्गानां राज्ञा शकानां राज्ञा च सह राजानो रमन्ते ॥

६२. यदूनां यादवानां राज्ञः परतः परत्र देशे तथा चेदयो देशविशेषास्तेषां राज्ञ परतश्च राज्ञि अराज्ञि च तत्पत्न्यादौ एकाकारं प्रतिपत्तिभावाशङ्कारहितत्वेन निर्विशेषं जले क्रीडा अनयोरन्योन्यं नीरैरभ्युक्षणम् अस्ति । राज्ञ इत्यत्र परतस्तसन्तस्य योगे "प्रभृत्यन्यार्थ°" [हे° २. २. ७५] इति दिक्पञ्चमी । अतसन्तस्य तु योगे "रिरिष्टात्" [हे° २. २. ८२] इति षष्ठी ॥

६३. इह अत्र प्रदेशे वारिणा मज्जनं स्नानं तस्य क्षणः कालस्तस्मिन् राज्ञाम् अराज्ञा च पौरजनाना समभाव मिथो जलाघातात् तुल्यत्वम् । तथा इह राजानम् अराजानं च राजभिः सह क्रीडन्तं पश्य ॥

६४. उअ पश्य इदानीं सांप्रतं जलक्रीडायां प्रवृत्तैर्व्याप्रुतै राजभिः सह राजभ्यः राज्ञः सकाशाद् राज्ञां मनोहरा मनोज्ञाश्चित्तावर्जिका या वनिता वारविलासिन्यो राजसु यान्ति । राजमहिला एकान् राज्ञ उज्झित्वा अन्यान् उक्षितुम् उपगच्छन्तीत्यर्थः ॥

६५. मगधानां राज्ञः सकाशात् कोसलानां राज्ञः सविधे समीपे

को वि जुआ सजुआणो अप्पणिआ सह पिअं जले नेउं ।
रुमविअप्पाणेणं अतोसर्सी अप्पणइआ वि ॥ ६६ ॥
सव्वे अन्ने वि निवा खिवन्ति धारा-हरम्मि सव्वस्सि ।
सव्वत्थ रथी-लोए सव्वम्मि जलं तहन्नम्मि ॥ ६७ ॥
अन्नत्थ कुन्तला अन्नस्सि कुसुमाइँ अन्नहिं हारा ।
पिच्छ मयच्छि-जणे मव्वहिं पि रहसेण जल-रमिरे ॥ ६८ ॥
काहिं जाहिं ताहिं इत्थीए रमइ नेस राय-चड्डू ।
कीए जीए तीए वि विअड्ढाए निहिय-चित्तो ॥ ६९ ॥

कोसलानां राज्ञ. सकाशाद् मगधानां राज्ञ सविधे राज्ञा अराज्ञापि खु निश्चितं नीरस्य लहर्य. कल्लोला उच्छाल्यन्ते ।

६६. प्रियाम् अभीष्टां गणिकाम् आत्मना सह जले नीत्वा आत्मना रोपयित्वा सकोपां कृत्वा सयुवा तरुणमित्रपरिवृत. कोपि युवा आत्मनैव अतूतुपत् वचनवैचित्र्येण आवर्जयत् । अपि. एवार्थे ॥

६७. सर्वस्मिन समस्ते धारागृहे सर्वस्मिन् स्त्रीलोके तथा सर्वस्मिन् अन्यत्र मित्रादिषु सर्वे अन्येपि पूर्वोक्तेभ्योऽपरेपि नृपा जलं क्षिपन्ति उच्छालयन्ति ॥

६८. अन्यस्मिन् स्कन्धादिदेशे । विसंस्थुला इति भाव. । कुन्तला. केशपाशा. । अन्यस्मिन् कुसुमानि । अन्यस्मिन् हारा । इति रभसेन औत्सुक्येन जले रन्तरि रमणशीले सर्वस्मिन्नपि मृगाक्षिजने पश्य । इति ज्ञेयम ॥

६९ कस्यां यस्या तस्यामेव विदग्धायामेव कटाक्षादिन्यासे-निपुणस्त्रियां निहितचित्त न्यस्तमना सन् कस्या यस्या तस्याम । अविदग्धस्त्रियाम इत्यर्थ. । एप पुरोवर्ती राजरट्ट न रमते । अपिः एवार्थे ॥

---

१ B °न्यासे.

एअस्सिं ठाणे जल-छणे इमस्सिं हवन्ति नक्खङ्का ।
सव्वेसिं अन्नेसिं जुआण जुअईण य पयासा ॥ ७० ॥
सव्वाणं अन्नाण वि जुआण जुअईण एत्थ हलवोलो ।
न हु कास तास रम्मो केसिं तेसिं न देइ दिहिं ॥ ७१ ॥
कास वि ताम सरिच्छा किंनर-नारीइ किंनरस्स तहा ।
गायन्ति इत्थ रमिरा वारिणि तरुणीउ तरुणा य ॥ ७२ ॥
कस्स वि तस्स जुआणस्स काइ ताए अ एत्थ जुअईऍ ।
न हु दीसइ तणु-लट्ठी जा न सरोमञ्च-कञ्चुइआ ॥ ७३ ॥

७०. एतस्मिन् स्थाने यन्त्रगृहरूपे अस्मिन् जलोक्षणे सति सर्वेषां सर्वासां यूनां युवतीनां संबन्धिनो नखाङ्का नखक्षतानि अन्येषाम् अन्यासां यूनां युवतीना च प्रकाशाः अङ्गरागापगमात् स्वपरप्रकटा भवन्ति ॥

७१. अत्र जलकेलिकाले सर्वेषाम् अन्येषां यूनां सर्वासाम् अन्यासां युवतीनामपि संबन्धी । हलबोलो देश्यः कोलाहलार्थ. । ततः कोलाहलः हु निश्चितं केषां तेषां न रम्य' काम्यः । किं तु सर्वेषां श्रोत्रपुटैः पेय इत्यर्थः । केषां तेषा यूनां कासां तासां युवतीनां न धृतिं ददाति किं तु सर्वेषां हृदयम् आह्लादयतीति भाव. ॥

७२. तथा कस्या अपि तस्याः सर्वोत्कृष्टायाः किंनरनार्याः अमररमण्यास्तथा कस्यापि तस्य सर्वप्रसिद्धस्य किंनरस्य देवगायनस्य सदृशा रूपवेषनिनादादिना तुल्याः रन्त्र्यो रन्तारश्च क्रीडापरास्तरुण्यस्तरुणाश्च अत्र धारागृहे वारिणि गायन्ति गानं कुर्वन्ति ॥

७३. कस्यापि तस्य यूनः कस्यास्तस्याश्च युवत्यास्तनुयष्टिः अत्र यन्त्रगृहे हु निश्चितं यत्तदोर्नित्यसंबन्धात् सा न दृश्यते या न रोमाञ्चः पुलकः स एव तनुव्यापकत्वात् कञ्चुकः सह रोमाञ्चकञ्चुकेन

१ BC तरुणीइ. २ BC जुअईण. ३ BC गु.

पुं-सद्दो जास मणं जस्स य जल-केलि-काल-दुल्ललिओ ।
किस्सा तिस्सा जिस्सा सो जुवईए अणुसरेण ॥ ७४ ॥
कीसे तीसे जीसे पणालिआए पलुट्ठिअं नीरं ।
कीए जीए तीए वि नाहिरं तं न जुअईए ॥ ७५ ॥
काहे वि नाहि-लोए काला वि न वा अमच्च-लोगम्मि ।
कइआ वि न भू-लोए जल-जन्तं एरिसं आसि ॥ ७६ ॥

वर्तते सरोमाञ्चकञ्चुकिका । किं तु सर्वस्य शैत्यहर्षादिना अङ्गयष्टिः सपुलका अभूद् इति भावः ॥

७४. यस्य पुम्शब्दः धर्मादिपुरुषार्थसाधनात् पुमान् इति नाममात्रम् यस्य च मनः चित्तम् । सचेतन इत्यर्थः । जलकेलेः कालस्तत्र दुर्ललितः भोगवाञ्छातत्परः स कां यां तां युवतिम् अनुसरति । पञ्चशरशराघातभीतः स्त्रीमात्रस्यापि पृष्ठानुयायी भवतीति भाव. । " क्वचिद् द्वितीयादेः [३.१३४] इति द्वितीयायाः षष्ठी ॥

७५. कस्या यस्यास्तस्या. प्रणालिकायाः सकाशाद् यद् नीरं पर्यस्तं पतितं तत् कस्या यस्यास्तस्या अपि युवत्याः न बहिरभूत् किं तु सर्वस्यास्तद् अङ्गसङ्गम् आपेत्यर्थः ।" क्वचिद् द्वितीयादेः" [३.१३४] इति पञ्चम्याः षष्ठी । पूर्वार्धे यच्छब्दो ज्ञेय. ॥

७६. कस्मिन्नपि काले न अहिलोके नागसद्मनि । कस्मिन्नपि काले नैव अमर्त्यलोके त्रिदशालये । कस्मिन्नपि काले न भूलोके पृथ्वीपृष्ठे जलयन्त्रम् ईदृशम् आसीत् । अवलोकनपरनिखिलोकालक्षितसततविश्वतोमुखोच्छलितशुचिसुरभ्यमृतधाराधोरणीवहनाद् नैतत्समं बभूव ॥

राया । "राज्ञः"[४९]इति नलोपे अन्त्यस्य णो आत्वं वा । पक्षे रायाणो ॥

जाला जलेण पुन्नं जन्त-हरं जल छणो हुओ जाहे ।
दोवारिएण ताहे विन्नत्तमिमं नरिन्दस्स ॥ ७७ ॥

रायाणो । रण्णो । रण्णो ।। "जस्शस्ङसिङसां णो" [५०] इति णो। पक्षे । राया । रायाउ । रायस्स ॥

राइणा । 'टो णा" [५१] इति णा। पक्षे रण्णा । राएण ॥

राइणा । राइणो । राइणो । राइम्मि । "इर्जस्य णोणाङौ" [५२] इति जस्य इ । पक्षे रायाणो । राएण । रण्णो । अराअम्मि ।

अराइण । अराइण । "इणम् अमामा" [५३] इति जस्य अमाम्भ्या सह इणम् । पक्षे राइँण । राय ॥

राईहिं । राईहिन्तो । राईसु । राईण । "ईद्भिस्भ्यसाम्सुपि" [५४] इति जस्य ई। पक्षे रायाणेहिं इत्यादि ॥

रण्णा । रण्णो। "आजस्य°"[५५] इति टाङसिङस्सु णा णो इत्यादेशापन्नेषु अण् । पक्षे अराइणा । राइणो । सणाणोषु इति व्यावृत्ते रायाउ रायस्स राएण इति प्राग् [६०,६१] उक्तोदाहरणानि इह ज्ञेयानि ॥

सउआणो। "पुस्यन°"[५६]इति अन्नन्तस्य आण । पक्षे यथादर्शन"राज्ञ" [३ ४९] इत्यादिभि राजवत् कार्यम् । पक्षे उआ ॥

अप्पणिआ । अप्पणइआ । "आत्मन°"[५७]इति टाया णिआ णइआ । पक्षे । अप्पाणेण ॥

सव्वे अन्ने । "अत सर्वादे °" [५८] इति सर्वादे अदन्ताजस डित् ए । जस इति किम् । सव्वस्सि ॥

सव्वत्थ । सव्वम्मि । अन्नम्मि । अन्नत्थ । अन्नस्सि ।"ङ स्सिम्मित्थाः "[५९]॥

अन्नहिं । सव्वहिं । "न वानिदं°"[६०]इति हिं वा। बाहुल्कात् किंयत्तद्भ्य स्त्रियामपि । काहिं । जाहिं । ताहिं । पक्षे सव्वस्सि । सव्वत्थ । सव्वम्मि इत्यादि। स्त्रिया तु पक्षे कीए । जाए । तीए । इदमतद्वर्जन किम् । इमस्सि। एअस्सि॥

सव्वसि । अन्नसि । "आमो डेसिं"।[६१]इति डेसिं। पक्षे सव्वाण । अन्नाण। बाहुल्कात् स्त्रियामपि । केसिं । तसिं ॥

जइआ गिम्हो पयट्टओ तइअ चिअ किर आसि पाउसो ।
जाए ताला जल-च्छणे पत्तो अच्छि-वहं खणे तहिं ॥७८॥

कास । तास । "किंतद्भ्यां डास." [६२] इति डासः । पक्षे केसिं । तेसिं॥

कास । तास । जास । "किंयत्तद्भ्यो ङस." [६३] इति डासः । पक्षे कस्स । तस्स । जस्स । बाहुलकात् किंतद्भ्याम् आकारान्ताभ्यामपि डासो वा । कास । तास । पक्षे काए । ताए ॥

किस्सा । जिस्सा । तिस्सा । कीसे । जीसे । तीसे । "ईद्भ्यः स्सा से "[६४] इति स्सा से । पक्षे कीए । जीए । तीए ॥

७८. तदा ग्रीष्मकाले तस्मिन् क्षणे ग्रीष्मप्रवृत्त्यनन्तरमेव जलक्षणे नानाजलयन्त्रादिधारासारादिभिर्जलोत्सवे जाते संपन्ने सति । किल इति संभाव्यते । यदा ग्रीष्मः प्रवृत्तस्तदैव प्रावृड् अक्षिपथं प्राप्ता समस्तजनप्रत्यक्षासीद् इति । अथ च यौगपद्येन ऋतुसंभवेन ग्रीष्मकाले प्रावृड् आसीद् इति भङ्ग्योक्तम् । उत्तरसर्गार्थसूचनमपि कृतम् । वैतालीयं छन्दः ॥

काहे । काला । कइआ । जाला । जाहे । ताहे । जइआ । तइआ । ताला । "डेर्हे°" [६५] इति आहे आला इति डितौ इआ च । पक्षे तहिं इत्यादि ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितप्राकृतद्व्याश्रयमहाकाव्यवृत्तौ चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

कम्हा जम्हा तम्हा वि वण-निउञ्जाउ तत्थ महमहिओ ।
काओ जाओ ताओ वि पक्खओ नीव-गन्धो तो ॥ १ ॥
गायन्ति किणो मोरा कीस पिगी गाइ जम्बु-फल-मत्ता ।
कम्हा वयं जिआमो तत्थ पउत्थेहिँ इअ लविअं ॥ २ ॥
इमिणा इमेण एएण एदिणा किण वि जेण तेण किर ।
सव्व-दिसाण मुहेणं महमहिओ मालई-गन्धो ॥ ३ ॥

१. अथ पञ्चचत्वारिंशता गाथाभिर्ग्रीष्मानन्तरभाविनीं प्रावृषं वर्णयति । ततो ग्रीष्मानन्तरं कस्माद् यस्मात् तस्मादपि । सर्वस्माद् इत्यर्थः । वननिकुञ्जात् कस्माद् यस्मात् तस्मादपि पक्षात् पार्श्वात् समीपदेशात् तत्र प्रावृषि नीपगन्धः धाराकदम्बसौरभ्यं प्रसृतः उच्छलितः ॥

कम्हा । जम्हा । तम्हा । "ङसेर्म्हा" [६६] । पक्षे काओ । जाओ । ताओ ॥ तो । "तदो डो." [६७] इति ङसेर्डो । पक्षे तम्हा ॥

२. कस्माद् मयूरा गायन्ति केकायन्ते । कस्मात् जम्बुफलैर्मत्ता पुष्टा मती पिकी कोकिला गायति मधुरं कूजति । अथ यदि एतयोः शब्दितम् उल्लसति तदा कस्माद् वयं जीवामः । एवं सति न प्राणितुं समर्थ इति भावः । इति तत्र प्रावृषि प्रोषितैः पान्थैर्लपित परस्परम् उक्तम् ॥

किणो । कीस । "किमो डिणोडीसौ" [६८] इति ङसेर्डिणोडीसौ । पक्षे कम्हा ॥

३. येन केनापि तेन लोकप्रसिद्धेन सर्वदिशां मुखेन । केन तेने-

वायं वाएण तिणा केणावि जिणा खु णेहि पहिएहिं ।
परिमुक्को नीसासो भरिऊणं दइअ-रइ-केलिं ॥ ४ ॥
मालइ-लयाइ णाए णेण य पुव्वाणिलेण पहिआण ।
कत्तो वि को वि कत्थ वि अहूअ-पुव्वो हुओ मोहो ॥५॥
अह विन्नत्तं आरामिएण पेच्छसु इमं वणोद्देसं ।
वल्लीहि इमाहि इमो बहल-दलाहिं मणो हरइ ॥ ६ ॥

त्याह। अनेनं प्राच्येन अनेनं अवाँच्येन एतेन प्रतीच्येन एतेन उदीच्येन कृत्वा। किर इति किलार्थे। स च आप्तवादे। मालतीगन्धो जातिपरिमलः प्रसृतः ॥

४. तेन केनापि वातेन वातं परिश्रान्तम् येन कृत्वा खु निश्चितं दयितारतिकेलिं प्रियासुरतक्रीडां स्मृत्वा निचिन्त्य तैः पथिकैः निःश्वासः परिमुक्तः। तथाविधपवनस्य उद्दीपनविभावत्वात्। बहिर्मुखाद् उष्णवातः परित्यक्तः ॥

इमिणा। इमेण। एएण। एदिणा। किण। जेण। तेण। तिणा। वेण। जिणा॥ "इदमेतत्किंयत्तद्भ्यष्टो डिणा" [६९] इति टाया टित् इणा वा॥

५. तया मालतीलतया तेन च पूर्वानिलेन पथिकानां कस्मादपि कुतश्चित्कारणात् कुत्रापि उद्यानोद्देशे कोप्यनिर्वचनीयः अभूतपूर्वः अ संजातचरो मोहः चित्तवैक्लव्यम् अभूत्। अपिः संदेहे ॥

णेहि। णाए। णेण। "तदो णः" [७०] इति स्यादौ णो लक्ष्यानुसारेण। कत्तो। को। कत्थ। "किमः कः" [७१] इति स्यादौ अतसोश्च कः ॥

६. अथ प्रावृड्विजृम्भणानन्तरम् आरामिकेण उद्यानपालकेन विज्ञप्तं श्रीकुमारपालभूपालस्य पुरः प्राञ्जलि प्रतिपादितम्। किं तत् तदेनाह। इमं प्रत्यक्षवर्तिनं वनोद्देशं काननसमीपं पश्य प्रेक्षस्व वा सावधानं निलोकय। सामान्येन वनदर्शनविषयं विज्ञाप्य विशेषेण वर्षासंभवि-

---

१ BC इमेन. २ BC इमेन. ३ B अप्राच्येन, C अराच्येन.

इमिआ पाउस-लच्छी कहइ अयं सिरिफलो वणे अस्सिं ।
समए इमस्सिमलि-किङ्किणी-रवं काम-छत्तं व ॥ ७ ॥
उअ अस्स जम्बु-तरुणो इमस्स दाडिमि-दुमस्स य फलाइं ।
एसु रमिज्जइ आहिं सुगीहि एहिं सुगेहिं च ॥ ८ ॥
इह उज्जाणे समए इमम्मि णं पिच्छ विहसियं नीवं ।
कुडयं च इमं णे अज्जुणे अ ताविच्छए अ इमे ॥ ९ ॥

वृक्षलतापत्रादिसंपदं वनगतां दर्शयन् विज्ञपयति । इमाभिः बहलदलाभिः सान्द्रपत्रपङ्क्तिभिः वल्लीभिः प्रततिभिः कृत्वा अयं वनोद्देशो मनो हरति हृदयम् आवर्जयति ॥

इमं । इमाहि । इमो । "इदम इमः" [७२] ॥

७. अस्मिन् समये सांप्रतम् अस्मिन् वने अयं श्रीफलः बिल्वः अलयः सौरभ्यलोभलग्ना भृङ्गास्त एव तदाकारत्वात् किङ्किण्यः क्षुद्रघण्टिकास्तेषां रवो यत्र तत् तथा एवंविधं कामच्छत्रमिव । तेन कन्दर्पस्य सच्छायत्वात् । इति इयं प्रावृड्लक्ष्मीः कथयति सामर्थ्यात्स्तनयित्नुस्तनितैः प्रतिपादयति ॥

इमिआ । अयं । "पुंस्त्रियोः°"[७३] । इति न वा अयं इमिआ । पक्षे इमो ॥

८. अस्य जम्बुतरोः अस्य दाडिमीद्रुमस्य च फलानि उअ पश्य । तथा एषु फलेषु आभिः शुकीभिः कीरीभिः एभिः शुकैश्च रम्यते परस्परं क्रीड्यते ॥

अस्सिं । अस्स । "स्सिस्सयोरत्" [७४] । इमादेशोपि । इमस्सिं । इमस्स॥ बाहुलकाद् अन्यत्रापि । एसु । आहिं । एहिं ॥

९. अस्मिन् समये सांप्रतम् अस्मिन्नुद्याने इमं नीपं धाराकदम्बम् इमं च कुटजं च यत्सकाल्यवृक्षविशेषं विकसितं पुष्पितम् इमान् अर्जुनांश्च ककुभान् इमान् तापिच्छांश्च तमालान् । अर्थवशाद् वचनव्यत्ययः। इति विवमिनान् पश्य ॥

१ B स्सिं°; C स्सि°. २ BC °लक्ष्मी.

लङ्गलि-वणेण णेणं फुल्लं जूही-वणेण य इमेण ।
कोहलि-वणेहिं णेहिं इमेहिं बिम्बी-वणेहिं च ॥ १० ॥
भू-भागमिणं तह नह-भागमिमं परिमलेण रुन्धन्तं ।
इदमिणामिणमो अ वणं कोआमइ केअईण उअ ॥ ११ ॥
उअ किं पि हु सुन्देरं पाउस-समयस्स से पयट्टस्स ।
सिं कुडयज्जुण-सज्जाण पम्मिलो इत्थ परिमिलिओ ॥१२॥

इह। "इमेर्मेन इः"[७५]। इदमः कृतेमान् डेः स्थाने मेन सह इः। पक्षे इमस्सि।
इह । इमम्मि । " न त्थः " [७६] । इदमः डेः त्थो न ॥

१०. एतेन लाङ्गलीनां शारदीलतानां वनेन अनेन यूथिकानां माधवीलतानां वनेन च एभिः कूष्माण्डीनाम् ओषधिविशेषाणां वनैः एभिर्बिम्बीनां रक्तफलानां वनैश्च फुल्लम् । एतानि लाङ्गल्यादिवनानि पुष्पितानीत्यर्थः ॥

णं । णे ॥ णेणं । [णेहिं]। "णोम्शस्टाभिसि"[७७]इति णः। पक्षे इमं । इमे । इमेण । इमेहिं ॥

११. इमं भूभागं पृथ्वीपृष्ठप्रदेशं तथा इमं नभोभागम् आकाशदेशं परिमलेन सौरभ्येण रुन्धन् व्याप्नुवद् इदम् इदम् इदं च । समस्तमपीति भावः । केतकीनां वनं विकसति पुष्यति[1] उअ पश्य ॥

इणं । " अमेणं " [७८] । पक्षे इमं ॥

इदं । इणं । इणमो । " क्लीबे स्य° " [७९] इति सिअम्भ्यां सह इदं इणमो इणं च ॥

१२. प्रवृत्तस्य प्रसृतस्य । प्रौढिं प्राप्तस्येत्यर्थः । अस्य प्रावृट्समयस्य हु निश्चितम् आश्चर्यं वा किमपि लोकोत्तरं सौन्दर्यम् अस्ति

[1] D पुष्पति.

से चन्दणस्स तह मयनाभीए सिं च अगरु-कलिआण।
कप्पूर-पारियाण य अहिअयरो मालई-गन्धो ॥ १३ ॥
चिञ्चणिअ-तरूणेमाणेआण य कुसुम-दंसणे हरिसो।
कह वि न माइ इमस्सेअस्स य आराम-लोअस्स ॥ १४ ॥
ताण ललिआण ठाणं तस्साणङ्गस्स लङ्गली-कुसुमं।
एआओ एत्ताहे एत्तो अ न एत्थ को लेइ ॥ १५ ॥

उअ पश्य। तथा अत्र प्रावृषि एषां कुटजार्जुनसर्जानां वत्सकककुभशालाख्यद्रुमाणां परिमलः परिमिलितः पिण्डीभूतः। तद्गन्धवैविक्त्यं न ज्ञायत इत्यर्थः॥

किं। "किमः किं" [८०]॥

१३. अस्माद् उपलभ्यमानात् तस्मात् पूर्वम् उपलब्धात् एतस्मात् आसन्नोपलभ्यमानाद् वा चन्दनात्। एषाम् अत्यासन्नोपलभ्यमानपत्तनादिनगराणां तेषां लोकदृष्टमलयादिदेशानां वा चन्दनात्। तथा अस्यास्तस्या एतस्या वा मृगनाभेः आसां तासां वा पुरां मृगनाभेः। आभ्यस्ताभ्य एताभ्यश्च अगुरुकलिकाभ्यः। एभ्यस्तेभ्य एतेभ्यश्च कर्पूरपारिजातेभ्यः। सामर्थ्यात् चन्दनादिगन्धेभ्य इत्यर्थः। मालत्या जातेर्गन्धः परिमलः अधिकतरः। प्रावृट्काले हि मालत्या अतिरुचिरप्रचुरतरसौरभ्यास्पदत्वात्॥ से चन्दणस्स इत्यादिषु "क्वचिद् द्वितीयादेः" [३.१३४] इति पञ्चम्याः षष्ठी॥

१४. एषाम् एतेषां च चिञ्चणिकातरूणाम् अम्लिकावृक्षाणां कुसुमदर्शने सति अस्य एतस्य आरामलोकस्य उद्यानजनस्य कथमपि केनापि प्रकारेण हर्षो न माति अतिवर्तते॥

१५. तस्य अनङ्गस्य तेषां ललितानां विलसितानां स्थानं पदं

---

१ So BC. २ BD °पारयाण. ३ B wants °मानपत्त° up to °गन्धेभ्यः in line 16. ४ CD °मलयजादि°. ५ C अभिवर्तते.

एअम्मि वणोद्देसे ईअम्मि तहा अयम्मि ऊसलइ ।
इणमिणमो एस फुडं सालो जूही सिलिन्धं च ॥ १६ ॥
कुडयं दलइ तमेअं एसा सा जूहिआ महमहेइ ।
एसो सो कन्दलिओ वेणु-कुडङ्गो वि पडिसाहं ॥ १७ ॥

लाङ्गलीकुसुम शारदीलताप्रसूनम् एतस्मात् [एतस्मात्] एतस्माच्च । सर्वसमीपवर्तिदेशाद् इत्यर्थ । अत्र उद्याने को न लाति । परिमल-विकासिसौन्दर्याद्यावर्जितचेता सर्वोपि एतद् गृह्णातीति भाव ॥

से। सिं। "वेदतदेत°" [८१] इत्यादिना इदमूतद्एतदा स्थाने ङस्‌आम्भ्यां सह यथासख्य सेसिमौ। पक्षे इमाण । एआण । इमस्स । एअस्स । ताण । तस्स ॥

एत्ताहे। एत्तो। "वैतदो°"। [८२] इति एतदो ङसे स्थाने त्तो त्ताहे। पक्षे एआओ ॥

एत्ताहे। एत्तो। एत्थ। "त्थे च तस्य लुक्" [८३] एतद त्थे परे त्तो त्ताहे एतयोश्च परयोस्तस्य लुक् ॥

१६ एतस्मिन्नेतस्मिन् एतस्मिन् समीपवर्तिनि वनोद्देशे एष साल अर्जुन । एषा यूथी मागधीलता । एतत् सिलिन्ध्र च भूमिस्फोट स्फुटम् उल्लसति पुष्पपत्रप्रवालादिभिर्वर्धते ॥

ईअम्मि। अयम्मि। "एरदी°" [८४] इति एतद एकारस्य ङ्यादेशे म्मौ अत् ईतौ। पक्षे एअम्मि ॥

१७ तद् एतत् पूर्वदृष्टम् अधुना अनुभूयमान कुटज दलति विकसति । एषा सा यूथिका महमहेइ इति गन्धेन प्रसरति । सौरभ्येण सर्वं व्याप्नोतीत्यर्थ । एष स वेणुकुडङ्गोपि वंशगहनमपि प्रतिशाखं सर्वशाखासु कन्दलित सजातनवाङ्कुर ॥

---

१ B कुडल. २ C शिलिन्ध्र ३ BCD महमहेइत्ति for महमहेइ इति

अह लीला-पोक्खरिणी अह नीरं वड्डवास-मुक्कं च ।
अह पवण-वेवमाणो नवो अ कलमङ्कुरुक्केरो ॥ १८ ।
तापिच्छो महल-दलो अमू अमू कमलिणी अ गय-कमला ।
मत्तममुं भेग-कुलं अमूसु लीला-तलाईसु ॥ १९ ॥
निचुलाण अयम्मि वणे इअम्मि तह सल्लई-निउञ्जम्मि ।
साल वणम्मि अमुम्मि अ परिमल वहलो वहइ पवणो ॥२०॥

इण । इणमो । ऐस । " वैसेण° " [८५] इति एतद सिना सह एस इण इणमो । पक्षे एअ । एसा । एसो ॥

एसा । सा । एसो । सो । "तदश्च त सोऽक्लीबे" [८६] अक्लीबे । अक्लीब इति निम् । त एअ ॥

१८ असौ लीलापुष्करिणी क्रीडावापिका । वड्डवास इति देश्यो मेघार्थे । वड्डवासमुक्क मेघमुक्तम् अदो नीर च । पवनेन वेपमान कम्पमान नव अधुना उद्गत असौ कलमाङ्कुरोत्करश्च सुरभिशालि विशेषाङ्कुरपूरोऽस्ति ॥

१९ महलदल सान्द्रच्छद असौ तापिच्छस्तमाल । तथा अमूषु लीलातडागिकासु क्रीडादीर्घिकासु गतानि प्रावृद्सद्भावाद् नष्टानि कमलानि यस्या सा तथा असौ कमलिनी च पद्मिनी मत्तम् अदो भेककुल दर्दुरवृन्द चास्ति ॥

अह ३ । "वादसोद°" [८७] इति अदसो दस्य सौ हो वा । तस्मिंश्च कृते अत सेर्डो" [३ २] "आत्' [हि०२.४] इत्याप् । क्लीबे स्वराम्से " [३.२५] इति मश्च न भवति । पक्षे उत्तरेण मु आदेश ॥

अमू । अमू । अमु । अमूसु । "मु स्यादौ" [८८] ॥

२० निचुलाना वञ्जुलानाम् अमुष्मिन् वने तथा अमुष्मिन्

---

* B एसा

तं तुं तुवं तुह तुमं आणेह नवाइँ नीव-कुसुमाइँ।
मे तुब्भे तुम्होय्हे तुय्हे तुज्झासणं देह ॥ २१ ॥

सल्लकीनिकुञ्जे गजप्रियागह्वरे अमुष्मिन् सालवने च परिमलबहलः सौरभनिचितः पवनो वहति वाति ॥

अयम्मि। इअम्मि। "म्मावयेऔ वा"[८९]। अदसः अन्त्यव्यञ्जनलुकि दकारान्तस्य स्थाने ङ्यादेशे म्मौ अय इअ। पक्षे अमुम्मि ॥

२१.–४५. अथ मालिनीपरस्परोक्तिप्रत्युक्तिनिवेदनेन उद्यानपालः श्रीकुमारपालभूपालं विज्ञपयति। पञ्चविंशत्या महाकुलकम् ॥

४५. पद्मावतीदेव्याः पूजने पूजानिमित्तं *त्रिसृभिः द्वाभ्यां द्वाभ्यां* गुणिते वे च ते द्वे च द्विगुणितद्वे ताभ्याम्। चतसृभिश्चेत्यर्थः। सखीभिः सह मालिन्यो मालायुक्ता अन्योन्यम् इति पूर्वोक्तं जल्पन्ति कथयन्ति ॥

तदेवाह। २१ सखि त्वम् ५। कोर्थः। सर्वा अपि यूयम्। नवानि नीपकुसुमानि आनयतेति। अत्र तंतुमादिभिः सह सखिशब्दस्य प्रत्येकं योगः। एवम् उत्तरत्रापि युष्मदादेशैः मे तुब्भे इत्यादिभिः अस्मदादेशैश्च अम्मि म्मीत्यादिभिश्च संबन्धः कार्यः। हे सख्यः यूयम् ६ आसनं पूजाविलोकनार्थागतोपवेशनार्थं विष्टरं दत्त वितरत ॥

---

१ B तुम्होम्हे. २ B तुब्भा°. तुब्भ would give us one more form तुज्झ (III. 104). It would be far-fetched to suppose that तुब्भ is the correct form but that *तुज्झ is not to be formed* under III. 104 since out of तुम्ह and तुज्झ that are formable from तुब्भ, तुम्ह is expressly given in III. 91 so as to indicate that तुज्झ is not to be formed. Neither in the Vrtti of the Sūtras nor in commentary on our text is there any indication of such a *Jnāpaka*. ज्झ and ब्भ closely resemble in the MSS. ३ BC कथयंति जल्पंति.

तुम्हे तुज्झे ण्हायह अहिणव-कल्हार-पत्तिआणयणे ।
तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए संपयं भणिमो ॥ २२ ॥
वो तुब्भे तुज्झोम्हे तुम्हे तुज्झे अ भे अ तुय्हे अ ।
भणिमो न किमिह ण्हाएह पल्लले दद्दुर-भएण ॥ २३ ॥
भे ते दि दे तइ तए तुमाइ तुमए तुमे तुमं तुमइ ।
किं नाणिज्जइ दुव्वा पउमावइ-देवि-पूयत्थं ॥ २४ ॥
भे तुब्भेहिँ अ तुज्झेहिँ अ तह तुम्हेहिँ तुलसिआ गिज्झा ।
उँज्झेहिँ अ उम्हेहिँ अ तुय्हेहिं तह य उय्हेहिँ ॥ २५ ॥

२२. हे हला यूय यूय स्नात स्नानं कुरुत । हे वयस्या त्वाम् ७ अभिनवा नूतना या कह्लारस्य वनस्पतिभेदस्य पत्रिका तस्या आनयने सांप्रत वय भणाम आदिशाम ॥

२३ हे आल्य युष्मान् ८ भणाम यथा इह पल्वले अल्पसरसि दर्दुरभयेन किं यूयं न स्नात । भेकभीतिं त्यक्त्वा स्नानम् आधत्तेत्यर्थ ॥

२४. हे सध्रीच्य त्वया ११ पद्मावतीदेव्या पूजार्थम् । किम् इति आक्षेपे । किं दूर्वा नानीयते । अपरव्यापारम् उत्सृज्य आनीयताम् इति भाव ॥

२५. हे सख्य युष्माभि ८ तुलसिका । सुरसाख्य प्रसिद्धसुरभिवनस्पतिभेद । ग्राह्या उच्चेया ॥

---

१ BC are both confused and wanting in this distich B merely has वो तुब्भे तुब्भोम्हे तुज्झे य, C वो तुब्भे तुब्भोग्हे तुम्हे भे अ ते थ तुग्हे य Bm reads the Sutra thus वो तुब्भे उज्झे तुम्हे उय्हे भे दासा (III. 93) where P substitutes तुब्भ for उज्झे. Metre in our text makes उज्झे impossible, and तुब्भ would give two more forms besides the right one, viz, तुज्झ and तुम्ह तुज्झ appears to be the correct reading and the Sutra should therefore read वो तुज्झ तुब्भे तुय्हे उय्हे भे दासा in Jain Mss ज्झ and ब्भ are very similar २ That उज्झे° is the correct form and not उब्भे° as given by P (III 95) is plain from the fact that we should thereby have one more form उब्भेहिं which the grammar would not recognise See note २ on page 149 above

तुब्भत्तो तुम्हत्तो तुज्झत्तो केअइं तुहत्तो नि ।
आणाएमि तुमत्तो तहा तुनत्तो तइत्तो अ ॥ २६ ॥
तुय्ह तहिन्तो तुब्भ य तुम्ह य तुज्झ य सरेण्ट पिक्काइं ।
देवीइ ढोरणत्थं तोडामो दाडिमि फलाइं ॥ २७ ॥
तुब्भत्तो तुय्हत्तो उय्हत्तो तह य तह य उम्हत्तो ।
तुम्हत्तो तुज्झत्तो मुत्था धूवं करावेमि ॥ २८ ॥
तेइ ते तुइं तुह तुमे तु तुम्ह तुर तुम तुमो तुमाइ इ ए ।
दे दि तहा निम्हरिअं किमिमं पल्लल-जले ण्हाणं ॥ २९ ॥

२६ हे हला त्वत् ७भवत्या भवत्या पार्श्वात् केतकम् आनयामि॥

२७ हे वयस्या त्वत् ५ भवत्या भवत्या सकाशाद् देव्या पद्मावत्या ढौकनार्थं वलिकरणार्थं सवृन्तानि च तानि पक्वानि च तानि तथा प्रसववन्धनपरिपाकयुक्तानि दाडिमीफलानि वय त्रोटयाम अवचयाम ॥

२८ हे आल्य युष्मत् ६ भवतीना भवतीना सकाशात् मुस्ताना गुन्द्राणा धूप कारयामि॥

२९ हे सखीन्य तव १५ किमिद पल्वलजले स्नान विस्मृतम् । येन न कृतम् इति भाव ॥

---

1 B reads the first halves of the two stanzas 29 and 30 thus;

तइ ते तुह तुमे तु तुम्ह तुव तुमो तुमाइ ई ए ।
दे हि * * *
तुब्भ (? उब्भ) य तम्ह तुब्भ य तुब्भ य उम्ह तह उम्ह तह तुम्ह

C तइ त तुह तुमे तु तुम्ह तुव तुम तुमो तुमइ ई ए ।
दे हि * * *
तुब्भ य तम्हि य तुब्भ य उब्भ य तज्ज तह तम्हु उम्हे ।

2 B यथा 3 B तव 11

उब्भ य तुम्हं तुब्भ य उम्ह य उय्ह तह उज्झ तह तुज्झ ।
पुप्फञ्जलि-दाण कए नीवायचए किमालस्सं ॥ ३० ॥
भे तुब्भ तु वो तुब्भं तुब्भाण तुवाण तुम्ह तुम्हं च ।
तुम्हाण य पल्ललओ निम्हरिअं किं जलाणयणं ॥ ३१ ॥
तुज्झं[1] तुज्झ तुमाणं तुमाण उम्हाण[2] अवि अ उम्हाणं[3] ।
मत्त-जलयायसुड्डायणेण जल-कलुसणं किमिमं ॥ ३२ ॥
तुब्भाणं तुज्झाणं तुहाण तुम्हाणमह तुवाणं च ।
तुज्झाण तुहाणमिमं मत्त-बलायासु किं रमणं ॥ ३३ ॥
तुमए तए तइ तुमे तुमाइ तुज्झम्मि तुम्मि तुब्भम्मि ।
तुम्हम्मि तुहम्मि तुवम्मि तुमम्मि भणाम जूहि-कए॥३४॥

३०. हे सख्य तव ७ पुष्पाञ्जलिदानकृते कुसुमाञ्जलिविधान निमित्त किं नीपाना धाराकदम्बकुसुमानाम् अवचये चुण्टने आलस्यम् । न मन्दादरत्व कर्तुं युक्तम् इति भाव ॥

३१. हे हला युष्माक १० पल्वलाज्जलानयन किं विस्मृतम् ॥

३२ हे वयस्या युष्माक ६ मत्तजलवायसोड्डायनेन पुष्टमङ्गु क्षेपणेन कृत्वा किमिद जलकलुषणम् । तत्समुख लेष्टुक्षेपणादिना पानीयाविलीकरणं नोचितम् इति भाव ॥

३३. हे आल्य युष्माक ७ मत्तबलाकासु पुष्टसारिकासु किमिद रमणम् । पूनाप्रस्तावे न क्रीडितु युक्तम् इति भाव ॥

३४. हे मधीन्य त्वा १२ यूथीकृते मागधीनिमित्त भणाम आदिशाम । "द्वितीयातृतीययो सप्तमी" [३.१३५] इत्यनेन द्वितीयाया सप्तमी ॥

---

1 B तुब्भं; C doubtful between तुब्भं and तुज्झं 2 C तुम्हाण 3 B उम्हाणं. 4 D omits 33,34 and 35 5 BC हल्य . 6 B युष्माकं 7

तुसु तुज्झेसु तुहेसु अ तुवेसु तुम्हेसु तुवसु तुब्भेसु ।
तुमसु तुमेसु अ तुहसु अ भिसिणि-दलाहरणमादिसिमो॥३५॥
तुब्भासु तुब्भसु तहा तुम्हसु तुम्हासु तह य तुज्झासु ।
तुज्झसु अ आइसामो नव-जम्बु-फलोवहारम्मि ॥ ३६ ॥
अम्मि म्मि अम्हि अहयं हमहं मालूर पल्लवे लेमि ।
अम्हम्हे अम्हो मो मे वयमवि लोद्ध-कुसुमाइं ॥ ३७ ॥
णे णं मि अम्मि अम्ह य मम्ह अहं मं ममं मिमं भणह ।
[1]अम्हे अम्हो णे अम्हामलय-फलेहि जइ कज्जं ॥ ३८ ॥
मे मि ममं ममए मइ ममाइ णे तह मए मयाइ तहा ।
अम्हाहि अम्ह अम्हे णे अम्हेहि अ जवा गेज्झा ॥ ३९ ॥

३५. हे सख्यः युष्मासु १० विसिनीदलाहरणं पद्मिनीपत्रानयनम् आदिशामः ॥

३६. हे हला. युष्मासु ६ नवजम्बुफलैः उपहारः पद्मावतीदेव्याः पूजनं तस्मिन् तन्निमित्तम् आदिशाम. ॥

३७. हे वयस्याः अहं ६ मालूरपल्लवान् निल्वकिसलयान् लामि गृह्णामि । हे सख्यः वयं ६ लोध्रकुसुमानि मार्जनप्रसूनानि । अर्थवशात् वचनव्यत्यय इति लामीत्येकवचनान्तमपि बहुवचनान्तम् लामः ॥

३८. हे आल्य. मां १० तथा अस्मान् ४ भणत यदि आमलकफलैः कार्यम् । एतद् भवत्प्रयोजनं वयमेव निष्पादयाम इति भावः ।

३९. हे सध्रीच्य. मया ९ तथा अस्माभिः ५ यवा ग्राह्या उपादेयाः ॥

---

१ B अम्हि. २ D °नान्तमिति लाम .

मज्झत्तो वि महत्तो तहा मइत्तो तहा ममत्तो नि ।
अम्हत्तो तह गिण्हेह कुडय-तरुणो पसूणाइं ॥ ४० ॥
मे मइ मम मह मज्झं महं तहा मज्झ अम्ह अम्हं च ।
णे णो अम्हे अम्हो चम्पय-कलिआउ गिज्झाओ ॥ ४१ ॥
अम्हाणं मज्झाणं ममाण ममाणं महाण य महाणं ।
अम्हाण य मज्झाणं हत्थे घन्न-पसवँ-दामाइं ॥ ४२ ॥
मि मइ ममाइ मए नि अ अम्हम्मि ममम्मि मे तह महम्मि ।
मज्झम्मि अ थल-नलिणी-कुसुमाहरणे निउत्तव्वं ॥ ४३ ॥
अम्हेसु ममेसु तहा महेसु मज्झेसु तह य अम्हासु ।
आदिसह सल्लई-तरु-नव-कुसुमाहरण-कम्मम्मि ॥ ४४ ॥

४० हे सख्य मत् ४ मम मम सकाशात् । तथा अस्मत् अस्मत् अस्माकम अस्माकं सकाशाच्च कुटजतरो प्रसूनानि यूयं गृह्णीत अङ्गीकुरुत ॥

४१ हे हला मम ९ तथा अस्माकं ७ चम्पककलिका हेमपुष्पकोरका ग्राह्याः ॥

४२. हे वयस्या अस्माकं ८ हस्ते धन्नप्रसवदामानि शालिविशेष प्रसूनस्रज सन्ति ॥

४३. हे आरय मयि ९ स्थलनलिनीकुसुमाहरणे स्थलपद्मिनीपद्मानयननिमित्त नियोक्तव्यम् आज्ञप्तव्यम ॥

४४ हे सख्य अस्मासु ५ सल्लकीतरुनवकुसुमाहरणकर्मणि

१ BC मज्झाणं २ B मज्झाण य for मज्झाणं ३ BC °पसम°.

इअ पउमावइ-देवीइ पूअणे मालिणीउ जम्पन्ति ।
तीहिं दोहिं दुगुणिअ-वेहिं च सहीहि अन्नोन्नं ॥ ४५ ॥
सरय-समयम्मि एत्थ य मिहुण-सरूवेण पिच्छ विलसन्ति ।
देव दुवे सारसया दुण्णि सुगा वेण्णि हंसा य ॥ ४६ ॥

गजाप्रियापादपप्रसूनानयनरूपव्यापारनिमित्तं यूयम् आदिशत भणत । अत्र च महाकुलके तथाचापिशब्दाः सर्गी सर्गी प्रति समुच्चयद्योतकत्वेन नियोक्तव्याः ॥

तथा अत्रैव च "युष्मदस्त तु तुवं°" [९०] इत्यादि "सुपि" [११७] इत्यन्तसूत्राणां तं तुं–तुवं इत्यादि-अम्हं मम-मह मज्झ इत्यन्तानि उदाहरणानि युष्मदस्मदोः सर्वविभक्तिसंबन्धे स्पष्टान्येव । नवरं सुपि एत्वविकल्पम् इच्छन्त्येके । तन्मते तुवसु तुमसु इत्यादि । तुब्भस्य आत्वमपि इच्छत्यन्यः । तेन तुब्भासु । तुम्हासु । तुज्झासु । अम्हस्य आत्वमपीच्छत्यन्यः । तेन अम्हासु इति विशेषः ॥

तीहिं । "त्रेस्ती तृतीयादौ" [११८] ॥

दोहिं । वेहिं । "द्वेर्दो वे" [११९] ॥

४६. प्रावृडनन्तरं शरत्संपदं दर्शयन् आरामिकः कुमारपालनृपं विज्ञपयति । हे देव महाराज अत्र च अस्मिन् पुनः शरत्समये द्वौ सारसश्च सारसी च सारसौ । "पुरुषः स्त्रिया" [है० ३.१] इति पुरुषशेषे । सारसौ लक्ष्मणौ । एवम् अग्रेपि । द्वौ शुकौ कीरौ द्वौ च हंसौ सितच्छदौ मिथुनस्वरूपेण स्त्रीपुंसयुग्मरूपेण पश्य विलसतः क्रीडां कुरुतः । द्वौ इति पश्येत्यपेक्षया द्वितीया । विलसत इत्यपेक्षया च प्रथमा । एवम् अग्रेपि पश्येत्यपेक्षया द्वितीया भ्राम्यतः उड्डयन्ते सन्तीति योगे प्रथमा ॥

---

१ B समुच्चयावद्योतकत्वेन; C समुच्चयार्थद्योतकत्वेन. २ C त्रेस्तीस्तृ°.

दो दो कुररा वे वे अ खञ्जणा नह-यले उअ भमन्ते ।
पण्णाइँ तिवण्णस्स य उअ तिण्णि वि जुण्ण-नीलाइं ॥४७॥
उअ चउरो चत्तारो चत्तारि इमे नहम्मि उड्डन्ते ।
दंसेइ सारसे इअ मुद्धा दुण्हं वयंसीणं ॥ ४८ ॥
दुण्ह नयणाण सुहदा उअ माला पङ्कयाण तासुं च ।
कमल-सही हंस-वहू अली-वहू पिच्छ रममाणा ॥ ४९ ॥

४७. द्वौ द्वौ कुररौ उत्क्रोशाख्यपक्षिविशेषौ द्वौ द्वौ च खञ्जनौ खञ्जरीटौ नभस्तले उअ पश्य भ्राम्यतः । त्रिपर्णस्य च पलाशस्य त्रीण्यपि पर्णानि जीर्णान्यपि पुरातनप्रायाण्यपि नीलानि । समय-माहात्म्यात् हरितानि । सश्रीकाणीति यावत् । उअ पश्य सन्ति ।

दुवे । दोण्णि । वेण्णि । दो । दो । वे । वे । "दुवे दोण्णि वेण्णि च जस्शसा" [१२०] ॥ दुण्णि । विण्णि इति पाठे तु "ह्रस्वः संयोगे" [१. ८४] इति ह्रस्वः ॥

तिण्णि । "त्रेस्तिण्णि." [१२१] ॥

४८. मुग्धा अप्रगल्भा द्वयोर्वयस्ययो. सारसान् इति अनेन प्रकारेण दर्शयति । तमेवाह । चतुर इमान सारसान् नभसि उअ पश्य । उड्डयन्ते विचरन्ति ॥

चउरो । चत्तारो । चत्तारि । "चतुरश्चत्तारो चउरो चत्तारि" [१२२] ॥

४९. द्वयोर्नयनयोः सुखदा. पङ्कजानां माला. स्रजः उअ पश्य सन्ति । तासु च कमलसख्यः सहचारित्वाद् वयस्याः । हंसवधूः वरटा । अलिवधूः भ्रमरी । रममाणाः पश्य सन्ति ॥

दोण्हं । दोण्ह । "संख्याया आमो ण्ह ण्हं" [१२३] ॥

अखलिअ-परिमल-रिद्धिं पहिआ दट्ठूण छंत्त-वण-तरुं।
वचन्ति मोह-निद्दं मरण-सहिं भरिअ अप्प-वहुं ॥ ५० ॥
हाहाण समा हेट्ठे तरूण सालीण गोविआ गन्ती।
खे जन्तीणं मिलिआण सुर-वहूणं गईं खलइ ॥ ५१ ॥
अलि-मालाहि सणाहेहिँ बाण-कुसुमेहि परिमल-गुरूहिं।
दिट्ठेहि वि मुच्छिज्जइ दुहिणीहिं पन्थिअ-वहूहिं ॥ ५२ ॥
सारस-मालाहिन्तो सुग-मालाओ अ चडय-मालाउ।
अखलिअ-गईउ धेणूउ रक्खिमो सालि-वणमेअं ॥ ५३ ॥

५०. अस्खलितपरिमलऋद्धिं निरर्गलसौगन्ध्यसमृद्धिं सप्तपर्णतरुम् अयुक्छदवृक्षं दृष्ट्वा पथिका आत्मवधूं स्वभार्यां स्मृत्वा मरणसखीम् अचैतन्यादितत्कार्यकारित्वाद् वयस्यां मोहनिद्रां तमोगुणमयीं मूर्छानिद्रां व्रजन्ति आसादयन्ति ॥

५१. तरूणाम् अधः अधस्तनभागे हाहा देवगायनस्तेन तेषां वा समा। निरुपमनिनादोपेतत्वात्। शालीनां गोपिका गायन्ती गानं कुर्वती खे यान्तीनां व्रजन्तीनां मिलितानां क्रीडार्थं समुदितानां सुरवधूनां गतिं स्खलयति निषेधयति। दिवि गच्छन्त्योप्सरसः अत्याश्चर्ये गोपीगीतं श्रुत्वा तत्रैव तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥

५२. अलिमालाभिः सनाथैः युक्तैः परिमलगुरुभिः सौरभाढ्यैः दृष्टैरपि बाणकुसुमैः असनप्रसूनैर्हेतुभूतैः दुःखिनीभिः स्मरज्वराभितापात् सकष्टाभिः। पन्थेन चरन्ति पान्थिकाः। पथिवत् पन्थशब्दोप्यस्ति। तेषां वध्वस्ताभिर्मूर्छ्यते मुह्यते ॥

५३. सारसा लक्ष्मणास्तेषां मालास्तस्यास्ताभ्यो वा। शुकाः कीरास्तेषां मालास्तस्यास्ताभ्यो वा। चटकाः कलविङ्कास्तेषां मालास्तस्यास्ताभ्यो वा। अस्खलिता अप्रतिहता। अनिवार्येति यावत्।

१ BC सत्त°.

कुङ्कुम-कलिआसुन्तो सुरहिस्स मिउस्स एन्त-पवणस्स ।
पसरो गिरिम्मि इह तह तरुम्मि सव्वं पि सुरहेइ ॥ ५४ ॥
फुल्ला मुणी इह तरू न मुणीउ तरूउ दूरगा भमरा ।
वाइ मुणीण तरूणं नव परिमल-मासलो वाऊ ॥ ५५ ॥
उद्दीविय दढ-मयरद्धयग्गिणो वाउणो फुरन्ति रया ।
मुणि-मालत्तो पङ्कय-मालाहिन्तो पराय-कणा ॥ ५६ ॥

एवभूता गतिर्यस्या यासा वा तस्यास्ताभ्यो वा धेनोर्धेनुभ्यश्च शालि वनम् एतद् वय रक्षाम तन्निवारणेन पालयाम । अत्र आरामिकेण स्वनियोग एव विज्ञप्त ॥

५४ कुङ्कुमकल्किाभ्य केसरकोरकसकाशाद् आयश्चासौ पवनश्च तस्य अत एव सुरभे मृदो मुखस्पर्शस्य प्रसर उज्जृम्भणम् इह शरदि गिरौ तथा तरौ सर्वमपि उपत्यकाधित्यकाप्रस्थादि मूलपत्रपुष्पादि सुरभयति स्वगन्धवासेन एकतानता नयति ॥

५५. इह शरदि मुनय अगस्तयस्तरव फुल्ला पुष्पिता । अतो न मुनेस्तरो सकाशाद् दूरगा विरला । किं तु मकरन्दलोभात् समीपस्था इत्यर्थ । भ्रमरा । तथा मुनीना तरूणा नवपरिमलमासल नूतनसौरभसमृद्धो वायुर्वाति ॥

माला यमल सद्दी हस-वहू इत्यादीनि मुणीउ तरूउ मुणीण तरूण इत्यन्तानि चोदाहरणानि "शेषेऽदन्तवत्" [१२४] इत्येतद्वृत्त्यनुसारेण स्वयम् उपयुज्य परिभावनीयानि ॥

५६ उद्दीपित वृद्धिं नीत दढो बल्वान् मकरध्वज एव सतापकत्वाद् अग्निर्यैस्ते तथा वायव स्फुरन्ति सर्वत परिभ्रमन्ति तथा उद्दीपितमकरध्वजाग्निर्यायां वायु प्राप्य । वायुयोगाद् इति यावत् ।

१ D वन् वदन् स चासौ पवनश्च २ B वायुयोगोऽदिति

चारुम्मि एत्थ पल्लल-वारिम्मि विसट्ट-पोम्म-मालाओ ।
दोहिं चिअ नयणेहिं होइ न तित्ती नियन्ताणं ॥ ५७ ॥
मच्च-गणस्स सुराण य अलं सु कामो हवेइ इह सरए ।
कामाय पवट्टन्ते वाणं कामस्स य घडन्ते ॥ ५८ ॥

रयाद् वेगेन मुनिमालायाः अगस्तिपुष्पपरंपरायाः मुनिमालाभ्यो वा मकाशात् [तथा पङ्कजमालायाः पङ्कजमालाभ्यो वा मकाशात्] परागकणा एतद्रजोलवाः स्फुरन्ति इतस्ततः उल्लसन्ति ॥

<u>अग्गिणो</u> । <u>वाउणो</u> । " न दीर्घो णो " [१२५] ॥

<u>मालत्तो</u> । <u>मालाहिन्तो</u> । "ङसेर्लुक्" [१२६]। ब्यसश्च हिः"[१२७]।न॥

५७. अत्र शरदि चारुणि पल्वलवारिणि । विसट्ट इति देश्यम् । विकसितानि यानि पद्मानि तेषां मालाः मालाभ्यो वा मकाशाद् द्वाभ्यामेव नयनाभ्यां पश्यतां वीक्षमाणानां न तृप्तिर्भवति । न तद्दर्शनवाञ्छा व्युपरमत इति भावः ॥ मालाओ इति पश्यताम् इति संबन्धविवक्षया द्वितीया । न भवतीति संबन्धविवक्षया तु पञ्चमी ।

<u>चारुम्मि</u> । <u>वारिम्मि</u> । " टेर्ङे " [१२८] । न ॥

<u>मालत्तो</u> । <u>मालाहिन्तो</u> । <u>मालाओ</u> । " एत् " [१२९] । न ॥

<u>दोहिं</u> । <u>नयणेहिं</u> । " द्विवचनस्य बहुवचनम् " [१३०] ॥

५८. कामाय स्मरार्थं प्रवर्तमानायाम् कामाय वाणः असनः स एव विरहिमनोभेत्तृत्वाद् वाणः शरः तं घटमानायाम् उत्पादयन्त्याम् । " प्रावृट्शरत्तरणयः पुंसि " [१. ३१] इति प्राकृते पुंस्त्वम् । इह शरदि वाणाख्यपुष्पेण कृत्वा मर्त्यगणाय सुरेभ्यश्च निर्विघ्नं प्राप्तुं समर्थः कामो भवति ॥ शरदुपष्टम्भेन स्मरस्तान् स्ववशवर्तिनो विहितवान् इत्यर्थः ॥

---

१ D शरदि मर्त्यगणाय सुरेभ्यश्च सु निश्चितं अलं समर्थः.

मयणम्मि विरहिणीणं वहाइ रुट्ठम्मि को व न वहाय।
जं ताण वहस्स हुअं फुल्लं सेहालिअ-वणं पि ॥ ५९ ॥
वन्दे भण्डीरस्स वि चिरस्स फुल्लम्मि जंम्मि अलि-ओली।
नील-मणीण न इअरा वण-सिरि-पिट्ठीइ कवरि व्व ॥६०॥
एइ न पहिओ पासे इमस्स असणेसु भूसिअ-वणस्स।
गन्ध-विसेसेहि व तेहिं बीहन्तो नस्सए दूरे ॥ ६१ ॥

मच्च-गणस्स। सुराण। "चतुर्थ्याः षष्ठी" [१३१]॥

कामाय। कामस्स। "तादर्थ्यङेर्वा" [१३२]॥

५९. विरहिणीनां प्रोषितभर्तृकाणां वधाय[2] विनाशाय कुपिते सति मदने। वा इवार्थे। स च संभावनायाम्। को वा क इव न वधाय न संभाव्यते। असौ यस्तासां वधाय न भवतीत्यर्थः। यत् तासां वधाय फुल्लं पुष्पितं शेफालिका निर्गुण्डी तस्या वनमपि भूतम्॥

वहाइ। वहाय। वहस्स। "वधाड्डाइश्च वा[3]" [१३३] इति तादर्थ्यङेर्डित् आइः षष्ठी च वा॥

६०. भण्डीरमपि वृक्षविशेषमपि चिरेण वर्णनीयसौरभादिगुणग्रामस्य असंख्यत्वाद् बहुकालेन वन्दे वर्णयामि। यस्मिन् फुल्ले पुष्पिते सति नीलमणिभ्यो न इतरा। अतिसादृश्यात् ता इवैवेत्यर्थः। अल्याली भ्रमरश्रेणिः वनश्रियः पृष्ठे कवरीव वेणिरिवास्ति॥

भण्डीरस्स। चिरस्स। मणीण। पिट्ठीइ। "क्वचिद् द्वितीयादेः" [१३४] इति द्वितीयादीनां विभक्तीनां स्थाने षष्ठी॥

६१. अस्य प्रत्यक्षवर्तिनः असनैः बीजकैः कृत्वा भूषितं च तद् वनं च तस्य पार्श्वे न एति नायाति। किं तु गन्ध एव मारणाद्

१ C संभि. २ D वधाय विनाशनिमित्तं रुष्टे कुपिते. ३ So BC. See P. ४ BD पृष्ठे, C पुष्ठे. ५ D न पथिक एति। किं तु.

इह कणय-पङ्कएहिं रत्तिं विज्जुज्जलेहि चउ-वीसं ।
अच्चिज्जन्ति जिणा तेण तेण कालेण सयराहं ॥ ६२ ॥
उज्जाण-मण्डवेसुं गरुआअइ लोहिआइ बिम्ब-फलं ।
गुरुआइ लोहिआअइ एव्वारु-फलं च कच्छेसु ॥ ६३ ॥

विषं येषां ते तथा विषवृक्षविशेषास्तेभ्य इव दूरं[1] तेभ्योऽसनेभ्यो बिभ्यत् त्रस्यन् नश्यति ॥

पासे । असणेसु । " द्वितीयातृतीययोः सप्तमी " [१३५] ॥

विसेहि । तेहिं । दूरे । "पञ्चम्यास्तृतीया च [१३६] इति तृतीयासप्तम्यौ॥

६२. इह शरदि विद्युद्वद् उज्ज्वलैः[2] कनकवर्णानि[3] पङ्कजानि । "मयूरव्यंसकेत्यादयः"[है० ३.१) इतिवर्णशब्दलोपात् । कनकपङ्कजानि तैः कृत्वा रात्रौ तस्मिन् तस्मिन् काले रात्रेरेव आद्यन्तरूपे[4] । सयराहं इति देश्यं[5] शीघ्रार्थे । चतुर्विंशतिर्जिना अर्च्यन्ते पूज्यन्ते ॥

रत्तिं । " सप्तम्या द्वितीया " [१३७] ॥

प्रथमार्थेपि द्वितीया दृश्यते । चउ-वीसं[6] ॥ आर्षे तृतीयापि दृश्यते । तेण तेण कालेण ॥

६३. उद्यानमण्डपेषु बिम्बाख्यफलं गुरु इव आचरति । क्यङ् । गुरूयते । अगुरु गुरुं भवति गुरूयति । अलोहितं लोहितं च भवति " डाच् लोहितादिभ्यः षित् " [है० ३.४] इति क्यङ् वा । गुरूयति । लोहितायति । तथा कच्छेषु जलप्रायेषु वाटेषु एर्वारुः कर्कटी तस्याः फलं च गुरूयते लोहितायते । एतद् एतद्य फलं समग्रस्वकारण-सामग्रीवशाद् महद् अरुणं च संपद्यत इति भावः ।

गरुआअइ[7] । लोहिआइ । गरुआइ[8] । लोहिआअइ । "क्यङोर्यलुक्"[९] [१३८] ॥

---

१ BC दूरं पथिकः तेभ्यो. २ D उज्ज्वलैः दीपैः. ३ C कंचन for कनक°. ४ D °लोपे. ५ D देश्य युगपत्. ६ B चउव्वीसं. ७ BC गुरुअ°. ८ BC गुरु°. ९ B क्यङोर्लुक्.

वेवइ हसइ अ कुमुअं पवेवए विहसए अ कासं च ।
देव जलम्मि थलम्मि अ इह पेक्खसि पेक्खसे इत्थ ॥६४॥
न हससि न वोवहससे जइ ता भासेमि किं पि वन्नेमि ।
अमुणा सरेण हंसाण माणसं तं पि विम्हरिअं ॥ ६५ ॥
बहु वन्निउं न सक्कं जाइं दीसन्ति सरय-चिन्धाइं ।
चरिआइँ विप्फुरन्ते इदो अ हेमन्त-सिसिराण ॥ ६६ ॥

६४. देव कुमारपाल भूपाल इह जले कुमुदम् । जातावेकवचनम् । कुमुदानीत्यर्थः । एवम् अन्यत्रापि । वेपते वायुवशाच्चलति । हसति । चन्द्रचन्द्रिकया विकसतीत्यर्थः । त्वं प्रेक्षसे । तथा देव अत्र स्थले कासं कासकुसुमं च प्रवेपते विहसति च त्वं प्रेक्षसे ॥

वेवइ हसइ । पवेवए विहसए । "त्यादीनाम्०" इति [१३९] इचेचौ ॥

६५. हे राजन् यदि त्वं न हससि जल्पाकोयम् इति न हास्यं करोषि । न वा उपहससि अहो अस्य वर्णनाचातुर्यम् इति न विप्लवयसि तदा भाषे भणामि किमपि किंचिच्च वर्णयामि श्लाघे । वर्णनमेवाह । अमुना परतो वर्तमानेन सरसा सहस्रलिङ्गाख्यसरोवरेण हंसाना तदपि मततस्वविलासास्पदत्वेन श्रेष्ठमपि मानसं देवसरो विस्मृतम् ॥

पेक्खसि पेक्खसे । हससि उवहससे । "द्वितीयस्य सि से" [१४०] ॥

६६. शरद्वर्णनम् उपसंहरन् हेमन्तशिशिरयोः सार्धैकविंशत्या गाथाभिर्वर्णनम् आह । यानि शरच्चिह्नानि घनात्ययलक्षणानि दृश्यन्ते तानि बहु प्रभूतं वर्णयितुं न शक्नोमि असंख्यत्वात् सामस्त्येन श्लाघयितुं न पारयामि । तथा इतश्च अस्मिन् उद्यानप्रदेशे पुनः हेमन्तशिशिरयोश्चरितानि नक्ताल्पभावप्रभविष्णुफलकण्ठस्वरकास-कुन्दलतादिप्रसवपुष्पफलादिलक्षणविलसितानि विस्फुरन्ति उज्जृम्भन्ते ।

१ D प्रेक्षसि. २ BCD स्फुरन्ति.

विच्छुहिरे कलयण्ठा सूसइरे ताण तारिसो कण्ठो ।
दीसन्ते कुन्द-लयाउ निष्फुरन्तीह रोलम्बा ॥ ६७ ॥
इह पेक्खह पेक्खित्था इहेह पासेह इहावि पासित्था ।
लवली-लयाउ फलिणी लयाउ फद्धा इवाफुल्ला ॥ ६८ ॥
नोवदिसामो नो संदिसामु न य आदिसामु किं तु इमा ।
गायन्ति इह सयं चिअ मिलिआ कसणेच्छु गोवीओ ॥६९॥

उभयोरपि लक्षणानाम् उभयत्रापि प्रायो दर्शनात् सममेव हेमन्त शिशिरयोर्वर्णनम् ॥

भासेमि । वज्जेमि । " तृतीयस्य मि " [१४१] ॥ बाहुलकाद् मिवै स्थानीयस्य मे इकारलोपश्च । सक्क ॥

६७. तान्येवाह । कलकण्ठा पुंस्कोकिला विक्षुभ्यन्ति मन्दायन्ते । तेषा कलकण्ठाना तादृशो मधुरध्वनिधुर्य कण्ठो गल शुष्यति परुषीभवति । कुन्दलतास्तु माघ्यशाखा पुनर्दृश्यन्ते सश्रीकतया सतर्ष जनैर्विलोक्यन्ते । इह आसु कुन्दलतासु रोलम्बा भ्रमरा विस्फुरन्ति मकरन्दपानलोभाद् उपरि स्फुरन्ति ॥

दीसन्ति । विप्फुरन्ते । विच्छुहिरे । दीसन्ते । विप्फुरन्ति । " बहुष्वाद्यस्य न्ति न्ते इरे " [१४२] ॥ क्वचिद् इरे एकत्वेपि । सूसइरे ॥

६८ इह अस्मिन् प्रत्यक्षवर्तिनि प्रदेशे प्रेक्षध्वम् इह प्रेक्षध्वम् इह पश्यत इहापि यूय पश्यत । लवलीलता फलिनी श्यामा तस्या लताश्च स्पर्धादिवै अन्योन्यस्य न्यक्कृचिकीर्षयेव उत्फुल्ला कुसुमिता ॥

पेक्खह । पेक्खित्था । पासेह । पासेत्था । "मध्यमस्येत्थाहचौ" [१४३] ॥

७०. नोपदिशाम उपचिकीर्षया भणाम । न च संदिशाम अन्य-

---

१ D पासेह २ BC आदिसामु ३ BC मिथ ४ So BC स्पर्धा इव would probably have explained the text more correctly Or have we to read फद्धाइ वाफुल्ला or फद्धाइ वोप्फुल्ला (व=इव)? ५ D पासेह

तुवरामो चणएसुं नव-सरिसव-कन्दलीसु तुवराम ।
तुवरामु मूलएसुं इअ कच्छ-त्थीण संरम्भो ॥ ७० ॥
हसए अ तुवरए तह लेइ अ पुंनामयाइँ एस जणो ।
कीस न हससि न तुवरसि न लेसि विलया इअ लवन्ति ॥७१

मुखेन कथयाम । न च आदिशाम नियोगं दद्म- तर्हि कथं गायन्ती- त्याह । किं तु अपि तु इह अनयोर्हेमन्तशिशिरकालयोः स्वयमेव कथित- मन्तरेणापि इमा- कृष्णाश्च ते इक्षवश्च कृष्णेक्षवस्तान् गोपायन्त इति "कर्मणोऽण्" [हे० ५.१] इत्यणि कृष्णेक्षुगोप्य- इक्षुवाटरक्षिका स्त्रियो मिलिता एकत्रोपविष्टा गायन्ति मधुरध्वनिगीतं कुर्वन्ति ॥

७०. चणकेपु हरिमन्थकनिमित्तं वयं त्वरामहे उद्यमं कुर्म- । नवसर्षपकन्दलीपु नूतनसिद्धार्थककिशलयार्थं त्वरामहे । मूलकानि शाक- विशेषास्तन्निमित्तं च त्वरामहे । इति भणितरीत्या कच्छस्त्रीणाम् इक्षुचणकचिर्भटिकादिवाटकरक्षकावलानां संरम्भः उद्यमः ॥

उवदिसामो । संदिसामु । आदिसाम । तुवरामो । तुवराम । तुवरामु । " तृतीयस्य मोमुमा- " [१४४] ॥

७१. हे सखि एप जन इक्षुगोपिकादिस्त्रीलोकः हसति हास्यं करोति त्वरते च उद्यच्छते । तथा पुंनागानि सुरपर्णिकापुष्पाणि लाति च गृह्णाति । अतस्त्वं किं न हससि न त्वरसे न लासि । अप्रीतिकं मुक्त्वा एवत् कर्तुं तवापि युक्तम् इति भावः । इति एवं वनिता लपन्ति अन्योन्यम् आभाषन्ते ॥

हसए । तुवरए । एस्थाने तु एपाठे । हसते तुवरते । " अत एवैच्से " [१४५] । अत इति किम् । लेइ । लेसि । एवकारः अत् एच् से एवेति विपरीतावधारणनिषेधार्थः । तेन अकारान्तादपि इच् सिश्च सिद्धौ । हससि । तुवरसि । इच उदाहरणं तु हसइ इति शेषम् ॥

---

१ BCD चनरे°. २ BC °मंथनकनिमित्तं. ३ C अप्रीतिकिं. ४ D एः स्थाने.

तं सि तहा एस म्हि अ अम्हत्थि जुव म्ह सम-गुण म्हो अ ।
गायामो इअ नव-लट्ट-गोविआणं इदो वत्ता ॥ ७२ ॥
अत्थि अहं तुममेसा दरिसेइ न का वि कुसुम-विन्नाणं ।
इअ भणिअ का वि कारइ मुचुकुन्दाओ कुसुम-हरणं ॥७३॥
अलि-गुञ्जिअं करावइ मालिणि-हल्लप्फलं करावेइ ।
जाणावइ रइ-लीलं मयणं भावेइ पारत्ती ॥ ७४ ॥

७२. हे सखि त्वम् असि तथा एषा अहम् अस्मि वयं च स्मः । तथा युताः स्नेहाद् एकत्र मिलिता वयं स्मः । समगुणाः तारुण्यतारमधुरस्वरत्वादिना तुल्याश्च वयं स्मः । तथा वयं गायामः गीतं कुर्मः । इतः अस्मिन् हेमन्तशिशिरकाले नवलट्वागोपिकानां नूतनमहारजेतरक्षकस्त्रीणाम् इति एवं वार्ता परस्परम् आलापाः ॥

तं सि । "सिनाऽस्तेः सिः" [१४६] ॥

७३. हे सखि अहम् अस्मि । त्वम् असि । एषास्ति । परं न कापि कुसुमविज्ञानम् अद्भुतमाल्यादिग्रथनकलां दर्शयति प्रकटयति । इति एवं भणित्वा उक्त्वा [कापि] मुचुकुन्दात् वृक्षविशेषात् कुसुमाहरणं पुष्पमाल्यादिरचनाचातुर्यख्यापनाय पुष्पावचयं कारयति सखीपार्श्वाद् विधापयाति ॥

म्हि । म्ह । म्हो । "मिमोमैर्म्हिम्होम्हा वा" [१४७] । पक्षे अम्हत्थि ।

अत्थि । "अत्थिस्त्यादिना" [१४८] इति च अस्तेस्त्यादिभिः सह अत्थि ।

७४. पारत्ती कुसुमविशेषः अलीनां गुञ्जितं कारयति मकरन्दपानदानेन हर्षकारित्वाद् रुतं विधापयति । मालिनीनाम् औत्सुक्यम् अपरपुष्पेभ्यः सौरभादिना विशिष्टत्वेन त्वरां कारयति । रतिलीलां

---

१ B अम्हि°. २ D °रजन°. ३ D म्वम्ह माम्भा°.

तोसविअ-तरुण-गोवं तोसिअ-हरिणं इदो अ जव-गोवी ।
खे भामइ गीअ-झुणिं पउत्थ-सत्थं भमाडेइ ॥ ७५ ॥
कारिअ-अलि-कुल-रोला मरुवय-माला कराविअच्छि-छणा ।
उअ कारीअइ जीए जयं करावीअइ अणङ्गो ॥ ७६ ॥
कुन्देहि कराविज्जइ तह कारिज्जइ नवेहि लवलेहि ।
जं ताण परिमल-वहो गन्धवहो मारइ पउत्थे ॥ ७७ ॥

सुरतक्रीडां ज्ञापयति बोधयति । कामिनः कारयतीत्यर्थः । यतो मदनं -भावयति । कामिषु भवन्तं भावयति प्रवर्तयति ॥

दरिसेइ । कारइ । करावइ । करावेइ । "णेरदेदावावे" [१४९] इति णेः अत् एत् आव आवे । बाहुलकात् क्वचित् एत् न । जाणावइ । क्वचित् आवे न । भावेइ ॥

७५. इतश्च एतस्मिन् प्रदेशे तोषिततरुणगोपम् आवर्जितयुवबल्लवं माधुर्यातिशयात् तोषितहरिणं गीतध्वनिं गेयस्वरं यवगोपिका खे भ्रमयति अतितारत्वाद् अम्बरे उल्लासयति प्रोषितसार्थं भ्रमयति च उद्दीपनविभावत्वाद् मोहयति ॥

तोसविअ । तोसिअ । "गुर्वादेरविर्वा" ॥ [१५० ॥
भमाडेइ । भ्रमेराडो वा [१५१] । पक्षे भामइ ॥

७६. कारितः विधापितः अलिकुलस्य । रोल इति देश्यः । कोलाहलो यया सा तथा कारिताक्षिक्षणा हरितवर्णत्वात् जनितनेत्रानन्दा मरुयकमाला अस्ति उअ पश्य । सास्ति यया अनङ्गः कार्यते कामिभिः क्रियमाणः अनङ्गो यया प्रयुज्यते । तथा अनङ्गो जयं कार्यते जगत् स्ववशं कुर्वन् प्रयुज्यते ॥

७७. यत् तेषां कुन्दलवलपुष्पाणां परिमलवहः सौरभधारको गन्धवहो वायुः प्रोषितान् पान्थान् मारयति मारणाख्यां दशमीम्

१ BCD कराविअर. २ BC कुंददलवल°.

कारेइ कं न हरिसं कारावेइ अ न कं रउच्छाहं।
हासाविअ-जुव-गोवा जुव-गोवी कारिआणङ्गा ॥ ७८ ॥
जाणामि न हि न जाणामि नारङ्ग-फलाइँ वन्निउं देव।
वण-सिरि-वहूएँ घट्टंसुआइँ सोहन्ति एआइं ॥ ७९ ॥

अवस्थां प्रापयति तत् कुन्दैः पुष्पजातिविशेषैः कार्यते विधाप्यते। तथा तत् नवैर्लवलैः लवलीकुसुमैः कार्यते। तत् कुन्दलवलकर्तृकं विधापनम् इति भावः। यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात् तद् इति पूर्वार्धे ज्ञेयम्। यत्तदी क्रियाविशेषणे ॥

कारिअ। कराविअ। कारीअइ। करावीअइ। [कराविज्जइ।] कारिज्जइ। "लुगावी क्तभावकर्मसु" [१५२] ॥

७८. हासिताः कुतुककृज्जल्पनेन स्मापिता युवगोपास्तरुणवल्लवा यथा सा तथा कारितः मनोहरतया जनितः अनङ्गो यया सा तथा युवगोपी कं न हर्षं कारयति कं च न रतोत्साहं कारयति। अपि तु सर्वमपि द्रष्टृलोकं प्रमोदं च सुरतप्रयत्नं च कुर्वन्तं मनोभिप्रेतत्वात् प्रयुङ्क्ते इति भावः ॥

कारिज्जइ। मारइ। कारेइ। कारिआ। "अदेल्लुक्यादेरत आः" [१५३]। अदेल्लुकीति किम्। करावीअइ। आदेरिति किम्। कारिअ। इह अन्त्यस्य मा भूत्। आवेआव्यादेशयोरपि आदेरत आत्वम् इच्छन्ति। कारावेइ। हासाविअ॥

७९. हे देव कुमारपाल भूपाल नारङ्गफलानि वर्णयितुं श्लाघितुं जानामि अवगच्छामि। न हि न पुनर्न जानामि। वर्णनमेवाह। वनस्य श्रीरेव रागजननाद् वधूस्तस्या एतानि समीपवर्तिनारङ्गफलानि। घट्टंसुआइं इति देश्यः। प्रान्तस्यूतपट्टांशुकघटीनि कौसुम्भवस्त्राणीव शोभन्ते। उत्प्रेक्षाद्योतक इवशब्दो ज्ञेयः ॥

---

१ B कुंदललवलक°, C कुददलल्वक°. २ C विधान. ३ BC Omit आ. ४ BC कारा°.

पउमसिरि तं भणामो भणिमो तं लच्छि भणिमु तं गउरि।
भणमु तमिले भणामय तं गङ्गे तं भणामु कमलच्छि ॥८०॥
तं सिरि भणमो भणिम तमुमे जए तं च भणम कुन्द-वणं।
उच्चिणह गहिअ-नामं लवन्ति विलया इअन्नोन्नं ॥ ८१ ॥
फलिणि-कुसुमं विहसिउं विहसेउं लोद्धयं पयट्टेइ ।
हसिऊणं विहसेऊण निअ इमं अणहसेअव्वं ॥ ८२ ॥

जाणामि । जाणमि । "मौ वा" [१५४] इति अत आ वा ॥

८०. युग्मम् । वनिता परस्परप्रेमप्रतिबद्धा योषितो गृहीतनाम नामग्रहणपूर्वकम् इति एवम् अन्योन्यं मिथो लपन्ति जल्पन्ति । तदेवाह । हे पद्मश्रीस्त्वा भवन्तीं भणाम. आदिशाम. । हे लक्ष्मि त्वां भणामः । हे गौरि त्वा भणाम । हे इले त्वां भणाम । हे गङ्गे त्वां भणाम. । हे कमलाक्षि त्वा च भणाम ।

८१. तथा हे श्रीस्त्वा भणाम । हे उमे त्वां भणामः । हे जये त्वां च भणाम । किं तद् इत्याह । कुन्दवनम् उच्चिनुत । एतत्कुसुमानि गृहीतेति भाव । अत्र युग्मे आद्या आर्यागीतिः ॥

भणामो । भणिमो । भणिमु । भणाम । भणामु । भणिम । "इच्च मोमुमे वा" [१५५] इति अत इत्त्व चाद् आत्त्व वा । पक्षे भणमु । भणमो । भणम ॥

गहिअ । "क्ते" [१५६] ॥

८२. फलिनीकुसुमं प्रियङ्गुलतापुष्पं विहसितुं विकसितुं लोध्रं मार्जनाय्यद्रुमपुष्पं च विहसितु प्रवर्तते । इदम् एतत् अहसनीयं श्लाघ्यम् । हसित्वा मत्पोलविभाम स्मित्वा विहस्य च सशब्दहसनं कृत्वा हे सखि पश्य ॥

---

१ BC °द्धयं. २ BC °नम्मा ३ D भवन्तीं.

गन्धेण अहसिअव्वं विहसेहिइ इममिमं च विहसिहिइ ।
विहसेइ इमं विहसइ इमं च वारुणि-वणे पुप्फं ॥ ८३ ॥
इह हसउ पहिअ-लोओ हसेउ उज्जाण-वालिआ-लोओ ।
विहसन्त-हिओ विहसेन्त-लोअणो फलिअ-बोरीहि ॥८४॥
जयइ अणङ्गो कह पहु सुणाउ विहसेज्ज जइ न पुंनागो ।
न य विहसेज्जा लवली होईअइ न वि अ कुन्देहि ॥ ८५ ॥

८३. गन्धेन अहसितव्यम् अनुपहसनीयम् । स्पृहणीयम् इति यावत् । इदम् एतत् प्रत्यक्षवर्ति विहसिष्यति विकचं भविष्यति । इदं च विहसिष्यति । तथा इदं विहसति । इदं च वारुणीवने पुष्पं विहसति ॥

विहसिउं । विहसेउ । हसिऊणं । विहसेऊण । अणहसेअव्वं । अहसिअव्वं । विहसेहिइ । विहसिहिइ । "एच्च क्त्वातुम्तव्यभविष्यत्सु" [१५७] इति एत् । चकाराद् इत्वं च ॥

८४. फलिताश्च ता बदर्यश्च ताभिर्हेतुभूताभिः विहसद्धृदय. तुष्यचेता विहसल्लोचनः विकसन्नयन. इह अस्मिन्नुद्यानप्रदेशे पथिकलोको हसतु स्मितपरो भवतु । वाटिकाऽविनाभूत उद्यानपालिकालोकश्च हसतु । यथा एताः संप्रत्युपभोगयोग्या एवं यूयमपि इत्यभिसंधिना उद्यानपालिकालोकमुद्दिश्य पथिकलोको हसतु । तदभिप्रायं च ज्ञात्वा उद्यानपालिकालोको हसतु । हसने प्राप्तावसर इति भावः ॥ हसउ इति "प्रैषानुज्ञावसरे कृत्यपञ्चम्यौ" [हे० ५४] इत्यनेन अवसरे पञ्चमी ॥

८५. प्रभु कुमारपालस्वामी शृणोतु अवधारयतु । किम् । यदि पुंनागो न विहसेत् विकसेत् न च लवली विहसेत् नापि च कुन्दैर्भूयते

१ D पुनागो. २ C संत्युप°. ३ D ° लोकश्च

होइज्जइ फलिणी-कुसुमेहि लहिज्जेज्ज केहि नच्छि-सुहं ।
केहि न लहिज्ज हरिसो जह दीसइ वुच्चइ तहेअ ॥ ८६ ॥
इअ राया उज्जाणं तं कासी नयण-गोअरं सव्वं ।
काही सउहे गमणं संझा-कम्मं च काहीअ ॥ ८७ ॥

उत्पद्यते तदा कथम् अनङ्गो जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते । पुंनागपुष्पादिभिरेव पुष्पशरः सर्वं स्ववशम् आयत्त इति भावः ॥

विहसेइ। विहसइ। हसउ । हसेउ । विहसन्त । विहसेन्त । "वर्तमानपञ्चमीशतृषु वा" [१५८] इति एर्वा ॥ कचिन्न । जयइ ॥ कचिद् आत्वमपि । सुणाउ।

विहसेज्ज । विहसेज्जा । "ज्जाज्जे" [१५९] इति ए ॥

८६. भूयते उत्पद्यते फलिनीकुसुमैः । तथा तैः कृत्वा कैर्न अक्षिसुखं लभ्येत कैश्च न हर्षो लभ्येत । अपि तु सर्वैः फुल्लदक्षैः स हर्षैश्च भूयत इति यावत् । ननु न भविष्यत्येवम् इत्याह । यथा दृश्यते तथैव उच्यते । स्वानुभूतमेव भण्यत इति भाव ॥

होईअइ । होइज्जइ । लहिज्जेज्ज । "ईअ इज्जौ क्यस्य" [१६०] ॥
बाहुलकात् कचित् क्योपि विभाषया । लहिज्ज ॥

दीसइ । वुच्चइ । "दृशिवचेर्डीसडुच्चम्" [१६१] इति क्यस्य डीसडुच्चौ॥

८७. अथ उद्यानवर्णनम् उपसंहर्तुम् आह । इति पूर्वोक्तरीत्या तत् शासनदेवताप्रसादप्रादुर्भूतसर्वर्तुकपुष्पादिसमृद्धिसंपन्नम् उद्यानं राजा श्रीकुमारपालदेव सर्वम् अखिलं नयनगोचरं चकार । ददर्शेत्यर्थः । ततः सौधे गमनम् अकार्षीत् । तत्र च संध्याकर्म देवपूजादिकं च अकार्षीत् ॥

कासी । काही । काहीअ । "सी ही हीअ भूतार्थस्य" [१६२] इति भूतार्थविहितादयतन्यादेः सी ही हीअ ॥

---

१ D आरामिकोक्त॰. २ D ॰पालभूपालः.

अह पढिअं सूएहिं हुवीअ संझा अहेसि अत्थमणं ।
अम्ह खणो आसि तमो हुज्जइ ममि-उग्गमो हुज्ज ॥ ८८ ॥
होस्सामि दुही होहिमि दीणो होहामि असरणो इण्हि ।
इअ चिन्तन्तो विरहं महइ रहङ्गो रहङ्गीए ॥ ८९ ॥
वायव्व-ण्हाण-ण्हाया होस्सामो होहिमो अणज्झयणा ।
होहामो कय गेड्डी-खेड्डा होस्साम विगय-भया ॥ ९० ॥

८८. अथ संध्याकर्मानन्तरं सूतैः मागधैः पठितं राज्ञः पुरः प्रतिपादितम् । किं तद् इत्याह । हे देव संध्या अभूत् अभवत् बभूव वा समपद्यत । अस्तमनं सूर्यस्य अस्ताचलेन तिरोधानम् अभूत् । अस्माकं क्षणः पठनाय अवसरः अभूत् । तथा तमः अन्धकारः अभूत् । शश्युद्गमः अभूत् । अधुना एतयोर्भवने प्राप्तः कालः ॥

हुवीअ । " व्यञ्जनाद् ईअः [१६३] ॥

अहेसि । आसि । " तेनास्तेरास्यहेसी " [१६४] ॥

हुज्जइ । हुज्ज ।[1] " ज्जात् सप्तम्या इर्वा " [१६५] इति सप्तम्यादेशात् ज्जात् पर इर्वा ॥

८९. अथ सूता एव संध्यादिकालभाविचक्रादिचेष्टितं सप्रपञ्चभिर्गाथाभी राज्ञे निवेदयन्ति । इदानीं सांप्रतम् अहं दुःखी सकष्टो भविष्यामि भविता वा । एवम् अग्रेपि यत्र भविष्यन्ती दर्शिता तत्र श्वस्तन्यपि ज्ञेया । दीनः करुणापात्रं भविष्यामि । अशरणो निर्नाथो भविष्यामि इति एवं चिन्तयन् पर्यालोचयन् रथाङ्गश्चक्रवाकः रथाङ्ग्या सह विरहं मिथो वियोगं सहते तितिक्षते ॥

होहिमि । " भविष्यति हिरादिः "[१६६] इति भविष्यदर्थविहिते प्रत्यये परे तस्यैव आदिर्हिः प्रयोक्तव्यः ॥

९०. त्रिभिर्विशेषकम् । गवां धेनूनां संमुखम् आत्मीयात्मीय-

[1] BC हुज्जा.

होहाम मुक्क-मेरा होहिम गोवाल-गुज्जरी-गाया ।
होस्सामु मित्त-मिलिआ होहामु तहेअ कय-नट्टा ॥ ९१ ॥
होहिमु रमिरा भमिरा होहिस्सा निव्वुआ य होहित्था ।
इअ मुणि-वडुआ जम्पन्ति गावि-समुहं वणे जन्ता ॥ ९२ ॥

गव्यानयनार्थम् अभिमुखं वने यान्तो गच्छन्तः मुनिबटुकास्तापसकुमारका इति एवं कथयन्ति। किं तद् इत्याह । "वायव्यं तु गवीरजः" इति वचनाद् वायव्यस्नानं सुरभिखुरोत्पातपवनोल्लासितपांशुस्नानं तेन स्नाताः शुचयो भविष्यामः संपत्स्यामहे । अनध्ययनाः विकालत्वाद् पठनगुणनरहिता भविष्यामः । कुतः । गेड्डीति देश्यः । शङ्कुलाल्या वक्राग्रा यष्टिः तया आरामः क्रीडा येषां ते तथा भविष्यामः । विगतभयाः पठनगुणनायोग्यकाले रमणाद् उपाध्यायविगोपनोत्थदरवर्जिता भविष्यामः ॥

९१. मुक्ता निर्जनत्वात् त्यक्ता मेरा मर्यादा यैस्ते तथा । निःशङ्का इत्यर्थः । भविष्यामः ॥ [1]गोपालगूर्जरीं भैरवरागप्रियां भाषाविशेषं गायन्ति ते गोपालगूर्जरीगायका भविष्यामः । "'कचग० [१.१७७] इति कलुकि क्वचिद् एकत्वेपि सघो दीर्घत्वे गाया इति रूपम् । मित्रमिलिताः क्रीडावसरत्वात् ससियुक्ता भविष्यामः । तथैवेति निपातसमुदायः समुच्चये । कृतनाट्याः रचितनर्तनाश्च भविष्यामः । मित्रैर्मिलित्वा नाट्यं करिष्याम इत्यर्थः ॥

९२. रन्तारः नानाक्रीडनकैः क्रीडनशीला भविष्यामः । भ्रमितारः इतस्ततः पर्यटनशीला भविष्यामः । एवं च निर्वृताश्च सुखिताश्च भविष्यामः ॥

होस्सामि । होहामि । होस्सामो । होहामो । होस्साम । होहाम । होस्सामु । होहामु । " मिमोमुमे स्सा हा न वा " । [१६७] पक्षे होहिमि । होहिमो । होहिम । होहिमु ॥

1 B omits from गोपाल...भविष्यामः.

होस्सं कय-नेवच्छा काहिमि कुरले णडालिअं काहं ।
दाहिमि वासं केसेसु दाहमलिअम्मि तिलयं च ॥ ९३ ॥
पिअ-संमुहं च गच्छं सोच्छं गीअं च हरिसओ रोच्छं ।
तारुन्न-फलं वेच्छं देच्छं मोच्छं च संतावं ॥ ९४ ॥

होहिस्सा । होहित्था । "मोमुमाना हिस्सा हित्था" [१६८] । पक्षे होस्सामो । होहिमो । होहामो इत्यादि ॥

९३–९७. पञ्चमि. कुलकम् । वासकसज्जा नायिकाविशेषः । तदु उक्तम्

परिपाट्या फलार्थे वा नवे प्रसव एव वा ।
दुःखे चैव प्रमोदे च षडेते वासकाः स्मृता ॥ १ ॥
उचिते वासके स्त्रीणामृतुकालेपि वा बुधैः ।
द्वेष्याणामथ वेश्यानां कर्तव्यमुपसर्पणम् ॥ २ ॥

इति नयेन वासके रतिसंभोगलालसतया अङ्गरागादिना सज्जा वासकसज्जा इति चिन्तयन्ती परिभावयन्ती प्रियार्थं शय्या प्रियशय्या तां सज्जति प्रगुणीकरोति । चिन्तामेवाह । अहं कृतनेपथ्या विरचितवेषा भविष्यामि । कुरलान् केशविच्छित्तिविशेषान् करिष्यामि । ललाटिकां चन्दनादिभिर्ललाटमण्डनं करिष्यामि । केशेषु आर्द्रालकेषु वासं दन्दह्यमानकालागुरुकर्पूरादिसुरभिद्रव्यभावना दास्यामि । अलिके ललाटे तिलकं च कस्तूर्या विशेषं दास्यामि निवेशयिष्यामि ॥

९४. प्रिये संमुखं गृहं प्रविशति प्रियाभ्युपगमनदानाद्यर्थं तदभिमुखं च गमिष्यामि । गीतं च प्रियेण गीयमानं श्रोष्यामि आकर्णयिष्यामि । हर्षतो रोदिष्यामि । प्रियप्राप्तेरानन्दाश्रुवर्षं विधास्यामी-

१ BC देच्छ　२ So BC, should we not read फलेर्थे ? ३ C चे°, ४ D विशेषक. ५ B drops from here up to रोदिष्यामि in the commentary on the next couplet. ६ C लक्षण for °गमन°. ७ C रोदमि°.

छेच्छं भेच्छं नक्खेहि पिअं वोच्छं च तेण मोच्छं च ।
सोच्छिस्सं पिअयम-चाडुआइँ मोहं च गच्छिस्सं ॥ ९५ ॥
हसउ अ रमउ अ तुह सहि-अणो हसामु अ रमामु अ अहं पि ।
हससु अ रमसु अ तं पि हु इअ भणिही मह पिओ इण्हिं ॥९६
सहिमेवं च भणिस्सं तम्बोलं देहि देसु पुप्फं च ।
इअ चिन्तन्ती वामय-मज्झा सज्जेइ पिअ-सेज्जं ॥ ९७ ॥

त्यर्थः । तारुण्यफलं वेदिष्यामि । प्रियपरिरम्भादि अनुभविष्यामि । द्रक्ष्यामि प्रियं सप्रेम वीक्षिष्ये । संतापं च मनःखेदं मोक्ष्यामि यौवनमाननात् त्यक्ष्यामि ॥

९५. नखैः करजैः कृत्वा प्रियं छेत्स्यामि भेत्स्यामि । पाटयिष्यामीत्युभयार्थः । प्रियेण[1] सह वक्ष्यामि रहसि वदिष्यामि । तेन प्रियेण सह भोक्ष्ये च संभोगसुखं मानयिष्यामि । प्रियतमस्य वल्लभस्य चाटुकानि प्रियवचनानि श्रोष्यामि । मोहं च रतिसातास्वादवशात् किंकर्तव्यतामूढता गमिष्यामि ॥

९६. तव सखीजनः हसतु च रमतां च । वहिर्गच्छत्वित्यर्थः[2] । अहमपि हसामि च रमे च । त्वमपि हस रमस्व च । आवां तु इतो विजने सहासं रमणं कुर्वः इत्यर्थः[3] । इति एवम् इदानीं मम प्रियो भणिष्यति विजनकरणार्थं विदग्धत्वाद् इत्थं प्रतिपादयिष्यति । अथ च प्रियोऽप्यागतो युष्मान् वहिः प्रेषयिष्यति तस्मात् स्वयमेव गच्छतेति[4] वैदग्ध्येन सैव सखीर्वक्ति ॥

९७. ताम्बूलं पूगीफलनागवल्लीदलादिरूपं देहि मह्यं वितर । पुष्पं च । जातावेकवचनम् । कुसुमानि देहि । अहं च एवम् इति सखीं स्वपरिचारिकां प्रति[5] भणिष्यामि ॥

---

१ BC पुष्प. २ D प्रिय वक्ष्यामि वक्षसि धरिष्यामि. ३ BCD om. वि°. ४ C अथ च प्रियेप्यागतो युष्माद्वहि प्रेषयिष्यामि तस्मात्. ५ BCD प्रति for °परि°.

तं रमसु तं रमेज्जसु तुमं रमेज्जे रमिज्जहि तुमं पि ।
रम तं पि वयं रमिमो रमन्तु एआ रमह तुब्भे ॥ ९८ ॥
एआ हसन्तु तुम्हे हसह हसामो वयं पि नीसङ्कं ।
दइएण रमिज्ज इमा इमा रमेज्जा इमा रमइ ॥ ९९ ॥

होस्सं । "मेः स्सं" [१६९] इति स्सं वा ॥

काहं । दाहं । "कृदो हं" [१७०] । पक्षे काहिमि । दाहिमि ॥

गच्छं । सोच्छं । रोच्छं । वेच्छं । दच्छं । मोच्छं । छेच्छं । भेच्छं । वोच्छं । मोच्छं । "श्रुगमि० [१७१] इत्यादिना श्रादीनां सोच्छमादयः ॥

सोच्छिस्सं । गच्छिस्सं । "सोच्छादयः°"[१७२] इत्यादिना श्रादीनां स्थाने इजादिषु भविष्यदादेशेषु यथासंख्यं सोच्छादयः त एव आदेशा अन्त्यस्वराद्यवयव-वर्जा हिलुक् च वा ॥

हसउ । रमउ । हसामु । रमामु । हससु । रमसु । "दु सु मु विध्यादिष्वेकस्मिं-स्त्रयाणाम्" [१७३] । विध्याद्यर्थोत्पन्नानाम् एकत्वेऽर्थे वर्तमानानां त्रयाणामपि त्रिकाणां यथासंख्यं दु सु मु आदेशाः ॥

देहि । देसु । "सोर्हिर्वा" [१७४] इति पूर्वसूत्रविहितस्य सोर्हिर्वा ॥

९८-१०५. अष्टभिः कुलकम् । पांसुलानां स्वैरिणीनाम् इति एवं संप्रति आलापो मिथो भाषणम् । कोसावित्याह । हे सखि त्वं रमस्व । त्वं रमस्व । त्वं रमस्व । त्वमपि रमस्व । वयं रमामहे[1] । एता रमन्ताम् । यूयं रमध्वम् । सांप्रतं स्वेच्छया रमणे प्राप्तोऽवसर[2] इत्यर्थः ॥

९९. हे हले एता हसन्तु । यूयं हसत । वयमपि निःशङ्कं स्वैरित्वान्निर्भयं हसामः । तथा दयितेन सह इयं रमते । इयं रमते । इयं रमते ॥

---

१ BC रमामहे. २ BC प्राप्तेऽवस°.

एसा रमिहिइ एसा रमिज्ज एसा वि संपइ रमेज्जा ।[१]
एसा रमिज्ज एसा रमउ रमेज्जा य एसा वि ॥ १०० ॥
होज्जम्हाणं समओ होज्जा स-च्छन्द-गो जणो एस।[२]
ण हु होज्ज जइ पओसो ता एस जणो कहं होज्जा ॥१०१॥
होज्जइ अङ्ग-त्थम्भो सेओ होज्जाइ होज्ज रोमञ्चो ।
होज्जा कम्पो होइ अ वेवण्णं एण्हिमभिसरणे ॥ १०२ ॥

१००. हे वयस्ये संप्रति इदानीम् एषा रमिष्यते स्वेच्छया क्रीडा करिष्यति । एषा रमिष्यते । एषापि रमिष्यते । तथा एषा रमताम् । [एषा रमताम् ।] एषापि रमता च ॥

१०१. हे आलि अस्माकं समयः स्वेच्छया विचरणावसरः अभवत् । अभूत् बभूव । जज्ञे । अत एष जनो मल्लक्षण स्वच्छन्दग स्वेच्छाचारी भवति भवेत् भवतु भूयात् भविता भविष्यति । तथा हु निश्चितं यदि प्रदोषो रजनीमुख नाभविष्यत् तर्हि एष जन अस्मल्लक्षण कथम् अभविष्यत् । प्रदोषाभावे प्रियविरहवह्निना भस्मसात समपत्स्यतेत्यर्थः ॥

१०२. हे सध्रीचि इदानीम् अभिसरणे प्रियसमीपगमने अङ्गस्तम्भ हर्षादिवशाद् यत्नेपि अङ्गानिया भवति संपद्यते । स्वेदः श्रमादिना रोमजलस्रावो भवति । रोमाञ्चः प्रियदर्शनादे रोमहर्ष । कम्प मा मा कश्चिद् अभिसरन्तीं द्राक्षीद् इति भयादिना गात्रस्पन्दो भवति । वैवर्ण्यं सपत्न्यादिक्षेपादिना छायाविपारश्च भवति । इदानीम् अस्मा कम् अभिसरणं कुर्वतीनाम् अङ्गस्तम्भादि वर्तत इत्यर्थ ॥

---

१ C होज्जो. २ BC एण्हि°. ३ C यथा ४ BC तथा ५ C मल्लक्षणः

होज्जहिइ इट्ठ-गोट्ठी होज्जा पिअ-मेलओ दिही होज्ज ।
होहिइ परमाणन्दो होज्जाहिइ चित्त-वीसामो ॥ १०३ ॥
होज्ज किलकिंचिअं विब्बोओ होज्जाउ विब्भमो होउ ।
मोट्टाइअं च होज्जउ होज्जा ललिअं च अम्हाणं ॥ १०४ ॥
होज्ज न संझा होज्जा न निसा तिमिरं पि जइ न होमाणं ।
ता होन्ता कह अम्हे इअ संपइ पंसुलालावो ॥ १०५ ॥

१०३. हे सखि इष्टगोष्ठी प्रेमवैदग्ध्यगर्भपरस्परालापपूर्वं प्रियेण सह एकत्र अवस्थानं भविष्यति । प्रियेण सह मेलकः संबन्धः । अन्योन्याश्लेष इत्यर्थः । भविष्यति । धृतिः संतोषो भविष्यति । परमानन्दः हर्षातिरेको भविष्यति । चित्तविश्रामः विपक्षाभावाच्चेतोदार्ढ्यं च भविष्यति ॥

१०४. हञ्जे अस्माकं किलकिंचितं भवतु भवेद् वा संपद्यताम् । विब्बोको भवतु । विभ्रमो भवतु । मोट्टायितं भवतु । ललितं च भवतु । किलकिंचितादिलक्षणानि च अमूनि । स्मितहसितरुदितभयरोषदुःखगर्वश्रमाभिलापसंकरः किलकिंचितम् । इष्टेऽप्यवज्ञा विब्बोकः । वागङ्गभूषणानां व्यत्यासो विभ्रमः । प्रियकथादौ तद्भावभावनोत्था चेष्टा मोट्टायितम् । मसृणोऽङ्गन्यासो ललितम् ॥

१०५. हे सखि संध्या यदि नाभविष्यत् निशा यदि नाभविष्यत् तिमिरमपि यदि नाभविष्यत् तदा कथं वयमभविष्याम । अभीष्टमेलकः संध्यादिसद्भाव एवास्माकं जीवितप्रदः संपन्न इति भावः ॥

रमेज्जसु । रमेज्जे । रमिज्जहि । रम । "अत इज्जस्विज्जहीज्जे लुको वा" [१७५] । पक्षे रमसु ॥

---

१ BCD किलि°. २ C इष्टे°.

विहसन्त-पहा-हसन्तओ अह उइओ चन्दो कुणन्तओ।
उवहसमाणि सरोरुहं विहसन्ति हसइं व कुमुइणि ॥१०६॥

रमिमो । रम तु । रमह । हसन्तु । हसह । हसामो । "बहुपु न्तु ह मो" [१७६] ॥

रमिज्ज ३ । रमेज्जा ३ । "वर्तमाना भविष्यन्त्योश्च ज्ज ज्जा वा" [१७७] पक्षे रमइ । रमिहिइ । रमउ ॥ अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति । होज्ज । होज्जा ॥

होज्जइ । होज्जाइ । होज्ज । होज्जा । होज्जाहिइ । होज्जा । होज्ज । होज्जाहिइ । होज्ज । होज्जाउ । होज्जउ । होज्जा । "मध्ये च स्वरान्ताद् वा" [१७८] इति स्वरान्ताद्धातो प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकाराद् वर्तमानाभविष्यन्तीविध्यादिप्रत्ययानां च ज्ज ज्जा वा । पक्षे होइ । होहिइ । होउ ॥

होज्ज । होज्जा । "क्रियातिपत्ते" [१७९] ॥

होमाण । होन्ता । "न्त-माणौ" [१८०] इति क्रियातिपत्ते न्तमाणौ ॥

१०६. अथ तिमिरविलसनानन्तर सरोरुह कमलम् उपहसन्तीम् । मर्धीकत्वात् तद् विडयन्तीम् इत्यर्थ । विहसन्तीं विकासम् आसादयन्तीं हसन्तीमिव विकसद्विशददलत्वात् स्मयमानामिव कुमुदिनीं कैरविणीं कुर्वन् । विहसन्ती चासौ प्रभा च तया समुच्छलचन्द्रिकया कृत्वा हसन्निव हसन् हास्य कुर्वाणश्चन्द्र उदित उदयाचलचूलावलम्बिबिम्ब भवृत्त । अनेन उत्तरसर्गार्थसूचनम् ॥ मागधी छन्द । तल्लक्षण चेदम् । ओजे चौ युजि पचौ ल्दल्दन्तौ मागधी ॥ विषमे चौ चतुर्मात्रौ द्वौ गणौ ल्दल्दन्तौ । समे पचौ पण्मात्रचतुर्मात्रौ च ल्दल्दन्तौ मागधी ॥

विहसन्त । हसन्तओ । कुणन्तओ । "शत्रानशः" [१८१] इति प्रत्येक न्तमाणौ ॥

---

१ D विहसन्ती २ BO शत्रानशः

उवहथमाणि । विहसन्ति । हसइं । "ई च स्त्रियाम्" [१८२]इति ई । चकारात् न्तमाणी ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रप्राकृतद्व्याश्रये अष्टमास्याध्यायस्य उदाहरणप्रति-
पादनद्वारेण तृतीयः पादः संपूर्णः ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितप्राकृतद्व्याश्रय-
महाकाव्यवृत्तौ पञ्चमः सर्गः समाप्तः ॥

वज्जर थक्को सि कहिं पज्जर कत्तो अ एण्हिमाओ सि ।
जम्पसु विम्हरिआ हं सीससु अणुसासणिज्जो सि ॥ १ ॥
साहसु कीए रत्तो वोल्लसु अन्ना वि किं पिआ तुज्झं ।
मइसु किमहं मुक्का चवसु मए किं कयं विलिअं ॥ २ ॥
पिसुणसु किं जुत्तमिणं उप्पालसु किं चिराउ दिट्ठो सि ।
इअ भमर-गुञ्जिएहिं ससिणं पुच्छीअ कइरविणी ॥ ३ ॥

१ अथैकविंशत्या गाथाभिश्चन्द्रोदयं वर्णयति । त्रिभिर्विशेषकम् । भ्रमराणां गुञ्जितानि झंकाररवास्तै कृत्वा शशिनम् इति एवम् कैरविणी अपृच्छत् । अत्र उत्प्रेक्षार्थे इवशब्दो ज्ञेयः । ततश्चावार्तयदिन । पृच्छामेवाह । हे प्रिय कथय प्रतिपादय कस्मिन् कुत्र प्रदेशे असि त्वं स्थित उषित । कथय कस्माच्च कुतः प्रदेशाद् इदानीम् आगतोसि । कथय विस्मृता गतानन्तं कालं स्मृतिपथं न गताहम् । येन चिरम अन्यत्रावस्थितोसीति भावः । एतत् सर्वं कथय । येन अनुनामननीय इयच्चिरम् अन्यत्रावस्थानेन शिक्षणीयोसि ॥

२. कथय कस्यां कान्ताया रक्त सानुरागः । किं क्षेपे । कथय किम् अन्यापि मद्व्यतिरिक्तापि तव प्रिया वल्लभा । कथय किम् अहं मुक्ता परित्यक्ता । कथय किं मया व्यलीकम् अपराधः कृतम् ॥

३. कथय किमिदं भवदनुष्ठितं युक्तम । कथय किं चियत् प्रभूतकालाद् दृष्टो वीक्षितोसि ॥

---

१ C इत्थ. २ C यम

णिव्वरही चक्क-वहू दूरत्थ-पिए जुगुच्छिअत्ताणा ।
झुणिअ-रवेहिं अदुगुच्छिअं पि भिसिणिं दुगुञ्छन्ती ॥४॥
न बुहुक्खिओ वि चक्को निय-छाहिं निअवि णीरवीअ बिसं ।
निअ-पक्ख-वीजणेहिं वोज्जन्तो घरणि-सङ्काए ॥ ५ ॥

" इदितो वा " [१] इत्यधिकारसूत्रेण अग्रेतनसूत्रेषु ये इदितो धातवस्तेषां वक्ष्यमाणा आदेशा वा भवन्ति इति एतदुदाहरणानि तत्तत्सूत्रसंबन्धीन्येव ॥

वज्जरपज्जरेत्यादय आदेशाः " कथेर्वज्जर° " [२] इत्यादिसूत्रेण भवन्ति ॥

४. जुगुप्सितः प्रियविप्रयोगेपि अवस्थानाद् निन्दितः आत्मा यया सा । तथा जुगुप्सिताः दैन्यसूचनाद् अप्रशस्यास्ते च ते रवाश्च तैः कृत्वा अजुगुप्सितामपि स्वस्य लीलागृहत्वेन अनिन्द्यामपि बिसिनीं पद्मिनीं जुगुप्समाना विकत्थमाना चक्रवधूश्चक्रवाकवल्लभा दूरस्थः अनिकटवर्ती स चासौ प्रियश्च रथाङ्गस्तस्मिन् दुःखं कथयामास ॥

णिव्वरही । " दुःखे णिव्वरः " [३] दुःखविषयस्य कथेर्णिव्वरो वा ॥

झुणिअ । अदुगुच्छिअं । दुगुञ्छन्ती । जुगुप्सेर्झुण-दुगुच्छ दुगुञ्छाः [४] । पक्षे जुगुच्छिअ ॥

५. निजच्छायां दृष्ट्वा निजच्छायामेव गृहिणीशङ्कया प्रियाभ्रमेण निजपक्षावेव व्यजने संतापापहरणात् तालवृन्ते ताभ्यां कृत्वा वीजयन् सन् बुभुक्षितोपि बुभुक्षाक्रान्तोपि चक्रः कोकः न बिसं मृणालम् अबुभुक्षत प्रियासंगमसुखनिमग्नतया न भोक्तुम् ऐच्छत् । न कवलीचकारेति भावः ॥

बुहुक्खिओ । णीरवीअ ॥ वीजणेहिं । वोज्जन्तो । " बुभुक्षि-वीज्योर्णीरव-वोज्जौ " [५] ॥

---

१ B नियवि. २ B om. ते रवाश्च. ३ B वहु; C बहु°.

गायन्ता सज्झायं झायन्ता धम्म-झाणमकलङ्कं ।
जाणन्ता मुणिअव्वं मुणिणो आवस्सए लग्गा ॥ ६ ॥
दिण-ताव-उद्धुमाओ सद्दहिउं दाह-पसमिणिं जुण्हं ।
को अमय-पिअणिज्जं अच्छीहि न घोट्टिउं लग्गो ॥ ७ ॥
पट्टीअ चन्दिम-रसं चन्दिम-रस-डल्लिरं चओर-कुलं ।
पिअइ म्ह अलि-कुलमणोरुम्मिअ-सेहालिअ-परायं ॥ ८ ॥

६. स्वाध्यायं गायन्तः मधुरध्वनिना पूर्वपठितस्वाध्यायपरावर्तनं कुर्वन्तः । अकलङ्कम् आर्तरौद्रपरिणामपरिहारान्निर्दोषं धर्मध्यानं शुभाध्यवसायविशेषं ध्यायन्तः अभ्यस्यन्तः । ज्ञातव्यं जीवाजीवादितत्त्वनवकं बोद्धव्यं जानन्तः अर्हत्प्रणीतप्रकारेण अवगच्छन्तः आवश्यकम् अवश्यकृत्यं सामायिकादिधर्मानुष्ठानं तस्मिन् मुनयः साधवो लग्नाः व्यापृताः ॥

गायन्ता । झायन्ता । " ध्या गोर्झा-गौ " [६] ॥

जाणन्ता । मुणिअव्वं । " ज्ञो जाण-मुणौ " [७] ॥

७. दाहप्रशमिनीं[1] वपुःसंतापनिर्वापजननीम् अमृतवत् पानीयां पातव्यां ज्योत्स्नां श्रद्धाय निश्चित्य । तापः देदीप्यमानमार्तण्डमण्डलोष्मा । तेन उद्ध्मातः संतापितः सन् कः अक्षिभ्यां कृत्वा न पातुं लग्नः अपि तु सर्वोपि संतापिताङ्गः सन् चन्द्रिकां सतर्षम् ईक्षितुं प्रवृत्त इति भावः ॥

उद्धुमाओ । " उदो ध्मो धुमा [८] ॥

सद्दहिउं । " श्रदो धो दहः ॥ [९] ॥

८. चन्द्रिकारसं पिबतीत्येवंशीलं चन्द्रिकारसपातृ ज्योत्स्नाद्रवपानशीलं चकोरा ज्योत्स्नाप्रियास्तेषां कुलं निकुरम्बं कर्तृ चन्द्रिका-

१ BC °पसमिणिं २ C °शमनीं. ३ D °तमाङ्गः. ४ B drops from here upto दहः in the next line.

पवणेणोव्वाय-विलेवणाउ वसुअन्त-सम-जला कुलडा ।
उद्दुन्ते ससुर-जणे ओहीरन्ते पिए य गया ॥ ९ ॥
निद्दायन्तं कमलं भमरो नाइग्घिउं पि ओच्छरिओ ।
अग्घायन्तो कुमुअं अब्भुत्तन्तो व्व मयरन्दे ॥ १० ॥
न्हाउं उदय-त्थिअ-ससि-संखायाथक्क-जुण्ह-जल-वरिसे ।
निअ-ठाणे चिट्ठन्तो वि को न सुहिओ निरप्पीअ ॥ ११ ॥

रसम् अपिबत् । तथा अलिकुलं कर्तृ । अनुद्धानः सरसो यः शेफालिकापरागः निर्गुण्डीपुष्परजः तं पिबति स्म ॥

पिज्जणिज्जं । घोट्टिउं । पट्टीअ । डल्लिरं । पिअइ । "पिबेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट घोट्टाः ।" [१०] ॥

९. पवनेन उद्धानं शुष्कं विलेपनं यासां तास्तथा । उद्धात् शुष्यत् श्रमजलं साशङ्कगमनखेदोद्भवघर्माम्बु यासां तास्तथा कुलटाः स्वैरिण्यः श्वशुरजने पतिपित्रादिके निद्राति स्वपति सति प्रिये च निद्राति सति गताः विटपार्श्वं प्राप्ताः ॥

अणोवम्मिअ । उव्वाय । वसुअन्त । "उद्धाकेरोव्वा वसुआ" [११] ॥

१०. निद्रात् मुकुलीभवत् कमलम् आघ्रातुमपि आस्तां स्थातुं शिङ्घितुमपि भ्रमरो नावस्तृतः उपस्थितः । अत्रोत्प्रेक्ष्यते । आजिघ्रन् कुमुदं मकरन्दे तद्रसे स्नात् इव स्नानव्यापृत इव ॥

उद्दुन्ते । ओहीरन्ते । निद्दायन्तं । " निद्राकेरोहीरोङ्घौ " [१२] ॥

आइग्घिउं । अग्घायन्तो । " आघ्रेराइग्घः " [१३] ॥

११. उदयस्थितः उदयशैलशिखराारूढः स चासौ शशी च तस्य संस्त्याना सान्द्रा अस्थिता सर्वत्रप्रसरणशीला यासौ ज्योत्स्ना चन्द्रिका सैव संतापापहरणाज्जलं तस्य वर्षो निरन्तरं निपात-

१ C कुडला. २ B उघंते; C ओघते. ३ BC उघते. ४ B °शिखर°.

उदयुट्ठिअस्स ससिणो समुहोकुकुरिअ-किंनरीहि कओ ।
अमिलाण-पारिजायापव्वाइअ-कप्प-कुसुमग्घो ॥ १२ ॥
वाय-मुह-विहिअ-कमलो निम्मविआझिज्जमाण-कुमुअ-सिरी ।
निम्माणिअ-हरिसमणिज्झरन्त-रुइ-णुमिअ-सव्व-दिसो ॥१३

तस्मिन् स्नात्वा अङ्गं धौत्वा निजस्थाने स्वावासे स्थितोपि सुखसाधन-विषयप्रयत्नरहितोपि को न सुखितस्तस्थौ । अपि तु सर्वोपि निर्वृतो जात इति भावः ॥

अब्भुत्तन्तो । न्हाउ । स्नातेरब्भुत्तः " [१४]

संखाय । " समः स्त्यः खा " [१५] ॥

अयक । ठाणे । चिट्ठन्तो । निरप्पीअ । "स्थष्ठा थक-चिट्ठ-निरप्पाः "[१६]। बाहुलकात् क्वचिन्न । थिअ ॥

१२. उदयोत्थितस्य उदयाचले प्राप्तोद्गमस्य शशिनः अम्लानानि विकसितानि यानि पारिजातानि पारिजातप्रसूनानि अम्लानानि कल्पस्य कल्पद्रुमस्य कुसुमानि च । तेषाम् अर्घः अञ्जलिना क्षेपः संमुखोत्थिता भक्तिवशाद् अभिमुखीभूताः या किंनर्यः किंपुरुषाङ्गनास्ताभिः कृतः ॥

उट्ठिअस्स । उंकुकुरिअ । " उदष्ठ-कुकुरौ [१७] ॥

१३-२१. नवभिः कुलकम् । खं गगनतलं शशी आरूढः अध्यासीनः । एवंभूत इत्याह । म्लानमुखानि विच्छायामाणि विहितानि कमलानि येन स तथा । निर्मिता कृत्स्ना अक्षीयमाणा अभ्रश्यमाना कुमुदश्रीर्येन स तथा । निर्मितः दर्पो यत्रेति छादनक्रियाविशेषणम् । अभ्रश्यन्ती स्थानम् अनुपगच्छन्ती या मणिज्योत्स्ना तया छादिता व्याप्ता दिशो येन स तथा ॥

1 BO उदय°. 2 O °रस. 3 B om. पारिजातानि. 4 BOD om. उ°.

नूमिअ-गयणो सन्नुमिअ-महि-अलो ढक्किओडु-पह-पसरो ।
ओम्वालिअ-दीव-रुई पच्चालिअ-माणिणी-माणो ॥ १४ ॥
छाइअ-जणच्छि-पसरं तम-पुञ्जं सव्वओ णिहोडन्तो ।
अणिवारिअ-पह-पसरो पाडिअ-दूमिअ-पउत्थ-कुलो ॥१५॥
किरणेहिँ खं दुमन्तो धवलण-कुचय-सिरिं तुलन्तेहि ।
ओहामन्तो अमओलुण्डिर-नव-रुप्पमय-कुम्भं ॥ १६ ॥
जलमुल्लुण्डावन्तो ससि-कन्ताउ अमयं विरेअन्तो ।
पल्हत्थाविअ-गुज्झो रइ-वावड-मिहुण-हिअआओ ॥ १७ ॥

१४. छादितं कान्त्या व्याप्तं गगनं येन स तथा । छादितमहीतलः रोचिरावृतपृथ्वीपृष्ठः । छादितोडुप्रभाप्रसरः तिरोहितनक्षत्रद्युतिविस्तारः । छादितदीपरुचिः अपह्नुतप्रदीपप्रभः । छादितः रणरणकजननाद् गोपितः मानिनीमानो[3] येन स तथा ॥

१५. छादितजनाक्षिप्रसरं निरुद्धलोकलोचनव्यापारं तमःपुञ्जं ध्वान्तस्तोमं सर्वतः समन्तात् निवारयन् निषेधन् निपातयन् विनाशयन् वा यतोऽनिवारितः मेघादिभिरनिरुद्धः प्रभाप्रसरो यस्य स तथा । पातितं मूर्छाजननाद् अधःक्षिप्तं दावितं विरहानलोद्दीपनात् तापितं धवलितं वा पाण्डुवर्णं कृतं प्रोषितकुलं पान्थसार्थो येन स तथा ॥

१६. धवलनाय अभ्रकादिना प्रासादश्वेतीकरणाय कूर्चको मुञ्जादिमयं धवलनोपकरणम् । तस्य श्रियं तोलयद्भिः अनुकुर्वाणैः किरणैः कृत्वा खं व्योमाङ्गणं धवलयन् मण्डयन् । अमृतं विरेचयतीत्येवंशीलः अमृतविरेचयिता नवस्तत्कालोद्भवो रूप्यमयो दुर्वर्णनिर्मितो योऽसौ कुम्भस्तं तोलयन् अनुविदधत् ॥

१७. शशिकान्तात् जलं विरेचयन् क्षारयन् अमृतं विरेचयन्

१ B उमालिअ°; C ओमालिअ.° २ BC पउ°. ३ D °माणो काथिल-भिमानो येन. ४ BC °मयघर.° ५ BC कान्तान्.

आहोडिअ-धणुह-गुणे सर-ताडिअ-तिहुअणम्मि रइ-नाहे ।
दूर-विहोडिअ-सज्झस-असईणं दइअ-मेलवणो ॥ १८ ॥
नीहार-मीसिआहि व छुह-रस-चीसालिआहि व पहाहि ।
तिमिरोद्धूलिअ-भुवणं गुण्ठन्तो भामिआहि नहे ॥ १९ ॥
कामि-मण-तालिअण्टिर-वम्मह-आणं जगे तमाडन्तो ।
नासविअ-भओ अहिसारिआण हारविअ-लज्जाण ॥ २० ॥

स्रवन् । रतौ संभोगे व्यापृतानि यानि मिथुनानि तेषां हृदयेभ्य विरेचितगुह्यः बहिःकृतान्तरङ्गाभिप्रायः । सर्वत्र रिचिर्बहिर्निःसारणमात्रे । ततश्च णिग्यपि विरेचनार्थ एव भवति । विरेचनं बहिर्निःसारणम् ॥

१८. ताडितः आस्फालितः धनुर्गुणः कोदण्डप्रत्यञ्चा येन स तथा तस्मिन् । शरैः मदनोन्मादनमोहनतापनशोषणाख्यबाणैस्ताडितं निधुवनोन्मादादिभावजननाद् उपद्रुतं त्रिभुवनं त्रैलोक्यं येन स तथा तस्मिन् रतिनाथे सति दूरादेव ताडितम् अपास्तं साध्वसं पतिपित्रादिभयं यासां तास्तथा ताश्च ता असत्यश्च कुलटास्तासां दयिता नटविटादिका वल्लभास्तेषां मिश्रणः संपर्कजनकः । त्रिभुवनास्खलिताज्ञे मन्मथे गृहीतधनुषि पित्रादीन् अवगणय्य स्ववल्लभान् अभिसस्रुरित्यर्थः । राजभये पित्रादिभयं न किंचिद् इत्युक्तिलेशः ॥

१९. नीहारमिश्रिताभिरिव शैत्यशैत्याभ्यां प्रालेययुक्ताभिरिव सुधारसमिश्रिताभिरिव अमन्दानन्दजननात् पीयूषद्रवसंपृक्ताभिरिव नभसि भ्रमिताभिः व्योमाङ्गणे प्रसारिताभिः प्रभाभिः कृत्वा तिमिरोद्धूलितभुवनं ध्वान्तावगुण्ठितविश्वम् उद्धूलयन् व्याप्नुवन् ॥

२०. कामिमनो भ्रमयति चालयति इत्येवंशीलः कामिमनोभ्रमयिता स कामी मन्मथश्च तस्य आज्ञा जगति भ्रमयन् विस्तारयन् ।

---

१ ° BCD °धनुगु°.

विउडिअ-चओर-तण्हो जुण्हाए विप्पगालिअ-दिणोम्हो ।
नासिअ-चक्को विरहिणि-पलावणो खं ससी चडिओ ॥२१॥

नाशिता कामार्तत्वात् त्यक्ता लज्जा यकाभिस्तास्तथा तासाम् अभिसारिकाणां स्वैरिणीनां नाशितं लज्जापनोदाद् अपनीतं भयं येन स तथा ॥

२१. [ज्योत्स्नया] नाशितचकोरतृष्णः अपनीतज्योत्स्नाप्रियपिपासः । तथैव च नाशितो विद्रावितो दिनोष्मा वासरसंतापो येन स तथा । नाशितः प्रियतमाया विघटितश्चक्री येन स तथा । विरहिणीनां प्रोषितप्रियाणां नाशनः कथाशेषताकारी ॥

अमिलाण । पव्वाइअ । वाय । "म्लेर्वा पव्वायौ" [१८]

निम्मविआ । निम्माणिअ । "निर्मो निम्माण-निम्मवौ" [१९]

झिज्जमाण । अणिज्झरन्त । "क्षेर्णिज्झरो वा" [२०] ॥

णुमिअ । नूमिअ । सणुमिअ । ढक्किओ । ओम्बालिअ । पव्वालिअ । छाइअ । "छदेर्णेर्णुम-नूम सणुम-ढक्कौम्बाल-पव्वालाः" [२१] ॥

णिहोडन्तो । अणिवारिअ । पाडिअ । "निवृ पत्योर्णिहोडः" [२२] ॥

दूमिअ । "दूङो दूमः" [२३] ॥

दुमन्तो । धवलण । "धवलेर्दुमः" [२४] ॥ "स्वराणां स्वराः" [४.२३८] बहुलम् इति दीर्घत्वमपि । दूमिअ ॥

तुलन्तेहि । ओहामन्तो । "तुलेरोहामः" [२५] ॥

ओलुण्डिर । उल्लुण्डावन्तो । विरेअन्तो । पल्हत्थाविअ । "विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड-पल्हत्थाः" [२६] ॥

आहोडिअ । विहोडिअ । [ताडिअ] । "तडेराहोड-विहोडौ" [२७] ॥

मेलवणो । मीसिआहि । वीसालिआहि । "मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ" [२८] ॥

---

१ BCD °ढक्कोम्बाल°.

अह दोवारिअ-दाविअ-नरवइ-दंसिअ-अणेग-पाहुडओ ।
आभरण-कन्ति-दक्खविअ-सुरघणू दरिसिएभ-गई ॥ २२ ॥
उदउग्गिअ-रवि-तेओ उग्घाडिअ-ससिह-जण-मणाणन्दो ।
संभाविओ उविन्दो इन्दो आसंघिओ अह वा ॥ २३ ॥
उल्लालिअ-णेवत्थणमुत्थंघिअ-कर-पुडं नमन्त-निवे ।
गुलुगुञ्छिअच्छि उप्पेलिअच्छिणो सणिअमिक्खन्तो ॥ २४

उद्धूलिअ । गुण्ठन्तो । "उद्धूलेर्गुण्ठः" [२९] ॥

भामिआहि । तालिअण्टिर । तमाडन्तो। "भ्रमेस्तालिअण्ट-तमाडौ"[३०]॥

नासविअ । हारविअ । विउडिअ । निप्पगालिअ । नासिअ । पलावणो ।
" नशेर्विउड-नासव-हारव-विप्पगाल-पलावाः " [३१] ॥

२२-२६. पञ्चभिः कुलकम् । [अथ] नृपः कुमारपालनरपतिः कनकमण्डपिकां सुवर्णनिर्मितह्रस्वमण्डपम् अधिष्ठितः अध्यासीनः । कथंभूतोऽसौ इत्याह । दौवारिकेण दर्शिता निवेदिता ये नरपतयस्तैर्दर्शितानि पुरो धरणात् प्रत्यक्षीकारितानि [अनेकानि] प्राभृतानि सुवर्णरत्नादिढौकनानि यस्य स तथा । आभरणानाम् उत्तमाङ्गश्रवणभुजादिदेशसंस्थकोटीरकुण्डलकेयूराद्यलंकाराणां कान्त्या दर्शितं जनानां प्रत्यक्षं विधापितं सुरधनुर्येन स तथा । दर्शिता साक्षात्कारिता इभगतिः गजपदन्यासो येन स तथा । हस्तिलीलया गच्छन्नित्यर्थः ॥

२३. उदये उद्घटितं निःशेषाशिष्टवैरिवारनिःक्षणात् सर्वत्र उल्लासितं रविवत् तेजो येन स तथा । उद्घटितो विस्तारितः सस्पृहा धनाभिलाषुका ये जनास्तेषां मनांसि तेषाम् आनन्दः सर्वाहितवसुदानात् प्रमोदो येन स तथा। एवंविधः सन् उपेन्द्रः कृष्णः संभावितः उत्प्रेक्षितः। वेति पक्षान्तरे । इन्द्रो वा संभावितः ॥

२४. उन्नमितम् ऊर्ध्वीकृत्य एकपार्श्वाद् अपरपार्श्वं नीतम् ।

उन्नामिअ-भुमयाए चण्डारे पाहुडाइँ पेण्डविरो ।
नरवइ-पट्ठविआइं देवय-पट्ठाविआइं च ॥ २५ ॥
वोकन्त-महामच्चो निवो अवुक्कन्त-पणइ-मण्डलिओ ।
विण्णत्ति-दिन्न-कण्णो अहिट्ठिओ कणय-मण्डविअं ॥ २६ ॥

उत्तारितम् इति यावत् । नेवत्थणमिति देश्यः । निरुञ्छनं यत्र नमने तत्तथा । सम्राडस्त्रान्ततोपाय विहितोत्तरीयचेलस्फोरणम् इति यावत् । उन्नमितकरपुटम् ऊर्ध्वीकृत्य योजितपाणिसंपुटं च यथा भवति एवम् उन्नमिताक्षान् भयाद्‌रपरीतचेतस्त्वाद् विस्फारितेक्षणान् नमतो नृपान् उन्नमिताक्षं तद्भक्त्या प्रसन्नतया कीदृशोयम् इति ज्ञातुं विस्तारितनेत्रं शनैर्मन्दम् । लीलयेति यावत् । ईक्षमाणः ॥ गुल्गुञ्छिअच्छीत्यत्र समासान्तविधेरनित्यत्वाद् न समासान्तः ॥

२५. नरपतिभिः कुङ्कुणमालवकदेशादिदेशभूपतिभिः प्रस्थापितानि मनःप्रसादनाय मुत्कलितानि देवताप्रस्थापितानि मन्त्रादिवशीकृतदेव-प्रेषितानि च प्राभृतानि ढौकनानि उन्नमितभ्रुवा । भ्रूक्षेपेण कृत्वेत्यर्थः । भाण्डागारे प्रस्थापयिता न्यसनशीलः ॥

२६. विज्ञपयन्तः कार्यं निवेदयन्तो महामात्या यस्य स तथा । विज्ञपयन्तः प्रणयिनः प्रीतियुक्ता मण्डलिकाः कतिपयदेशस्वामिनृपा यस्य स तथा । विज्ञप्तौ[3] महामन्त्रिमण्डलिककार्याकर्णने दत्तो वितीर्णः कर्णो येन स तथा ॥

दाविअ । दंसिअ । दक्खविअ । दरिसिए । "दृशेर्दाव-दंस-दक्खवाः" [३२]॥
उग्गिअ । उग्घाडिअ । "उद्घटेरुग्गः" [३३] ॥
सघिइ । "स्पृहः सिहः" [३४] ॥
संभाविओ । आसङ्घिओ । "संभावेरासङ्घः" [३५] ॥

---

१ C निरुञ्छनं. २ BD °स्फेरण°; C °स्फुरण°. ३ BC विज्ञप्तिनो.

पणमिर-पणइ-पणामिअ-दिट्ठी सो तत्थ अल्लिविअ हरिसो ।
अणचच्चुप्पिअ-हिअओ अप्पिअ-निव-खोहमासीणो ॥ २७ ॥
जाविअ मुहुत्तमेगं पुरोहिओ जविअ-दुट्ठ-कलि-ललिओ ।
दन्त-रुई ओम्बालिअ-गयणो उच्चारही मन्तं ॥ २८ ॥

उल्लालिअ । उत्थङ्घिअ । गुलगुञ्छिअ । उप्पेलिअ । उच्चामिअ । उन्न मेरुत्थङ्घोल्लाल-गुलुगुञ्छोप्पेला " [३६] ॥

पेण्डविरो । पट्ठविआइ । पट्ठाविआइ । "प्रस्थापे पट्ठव पेण्डवौ "[३७]॥

वोक्कन्त । अवुक्कन्त । विण्णत्ति । " विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ " [३८] ॥

२७ प्रणम्रप्रणतौ सेवार्थसमागतवन्दारुसकलभूपालकृतपादपतने प्रणम्रप्रणयिषु प्रह्वप्रार्थकलोकेषु वा अर्पिता प्रसन्नतासूचनाय मनाग् न्यस्ता दृष्टि चक्षुर्विन्यासो येन स तथा । अर्पितहर्ष स्वदर्शनप्रदान संपादितसभाजनसंतोष । अनर्पितहृदय गम्भीरत्वाद् अनवतीर्ण स्वाभिप्राय स कुमारपालावनिप । अर्पितनृपक्षोभ किम् एषोधुना नो विधास्यतीति उत्पादितप्रत्यर्थिनृपतिततिचित्तसंभ्रम यथा भवति एव तत्र कनकमण्डपिकायाम् आसीन उपविष्ट ॥

पणामिअ । अल्लिविअ । अणचच्चुप्पिअ । अप्पिअ । " अर्पेरल्लिव-चच्चुप्प पणामा [३९] ॥

२८ एक मुहूर्तं यापयित्वा उपवेशानन्तर स्वावसरप्राप्त्यर्थं नृपस्य सावधानार्थं च क्षणमात्र प्रतीक्ष्य यापित स्वमहिम्ना गमित दुष्टस्य लोकदु:खदायित्वाद् अप्रियस्य कले कलिकालस्य ललित विलासो येन स तथा । दन्तरुचिभि शशधरकरकल्पदशनरश्मिभि प्लावित व्याप्त गगन येन स तथा । पुरोहित पृथ्वीशश्रेयोर्थं मन्त्रम् उदचारीद् अभणत् ॥

जाविअ । जविअ । " यापेर्जव " [४०] ॥

---

१ B उम्बा°, C उंबा°.

हार-प्पह-पव्वालिअ-हिओ निवो पाविओ व्व अमएण ।
पक्खोडिअ-चमराहिँ विकोसिअच्छीहि उवसरिओ ॥ २९ ॥
ओग्गालिर-वसहाणं वग्गोलिर-करहयाण वारम्मि ।
रोमन्थ-भङ्ग-जणणो अहासि गम्भीर-तूर रवो ॥ ३० ॥
णुव्वन्तो मिरि-णिहुवय-सिरिमुम-कामय-सिरिं पयासन्तो ।
विच्छोलिअ-भुमयाहिँ राया विलयाहि परिअरिओ ॥३१॥

२९. हाराणां नानाविधमुक्ताकलापानां प्रभाभिः प्लावितं हृदयं वक्षःस्थलं यस्य स तथा । अतः उत्प्रेक्ष्यते । अमृतेन प्लावित इव व्याप्त इव । विकोशितानि वारंवारं चालनेन स्फारीकृतानि चामराणि यकाभिस्तास्तथा ताभिः । विकोशिताक्षीभिः निकसितनेत्राभिः नृपः उपसृतः चामरव्यग्रकरवनिताभिः शोभार्थं पार्श्वतः सेवित इत्यर्थः ॥

ओग्गालिअ । पव्वालिअ । पाविओ । "प्लावेरोम्वाल-पव्वालौ" [४१] ॥
पक्खोडिअ । विकोसिअ । "विकोशेः पक्खोडः" [४२] ॥

३०. रोमन्थं कुर्वन्ति "णिज् बहुल नाम्नः°" [हे० ३.४] इति णिजि रोमन्थयन्ति इत्येवंशीला रोमन्थयितारः उद्गीर्य चर्वणकारिण्यो ये वृषभा बलीवर्दास्तेषां रोमन्थयितृकरभाणां च वारे समूहे । रोमन्थयनं भावे घञि रोमन्थस्तस्य भङ्गः प्रतिरवसंवलिततादृग्ध्वानश्रवणेन संजात-क्षोभत्वाद् विच्छेदस्तस्य जनकस्तूर्यरवो नान्दीनिनादः अथ स्वर्णमण्ड-पिकायां सिंहासनोपविष्टे नृपे पुरोहितमन्त्रोच्चारणचामरिकीचामर-ग्रहणानन्तरम् आसीत् ॥

ओग्गालिर । वग्गोलिर । रोमन्थ । "रोमन्थेरोग्गाल-वग्गोलौ" [४३] ॥

३१. श्रियं कामयते "शीलिकामि"[हे० ५.१] इति णे श्रीकामः स एव

१ BD भुमयाए. २ उपश्रित.. ३ B रोमंथयमं. ४ B स च for स एव.

अणकम्पिर-कर-वलिअ-त्थाले आरोविउं अदोलि-सिहं ।
रङ्खोलिर-ताडङ्का वर-विलयारत्तिअं काही ॥ ३२ ॥
जण-रञ्जणेहि राविउमुव्वीसं तत्थ पणमिर-निवेहि ।
परिवाडिअञ्जलीहिं से घडिआ कमल-कोस व्व ॥ ३३ ॥

श्रीकामकस्तस्य श्रियं प्रकाशयन् उमाकामकश्रियं प्रकाशयन् । संप्रत्यपि स्वविभूत्या माधवपार्वतीपतिलक्ष्मीं प्रकटयन्नित्यर्थः । कम्पिता अभीष्टकामिनाम् अर्धाक्षनिरीक्षणार्थं चालिता भ्रुवो यकाभिस्तास्तथा ताभिर्वनिताभी राजा कुमारपालनृपः परिवृतः स्वस्वकृत्यकरणाय उपस्तृतः ॥

णिहुवय । कामय । " कमेर्णिहुवः " [४४] ॥

गुव्वन्तो । पयासन्तो । " प्रकाशेर्णुव्वः " [४५] ॥

३२. अकम्प्रौ अकम्पनशीलौ । निश्चलावित्यर्थः । यौ करौ हस्तौ तयोरारोपितं धृतं यत् स्थालं रत्नखचितकाञ्चनपात्रं तस्मिन् आरोप्य संस्थाप्य आरत्रिकं नीराजनाय दीपकमण्डलम् । न दोलयतीति ग्रहादिभ्यो णिनि अदोलिनी स्थिरा शिखा कलिका यस्य तत्तथा तद् दोलिनौ लीलावशात् चलनशीलौ ताडङ्कौ कुण्डले यस्याः सा तथा । वरवनिता वारविलासिनी अकार्षीत् । उत्तारयदित्यर्थः ॥

विच्छोलिअ । अणकम्पिर । " कम्पेर्विच्छोलः " [४६] ॥

वलिअ । आरोविउं । " आरोपेर्वलः " [४७] ॥

अदोलि । रङ्खोलिर । " दोले रङ्खोलः " [४८] ॥

३३. जनरञ्जनैः नीतिशालितया लोकावर्जकैः प्रणम्रनृपैः घटिताञ्जलिभिः योजितैः करसंपुटैः कृत्वा तस्यां कनकमण्डपिकायां नृपं कुमारपालनृनाथं रञ्जयितुम् आत्मनि सानुरागं कर्तुं से शीर्षोपरिदेशे कमलकोशा इव कमलकुड्मलानीव घटिता विरचिताः ॥

रञ्जणेहि । राविउं । " रञ्जे रावः " [४९] ॥

परिवाडिअ । घडिआ । " घटेः परिवाडः " [५०] ॥

कणय-परिआलिएहिं रयणाहरणेहि वेढिअङ्गुलिआ।
विकिणंण[1]-किणण-छइल्ला पुरो निविट्ठा महाजणिआ॥ ३४॥
विक्केन्तो[2]द्धरिआ इव भायन्ता अवि अवीहिरा निचं।
भीएहि सहचरेहिं निव-दूआ दूरमल्लीणा॥ ३५॥

३४. कनकेन वेष्टितैर्नियमितै रत्नाभरणैर्मरकतपद्मरागादिमुद्रिकाभिः कृत्वा वेष्टिताङ्गुलयः व्याप्तानामिकाद्यङ्गुल्यः। विक्रयण[3]क्रयणयोश्छेकाः महार्घप्रवालमौक्तिकमाणिक्यादिवस्तुनो मूल्येन प्रदानोपादानयोर्विचक्षणा महाजनिकाः श्रेष्ठिसार्थवाहप्रमुखपौरलोकाः पुरः युष्मत्प्रसादाद् वयं सुखिन इत्यादिनिजवार्ताप्रतिपादनाय राज्ञोऽग्रे निविष्टा आसीनाः॥

परिआलिएहिं। वेढिअ। "वेष्टे: परिआलः" [५१]॥

३५. नृपदूताः प्रत्यर्थिपृथ्वीशसंदेशहारिणो भीता अपि प्रतापपराभूततपनमण्डलश्रीकुमारपालभूपालालंकृततथाविधसभादर्शनात् चकिता अपि अभीताः स्वप्रभुसामर्थ्यचिन्तनात् सावष्टम्भा भीतैः सहचरैः सभादर्शनादेव क्षुब्धैः स्वानुचरैः सह दूरम् आलीनाः। प्रस्तावे सति संदेष्टव्यं विज्ञपयिष्याम इति सभाया दूरदेशे स्थिताः। एवंविधाः सन्तो विज्ञायन्ते विक्रीणदुद्धरिता इव विक्रीणत्सु सत्सु उद्धरिताः केनापि अगृहीतास्त इव। यत् किल विक्रीणताम् उद्धरति तत् पृथग् भवति॥

, विकिणंण[6]। किणंण[7]। विक्केन्तो[8]। "क्रियः किणो वेस्तु क्के च" [५२] इति क्रीणाते. किणो वा वेः परस्य तु द्विरुक्तः क्के। चकारात् किणश्च। णेरिति[9] निवृत्तम्॥

भायन्तों[10]। अबीहिरा। "भियो भा-बीहौ" [५३]॥ बाहुलकात् क्वचिन्न। भीएहि॥

अल्लीणा। "आलीङोऽल्ली" [५४]

1 BC विकिणिण°. 2 BC विक्कतो°. 3 C विक्रयक्कयण°. 4 B °मडन°. 5 B एव. 6 BC विकिणिण. 7 BC किणिण. 8 BC विक्कतो 9 BC णे इति 10 BC भाअंता.

भत्ति-णिरिग्घिअ-हिअआ मउलि-णिलीअन्त-पाणि-संपुडया
निव-पय-कमले-णिलुक्कन्त-लोअणा सा सहा आसि ॥ ३६ ॥
आसि मणि-वेइआसुं लुकन्तो मणि-महीएँ लिक्कन्तो ।
लिहुक्कन्तो मणि-थम्भेसु सय-गुणो पडिकिदीइ जणो ॥ ३७ ॥
निवइ-निलीइर-नयणा अविराय-सिरी विलीइर-जुआणा ।
अलि-रुञ्जिअ-जइ-रुण्टिअ-किङ्किणि-नीवीउ आसीणा ॥ ३८ ॥

३६. भक्तौ नृपाराधने निलीनम् आसक्तं हृदयं यस्याः सा तथा। मौलौ मस्तके निलीयमानम् आश्लिष्यत् पाणिसपुटं यस्या सा तथा। राजानम् उद्दिश्य योजितहस्तेत्यर्थः । नृपपदकमले निलीयमानलोचना संश्लिष्यन्नयना सा सर्वोत्कृष्टा सभा आसीत् । अपरव्यापारं परित्यज्य सेवैकताना संवृत्तेति भाव ॥

३७. मणिवेदिकासु रत्ननिर्मितवितर्दिषु निलीयमान. । मणिमह्या निलीयमान मणिस्तम्भेषु च निलीयमान । प्रतिकृत्या प्रतिबिम्बेन तत्र तत्र संक्रामन् शतगुण प्रभूतो जन. आसीत् संपन्न ॥

३८. नृपतौ निलेतृ सञ्जनशीलम् । वीक्षणपरम् इति यावत् । नयन यासां तास्तथा । अविलीनश्रिय अभ्रष्टशरीरशोभा. विलेतार. धैर्य ध्वंसाद् द्रवणशीला युवानो यकाभ्यस्तास्तथा । अलिरुतजयि रुतं यासा तास्तथा एवंविधा. किङ्किण्य. क्षुद्रघण्टिका यासु तथाभूता नीवयो यासा तास्तथा नार्य आसीना. आरात्रिकादि कृत्वा वारवनिता कुमारपालनृपपार्श्वे उपविष्टा. ॥

णिरिग्घिअ । णिलीअन्त । णिउक्कन्त । लुक्कन्तो । लिक्कन्तो । लिहुक्कन्तो । निलीइर । "निलीङेर्णिलीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिक्क-लिहुक्का " [५५] ॥

अविराय । विलीइर । " विलीङेर्विरा " [५६] ॥

रुञ्जिअ । रुण्टिअ । " रुते रुञ्ज-रुण्टौ " [५७] ॥

---

१ BC कमले°. २ BC °रुञ्जि°.

सग्गे वि हुणिअ-विहवा असुणिअ-दोसा तिलोअ-सिरि-धुवणी ।
कुमर-नरिन्द-सहा सा धुणिआरि-मणोरहा हूआ ॥ ३९ ॥
हुन्ताणन्दो अहुवन्त-संसओ निवइसुब्भुअन्त-मई ।
पहवन्तो अपरिहवो विण्णविही संधिविग्गहिओ ॥ ४० ॥
देव विवक्खीहुन्तो णिव्वडिअ-बलेण सो पहुप्पन्तो ।
हूओ कुङ्कुण-नाहो जहा तहा कुणसु अवहाणं ॥ ४१ ॥

३९. स्वर्गेपि । आस्तां मर्त्यलोके । श्रुतविभवा विख्यातसमृद्धिः अश्रुतदोषा स्वपरदेशानाकर्णितास्थितिः । त्रैलोक्यश्रीर्धूयते स्ववैभवेन अभिभूयते अनयेति करणे अनटि त्रैलोक्यश्रीधवनी सा प्राग्व्यावर्णित-स्वरूपा"ते लुग् वा" [हे० ३.२] इति कुमारपालेत्यत्र उत्तरपदलोपे कुमारः । स चासौ नरेन्द्रश्च तस्य सभा धुतारिमनोरथा विष्वगवस्थितप्रास-निस्त्रिंशशक्तिशूलचक्राद्यस्त्रकलितानेकसुभटविसंकटत्वात् परास्तप्रत्यर्थि-सार्थविरूपकाभिप्राया भूता संजाता ॥

हुणिअ । असुणिअ । "श्रुटेर्हणः" [५८] ॥
धुवणी । धुणिअ । "धूगेर्धुवः" [५९] ॥

४०. भवदानन्दः नृपाग्रतोऽभिप्रेतनिवेदनात् संपद्यमानप्रमोदः । अभवत्संशयः विज्ञातस्वपरसैन्यवृत्तान्तत्वाद् अविद्यमानप्रतिपाद्य-विषयसंदेहः । उद्भवन्मतिः सप्रतिभत्वाद् उल्लसद्बुद्धिः । प्रभवन् स्व-वचनचातुर्येण इतरविज्ञपकेभ्यः समर्थः संजायमानः । अपरिभवः कुत्रापि असंपन्नतिरस्कारः । सांधिविग्रहिकः संधानविग्रहविनियुक्त-प्रधानपुरुषः व्यजिज्ञपत् वक्ष्यमाणं न्यवीविदत् ॥
हूआ । होन्त । अहुवन्त । अपरिहवो । "भुवेर्हो हुव-हवाः" [६०] ॥
क्वचिद् अन्यदपि । उब्भुअन्त ॥

४१. विज्ञप्तिकामेव गाथापदषट्या आह । हे देव महाराज

दूर-ड्डिआहि करिउं णिआरिअं सुर-वहूहि दीसन्ता ।
संदाणन्ता अइनिड्डहावणा वेरि-सुहडाण ॥ ४२ ॥
वावम्फिरा कलासुं अमोघ-णिव्वोलणं पयासन्ता ।
अपयल्लिर-असि फलया णीलुञ्छन्ता रिउ-दलम्मि ॥ ४३ ॥

पृथग्भूतम् इतरोर्वीशसैन्यतो विशिष्टं स्पष्टभूतं सर्वत्र प्रकटं वा यद् बलं चतुरङ्गवाहनं तेन कृत्वा विपक्षीभवन् बलावलेपेन संपद्यमान. प्रभवन् शत्रुतिरस्कारेण समर्थः संजायमानः स लोगविख्यात. कुङ्कुणानां नाथ. कुङ्कुणदेशाधीश. यथा यादृशो भूतः संपन्नस्तथा अवधानं कुरु । तद्वृत्तान्तनिशामनपरो भवेति भावः ॥

हुन्तो । " अविति हुः " [६१] ॥

[णिव्वडिअ । " पृथक्स्पष्टे णिव्वडः " [६२] ॥]

पहुप्पन्तो । " प्रभौ हुप्पो वा " [६३] । पक्षे पहवन्तो ॥

हूओ । " क्ते हूः " [६४] ॥

४२. पङ्क्ति. कुलकम् । हे महाराज तव योधाः कुङ्कुणं प्राप्ताः । कीदृशाः । काणेक्षितकृतम् अर्धाक्षनिरीक्षणकरणं कृत्वा दूरस्थिताभिः गगनाङ्गणगताभिः सुरवधूभिः अप्सरोभिर्दृश्यमानाः एते रणाजिरे वैरिभिरदृष्टपृष्टा वैकुण्ठस्वर्गम् आसाद्य नः पतयो भविष्यन्तीति सस्पृहं विलोक्यमाना अवष्टम्भं कुर्वन्तः चित्तधैर्यम् आदधाना वैरिसुभटानां च अतिविष्टम्भकरणाः " बहुलम् एतन्निदर्शनम् " इति चुरादिवचनाद् शमो शम्यम् अकारयद् इतिवत् स्वार्थे णिचि निश्चेष्टताजनकाः ॥

४३. कलासु शस्त्रादिशिक्षासु श्रमं करिष्णवः अभ्यासं विधातारः । अमोघं वैरिविजयेन सफलं मन्युना ओष्ठमालिन्यकरणं वत् प्रकाशयन्तः दर्शयन्त. । अशिथिलीभवनम् अलम्बनं च करिष्णवः । सप्रयत्नग्रहणाद् निश्चलाः सुस्थानस्थाश्चेत्यर्थः । एवंभूता असयश्च

---

१ BO वैकुंठ°.

कम्मन्तमेत्तं-मन्निअ-रिउणो गुललन्त-सामिणो विजये ।
दाउं वसुमझरन्ता पहु-आदेसं च झूरन्ता ॥ ४४ ॥
जुद्धेण भरावन्ता राम-कहं भारहं भलावन्ता ।
निअ-कुल-कमं लढन्ता सुमरन्ता खत्तिआचारं ॥ ४५ ॥
वीर-वरणं सरन्ता पयरन्ता सामिणो पसायं च ।
वावण्ण वीर-कह-विम्हरावणा वइर-पम्हुहणा ॥ ४६ ॥

फलकाः खेटकाश्च येषां ते तथा । दल इति देश्यः सैन्यार्थे । रिपुसैन्ये निःपतनम् आच्छोटनं वा कुर्वन्तः ॥

४४. क्षुरं कुर्वाणा एव क्षुरकुर्वाणमात्राणि । अत्र च क्षुरशब्देन क्षुरविधेयं शिरस्तुण्डमुण्डनादि कर्मोच्यते । अतो नापितमात्राणि मनिता रिपवो यैस्ते तथा । स्वामिनः स्वप्रभोर्विजये विजयनिमित्तं स्वकुलदेवतादि प्रति चाटु कुर्वाणाः । वसु विभूतिं दत्त्वा वर्णनापरबन्दिजनाय वितीर्य अस्मरन्तः दानशौण्डत्वाद् अजानानाः प्रभ्वादेशं स्वामिप्रदत्तशिक्षां च स्मरन्तः मनसि धारयन्तः ॥

४५. युद्धेन तादृक्संग्रामेण कृत्वा रामकथां रामरावणयुद्धवृत्तान्तं स्मरयन्तो ज्ञापयन्तः । भारतं च कौरवपाण्डवयुद्धप्रतिपादकग्रन्थविशेषम् । कौरवपाण्डवयुद्धमित्यर्थः । स्मरयन्तः निजकुलक्रमं रणाङ्गणभङ्गपराङ्मुखस्वपूर्वपुरुषसमाचारं स्मरन्तः । क्षत्रियाचारं नष्टदृष्टानुसरणपतितप्रहारपरिहाररूपं वीरव्रतं स्मरन्तः ॥

४६. वीरवरणम् अनेन सह मया योद्धव्यमिति प्राकृतप्रतिसुभटयुद्धाङ्गीकारं स्मरन्तः *अयुध्यमानाः स्वामिनः प्रसादं च स्मरन्तः ।* द्विपञ्चाशद्वीरकथायाः शूद्रकादिवीरचरित्रस्य विस्मरणाः तत्कथां विस्मरतो लोकान् प्रयुञ्जानाः । वैरस्य स्मरणाः एतैः सह अस्मद्गुर्तुर्विरोध इति स्मर्तारः ॥

---

१ BD °मत.° २ B सरा.° ३ BC शूद्रकावीरादिचरि°.

पम्हुसिअ-अन्न-कज्जा विम्हारिअ-वाणरिन्द-बल-ललिआ ।
वीसारिअ-रिउ-मन्ता तुह जोहा कुणुणं पत्ता ॥ ४७ ॥
सीह-रव-णीक्कणा ते कोक्कन्ता किं पि सच्च-वाहरणा ।
उव्वेल्लिर-तुरय-पयल्लिरेभ-चडिआ पसरिआ अ ॥ ४८ ॥

४७. विस्मृतान्यकार्या. । रणरसिकतया त्यक्तापरप्रयोजना इति भावः । विस्मारितं निजानुपमपराक्रमेण लोकानां स्मृतिपथम् अवतरत् निषिद्धं वानरेन्द्रबलस्य सुग्रीवशौण्डीर्यस्य ललितं स्फूर्तिर्यैस्ते तथा । विस्मारितः विस्मरन् स्मृतिपथाद् उत्तरन् प्रमुक्तः रिपुमन्त्रः अस्माभिरेवमेवं योद्धव्यम् इत्यादिशत्रुपर्यालोचो यैस्ते तथा । अस्मद्भटारब्धानां प्रतिभटानां सर्वं युद्धकरणं विस्मृतम् इति भावः ॥

कुणसु । करिउं । "कृगेः कुणः" [६५] । कृगेरित्यधिकारः उत्तरसूत्राष्टके ज्ञेयः ॥

णिआरिअ । "काणेक्षिते णिआरः" [६६] ॥

संदाणन्ता । अइनिट्ठुहावणा । "निष्टम्भावष्टम्भे णिट्ठुह संदाणं" [६७]"

वावम्फिरा । "श्रमे वावम्फः" [६८] ॥

णिव्वोलण । "मन्युनौष्ठमालिन्ये णिव्वोलः" [६९] ॥

अपयल्लिर । शैथिल्यलम्बने पयल्लः" [७०] ॥

णीलुञ्छन्ता । "निष्पाताच्छोटे णीलुञ्छः" [७१] ॥

कम्मन्त । "क्षुरे कम्म" [७२] ॥

गुलुलन्त । "चाटौ गुलुल." [७३] ॥

अज्झरन्ता । झूरन्ता । भरायन्ता । भलावन्ता । लढन्ता । सुमरन्ता । परन्ता । पयरन्ता । विम्हरावणा । पम्हुहणा । "स्मरेर्झर झूर-भर-भल-लढ विम्हर सुमर-पयर पम्हुहाः." [७४] ॥

पम्हुसिअ । विम्हारिअ । वीसारिअ । "विस्मुः पम्हुस विम्हर-वीसराः" [७५] ॥

४८. सिंहरवस्य व्याहरणा. प्रतिभटान् प्रति सिंहनादान्

अह महमहन्त-णीहरिअ-मद-जले सिन्धुरम्मि चडिऊण ।
ठाणाओ नीलिओ कुङ्कुणाहिवो नीसरन्त-बलो ॥ ४९ ॥
वरहाडिआ गढाओ रण-धाडिअ-रक्खणा भडा तस्स ।
जग्गिअ-खग्गा रण-जागरा य आअड्डिआ तत्तो ॥ ५० ॥

मुञ्चन्तः । किम् अपरे मृता इदानीम् इत्यादि व्याहरन्तो जल्पन्तः । सत्यव्याहरणाः स्ववचनप्रतिपन्नार्थनिर्वाहकत्वाद् अवितथभापकाः । प्रसृत्वराः सत्वरं गमनशीला ये तुरंगमाः प्रसृमराश्च य इभाः कुञ्जरास्तेपु आरूढाः स्थिताः । प्रसृताः परबलमनु प्रचलिताश्च ॥

पोक्कणा । कोक्कन्ता । वाहरणा । " व्याह्रगेः कोक-पोक्कौ " [७६] ॥

उव्वेल्लिर । पयल्लिर । पसरिआ । " प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ[1] " [७७] ॥

४९. अथ युष्मद्योधप्रसरणानन्तरं प्रसरद्गन्धं निःसृतं गण्डादिस्थानसप्तकाद् निर्गतं मदजलं यस्य स तथा तस्मिन् सिन्धुरे कुञ्जरे आरुह्य स्थानात् स्वपत्तनमध्याद् निःसरत् प्रसृतो निर्गच्छद् बलं सैन्यं यस्य स तथा कुङ्कुणाधिपो मल्लिकार्जुनाख्यनृपः निसृतः ॥

महमहन्त । " महमहो गन्धे " [७८] ॥

५०. गढेति देश्यो दुर्गे । तस्माद् निसृताः । रणान्निःसृतानां कातरतया संग्रामाङ्गणान्निर्गतानां रक्षणाः तद्व्याघातपरापरसुभटनिवारकत्वेन त्रायकाः । जागरिताः शत्रुप्रहाराय कोशेभ्यो निःकासिता इत्यर्थः । खड्गा यैस्ते तथा । जाग्रतीत्यचि जागराः रणाय जागराः सावधानाश्च तस्य कुङ्कुणाधपतेस्य भटास्ततः दुर्गनिर्गमानन्तरं व्यापृताः परस्परं युद्धाय प्रवृत्ताः ॥

णीहरिअ । नीलिओ । नीसरन्त । वरहाडिआ । धाडिअ । " निःसरेर्णीहर-नील धाड-वरहाडाः " [७९] ॥

जग्गिअ । जागरा । " जाग्रेर्जग्गः " [८०] ॥

---

[1] BO पयल्लोवेल्लौ.

समरम्मि वावरन्ता साहड्डिअ-पर-बला असंवरिआ ।
अणसाहरिअ-प्पेम्मामरीहि सन्नामिआ वरिउं ॥ ५१ ॥
आदरिअ-वीर-चरणा मारन्ते पहरिउं पयट्टा व ।
अणओहिअ-भड-माणा ओरसिआ इव सिवस्स गणा ॥५२॥
ओअरिअ दीहिआओ अचयन्तीकय-तरन्त-सुहडेहिं ।
तीरन्ताण वि पारन्तएहिं तेहिं कयं जुज्झं ॥ ५३ ॥

५१. समरे व्याप्रियमाणाः प्रवर्तमानाः संवृतं युगपद् अभिघात-प्रवृत्तत्वेन भयजननात् पिण्डीकृतं परबलं यैस्ते तथा । असंवृताः भयाभावाद् यथेच्छं विचरिताः । असंवृतम् उच्छलत् प्रेम यासां ताः असंवृतप्रेमाणस्ताश्च ता अमर्यश्च ताभिर्वरितुं वरणं कर्तुम् आदृताः अङ्गीकृताः ॥

आअड्डिआ । वावरन्ता । "व्याप्रेराअड्डः" [८१] ॥

साहट्टिअ । असंवरिआ । अणसाहरिअ । "संवृगेः साहर-साहट्टौ"[८२]॥

५२. आदृतवीरवरणाः । अनेन परबलवीरेण सह मया योद्धव्यम् इति कृतप्रतिज्ञा इत्यर्थः । अनवतीर्णः अभ्रष्टः भटमानः सुभटाभिमानो येषां ते तथा । प्रहरतः प्रहारान् ददतः प्रहर्तुं प्रवृत्ताः । एवं च मर्त्यासंभाव्यतथाविधयुद्धविधानाद् मन्यन्ते शिवस्य गणा इव अवतीर्णाः स्वर्गलोकाद् आयाताः ॥

सन्नामिआ । आदरिअ । "आदृगेः सन्नामः" [८३] ॥

मारन्ते । पहरिउं । "प्रहृगेः मारः" [८४] ॥

५३. अत्यक्नुवत्कृताः असमर्थीकृताः शक्नुवत्सुभटा यैस्ते तथा तैः शक्नुवतामपि मध्ये शक्नुवद्भिस्तैः कुङ्कुणाधिपभटैः दीर्घिकातः

सक्कन्तो अणथक्किअ-सलहिअ-सर-वरिसणो निवो ताण ।
मणि-खचिअ-कणय-वेअडिअ-माढिओ पहरिउं लग्गो ॥ ५४
दिन्नमसोल्लिअ-मंसासणाण अणपउलिअं तओ मंसं ।
अरि-पयण-पयावेणं तेणं सर-मिल्लिरेण रणे ॥ ५५ ॥

अवतीर्य युद्धं कृतम् । समरतूर्यनिर्घोषश्रवणप्रवृद्धोत्साहत्वेन तदैव स्थानाद्यपहाय संग्रामः प्रारब्ध इति भावः ॥

अणओहिअ । ओरसिआ । ओअरिअ । "अवतरेरोह ओरसौ" [८५]॥

५४. शक्नुवन् इतरसुभटापेक्षया समर्थः । अफक्कितम् अनीचैर्गतम् । सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः । अत एव श्लाघितं शरवर्षणं यस्य स तथा । मणिभिः खचितः कनकेन खचितो माठिर्यस्य स तथा । मणिस्वर्णनिर्मितसंनाह इत्यर्थः । [नृपः] ताण इति द्वितीयायाः षष्ठी [३.१३४] इति तान् गूर्जरसुभटान् प्रहर्तुं लग्नः ॥

अचयन्तीकय । तरन्त । तीरन्ताण । पारन्तएहिं । सक्कन्तो । "शकेश्चयतर तीर-पाराः" [८६] ॥

अणयक्किअ.। "फक्कस्थक्कः" [८७] ॥

सलहिअ । "श्लाघः सलहः" [८८] ॥

खचिअ । वेअडिअ । "खचेर्वेअडः" [८९] ॥

५५. अरीणां पचनो दाहकः प्रतापो यस्य स तथा तेन शरमोक्षणशीलेन रणे तेन नृपेण अपक्कमांसस्य अशनानां भक्षकाणां गृध्रादीनाम् अपक्वं मांसं ततः शरमोक्षणानन्तरं दत्तम् । अनेके सुभटास्तेन व्यापादिताः मन्तो गृध्रादिभक्ष्या अभूवन्निति भावः ॥

असोल्लिअ । अणपउलिअं । पयण । "पचेः सोल्ल-पउलौ" [९०.]॥

---

१ B समरतूर्यनिघो°; C ममतूर्यनिर्घो°. २ BC °पउलो.

उस्सिक्किअ-सङ्केणं पच्छा अवहेडिउं निअं पि दलं ।
अणछड्डिअ-कुल-धम्मं सीह-झुणी तेण रेअविओ ॥ ५६ ॥
णिह्लुञ्छिअ-भय-पसरो घंसाडिअ-भयमिभं समारूढो ।
मुञ्चन्तो बाणे णिच्चलीअ सो कोह-दुहिअप्पा ॥ ५७ ॥
जूरवणेहि उमच्छन्तेसुं जय-सिरि-अवञ्चिओ समरे ।
नाह अवेहविरेहिं पाइक्केहिं न चेलविओ ॥ ५८ ॥

५६. मुक्तशङ्केन अवगणितपरपक्षभयेन तेन नृपेण अमुक्तकुलधर्मम् अत्यक्तक्षत्रियाचारं निजमपि । दलेति देश्यः सैन्ये । तत् पश्चाद् मुक्त्वा । अतिवीर्यात् स्वबलस्य अग्रे भूत्वेत्यर्थः । सिंहध्वनिर्मुक्तः । अयम् अहं युष्माकं कृतान्त इह आगत इति अस्मद्बलस्य निकटीभूय रणे जगर्जेत्यर्थः ॥

५७. मुक्तभयप्रसरः मुक्तभयं तथाविधानेकास्त्रपातेपि निर्भीकम् इभं समारूढः क्रोधदुःखितात्मा रोषाग्निसंतप्तगात्रः स नृपः बाणान् मुञ्चन् दुःखम् अमुञ्चत् ॥

मिल्लिरेण । उस्सिक्किअ । अवहेडिउं । अणछड्डिअ । रेअविओ । णिह्लुञ्छिअ । घंसाडिअ । मुञ्चन्तो । "मुचेश्छड्डावहेड-मेल्लोस्सिक्क-रेअव-णिल्लुञ्छ-धंसाडाः" [९१] ॥
णिच्चलीअ । "दुःखे णिव्वलः" [९२] ॥

५८. त्रिभिर्विशेषकम् । हे नाथ कुमारपाल नृप कुङ्कुणाधीशः रचितव्यूहे विहितरचनाविशेषे गूर्जरसैन्ये प्रदेशम् अरचयत् । प्रतिभटपराभवेन आत्मसैन्यस्य अवकाशं चकारेत्यर्थः । तथा निजां यशोलक्ष्मीं समारचयत् । कीदृशः । वञ्चयत्सु विप्रतारकेषु वञ्चकैः । अनिच्छन्युद्धसुभटैरित्यर्थः । तैः सह समरे सति जयश्रिया

१ B निर्लुंछिअ. २ C पायरे°. ३ CD add तत्. ४ B निलुंछिअ. ५ D °पाल न कु°.

उग्गहिअ-जय-पइन्नो अवहिअ-वूहम्मि गुज्जर-दलम्मि ।
विडविड्डीअ पएसं तकालं रइअ-रोमञ्चो ॥ ५९ ॥
सारविए रण-छेत्ते उवहत्थिअ-आउहेहिँ जुज्झन्तो ।
केलाइआउहो सो निअं समारीअ जस-लच्छि ॥ ६०
पहु-कज्ज-समारंचणेण सिञ्चिओ तुह वलेण वाणेहिँ ।
सीभर-सिम्पिअ-वसुहो मय-सेअणओ इभो तस्स ॥ ६१ ॥

अवञ्चितः । अवञ्चयितृभि· अवञ्चनाशीलै पदातिभि· न वञ्चित न विप्रलब्धः । छलयुद्धे प्रकटयुद्धे च अस्यैव जयोभूदित्यर्थ· ॥

५९. रचितजयप्रतिज्ञः कृतपरबलभङ्गाङ्गीकारः । तत्कालं युद्धावसरे रचितरोमाञ्चः विहितपुलकः ॥

६०. रणक्षेत्रे समारचिते काष्ठकण्टकपाषाणाद्यपनयनेन समीकृते[2] समारचितायुधैः उत्तेजितास्त्रैः सह समारचितायुधो युध्यमानः संप्रहरन् ॥

जूरवणेहि । उमच्छन्तेसु । अवञ्चिओ । अवेहविरेहिं । वेलविओ । "वञ्चेर्वेहव-वेलव-जूरवोमच्छाः" [९३] ॥

उग्गहिअ । अवहिअ । विडविड्डीअ । रइअ । "रचेरुग्गहावहविडविड्डाः" [९४] ॥

६१. हे महाराज प्रभुकार्यसंमारचनेन[3] स्वामिकार्यविधायकेन तव वलेन वाणैः कृत्वा तस्य कुङ्कुणाधीशस्य शीकरैर्नासाप्रमुक्तपृषत्कैः सिक्ता वसुधा येन स तथा मदेन सप्तस्थानक्षरन्मदजलेन सेचकः भूतलस्य उक्षकः इभः सिक्तः । प्रोत इति भावः ॥

सारविए । उवहत्थिअ । केलाइअ । समारीअ । समारचंणेण । "समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः" [९५] ॥

सिञ्चिओ । सिम्पिअ । सेअणओ । "सिचेः सिञ्च-सिम्पौ" [९६] ॥

---

१ BC समाचरणेण. २ BD add सति. ३ BC समाचरणेण.

पडिसुहडे पुच्छन्ता गज्जन्ता ढिक्कमाण-वसह व्व ।
अह धुंक्किआ तुह भडा कुङ्कण-देसाहिवं दट्ठुं ॥ ६२ ॥
अग्घिअ-वम्मा छज्जिअ-सिरंक्कया मण्डलग्ग-सहिअ-करा ।
रेहिअ-सेन्ना रीरिअ-रणङ्गणा राइआ ते अ ॥ ६३ ॥
आउड्डिअ-रह-चक्कं खुप्पन्त-हयं णिउड्डमाणेभं ।
वुड्डन्त-भडं करि-रुहिर-मज्जणे ताण आसि रणं । ६४ ॥

६२. गर्जद्वृषभा इव सदर्पनिनदद्वेन्द्रा यथा गर्जन्तो निनादं कुर्वाणाः सन्तः प्रतिसुभटान् पृच्छन्तः अथ हस्तिनि शरवर्षानन्तरं तव भटाः कुङ्कणदेशाधिपं दृष्ट्वा अयमसाविहास्त इति विज्ञाय गर्जिताः हतोयं जितमस्माभिरित्यादि सदर्पं निनदिताः ॥

पुच्छन्ता । " प्रच्छः पुच्छः " [९७] ॥
गज्जन्ता । बुंक्किआ । " गर्जेर्बुक्कः " [९८] ॥
ढिक्कमाण । " वृषे ढिक्कः " [९९] ॥

६३. राजितवर्माणः प्रदीप्तसंनाहा राजितशिरस्काः शोभितशिरस्त्राणा मण्डलाग्रराजितकराः खड्गविभ्राजितहस्ता राजितं सैन्यं यैस्ते तथा राजितरणाङ्गणास्ते तव भटा राजिताश्च ॥

अग्घिअ । छज्जिअ । सहिअ । रेहिअ । रीरिअ । राइआ । " राजेरग्घछज्ज-सह-रीर-रेहाः " [१००] ॥

६४. मज्ज्यते अस्मिन् इति मज्जनं करिरुधिरं च तद् मज्जनं च तस्मिन् । यावति करिरुधिरे मज्ज्यते तावतीत्यर्थः । करिणा रुधिराणि तेषु मज्जने बुडने सति वा । मग्नरथचक्रं बुडितरथपादं मज्जद्वयं मज्जदिभं मज्जद्भटं रणं तेषां गूर्जरकुङ्कणभटानाम् आसीत् जातम् ॥

१ C धुक्किआ, २ C छन्ति°, ३ C बुड्डिआ, ४ So BC and A too, though the vrtti appears to consider वृषे as the reading. ५ D राजिताश्च कामिताश्च, ६ B om. तद् मज्जनं च.

आरोलिअ-सर-माला-वमालणो मल्लिअज्जुणो राया ।
पुञ्जिअ-पहु-लज्जिर-गुज्जरेहि जीहाविओ तेहि ॥ ६५ ॥
ओसुक्कन्तो तेअण-गिराहि सो खत्त-धम्म-लुहण-भडे ।
उग्घुसिअ-सेल्ल रोसाणिआसिणो के वि सिक्खविही ॥६६॥
लुञ्छन्ता घम्म-जलं कज्जल-पुञ्छिअ-मुह व्व तेण भडा ।
पर-तेअ पुंसणेणं फुसिअ-जसा हक्किआ के वि ॥ ६७ ॥

आउड्डिअ । खुप्पन्त । णिउड्डमाण । वुड्डन्त । मज्जणे । "मस्जेराउड्ड-णिउड्ड[1] वुड्ड-खुप्पाः" [१०१] ॥

६५. पुञ्जिता राशीकृता या. शरमालास्तासा पुञ्जको विस्तारकः मल्लिकार्जुनो राजा पुञ्जिता भयवशात्[2] पिण्डीभूता अत एव प्रभोः स्वस्वामिनो लज्जितार कथं वयम् एवंविधा मुखं दर्शयिष्याम इति लज्जनशीला ये गूर्जरास्तैः लज्जित कथम् एतैर्भृत्यमात्रैर्युध्ये इति लज्जमान. तैस्तथाभूतैर्लज्जितो लज्जां प्रापित. ॥

आरोलिअ । वमालणो । पुञ्जिज[3] । "पुञ्जेरारोल वमालौ" [१०२]॥

लज्जिर । जीहाविओ । "लस्जेर्जीहः" [१०३] ॥

६६. तेजन्य. अमर्षजनिका या गिर. उक्तयस्ताभि. रे रे क्षत्रिया मा पलायध्वम् इत्यादिवाग्भि । संस्कृते सनम् अन्तरेण शुसिजादीनाम् अप्रयोग इति ओसुक्कन्तो इत्यस्य धात्वन्तरेण अर्थः कथ्यते । दीपयन् । यन्मते सनम् अन्तरेणापि प्रयोगस्तन्मते तेजमान इत्यपि भवति । स मल्लिकार्जुननृपो मृष्टाः उत्तेजिताः । सेल्लेति देश्य. । कुन्ता यैस्ते तथा । ते च मृष्टासयश्च ते तथा तान क्षत्रधर्ममार्जनभटान् क्षत्रियाचारनिर्मलीकारकसुभटान् कानपि अशिक्षयत् शस्त्रैरताडयत् ॥

ओसुक्कन्तो । तेअण । "तिजेरोसुक." [१०४] ॥

६७. घर्मजलं स्वेदोदबिन्दून् मृजन्तः वस्त्रादिना उत्पुंसयन्तः ।

---

१ BC om. °णिउड्ड°, though they give the example णिउड्डमाण. २ BC मदावशात्. ३ B om. पुञ्जिअ.

पहु-नामापुसणो धम्माहुलणो वेरि-नाम-मज्जणओ ।
तं मूरीअ गइन्दं गुज्जर-लोओ अवेमइओ ॥ ६८ ॥
खुडिअ-सुहडो खुरिअ-तुरंगमो विरिअ-बाण-पसरो य ।
मुसुंमूरिअ-सिरताणो करञ्जिओ कुङ्कुणाहिवई ॥ ६९ ॥
पविरञ्जिआतवत्तो नीरञ्जिअ-विजय-वेजयन्तीओ ।
सो लूण-सीस-कमलो कओ तुहाभञ्जिअ-भडेहि ॥ ७० ॥

जेष्यत्यधुनास्मान् असाविति विच्छायवदनत्वाद् उत्प्रेक्ष्यन्ते । कज्जलमृष्टमुखा इव अञ्जनलिप्तानना इव । मृष्टयशसः अपासितकीर्तयो भटाः परतेजोमार्जनेन शत्रुप्रतापविध्वंसकेन तेन मल्लिकार्जुननृपेण निषिद्धाः अग्रतो विचरन्तः सिंहनादेन निरस्ताः ॥

६८. प्रभुनाम्नः अमार्जनः तादृश्यपि संग्रामे संमुखीनत्वाद् अनुत्पुंसकः । प्रकटीकारक इत्यर्थः । धर्मामार्जनः क्षत्रधर्मानपासकः । वैरिनाममार्जकः वैरिविनाशेन तन्नाम्नोपि ध्वंसकः । अभग्नो गूर्जरलोकः अस्मत्कुलवीरजनः तं प्राग्व्यावर्णितस्वरूपं गजेन्द्रं मल्लिकार्जुननृपहस्तिनम् अभाङ्क्षीत् शस्त्रैरभैत्सीत् ॥

लुहण । उग्घुसिअ । रोसाणिअ । लुञ्छन्ता । पुञ्छिअ । पुंसणेणं । फुसिअ । अपुसणो । अहुलणो । मज्जणओ । " मृजेरुग्घुस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः " [१०५] ॥

६९. भग्नसुभटः रणाङ्गणनष्टपदातिवर्गो भग्नतुरंगः ध्वस्तहयो भग्नबाणप्रसरः खण्डितशरप्रपञ्चो भग्नशिरस्त्राणः लूनशिरस्कश्च कुङ्कुणाधिपतिर्भग्नः शस्त्रैर्भिन्नः ॥

७०. भग्नातपत्रः छिन्नच्छत्रो भग्नविजयवैजयन्तीकः छिन्नविजयमुखाग्रोर्ध्वीकृतपताकः स मल्लिकार्जुननृपः लूनशीर्षकमलः तव

१ BC °पुसुणो though they have °पुसणो in the commentary.
२ B मुसमू°. ३ BD °मुखार्पो, C °मुखामो°.

नय-पडिअग्गिर अणुवच्चिओ सि दाहिण-दिसाइ तुमामिण्हि।
विढविअ-कुङ्कुण-सत्तङ्ग-संपओ अज्जिअ-जसोह ॥ ७१ ॥
पहु सिरि-नयर-सिरीए जुञ्जसि जुप्पसि तिलङ्ग-लच्छीए।
जुञ्जसि कञ्चि-सिरीए भुञ्जन्तो दाहिणिं इण्हि ॥ ७२ ॥
सिन्धु-वई तुह चमढण-वेलिल्लो तुमइ दिन्न-चड्डणओ।
न जिमइ दिवसे जेमइ निसाइ पच्छिम-दिसाइ तह॥७३॥

अभग्नभटैः महासंग्रामविमर्देपि अपराङ्मुखैर्वीरैः कृतः विहितः। व्यापादित इत्यर्थः ॥

मूरीअ। अवेमइओ। सूडिज। सूरिअ। विरिअ। मुसुमूरिअ[2]। करञ्जिओ। पविरञ्जिअ। नीरञ्जिअ। अमञ्जिअ[3]। " भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जाः " [१०६]॥

७१. हे नयानुव्रजितः नीत्यनुगमनशील अर्जिता आत्मसात्कृता कुङ्कुणानां सप्ताङ्गसंपत् स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलरूपलक्ष्मीर्येन स तथा। अत एव अर्जितयशओघ, असि त्वं दक्षिणदिशा अनुव्रजितः अनुगतः। दक्षिणदिक्स्वामी संवृत्त इत्यर्थः ॥

पडिअग्गिर। अणुवच्चिओ[1]। " अनुव्रजेः पडिअग्गः " [१०७]॥

विढविअ। अज्जिअ। " अर्जेर्विढवः " [१०८]॥

७२. हे प्रभो कुमारपालनृप दक्षिणाम् अवाचीं दिशम् इदानीं भुञ्जानः उपभोगयन् श्रीनगरश्रिया युनक्षि युक्तो वर्तसे। तिलङ्गलक्ष्म्या युनक्षि। काञ्चीश्रिया च युनक्षि। दक्षिणदिग्विजयात् तदन्तर्वर्तिदेशस्वामित्वम् आप्तोसीति भावः ॥

जुञ्जसि। जुप्पसि। जुञ्जसि। " युजो जुञ्ज-जुज्ज-जुप्पाः " [१०९]॥

७३. तथा तव भोजनस्य वेला विद्यते यस्य स भोजनवेलावान्।

१ B °वच्चिओ २ So BC, A has मुसमू°. ३ B om. this example.

तम्बोलं न समाणइ कम्मण-काले वि नण्हए जवणो ।
विसए अ नोवभुञ्जइ भएण तुह वसुह-कम्मवण ॥ ७४ ॥
मणि-गढिअ-कणय-घडिआहरणे उव्वेसरो वर-तुरङ्गे ।
संगलिअ लक्ख-सङ्खे पेसइ तुह रिउ-असंघडिओ ॥७५ ॥
हरिस मुरिआणणो सो महि-मण्डण कासि-रीडणो राया ।
टिविडिकइ तुह वारं हय-चिञ्चिअ-हत्थि-चिञ्चइअं ॥ ७६॥

भवतो वेलाधर इत्यर्थः । त्वया दत्तभोजनः जीवत्वसौ वराक इत्यनुकम्पया वितीर्णग्रासमात्रजनक[2]देशः पश्चिमदिशः सिन्धुपतिः प्रतीचीदिक्संबन्धिस्वामी दिवसे न भुङ्क्ते[3] निशायां भुङ्क्ते । स्वाम्यसाक्षात्कारे वेलाधरा रात्रौ भुञ्जत इति स्थितिः ॥

७४. हे वसुधोपभोजक पृथ्वीपालक तव भयेन हेतुना जवनः जवनदेशाधीशः ताम्बूलं न भुङ्क्ते । भोजनकालेपि न भुङ्क्ते । विषयांश्च शब्दादीन् देशान् वा नोपभुङ्क्ते । सर्वं ताम्बूलास्वादनादि मुक्त्वा केवलस्वशरणोपायान् अधीत इत्यर्थः ॥

मुञ्जन्तो । चमढण । चड्डणओ । जिमइ । जेमइ । समाणइ । कम्मण । अण्हए । " भुजो भुञ्ज-जिम जेम-कम्माण्ह-समाण-चमढ-चड्डाः" [११०] ॥

उवभुञ्जइ । कम्मवण । " वोपेन कम्मवः " [१११] ॥

७५. रिपुभिः असंघटितः भवद्विपक्षैः[4]पृथग्भूतः सन् उव्वेसरः[6] मणिघटितकनकघटिताभरणानि संघट्य मेलयित्वा लक्षसंख्यान् । प्रभूतान् इत्यर्थः । वरतुरंगमांश्च तव प्रेषयति भवन्निमित्तम् उपढौकयति ॥

गढिअ । घडिअ । " घटेर्गढ. " [११२] ॥

संगलिअ । असंघडिओ । " समो गलः " [११३] ॥

७६. हे महीमण्डन धरित्रीभूषक हर्षेण प्रसन्नो मयि महाराज

१ C उव्वेसरो. २ B om. °क°. ३ B om. from भुङ्क्ते to रात्रौ. ४ C °स्यात्वे वेला°. ५ C °विपक्षे. ६ C उव्वेश्वरः. ७ B °घटित°.

चिञ्चिल्लिओ अखुट्टिअ-भत्तीइ तुमम्मि मगह-देस-निवो ।
उक्खुडिअ-पुव्व-गव्वो अतुट्टिअं पाहुडं देइ ॥ ७७ ॥
अखुडिअ-गमणमतोडिअ-मदमतुडिअ-लक्खणं महेभ-कुलं ।
अणिलुक्कन्त सिणेहो गउडो पेसीअ तुज्झ कए ॥ ७८ ॥
लुक्किअ-जसमुल्लूरिअ-पयावमुच्छुक्किअ-मेइणिं काही ।
घोलन्ती तुह सेणा भय-घुलिअं कन्नउज्जेसं ॥ ७९ ॥

इति प्रमोदेन स्फुटिताननः विकसितमुखः काशेर्मण्डनः शोभाजनकः । वाराणसीस्वामीत्यर्थः । स सर्वप्रसिद्धः तव हयैर्मण्डितं शोभितं तत्तथा तच्च तद्धस्तिमण्डितं च तत्तथाभूतं द्वारं मण्डयति । मध्यम् आविशन् प्रत्यहं दौवारिकेण निषिद्धः प्रायः सिंहद्वारमेव अलंकरोतीत्यर्थः ॥

मुरिअ । " हासेन स्फुटेर्मुरः " [११४] ॥

७७. त्वयि अतुडितभक्त्या अखण्डितबहुमानेन मण्डितो भूषितः तुडितपूर्वगर्वः गलितप्राच्याभिमानो मगधदेशनृपः अतुडितं निरन्तरं प्राभृतं रत्नादिढौकनं ददाति तुभ्यं प्रयच्छति ॥

मण्डण । रीडणो । टिविडिक्कइ । चिञ्चिअ । चिञ्चइअं । चिञ्चिल्लिओ । " मण्डेश्चिञ्च-चिञ्चअ-चिञ्चिल्ल-रीड टिविडिक्काः " [११५] ॥

७८. अतुडितस्नेहः अनपगतप्रीतिः गौडः गौडदेशाधिपतिस्तव कृते अतुडितगमनम् अखण्डितपादन्यासम् अतुडितमदं निरन्तरा-निवृत्तदानप्रवाहम् अतुडितलक्षणं संपूर्णलक्षणोपेतं महेभकुलं प्रैषीत् प्राहिणोत् ॥

७९. हे नृप तव सेना घूर्णमाना चलन्ती सती तुडितयशसं विगलितकीर्तिं तुडितप्रतापं गततेजसं तुडितमेदिनीकं भग्नावनिम् ।

तुज्झ पहल्लिर-सिविरे घुम्माविअ ढंसमाण-कुम्मम्मि ।
दिट्ठे वि दसण्ण-वई विवट्टमाणो भए मरही ॥ ८० ॥
अणकढिअ-दुद्ध सुइ-जस पयाव-घम्मट्टिआरि-जस-कुसुम ।
तुह गण्ठिअ-वूहेण विरोलिओ तस्स पुर-जलही ॥ ८१ ॥

गाहुल्याद् अत्र कप्रत्ययाभाव । भयघूर्णित साध्वसचकित कन्यकुब्जे शम् अकार्षीत् ॥

अखुट्टिअ । उक्खुडिअ । अतुट्टिअ । अखुडिअ । अतोडिअ । अतुडिअ। अणिल्लक्क त । लुक्किअ । उल्लूरिअ । उल्लुक्किअ । " तुडेस्तोड-तुट्ट-खुट्ट खुडो-क्खुडोल्लुक्क-णिल्लक्क लुक्कोल्लूरा " [११६] ॥

८० हे भूपते तव घूर्णितश्चलितो विवर्तमान धराधस्तिष्ठन् कूर्मो येन स तथा तस्मिन् घूर्णयितृ विचरणशील यच्छिबिर स्कन्धावार स्तस्मिन् दृष्टेपि । आस्ता युध्यमाने । दशार्णपति भये विवर्तमान सन् अम्रियत प्राणान् अमुचत् ॥

घोलन्ती । घुलिअ । पहल्लिर। घुम्माविअ। "घूर्णो घुल घोल घुम्म-पहल्ला " [११७]॥

ढसमाण । विवट्टमाणो । " विवृतेर्ढंस " [११८] ॥

८१ हे अक्वथितदुग्धशुचियश अनन्यनावर्तितक्षीरनिर्मलकीर्ते प्रतापघर्मक्वथितारियश कुसुम तेजस्तापग्लापितरिपुकीर्तिपुष्प तव ग्रथित-व्यूहेन दृब्धेन सेनानिवेशेन कर्त्रा तस्य दशार्णपते पुरमेव अति विस्तीर्णत्वात् जलधि मथित रत्नाश्वगजादिलिप्सया विलोडित । तन्नगर विलुण्टितम् इत्यर्थ ॥

अणकढि । अढिअ । " क्वथेर्ढ " [११९]॥

गण्ठिअ । " ग्रन्थो गण्ठ " [१२०] ॥

---

१ D लुण्टिनम

मन्थिअ-दहिणो तुप्पं व घुसलिआ तस्स नयरओ कणयं ।
गिण्हन्तेहिँ तुह सेणिएहिँ अवअच्छिआ अम्हे ॥ ८२ ॥
तस्स चमूवा समरे णुमज्जिआ तुह भडेहि णिव्वरिआ ।
णिज्झोडणेहि णिल्लूरणा वि अणलुरिअ-पयावा ॥ ८३ ॥
छिन्दिअ-छत्त-दुहाविअ-सिरक्क-णिच्छल्लिउत्तमङ्गाण ।
उद्दालिआ दसण्णाण सिरी चालुक्क-सुहडेहिँ ॥ ८४ ॥

८२. हे धराधीश मथितदध्नः तुप्प इति देश्यत्वाद् नवनीतं तदिव तस्य दशार्णपतेः मथिताद् नगरात् कनकं तव सैनिकैस्तै प्रसिद्धैर्गृह्णद्भिः आच्छादनैर्वयं ह्लादिता हर्षिताः ॥

विरोलिओ । मन्थिअ । घुसलिओ । " मन्थेर्घुसल विरोलौ " [१२१] ॥

अवअच्छिओ । " ह्लादेरवअच्छः " [१२२] ॥

८३. हे महाराज तस्य दशार्णपतेः छेदना शस्त्रैः प्रतिभटानां विदारकाः अत एव अच्छिन्नप्रतापा अखण्डिततेजसोपि । चमूपा सैनिकास्तव छेदनैर्विदारकैर्भटैश्छिन्नाः सन्तः समरे निषण्णाः स्थिताः । मृता इत्यर्थः । ये छेदना अच्छिन्नप्रतापाश्च ते कथं छिन्ना इति विरोधाभासः अपिशब्दार्थः ॥

णुमज्जिआ । " नेः सदो मज्जः " [१२३] ॥

८४. छिन्नानि विदारितानि छत्राणि येषां ते च छिन्नाः शिरस्का येषां ते च छिन्नानि उत्तमाङ्गानि येषां ते च तथा । तेषां दशार्णानां दशार्णदेशक्षत्रियाणां श्रीः समाङ्गसंपत् चौलुक्यसुभटैः आच्छिन्ना गृहीता ॥

णिव्वरिआ । णिज्झोडणेहि । णिल्लूरणा । अणलुरिअ । छिन्दिअ । दुहाविअ । णिच्छल्लिअ । " छिदेर्दुहाव णिच्छल्ल णिज्झोड णिव्वर णिल्लूर-लूराः " [१२४] ॥

१ C सिरिएहिँ. २ BCD णिच्छो°. ३ BC छिदिअ°. ४ BCD °सिरि°. ५ BC घुसलिअं. ६ BCD अवअच्छइ.

तिहुअण-जस-ओअन्दण-रिउ-अच्छेदण-चमूइ पहु तुज्झ ।
मलिऊण वेलं तिउरीसरस्स परिहट्टिओ माणो ॥ ८५ ॥
चड्डिअ-नक्का मड्डिअ-महा-तडा खड्डिआखिलारामा ।
पन्नाडिअ-द्रह-पङ्का तुज्झ चमूए कया रेवा ॥ ८६ ॥
पय-मढिअ-पंसु-मसिणे चुलुचुलेमाणाणिलेण कय-फन्दे ।
रेवा-तड-लय-गहणे निव्वलिओ तुह बल-निवेसो ॥ ८७ ॥

८५. हे प्रभो तव । त्रिभुवनयशस आच्छेदना शत्रुभ्यो हठाद् ग्राहिका अत एव रिपूणाम् आच्छेदना ध्वंसिका या चमू सेना तया त्रिपुरीश्वरस्य चेदिनगरीशस्य वलं सैन्यं मृदित्वा मानो मृदित भग्नः ॥

उद्दालिआ । ओअन्दण । अच्छेदण । "आछा ओअन्दोद्दालौ" [१२५]॥

८६. मृदितनक्रा पिष्टजलचरजीवविशेषा मृदितमहातटा विदारित-बृहत्कूला मृदिताखिलारामा भग्नानेकोद्याना मृदितह्रदपङ्का विलोडितान्त-स्थितनदकर्दमा रेवा नर्मदा तव चम्वा कृता ॥

८७. पादाभ्यां मृदितो य पांसुस्तद्वद् मसृणे कोमले स्पन्दमाना निलेन किंचिद्वह्द्वातेन कृत्वा कृतस्पन्दे विहितमनाकम्पे रेवातट-लतागहने तव बलनिवेश स्कन्धावारो निष्पन्न. संजात ॥

मलिऊण । परिहट्टिओ । चड्डिअ । मड्डिअ । खड्डिअ । पन्नाडिअ । मढिअ ।
" मृदो मल मढ-परिहट्ट खड्ड चड्ड मड्ड-पन्नाडा. " [१२६] ॥

चुलुचुलेमाण । फन्दे । " स्पन्देश्चुलुचुल " [१२७] ॥

---

१ BOदर्स. २ DO चुलुचुलु°. ३O °बाठेवि. ४ B खड्डिअ ५B चुलचुल°, O चुलुचुल°.

नीपाइअ-जयं-कज्जं अविअट्टिअ-विक्कमं बलं तुज्झ ।
अविलोट्टिअ-जय-महुराहिवस्स फंसावेही विजयं ॥ ८८ ॥
अविसंवाइ-परिक्खा तणु-पक्खोडण-झडन्त-पंसु-कणा ।
णीहरिअ-नक्क-चक्कं तुह तुरया जँउणंमुत्तिन्ना ॥ ८९ ॥
रिउ-अक्कन्दावणयं अखिज्जमाणं-हयमजूरिएभकुलं ।
अविसूरन्त-चमूवं पत्तं महुराइ तुह सेन्नं ॥ ९० ॥

८८. निष्पादितजयकार्यं प्रसाधितप्रत्यर्थिभङ्गप्रयोजनम् । अविसंवदितः समरसंमर्देपि निर्व्यूढो विक्रमः शौर्यं यस्य तत् तथा [तव] बलम् । अविसंवदितः अतिपराक्रामित्वाद् निश्चितो जयो यस्य स तथा । स चासौ मथुराधिपश्च तस्य विजयं विसमवादयत् । त्वत्सैन्यं तं जिगायेत्यर्थः ॥

निव्वलिओ । नीपाइअ । " निरः पदेर्वलः " [१२८] ॥

८९. हे नृप तव अविसंवादिनी अविघटनशीला परीक्षा एते शस्त्रैर्भिन्ना अपि सुभटान् रणाङ्गणे न पातयन्तीति विचारो येषां ते तथा । तनुशदनेन वपुर्धूननेन शीयमानाः पतन्तः पांसुकणा येभ्यस्ते तथा तुरगाः । आक्रन्दितम् उपरिष्टात् तुरगगमनेन सकरुणं शब्दितं नक्राणां चक्रं समूहो यस्यां सा तथा यमुनां कालिन्दीम् उत्तीर्णाः परं पारं प्राप्ताः ॥

अविअट्टिअ । अविलोट्टिअ । फंसावेही । अविसंवाइ । " विसंवदेर्विअट्ट-विलोट्टफंसाः " [१२९] ॥

पक्खोडण । झडन्त । " शदो झड-पक्खोडौ " [१३०] ॥

९०. हे क्षोणीपते तव रिपूणाम् आक्रन्दनकम् आक्रन्दविधायकम्

---

१ BD °जइ°. २ BC फंसाविही. ३ BC जउण°. ४ B असिज्जमाहयमजूरि; C असिज्जमणेहयमजूरि°; it would be admissible to read असिज्जमाणहयजूरि° (= असिज्जमाणहय + अजूरि°.) ५ C निम्पूढो. ६ B मधुरा°. ७ BCD फंसाविही.

उत्थल्लिअ-नरेहिं रुन्धिअ-मग्गेहि हक्कमाणेहिं ।
कुज्झन्तेहिं तुह सेणिएहिं जूराविआ रिउणो ॥ ९१ ॥
तुह जायन्त-पवेसे सिन्ने जम्मन्त-परिहवो तत्तो ।
तडिअ-भओ महुरेसो न तड्डवीआजि संरम्भं ॥ ९२ ॥
तड्डिअ-रुणय-नएणं विरल्लिअं थिप्पिऊण तुह सेन्नं ।
महुरेसो तणिअ दिही रक्खीअ निअं पुरिं महुरं ॥ ९३ ॥

अविद्यमानहयम् अविद्यमानेभकुलम् अविद्यमानचमूप सैन्य मथुराया प्राप्तम् । सुखसुखेन तत् तस्या गतम् इत्यर्थ ॥

णीहरिअ । अक्कन्दावणय । " आक्रन्देर्णीहर । [१३१] ॥

अविज्ञमाण । अज्जूरिए । अविसूरन्त । " खिदेर्जूर विसूरौ " [१३२]॥

९१ हे नरेन्द्र तव रुद्धद्वारै वेष्टितप्रतोल्यादिनगरमुखै अत एव रुद्धमार्ग निषिद्धवर्त्मभि । निवारितलोकप्रचारैरित्यर्थ । निषेधद्भि प्रतिभटान् निवारयद्भि क्रुध्यद्भि सकोपै सैनिकै रिपव क्रोधिता क्रोधं प्रापिता ॥

उत्थल्लिअ । रुन्धिअ । " रुधेरुत्थङ्घ " [१३३] ॥

हक्कमाणेहिं । " निषेधेर्हक्क " [१३४] ॥

कुज्झन्तेहिं । जूराविआ । " क्रुधेर्जूर [१३५] ॥

९२ हे महीपाल तव जायमानप्रवेशे सैन्ये सति तत सैन्यात् जायमानपरिभव अल्पमानित्वाद् उत्पद्यमानतिरस्कार । अत एव ततभय प्रभूतमाध्यम मथुरेश आजिसरम्भ समराटोप नातनिष्ट न चकार ॥

जायन्त । जम्मन्त । " जनो जा जम्मौ " [१३६] ॥

९३. नहि किं चकारेत्याह । हे नरेन्द्र ततफनकचयेन कृत्वा

---

१ BD आक्कंदेणीहर २ B om this example ३ BO जूराविअ B मधु°

सग्गल्लिअन्त-जस-भर जङ्गल-वइणोवसप्पिउं दिण्णा ।
तुह रिउ-झङ्खावण-घण-पयाव-संतप्पिएण गया ॥ ९४ ॥
जस-ओअग्गिअ-तिहुअण तेण कया भत्ति-वाविअ-मणेण ।
असमाणिअ-गुण वइरं समाविउं तुज्झ विन्नत्ती ॥ ९५ ॥

तंतं तव सैन्यं तृप्त्वा संतोष्य मथुरेशस्ततद्धृति· विहितचित्तसौख्यः सन् निजां पुरीं मथुराम् अरक्षत् ॥

तड्डिअ । तड्डविअ । तड्डिअ । विरल्लिअ । तणिअ । "तनेस्तड-तड्ड-तड्डव-विरल्लाः" [१३७] ॥
थिप्पिऊण । "तृपस्थिप्पः" [१३८] ॥

९४. हे स्वर्गोपसर्पयशोभर त्रिदिवोल्लसत्कीर्तिनिकर उपसर्पितुं त्वाम् आश्रयितुं जङ्गलपतिना मपादलक्षाधिपेन रिपूणां संतापको यो घन-प्रतापः प्राज्यं त्वदाज्ञानङ्गीकारेण विरोधकं यत् तेजस्तेन संतप्तेन सता तव गजा दत्ताः ॥

अल्लिअन्त । उवसप्पिउं । "उपसर्पेरल्लिअः" [१३९]
झङ्खावण । संतप्पिएण । "संतपेर्झङ्खः" [१४०] ॥

९५. हे यशोव्याप्तत्रिभुवन असमाप्ताः अनिष्ठिताः । असंख्याता इत्यर्थः । गुणा यस्य स तथा तस्य संबोधनम् । तव वैरं समाप्य त्वदाज्ञाङ्गीकारेण विरोधं निष्ठां नीत्वा वैरं समाप्तुं निष्ठां नेतुं वा भक्ति-व्याप्तमनसा तेन जङ्गलपतिना विज्ञप्तिः कृता ॥

ओअग्गिअ । वाविअ । "व्यापेरोअग्गः" [१४१] ॥
असमाणिअ । समाविउं । "समापेः समाणः" [१४२] ॥

---

१ BCD तं for तत. २ B मधु°. ३ BCD om. °न°. ४ BC विरोध.
५ So emended from सतपे झंख. of B, and संतपे ढंखः of C, A संतापेर्झख·; See Pischel, foot-note *ad loc.*

तइ पेल्लिओ तुरुक्को ढिल्ली-नाहो गलत्थिओ तह य ।
अड्डुक्खिओ अ कासी रिउ-घत्तण छुह महाएसं ॥ ९६ ॥
सोल्लिज्जइ जह लुद्धो तह म णोल्लेसु रिउ हुलेण-कज्जे ।
क कं परीसि न तुमं किणा वि रिविआ न तुज्झाणा ॥९७॥
गुलगुंञ्छिऊण हत्थं उत्थङ्घिअ तज्जणिं भणामि इम ।
हक्खुविअ तुमए चिअ मह दुग्गं वेरि-उक्खिवण ॥ ९८ ॥

९६ एकादशभिर्गाथाभिर्विज्ञप्तिकामेवाह । हे रिपुक्षेपण वैरिनिरासक त्वया तुरुष्को म्लेच्छाधिपति क्षिप्त । तथा ढिल्लीनाथ योगिनीपुरेश्वरश्च क्षिप्त । काशि वाराणसीशश्च क्षिप्त । य कश्चिद् आत्ममानी नृप स सर्वस्त्वया तिरस्कृत इत्यर्थ । मम जङ्गलपतेरादेश क्षिप विसृज । मम निरोप ददस्वेत्यर्थ ॥

९७ हे क्षोणीपते यथा लुब्ध स्वसेवक क्षिप्यते सर्वस्मिन् कार्ये नियुज्यते तथा रिपुक्षेपणकार्ये स्वशत्रुतिरस्कारप्रयोजने मा क्षिप नियुङ्क्ष्व । तथा क क त्व न क्षिपसि । अपि तु सर्वमपि शत्रुवर्ग निरस्यसि । अत एव केनापि तवाज्ञा न क्षिप्ता । सर्वोपि त्वन्निरोपपर सवृत्त इत्यर्थ ॥

पेल्लिओ । गलत्थिओ । अड्डुक्खिओ । घत्तण । छुह । सोल्लिज्जइ । णोल्लेसु । हुलण । परीसि । रिविआ । “ क्षिपेर्गलत्थाड्डक्ख-सोल्ल पेल्ल णोल्ल छुह-हुल-परी-घत्ता ’ [१४३] ॥

९८ हे पैर्युत्क्षेपण अरातिनिरासक त्वयैव मम दुर्गं कोट्ट उत्क्षिप्तम् उत्पाटितम् । नान्योस्य मनुजमपि निरीक्षितु क्षम इत्यर्थ । इदम् एतम् हस्तम् उत्क्षिप्य ऊर्ध्वीकृत्य तर्जनीं प्रदेशिन्यङ्गुलीं च उत्क्षिप्य भणामि सकलभूपालमण्डलीप्रत्यक्ष प्रतिपादयामि ॥

---

१ B हि° २ B°क्खु°. ३ BD गुल°.

अल्लत्थिअ-विजय-धजा उम्भुत्तिअ-गुरु करा तुहं करिणो ।
उम्सिकन्ति गिरिं पि हु रिउ-णीरवं कं न अक्खिवसि ॥९८॥
कमवसइ जुण्ण-कोलो लुट्टइ सेसो सुअन्ति दिक्करिणो ।
कुम्मो वि लिसइ अणवेविरम्मि तइ पहु मही-घरणे ॥१००॥
आयम्बमाण-हिअया आयज्झन्तीउ विलविरा रण्णे ।
अह्लन्त-सिम्र तुह रिउ-वहूउ दइए वडवडन्ति ॥ १०१ ॥

९९. रिपून् आक्षिपति तिरस्करोति । " कर्मणोऽण् " [हे० ५.१] इत्यणि रिप्वाक्षेपस्तत्संबोधनम् । तव उत्क्षिप्तविजयध्वजाः ऊर्ध्वीकृत-विजयवैजयन्तीकाः । उत्क्षिप्तगुरुकराः उल्लालितबृहच्छुण्डादण्डाः करिणः । हु इति संभावयामि । गिरिमपि उत्क्षिपन्ति उत्पाटयन्ति । अतस्त्वं कं नाक्षिपसि । यस्य तव एवंविधा दन्तिनः स त्वं सर्वमपि विजयसे इत्यर्थः ॥

गुलेगुञ्छिऊण । उत्थङ्घिअ । इक्खुविअं । उक्खिवण । अल्लत्थिअ । उम्भुत्तिअ । उम्सिकन्ति । "उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थङ्घाल्लत्थोम्भुत्तोस्सिक्क हक्खुवाः" [१४४] ॥

णीरव । अक्खिवसि । " आक्षिपेर्णीरवः " [१४५] ॥

१००. हे प्रभो अवेपितरि अकम्प्रे निश्चले महीधरणे पृथ्वीप्राग्भार-धारके त्वयि सति जीर्णकोलः आद्यवराहः स्वपिति । शेषः फणिपतिः स्वपिति । दिक्करिणो दिग्गजाः स्वपन्ति । कूर्मः कमठः स्वपिति । एतत्कार्यस्य भवता करणाद् एते निश्चिन्ताः संवृत्ता इत्यर्थः ॥

कमवसइ । लोट्टइ । सुअन्ति । लिसइ । " स्वपेः कमवस लिस लोट्टाः " [१४६] ॥

१०१. हे नरेन्द्र तव वेपमानहृदयाः साध्वसवशात् कम्पमानमानसाः ।

---

१ BCD अम्मु°. २ B°णीवर. ३ B लमइ. ४ B गुलु°. ५ BC अम्मु.

मय-लिम्पिअ-वसुहा तुह न णडन्ति गया विरन्ति न य तुरया
अणगुप्पन्त-परक्कम अवहावसु को तुह दुइज्जो ॥ १०२ ॥
संदुमइ घरं संधुकइ पुरमब्भुत्तए तहोज्जाणं ।
तुज्झ पयावग्गि-पलीविआण सव्वं पि तेअविअं ॥ १०३ ॥

वेपमाना कायेपि वेपथुभूत । विलपिन्यो विलपनशीला । विलप च्छिशवो रुदद्बालका रिपुवध्व अरण्ये दयिते विलपन्ति । हा नाथा युष्मान् विना कथ वय प्राणान् धरिष्याम इति दयितविषयान् विलापान् कुर्वन्तीत्यर्थ ॥

अणवेविरम्भि । आयम्बमाण । आयज्झन्तीउ । “ वेपेरायम्बायज्झौ ” [१४७]॥

विल्विरा । झङ्खन्त[२] । वडवडन्ति । “ विलपेर्झङ्ख-वडवडौ ” [१४८]॥

१०२. हे अगुप्यत्पराक्रम स्थिरशौण्डीर्य[४] तव मदलिप्तवसुधा दानसिक्तभूमयो गजा न गुप्यन्ति प्रधानत्वाद् रणसंमर्देपि न व्याकुलीभवन्ति । तुरगाश्च न गुप्यन्ति अत कृपस्व । मयि प्रसीदेत्यर्थ । यस्मात् कस्तव द्वितीय । न कश्चिन् तव प्रतिपक्षभूतोस्तीति भाव ॥

लिम्पिअ । “ लिपो लिम्प ” [१४९]

णडन्ति । विरन्ति । अणगुप्पन्त । “ गुप्येर्विर-णडौ ” [१५०]

अवहावसु । “ कृपोऽवहो णि ” [१५१]

१०३. हे महीश तव प्रतापाग्निना प्रदीप्ताना प्रज्वलिताना गृहं प्रदीप्यते तथा पुरं प्रदीप्यते[५] तथा उद्यानं प्रदीप्यते । किं बहुना । सर्वमपि प्रदीप्तम् । त्वच्छत्रूणा[६] चन्दनविलेपनचन्द्रिकाद्यपि संतापहेतु संवृत्तम् इत्यर्थ. ॥

---

१ B °रायम्बायज्झौ, C °रायम्बायम्भौ २ C झङ्खन्त ३ C °ईत्त°, ४ B °शौण्डीर्य ५ B om तथा पुरं प्रदीप्यते. ६ C त्वच्छ°.

मय-लिम्पिअ-वसुहा तुह न णडन्ति गया विरन्ति न य तुरया
अणगुप्पन्त-परक्कम अवहावसु को तुह दुइज्जो ॥ १०२ ॥
संदुमइ घरं संधुक्कइ पुरमब्भुत्तए तहोज्जाणं ।
तुज्झ पयावग्गि-पलीविआण सव्वं पि तेअविअं ॥ १०३ ॥

वेपमानाः कायेपि वेपथुभृतः । विलपिरयो विलपनशीलाः । विलप च्छिशवो रुदद्बालका रिपुवध्वः अरण्ये दयिते विलपन्ति । हा नाथा युष्मान् विना कथं वयं प्राणान् धरिष्याम इति दयितविषयान् विलापान् कुर्वन्तीत्यर्थः ॥

अणवेविरम्मि । आयम्बमाण । आयज्झन्तीउ । "वेवेरायम्बायज्झौ" [१४७] ॥

विलविरा । झङ्खन्त । वडवडन्ति । "विलपेर्झङ्ख-वडवडौ" [१४८]॥

१०२. हे अगुप्यत्पराक्रम स्थिरशौण्डीर्य तव मदलिप्तवसुधाः दानसिक्तभूमयो गजा न गुप्यन्ति प्रधानत्वाद् रणसंमर्देपि न व्याकुलीभवन्ति । तुरगाश्च न गुप्यन्ति अतः कृपस्व । मयि प्रसीदेत्यर्थः । यस्मात् कस्तव द्वितीयः । न कश्चित् तव प्रतिपक्षभूतोस्तीति भावः ॥

लिम्पिअ । "लिपो लिम्प" [१४९]

णडन्ति । विरन्ति । अणगुप्पन्त । "गुप्येर्विर-णडौ" [१५०]

अवहावसु । "कृपोऽवहो णिः" [१५१]

१०३. हे महीश तव प्रतापाग्निना प्रदीप्ताना प्रज्वलिताना गृहं प्रदीप्यते तथा पुरं प्रदीप्यते तथा उद्यानं प्रदीप्यते । किं बहुना । सर्वमपि प्रदीप्तम् । त्वच्छत्रूणां चन्दनविलेपनचन्द्रिकाद्यपि संतापहेतुः संवृत्तम् इत्यर्थः ॥

---

१ B °रायम्बायज्झौ, C °रायम्बायज्झौ. २ C क्वचत. ३ C °झंख°. ४ B °शौण्डीर्य. ५ B om. तथा पुरं प्रदीप्यते. ६ C तच्छ°.

मय-लिम्पिअ-वसुहा तुह न णडन्ति गया विरन्ति न य तुरया
अणगुप्पन्त-परक्कम अवहावसु को तुह दुइज्जो ॥ १०२ ॥
मंदुमइ घरं संधुक्कइ पुरमब्भुत्तए तहोज्जाणं ।
तुज्झ पयावग्गि-पलीविआण सव्वं पि तेअविअं ॥ १०३ ॥

वेपमाना. कायेपि वेपथुभृत. । विलपिन्यो विलपनशीलाः । विलपच्छिशवो रुदद्बालका रिपुवध्वः अरण्ये दयिते विलपन्ति । हा नाथा युष्मान् विना कथं वयं प्राणान् धरिष्याम इति दयितविषयान् विलापान् कुर्वन्तीत्यर्थः ॥

अणवेविरम्मि । आयम्बमाण । आयज्झन्तीउ । "वेपेरायम्बायज्झौ" [१४७]॥

विलविरा । झङ्खन्त । वडवडन्ति । "विलपेर्झङ्ख-वडवडौ" [१४८]॥

१०२. हे अगुप्यत्पराक्रम स्थिरशौण्डीर्य तव मदलिप्तवसुधा. दानसिक्तभूमयो गजा न गुप्यन्ति प्रधानत्वाद् रणसंमर्देपि न व्याकुलीभवन्ति । तुरगाश्च न गुप्यन्ति अतः कृपस्व । मयि प्रसीदेत्यर्थः । यस्मात् कस्तव द्वितीय. । न कश्चित् तव प्रतिपक्षभूतोस्तीति भाव. ॥

लिम्पिअ । "लिपो लिम्प" [१४९]

णडन्ति । विरन्ति । अणगुप्पन्त । "गुप्येर्विर-णडौ" [१५०]

अवहावसु । "कृपोऽवहो णि" [१५१]

१०३. हे महीश तव प्रतापाग्निना प्रदीप्तानां प्रज्वलितानां गृहं प्रदीप्यते तथा पुरं प्रदीप्यते तथा उद्यानं प्रदीप्यते । किं बहुना । सर्वमपि प्रदीप्तम् । त्वच्छत्रूणां चन्दनविलेपनचन्द्रिकाद्यपि संतापहेतु. संवृत्तम् इत्यर्थः ॥

१ B °रायम्बयज्झो, C °रायम्बायज्झो. २ C झङ्खन्त. ३ C °झंख°. ४ B °शौण्डीर्ये. ५ B om तथा पुरं प्रदीप्यते. ६ C तच्छ°.

जइ संभावसि सग्गे लुब्भसि अह वा अहिन्द-लोगम्मि ।
खउरइ इन्दो पड्डुहइ वासुगी ता खु अक्खोह ॥ १०४ ॥
आरभिअ मए भत्तिं आढविअं पहु तुमम्मि दासत्तं ।
आरम्भिअं खु निव्वाहिस्सं कत्तो उवालम्भो ॥ १०५ ॥
पच्चारन्ति न गरुआ झड्डण-जोग्गो वि मारिसम्मि जणे ।
जइ कह वि अभत्तो हं वेलवणिज्जो तुह अहं ता ॥ १०६ ॥

संदुमइ । संधुकइ । अब्भुत्तए । पलीविआण । तेअविअ । "प्रदीपेस्तेअव-संदुम-संधुक्काब्भुत्ताः" [१५२] ॥

१०४. हे अक्षोभ निःप्रकम्प यदि त्वं स्वर्गे स्वर्गनिमित्तं लुभ्यसि गार्ध्यं करोषि । अथवा अहीन्द्रलोके नागलोकनिमित्तं लुभ्यसि तदा । खु इति संभावयामि । इन्द्रः क्षुभ्यति । वासुकिः शेषः क्षुभ्यति । किमयम् अत्रापि न स्थातुं दास्यतीत्यसावसौ क्षोभं वहतीत्यर्थः ॥

संभावसि । लुब्भसि । "लुभेः संभावः" [१५३] ॥
खउरइ । पड्डुहइ । अक्खोह । "क्षुभेः खउर-पड्डुहौ" [१५४]॥

१०५. हे प्रभो भक्तिं सेवाम् आरभ्य त्वयि दासत्वम् आरब्धम् । ननु आरब्धमपि न निर्वाहयिष्यसीत्याह । आरब्धम् अङ्गीकृतं च दासत्वम् । खु इति निश्चितम् । निर्वाहयिष्यामि । ततः कुत उपालम्भः । न कथमपि एवं मम वचनीयता भविष्यतीति भावः ॥

आरभिअ । आढविअं । आरम्भिअ । "आडो रभे रम्भ-ढवौ" [१५५]

१०६. किंच हे नराधिप गुरुका युष्मत्सदृशा महीयांसः उपालम्भ-

---

१ C तो. २ B न । स्था°, CD न स्था°. ३ C om. न.

इअ विन्नत्ति सोउं राया जम्भायन्त-जणम्मि निसीहे ।
लच्छि-विअम्भिअ-णिसुढिर-सयणे णिव्वाओ लोअण-वीसामे ॥

योग्येपि निर्भर्त्सनार्हेपि मादृशे जने नोपालम्भन्ते न विरूपकं प्रतिपादयन्ति । परं यद्यहं तव कथमपि अभक्तः अवज्ञापरस्तदा उपालम्भनीयः शिक्षणीयः ॥

उवालम्भो । पचारन्ति । झङ्खण । वेलवणिजो । " उपालम्भेर्झङ्ख-पच्चार-वेलवाः " [१५६] ॥

१०७. इति पूर्वोक्तप्रकारेण विज्ञप्तिं सांधिविग्रहिकोक्तविज्ञपनं श्रुत्वा निशम्य जृम्भमाणः निद्रातुकामत्वात् जृम्भां गृह्णन् जनो यत्र तस्मिन् निशीथे अर्धरात्रे लक्ष्म्या विजृम्भितं यत्र तत्तथा । महार्घम् इत्यर्थः । तच्च तन्नम्रं च निम्नमध्यं यच्छयनं शय्या तस्मिन् राजा कुमारपालभूपो लोचनयोर्विश्रामे खेदापनोदनिमित्तं विश्रान्तः । सुप्वापेत्यर्थः । पादाकुलकं छन्दः ॥

जम्भायन्त । " अवेर्जृम्भो जम्भा " [१५७] ॥ अवेरिति किम् । विअम्भिअ ।

णिसुढिर । " भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः " [१५८] ॥

णिव्वाओ । वीसामे । " विश्रमेर्णिव्वा " [१५९] ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितप्राकृतद्व्याश्रयमहाकाव्यवृत्तौ षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥

---

१ C °विअंभणिअ°. २ BC °वीसामो. ३ BC °ल.° ४ BC शिष्य°. ५ C निद्रानुकारित्वात्. ६ C °र्थं°; D महर्घ्यं.

ओहाविअ-सयल-बलो उत्थारिअ-अन्तरङ्ग-रिउ-वग्गो ।
छुंन्दिअ-करणो राया निद्दन्ते चिन्तमिअ काही ॥ १ ॥
अक्कमिआ विसएहिं टिरिटिल्लन्ता पुरन्धि-सेवाए ।
ही दुण्डुल्लन्ति भवे चक्कम्मविआ कुकम्मेहिं ॥ २ ॥

१. अथ प्रबोधकाले परमश्रावकसमुचितां स्त्रीनिरपेक्ष्यासक्तगुणदोषस्त्रीजुगुप्सास्थूलभद्रादिमहर्षिजिनवचनतदुक्तानुष्ठाननिरतप्रशंसापञ्चपरमेष्ठिस्तवस्तुतदेवताप्रभावव्याख्यावर्णनरूपां चिन्तामेव चतुरशीत्या गाथाभिराह । आक्रान्तानि स्वबलेन पराभूतानि सकलबलानि समस्तप्रत्यर्थिपार्थिवसैन्यानि येन स तथा । आक्रान्तान्तरङ्गरिपुवर्गः विजितमदमानमनोभवसंमदक्रोधलोभरूपान्तरारातिसमूहः । आक्रान्तकरणः वशीकृतेन्द्रियो राजा कुमारपालभूपो निद्रान्ते स्वापविरामे इति वक्ष्यमाणां चिन्ताम् अकार्षीत् ॥

२. कथंकथं चिन्ताम् अकरोद् इत्याह । विषयैः शब्दरूपरसगन्धस्पर्शैराक्रान्ताः वशीकृताः पुरंध्रीसेवया सीमन्तिनीसंभोगेन हेतुना भ्राम्यन्तः पर्यटन्तः कुकर्मभिः ज्ञानावरणीयादिभिर्भ्रमिताः भ्रमं प्रापिता जीवाः । हीति खेदे । भवे चातुर्गतिकसंसारे भ्रमन्ति विचरन्ति ॥

ओहाविअ । उत्थारिअ । छुंन्दिअ । अक्कमिअ । "आक्रमेरोहावोत्थारच्छुंन्दाः" [१६०] ॥

---

१ BC डिरि°. २ C °टिल्लिरा. ३ BC छुदिअ. ४ BC °च्छुंदाः or °त्थुंदा..

काम-गह-भमडिएहिं भमाडिओ भम्मडेइ को न भवे ।
गय-काम-झण्टणो पुण तलअण्टइ सिद्ध-भूमीसु ॥ ३ ॥
ढण्ढल्लिअ-भुमयं भुमिअ-धणू जग-झम्पणो गुमिअ-आणो ।
जं न फुमावइ मयणो अफुसिअ-बुद्धी खु सो धन्नो ॥ ४ ॥
ढुमइ पुरे ढुसइ वणे परइ थलीसुं परीइ जल-मज्झे ।
अभमिअ-चित्तो इत्थीहि णीइ धन्नो पसम-रज्जं ॥ ५ ॥

३. कामग्रहेण भ्रान्तैः भ्रान्तिम् आसैर्नीलपटादिदर्शनिकैः कृत्वा भ्रान्तः मोहम् उपगतः को भवे न भ्राम्यति अपि तु तादृशः प्राणी सर्वोपि संसारे सरतीत्यर्थः । गतं कामभ्रमणं मन्मथमोहो यस्य स तथाविधः पुन. सिद्धभूमिषु सिद्धक्षेत्रेषु भ्रमति गच्छति ॥

४. भ्रान्तभ्रु चलितनेत्रोर्ध्वरोमपद्धति यथा भवति एवं भ्रमितं विश्ववशीकरणाय चलितं धनुर्येन स तथा । अत एव जगद्भ्रमणः भुवनभ्रान्तिकारको भ्रमिताज्ञश्च सर्वत्र विलसितशासनो मदनो यं कमपि पुरुषं न भ्रमयति न चालयति स. अभ्रमितबुद्धि निश्चलमतिः खु निश्चितं धन्यः प्रशस्यः ॥

५. स्त्रीभिरभ्रान्तचित्त. अमूढमनाः सन् पुरे भ्राम्यति वने भ्राम्यति स्थलीषु भ्राम्यति जलमध्ये च भ्राम्यति । शीलप्रभावाद् क्वापि देवता दिकृतं स्खलितं संपद्यत इत्यर्थः । किं बहुना । सकलानर्थहेतुस्त्री-व्यावृत्तमनस्त्वाद् वनं परमपदं लब्ध्वा धन्य प्रशमराज्यं गच्छति । निरुपमसुखहेतूपशमैकतानः संपद्यत इति भावः ॥

टिरिटिल्लन्ता । ढुण्ढुल्लन्ति । चक्कम्मविआ । भमडिएहिं । भमाडिओ । भम्मडेइ । झण्टणो । तलअण्टइ । ढण्ढल्लिअ । भुमिअ । झम्पणो । गुमिअ । फुमावइ ।

---

१ B तण°, C तणअतइ, D तणअटइ. २ C अच्छीहि. ३ D गसारे गसर°. ४ B om. स्थलीषु भ्राम्यति.

सो चिअ सोक्खमइच्छइ पसमं उकसइ अकसइ सग्गं ।
मोक्खं पि हु अणुवजइ अईइ न हु जो जुवइ-सङ्गं ॥ ६ ॥
तारुण्णे णिम्महिए अवज्जसन्तेसु हाणिमक्खेसु ।
ही पचड्डइ वुड्डो वि न पसमं काम-पच्छन्दी ॥ ७ ॥
णीणन्ति मित्त-भज्जं रम्भन्ति सुअं वहुं पि पदअन्ति ।
णीलुक्कन्ति च गुरु-गेहिणिं पि काम-वस-परिअलिआ ॥८॥

अफुसिअ । दुमइ । दुसइ । परद । परीइ । अममिअ । "अमेटिरिटिल्ल-ढुण्ढुल्ल-दण्डल्ल-चक्कम्म[2]-मम्मड-ममड ममाड-तलअण्ट-झण्ट-झम्प-भुम-गुम-फुम-फुस-ढुम ढुस-परी-पराः" [१६१] ॥

६. हु इति निश्चितं यो युवतिसङ्गं न गच्छति । रमणीं न सेवत इत्यर्थः । स एव सौख्यं गच्छति । प्रशमं गच्छति । स्वर्गं गच्छति । किं वहुना । मोक्षं चिदानन्दरूपपरमपदमपि गच्छति ॥

७. तारुण्ये यौवने गते गलिते सति अक्षेपु इन्द्रियेपु च हानिं ह्रासं गच्छसु प्राप्नुवत्सु सत्सु । हीति खेदे । वृद्धोपि जराजर्जरिततनुः पुरुषोपि कामं विपयाभिलापं गच्छति याति इत्येवंशीलः कामगामी सन् न प्रशमं गच्छति । तादृशोपि कामविह्वलो न परत्र हितम् आचरतीत्यर्थः ॥

८. कामवशगताः मन्मथपारतन्त्र्यप्राप्ता मित्रभार्यां गच्छन्ति । सुतां स्वपुत्रिकां गच्छन्ति । वधूं स्नुपामपि गच्छन्ति । किं वहुना । गुरोः पितृकल्पस्यात्मोपाध्यायस्य गेहिनीं कलत्रमपि गच्छन्ति च । लोकधर्मविरुद्धं तस्यास्तस्याः[4] सीमन्तिन्याः सेवनं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥

---

१ B सोक्ख. २ B° चङ्कम्मम्मडतलअंट°, omitting ममड and ममाड; C ° चङ्ममम्मडममाडतलअंट° omitting ममड. ३ C परदिन. ४ B तस्सा for तस्यास्तस्या°.

महिलाण वसे परिअल्लिऊण वोलन्त-हरिअमिह पावा ।
अवसेहन्ति तिरिच्छीउ वि अवहरिउज्जल-विवेआ ॥ ९ ॥
जे णिरिणासिअ-मेरा वम्मह-वस-गा समं न णिवहन्ति ।
अहिपचुईआ नूणं ते मुहिआ कम्म-भूमिम्मि ॥ १० ॥
महिलाण पेम्म-संगयमागच्छन्तीण जो न अब्भिडइ ।
उम्मत्थइ नाण-सिरी तस्सब्भागच्छइ विवेओ ॥ ११ ॥

९. महिलानां वशे गत्वा । तत्परतन्त्रीभूयेत्यर्थः । गच्छद्व्रीकं भ्रश्यल्लज्जं यथा भवति एवं गतोज्ज्वलविवेकाः नष्टविशदकृत्याकृत्यविचाराः । अत एव पापाः कुत्सितकर्माचरणाद् अधर्माणः इह जगति तिरश्चीः गोगर्दभ्यादिका अपि । आस्ताम् उभयलोकविरुद्धा मानुषीः । गच्छन्ति कामयन्ते ॥

१०. गतमेराः नष्टमर्यादा मन्मथवशगाः स्त्रीसंभोगपरा ये शमं रागाद्यभावं न गच्छन्ति कर्मभूमौ आर्यक्षेत्रे नूनं निःसंदेहं ते मुधा आर्यक्षेत्रोत्पत्त्येकसाध्यस्य शमस्य असाधनान्निरर्थकम् आगता उत्पन्नाः॥

णीइ । अइच्छइ । उक्कसइ । अक्कसइ । अणुवज्जइ । अईइ । णिम्महिए । अवज्जसन्तेसु । पचड्डुइ । पच्छन्दी । णीणन्ति । रम्भन्ति । पदअन्ति । णीलुक्कन्ति । परिअलिआ । परिअल्लिऊण । वोलन्त । अवसेहन्ति । अवहरिउ । णिरिणासिअ । णिवहन्ति । " गमेरई-अइच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसाक्कस पचड्डु-पच्छन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क पदअ-रम्भ-परिअल्ल-वोल-परिअल-णिरिणास-णिवहावसेहावहराः " [१६२] ॥

११. प्रेम्णा संगतं सप्रेम यथा भवति एवम् आगच्छन्तीनां रन्तुं

---

१ B °विवेय. २ B °पचुइआ. ३ C आर्या. ४ B °वज्जसोक्कुसाक्कस°; C °वज्जसोक्कुसाकुसु; A °वज्जसोक्कुसपचड्ड° omitting two letters. In the text and the examples both B and C have उक्कसइ and अक्कसइ.

न भवे पच्चागच्छइ अपलोट्टिअ-माणसो जुवइ-सङ्गे ।
पडिसाय-मणो परिसामिएहिं कहिओवसम-मग्गो ॥ १२ ॥
संखुड्डण-कुसलाणं उव्भावन्तीण के वि रमणीण ।
किलिकिंचिअ-मोट्टाइअ-कोट्टमिएहिं न खेड्डन्ति ॥ १३ ॥

ढौकमानानां महिलानां यो न संगच्छते न संयुक्तो भवति । महिलासु न रज्यतीत्यर्थः । तस्य ज्ञानश्रीः अभ्यागच्छति संमुखम् आटीकते । विवेकश्च अभ्यागच्छति । सकलसमीहितपदविज्ञानप्रेक्षापूर्वकारितापात्रम् असौ संजायत इत्यर्थः ॥

अहिपच्चुइआ । आगच्छन्तीण । "आङा अहिपच्चुअः" [१६३] ॥

संगय । अब्भिडइ । "समा अब्भिडः" [१६४]"

उम्मत्थइ । अब्भागच्छइ । "अभ्याङोम्मत्थः" [१६५] ॥

१२. युवतिसङ्गे अप्रत्यागतमानसः प्रतिनिवृत्तचित्तः शान्तमनाः कपायानुपप्लुतस्वान्तः शान्तैः शमयुक्तैश्च कथितोपशममार्गः उपदिष्टप्रशमवर्त्मा न भवे प्रत्यागच्छति । रागद्वेषाद्यनर्थहेतुवामाभिष्वङ्गनिवृत्तत्वाज्जरामरणविपर्ययपरमपदम् आसादयतीत्यर्थः ॥

पच्चागच्छइ । अपलोट्टिअ । "प्रत्याङा पलोट्टः" [१६६] ॥

पडिसाय । परिसामिएहिं । उवसम । शमेः पडिसा परिसामौ"[१६७]।

१३. रमणकुशलानां सुरतक्रीडानिपुणानां रममाणानां भोगिभिः सह क्रीडन्तीनां रमणीनाम् "निर्विशेषं न सामान्यम्" इति रमिः क्रीडामात्रेप्युक्तो विशेषक्रीडने वर्तते । अतो रतरतरैरिति । कोर्थः । किलिकिंचितमोट्टायितकुट्टमितैः कृत्वा केपि नीरागाः केचन महा

१ BC किलि°. २ C कोड°. ३ BD °प्रद°. ४ D विपय परम°. ५ BC किलि°.

रममाणीओ रामा णीसरणिज्जं अवेल्लणिज्जं च ।
अग्घविअ-चम्महाओ को अग्घाडइ सिणेहेण ॥ १४ ॥
मायाइ उद्धुमाया अहिरोमिअ-तुच्छयाइ अक्कुमिआ ।
चवलत्त-पूरिआओ को तुवरइ दट्ठुमित्थीओ ॥ १५ ॥

त्मानो न रमन्ते । नानाकामचेष्टाविशिष्टास्ता न सेवन्त इत्यर्थः । तत्र स्मितहसितरुदितभयरोषगर्वदुःखश्रमाभिलापसंकरः किलिकिंचितम् । प्रियकथादौ तद्भावभावनोत्था चेष्टा मोट्टायितम् । अधरादिग्रहाद् दुःखेपि हर्षः कुट्टमितम् । संस्कृतैरेव किलिकिंचितादिशब्दैः किलिकिंचेत्यादिसिद्धौ रमेरेतदादेशविधानम् अनेकधा शब्दव्युत्पत्तिरिति न्यायप्रदर्शनार्थम् । प्राकृते रमणमात्रेपि च एते प्रयुज्यन्त इति ज्ञापनार्थं वेति ॥

१४. रमयतीति "प्रवचनीयादयः" इति [है० ५.१] कर्तरि अनीये रमणीयं कमनीयरूपपुरुषम् अरमणीयं जराकुष्ठाद्यभिभूतपुरुषं च रममाणाः सेवमानाः पूर्णमन्मथाः आङ्गिकसात्त्विकविकारकरणविचक्षणत्वाद् अन्यूनमनसिजा रामाः कः स्नेहेन पूरयति । गम्यागम्यविचारविकलासु तासु न कोपि विचक्षणोऽनुरागम् आधत्त इति भावः ॥
संखुड्डुण । उम्भावन्तीण । किलिकिंचिअ । मोट्टाइअ । कोट्टुमिएहिं । खेड्डुन्ति । रममाणीओ । णीसरणिज्जं । अवेल्लणिज्जं । "रमे संखुड्ड-खेड्डोब्भाव किलिकिंच-कोट्टुम मोट्टाय-णीसर-वेल्लाः" [१६८] ॥

१५. मायया पूर्णा भृताः । पूर्णतुच्छतया समग्रागाम्भीर्येण पूर्णाः । चपलत्वपूर्णाः अस्थैर्यव्याप्ताः स्त्रीर्द्रष्टुं कस्त्वरते । न कोपि विद्वान् मस्तृदम् अवलोकितुम् उद्यच्छत इत्यर्थः ॥

---

१ BC अदरे°. २ BC किलि°. ३ BO °कुट्टि°.

तूरन्ति अतूरन्तं पि हु जअडावन्ति तुरिअ-मयणाओ।
अहह हलिद्दी-राया खिरन्त-सेएहिँ अङ्गेहिं ॥ १६ ॥
पच्चडमाण-सरीरा झरन्त-खाल व्व पज्झरिअ-रमणा।
घीरा अणिड्डुअन्ते वि णिच्चलावेइ ही महिला ॥ १७ ॥

अग्घविअ। अग्घाडइ। उद्धुमाया। अहिरेमिअ। अङ्गुमिआ। पूरिआओ। "पूरेरग्घाडाग्घवोद्धुमाङ्गुमाहिरेमाः" [१६९] ॥

१६. त्वरितमदनाः उल्लसितमनोभवा हरिद्रावद् रागो यासां तास्तथा। अस्थिरप्रेमानुबन्धाः। अहहेति खेदे। तादृश्योपि कष्टं क्षरत्स्वेदैः सात्त्विकविकारवशात् स्विन्नैरङ्गैः कृत्वा त्वरन्ते स्वयं भोगिसंभोगाय उत्सहन्ते। अत्वरमाणं संभोगानुद्यतं पुमांसं त्वरयन्ति तथाविधविलासकरणेन प्रेरयन्ति ॥

तुवरइ। जअडावन्ति। "त्वरस्तुवर जअडौ" [१७०] ॥

तूरन्ति। अतूरन्तं। "त्यादिशत्रोस्तूरः" [१७१] ॥

तुरिअ। "तुरोऽत्यादौ" [१७२] ॥

१७. क्षरच्छरीरा निर्गच्छत्स्वेदोदबिन्दुप्रवाहतनुः। क्षरत् वहद् यत्। खालेति देश्यः। अशुचिजलनिर्गमस्थानम्। तदिव क्षरितं रमणं स्मरकूपिका यस्याः सा तथा। महिला अक्षरतः अनार्द्रहृदयानपि धीरान्। हीति खेदे। क्षारयति आर्द्रहृदयान् करोति। सत्त्वाचालयतीति यावत् ॥

खिरन्त। पच्चडमाण। झरन्त। पज्झरिअ। अणिड्डुअन्ते। णिच्चलावेइ। "क्षरः खिर-झर-पज्झर-पच्चड-णिच्चल-णिड्डुआः" [१७३] ॥

---

१ BC अहरे°. २ C °डोग्घ°. ३ BC समोगानुद्यतं. ४ BC °आ.

उत्थल्लिअ-परिफाडिअ-भेगोवम-रमणि-रमण-रमिराण ।
सत्ती विअलइ थिप्पइ कन्ती बुद्धी अ णिट्ठुहइ ॥ १८ ॥
तस्स विसट्टउ हिअयं सयहुत्तं दलउ बुद्धि-कोसल्लं ।
जो लिहइ वलिअ भत्तं व वम्फि-लालं रमणि-अहरं ॥१९॥

१८. पूर्वम् उच्छलितः परिवृत्तः पश्चात् परिस्फाटितः । विदारितोदरदेश इत्यर्थः । यो भेको मण्डूकस्तेन उपमा सादृश्यं यस्य तत् तथा । एवंविधं यद् रमणीरमणं तद्रन्तारो रमणशीलास्तेषाम् । तादृशवराङ्गसक्तानाम् इत्यर्थः । शक्तिर्बलं विलगति भ्रश्यति । कान्तिर्विगलति बुद्धिश्च विगलति । उपलक्षणमात्रम् एतत् । अन्यदपि कम्पादि स्यादि सक्तानां संजायते । यदुक्तम् ।

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्छा भ्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः ।
राजयक्ष्मादिरोगाश्च भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥

उत्थल्लिअ । "उच्छल उत्थल्लः" [१७४] ॥

विअलइ । थिप्पइ । णिट्ठुहइ । "विगलेस् थिप्प-णिट्टुहौ" [१७५] ॥

१९. वलितभक्तमिव वान्तभोजनमिव । वलिन्यः अधःपतनशीला लाला यत्र तत् तथाविधं रमण्यधरं सुन्दरीदशनच्छदं यो लेढि पिबति । तस्य पुरुषस्य शतकृत्वः शत वारान् हृदयं दलतु भेदम् आप्नोतु । बुद्धिकौशलं च दलतु~ । तथाविधाकार्यनिरतस्य चैतन्यपाण्डित्यादि विफलम् इत्यर्थः ॥

विसट्टउ । दलउ । वम्फि । वलिअ । "दलि-वल्योर्विसट्ट वम्फौ"[१७६]॥

---

१ C णिट्टहइ. २ D तादृशवराङ्गनावराङ्ग°.

अणफुडिअ-इन्दवारण-रम्मा रामा अफिट्ट-कडुअत्ता।
रे हिअय फुट्ट चुक्कसि किं मग्गा ताहि मुल्लविअं ॥ २० ॥
अब्भंसि-दूसिअच्छं अफिडिअ-कंहमाणणं महेलाण।
रचइ तत्थ वि मूढो नसिअ-मई णिवहिअ-विवेओ ॥ २१ ॥
सेहइ सीलं पडिसन्ति धी-गुणा संजमो वि अवहरइ।
णिरणासइ सुअमवसेहइ सच्चं जुवइ-सत्ताण ॥ २२ ॥

२०. अभ्रष्टम् अविदीर्णं यद् इन्द्रवारणं विशालाफलं तद्वद् रम्या बहिर्मनोहराः। अभ्रष्टं कटुकत्वम् अन्तरमधुरपरिणामो यासां तास्तया रामाः। तस्मात् हे हृदय भ्रष्ट दुःशीलस्वभाव ताभिर्भ्रंशितं सत् किं मार्गाद् भ्रंशयसि। तथाभूतासु तासु अनुरागम् उत्सृज्य धर्मध्यानैकतानं हे मनो भवेत्यर्थः।

२१. अभ्रष्टदूषिकाक्षम् अनपगतमलनेत्रम् अभ्रष्टकफम् अप्रच्युतश्लेष्म महेलानाम् आननम्। परं तत्रापि तादृशेपि आनने नष्टमतिर्निष्टविवेको मूढो रजति। तदवलोकनचुम्बने रागम् आधत्त इत्यर्थः॥

अणफुडिअ। अफिट्ट। फुट्ट। चुकसि। मुल्लविअ। अब्भंसि। अफिडिअ।
"भ्रंशेः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः" [१७७]॥

२२. युवतिसत्त्वानां स्त्रीलम्पटानां शीलं सदाचारो नश्यति प्रयाति।
शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा।
ऊहोपोहोर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः॥ इति।

१ CD °बहु°. २ C रयइ. ३ C °चीर्ण°. ४ C °डु°. ५ B °ति. ६ BC °वुबन. ७ B om. this example. ८ BC om. फुट्ट. ९ B मुग्ग. १० D ऊहोपोहो.

ओत्रासइ न विवेओ थी-सङ्गे इअ गुरूहि संदिसिअं ।
अप्पाहामो ता तत्त-पिच्छिरो ताउ को निअइ ॥ २३ ॥
जे भावि-पुलेअणा भूअ-देक्खणा वट्टमाण-सच्चवणा ।
तेहि निअच्छिअ भणिअं मा इत्थीओ पुलोएह ॥ २४ ॥

ते नश्यन्ति । संयम शुभानुष्ठानमपि नश्यति । श्रुतं सिद्धान्तो नश्यति । सत्यं च नश्यति । न किंचिदपि परत्र परित्राणहेतुः शुभं तेषां संभवतीति भावः ॥

नसिअ । णिवहिअ । सेहइ । पडिसन्ति । अवहरइ । णिरणासइ । अवसेहइ ।
" नशेर्णिरणास णिवहावसेह-पडिसा-सेहावहराः " [१७८] ॥

२३. स्त्रीसङ्गे योषित्संपर्के विवेकः युक्तायुक्तविचारो नावकाशते नावकाशं लभते इति गुरुभि अस्मत्पूर्वाचार्यैः संदिष्टम् अस्माकं पुरः प्रतिपादितम् । तस्मात् तत्त्वद्रष्टा विज्ञातपरमार्थः कस्ताः स्त्रीः पश्यतीति वयमपि संदिशाम मुक्त्यर्थिनं प्रतिपादयामः ॥

ओवासइ । " अवात् काशो वासः " [१७९] ॥

संदिसिअ । अप्पाहामो । " संदिशेरप्पाहः " [१८०] ॥

२४. भाविनो भविष्यदर्थस्य दर्शनाः द्रष्टारः । भूतदर्शनाः अतीतार्थवीक्षकाः । वर्तमानदर्शना विद्यमानार्थविलोकयितारः त्रिकालवेदिन इत्यर्थः । एतैर्महात्मभिर्दृष्ट्वा सकलाकुशलकारणं स्त्रिय इति विज्ञाय भणितम् । किम् । स्त्रीर्मा पश्यत । यदि स्वस्य क्षेमम् अभिलषेत् तदा स्त्रीणां विलोकनमपि मा कुरुतेत्यर्थः ॥

---

१ B पुण° . २ BC दक्खणा. ३ BC °लषत.

अवयच्छन्तो वि जणो नोअक्खइ कामिणिं अवेक्खन्तो ।
न गुरुं चज्जइ नन्नं पासइ जं तीइ पासत्थो ॥ २५ ॥
असरीरिणमवअक्खइ अवआसइ सील-जाइ-रहिअं पि ।
अवयज्झिऊण तं पि हु जो इत्थिं छिवइ तस्स नमो ॥२६॥

२५. कामिनीं पश्यन् सस्पृहं वीक्षमाणो जनः पश्यन्नपि
यकृच्छकृन्मलश्लेष्ममज्जास्थिपरिपूरिताः ।
स्नायुस्यूता बहीरम्याः स्त्रियश्चर्मप्रसेविका ॥

इत्यादिकामिनीस्वरूपं जानन्नपि न पश्यति न मनस्यवधारयति । यस्मात् तस्याः कामिन्याः पार्श्वस्थः संभोगाय समीपवर्ती न गुरुं पश्यति । नान्यं मातापित्रादिकं पश्यति । तदेकतानो न गुर्वादिकं गुरुत्वादिना मन्यत इत्यर्थः । यदुक्तम्

न देवान् न गुरून् नापि

इत्यादि ॥

२६. अशरीरिणं गलिताङ्गोपाङ्गं पश्यति सानुरागदृष्ट्या विलोकते । शीलजातिरहितमपि पश्यति । तदपि एवंविधमपि योषिदसच्चेष्टितम् हु इति निःसंदेहम् दृष्ट्वा यः स्त्रियं स्पृशति आलिङ्गति तस्मै नम. । उपहासपरोयं नमस्कारः । तेन निर्विवेकचूडामणेस्तस्य धिक्कारोस्त्वित्यर्थः ॥

पिच्छिरो । निअइ । पुलअणा । दक्खणा । सच्चवणा । निअच्छिअ । पुलोएइ । अवयच्छन्तो । उअक्खइ । अवक्खन्तो । चज्जइ । पासइ । अवअक्खइ । अवआसइ । अवयज्झिऊण । "दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छावयज्झवज्ज-सच्चव देक्खोअक्खावक्खावयक्ख-पुलोअ-पुलअ-निआवआस-पासाः" [१८१] ॥

१ C अवि°. २ BC °क्ष्य°. ३ C मलि°. ४ B drops from विलोकते to दृष्ट्वा. ५ BC अक्खइ. ६ BC° पुलोपुलअ°.

फंसिज्जइ कविकच्छू फंसिज्जइ अहव कुविअ-वग्घी वि ।
फरिसिज्जइ न उणेत्थी धम्म सरीरं हणड छिहिआ ॥ २७ ॥
आलिहइ नरमणालुङ्खणिज्जमवि नीअ-रचणी नारी ।
मूढाण रिअइ सा वि हु हिअए पविसन्त-काममम्मि ॥२८॥
नारीउ हिअय पम्हुस मा ताओ पम्हुसन्ति पर-लोअं ।
रोच्चेन्ति धम्म-बीजं न य रोहइ चड्डिअं तं च ॥ २९ ॥

२७ कपिकच्छू स्पृश्यते । अथवा कुपिता व्याघ्री अपि स्पृश्यते । शरीरमात्रानर्थकारिण्योरेतयो स्पर्शो वरम् इत्यर्थ । न पुन स्त्री स्पृश्यते । यतो धर्मशरीरम् अत्रामुत्र अनेककल्याणप्रदसुकृततनु स्पृष्टा सती हन्ति विनाशयति ॥

२८ नीचरञ्जिनी हीनकृतप्रेमानुबन्धा सती नारी अस्पर्शनीय न्यग्जातीयमपि नर स्पृशति । पर मूढानाम् प्रविशन् स्थितिम् आसादयन् कामो यत्र तस्मिन् । कामोद्रेकयुक्त इत्यर्थ । हृदये सापि अगम्य गामुकापि प्रविशति पदम् आदधाति । रचणीत्यत्र " व्रज-नृत मदा च्चः " [४ २२५] इति बहुवचनाद् रञ्जेर्जस्य च्चत्वम् ॥

छिवइ । फासिज्जइ । फंसिज्जइ । फरिसिज्जइ । छिहिआ । आलिहइ । अणालुङ्खणिज्ज । " स्पृश फास फंस फरिस छिव-छिहालुङ्खालिहा " [१८२]॥
रिअइ । पविसन्त । " प्रविशे रिअ " [१८३] ॥

२९. रे हृदय स्वान्त नारीर्मा स्पृश मा स्मर्तुम् अभिलष । यतस्ता नार्य परलोक प्रमुष्णन्ति । स्पर्शमात्रेण परभवहित पुसा निघ्नन्तीत्यर्थ । तथा ता धर्मबीज पिंषन्ति चूर्णयन्ति । तच्च धर्मबीज पिष्ट सत् न प्ररोहति । न स्वर्गापवर्गफलदायि भवतीत्यर्थ ॥
पम्हुस । पम्हुसन्ति । " प्रा-मृश मुषोर्म्हुस " [१८४] ॥

---

१ B फा° २ BC फ° ३ C उण° ४ BC रोच° ५ C छिहा, D स्पृष्टा छिहा ६ C °रजनी ७ B च , C व ८ BC च्चत्वम् ९ B °म्ह°

णिरिणासिअ-मेरं णिरिणज्जिअ-हिरिअं च णिवहिअ-गुणं च ।
पीसिअ-सीलं नारिं भुक्किर-सुणइं व को सिहइ ॥ ३० ॥
विलयाहि असाअड्डिअ-हिअओ अणकड्डिओ अ विसएहिं ।
अञ्चिअ-निव्वाण सिरी सो धन्नो थूलभद्द-मुणी ॥ ३१ ॥
कामेण करिसिअ-सरेणावि अणाइञ्छिओ अणच्छेइ ।
मह मणमयञ्छिरेहिं गुणेहिं सिरि-थूलभद्द-मुणी ॥ ३२ ॥

३०. पिष्टमेरां ध्वस्तमर्यादां पिष्टह्रीकां परास्तलज्जां च । पिष्टा गुणा गाम्भीर्यादयो यया सा तथा ताम् । पिष्टशीलां विदारितसदाचारां च नारीं भपित्री भषणशीला यां शुनकीं कुर्कुरीं तामिव कः काङ्क्षति । न कोपे विवेकी तदङ्गसङ्गम् अभिलषतीति भावः ॥

रोञ्चन्ति । चड्डिअं । णिरिणासिअ । णिरिणज्जिअ । णिवहिअ । पीसिअ । "पिषेर्णिवह-णिरिणास णिरिणज्ज-रोञ्च-चड्डाः" [१८५] ॥

भुक्किर । "भषेर्भुक्कः" [१८६] ॥

३१. वनिताभिरकृष्टहृदयः अनावर्जितचित्तः । विषयैश्च शब्दादिभिरकृष्टः । तद्वशं न गत इति यावत् । कृष्टनिर्वाणश्रीः समीपीकृतमोक्षलक्ष्मीः स तथाविधाहारनिवासवेश्यासंप्राप्तावपि मथितमन्मथमौनत्वेन प्रसिद्धः स्थूलभद्रमुनिर्धनं धर्मरूपं लब्धो धन्यः ॥

३२ कृष्टशरेणापि मनोभेदाय आकर्णानीतपुणापि कामेन नाकृष्टः न वशीकृतः श्रीस्थूलभद्रमुनिः कर्षृभिः कर्षणशीलैः । आवर्जकैरिति यावत् । गुणैः कृत्वा मम मनः कर्षति आवर्जयति ॥

---

१ C सिरि°. २ B वलआ°. ३ B °ड्डिस°; C °ठिअ°. ४ C °हि°. ५ B om. या. ६ B कुक्कारी. ७ BC रोच°. ८ BC अणक्ट्ट°. ९ C °नि. १० C °च्चा. ११ B कामेनाकृष्टः; C कामनाकृष्ट'.

अक्खोडिआसि-तिक्खं धन्नो बम्हं चरिंसु वइर-रिसी ।
दुण्दुल्लण-कुसला जस्स तुल्लमज्ज वि गमेसन्ति ॥ ३३ ॥
ढण्ढोलिआगमत्थं घत्तिअ तत्तं गवेसिअप्पाणं ।
एक्को च्चिअ वइर-रिसी परिअन्तिअ-परम-बम्ह-सिरी ॥३४॥
बम्ह-सिरीइ सिलिसिअं तव-सिरि-सामग्गिअं च आजम्मं ।
नाण-सिरीए अवयासिअं च वइरं नमंसामो ॥ ३५ ॥

असाअड्डिअं[1]। अणकड्डिओ। अञ्छिअ। करिसिअ। अणाइञ्छिओ। अणञ्छेइ। अयञ्छिरेहिं। " कृषेः कड्ड-साअड्ढा[2]ञ्चाणञ्छायञ्छाइञ्छा. " [१८७] ॥

३३. कोशात् कृष्टासिवत् तीक्ष्णं ब्रह्मचर्यं चरितवान् अनुष्ठितवान् वज्रर्षिर्धन्य । यस्य तुल्यं गवेपणकुशला अद्यापि गवेपयन्ति गवेपणेन अदर्शनं गम्यते। ततश्च अद्ययावत् तत्सदृशं न पश्यन्तीत्यर्थः। चरिंसु इत्यत्र आर्पत्वात् क्तवतु' स्थाने इसुः ॥

अक्खोडिअ। " असावक्खोड· " [१८८] ॥

३४. आगमार्थं गवेपयित्वा निभाल्य तत्त्वम् आगमार्थरहस्यं गवेपयित्वा आत्मानं स्वस्वरूपं च गवेपयित्वा एक एव वज्रर्पि श्लिष्टपरमब्रह्मश्री. अङ्गीकृतसर्वोत्कृष्टब्रह्मचर्यलक्ष्मीक' । यथा आबाल्यतो वज्रर्पि· श्रामण्यं प्रपेदे तथा नान्य इत्यर्थ· ॥

दुण्दुल्लण। गमेसन्ति। ढण्ढोलिअं[3]। घत्तिअ। गवेसिअ। " गवेपेर्डुण्डुल्ल ढण्ढोल-गमेस घत्ता· " [१८९] ॥

३५. आजन्म ब्रह्मश्रिया श्लिष्टं तप श्रिया श्लिष्टं च ज्ञानश्रिया श्लिष्टं च वैर्णाभ्यटनैकादशाङ्गीपाठात्। वज्रं वज्रस्वामिनं नमस्यामः ॥

---

१ C °ड्डिअं°. २ B °ड्डा°. ३ BC ढढोलि. ४ D वर्णाभ्यटनिका°.

मक्खन्तं व सुहाए चोप्पडमाणं व चन्दण-रसेण ।
के मुक्खं आहन्ता गयसुकुमालं न वम्फन्ति ॥ ३६ ॥
जो अहिलङ्घइ धम्मं मुक्खं अहिलङ्घए महइ सुक्खं ।
सो वचउ सिहणिज्जं सिरि-गोअम-सामिणो मग्गं ॥ ३७ ॥
अविलुम्पिअ-भव-सुक्खो जीव-दयं जम्मओ वि कङ्खन्तो ।
अज्ज वि सामइअ-जसो भवाविहीरो जयइ अभओ ॥ ३८

परिअन्तिअ । थिलिसिज्जं । सामग्गिअं । अवयासिअं । " श्लिषेः सामग्गावयासपरिअन्ताः " [१९०] ॥

३६. सुधया म्रक्षयन्तम् इव चन्दनरसेन म्रक्षयन्तम् इव स्वचरितावदातेन परमनिर्वृतिजननात् तद्विलेपनं कुर्वन्तम् इव मोक्षं काङ्क्षन्तः के गजसुकुमालं न काङ्क्षन्ति अपि तु सर्वेपि तत्सदृशीभवितुम् अभिलषन्तीत्यर्थः ॥

मक्खन्तं । चोप्पडमाणं । " म्रक्षेश्चोप्पडः " [१९१] ॥

३७. यो धर्मं काङ्क्षति मोक्षं काङ्क्षति सौख्यं च काङ्क्षति स धर्माचर्यी पुरुषः काङ्क्षणीयम् आत्मनिस्ताराय भव्यैरभिलषणीयं श्रीगौतमस्वामिनो मार्गं धर्माचारं काङ्क्षतु इच्छतु । अनेनैव तद्धामान् ।

३८. न काङ्क्षितं भवसौख्यं येन स यथा । जन्मतोपि जन्मप्रभृत्यपि जीवदयां दीनानाथजन्तुजातप्राणरक्षां काङ्क्षन् अद्यापि सर्वार्थसिद्धिप्राप्तेः पश्चादपि । संप्रत्यपीति यावत् । प्रतीक्षितं जगत्यवस्थितं यशो यस्य स तथा । भवे न प्रतीक्षते भवाप्रतीक्षः संसारोद्विग्न इत्यर्थः । अभयकुमारमुनिर्जयति ॥

आहन्ता । वम्फन्ति । अहिलङ्घइ । अहिलङ्खए । महइ । वचउ । सिहंगिज्जं । अविलुम्पिअ । कङ्खन्तो । " काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्ख-वच-वम्फ-मह-सिह-विलुम्पाः " [१९२]॥

---

१ B अनेव. २ BD अविभवाप्रतीक्ष; C भवने प्रतीक्षते अविभावप्रतीक्ष. ३ BC सिहि. ४ B काशेराहाहिलंघवचवम्फमह°.

निरंमालिअ संसारे जेण पडिक्खाविआ समय-मत्था ।
जयइ सुधम्मो तच्छिअ-कम्मो चच्छिअ-कुतित्थि-मओ ।३९।
सिवं रम्पण-मिच्छा दिट्ठि-रम्फणो तक्खिऊण अवमग्गे ।
विअसाविअ सिद्धन्तो भयवं जम्बू-मुणी जयइ ॥ ४० ॥
कोआसिअ-गहिअ वओ दर-वोसट्टिअ-सरोज-हसिर-मुहो ।
अणुगुञ्जाविअ-स-कुलो भयवं पहव-प्पहू जयइ ॥ ४१ ॥

३९ ससारे प्रतीक्ष्य स्थित्वा येन समयशास्त्राणि सिद्धान्तग्रन्था । द्वादशाङ्गानीत्यर्थ । प्रतीक्षितानि स्थापितानि । कृतानीत्यर्थ । यत्तदोर्नित्याभिसवन्धात् स तष्टानि चूर्णितानि कर्माणि येन स तथा। तष्टकुतीर्थिमद मृदितकुमताभिमान सुधर्मा सुधर्मस्वामिगणभृत् जयति । सत्था इत्यत्र " वाश्यर्थवचनाद्या " [१ ३३] इति पुस्त्वम् ॥

सामइअ । अविहीरो । विरमालिअ । पडिक्खाविआ । " प्रतीक्षे सामय-विहीर विरमाला " [१९३] ॥

४० शिवस्य तक्षणा विनाशका ये मिथ्यादृष्टयस्तेषा तक्षणो विनाशक अपकृष्टा मार्गा कुमतानि तान् तक्षित्वा उपमृद्य विकासितसिद्धान्त प्रकटितागमो भगवान् पूज्यो जम्बूमुनि जम्बूस्वामिमहर्षिर्जयति ॥

तच्छिअ । चच्छिअ । रम्पण । रम्फणो । तक्खिऊण । " तक्षेस्तच्छ चच्छ रम्प-रम्फा " [१९४] ।

४१ विकसितो दीप्त सन् गृहीतव्रत अङ्गीकृतचारित्र । विकासित वा अनेकशिष्यकरणेन विस्तारित गृहीत व्रत येन स तथा । दरम् ईषद् विकसित स्फुटित यत् सरोज तद्वत् हसित स्मेर मुख

१ C विर° २ BC सिवि° ३ BC अणु° ४ CD insert अपामार्गा (= अपमार्गा ?) after मार्गा ५ B drops the example.

अणडिम्भन्त-ल्हसाविअ-कुतित्थिअं थिरमसंसि जिण-वयणं ।
जर-मरण-वोज्जिराणं भव-डरिआणं हरउ तासं ॥ ४२ ॥
सो वज्जइ न भवाओ गुरूहिँ साहूहिँ णुमिअ-सम्मत्तो ।
णिमिअ-मणो जिण-समए कया वि जो न हु पलोट्टेइ ॥४३॥

यस्य स तथा। अहासितस्वकुलः अलज्जितनिजक्षत्रियवंशस्तादृग्वीरव्रतेन तत्त्वं विज्ञाय प्रव्रज्याङ्गीकारात् भगवान् प्रभवप्रभुः प्रभवसूरिर्जयति ॥

विअसाविअ । कोआसिअ । वोसट्टिअ । " विकसेः-कोआस-वोसट्टौ " [१९५] ॥

हसिर । अंणगुञ्जाविअ । " हसेर्गुञ्जः " [१९६] ॥

४२ असस्ताः स्वमताद् अभ्रष्टाः सन्तः स्रंसिता भ्रंशम् आपिताः कुतीर्थिका येन तत्[३] तथा । स्थिरं ध्रुवं महाविदेहादिक्षेत्रेषु सर्वदा सद्भावात् अतएव अस्रंसि न कथमपि स्रंसते जिनवचनं जरामरणत्रस्तानां भवत्रस्तानां त्रासं भयं हरतु ॥

अणडिम्भन्त । ल्हसाविअ । असंसि । " स्रसेर्ल्हस डिम्भौ " [१९७]॥

४३. गुरुभिः धर्माचार्यैः । कैर्गुरुभिः । साधुभिः । न्यस्तसम्यक्त्वः आरोपितसम्यक्त्वः न्यस्तमनाश्च सन् जिनसमये ह्र निश्चितं यः कदापि न पर्येस्यति[४] न विपरीतो भवति स भवाद् न विभेति । परमपदप्राप्तिहेतुसम्यक्त्वार्हत्समयनिश्चलमनस्त्वाद् न भीतिं करोतीत्यर्थः ॥

वोज्जिराणं । डरिआणं । तासं । वज्जइ । " त्रसेर्डर-वोज्ज-वज्जाः " [१९८] ॥

णुमिअ । णिमिअ । " न्यसो णिम णुमौ " [१९९] ॥

---

१ C अणु°. २ B°दा°. ३ B om. तत्. ४ BCD पर्यवस्यति.

[1]पल्हट्टिअ-पावा पल्हत्थिअ-कलिणो अ नीससण-जोग्गे ।
विग्घे वि अझङ्खिरया णिल्लसिअ-जिणागमा हुन्ति ॥४४॥
ऊसलिअ-गुणोसुम्भिअ-संजम-पुलआअमाण-हिअयस्स ।
गुञ्जोल्लिअ-जिण-वयणस्सारोअइ कस्स नो नाणं ॥ ४५ ॥
उल्लसिअ-भिसन्त-सिरी भासिर-नाणेण गसिअ-मिच्छत्तो ।
मोहाधिसिअ-विवेओ जिण-मयमोवाहए धन्नो ॥ ४६ ॥

४४. पर्यस्तपापाः क्षिप्ताशुभप्रकृतयः । पर्यस्तकलयश्च परास्तपरस्परविरोधाः । निःश्वसनयोग्येपि दु.खदायित्वात् कदुष्णबाष्पजननार्हेपि विघ्ने अनिःश्वसितारः अनिःश्वसनशीलाः । धीरा इति यावत् । उल्लसितजिनागमाः स्यान्तोद्बुद्धार्हत्समया भवन्ति ॥

पलोट्टेइ । पल्हट्टिअ । पल्हत्थिअ । " पर्यसः पलोट्ट पल्लट्ट-पल्हत्था. " [२००] ॥

नीससण । अझङ्खिरया । " निःश्वसेर्झङ्खः " [२०१] ॥

४५. उल्लसिता उद्भूता गुणाः क्षान्त्यादयो यस्य स तथा । स चासौ उल्लसितसंयमश्च प्रकटीभूतचारित्रः स तथा । स चासौ उल्लसद्धृदयश्च धर्मोत्साहमानमनाश्च स तथा । तस्य उल्लसितजिनसमयस्य अन्तःपरिस्फुरिताईत्सिद्धान्तस्य कस्य न ज्ञानम् उल्लसति । अपि तु तादृक्षस्य सर्वस्य सम्यगवबोधः प्रादुर्भवतीति भावः ॥

४६. उल्लसिता प्रादुर्भूता भासमाना दीप्यमाना श्रीः धर्मसाधनसंपद् यस्य स तथा । भास्वरज्ञानेन दीप्रसम्यगवबोधेन ग्रस्तमिथ्यात्वः ग्रथितमिथ्यादर्शनः मोहेन अज्ञानेन अग्रस्तः विवेको युक्तकारिता यस्य स तथा । धन्य. पुण्यवान् जिनमतम् अवगाहते परिभावयति ॥

---

१ B °प°. २ BCD ओहावए. ३ BC पलोहिअ. ४ B प°. ५ B धन्नो.

ओगाहिअ-जिण-वयणो गुण-ठाण-वलग्गिओ चडइ मुक्खं ।
भव-सुह-अणगुम्मडिओ अगुम्मिओ मोहणिज्जेहिं ॥ ४७ ॥
अहिऊलइ कम्म-गणं आलुङ्खइ इन्धणं जहा डहणो ॥
वलणिज्ज-हरण-बुद्धी गिण्हन्तो भयवओ वयणं ॥ ४८ ॥

णिल्लसिअ । ऊसलिअ । ऊसुम्भिअ । पुलआअमाण । गुञ्जोल्लिअ । अरोअइ ।
उल्लसिअ । उल्लसेरूसलोसुम्भ-णिल्लस-पुलआअ-गुञ्जोल्लारोआः " [२०२] ॥
भिसन्त । भासिर । " भासेर्भिसः " [२०३] ॥
गसिअ । अघिसिअ ॥ " ग्रसेर्घिसः " [२०४] ॥

४७. अवगाहितजिनवचनः परिभावितार्हद्भाषितः गुणस्थानानि मिथ्यात्वादीनि तेषु आरूढः । आद्ये सर्वदावस्थानाद् आरोहो न घटत इति उत्तरोत्तरगुणस्थानेषु कृतावस्थान इत्यर्थः । भवसुखेन अमुग्धः अमोहितो वा । मोहयन्तीति मोहनीयाः स्त्र्यादिविषयास्तैरमोहितः अमूर्छितो मोक्षम् आरोहति अध्यास्ते ॥

ओगाहए । ओगाहिअ । " अवाद्गाहेर्वाहः" [२०५] ॥
वलग्गिओ । चडइ । " आरुहेश्चड वलग्गौ " [२०६] ॥
अणगुम्मडिओ । अगुम्मिओ । मोहणिज्जेहिं । "मुहेर्गुम्म-गुम्मडौ"[२०७]॥

४८. ग्राह्यग्रहणबुद्धिः उपादेयार्थोपादानमतिः अत एव भगवतः अर्हतो वचनं सकलोपादेयमूर्धमुकुटं भगवत्सिद्धान्तं गृह्णन् अङ्गीकुर्वन् । तदुपदिष्टं समाचरन्नित्यर्थः । कर्मगणं ज्ञानावरणादिव्रातं दहति भस्मसात् करोति । विनाशयतीति यावत् । इन्धनं यथा दहनो दहति ॥

१ C आरो°. २ C अपरोहिति. ३ B उद्दावए; C ओहावए. ४ B drops °गुम्म. ५ C °वराणीदि.°

पेङ्किअ-संजम-भारा निरुवारिअ-पवयणे अणुसरन्ता ॥
अहिपच्चुअन्ति मुत्तिं जोअं घेत्तूण सील धणा ॥ ४९ ॥
गेण्हिअ वयाइँ घेत्तुं घेत्तव्वं वोत्तुमवि अ वोत्तव्वं ॥
जे उज्जेआ गु ताणं वोत्तूण गुणे कयत्थु म्हि ॥ ५० ॥

अहिऊलइ । आडुह्वइ । डहणो । " दहेरहिऊलाडुह्वौ " [२०८] ॥

४७. गृहीतसंयमभारान् अङ्गीकृतव्रतभरान् गृहीतप्रवचनान् सूत्रतोर्थतश्च विज्ञातद्वादशाङ्गान् अनुस्मरन्तः। सफलजन्मान एत इति भावनया पूर्वमहर्षीन् ध्यायन्त इत्यर्थ. । शीलं चारित्रं धनं येषां ते शीलधना मुनयो योगं परमसमाधिं गृहीत्वा आसाद्य मुक्तिं निर्वृतिं गच्छन्ति ॥

वल्गिअ । हरण । गिण्हन्तो । पेङ्किअ । निरुवारिअ । अहिपच्चुअन्ति । • " ग्रहो वल-गेह्न-हर-पेङ्क-निरुवाराहिपच्चुआ. " ॥ [२०९] ॥

५०. व्रतानि गृहीत्वा ग्रहीतव्यम् अर्हत्प्रणीतोपादेयतत्त्वं ग्रहीतुं ज्ञातुं वक्तव्यं सदुपदेशादिप्रतिपाद्यमपि च वक्तुं भणितुं ये निश्चितम् उद्यताः । स्वपरोपकारकरणतत्परा इति यावत् । तेषां गुणान् क्षान्त्यादीन् उक्त्वा कृतार्थः कृतकृत्योस्मि ॥

घेत्तूण । घेत्तु । घेत्तव्वं । " क्त्वातुमूतव्येषु घेत् " [२१०] ॥ क्वचिन्न भवति । गेण्हिअ ॥

वोत्तुं । वोत्तव्वं । वोत्तूण । " वचो वोत् " [२११] ॥

---

१ BC गिरिअ°. २ B उज्जुया. ३ B om. अङ्गीकृतव्रतभरान्. ४ BC येषु.

भोत्तूणं भोत्तव्वं भोत्तुं निव्वुइ-सुहाइँ मोत्तु-मणा ।
मोत्तव्वारम्भं मोत्तूण महन्ता तवस्सन्ति ॥ ५१ ॥
सोअ-वसा रोत्तूण वि रोत्तु-मणा विम्हरन्ति रोत्तव्वं ।
दट्ठूण जाण मुत्तिं अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५२ ॥
जे दट्ठव्वे दट्ठुं इन्दो काहीअ लोअण-सहस्सं ।
दंसण-तत्तिं काउं अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५३ ॥

५१. भोक्तव्यं शुभाशुभम् अनुभवनीयं भुक्त्वा संवेद्य । निर्वृति-सुखानि भोक्तुं संवेदयितुम् । मोक्तव्यारम्भं हेयव्यापारं मुक्त्वा परित्यज्य । मोक्तुमनसो निर्वरीतुकामा महान्तः महामुनयस्तपस्यन्ति । बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नं द्वादशविधं तपः कुर्वन्ति ॥

५२. शोकवशात् स्वबन्धुवियोगसमुद्भवदुःखपरतन्त्रत्वाद् रुदित्वापि रोदनं कृत्वापि रोदितुमनसः रोदनपरायणचेतसः प्राणिनः येषां मूर्तिं वपुर्दृष्ट्वा रोदितव्यं विपन्नस्वजनान्यजनादिकं विस्मरन्ति न स्मृतिपथम् आनयन्ति तेभ्योऽर्हद्भ्यो नमः नमस्कारोऽस्तु ॥

भोत्तूणं । भोत्तव्वं । भोत्तुं । मोत्तु° । मोत्तव्वा । मोत्तूण । रोत्तूण । रोत्तु° । रोत्तव्वं । " रुद-भुज-मुचां तोऽन्त्यस्य " [२१२] ॥

५३. यान् द्रष्टव्यान् लोकातीतसौभाग्यादियुक्तत्वाद् वीक्षणीयान् द्रष्टुं दर्शनाय लोचनसहस्रम् इन्द्रः अकरोत् अकार्षीत् चकार वा । दर्शनमपि किमर्थम् इत्याह । दर्शनेन निर्निमेषवीक्षणेन तृप्तिम् आत्मनः संतोषं कर्तुम् । तेभ्योऽर्हद्भ्यो नमः ॥

दट्ठूण । दट्ठव्वे । दट्ठुं । " दृशस्तेन ट्ठः " [२१३] ॥

काऊणं कायव्वं कम्मं काहिन्ति जे ण पुणरुत्तं ।
जग-बोहमिच्छिराणं अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५४ ॥
जो अणुगच्छइ जच्छइ छिन्दिउमच्छइ तणुं च तेसिं पि ।
अणभिन्दिअ-भावाणं अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५५ ॥
सन्निहे न जाण कुज्झइ जुज्झइ मुज्झइ भवे अगिज्झन्तो ।
देही बुज्झइ सिज्झइ अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५६ ॥

५४. कर्तव्यं सकलकर्मक्षयं कृत्वा ये पुणरुत्तम् इति भूयोपि न कर्म करिष्यन्ति कर्तारो वा । वीतरागत्वात् न मुक्तिम् अपहाय बुद्ध्यत् स्वदर्शनतिरस्कारनिवारणाय इह जन्म आसाद्य पुनरपि कर्म भन्त्स्यन्तीत्यर्थ. । तेभ्यो जगद्बोधम् एषितृभ्य. अभिलाषुकेभ्योर्हद्भ्यो नम ॥

काहीअ । काउ । काऊण । कायव्वं । काहिन्ति । "आ कृगो भूतभविष्यतोश्च" [२१४] ॥

५५ योनुगच्छति भक्त्या पृष्ठलग्न प्रयाति । तथा यो यच्छति सादरं स्ववस्तु ददाति । यस्तु तनु छेत्तुम् आस्ते । तेष्वपि अभिन्न भावेभ्यो निर्विशेषमनस्केभ्यस्तेभ्यो जगत्प्रसिद्धेभ्योर्हद्भ्यो नम ॥

इच्छिराण । अणुगच्छइ । जच्छइ । अच्छइ । "गमिष्यमासा छ" [२१५] ॥

छिन्दिउ । अणभिन्दिअ । " छिदि-भिदो न्द " [२१६] ॥

५६. येषां सन्निधे समीपे भवे अगृध्यन् गार्ध्यम् अगच्छन् । संसारविरक्तो भवन्निति यावत् । देही जन्तुर्न क्रुध्यति न कोपं

१ B दर्हिति २ B drops छिन्दिउम् अच्छइ ३ B om. कर्म. ४ C नतु ५ B om अच्छइ ६ B om. न.

रुन्धिअ-करणं रुम्भिअ-पवणं रुज्झिअ-मणं अपडिएहिं ।
झायव्वाण मुणीहिं अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५७ ॥
सडिअ-रया कढिअ-मला वड्डिअ-तव-तेअ-वेढिअङ्गा य ।
जाणज्ज वि वर-मुणिणो अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५८ ॥

गच्छति । तथा न युध्यते न[1] युद्धं करोति यतो न मुह्यति न मोहम् उपगच्छति । मोहमूलत्वात् क्रोधयुद्धयोः । किंतु बुध्यते[2] अवगततत्त्वो भवति । तथा च सति सिध्यति सिद्धो भवति । तेभ्योर्हद्भ्यो नमः ॥

कुज्झइ । जुज्झइ । मुज्झइ । अगिज्झन्तो । बुज्झइ । सिज्झइ । " युध बुध गृध क्रुध सिध-मुहां ज्झः " [२१७] ॥

५७. रुद्धकरणम् । रुद्धपवनम् । रुद्धमनः कृतेन्द्रियोच्छ्वासनिःश्वासचित्तनिरोधं यथा भवति एवम् अपतितैः ध्यानाद् अस्खलितैर्मुनिभिर्ध्यातव्येभ्यस्तेभ्यः प्रसिद्धेभ्योर्हद्भ्यो नमः ॥

रुन्धिअ । रुम्भिअ । रुज्झिअ । " रुधो न्ध-म्भौ च " [२१८] ॥

५८. सन्नरजसः गलितबध्यमानकर्माणः । कथितमलाः भस्मीकृतबद्धकर्माणः । यतो वृद्धं वृद्धिं गतं यत् तपस्तेजस्तेन वेष्टितं व्याप्तम् अङ्गं येषां ते तथा च वरमुनयः अद्यापि दुष्षमाकालेपि वर्तन्ते येषाम् अर्हताम् । यन्मतसंस्थिता इत्यर्थः । तेभ्योर्हद्भ्यो नमः ॥

अपडिएहिं । सडिअ[3] । " सद-पतोर्डः " [२१९] ॥

कढिअ । वड्डिअ । " कथ-वर्धां ढः " [२२०] ॥

वेढिअ । " वेष्टः " [२२१] ॥

---

१ BD om. न. २ C °ति. ३ B अडिअ.

दुक्कड-संवेल्लिअओ भव-पासोव्वेढणोज्जओ लोओ ।
उव्वेल्लिज्जइ जेहिं अरहन्ताणं नमो ताणं ॥ ५९ ॥
जे झाउं संपज्जइ अणखिज्जिर-सिज्जिराण सा सिद्धी ।
ते वच्चामो सरणं नच्चिर-मच्चिर-मणा सिद्धे ॥ ६० ॥
आणन्द-रोविराणं जेसु नमन्ताण होइ नोव्वेवो ।
घाइ समुहं च मुत्ती ताण नमो सव्व-सिद्धाणं ॥ ६१ ॥

५९. दुष्कृतेन अशुभकर्मणा संवेष्टितो व्याप्तः । परं भवपाशोद्वेष्टने संसारबन्धनमोक्षणे उद्यतः कृतप्रयत्नो लोको यैरुद्वेष्ट्यते बन्धनमुक्तः क्रियते तेभ्योऽर्हद्भ्यो नमः ॥ दुक्कड इत्यत्र आर्षत्वात् तस्य डः ॥

संवेल्लिअओ । " समो ल्लः " [२२२] ॥

उव्वेढण । उव्वेल्लिज्जइ । " वेष्टः " [२२३]॥

६०. यान् ध्यात्वा स्मृत्वा अखेत्तृस्वेत्तृणाम् अखेदनखेदनशीलानाम् खेदस्वेदरहितानाम् इति यावत् । अस्माकं सा सिद्धिः तत् सिद्धत्वं संपद्यते । तान् सिद्धान् नर्तितृ नर्तनशीलम् । भक्तिवशाद् उत्कलिकाकलितम् इत्यर्थः । तथा मदितृ तोषणशीलं मनो येषां ते तथाभूता वयं शरणं व्रजामः ॥ झाउं इत्यत्र सेधनक्रियापेक्षया शाकाल्यम् न संपद्यते इत्यपेक्षया । तथ भावितमेवेति ॥

संपज्जइ । अणखिज्जिर । सिज्जिराण । " खिदा जः " [२२४] ॥

वच्चामो । नच्चिर । मच्चिर । " व्रज-नृत-मदां च्चः " [२२५] ॥

६१. यान् आनन्दरोदितॄणां हर्षाश्रुमोचनशीलानां सतां नमतां नमस्कुर्वतां न उद्वेगो भवति । किंतु यान् नमतां मुक्तिः संमुखम्

---

1 B भावितमे°, C भवि°.

कुपहे धावन्ति अखादिमं च खादन्ति तेहि वि समं जो ।
धावइ खाइ अ तं पि हु वोहन्ते झामि आयरिए ॥ ६२ ॥
कम्माइँ वोसिरन्ता अतुड्डिरेणं तवेण सक्कन्ता ।
अफुडिअ-अचलिअ-महिमा आयरिआ दिन्तु ते वोहिं ॥६३॥

अभिमुखं च धावति सत्वरम् आयाति । तेभ्यः सर्वसिद्धेभ्यो नमः ॥ जेसु इति " द्वितीयातृतीययोः सप्तमी " [३.१३५] इति सप्तमी ॥

रोविराणं । नवन्ताण । " रुद-नमोर्वः " [२२६] ॥

उव्वेवो । " उद्विजः " [२२७]

६२. ये कुपथे अमार्गे । अनीताविति यावत् । धावन्ति । तथा ये खाद्यते यत् तत् खादं तस्य भावः खादत्वं न विद्यते खादत्वं यस्य तत् तथा अखाद्यं वस्तु खादन्ति । तैरपि समं यो धावति कुपथे गच्छति खादति अभक्षणीयं भक्षयति च । हु इति निश्चितम् । तमपि तादृशमपि प्राणिनं स्वयम् अधर्मम् अधर्मविप्रलब्धं च । अस्मादृशम् इत्यर्थः । वोधयतो धर्मदेशनया सन्मार्गे प्रवर्तयत आचार्यान् ध्यायामि संस्मरामि ॥

धाइ।खाइ। "खाद-धावोर्लुक्" [२२८]॥ बहुलाधिकाराद् वर्तमानाभविष्यद्विध्याद्येकवचन एव । तेनेह न । धावन्ति । अखादिमं । खादन्ति ॥ कचित् । धावइ ॥

६३. कर्माणि व्युत्सृजन्तः आत्मनो दूरीकुर्वन्तः । ननु अनादिकालालीनकर्मणां कथं व्युत्सर्ग इत्याह । अत्रोटिनां अच्छिदुरेण । संपूर्णेनेति यावत् । तपसा शक्नुवन्तः सामर्थ्यं बिभ्रतः । अस्फुटितः अन्यौजसा अखण्डितः अत एव अचलितः अकम्पितः । स्थिर इत्यर्थः । महिमा माहात्म्यं येषां ते तथा । ते सर्वप्रसिद्धा आचार्या बोधिं जिनधर्मावाप्तिं ददतु प्रयच्छन्तु ॥

१ B drops अखादिमं च खादन्ति. २ CD स्वयमधर्मविप्र°. ३ BC अत्रोटिता.

फुट्टिअ-मोहो लोओ चल्लइ अपमिल्लिअ-व्वओ मोक्खे ।
जेहिँ अपमीलिअच्छं पेच्छामो ते उवज्झाए ॥ ६४ ॥
अणउम्मिल्लिअ-नाणोम्मीलणआ हरिस-पसविरा लोए ।
सुअ-जलमोज्झाया पवरिसन्तु नित्थरिअ गुण-भरिआ॥६५॥

वोसिरन्ता । "सृजो र " [२२९] ॥

अतुट्टिरेण । सक्कन्ता । " शकादीना द्वित्वम् " [२३०] ॥

६४. यै कृत्वा स्फुटित विदारितो मोहो येन स तथा । अपमीलितव्रत उद्बुद्धचारित्र लोको मोक्षे चलति गच्छति । तान् उपाध्यायान् अपमीलिताक्ष निर्निमेषनयन यथा भवति एव पश्याम । उपाध्यायदर्शने वय सतृष्णा इत्यर्थ ॥

अफुडिअ । अचलिअ । फुट्टिअ । चल्लइ । " स्फुटि चले " [२३१] ॥

६५ अनुन्मीलितम् अनुद्भूत यज्ज्ञान तस्य उन्मीलना व्यञ्जका । हर्षं प्राणिप्रमोद प्रसवितार जननशीला । विस्तृता सर्वत्र प्रसृता ये गुणास्तैर्भृता निचिता उपाध्याया लोके जनमध्ये श्रुतमेव निर्मलपावित्र्यहेतुत्वात् जल प्रवर्षन्तु । निर्वृतिफलोत्पत्तये अस्मभ्यं प्रयच्छन्त्वित्यर्थ ॥

अपमिल्लिअ । अपमीलि न । अणउम्मिल्लिअ । उम्मीलणओ । "प्रादेर्मीले " [२३२] ॥

पसविरा । " उवर्णस्याव [२३३] ॥

वित्थरिअ । भरिआ । " ऋवर्णस्यार " [२३४] ॥

पवरिसन्तु । " वृषादीनामरि " [२३५] ॥

---

१ BC °न्ओ २ B om this and the following example
३ BC om this example ४ C °णओ, B उम्मी° for उम्मीलणआ
५ C प्रादेम°.

नो रूसइ नो तूसइ जेऊण मणं लयम्मि जो नेन्तो ।
मोत्तुं भवं विणीअं तं साहु-जणं नमंसामि ॥ ६६ ॥
उप्पाइअ-सद्दहणो असद्दहाणे वि देइ जो बोहिं ।
संसार-नासिरो हं तं साहुं चिय विहेमि गुरुं ॥ ६७ ॥
पञ्च वि अरहन्ताइं परमेट्ठी झाह झाअह किमन्नं ।
होऊण निव्विकप्पा पसम-रया होअेऊण तहा ॥ ६८ ॥

६६. यो भवं मोक्तुं त्यक्तुं मनो जित्वा वशीकृत्य लये साम्यावस्थायां नयन् सन् नो रुष्यति अमित्रे रोषं न करोति । नो तुष्यति मित्रे तोषं न करोति । तं विनीतं जितेन्द्रियं साधुजनं नमस्यामि ॥

रूसइ । तूसइ । " रुषादीना दीर्घः " [२३६] ॥

जेऊण । नेन्तो । मोत्तुं । " युवर्णस्य गुणः " [२३७] ॥ क्वचिन्न । विणीअं ॥

६७. अश्रद्दधाने जिनप्रणीतजीवादिपदार्थे तथेति प्रत्ययरहितेपि उत्पादितश्रद्धानः जनितास्तिक्यबुद्धिर्यो बोधिं ददाति । संसाराद् नशिता नशनशीलोहं तमेव साधुं गुरुं विदधामि ॥

सद्दहणो । असद्दहाणे । "स्वराणां स्वराः" [२३७] ॥ क्वचिन्नित्यम् । देइ । नासिरो । विहेमि ॥

रूसइ । तूसइ । " व्यञ्जनाद् अद् अन्ते " [२३९] ॥

६८. भो भव्याः निर्विकल्पाः एते ध्येया नवेति संशयरहिता भूत्वा तथा प्रशमरता उपशमपरा भूत्वा पञ्चापि अर्हदादीन् ध्यायत । किमन्यं

१ B om. असद्दहाणे°. २ BC होइऊण. ३ BC put रूसइ । तूसइ । " व्यञ्जनाद् अद् अन्ते " after विणीअ । and before सद्दहणो &c; A, Pischel and the Bombay edition all read स्वराणां स्वराः । व्यञ्जनाददन्ते ॥

जिणउ कलिं अघ चिणिअं धुणिअ-सिरं सुणिअ-गुण-गणा थुणिआ
इन्देहि वि जग-पुणणी सुअ-देवी सयल-अघ-लुणणी ॥ ६९ ॥
सो हुणइ भप्प-मज्झे ख-पुप्फमुचेइ पङ्कयाइँ थले ।
तह उच्चिणेइ मोत्तुं सुअ-देविं महइ जो अन्नं ॥ ७० ॥

हरिहरादिकं ध्यायत । हरिहरादिध्यानम् अपहाय अर्हद्ध्यानपरा भवतेति भावः ॥

झाह । झाअह । होऊण । होअऊण । "स्वराद् अनतो वा" [२४०] ॥

६९. श्रुतगुणगणा सकलजनश्रवणगोचरप्राप्तवरप्रदानादिगुणनिचया इन्द्रैरपि आस्ताम् अन्यैः धुतशिरो यथेत्येवं स्तुता श्लाघिता जगतः पवनी पावित्र्यजनिका सकलाघस्य लवनी विच्छेदिका श्रुतदेवी अघेन चितं स्फीतं कलिं कलहं जयतु । आश्रितम् अस्मादृशं निर्मत्सरं विदधात्वित्यर्थः ॥

७०. स पुरुषो भस्ममध्ये जुहोति हवनं करोति । खपुष्पम् उच्चिनोति । तथा पङ्कजानि स्थले उच्चिनोति । यः श्रुतदेवीं मुक्त्वा अन्यां महति पूजयति काङ्क्षति वा । श्रुतदेवीतोन्यासां देवतानाम् आराधनं भस्महुतादिकल्पम् इत्यर्थः ।

जिणउ । चिणिअं । धुणिअ । सुणिअ । थुणिआ । पुणणी । लुणणी । हुणइ । "चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ह्रस्वश्च" [२४१] ॥ बाहुलकात् क्वचिद् वा । उच्चेइ उच्चिणेइ ॥

---

१ B धुदिय. २ BC °पुलणी. ३ C भव्भ°. ४ D अर्हदादिध्यान°. ५ BC होइऊण; The *Dhundhikā* has: एच क्त्वातुमुन्तव्य° [III. 157]॥ अत्। इ । होऊण । होइऊण ।.

लक्खेहिँ पि हुणिज्जइ हुव्वइ कोडीहिँ अहव मन्ताणं ।
सुअ-देवया थुणिज्जइ न जा न ता चिव्वए नाणं ॥ ७१ ॥
तेण चिणिज्जइ नाणं जिव्वइ मोहो जिणिज्जए कालो ।
सुअ-देवी अन्नेहि वि थुव्वन्ता सुव्वए जेण ॥ ७२ ॥
स-जसं सयं सुणिज्जइ लुव्वइ कम्मं लुणिज्जए पावं ।
पुव्वइ अप्पप्प-कुलं पुणिज्जए महिअ सुअ-देविं ॥ ७३ ॥
भव-भय-धुव्वन्तेहिँ पवण-धुणिज्जन्त-तूल-तरलस्स ।
फलमाउअस्स चिम्मइ सुअ-देवीए पसाएण ॥ ७४ ॥

७१. मन्त्राणां लक्षैर्हूयते । अथ वा कोटिभिर्हूयते । कामपि देवताम् उद्दिश्य होमः क्रियते । परं न यावच्छ्रुतदेवता स्तूयते[2] न तावत् ज्ञानं चीयते वृद्धिम् उपैति । अत्र कर्मकर्तरि क्यात्मनेपदे ॥

७२. येन आस्तां यत् स्वयं स्तूयते अन्यैरपि स्तूयमाना श्रुतदेवी श्रूयते तेन पुरुषेण ज्ञानं चीयते स्फीतीक्रियते । मोहः अज्ञानं जीयते पराभूयते तथा कालो मृत्युश्च जीयते अचिराद् मोक्षप्राप्तेः ॥

७३. महित्वा पूजयित्वा श्रुतदेवीम् स्वयशः स्वयं श्रूयते[4] । स्वय श्रोतव्यतया श्लाघ्यं यशस्तेन लभ्यत इत्यर्थः । कर्म लूयते । पापं लूयते । आत्मा पूयते । पवित्रः क्रियते । आत्मकुलं पूयते । अर्चक-पुरुषेणेति शेषः ॥

७४. भवभयेन धूयमानैः कम्पमानपुरुषैः पवनेन धूयमानं यत् तूलं रूतं तद्वत् तरलं चञ्चलं तस्य आयुषः फलं श्रुतदेव्याः प्रसादेन चीयते उपचितं क्रियते । [5]परमपुरुषार्थमहानन्दः प्राप्यत इत्यर्थः ॥

---

१ C पवद. २ B श्रूयते. ३ B स्तूयते. ४ BC रुत. ५ C चमर°; D चरम°.

चिव्वइ अह न चिणिज्जइ जिव्वइ अहना जिणिज्जए नावि ।
सुव्वइ अह न सुणिज्जइ हुव्वइ नं हुणिज्जए अहवा । ७५ ॥
थुव्वइ अह न थुणिज्जइ पुव्वइ णाइं पुणिज्जए अहवा ।
लुव्वइ अह न लुणिज्जइ धुव्वइ न धुणिज्जए अहवा ॥७६॥
खम्मइ अह न खणिज्जइ हम्मइ नो वा हणिंज्जए जेण ।
सव्वं पि तस्स सहलं सुअ-देवि-विइण्ण पुण्णस्स ॥ ७७ ॥

७५ त्रिभिर्विशेषकम् । येन चीयते अध्यात्मादिषु उपचितेन भूयते । अथ वा न चीयते । जीयते । इन्द्रियादिषु वशिना भूयत इत्यर्थ । अथ वा नापि जीयते । श्रूयते गुरुमुखात सर्वशास्त्रेषु श्रवण क्रियते । अथ न श्रूयते । हूयते हवन क्रियते अथ वा न हूयते ।

७६ स्तूयते देवतादिषु स्तवन क्रियते । अथ न स्तूयते । पूयते जलादिना पवित्रेण भूयते । अथ वा न पूयते । लूयते अशुभलवन क्रियते । अथ न लूयते । धूयते पापरज प्रकम्पनपरेण भूयते । अथवा न धूयते ॥

७७ खन्यते निध्यादिनिमित्त भून्यादिखनन क्रियते । अथ न खन्यते । हन्यते शत्रुविनाशन क्रियते नो वा हन्यते । पर श्रुतदेवी-वितीर्णपुण्यस्य तस्य । अपिरेवार्थे । सर्वमेव सफलम् । यत् किंचित् कुर्वतोपि श्रुतदेवीप्रसादात् सर्व समीहित तस्य सजायत इत्यर्थ ॥

हुणिज्जइ हुव्वइ । थुंणिज्जइ थुव्वंता । चिव्वए चिणिज्जइ । जिव्वई जिणिज्जए । सुव्वए सुणिज्जइ । लुव्वइ लुणिज्जए । पुव्वइ पुणिज्जए। धुव्व तेहिं धुणिज्ज‍ंत । चिव्वइ चिणिज्जइ । जिव्वइ जिणिज्जए । सुव्वइ । सुणिज्जइ । हुव्वइ । हुणिज्जए । थुव्वइ

१ B om °इ जिव्वइ अहवा जिणिज्ज° २ C नु ३ B हुणज्जइ ४ B om अथ न to क्रियते ५ B om पुणिज्जइ ६ BC put थुव्वंता before थुव्वए ७ B om जिव्वइ जिणिज्जए ८ B om सुव्वए

खम्मइ कुबोह-सेलो खणिज्जए मूलओ वि पाव-तरू ।
हम्मइ कली हणिज्जइ कम्मं सुअ-देवि-झाणेण ॥ ७८ ॥
सुअ-देविं झाअन्तो अव्वाहय-भत्ति-निच्चल-मणेण ।
हम्मइ संसार-दुहं मोहं हन्तूण हन्तव्वं ॥ ७९ ॥
दुब्भउ गाई बुब्भउ भारो लिब्भउ खडं च तेणं खु ।
पवयण-गाई-बोहि-क्खीरं न दुहिज्जए जेण ॥ ८० ॥

धुणिज्जइ । पुव्वइ । पुणिज्जए । लुव्वइ लुणिज्जइ । धुव्वइ धुणिज्जएं । "न वा कर्मभावे व्वः क्यस्य च लुक्" [२४२] ॥

चिम्मइ चिव्वइ चिणिज्जइं । "म्मश्चेः" [२४३] ॥

७८. श्रुतदेवीध्यानेन कृत्वा पुरुषेण कुबोध एव सन्मार्गरोधकत्वात् शैलः खन्यते विदार्यते । पापमेव अशुभफलदायित्वात् तरुः मूलतोपि खन्यते । कलिः राटिर्हन्यते क्षिप्यते । कर्म ज्ञानावरणादि हन्यते ॥

७९. अव्याहता अखण्डिता या भक्तिस्तस्यां निश्चलं यद् मनस्तेन कृत्वा श्रुतदेवीं ध्यायन् सन् हन्तव्यम् अपायजनकत्वाद् ध्वंसनीयं मोहम् अज्ञानं हत्वा संसारदुःखं हन्ति मोहमूलत्वात् संसारदुःखस्य ॥

खम्मइ । खणिज्जइ । हम्मइ । हणिज्जएं । खम्मइ । खणिज्जएं । हम्मइ । हणिज्जइ । "हनखनोऽन्त्यस्य" [२४४] ॥ बाहुलकात् हन्तेः कर्तर्यपि । हम्मइ ॥ क्वचिन्न । हन्तूण । हन्तव्वं ॥

८०. येन प्रवचनरूपा गौरेवं गौः बोधिमेव क्षीरं न दुह्यते क्षार्यते । तेन पुरुषेण खु इति निश्चितम् गौर्दुह्यताम् । भार उह्यताम् । खटस्तृणानि लिह्यताम् । कर्तव्यकरणविकलस्य तस्य आभीरभारवाहकबलीवर्दभाव एव परमार्थत इति भावः ॥

---

१ B °इ. २ BC चिणिज्जए. ३ BC °इ. ४ B °इ. ५ B गौरेवं. ६ C °स्तृणेभे.

जेण वहिज्जइ हिअए सुअ-देवी तेण रुब्भए कम्मं ।
रुन्धिज्जइ कलि-ललिअं लिहिज्जए अमयमाकण्ठं ॥ ८१ ॥
डज्झइ भवो डहिज्जइ पावं ताणं खु वज्झइ न धम्मो ।
वन्धिज्जइ जेहि थुई पवयण-देवीइ भावेणं ॥ ८२ ॥
भावाउ जाणुरुज्झइ अणुरुन्धिज्जइ थवाउ पूआए ।
उवरुज्झइ उवरुन्धिज्जइ तवओ सा जयउ वाणी ॥ ८३ ॥

८१. येन हृदये श्रुतदेवी उह्यते धार्यते तेन पुरुषेण कर्म रुध्यते निवार्यते । कलिललितं कलिकालविजृम्भितं रुध्यते । अमृतम् आकण्ठं लिह्यते आस्वाद्यते । निर्वृतेन भूयत इत्यर्थ ॥

दुब्भउ दुहिज्जए । वुब्भेउ[2] वहिज्जइ । रुब्भए रुन्धिज्जइ । लिब्भेउ[3] लिहिज्जए । " ब्भो दुह-लिह वह-रुधामुच्चात " [२४५] ॥

८२. यैर्भावेन प्रवचनदेव्या. स्तुतिर्बध्यते प्रथ्यते । खु इति निश्चितम् । तै पुरुषैर्भवो दह्यते भस्मसात् क्रियते । विनाश्यत इति यावन् । पापं दह्यते तथा धर्मो न बध्यते कर्मान्तरेण नावष्टभ्यते ॥ ताणं इति तृतीयाया. षष्ठी ॥

डज्झइ डहिज्जइ । " दहो ज्झ " [२४६] ॥
वज्झइ वन्धिज्जइ । " वैन्धो न्धः " [२४७] ॥

८३. सा वाणी वाग्देवता जयतु सर्वोत्कर्षेण वर्तताम । या भावाद् अन्तरङ्गबहुमानतः अनुरुध्यते प्रसाद्यते । सुप्रसन्ना क्रियत इति यावन् । स्तवाद् अनुरुध्यते । पूजाया अर्चनाद् उपरुध्यते अनुरुध्यते । तपसो द्वादशविधतपश्चरणाद् उपरुध्यते ॥

---

१ C थवाअ. २B om. this example. ३ B om. this example. ४ B बंधो ध , C बधो व .

भत्ती-संरुज्झन्ता संरुन्धिज्जन्तआण मोहेण ।
न कह वि अवगम्मन्ती सुअ-देवी देउ मह बोहिं ॥ ८४ ॥
भण्णन्ती सुअ-देवि त्ति भणिज्जन्ती ति-लोअ-माअ त्ति ।
कम्मेण व भावेणाणुगम्ममाणा दिसउ कज्जं ॥ ८५ ॥
भत्तीए कीरन्तीइ अहीरन्तीइ सइ हरिज्जन्ती ।
वेडी-करिज्जमाणा तीरन्ते मोह-जलहिम्मि ॥ ८६ ॥

८४. भक्त्या संरुध्यमाना आत्मायत्तीक्रियमाणा । तथा मोहेन संरुध्यमानैर्न कथमपि अवगम्यमाना ज्ञायमाना श्रुतदेवी मह्यं बोधं सर्वपदार्थविषयविज्ञानं ददातु ॥

अणुरुज्झइ अणुरुन्धिज्जइ । उवरुज्झइ उवरुन्धिज्जइ । संरुज्झन्ता संरुन्धिज्जन्तआण । " समनूपाद् रुधेः " ॥ [२४८]

८५. श्रुतदेवतेति भण्यमाना उत्कीर्त्यमाना त्रिलोकमातेति भण्यमाना । वेति चार्थे । कर्मणा पूजादिक्रियया भावेन[1] अन्तरङ्ग-बहुमानेन अनुगम्यमाना आश्रीयमाणा भगवती सरस्वती कार्यं प्रस्तावाद् मम कुमारपालस्य विधेयं दिशतु आज्ञापयतु ॥

अवगम्मन्ती । भण्णन्ती । भणिज्जन्ती । अणुगम्ममाणा । " गमादीनां द्वित्वम् " [२४९] ॥

८६. अथ कुमारपालभूपस्य कर्तव्यम् उपदिशत्विति मनोरथा-नन्तरोपस्थितश्रुतदेवतादर्शनं गाथापट्केनाह । षड्भिः कुलकम् । अथ प्रयोजनपृच्छानन्तरं प्रशमाक्रान्तस्य उपशमव्याप्तस्य नृपोत्कृष्टस्य भूपपुंगवस्य कुमारपालस्य श्रुतदेवी प्रत्यक्षा दृष्टिगोचरासीत्

१ D भावेन च अन्त°.

अजरिज्जन्त-मयं पि हु जीरन्त-मयं जयं पि पकुणन्ती ।
पतरिज्जन्त-भवोदहि-सेऊवम-चरण-रेणु-कणा ॥ ८७ ॥
जेहि विढप्पइ कित्ती विढविज्जइ जेहि उज्जलं नाणं ।
अज्जिज्जइ जेहि सिरी सव्वेहि वि तेहि झायव्वा ॥ ८८ ॥
सव्वं णव्वइ जेहिं अणज्जमाणा वुहेहि तेहिं पि ।
अमुणिज्जन्त-सरूवा [1]सिद्धेहि वि वाहरिज्जन्ती ॥ ८९ ॥

किंभूता । [2]अह्रियमाणया अन्येनानपास्यमानया । निश्चलयेति यावत् । क्रियमाणया विधीयमानया भक्त्या अन्तरङ्गबहुमानेन कृत्वा सदा ह्रियमाणा आवर्ज्यमाना । आत्मसात् क्रियमाणेत्यर्थः । मोहोऽज्ञानम् तदेव जलधिस्तस्मिंस्तीर्यमाणे लङ्घ्यमाने वेडा प्रवहणं क्रियमाणा । संसाराद् उत्तितीर्षुभिराश्रीयमाणेत्यर्थः ॥

८७. हु इति निश्चितम् । जगदपि न जनमात्रम् अजीर्यमाणभदमपि अभ्रश्यमानाभिमानमपि जीर्यमाणमदम् । विनयपरम् इत्यर्थ[3] । प्रकुर्वती विदधाना प्रतीर्यमाण[3] आराधकैर्विलङ्घ्यमानो यो भवोदधिस्तत्र निस्तारकत्वात् सेतूपमाश्चरणरेणुकणा यस्याः सा तथा ॥

८८. यैः कीर्तिरर्ज्यते आसाद्यते यैरुज्ज्वलं निर्मलं ज्ञानम् अर्ज्यते यैः श्रीरर्ज्यते तैः पुरुषैः सर्वैरपि ध्यातव्या ॥

८९. यैः सर्वमपि ज्ञायते तैरपि बुधैरज्ञायमाना एवंस्वरूपेत्यबुध्यमाना । सिद्धैरपि अणिमाद्यैश्वर्यसंपन्नपुरुषैरपि अज्ञायमानस्वरूपा व्याह्रियमाणा भण्यमाना । श्रुतदेवताध्यानेनैव कीर्तिज्ञाने संपद्येते [4]इत्यर्थः ॥

---

१ BD सव्वेहि वि, C पदेहि वि २ B अह्रियमाणयाऽन्येनानपा°; C अह्रियमाणयोऽन्येनानना°, D अपह्रिय°. ३ BC °यन्. ४ C °इत्यात्.

वाहिप्पन्ताढप्पन्त-मङ्गले गिण्हणिज्ज-अभिहाणा ।
आढविअ-थुईहि सया सिप्पन्ती भत्ति-घिप्पन्ती ॥ ९० ॥
सुर-वहु-छिप्पन्त-पया छिविज्जमाणा थुईहि सुअ-देवी ।
पसमाप्फुंणस्स निवोकुंसस्स अह आंसि पच्चक्खा ॥ ९१ ॥

९० व्याह्रियमाणं नैमित्तिकादिना भण्यमानम् आरभ्यमाणं वन्धादिना क्रियमाणं च यन्मङ्गलं शुभकार्यं तस्मिन् गृह्यमाणाभिधाना त्वत्प्रसादान्निर्विघ्नं भवत्विति उत्कीर्त्यमाननामा । आरब्धस्तुतिभिः भक्तजनकृतस्तवनैः कृत्वा सदा स्निह्यमाना स्निहेरन्तर्भूतण्यर्थत्वात् स्नेहवती क्रियमाणा । सिच्यमाना सेवकेन आत्मनि आर्द्रहृदया क्रियमाणा । भक्त्या गृह्यमाणा आत्मसात् क्रियमाणा । न दुराराधेत्यर्थः ॥

९१. सुरवधूभिः स्पृश्यमानौ प्रणामावसरे भालेन घृष्यमाणौ पादौ यस्याः सा । तथा स्तुतिभिः कविस्तोत्रैश्च स्पृश्यमाना विषयीक्रियमाणा ॥

कीरन्तीइ । अहीरन्तीइ । हरिज्जन्ती । करिज्जमाणा । तीरन्ते । अजरिज्जन्त । जीरन्त । पतरिज्जन्त । " हृ-कृ तृ-ज्रामीरः " [२५०] ॥

विढप्पइ विढविज्जइ अज्जिज्जइ । " अर्जेर्विढप्पः " [२५१] ॥
णव्वइ । अणज्जमाणा । अमुणिज्जन्त । " ज्ञो णव्व णज्जौ " [२५२] ॥
वाहरिज्जन्ती वाहिप्पन्त । " व्याहृगेर्वाहिप्पः " [२५३] ॥
आढप्पन्त आढविअ । " आरभेराढप्पः " [२५४] ॥
सिप्पन्ती । " स्नेह-सिचोः सिप्पः " [२५५] ॥
गेण्हणिज्ज घेप्पन्ती । " ग्रहेर्घेप्पः " [२५६] ॥

१ B °पुण्णस्स; C °पुणस्स. २ B °कुसस्स. ३ B हासि. ४ BCD °दाद्निर्वि°. ५ BC °तेनर्यन्ता° for °तण्यर्थत्वा°. ६ C स्तव°.

अणथक्कन्त-गिराए अमयासागणुहारिणीइ तदो ।
इअ उत्त देवीए वच्छल्लेणं महन्तेणं ॥ ९२ ॥
तइ इन्दो निच्चिन्दो विहरदु अन्तेउरम्मि सो दाव ।
इन्दस्स ताव मित्तं हवेसि महि-मासिआ तुमयं ॥ ९३ ॥

छिप्पन्त छिविज्जमाणा । " स्पृशेश्छिप्प " [२५७] ॥
अप्फुण्ण । उक्कुसस्स । " क्तेनाप्फुण्णादय " [२५८] ॥

९२ ततो नृपप्रत्यक्षानान्तर महता वात्सल्येन अनुकूलतया देव्या श्रुतदेवतया । अमृतस्य आमार वेगनद्धर्पस्तम् अनुहरति सदृशीकरोतीत्येवंशीला णिनि इयाम् अनुहारिणी तया अथक्कन्ती अन्तरा अनुत्क्रान्ती या गीर्वाक् तया कृत्वा इति वक्ष्यमाणम् उक्तम् ॥

अणथक्कन्त । " धातवोर्थान्तरेपि " [२५९] ॥ केचित् कैश्चिद् उपसर्गनिर्दिष्टम् । अणुहारिणीइ ॥

[इति] प्राकृतभाषा समाप्ता ॥

तदो । " तो दोऽनादौ शौरसेन्याम् अयुक्तस्य " [२६०] ॥ अयुक्तस्येति किम् । उत्त ॥

९३. उक्तमेव गाथाष्टकेनाह । त्वया कृत्वा । तावद् इति अभ्युप

---

१ BCD स्पृश°. २ B आपुन । उक्कोगस्स । चेनापुन्नदय. ।, C अपुन्न । उक्कोगस्स । क्तेन पुन्न दय । A reads the sūtra thus क्तेनाफुन्नादय । ३ B °देवया. ४ BC क्षर्प° ५ BC उपसग ६ After उपसर्ग which it reads for उपसर्ग , C differs from B up to the end of the Sarga, giving a different commentary from the latter See Note at the end of the Sarga.

हंहो मणस्सि रायं जं अव भयवं ति विन्नवेदि भवं ।
रक्खिज्जसु तेण तुमं जिण-वइणा मेइणी-मघवं ॥ ९४ ॥
अय्यावत्ते सयले कद-क्कज्जो तं खु थाम-सिरि-णाह ।
जिण-नाध-सुमरणे इधमज्जिद-इह-लोअ-पर-लोअ ॥ ९५ ॥

गमे । ततश्च अभ्युपगतम् एतत् । स विश्वप्रसिद्ध इन्द्रो निश्चिन्तः । एतदरातीनां सकलदानवानां त्वया हननाद् निःशङ्कः सन् अन्तःपुरे विहरतु रमताम् । तथा तुमयं इति अयं त्वम् । अथ वा युष्मदः सिना सह तुमयं इति कश्चित् तदा तुमयं इति त्वम् । हे महीस्वामिन् पृथ्वीपते इन्द्रस्य तावद् मित्रं बान्धवो भवसि संजातः । भवसीति सैत्सामीप्ये [हे०. ५. ४] इत्यादिना वर्तमाना ॥

महन्देणं । निचिन्दो । अन्देउरम्मि । " अधः क्वचित् " [२६१] ॥

दाव ताव । " वादेस्तावति । " [२६२] ॥

९४. मनस्विन् अभिमानिन् हंहो राजन् भवान्, अत्र भगवन् इति, यं विज्ञपयति भक्तिपूर्वं वदति । तेन जिनपतिना मेदिनीमघवन् त्वं रक्ष्यस्व त्रायस्व । तेन तत्र पालनं क्रियताम् इति यावत् ॥

महि-सामिआ । मणस्सि । " आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः" [२६३] ॥

रायं । " मो वा " [२६४] ॥

भयवं । भवं । " भवद्भगवतोः" [२६५] ॥ क्वचिद् अन्यत्रापि । मघवं ॥

९५. स्थामश्रीः पराक्रमलक्ष्मीः तस्या नाथ इह अस्मिन् जगति जिननाथस्मरणे सति अर्जितेहलोकपरलोक सफलीकृतेहपरभव गु निश्चितं सकले आर्यावर्ते समस्तार्यजनपदेषु त्वं कृतकृत्यः निष्पन्नप्रयोजनः ॥

---

१ B तस्सा°; C wanting.

तायध समग्ग-पुहविं तायह सग्गं पि भोदु तुह भद्दं ।
होदु जयस्सोत्तंसो तुह कित्तीए अपुरवाए ॥ ९६ ॥
सत्तीइ अपुव्वाए होदूण हरि व्व हविय सेसो व्व ।
होत्ता भरहो व्व तुमं एग-च्छत्तं कुणसु रज्जं ॥ ९७ ॥
करियावणि-उद्धारं गुरु-भावं गडुय कडुय वलि-बन्धं ।
गच्छिय लच्छिमुविन्दो भोदि भवं भोदु इन्द-समो ॥९८॥

अय्यावत्ते कञ्जो । " न वा र्यो य्यः" [२६६] ॥

सिरि णाह जिण-नाध । " थो धः" [२६७] । अपदादावित्येव । थाम ॥

९६. हे नरेन्द्र समग्रपृथिवीं त्रायस्व पालय । स्वर्गं दिवमपि त्रायस्व। तथा तव भद्रं भवतु । तव अपूर्वया लोकोत्तरया कीर्त्या कृत्वा जगत उत्तंसः शिरःशेखरश्च भवतु ॥

इध इह । तायध तायह । " इह-हचोर्हस्य " [२६८] ॥

भोदु होदु । " भुवो भः " [२६९] ॥

९७. अपूर्वया शक्त्या पराक्रमेण कृत्वा हरिः इन्द्रः कृष्णो वा स इव भूत्वा संपद्य शेषः अनन्तः स इव भूत्वा भरतः आद्यचक्री स इव भूत्वा च त्वम् एकच्छत्रं राज्यम् आधिपत्यं कुरु ॥

अपुरवाए अपुव्वाए । " पूर्वस्य पुरवः " [२७०] ॥

होदूण । हविय । होत्ता । "क्त्व इय-दूणौ" [२७१] ॥

९८. अवनेः उद्धारं द्विपद्विपद्भ्यो रक्षणं कृत्वा गुरुभावं गत्वा बलिनां बन्धं कृत्वा लक्ष्मीं गत्वा आसाद्य च भवान् उपेन्द्रो भवति। यतः सोपि कृतप्रलयकालसमुद्रमग्नपृथिव्युद्धारः बलिबन्धने संजातमहाप्रमाणः विहितबलिदानवबन्धः समासादितलक्ष्मीकश्चेति । तथा भवतु भवान् इन्द्रसमः । परमैश्वर्येण अधुना शक्रकल्पः संजायताम् इति भावः ॥

१ BD °द्वादिदे°. २ C दृध. ३ D °ई गौरवं ग°.

अम्हेहि तुह पसंसा किज्जदि अन्नेहि किज्जदे न कहं ।
कित्ती रमिस्सिदि तुहा सग्गादु रसातलादो वि ॥ ९९ ॥
दाणिं तुह तुट्ठा ता देमि वरं इअ-तुमम्मि जुत्तमिमं ।
जुत्तं णिमं खु मग्गसु इह किं णेदं ति मा चिन्त ॥१००॥
भणिओ निवो क्रिमेदं तिहुयण-रज्जं पि तुमइ तुट्ठाए ।
तुज्झ य्येव पसाया सुरीओं हञ्जे त्ति भण्णन्ति ॥ १०१ ॥

करिअ । गडुअ । कडुअ । गच्छिअ । "कृ-गमो डडुअः" [२७२] ॥
मोदि । "दिरिचेचोः" [२७३] ॥

९९. हे महाराज अस्माभिः । सकललोकनमस्करणीयाभिरित्यर्थः । तव प्रशंसा श्लाघा क्रियते अतः कथम् अन्यैर्विबुधैः न क्रियते । अपि तु विधीयत एव । तथा तव कीर्तिः आ स्वर्गाद् आ रसातलादपि स्वर्गं रसातलं च व्याप्य रमिष्यते विचरिष्यति ॥

किज्जदि । किज्जदे । "अनो देश्च" [२७४] ॥ अत इति किम् । मोदि ॥
रमिस्सिदि[1] । "भविष्यति स्सिः" [२७५] ॥
सग्गादु । रसातलादो । "अतो ङसेर्डादो-डादू" [२७६] ॥

१००. हे नृप इदानीं तव तुष्टा । तस्मात् त्वयि वरं ददामीति युक्तम् इदम् । युक्तं भगवत्या वरवितरणम् । परम् अहं कथं याच्ञां करोमीत्याह । खु इति निश्चितम् युक्तम् इदम् । मम पार्श्वाद् याचनं समुचितम् इति भावः । अतो मार्गय वरं याचस्व । इह मयि विषये किम् एतद् इति मा चिन्तय । अस्याः सकाशात् किं वरमार्गणेन इतीदं मा पर्यालोचयेति भावः ॥

दाणिं । "इदानीमो दाणिं" [२७७] ॥
ता । "तस्मात् ताः" [२७८] ॥

१०१. हे भगवति त्वया तुष्टया किम् एतद् वरप्रदानमात्रम् । न किंचिद् इत्यर्थः । यतस्त्रिभुवनराज्यमपि । आस्तां पृथिवीपतित्वमात्रम् इति

1 BD रमिस्सदि; C रम्मिस्सिदि. 2 BD सर्गा°. 3 BD रमिस्सदि.

हीमाणहे देवि तुमं सि दिट्ठा हीमाणहे हं चकिदो भवादो।
णं अम्महे किं पि भणेाेवएसं हीही भणन्ता वि समन्ति जेण ॥

नृपो भणितः विज्ञपयितुम् आरब्धवान्। तथा तवैव प्रसादात् सुर्यो देव्य. हञ्जे त्ति चेटिका इति भण्यन्ते चेटिकावद् आहूयन्त इत्यर्थः ॥

जुत्तमिम जुत्तं णिम। किं णेद किमेद। "मोन्त्याण्णो वेदेतोः" [२७९] ॥

तुज्झ य्येव। "एवार्थे य्येव" [२८०] ॥

हञ्जे त्ति। "हञ्जे चेट्याह्वाने" [२८१] ॥

१०२. हीमाणहे इति आश्चर्ये। देवि श्रुतदेवते त्वं दृष्टा विलोकिता असि भवसि। हीमाणहे इति निर्वेदे। अतः निर्विण्णत्वाद् अहं भवात् चकितस्त्रस्त.। णमिति नन्वर्थे। अम्महे इति हर्षे। ततः हे भगवति ननु सहर्षं कमपि कंचन उपदेशं भण आदिश। येन उपदेशेन कृत्वा। हीहीति विदूषकाणां हर्षद्योतने। ततो हीही भणन्तः हर्षेण हीहीशब्दं कुर्वन्तः निरन्तरं हसनशीला विदूषका अपीत्यर्थः। शाम्यन्ति उपशमिनो भवन्ति। भण उपदेशम् इत्यनेन उत्तरसर्गार्थसूचनम्। इन्द्रवज्रा छन्द.॥

हीमाणहे। हीमाणहे। "हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे" [२८२] ॥

ण। "ण नन्वर्थे" [२८३] ॥

अम्महे। "अम्महे हर्षे" [२८४] ॥

हीही॥ "हीही विदूषकस्य" [२८५] ॥

"शेषं प्राकृतवत्" [२८६]। शौरसेन्या यत् कार्यम् उक्त ततोन्यत् प्राकृतवदिति। अतः जेणेति "टा आमोर्ण." [३.६] "टा-ण शस्येत्" [३.१४] च प्रवर्तते॥

[इति] शौरसेनी भाषा समाप्ता॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितप्राकृतद्याश्रय-
महाकाव्यवृत्तौ सप्तम. सर्गः समाप्तः ॥

---

१ BD कि वि. २ C भणोपदेसं. ३ BD आश्चर्ये. ४ D हे देवि. ५ BC °भरिति, D °भरेव. ६ BCD टामोर्ण.

कधिदे शुभोवदेशे शलश्शदीए तदो अपस्खलिदे ।
भव-कस्ट-गिम्ह-पदहण-विघस्टणे शुस्टु-मेघे व ॥ १ ॥
अदिशुस्तिदं निविस्टे चदुस्त-वग्गं विवय्यिद-कशाए ।
शावय्य-योग-लहिदे शाहू शाहदि अणञ्ञ-मणे ॥ २ ॥

१. ततः नृपविज्ञप्तिकानन्तरं भवकष्टमेव ग्रीष्मप्रदहनं निदाघसंतापस्तस्य विघट्टणे अपनयने सुष्टुमेघ इव वर्षुकजलद इव । अप्रस्खलितः अबाधितः शुभोपदेशः सरस्वत्या कथितः प्रतिपादितः ॥

कधिदे । शुभोवदेशे । "अत एत् सौ पुंसि मागध्याम्" [२८७] ॥
शलश्शदीए । "र-सोर्ल-शौ" [२८८] ॥
अपस्खलिदे । कस्टे । "स-षोः संयोगे सोऽग्रीष्मे" [२८९] ॥
अग्रीष्म इति किम् । गिम्ह ।
विघस्टणे । शुस्टु । "ट्ट-ष्ठयोः स्टः" [२९०] ॥

२. उपदेशमेव एकाशीत्या गाथाभिराह । अतिसुस्थितम् अतिसमाहितं यथा भवति एवं निविष्टः धर्मध्याननिरतः अत एव विवर्जितकषायः क्रोधादिरहितः । सावद्ययोगरहितः सपापव्यापारवर्जितः। अनन्यमनाः मोक्षैकतानमानसः साधुः संयतः चतुर्थवर्गं निर्वाणं साधयति निष्पादयति । आत्माधीनम् आधत्त इति यावत् ॥

अदिशुस्तिदं । चदुस्त । "स्थ-र्थयोः स्तः" [२९१] ॥
विवय्यिद । शावय्य-योग । "ज-द्य-यां यः" [२९२] ॥

---

१ BD निविट्ठे; C निविठ्ठे. २ D विवर्जितः.

पुञ्ञे निशाद-पञ्ञे सुपञ्जले यदि-पधेण वञ्जन्ते ।
शयल-यय-वश्चलत्तं गश्चन्ते लहदि पलम-पदं ॥ ३ ॥
श-पल-विप्रस्का-लहिदे पेस्कन्ते सव्वमोस्क-दिस्टीए ।
मिद पियमाचस्कन्ते चिष्ठदि मग्गम्मि मोस्कस्स ॥ ४ ॥
एदस्स वधं कलिमो भत्ति एदाह इदि मदी जोहॅ ।
ताणं दोण्हं पि हगे हिदे त्ति वुद्धी पउदव्वा ॥ ५ ॥

३ पुण्य सुकृती निशातप्रज्ञ कुशाग्रीयवुद्धि सुप्राञ्जल. कौटिल्यरहित यतिपथेन साधुमार्गेण व्रजन् प्रयान् सकलजगद्वत्सलत्व त्रिजगदानुकूल्य च गच्छन् समाचरन् सन् पुरुष परमपदं मुक्ति लभते प्राप्नोति ॥

अगञ्ञ-मणे । पुञ्ञे। पञ्ञे । सुपञ्जले । "न्य ण्य-ज्ञ ञ्जा ञ्ञ "[२९३]॥
वञ्जन्ते । " व्रजो ज " [२९४] ॥
गश्चन्ते । " छस्य श्चोनादौ " [२९५] ॥ लाक्षणिकस्यापि । वश्चल्त्त ॥

४. स्वपरविवक्षारहित शत्रौ मित्रे च समभाव । अत एव सर्वं समस्तलोकम् आर्द्रदृष्ट्या सकरुणदृशा प्रेक्षमाण विलोकयन् मितं प्रिय च आचक्षाण वदन् मोक्षस्य मार्गे पदव्या तिष्ठति ॥

विवस्का । मोस्कस्स । " क्षस्य स्कः " [२९६] ॥
पेस्कन्ते । आचस्कन्ते । " स्क प्रेक्षाचक्षो " [२९७] ॥
चिष्ठदि । " तिष्ठश्चिष्ठ " [२९८] ॥

५. एतस्य वध कुर्मः भक्तिम् एतस्य कुर्म इति मति आत्मान प्रति एव बुद्धिर्ययो । ताग दुण्हमिति षष्ठीसप्तम्यो अर्थे प्रत्यभे दान तयोर्द्वयोरपि विषये अह नय वा इति हिता वुद्धि प्रयोक्तव्या ।

१ None of the three MSS have taken care to distinguish all cases of *anunasika* by the particular concave mark २ BD पउदव्वा

पञ्ञान राचिञा गुन-निधिना रञ्ञा अनञ्ञ-पुञ्ञेन ।
चिन्तेतव्वं मतनाति-वेरिनो किळ विजेतव्वा ॥ ६ ॥
सुद्धाकसाय-हितपक-जित-करन-कुतुम्ब-चेसटो योगी ।
मुक्क-कुडुम्ब-सिनेहो न वलति गन्तून मुक्ख-पतं ॥ ७ ॥

अहमेवार्य वयमेव एते इत्यनुकूलः अभेदभावः करणीय इत्यर्थः । अत्र भक्तिकरणमतौ इति उपमानार्थः । अन्यथा भक्तिं चिकीर्षौ सर्वस्यापि आत्मभावो भवत्येव । ततश्च यथा भक्तिं चिकीर्षौ आत्मभावस्तथा जिघांसावपि कर्तव्य इति भावः ॥

एदस्स एदाह । "अवर्णाद्वा ङसो डाहः" [२९९] ॥

जाहँ । ताणं । "आमो डाहँ वा" [३००] ॥

हगे । "अहं-वयमोर्हगे" [३०१] ॥

"शेषं शौरसेनीवत्" [३०२] । मागध्या यदुक्तं ततोऽन्यत् शौरसेनीवद्द्रष्टव्यम् । अतः हिदे ति । "तो दोऽनादौ०" [४.२६०] इति तस्य दः । पयोद्द्वा "अधः क्वचिद्" [४.२६१] इति तस्य दः ॥

[इति] मागधी भाषा समाप्ता ॥

६. प्राज्ञानां राज्ञा विचक्षणाधीशेन गुणनिधिना गाम्भीर्यौदार्यधैर्यादिशेवधिना । न अन्यः पुण्यो यस्मात् स तथा । तेन राज्ञा नृपेण मदनादिवैरिणः आन्तराः षड् शत्रवः किल इति प्रसिद्धौ विजेतव्याः अभिभवनीया इति चिन्तयितव्यं पर्यालोच्यम् ॥

पञ्ञा । "ज्ञो ञ्ञः पैशाच्याम्" [३०३] ॥

राचिञा । [रञ्ञा ।] 'राज्ञो वा चिञ्' [३०४] ॥

अनञ्ञ पुञ्ञेन । "न्य-ण्योर्ञ्ञः" ॥ [३०५]

गुन । वेरिनो । "णो नः" [३०६] ॥

मतनाति । विजेतव्वा । "त-दोस्तः" [३०७] ॥

किळ । "लो ळः" [३०८] ॥

७. शुद्धं निर्मलम् अकषायं क्रोधादिरहितं हृदयं यस्य । अत एव

१ BCD जाणं.

यन्ति कमाया नत्थून यन्ति नद्धून सव्व-कम्माइं ।
सम-सलिल-सिनातानं उज्झित-कत-कपट-भरियान ॥ ८ ॥
यति अरिह-परम-मन्तो पेढिय्यते कीरते न जीव-वधो ।
यातिस-तातिस-जाती ततो जनो निव्वुतिं याति ॥ ९ ॥

करणानि इन्द्रियाणि तान्येव आत्मनो मोहजननात् कुटुम्बं तस्य चेष्टा स्वस्वविषये व्यापार.। जिता परास्ता करणकुटुम्बचेष्टा च येन स तथा मुक्तकुटुम्बस्नेहः परित्यक्तबन्धुवर्गानुरागः योगी शुभध्यानैकतानः संयमी मोक्षपदं गत्वा प्राप्य न वलते न संसारे समायाति ॥

सुद्धाकसाय । "शन्षोः स." [३०९] ॥

हितपक । "हृदये यस्य प." [३१०] ॥

कुतुम्ब कुटुम्ब । "टोस्तुर्वा" [३११] ॥

गन्तून । "क्त्वस्तून." [३१२] ॥

८. शम एव कोपसंतापहारकत्वात् सलिलम्। तेन स्नातानाम्। निर्धूतान्तरकुवासनामलानाम् इत्यर्थ'। उज्झिता त्यक्ता कृतकपटा दर्शितालीकस्नेहत्वाद् रचितनिकृतिः भार्या यैस्तेषां पुरुषाणां कषाया नष्ट्वा तान् मुक्त्वा यान्ति गच्छन्ति सर्वकर्माणि च नष्ट्वा यान्ति ॥

नत्थून । नद्धून । "द्धून त्थूनौ ष्ट्वः" [३१३] ॥

चेसटो । सिनेहो । सिनातान । भरियान । "र्य-स्न-ष्टां रिय सिन-सटाः क्वचित्॥ [३१४] ॥

९. यदि अर्हताम् इत्युपलक्षणम्। अर्हदादीनाम् इत्यर्थः। परममन्त्र.। पञ्चपरमेष्ठिनमस्कार इति भाव.। पठ्यते परावर्त्यते। जीववधश्च न क्रियते। तत. अर्हदादिमन्त्रगुणनात् जीववधविरतेर्वा यादृशतादृशजातिः हीनोत्तमकुलोऽपि जनो निर्वृतिं याति ॥

पेढिय्यते । "यय्यस्य." [३१५] ॥

---

१ BD पढि° २ BC कृत्कपटा. ३ BC पढि°.

अच्छति रन्ने सेले वि अच्छते दढ-तपं तपन्तो वि ।
ताव न लभेय्य मुक्कं याव न विसयान तूरातो ॥ १० ॥
तूरातु नेन घेप्पति मुत्ति-सिरी नाइ योग-किरियाए ।
चत्तारि-मङ्गलं-पमुति-मन्तमुक्खोसमानेन ॥ ११ ॥

कीरते । " क्गो डीरः " [३१६] ॥

यातिस । तातिस । " यादृशादेर्दुस्तिः [३१७] ॥

याति । " इचेचः " [३१८] ॥

१०. अरण्य आस्ने शैलेपि आस्ने दृढं तीव्रं तपस्तप्यमानोपि कुर्वन्नपि । परं तावद् न मोक्षं लप्स्यते प्राप्स्यति यावद् विषयाणाम् । " क्वचिद् द्वितीयादेः " [३.१३४] इति पञ्चम्याः स्थाने षष्ठी । अतः विषयेभ्य इत्यर्थः । न दूरात् । विषयेषु यावद् न विरज्यतीत्यर्थः ॥

अच्छति । अच्छते । "आत् तेश्च"[३१९]॥ आत् इति किम् । याति ॥

लभेय्य । " भविष्यत्येय्य एव " [३२०] ॥

११. चत्तारिमङ्गलं इति पर्दं प्रभृति यस्य चत्तारिमङ्गलं अरहन्ता मङ्गलं इत्यादिदण्डकस्य स तथा । स चासौ मन्त्रश्च तम् उद्घोषयता उच्चरता तेन सर्वोत्कृष्टपुरुषेण तया योगक्रियया अर्हदादिध्यानानुष्ठानेन कृत्वा दूराद् मुक्तिश्रीः गृह्यते । अनायासेनापि सिद्धिः आत्मसात् क्रियत इति भावः ॥

तूरातो । तूरातु । " अतो ङसेर्डातो-डातू " [३२१] ॥

नेन । नाए । " तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए " [३२२]॥

" शेषं शौरसेनीवत् " [३२३]॥ पैशाच्यां यद् उक्तं ततोन्यत् शौरसेनीवत् भवति । तदुदाहरणानि चात्र स्वयम् अभ्यूह्यानि ॥

योग किरियाए । पमुति । " न कगचजादि° " [३२४] इत्यनेन कगचजादीनामादिसूत्रद्वयमन्तरलक्षणसूत्रैर्युक्तं तत् न भवति ॥

[इति] पैशाची भाषा समाप्ता ॥

---

१ BC जेग. २ BCD पमिति.

वंन्धू सठासठेसु वि आलम्पित-उपसमो अनालम्फो ।
सव्वञ्ञ-लाच-चलने अनुझायन्तो हवति योगी ॥ १२ ॥
झंच्छर-डमरुक-भेरी-ढक्का-जीमूत गफिर-घोसा वि ।
बम्ह-नियोजितमप्पं जस्स न दोलिन्ति सो धंञ्ञो ॥१३॥

१२. सर्वज्ञराजचरणान् अनुध्यायन् योगी अशठेषु अमायाविषु शठेष्वपि बन्धुः हितपरत्वाद् बान्धवकल्पः आलम्बितोपशमः आश्रितशान्तभावः । अनारम्भः विवर्जितसावद्यव्यापारः अनालम्भो वा परित्यक्तजीववधो भवति ॥

उक्कोसमानेन । वन्धू । आलम्पिंत । अनालम्फो । सव्वञ्ञ लाच ।
"चूलिकापैशाचिके तृतीय-तुर्ययोराद्य द्वितीयौ" [३२५] ॥

सव्वञ्ञ लाच चलने । "रस्य लो वा" [३२६] ॥

१३. झंच्छरश्च अडाउजेति प्रसिद्धः । डमरुकश्च भेरी च दुन्दुभिः ढक्का च पटहः । तेषां जीमूतवद् ये गम्भीरा मन्द्रा घोषाः शब्दा अपि । आस्तां रूपादयः । ब्रह्मनियोजितम् आत्मानं यस्य न दोलयन्ति न चालयन्ति । शब्दादिविषया यदात्मानं परमतत्त्वलीनं न क्षोभयन्तीति यावत् । स धन्यः ॥

झंच्छर । डमरुक । भेरी । ढक्का । जीमूत । गफिर । घोसा । नियोजित ।
"नादियुज्योरन्येषाम्" [३२७] ॥

"शेषं प्राग्वदिति" [३२८]॥ धंञ्ञो इत्यत्र "न्यण्योर्ञः" [४.३०५]॥

[इति] चूलिकापैशाचिक भाषा समाप्ता ॥

१ CD वंधू २ BC झच्छर ३ BC धम्मो ४ B आलंबिता ५ BC झच्छर°, ६ BC डमरुक°.

उब्भिय बाह असारउ सव्वु वि
म भमि कु-तित्थिअ-पट्ठें मुहिआ ।
परिहरि तृणु जिम्वँ सव्वु वि भव-सुहु
पुत्ता तुह मइ एउ कहिआ ॥ १४ ॥
गङ्गहें जॅम्वुँणहें भीतरु मेल्लइ
सरसइ-मज्झि हंसु जइ झिल्लइ ।
तय सो केत्थु वि रमइ पहुत्तउ
जित्थु ठोंइ सो मोक्खु निरुत्तउ ॥ १५ ॥

१४. हे पुत्र त्वं मया ऊर्ध्ववाहु यथा भवति एवमीदृक् एवंविधं कथितः । किं तत् तद् आह । सर्वमपि पुत्रमित्रकलत्रादिकम् असारं संसारदुःखात्राणतया तुच्छम् । तथा कुतीर्थिकपृष्ठेन मुधा मा भ्रम । परमपुरुषार्थलिप्सुः पाषण्ड्याश्रितो मा भूः इति भावः । तथा तृणमिव सर्वमपि भवसुखं स्रक्चन्दनवनिताविषयशर्म परिहर । मा अत्र इच्छां कृथा इत्यर्थः । वदनकं छन्दः ॥

वाह । पट्ठें । " स्वराणां स्वराः प्रायोऽपभ्रंशे " [३२९] ॥
पुत्ता । कहिआ । " स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ " [३३०] ॥
असारउ । सव्वु । तृणु । सव्वु । भव-सुहु । "स्यमोरस्योत्" [३३१]॥

१५. गङ्गायाः इडाया यमुनायाः पिङ्गलाया भीतरु इति शीघ्रादित्वाद् अभ्यन्तरं हंसः आत्मा मुञ्चति । ततः सरस्वत्यां सुषुम्णायाम् । मध्यमायाम् इति यावत् । हंसो यदा झिल्लइ इति तक्षादित्वाद् स्नाति । तदा स हंसः कुत्रापि कस्मिन्नपि स्थाने प्रभूतः प्राप्तः सन् रमते क्रीडति । यत्र सः अनाख्येयः मोक्षः महानन्दः । निरुत्तउ इति शीघ्रादित्वाद् निश्चिन्तस्तिष्ठति । यदुक्तम्

१ C पठें; D पट्ठे. २ B पुत्ता ह मइ एहउ. ३ BC भित्तर. ४ D ठ्ठाइ.

केण वि जोग-पओगेंण कह वि हु
घरि रुद्धे सव्वेहिँ नि दारिहिँ ।
जोअन्तहेँ वि निहेलण नाहहु
घर-सव्व-स्सु वि निज्जइ चोरेंहिँ ॥ १६ ॥

मध्यमा सुषुम्णाख्याता सिद्धिनिर्वाणकारणम् इति ।
इडापिङ्गलामध्यम् अपास्य यदा आत्मा सुषुम्णाभ्यन्तरम् आसादयति तदा सर्वत्र समभावत्वाद् मुक्तिम् आप्नोतीत्यर्थः ॥
इडा गङ्गेति विज्ञेया पिङ्गला यमुना नदी ।
मध्ये सरस्वतीं विद्यात् प्रयाग सगमो मत ॥
इति वाक्याद् गङ्गादीनाम् इडादिपर्यायत्व नोद्धव्यम ॥

दसु । सो । सो । मोक्खु । "सौ पुंस्योद् वा" [३३२] ॥ पुंसीति किम् । मीतउ ॥

१६. केनापि अनाख्येयेन योगप्रयोगेण बाह्यविनिवृत्तिरूपसमाधिविधानेन हेतुना कथमपि महता प्रयत्नेन सर्वैरपि आत्मनो बाह्यार्थं प्रति प्रवृत्तिहेतुत्वाद् द्वारैरिव द्वारैः । करणैरित्यर्थः । कृत्वा गृहे शरीरे रुद्धे नियन्त्रितेपि परं द्योतमानादपि जाग्रतोपि । सावधानादपीत्यर्थः । निहेलणेति देश्यो गृहे । तस्य नाथ आत्मा तस्माद् गृहस्य शरीरस्य सर्वस्वमपि तत्स्थात्मगतसमस्तज्ञानादिकमपि न तु स्तोकम चौरै रागादिभिर्नीयते गृह्यते । रागादियुक्तस्य तादृगपि ध्यान न स्वार्थ ससिद्धये अल भवतीति भाव । यत्र किल गृहे द्वाराणि स्थगितानि भवन्ति गृहपतिश्च जाग्रद् भवति तत्र नान्यचौरावकाश । रागद्वेषादिचौरास्तु एवमपि प्रभवन्तीति ज्ञानादिरक्षणाय रागद्वेषादय एव हन्तव्या इति भावार्थ ॥

केण । पओगेण । "एट्टि" [३३३] ॥
घरि । रुद्धे । "ङिनेच" [३३४] ॥

---

१ BCD निहलणति २ D तस्थात्म°

करणाभासहुँ मणु उत्तारहु
करणाभासेंहिँ मुक्खु न कसु हि वि ।
आसणु सयणु वि सव्वहों करणेंहिँ
करणहुँ मुक्खु तों निरु सव्वस्सु वि ॥ १७ ॥

विसयहँ पर-वस मच्छहु मूढा
वन्धुहुँ सहिहुँ वि घङ्गलि छूढा ।
दुहुँ ससि-सूरिहिँ मणु संचारहु
वन्धुहॅं सहिहॅं व्र चढ विणु सारहु ॥ १८ ॥

सव्वेहिँ । वारिहिँ । "भिस्येद् वा" [३३५] ॥
जोअन्तहे । निद्देलग-नाहहु । ङसेर्हे-हू" [३३६] ॥

१७. भो लोकाः करणाभासेभ्यः यथोक्तपद्मासनादिविपरीतासनेभ्यः मनः उत्तारयत व्यावर्तयत । तानि मा कुरुतेत्यर्थः । हि यस्मात् कारणात् करणाभासैः कृत्वा न कस्यापि मोक्षः निर्वृतिर्भवति । तथा सर्वस्य योगिनः करणैः प्रशस्तपद्मासनादिभिः कृत्वा आसनं लगंडादिभिश्च कृत्वा शयनं निद्रा भवति । ततः तस्मात् करणेभ्यः सर्वस्यापि निरु इति निश्चितम् मोक्षः । निषिद्धासनपरिहारेण कर्मक्षपणार्थं पद्मासनादीनि कुर्वन् मुक्तिम् आप्नोतीत्यर्थः ॥

करणाभासहुं । "भ्यसो हुं" [३३७] ॥
कसु । सव्वहों । सव्वस्सु । "ङसः सु-हो-स्सवः" [३३८] ॥

१८. भो मूढाः विषयाणां परवशाः वन्धूनां बान्धवानां सखीनां मित्राणामपि । घङ्गलेति चीप्रादित्वात् झगटके । मोहे इत्यर्थः । क्षिप्ताश्च पतिता माध्वम् । तर्हि किं कुर्म इत्याह । द्वयोः शशिसूर्ययोः इडापिङ्गलयोः मनः संचारयत शुभभावाय तदन्तर्निवेशयत । तथा तृतीयायाः

१ BC °ओ; D °उ.

गिरिहें वि आणिउ पाणिउ पिज्जइ
तरुहें वि निवडिउ फलु भक्खिज्जइ ।
गिरिहुँ व तरुहुँ व पडिअउ अच्छइ
विसयहिँ तह वि विराउ न गच्छइ ॥ १९ ॥
जइ हिम-गिरिहि चडेविणु निवडइ
अह पयाय-तरुहि वि इक्क-मणु ।
निक्कइअवेँ विणु समयाचारेँण
विणु मण-सुद्धिएँ लहइ न सिवु जणु ॥ २० ॥

षष्ठी [३.१३४] इति तृतीयाया षष्ठी । अतो भ्यसृभि सहितस्य विना। चढेति शीघ्रादित्वात् मूढा सारयत । धातूनाम् अनेकार्थत्वात् तिष्ठत ॥

विसयहं । " आमो हं " [३३९] ॥

वच्छुहु । वच्छिहु । वच्छुह । वच्छिह । "हुं चेदुद्भ्याम्" [३४०]॥ प्रायोधिकारात् क्वचित् सुपोपि हुं । दुहुं ॥

१९ गिरेरपि आनीतं पानीयं पीयते तरोरपि निपतितं फलं भक्ष्यते । तथा गिरिभ्यस्तरुभ्यो वा पतित्वा आस्ते तथापि विषयेषु न विरागं गच्छति । वनवासः कालिंजरगिर्यादिप्रयागवटवृक्षादिपातोपि च सुकरः । विरागवासना पुनर्दुष्करेति भाव ॥

२०. यदि हिमगिरौ आरुह्य अथ प्रयागतरौ प्रयागवटेपि आरुह्य एकमना.। पतने कृतनिश्चय इत्यर्थ । निपतति तथापि निष्कैतवेन समयाचारेण विना मन शुद्धया च विना न शिवं जनो लभते । गिरितरुभ्य पातः केवलम् अज्ञभक्षाय । सिद्धान्तोक्तानुष्ठानरागद्वेषराहित्ये च मुक्तये स्येते इति भावार्थः ॥

गिरिहे । तरुहे गिरिहु । तरुहु । हिम-गिरिहि । पयाय तरुहि । "ङसि भ्यस्ङीनां हे-हुं-हयः" [३४१] ॥

निक्कइअवेँ । समयाचारेँण । " " आट्टो णानुस्वारौ " [३४२] ॥

विणसइ माणुसु विसयासत्ति
डज्झइ तरु-गण जिम्वँ दावग्गिण ।
विसु जिम्वँ विसय पमिल्लिउ दूरें
अच्छहु चित्तें जोअ-विलग्गेंण ॥ २१ ॥
विसय म पसरु निरङ्कुसु दिज्जउ
लोअहों विसऍहिँ मणु कड्ढिज्जइ ।
मणु थम्भेविणु पवणि निजोजहु
मण-पवणिहिँ रुद्धहिँ सिज्झिज्जइ ॥ २२ ॥

२१. यथा दावाग्निना तरुगणा दह्यन्ते विनाश्यन्ते तथा विषयासक्त्या मनोज्ञशब्दादिलाम्पट्येन कृत्वा मानुषो विनश्यति । तथा विषं यथा विषयान् दूरेण प्रमुच्य योगविलग्नेन समाधिलीनेन चित्तेन आध्वं तिष्ठत ॥

मण-सुद्धिएँ । विसयासत्ति । दावग्गिण । " एं चेदुतः " [३४३] ॥
एवम् उतोपि दृश्याः ॥

माणुसु । तरु गण । विसु । विसय । "स्यम्-जस्शसां लुक्" [३४४]॥

२२. भो लोकाः निरङ्कुशं निरर्गलं यथा भवत्येवं विषयाणां प्रसरः युष्माभिः मा दायि । विषया निरुध्यन्ताम् इत्यर्थः । ननु विषयप्रसरदाने किं भविष्यति इत्याह । विषयैर्मनः कृष्यते । स्वस्मिन् सतृष्णं क्रियत इत्यर्थः । तर्हि किं कुर्म इत्याह । मनः स्तम्भित्वा नियम्य पवने इडापिङ्गलान्तर्वहमानवायौ नियुङ्ध्वम् । मनसा पवनम् अवष्टभ्नीतेत्यर्थः । यतः मनःपवनयो रुद्धयोः मिथः अवष्टब्धयोः सिध्यते मुक्तीभूयते ॥

विसय । " षष्ठ्याः " [३४५] ॥

लोअहो । " आमन्त्र्ये जसो होः " [३४६] ॥

विसर्एहिं । मण पवणिहिँ । रुद्धहिँ । " भिस्सुपोर्हि " [३४७] ॥

नाडिउ इड-पिङ्गल-पमुहाओ
जाणेवाओ पवणेंण रुद्धा ।
ताउ न जाणइ जो सव्वाओ
जोगिअ-चरिअएँ चरइ सु मुद्धा ॥ २३ ॥
गयण-ढलन्त-सुधा-रस-निकहें
अमिअ पिअन्तिहु जोगिअ-पन्तिहु ।
ससहरु बम्भि धरन्तिहु कत्थ वि
भउ नोप्पज्जइ जर-मरणत्तिहु ॥ २४ ॥

२३. इडापिङ्गलाप्रमुखा नाड्यः शरीरे अनेकशिरासद्भावेपि त्रिकालज्ञानहेतुत्वेन प्रधानत्वाद् वामदक्षिणमध्यमा धमनयः पवनेन पार्थिवादिवायुपञ्चकेन रुद्धाः प्रत्येकं सार्धघटिकाद्वयं यावद् अवष्टब्धा ज्ञातव्याः । तथा चोक्तम् ।

नाडीमध्ये तथा भुक्तिः सार्धं तु घटिकाद्वयम् ।
घटिकार्धेन भवेद् भूतम् एवं वा लक्षयेद् बुधः ॥

एकैका नाडी सार्धं घटिकाद्वयं संततं वहति । तत्रापि पञ्चापि पार्थिवादिवायवः स्वस्वभुक्तिं भुञ्जते । सा च कियती भवति । पञ्चानामपि प्रत्येकं घटिकार्धं भुक्तिर्भवति । भवन्ति च पञ्च घटिकार्धानि सार्धघटिकाद्वये इति अस्यार्थः । ता इडाद्या नाडीः सर्वाः समस्ता यो न जानाति स पुरुषो योगिकचर्यया योगिनाम् आचारेण मुधा निरर्थकं चरति । नाडीपवनसंयोगपरिज्ञानविकलेन बहु क्लिश्यतापि योगः साधयितुं न शक्यते इति भावः ॥

नाडिउ । पमुहाओ । जाणेवाओ । ताउ । सव्वाओ । "स्त्रिया जस्शसोरुदोत्" [३४८] ॥

जोगिअ-चरिअए । "ट ए" [३४९] ॥

२४. गगनं ब्रह्मरन्ध्रम् दशमद्वारम् इति यावत् । तस्मात् ढलन्तीति शद्यादित्वात् [४.३९५] क्षरन् वहन् सुधारसो यस्यां सा तथा । सा चासौ

१ BD चरिए.

वजइ वीण अदिट्ठिहि तन्तिहि
उट्ठइ रणिउ हणन्तउँ ठाणइँ ।
जहि वीसामुँ लहइ तं झायहु
मुत्तिहेँ कारणि चप्फल अन्नइँ ॥ २५ ॥

नीका च इडाख्या वामनासिका । तस्याः सकाशात् तत्संबन्धि वा अमृतं पिबन्तीनाम् आस्वादयन्तीनां शशधरम् इडाख्यां नासिकां ब्रह्मणि दशमद्वारे धरन्तीनाम् अमृतक्षारणाय निवेशयन्तीनां योगिपङ्क्तीनां क्वापि कस्मिन्नपि स्थाने जरामरणार्तिभ्यो भयं न भवति । उक्तरीत्या अमृतपानं योगिनां मुक्तये संपद्यते इति भावः ॥

निक्के । ङस्-ङस्योर्हे " [३५०] ॥

पिअन्तिहु । जोगिअ-पन्तिहु । धरन्तिहु । जर-मरणत्तिहु । "भ्यसामोर्हुः" [३५१] ॥

२५. अदृष्टायाम् इन्द्रियाविषयभूतायां तन्त्र्यां नाडीलक्षणे गुणे वीणा शरीरलक्षणा वल्लकी वाद्यते । परब्रह्मलीनस्य योगिनः स्वयमेव अभिहन्यत इति भावः । ततः स्थानानि उरःकण्ठप्रभृतीनि घ्नत् ताडयत् रणितम् उत्तिष्ठते प्रयत्नम् अन्तरेण उल्लसति । अनाहतो ध्वनिः उत्पद्यत इति यावत् । तथा तदेव रणितं यत्र यस्मिन् स्थाने विश्रामं लभते तद् ध्यायत ब्रह्मरन्ध्रे मनो नियुङ्ध्वम् इत्यर्थः । किमित्येवं कार्यत इत्याह । मुक्तेः कारणे अन्यानि तपउपसर्गसहनप्रभृतीनि कष्टानुष्ठानानि चप्फलेति शीघ्रादित्वात् चाटुफलानि उपचारवाक्यानि असत्यानि चाकूटानि । सिद्धिसाधने असमर्थानीति भावः ॥

अदिट्ठिहि । तन्तिहि । " ङेर्हि [३५२] ॥

ठाणइं । अन्नइं । " क्लीबे जस्शसोरिं " [३५३] ॥

हणन्तउं । " कान्तस्यात उं स्यमोः " [३५४] ॥[1]

---

१ BC कष्टानि.

जो जहाँ होंतउ सो तहाँ होंतउ
सत्तु वि मित्तु वि किहे वि हु आवउ ।
जहिं वि हु तहिं वि हु मग्गे लीणा
एकएँ दिट्ठिहि दोन्नि वि जोअहु ॥ २६ ॥
कासु वि जासु वि तासु वि पुरिसहों
कहें वि हु जहें वि हु तहें वि हु नारिहें ।
तं हितु वयणु चविज्जइ थोवउँ ।
ध्रुं पॅरिणॅम्व्ँइ समत्त-पयारेंहिं ॥ २७ ॥

२६. य यस्मात् भवन् जायमान स तस्मात् कस्मादपि । किंचिदपि कारणम् आश्रित्येति भाव । शत्रुरपि मित्रमपि भवन् संपद्यमान । हीति स्फुटम् । आवतु प्रतिकूलम् अनुकूलं प्रकर्तुं समीपम् आगच्छतु । परं यस्मिन्नपि तस्मिन्नपि मार्गे लीना यदपि तदपि जिनशिवादिदर्शनम् आश्रिता इत्यर्थ । एकया दृष्ट्या समभावेन द्वे अपि शत्रुमित्रे द्योतयतेति । धातूनाम् अनेकार्थत्वात् पश्यत । हुशब्दौ पादपूरणे । एवम् अग्रगाथायामपि हुशब्दा ॥

जहा । तहा " सर्वादेर्ङसेर्हां " [३५५] ॥
किहे । " किमो डिहे वा " [३५६] ॥
जहिं । तहिं । " ङेर्हिं " [३५७] ॥

२७. कस्यापि यस्यापि तस्यापि पुरुषस्य अयम् आत्मीय अयम अन्यः इत्यभिप्रायपरिहारेण मनुष्यमात्रस्य । सर्वस्येत्यर्थ. । कस्या

१ The Commentator's text reads हि for हु २ CD परिणमइ The nasal mark (̐) is not intended to make the vowel अ nasal but is intended to affect the consonant व् and to produce the nasal व्ँ which is known in Grammar in the vārtika यवलपरे यवला वा and in the example किव्ँ ह्वलयति (See है० ८. ४.३९७)

तं बोल्लिअइ जु सच्चु पर इमु धम्मक्खरु जाणि ।
एँहो परमत्था एहु सिवु एँह सुह-रयणहँ खाणि ॥ २८ ॥
एइ सुसावग ओइ मुणि पिच्छह तवहिं तवाइं ।
आयहों जम्महों एहु फलु नायइँ विसय-सुहाइं ॥ २९ ॥

अपि यस्या अपि तस्या अपि नार्याः तद् हितं वचनम् अहिंसाप्रधानो धर्मः क्रियताम् इत्युपदेशः स्तोकं मितं कथ्यते यत् समस्तप्रकारैः करणकारणानुमितिरूपैः परिणमति रोचते ॥

कासु । जासु । तासु । " यत्तत्किम्भ्यो ङसो डासुर्न वा " [३५८] ॥
कहे । जहे । तहे । " स्त्रियां डहे " [३५९] ॥

२८. यद् वच. अहिंसादिकं सत्यम् अविसंवादि तत् परं केवलं कथ्यते[1] । इति इदं धर्माक्षरं धर्मरहस्यं जानीहि अवगच्छ । तथा एष परमार्थः उत्तमार्थः । एतत् शिवं मङ्गलम् । एषा च सुखान्येव काम्यत्वाद् रत्नानि तेषां खनिः आकरः । यत् सत्यम् उच्यते इति सर्वत्रापि संबन्धः ॥

ध्रं । धुं । त्रं । त्रु । " यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं " [३६०] ॥
इमु । " इदम इमुः क्लीबे " [३६१] ॥
एहो । एहु । एह । " एतदः स्त्रीपुंक्लीबे एह एहो एहु " [३६२] ॥

२९. एवान् सुश्रावकान् अमून् मुनीन् पश्यत । किं पश्याम इत्याह । एते सुश्रावकाः अमी मुनयस्तपांसि एकासनकनिर्विकृति[2]काचाम्लोपवासरूपाणि तप्यन्ते कुर्वन्ति । अथवा युक्तमेवैतद् यद् एते एवम् अनुतिष्ठन्ति । यतः अस्य जन्मन. परमपुरुषार्थसाधकस्य मानुषत्वस्य एतत्तपस्तपनरूपं फलं साध्यम् एतत्फलपरमपुरुषार्थहेतुत्वात् । न इमानि विषयसुखानि फलम् । परमपुरुषार्थविघातकत्वात् ॥

१ C कथ्यते इदानीम्. २ BC °निर्विकृति°.

साहु वि लोउ तडप्फडइ सव्वु वि पण्डिउ जाणु ।
कवणु वि एहु न चिन्तवइ काइँ वि जं निव्वाणु ॥ ३० ॥
सव्वहों कासु वि उवरि तुहुँ ऍहु चिन्तसु निम्मोह ।
तुम्हें म निवडहु भव-गहणि तुम्हइँ सुहिआ होह ॥ ३१ ॥
तुम्हें निरिक्खेउ अप्पु जिम्वँ तुम्हइँ जिम्वँ अप्पाणु ।
पइँ अणुसासउँ पसमु करि तइँ नेउं अक्खउ ठाणु ॥ ३२ ॥

एइ । "एइर्जश्शसो" [३६३] ॥
ओइ । "अदस ओइ" [३६४] ॥
आयहो । आयइँ । "इदम आय" [३६५] ॥

३० सर्वोपि लोक तडप्फडइ इति तक्षादित्वात् चपलायते मोक्ष निमित्त प्रयतते । तथा सर्वोपि पण्डित विचक्षणोस्तीति त्व हे नृप जानीहि । पर कोपि एतद् न चिन्तयति न विचारयति । यत् [3]किमिति किंस्वरूप निर्वाणम् ।

साहु । सव्वु । "सर्वस्य साहो वा" [३६६] ॥
कवणु । काइ । "किम काइ कवणौ वा" [३६७] ॥

३१. षड्भि कुलकम् । श्रुतदेवी कुमारपाल प्रति प्राह । हे महाराज अह युष्माक बान्धव स्वजन इति भणित्वा एतद् वक्ष्यमाण सर्वेपु कथयत यूयम् उपदिशत । किं तद् इत्याह । हे निर्मोह अज्ञानरहित भव्यलोक त्वम् एतद् इद सर्वस्य कस्यापि उपरि । स्वपक्षे परपक्षे चेत्यर्थ । चिन्तय परिभावय । किं तद् इत्याह । यूय भवगहने ससारकान्तारे मा निपतत निमज्जत । तथा यूय सुखिता कर्माष्टककृतकष्टरहिता भवत ॥

३२. तथा अहम् आत्मान यथा युष्मान् निरीक्ष्य, युष्मान् यथा आत्मान निरीक्ष्य । आत्मपरौ समभावेन दृष्ट्वेत्यर्थ । त्वाम् अक्षयं स्थान परमपद नेतु[4] त्वामेव अनुशास्मि शिक्षयामि । किं तद् इत्याह । प्रशमं सर्वत्र समभावं कुरु ॥

१ BCD निवडह. २ BC निरक्खउ ३ D किमपि. ४ D नेतुं प्रापयितुं.

पइँ करिअव्वी जीव-दय तइँ बोल्लेवउ सच्चु ।
पइँ सुहु तइँ कल्लाण तउ तउ होहिसि कय-किच्चु ॥३३॥
सेवेअव्वा साहु पर तुम्हेंहिँ इह जम्मम्मि ।
तुज्झु समत्तणु तुध्र खम तउ संजमु चिन्तेमि ॥ ३४ ॥
कलि-मलु तुज्झु पॅणसिही तउ वचेही पावु ।
मुक्खु वि तुध्र न दूरि ठिउ करि धम्मक्खरि ठांवु ॥३५॥
तुम्हहॅं मुक्खु न दूरि ठिउ जइ संजमु तुम्हासु ।
हउँ तॅुम्ह वन्धवु इअ भणिवि ऍहु जम्पहु सव्वेसु ॥ ३६ ॥

३३. तथा त्वया जीवदया कर्तव्या । त्वया सत्यं च कथयितव्यं वक्तव्यम् । ततो जीवदयादेः त्वयि सुखं त्वयि कल्याणं शिवं भविष्यति । ततः कृतकृत्यः विहितपरमपुरुषार्थः भविष्यसि ॥

३४. तथा इह जन्मनि युष्माभिः परं केवलं साधवः महर्षयः सेवितव्याः पर्युपास्याः । तथा तव सम्यक्त्वं तव क्षमां तव संयमं च चिन्तयामि सुसाधुसेवया अहं परिभावयामि ॥

३५. तथा धर्माक्षरे धर्मप्रतिपादके सिद्धान्ते ठावु इति शीघ्रादित्वात् ग्रहं प्रतिबन्धं कुरु । एवं च त्वत् भवतः सकाशात् कलिमलम् इहजन्मभवं पापं प्रण (न ?) ङ्क्ष्यति । तथा त्वत् पापम् अनन्तपूर्वभवकृतं दुष्कृतं व्रजिष्यति । ततश्च त्वत् मोक्षोपि न दूरे स्थितः । अपि तु समासन्न एव आस्ते । धर्मप्रभावादेव कलिमलनाशः परमपदवीप्राप्तिश्च जायत इत्यर्थः ॥

३६. तथा यदि युष्मासु संयमश्चारित्रं तदा युष्मत् युष्माकं वा मोक्षो न दूरे [स्थितः] ॥

तुहु "युष्मदः सौ तुंहुं" [३६८] ॥

तुम्हे । तुम्हइं । तुम्हे । तुम्हइं । "जस्शसोस्तुम्हे तुम्हइं" [३६९] ॥

पइं । तइं । पइं । तइं । पइ । तइं । "टा-ङ्यमा पइं तइं" [३७०] ॥

१ BC पणसिही. २ BC ठाउ. ३ BC हुइ.

अम्हे निन्दउ को वि जणु अम्हइँ वण्णउ को वि ।
अम्हे निन्दहुँ कं नि न वि नम्हइँ वण्णहुँ कं वि ॥ ३७ ॥
मइँ मिल्लेवा भव गहणु मइँ थिर एही बुद्धि ।
मत्था हत्थउ सु गुरु मइँ पावउँ अप्पहों सुद्धि ॥ ३८ ॥
अम्हेंहिँ केण नि विहि वासिण एँहु मणुअत्तणु पत्तु ।
मज्झु अदूरें होउ सिवु महु वच्चउ मिच्छत्तु ॥ ३९ ॥

तुम्हेंहि । "भिसा तुम्हेंहिं" [३७१] ॥

तुज्झु । तुध्र । तउ । तुज्झु । तउ । तुध्र । "ङसि ङस्भ्यां तउ तुज्झ-तुध्रा" [३७२] ॥

तुम्हह । "भ्यसाम्भ्या तुम्हह" [३७३] ॥

तुम्हासु । "तुम्हासु सुपा" [३७४] ॥

हउ । "सावस्मदो हउ" [३७५] ॥

३७ षड्भि कुलकम् । हे कुमारपाल नृप इणपरीति शीघ्रादित्वात् अनया रीत्या अनेन भण्यमानप्रकारेण आत्मान शिक्षय सबोधय । रीतिमेव आह । अस्मान् कोपि जन निन्दतु जुगुप्सताम् । अस्मान् कोपि जन वर्णयतु श्लाघताम् । पर वय नापि कमपि निन्दाम नापि कमपि वर्णयाम । निन्दितरि द्वेष स्तोतरि राग च न कुर्म इत्यर्थ ॥

३८ मया भवगहन मोक्तव्यम् इत्येषा मयि स्थिरा अविनश्वरा बुद्धि । तथा सुगुरु मा मस्तके हस्तयतु प्रसन्नमना मच्छिरसि हस्त निदधातु । ततश्च अहम् आत्मन शुद्धिं नैर्मल्य प्राप्नोमि ॥

३९ अस्माभि केनापि विधिवशेन शुभकर्मयोगेन एतद् मनुजत्व प्राप्तम । तथा मत् मत्प्रसादाद् मम वा शिवम् अदूरे निकटे एव भवतु। मत् मम वा मिथ्यात्व व्रजतु।मिथ्यात्वविनाशेन नि श्रेयस सजायताम् इत्यर्थ ॥

अम्हहँ मोह-परोहु गउ संजमु हुउ अम्हासु ।
विसय न लोलिम महु करहिं म करहि इअ वीसासु ॥४०॥
रे मण करसि कि आलडी विसया अच्छहु दूरि ।
करणइँ अच्छह रुन्धिअइँ कइउँ सिव-फलु भूरि ॥ ४१ ॥
इणपरि अप्पउ सिक्खविसु तुह अक्खहुँ परमत्थु ।
सुमरि जिणागम धम्मु करें संजमु वच्चु पसत्थु ॥ ४२ ॥

४०. अस्मत् अस्मत्सकाशात् अस्माकं वा मोहप्ररोहः अज्ञानोद्भवो गतः विनष्टः । अस्मासु संयमः भूतः संजातः । विषयाश्च न लोलत्वं मम कुर्वन्तीति विश्वासं विश्रम्भं मा कार्षीः । विचित्रा हि कर्मणां गतिः इति चतुर्थपुरुषार्थं साधयिष्यता विषयाणाम् अवकाशः कथंचिदपि न देय इति भावः ॥

४१. रे मनः किं किमर्थम् आलिं परस्त्र्यादिप्रार्थनरूपानर्थं करोषि । आलिं मा कार्षीरित्यर्थः । तथा रे विषयाः यूयं दूरे आध्वं मद्गोचरे मा आगमत । रे करणानि च रुद्धानि नियन्त्रितानि यूयम् आध्वम् । किमित्येवं नियोग इत्याह । अहं भूरि प्रभूतं शिवफलं कर्षामि आत्मसात् करोमि ॥

४२. तथा जिनागमान् स्मर धर्मं धर्मानुष्ठानं कुरु कुरुष्व वा । प्रशस्तं संयमं च सर्वविरतिं व्रजेति च तव वयं परमार्थम् आचक्ष्महे ।

अम्हे । अम्हइं । अम्हे । अम्हइं । " जश्शसोरम्हे अम्हइं " [३७६] ॥
मइं । मइं । मइं । " टा-ङ्यमा मइं " [३७७] ॥
अम्हेहिं । " अम्हेहिं भिसा " [३७८] ॥
मज्झु । महु । " महु मज्झु ङसिङस्भ्याम् " [३७९] ॥
अम्हहं । अम्हहं । " अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् " [३८०] ॥
अम्हासु । " सुपा अम्हासु " [३८१] ॥

संजम लीणहों मोक्ख-सुहु निच्छइँ होसइ तासु ।
पिय गलि कीसु भणन्तिअउ णाइँ पहुच्चेहिँ जासु ॥ ४३ ॥
सच्चइँ वयणइँ जो ब्रुनइ उवसमु वुनइ पहाणु ।
प्रस्सदि सत्तु वि मित्तु जिम्वँ सो गृण्हइ निव्वाणु ॥ ४४ ॥

करहिं । " त्यादेराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं न वा ' [३८२] ॥
करहि । " मध्यत्रयस्याद्यस्य हि " [३८३] । पक्षे करसि ॥
अच्छहु । " बहुत्वे हु [३८४] । पक्षे अच्छह ॥
कड्ढउ । " अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उ ' [३८५] ॥
अक्खहु । " बहुत्वे हु [३८६] ॥
सुमरि । करे । वच्च । " हि-स्वयोरिदुदेत् [३८७] ॥

४३ हे कुमारपाल नृप । इति संबोधनपदम् अग्रेपि आसर्गान्त योजनीयम् । हे प्रिय वलि क्रिये हे वल्लभ तव अहम् अवतारणक विधीये इति भणन्त्य रागवृद्धये प्रतिपादयन्त्यो वनिता यस्य न प्रभवन्ति समाधिध्वसनाय न समर्था संजायन्ते । संयमलीनस्य व्रतपरस्य तस्य निश्चयेन नि संदेह मोक्षसुख भविष्यति ॥

होसइ । " वर्त्स्यति स्यस्य स " [३८८] ॥
कीसु । " क्रिये कीसु [३८९] ॥
पहुच्चहिं । " भुव पर्याप्तौ हुच " [३९०] ॥

४४ सत्यानि वचनानि यो ब्रूते प्रधानम् उपशम च यो व्रजति शत्रुमपि मित्र यथा य पश्यति स निर्वाण गृह्णाति आत्मसात् करोति ॥

ब्रुवइ । " ब्रूगो ब्रुवो वा [३९१] ॥
वुनइ । " व्रजेर्वुञ " [३९२] ॥

---

१ C गिणणहो २ BCD पहुच्चइ

तव-झुरें छोल्लहु अप्पणा कम्म खुडुक्कन्ताइं ।
साहुहुँ पासहु सुद्धि-गर सुखें गृण्हिअ वचणाइं ॥ ४५ ॥
स-फला जीविदु कि न करहा मन वच्चह अकयत्थ ।
पुलय-पफुल्लिअ मणि धरह गुरु-अण-कथिद-सुअत्थ ॥४६॥

प्रस्सदि । "दृशेः प्रस्सः" [३९३] ॥
गृण्हद । "ग्रहेर्गृण्हः" [३९४] ॥

४५. साधूनां पार्श्वात् । साधुभ्य इत्यर्थः । शुद्धिकराणि ।

पुव्विं दुच्चिन्नाणं दुप्पडिक्कन्ताणं कम्माणं वेइत्ता ।
मुक्खो नत्थि अवेइत्ता तवसा वा झोसइत्ता वा ।

इत्यादिकर्ममलापगमनोपायप्रतिपादकसदुपदेशान् सुखेन गृहीत्वा प्राप्य आत्मीयानि खुडुक्कन्ताइं इति अवतरन्ति स्खलन्ति शल्यायमानानि वा । आत्मनि असस्थितिं बध्नन्ति बाधां कुर्वन्ति महाव्यथाजननाद् अन्तःप्रविष्टतोमरादिकल्पानीति क्रमेण तात्पर्यार्थः । कर्माणि तपःक्षुरेण यूयं तक्ष्णुत तनूकुरुत । विनाशयतेति यावत् ॥

छोल्लहु । "तक्षादीनां छोल्लादयः" [३९५] । आदिग्रहणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः । यथा खुडुक्कन्ताइं । इत्यादि ॥

४६. यूयं सफलं जीवितं किं न कुरुत । अपि तु विधत्तेत्यर्थः । तथा अकृतार्थाः असाधितधर्मार्थाः । मन इति देश्यः निषेधार्थः । तथा च प्रयोगः ॥

मन विरमउ तुह गुण-गहणि मज्झ जीह सय काल ॥

ततो मा व्रजत संसारं पर्यटत । कथं जीवितं सफलं भवतीत्याह । पुलकैः रोमाञ्चैः प्रफुल्लिताः संजातपुष्पोद्गमा इव गुरुजनकथितान् धर्माचार्योक्तान् श्रुतार्थान् आगमोक्तजीवाजीवादिपदार्थान् मनसि धरत वहत चित्ताद् मा निस्सारयतेति भावः ॥

गुरु-वय-अॅम्वॅलइँ निचु छिन्नह भत्ति सिर-कमलेण ।
प्रिउ वोल्लेहु पिउ आचरहु तासु जि उवएसेण ॥ ४७ ॥
वाया-संपय ग्रास जिम्वॅ धरहिँ जि संपइ-लुद्ध ।
ते गुरु परिहरि विवइ-गर आवइ-डरिआ मुद्ध ॥ ४८ ॥

४७. यूयं शिर कमलेन भक्त्या गुरुपदकमलानि नित्यं स्पृशत । प्रणामं कुरुतेत्यर्थ । तथा तस्यैव गुरोरेव उपदेशेन शिक्षया प्रियं सर्वस्यापि अनुकूलं कथयत । प्रियं च आचरत अनुतिष्ठत ॥

सुद्धि गर । सुधें । समला । जीविदु । कधिद । गुरु वय । " अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त थ प-फां ग-घ-द ध ब भा. " [३९६]॥ अनादाविति किम् । कि । करहा । पुलय । असंयुक्तानामिति किम् । अकयत्थ । सुअत्थ । भत्ति ॥ प्रायोधिकारात् क्वचिन्न । पफुल्लिअ ।

अॅम्वॅलइ । कमलेण । " मोनुनासिको वो वा " [३९७] ॥

प्रिउ । पिउ । " वाधो रो लुक् " [३९८] ॥

४८. संपल्लुब्धो व्यासो यथा [ये] वाक्सपदं व्याख्याने वाग्मिता धरन्ति । धनलिप्सया जनरञ्जनाय व्याख्यान्तीत्यर्थ । तान् विपत्करान् असदुपदेशदानेन संसारदुःखजनकान् मुग्धान् मुक्तिप्रतिकूलाचरणान् मूर्खान् गुरून् हे आपत्त्रस्त जन्मजरामरणादिविपत्तिभीत परिहर मा अङ्गीकुरु ॥

मास । " अभूतोपि क्वचित् " [३९९] ॥

सपइ । विवइ । आवइ । " आपद्विपत्संपदां द इ. " [४००] ॥ प्रायोधिकारात् संपय ॥

---

१ BC कमलइ, D कम्माण्इ. २ BC बोल्लहु प्रिउ. ३ D कम्मलइं

जेम्वँ इ तेम्वँ इ करुण करि जिम्वँ तिम्वँ आचरि धम्मु ।
जिह वि हु तिह वि हु पसमु धरि जिध तिध तोडहि कम्मु ४९
किम्वँ जम्मणु केम्वँ य मरणु किह मवु किध निव्वाणु ।
एहउ तेंण परिजाणियइ जसु जिण-वयण[1] पम्वाँणु[2] ॥ ५० ॥
जेहउ केहउ होइ तरु तेहउ फल-परिणामु ।
कइसउ जइसउ तइसउ वि मन करि मिच्छा-धम्मु ॥५१॥

४९. यथा तथा येन तेन प्रकारेण करुणां प्राणिषु दयां कुरु । यथा तथा धर्मम् आचर अनुतिष्ठ । यथापि तथापि प्रशमं धर । यथा तथा कर्म त्रोटय छिन्द्धि । हुशब्दौ पादपूरणे ॥

५०. कथं केन प्रकारेण जन्म भवति । कथं मरणम् । कथं भव-श्चातुर्गतिकसंसारः । कथं निर्वाणं च ईदृक् एवंविधं जन्मादि तेन परि-ज्ञायते यस्य जिनवचनं समस्तार्थप्रतिपादकः अर्हत्सिद्धान्तः प्रमाणं तथेति प्रतीतो भवति ॥

जेम्वँइ । तेम्वँइ । जिम्वँ । तिम्वँ । जिह । तिह । जिध । तिध । किम्वँ । केम्वँय । किह । किध । "कथं-यथा[3]-तथा थादेरेमेमेहेधा डितः" [४०१]॥

५१. यादृक् कीदृक् तरुर्भवति तादृक् फलपरिणामः फलनिष्पत्ति-र्भवति । अतः[4] कीदृशं यादृशं तादृशमपि मिथ्याधर्मम् । मन इति निषेधे । मा कुरु । यथा कटुकवृक्षस्य कटुकं फलं मधुरवृक्षस्य मधुरं फलम् तथा मिथ्याधर्मस्य दुर्गतिरूपं कटुकं फलं सुधर्मस्य[5] सुगतिरूपं च फलम् इति मिथ्याधर्मम् अपहाय सद्धर्मम् आचरेति भावः ॥

एहउ । जेहउ । केहउ । तेहउ । "यादृक्तादृक्कीदृगीदृशां दादेर्डेहः" [४०२]॥

---

१ D वयणु. २ BC पम्वाणु. ३ BCD तथायथां. ४ C ततः. ५ D शुद्धधर्मं°.

अइसउ भणामि समत्तु करि थका जेत्थु वि तेत्थु ।
जत्तु नि तत्तु नि रइ करसु सुह-गर परइ तहेत्थु ॥ ५२ ॥
जाम्वँ न इन्दिय गसि ठनइ ताम्वँ न जिणइ कसाय ।
जाउँ कमायहँ न किउ खउ ताउँ न कम्म-निघाय ॥५३॥
ताम्वँहिँ कम्मइँ दुद्धरइँ जाम्वँहिँ तउ न वि होइ ।
जेवडु फलु तवँ साहिअइ तेवडु मुणइ न कोइ ॥ ५४ ॥

५२ अहम् ईदृक् भणामि । किं तद् इत्याह । यत्र तत्रापि देशे काले वा स्थित सम्यक्त्व कुरु । तथा परस्मिन् अन्यजन्मनि तथा अत्र इह जन्मनि शुभकरा पुण्यजनिका रतिम् । तीर्थकरादिपु अनुरागम् इत्यर्थ । यत्र तत्रापि स्थित कुरुष्व ॥

कइसउ । जइसउ । तइसउ । अइसउ । "अता डइस" [४०३] ॥
जेत्थु । तेत्थु । जत्तु । तत्तु । "यत्र तत्रयोत्रस्य डिदेत्थ्वत्तु" [४०४] ॥
एत्थु । "एत्थु कुत्रात्रे" [४०५] ॥ केत्थु । इति प्राक्पुरोप्युदाहृतम् आस्ते ॥

५३ यावद् इन्द्रियाणि वशे स्वतन्त्रतया प्राणी न स्थापयति धरति तावत् कपायान् क्रोधादीन् न जयति पराभवति । ध्वंसयतीति यावत् । यावश्च कपायाणा क्षयो न कृतस्तावन् न कर्मनिघात । इन्द्रियजयपूर्वक कपायजय । तत्पूर्वकश्च कर्मक्षय इति भाव ॥

५४ तावन् कर्माणि दुर्धराणि दुर्जयानि यावन् तपो नापि नैव भवति । यावश्च यत्परिमाण फल तपसा साध्यते जन्यते तावत् तत्परिमाण कोपि न जानाति । सर्वज्ञ विना न कोप्यपरस्तप फल सामस्त्येन ज्ञातुम् ईष्ट इति भाव ॥

जाम्वँ । ताम्वँ । जाउ । ताउ । ताम्वँहिं । जाम्वँहिं । "यावत्तावतोर्वादेर्म उ महिं" [४०६] ॥

जेत्तुलु मोक्खे सोक्खडा तेत्तुलु केत्थु वि णाइं।
एत्तुलु केत्तुलु देवहँ वि अवरुप्परहु सुहाइं॥ ५५॥
तसु केवडउ विवेगु भणि जसु मणि एवडु ढावु।
न करावउँ न करउँ कमवि सुवेँ अच्छउँ नीराउ॥ ५६॥
अक्खहुँ तसु नमि गुरु-जणहों तव-तेएँहिँ दुसहस्सु।
बहुहुँ वि मिच्छा-दंसणहँ जो मउ दलइ अवस्सु॥ ५७॥

५५. यावद् मोक्षे सौख्यं तावत् कुत्रापि नास्ति। तत् किं संसारे सौख्यं क्वापि नास्तीत्याह देवानामपीति। देवानां देवीनां च परस्परस्य मिथ इयत् कियत्। स्तोककालम् इत्यर्थः। सुखानि। देवानामपि सुखानि परिमितकालक्षयीणि मुक्तिसुखं तु शाश्वतम् इति भावः॥

जेवडु। तेवडु। "वा यत्तदोतोर्डेवडः" [४०७]॥ पक्षे। जेत्तुलु। तेत्तुलु॥

अवरुप्परहु। "परस्परस्यादिरः" [४०८]॥

५६. कमपि कंचिदपि सावद्यव्यापारं न कारयामि नान्येन विधापयामि। न करोमि नात्मना वितनोमि। करणकारणयोरुपलक्षणत्वाद् नान्यमपि सावद्यं व्यापारं कुर्वन्तम् अनुजानामि। अतएव सुखेन नीरागः सन् आसे वर्ते इति यस्य मनसि इयान् एतावन्मात्रः ढावु इति आग्रहो निर्बन्धः तस्य पुरुषस्य भण कियान् किंपरिमाणो विवेकः। न तद्विवेकस्य मितिरस्तीति भावः॥

एत्तुलु। केत्तुलु। केवडउ। एवडु। "वेदं-किमोर्यादेः" [४०९]॥

५७. बहूनामपि मिथ्यादर्शनानां बौद्धादिकुमतानां मदम् अवश्यं यो दलयति राजसभायां विदग्धसभ्यसमक्षं दर्पम् अपनयति। [तसु]

१ BC केत्थ वि णाइ

वम्भु अणन्नाइसु चरइ जो अणवराइस चित्तु ।
प्राइव प्रावइ तहिँ जि भवि सो निव्वाणु पवित्तु ॥ ५८ ॥
प्राइम्व भवि सुहु दुल्लहउँ पग्गिम्व जण सुह-लुद्ध ।
तं संतोसामएँण विणु प्राउ प्रमग्गहिँ मुद्ध ॥ ५९ ॥

" द्वितीयाया षष्ठी " (३ १३४) इति षष्ठी । अत त तपस्तेजसा दुस्सहम् अजय्य गुरुजन नम प्रणिपत इति आचक्ष्महे वय भवन्त प्रतिपादयाम ॥

सुधैं । जणहों । " कादिस्थैदोतोरुच्चारलाघवम् " [४१०] ॥

अच्छउँ । अच्छहुँ । तेएहिँ । वहुँ । दसणहँ । " पदान्ते उ हुं हिं-हं काराणाम् " [४११] ॥

५८ अनन्यादृश रागाद्यकलुपितत्वाद् अनन्यसम चित्त यस्य स तथाभूतो य अनन्यादृश लोकोत्तर ब्रह्म शील चरति अनुतिष्ठति प्राय बाहुल्येन स जन्तुस्तस्मिन्नेव भवे पवित्र निर्वाण प्राप्नोति ॥

बम्भु । " म्हो म्भो वा " [४१२] ॥
अणन्नाइसु । अणवराइस । " अन्यादृशोऽन्नाइसावराइसौ " [४१३] ॥

५९ प्राय बाहुल्येन भवे सुख दुर्लभम् । जनाश्च प्राय सुखलुब्धा । तेच सुख सतोषामृतेन विना प्रायो मुग्धा हेयोपादेयपरिज्ञानविकला मार्गयन्ति गवेषयन्ति । अनुत्तरसुख[1]दु खसुखसमानमहामुनि [2]सतोषा भासमुच्चयर्थितीर्थान्तरीय ३ व्युदासार्थं प्राय शब्द ॥

प्राइव । प्राइम्व । पग्गिम्व । प्राउ । "प्रायस प्राउ-प्राइव प्राइम्व-पग्गिम्वा " [४१४] ॥

---

१ BO षष्ठीमन्त

रयण-त्तउ फुडु अणुसरहु अन्नह मुत्ति कहं ति ।
भण्डइ लब्भहिँ पउर घण अनु किं नहउ पडन्ति ॥ ६० ॥
कउ वढ भमिअइ भव-गहणि मुक्ख कहन्तिहु होइ ।
ऍहु जाणेवउँ जइ मणसि तो जिण-आगम जोइ ॥ ६१ ॥
चञ्चल संपय ध्रुवु मरणु सव्वु वि एम्व भणेइ ।
मिलिवि समाणु महामुणिहिँ पर संजमु न करेइ ॥ ६२ ॥

६०. रत्नत्रयं ज्ञानदर्शनचारित्राणि स्फुटम् अनुसरत यूयम् आश्रयत । अन्यथा रत्नत्रयं विना कथं मुक्तिरिति । इतिः वाक्यपरिसमाप्तौ। अत्रार्थे युक्तिं दर्शयन् आह । भाण्डेन क्रयाणकेन कृत्वा प्रचुराणि घनानि क्रेतव्यकर्पूरकस्तूरिकासुवर्णादिवस्तूनि लभ्यन्ते पुंमा आसाद्यन्ते । अन्यथा किं नभसः पतन्ति । भाण्डं विना न तानि संपद्यन्त इति भावः ॥

अन्नह । अनु । "वाऽन्यथोनुः" [४१५] ॥

६१. कुतः कस्मात् कर्मणः भवगहने भ्रम्यते पर्यट्यते । कुतश्च मोक्षो भवति । इति एतद् ज्ञातुं वढेति शीघ्रादित्वात् मूढ यदि मन्यसे ततस्तदा वा जिनागमान् द्योतय इति धातूनाम् अनेकार्थत्वाद् गवेषय । अर्हत्समयं विना भवहानोपायः शिवसंप्राप्त्युपायश्च न ज्ञायत इति भावः ॥

कउ । कहन्तिहु । "कुतसः कउ कहन्तिहु" [४१६] ॥

तो । "ततस्तदोस्तोः" [४१७] ॥

६२. संपत् चञ्चला । मरणं ध्रुवं निश्चितम् । एवं सर्वोपि भणति । परं महामुनिभिः समं मिलित्वा संबन्धम् अवाप्य संयमं न करोति ॥

म करि मणाउ वि मणु विवसु मं करि दुक्कय-कम्मु ।
वायारम्भु वि मा करहि जइ किर इच्छसि सम्मु ॥६३॥
तित्थि वि अच्छउ अहव वणि अहवइ निअ-गेहे वि ।
दिवेंदिवें करइ जु जीव-दय सो सिज्झइ सव्वो वि ॥६४॥
तवें सहुँ संजमु नाहिँ जसु एम्वइ गॅम्वइ जु दीह ।
पच्छइ-तावु न जो करइ तासु फुसिज्जइ लीह ॥ ६५ ॥

६३. मनागपि विवशं विषयलाम्पट्यपरं मनः मा कुरु । दुष्कृत-कर्म सपापव्यापारं च मा कुरु । वागारम्भमपि सावद्यवचनप्रतिपादनमपि मा कार्षीः यदि किल इति प्रसिद्धौ शर्म मुक्तिसुखम् इच्छसि॥

ध्रुवु । एम्व । समाणु । पर । मणाउ । मं । " एवं-परं-समं-ध्रुवं-मा-मनाक एम्व-पर-समाणु-ध्रुवु-मं-मणाउ " [४१८] ॥ प्रायोग्रहणात् म मा ॥

६४. तीर्थेपि आस्तां प्रयागादौ वसतु । अथवा वने सर्वसङ्गं मुक्त्वा वनस्थस्तपस्तप्यताम् । अथवा निजगेहेपि आस्ताम् । परं दिवादिवा प्रतिदिनं यो दयां करोति स सर्वोपि सिध्यति मुक्तो भवति । मुक्तिं प्रति जीवदयैव कारणं न तीर्थाद्यवस्थानम् इत्यर्थः ॥

६५. यस्य तपसा सह संयमो न हि अस्ति । तथा एवमेव संयम-रहितः यो दिवसानि गमयति । तथा यः पश्चात्तापं धिङ् मां धर्म-रहितम् इत्यात्मनिन्दां न करोति तस्य जन्तोः रेखा साधुमध्ये गणना मृज्यते । तादृशः साधुमध्ये न गण्यत इति भावः ॥

किर । अहवइ । दिवेदिवे । सहुं । नाहिं । "किलाथवा दिवा-सह-नहेः किरा-हवइ-दिवे-सहुं-नाहिं [४१९] ॥ प्रायोधिकारात् अहव ॥

---

१ D ए तादृशः.

सिज्झउ सो नरु एम्वहिँ जि एत्तहि माणुस-जम्मि ।
जो पडिकूलिवि कृव करइ पच्चलिउं गय-धम्मि ॥ ६६ ॥
जइ संसारहों विचि ठिउ वुन्नउ वुत्तु सों एहु ।
पवण-वहिल्लउँ अप्पणउ मणु वढ सुथिरु करेहु ॥ ६७ ॥
निअम-विहूणा रत्तिहि वि खाहिँ जि कसरक्केहिँ ।
हुहुरु पडन्ति ति पावॅ-द्रहि भमडहिँ भय-लक्खेहिँ ॥६८॥

६६. यः प्रत्युत किंतु गतधर्मे निःपुण्ये प्रतिकूलेपि वैरिण्यपि कृपां करोति स नरः इतः अस्मिन् मानुषजन्मनि इदानीमेव सिध्यतु सिद्धिम् आप्नोतु । तेन सिद्धिः प्राप्तैवेत्यर्थः ॥

एम्वइ । पच्छइ । एम्वहिँ । जि । एत्तहि । पच्चलिउ । "पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रत्युतेतसः पच्छइ-एम्वइ-जि-एम्वहिँ-पचलिउ इत्तहे" [४२०] ॥

६७. यदि संसारस्य वर्त्मनि स्थितः प्राणी विपण्णः जन्मजरामरणादिव्यसनैर्निर्वेदम् आपन्नस्तदा सत्यम् एतद् उक्तः मया इदं प्रतिपादितः। किं तद् इत्याह । हे मूढ पवनवत् शीघ्रम् आत्मीयं मनः सुस्थिरं हु इति निश्चितम् कुर्याः । मनसि नियन्त्रिते सति महानन्दसंपत् संपत्स्यत इति भावः ॥

विचि । वुन्नउ । वुत्तु । "विपण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विचं" [४२१]॥
वहिल्लउं । अप्पणउ । वढ । "शीघ्रादीना वहिल्लादयः" [४२२] ॥

६८. नियमविहीना अभिग्रहरहिता ये रात्रावपि कसरत्कैः खादन्ति कसरत्कशब्दं कुर्वाणा भक्षयन्ति ते पापमेव दुरवगाहत्वात् ह्रदः तस्मिन् हुहुरु इति हुहुरुशब्दपूर्वं पतन्ति निमज्जन्ति । भवलक्षेषु[२] भ्राम्यन्ति च । रात्रिभोजनात् पापं ततश्चातुर्गतिकसंसारे परिभ्रमणं भवतीति भावः ॥

१ B पचलिउ, २ BC °भवलक्षेपु च भ्रा°.

तव-परिपालणि जसु मणु वि मक्कड-घुग्घिउ देइ ।
आहर-जाहर भव-गहणि सो घई न हुँ प्राम्वेइ ॥ ६९ ॥
सग्गहों केहिँ करि जीव-दय दमु करि मोक्खहों रेसि ।
कहि कसु रेसिं तुहुँ अवर कम्मारम्भ करेसि ॥ ७० ॥
कसु तेहिं परिगहु अलिउ कासु तणेण कहेसु ।
जसु विणु पुणु अवसें न सिवु अवस तमिकासि लेसु ॥७१॥

६९. यस्य मन तप परिपालने मर्कटस्य घुग्घिकाम् इति तच्चेष्टाम् । औत्सुक्यम इति यावत् । ददाति वितरति । स पुरुष । घइ इति पादपूरणे । भवगहने हु इति निश्चितम् एहि रे याहि रे इति गमनागमनक्रिया न प्राप्नोति । मुक्तो भवतीत्यर्थ ॥

हुहुरु । घुग्घिउ । "हुहुरु घुग्धादय शब्दचेष्टानुकरणयो" [४२३] । आदिग्रहणात् आहर । जाहर ॥

घइ । "घइमादयानर्थका" [४२४] ॥

७०. स्वर्गस्यार्थे त्व जीवदया कुरु । मोक्षस्यार्थे च दमम् उपशमं कुरु । तथा त्व कस्य अर्थे किंनिमित्तम् अपरान् कर्मारम्भान् करोषीति कथय । न कोपि अन्योर्थ आत्मन सुखायेत्यर्थ ॥

७१. कस्यार्थे परिग्रह हस्त्यश्वरथपादातधनधान्यादिरूपसंग्रह । अलीक पृष्टभाषण च कस्यार्थे इति कथय । दुर्गतिहेतुत्वात् तने सुखाय क्रियमाणे अपि आत्मनो दु खायैवेत्यर्थ । तर्हि किं गृह्णामीत्याह । जसु इति द्वितीयाया षष्ठी [२ १३४] इति षष्ठी । अत य विना पुन अवश्य निश्चित शिव मुक्ति न भवति । अवश्यं त मुक्तिसाधनम् उपशमादिकम त्यज सकृदपि । सकृदारम्भमपि चेत् त भयात् गृहीतया तया मुक्ति स्यादीति भाव ॥

काय-कुडुल्ली निरु अथिर जीवियडंउ चलु एहु ।
ए जाणिवि भव-दोसडा असुहउ भावु चएहु ॥ ७२ ॥
ते धन्ना कन्नुल्लडा हिअउल्ला ति कयत्थ ।
जें खणि खणि वि नवुल्लडअ घुण्टहिँ धरहिँ सुअत्थ ॥७३॥

केहिं । रेसि । रेसिं । तेहिं । तणेण । "तादर्थ्ये केहिं तेहिं रेसि रेसिं-तणेणाः" [४२५] इति तादर्थ्ये पञ्च निपाताः ॥

विणु । पुणु । "पुनर्विनः स्वार्थे डुः" [४२६] ॥

अवसें । अवस । "अवश्यमो डें-डौ" [४२७] ॥

एक्कसि । "एकशसो डिः" [४२८] ॥

७२. कायकुटीरं निरु निश्चितम् अस्थिरं विनश्वरम् । जीवितकं प्राणधारणं च एतत् चलम् । एते कायजीवितचापल्यरूपे भव-दोषौ ज्ञात्वा अशुभं भावं त्यज । अशुभभावत्यागे न एते भविष्यत इत्यर्थः ॥

कुडुल्ली। जीवियडंउ।दोसडा । "अ डड-डुल्लाः स्वार्थिककलुक्च"[४२९]॥

७३. ये कर्णकाः क्षणे क्षणे । अपीति पादपूरणे । नवान् श्रुतार्थान् पिबन्ति सुगुरुसमीपे शृण्वन्ति । यानि च हृदयकानि धरन्ति श्रवणानन्तरं स्थिरीकुर्वन्ति ते कर्णका धन्याः । तानि च हृदयकानि कृतार्थानि । विधेयविधानात् ते कृतकृत्या इत्यर्थः ॥

कन्नुल्लडा । हिअउल्ला । नवुल्लडअ । "योगजाश्चैषाम्" [४३०] इति अडडडुल्लाना योगभेदेभ्यो ये स्युस्ते डडअइत्यादयः स्वार्थे भवन्ति ॥

---

१ C जीविड, D जीविअडउ. २ BCD कन्नुल्डा. ३ B यवियडउ, C जीवियडउं, D जविअडउ. ४ B कन्नुल्लुडा, BC कन्नुलुडा.

पइंठी कन्नि जिणागमहों वत्तडिआ वि हु जासु ।
अम्हारउँ तुम्हारउँ वि एहु ममत्तु न तासु ॥ ७४ ॥
जीवु जित्तुलु जिअइ जिय-लोइ जइ तित्तुलु दमु करइ ।
गणइ विहवु एत्तुलु न केत्तुलु तो इत्तहे नाणु लहि जाइ
लोइ तेत्तहि निरुत्तउ ॥ ७५ ॥

७४. यस्य कर्णे जिनागमस्य वार्तिकापि वचनमात्रमपि प्रविष्टा श्रुता तस्य पुरुषस्य एतत् इदं वस्तु अस्मदीयम् एतद् युष्मदीयमपि । अपिः स्वार्थे । एवं स ममत्वं प्रतिबन्धो भवति ॥

पइंठी।"स्त्रिया तदन्ताड्डीः"[४३१]इति प्राक्तनसूत्रद्वयोक्तप्रत्ययान्तेभ्यो डीः॥

वत्तडिआ । "आन्तान्ताड्डाः"[३] [४३२] इति डाः । "अस्येदे"[४३३]इति अस्य इः ॥

अम्हारउं । तुम्हारउं । "युष्मदादेरीयस्य डारः" [४३४] ॥

७५. जीवो यावन्तं कालं जीवति जीवलोके यदि तावन्तं कालं दमं करोति विभवं च एतावत कियत् न गणयति । तृणायापि न मन्यत इति भावः । तदा अत्रैव ज्ञानं लब्ध्वा तत्र लोके सिद्धलोके निरुत्तउ इति निश्चितम् याति । निर्वृतो भवतीत्यर्थः । मात्रानामकं छन्दः ॥

जित्तुलु । तेत्तुलु । एत्तुलु । केत्तुलु । " अतोर्डेत्तुलः " [४३५] ॥

एत्तहे । तेत्तहे । " त्रस्य डेत्तहे " [४३६] ॥

---

१ C पइट्ठी. २ BC पइट्ठी. ३ All the three MSS. read स्त्रियां तदन्ताड्डा इति अप्रत्ययान्ताड्डाः । तदंताश्च । before " अस्येदे " instead of Sutra 432.

भल्लत्तणु जइ महसि[1] भल्लप्पणु पसमेण ।
जइ करिएव्वउं पसमु विजउ तो करेव्वउं करणहं ।
जइ अ करेवा करण-विजउ तो मणु निचलु धरहु ।
निचलु मणु पुणु धरहु करिउ जउ राग-दोसहँ ।
तह विजउ करहि रागाइअहं अविचलु सामाइउँ करिवि ।
अविचलु सामाइउँ करहि निम्ममत्तु निम्मलु करवि ॥७६॥

७६. भल्लेति शीमादित्वात् भद्रम् तस्य भावो भद्रत्वम् भद्रता वा । यदि त्वं काङ्क्षसि तदा भद्रत्वं प्रशमेन लभसे । ननु स एव नास्ति अतस्तदुपायो वाच्य इत्याह । यदि प्रशमः कर्तव्यस्तदा करणानां विजयः कर्तव्यः । ननु तद्विजयेप्युपायं न विद्म इत्याह । यदि च करण-विजयः कर्तव्यस्तदा मनो निश्चलं विषयेषु अगामुकं यूयं धरत विभृत । ननु तत् स्थिरं कथं विभृम इत्याह । रागद्वेषयोर्जयं कृत्वा मनः पुनः निश्चलं धरत । रागद्वेषजय एव मनोनिश्चलताकारणम् इत्यर्थः । ननु तद्विजयमपि कथं करोमीत्याह । तथा अविचलं सामायिकं कृत्वा रागादीनां विजयं कुरु । ननु तदपि कथं रचयामीत्याह । निर्ममत्वं निर्मलं कृत्वा अविचलं सामायिकं कुरु । एकस्मिन्नपि वृत्ते हेतुहेतुमद्भूतानि बहूनि वाक्यानि । तेषु च संबोध्यस्य सामान्यविवक्षया एकत्वं विशेषविवक्षया च बहुत्वम् इति तत्क्रियायामपि काङ्क्षसि धरतेत्यादौ एकवचनबहुवचनानि न विरुद्धानीति । वस्तुवदनककर्पूरयोर्योगे सार्धं[3] छन्दः॥

भल्लप्पणु । "त्व-तलोः प्पणः" [४३७]॥ प्रायोधिकारात् भल्लत्तणु ॥

करिएव्वउं । करेव्वउं । करेवा । "तव्यस्य इएव्वउ-एव्वउं एवाः" [४३८]॥

लहि । करिउ । करिवि । करवि । "क्त्व इ-इउ-इवि अवयः"[४३९]॥

---

१ D °महसि लहसि लहसि भल्लप्पणु. २B °इउ; C °इउ. ३D सार्धच्छदः

अन्तु करेप्पि निरानिउ कोहहों
अन्तु करेप्पिणु सव्वह माणहों ।
अन्तु करेविणु माया-जालहों
अन्तु करेवि नियत्तसु लोहहों ॥ ७७ ॥

जइ चएवं मणसि संसारु सिव-सुक्ख भुञ्जण तुरिउ ।
तो किर सङ्गु मुश्चणहिं करि मणु ।
तह सुह गुरु सेवणहं निम्ममत्तु अइ-दद्ध करेविणु ॥ ७८ ॥

चित्तु करेवि अणाउलउँ वयणु करेप्पि अचप्पलउं ।
कम्मु करेप्पिणु निम्मलउँ झाणु पजुञ्जसु निचलउं ॥७९॥

७७ निरानिउ इति निश्चितम् क्रोधस्य अन्तं विनाशं कृत्वा सर्वस्य मानस्य अन्तं कृत्वा मायैव जाल सुगतिगमननिरोधकत्वात् आनाय तस्य अन्त कृत्वा लोभस्य अन्त कृत्वा निवर्तस्व तिष्ठ । कषायरहितो भवेति भाव । वदनकं छन्द ॥

करेप्पि । करेप्पिणु । करेविणु । करेवि ।"एप्प्येप्पिण्वेव्येविणवः"[४४०]॥

७८. यदि ससारं त्यक्तु मन्यसे अभिलपसि शिवसौख्यं च भोक्तुं संवेदयितु त्वरित उत्सुक तदा किल इति आप्तवादे । सङ्गं पुत्रमित्रकलत्रादिस्वजनसम्बन्धं मोक्तु तथा शुभं गुरु सेवितुं निर्मम त्वं च कर्तुं मन अतिदृढम् अतिनिश्चलं कुरु । निर्ममत्वं वा अतिदृढम अतिनिश्चल कर्तुं मन कुरु । अभिलपस्वेत्यर्थ । एवं मनसि कृते संसारोच्छेदो मुक्तिप्राप्तिश्च ध्रुव भविष्यतीति भाव । माला छन्द ॥

७९. चित्तम् अनाकुल विषये अनुपप्लुतं कर्तुं वचनम् अचप्पलउं इति मत्यं कर्तुम कर्म कायव्यापारं निर्मलं निष्पापं कर्तुम् ध्यानं निश्चलं

---

१ O विरोधकत्वात्

जमुण गमेप्पि गमेप्पिणु जन्हवि
गम्प्पि सरस्सइ गम्प्पिणु नर्मद ।
लोउ अजाणउ जं जलि बुड्डइ
नं पसु किं नीरइं सिव-सर्मद ॥ ८० ॥

नाइ निवेसिउ नंउ लिहिउ नावइ टङ्किण्णु ।
जणि पडिबिम्बिउ जणु सहजु करि जिणु मणि ओइण्णु॥८१

प्रयुङ्क्ष्व । धर्मध्याने निश्चले सति मनोवाक्कायसंयमो भविष्यतीति भावः । झंवटकं छन्दः ॥

चएवं । भुञ्जण । भुञ्जणहिं । सेवणहं । करेविणु । करेवि । करेप्पि । करेप्पिणु । "तुम एवमणाणहमणहिं च" [४४१] । चकाराद् एप्पि-एप्पिणु एवि एविणवः ॥

८०. यमुनां गत्वा जाह्नवीं गत्वा सरस्वतीं गत्वा नर्मदां च गत्वा यत् अज्ञाता युक्तायुक्तविवेचनशीलो लोकः पशुरिव महिषादितिर्यगिव जले बुडति निमज्जति तत् किं नीराणि शिवशर्मदानि । न तज्जलानि स्वमध्यपातिभ्यः सदास्वान्तःस्थितेभ्यो मत्स्यादिभ्य इव मुक्तिशर्म प्रयच्छन्तीति भावः । वदनकं छन्दः ॥

[गमेप्पि । गमेप्पिणु । गम्पि । गम्पिणु । "गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग्वा" [४४२]॥ अजाणउ । "तृनोऽणअः" [४४३] । तृन्प्रत्ययस्य अणअः ॥]

८१. निवेशितः स्थापितः तम् इव । लिखितः कुड्यादौ चित्रितः तम् इव । टङ्काभिः उत्कीर्णः प्रस्तरे विलिखितः तम् इव । प्रतिबिम्बितः दर्पणादौ लब्धप्रतिबिम्बः तम् इव । सहजः स्वभावः तम् इव च जिनं मनसि अवतीर्णं कुरु । दोहकं छन्दः ॥

नं । नाइ । नउ । नावइ । जणि । जणु । "इवार्थे नं नउ नाइ-नावइ-जणि-जणवः" [४४४] ॥

१ BCD न. २ This part of grammar is not given in BCD.

लिङ्गु अतन्नउँ जइ नो कृवा ।
लहइ कृवालु निव्वुदि नृवा ॥ ८२ ॥
इअ सव्व-भास-विनिमय परिहिं
परम तत्तु सव्वु वि कहिवि ।
निअ-कण्ठ-माल ठवि नृव-उरसि
गइअ देवि मङ्गलु भणिवि ॥ ८३ ॥

८२. हे नृप यदि कृपा प्राणिषु दया नास्ति तदा लिङ्गं दर्शनिना वेषधारणम् अतन्त्रम् अप्रधानम् । दुर्गतौ पततः कृपां विना न तेन परित्राणं किमपि भवतीति भावः । ननु कृपापरस्यापि समीहित सिद्धिर्न भविष्यतीत्याह । कृपालुः निर्वृतिं[1] लभते समासादयति । सुमनोरमा छन्दः ॥

इह अपभ्रंशोदाहरणेषु क्वापि क्वापि पूर्वं लिङ्गव्यभिचारो दर्शितोस्ति अतस्तत्सिद्ध्यर्थम् अत्र "लिङ्गम् अतन्त्रम्" [४४५] इति लक्षणं वचोभङ्ग्यन्तरेण उक्तम् ॥

निव्वुदि । "शौरसेनीवत्" [४४६] इत्यनेन अपभ्रंशे शौरसेनीवत् कार्यम् । अत "तो दोऽनादौ शौरसेन्याम्" [४.२६०] इत्यादिना तस्य द । एवम् अन्यदपि ऊह्यम् ॥

अपभ्रंशभाषा समाप्ता ॥

८३. अधुना श्रुतदेवताया उपदेशं समर्थयन् स्थानगमनपूर्वं च तस्या परमार्हतश्रीकुमारपालभूपतिं प्रति प्रसादातिशयं प्रकटयन् तदुदीरितमङ्गलव्याजेन च महाकाव्यपरिसमाप्तौ ग्रन्थकारो मङ्गलम् आह । इति पूर्वोक्तयुक्त्या सर्वभाषाणां प्राकृतादिभाषाणां विनिमया व्यत्ययात् । परिहिं इति गीर्भाषित्यात् गीर्वाणभाषाभिः कृत्वा सर्वमपि परम

---

[1] C निवृत्ति

तत्त्वं कथयित्वा निजकण्ठमालां च नृपोरसि श्रीकुमारपालभूपकण्ठकन्दले स्थापयित्वा विन्यस्य देवी श्रुतदेवता मङ्गलं त्वं जिनप्रवचनप्रोत्सर्पणां कुर्याश्चिरं नन्द्या इत्यादि श्रेयोभिधायकं वाक्यं भणित्वा निजभुवनं संप्राप्ता ॥

प्राकृतादिभाषाकार्याणाम् अन्योन्य तेषु तेषु प्रागुदाहरणेषु विनिमयो दर्शित.। स च न सूत्रं विना सिध्यति । अतः विनिमयेतिरदेन पर्यायान्तरेण "व्यत्ययश्च" [४४७] इति सूत्र विनिमयार्थम् उक्तम् ॥

उरसि । "शेषं संस्कृतवत् सिद्धम्" [४४८] । शेष यद् अत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमाध्याये नोक्त तत् सप्ताध्यायीनिवद्धसंस्कृतवदेव सिद्धम् । अतः यथा उरस्शब्दस्य ङ्याम् उरे उरम्मि भवतः तथा क्वचिद् एतदपीति । एवम् अन्योदाहरणेष्वपि रूपविशेषो ज्ञेयः ॥

अष्टमस्याध्यायस्य उदाहरणप्रतिपादनद्वारेण चतुर्थ. पादः संपूर्णः ॥
एवं च व्याकरणाष्टमाध्यायलक्ष्यभूताः प्राकृतादिभाषाः समर्थिताः ॥

इति शुभम् ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितश्रीकुमारपालचरितप्राकृतद्व्याश्रयमहाकाव्यवृत्तौ

अष्टमः सर्ग समाप्तः ॥

तत्समाप्तौ च समाप्तं चेदं वृत्तितः प्राकृतद्व्याश्रयमहाकाव्यम् ॥

संतापापहदर्शनं शिवस्लादानोदितार्दासनं
विश्वार्च्यामृतदायिपादभजनं रत्नाकरानन्दनम् ।
श्रीकल्पद्रुमसोदरं कुवलयामोदप्रमोदोद्धुरं
कामोद्धासि कुरङ्गहारि सकलं भात्यत्र चान्द्रं कुलम् ॥ १ ॥
तस्मिन् सोभयदेवसूरिरभवत् क्लृप्ताङ्गवृत्तिस्तत.
संविग्नो जिनवल्लभो युगवरो विद्यालितारान्वरम् ।
तत्पट्टे जिनदत्तयोगितिलकः सन्मार्गपद्मार्यमा
ख्यातः श्रीजिनचन्द्रसद्गुरुरतः सौभाग्यभङ्ग्येकभूः ॥ २ ॥

विज्ञाः केचन लक्षणेथ कतिचित् तर्कपरस्यागमे
काव्येन्ये च समग्रशास्त्रचतुराः प्रायेण नामून् विना ।
व्यक्तुं नूतमिदं निधिर्बहुविधैः शास्त्रैर्द्विजाप्यसमान्
प्राज्ञान् राजसभास्खलम्भयदतो यान् जैत्रपत्राण्यरम् ॥ ३ ॥

भृङ्गायमाणपदपुष्करराजहंसा
वर्णप्रतापजितपुष्करराजहंसाः ।
श्रीजैनचन्द्रपदपङ्कजराजहंसा-
स्ते जज्ञिरे जिनपतिप्रभवोत्थहंसाः ॥ ४ ॥

चातुर्विद्यक्रमाख्या विजिततदमृतश्रीर्वभूलीरहस्यो-
त्सर्गाख्यद्वन्द्वशृङ्गा स्तनितवरतपोभावना दानशीलाः ।
दुःप्रापाः स्वल्पपुण्यैः स्थगितपरगवीस्फूर्तिकीर्तिप्रपञ्चा
येषां पादप्रसादाद्भवति सुरगवी कामितार्थाय पुंसाम् ॥ ५ ॥

विष्वग्व्यतिष्ठितजिनालयदम्भदम्भ-
प्रालेयशैलजनितोत्तरदिग्वितर्काः ।
संचोपदं दधति संप्रति जैनपत्यं
ते श्रीजिनेश्वरयुगप्रवरा मुनीशाः ॥ ६ ॥

तेषामादेशमासाद्य कामकल्पद्रुमोपमम् ।
मूर्च्छोच्छेदसुधासारं श्रेय. श्रेयोद्रुनन्दनम् ॥ ७ ॥

नामिद्धं न विपक्षगामि च नवा नैकान्तिकं साधनं
येषां सत्प्रतिपक्षकं न विषयेसौवेपि नो बाधितम् ।
जात्युद्भावननिग्रहच्छलपरव्याघातविश्राणकं
दृष्ट्वा यानपरे श्रयन्ति समिनो धीरा यताज्ञापराः ॥ ८ ॥

दत्तो मुदा तैर्जिनरत्नसूरि
क्षमाधिपैर्बोधमणिप्रदीपः ।
श्रीप्राकृतव्याश्रयगेहगर्भ-
स्थितं यदादर्शयदर्थजातम् ॥ ९ ॥

---

१ CD धीर. २ D येषे पद. ३ य आद°।

श्रीमज्जिनेश्वरयतीश्वरदत्तदीक्षा-
शिक्षोत्र पूर्णकलशो गणिरल्पबुद्धि· ।
अन्योपकारिषु पदं परिलब्धुकामो
वृत्त्यानया किमपि तन् प्रकटीचकार ॥१० ॥

साहित्यतर्कागमशब्दविद्या-
शाणानिशातीकृतबुद्धिधारः ।
चिच्छेद लक्ष्मीतिलको गणिर्मे
सब्रह्मचारी स्खलितोक्तिवल्ली ॥ ११ ॥

यदत्र वितथं किंचिन् बुद्धिमान्द्यान् प्रजल्पितम् ।
प्राज्ञैर्मयि कृपां कृत्वा तच्छोध्यं शुद्धमानसैः ॥ १२ ॥

नीराज्यार्केण पूर्वं मरकतघटिते भाजने व्योम्नि धृत्वा
पुष्पाण्यृक्षाणि सार्चिं[1] कुमुदवनसुहन्माङ्गलिक्यप्रदीपम् ।
धाता शान्त्यै निधत्ते सकलदिगधिपानल्वलं[2] यावदेषा
स्तात्तावन्मौक्तिकस्रग् दृषद्वदि विवृति प्राकृतद्व्याश्रयस्य ॥ १३ ॥

समर्थिता विक्रमराजवर्षे
हयान्तरिक्षज्वलनेन्दुसंख्ये ।
पुष्यार्कशस्यामलफाल्गुनैका
दशीतिथौ द्व्याश्रयवृत्तिरेषा ॥ १४ ॥

मानं त्रिंशदधिकद्विचत्वारिंशच्छतान्यभून् ।
प्रत्यक्षरं गणनयामुष्या वृत्तेरनुष्टुभाम् ॥ १५ ॥

॥ ग्र० ५२१ ॥ निखिलग्रन्थाग्रं ४२३० ॥

---

१ सार्चि कु°? २ °पानामल ?

अक्षरानुक्रमविशिष्ट शब्दसूची ।

अणज्झयण (अनध्ययन) ५ ९०
अणञ्चिअ (अनञ्चित) १. १८.
अणञ्ञ (अनन्य) ८ २
अणडिम्मन्त (असक्त) ७. ४२.
अणतुच्छ (अतुच्छ) २ ३९.
अणथक्कन्त (अनुत्थत) ७ ९२
अणथक्किअ (अफक्कित=अनांचैर्गत) ६. ५४
अणदइअ (अदयित) ४ ८
अणन्नाइस (अनन्यादृश) ८. ५८
अणपउलिअ (अपक्व) ६. ५५
अणफुडिअ (अस्फुटित) ७ २०.
अणभिन्दिअ (अभिन्न) ७. ५५
अणभुञ्जन्त (अभुञ्जान) १. १५
अणरह (अनर्ह) ३. ५६.
अणरुह (अनर्ह) ३ ५६.
अणल्लूरिअ (आच्छिन्न) ६ ८३
अणवज्ज (अवन्ध्य) ३ ३
अणवराइस (अनन्यादृश)८. ५८
अणवेविर (अकम्प्र) ६ १००.
अणसाहरिअ (असहन) ६ ५१
अणसिरोविअण (अशिरोवेदन) २. ८.
अणसुक्ख (अशुष्क) २. ८५
अणहसेअव्व (अदमनीय)५ ८२
अणहिल्ल (अणहिल) १ २.
अणाइन्छिअ (अनादृष्ट) ७. ३२.
अणाउलअ (अनाकुल) ८ ५१.
अणालुङ्घणिज्ज (अस्पर्शनीय) ७ २८
अणिउँत्तय (अनिमुक्तक)१ २५, ४०.
अणिज्जन्त (अक्षीयमाण)६. ९३.
अणिट्टुर (अनिष्ठुर) ३. ३२.
अणिट्ठुअन्त (अक्षरत्) ७. १७.
अणिड्ढि (अनृद्धि) ३. १२.
अणिम्मल्ल (अनिर्माल्य) १ २९.
अणिल (अनिल) ६. ८७.
अणिलुक्कन्त (अत्रुडित) ६. ७८.
अणियारिअ (अनिवारित) ६.१५
अणुकंप° (अनुकम्पा) १ २० ,
अणुजिण (अनुजिन) २. ६६
अणुत्थारय (अनुत्साह) ३ १५
अणुड्ढ (अनूर्ध्व) ३ २२.
अणुराइल्ल (अनुरागशील) ३ ८७
अणुराग (अनुराग) १. ४८.
√अणुवज्ज P. (गम्)
अणुवज्जइ (गच्छति) ७. ६.
अणुवित्ति (अनुवृत्ति) ३ ८२.
अणुसासणिज्ज(अनुशासनीय)६.१
अणुहारिणी (अनुकारिणी)७. ९२
अणूण (अन्यून) ४ २५.
अणेग (अनेक) १ ४, ६. २२.
अणोरुम्मिअ (अनुद्वान=अशुष्क) ६. ८.
√अण्ह P. (भुज्)
अण्हए (भुङ्क्ते) ६. ७४.
अतत्थ (अत्रस्त) ३. ६८.
अतन्नअ (अनम्र) ८. ८२.
अतम (अतमस्) १. ५८.
अतव (अस्तव) ३. ९५.
अतिण्ह (अतीक्ष्ण) ३ ३७.
अतुट्टिअ (अत्रुडित) ६ ७७
अतुट्टिर (अच्छिद्गुर) ७ ६२.
अतुडिअ (अत्रुडित) ६. ७८.
अतुल (...) २. ५१.
अतूरन्त (अत्वरत्) ७ १६.
अतोडिअ (अत्रुडित) ६. ७८.

अन्न (अन्य) १ २४, २६, ६६, २. ४९, ३ ७१, ७४, ८६, ८८, ४. ११, १४, ५३, ५५, ५८, ६७, ६८, ७०, ७१, ६. २, ४७, ७ २५, ६८, ७०, ७२, ९९, ८ २५
अन्नत्तो (अन्यत) ३ ८१
अन्नत्थ (अन्यत्र) १ ४४, ३.८५
अन्नदो (अन्यत) ३ ८५
अन्नन्न (अन्योन्य) २ ६
अन्नह (अन्यथा) ८ ६०
अन्नहि (अन्यत्र) ३ ८५
अन्नाण (अज्ञान) ३ ३७
अन्नोन्न (न्योन्य) २. ६ ४५०. ५ ४०, ८१
अपज्जायाणिय(अपर्यालित)२ ६३
अपडिअ (अपतित) ७. ५७
अपम्मुक्क (अप्रमुक्त) ३ ४५
अपयट्टिर(अप्रैयिन्यकृन् अलम्बनकृन् वा) ६ ४३.
अपरिमुत्त (अपरिमुक्त) २ ८३.
अपरिहर (अपरिभर) ६. ४०.
अपलित्त (अप्रदीप्त) २. ४८.
अपलोट्टिअ (अप्रत्यागत) ७.१२.
अपल्हट (अपर्यस्त) ३ १५.
अपाय्य (अार्वन्) १ १४
अपाल्याइअ (अम्लान) ६. १२.
अपक्खलिद (अप्रस्खलित) ८ १
अपिअ (प्रिय) २. ६०
अपिद्धं (अपृष्ट) २ १२.
अपुप्फअग (पुनर्ज) २ ६५
अपुव्व (अपूर्व) ४ ५५ ७.१६.
अपुव्व (अपूर्व) ३ १७, ७ ०७
अपुसण (अमार्जन) ६. ६८.
अप्पणअ (आत्मीय) ८. ६७.
अप्पणय (आत्मीय) ३. ७८.
अप्पणा (आत्मीय) ८ ४५.
अप्पणो (स्वयम्) ४ १७.
√अप्पाह P. (सम्-दिश्)
अप्पाहामो (सदिशाम) ७ २३.
अप्पुल्ल (आत्मीय) ३. ८६.
अफरुस (अपरुष) २. ५३
अफिट्ट (अभ्रष्ट) ७ २०.
अफिडिअ ,, ७ २१.
अफुडिअ (अखण्डित) ७ ६३.
अफुसिअ (अप्रमित) ७ ४.
अबाहिर (अबहिस्) ३ ७३
अबीहिर (अभीत) ६ ३५
अब्भंसि (अभ्रंशित) ७ २१.
अब्भास (अभ्यास) २ ११
√अब्भिड P. (सम्-गम्)
अब्भिडइ (सगच्छते) ७. ११.
१ √अब्भुत्त P. (प्र-दीप्)
अब्भुत्तए (प्रदीप्यते) ६. १०३.
२ √अब्भुत्त P. (स्ना)
अब्भुत्तन्त (स्नात) ६ १०.
अभय (अभय=अभयकुमारमुनि) ७ ३८.
अभाविअ (अभय) ६. ७०.
अभत्त (अभक्त) ६. १०६.
अभमिअ (अभ्रान्त) ७. ५.
अभय (BK) १. ४५.
अभिपज्जालिअ (अभिपर्यालित) ३.३५
अभिसरण (BK) ५. १०१.

१ √अवसेह P (नश्)
अवसेहइ (नश्यति) ७. २२.
२ √अवसेह P. (गम्)
अवसेहन्ति (गच्छन्ति) ७ १.
अवस्स (अवश्य) ८. ५७.
१ √अवह P. (रच्)
अवहिअ (रचित) ६. ५९.
२ अवह (उभय) ३. ६९.
१ √अवहर P. (गम्)
अवहरिअ (गत) ७. १.
२ √अवहर P. (नश्)
अवहरइ (नश्यति) ७. २२
अवहरण (अपहरण) २. ४०
अवहाण (अवधान) ६. ४१.
√अवहाव P. (कृप्)
अवहावसु (कृपस्व) ६. १०२.
√अवहेड P. (मुच्)
अवहेडिअ (मुक्त्वा) ६. ५६.
अवाउल (अवातूल) १. ७४.
अवि (अपि) १.१७, २५, ३०,२
९०, ३. ७६; ४. २३, ५. ४,
३२, ३७, ६८; ६. ३५; ७.
२८, ३२, ५०, ७५, ८. ५६.
अविअट्टिअ (अविमर्दित)६.८८.
अविअड्ढ (अविदग्ध) ३. १२.
अविग्घ (अविघ्न) ३. ४०.
अविचल (SK.) ८. ७६.
अविरहि (अविरहिन्) ३. १५
अविराय (अविलीन) ६. ३८.
अविलुम्पिअ (अकाङ्क्षित)७. ३८.
अविलोट्टिअ (अविमर्दित) ६ ८८
अविसंवाइ (अविसंवादिनी) ६ ८०
अविसम (अविषम) २. ५७
अविसूरन्त (अखिद्यमान) ६. ९०
अविहीर (अप्रतीक्ष) ७ ३८.
अविहूण (अविहीन) १. ६६
अवीअ (अद्वितीय) २ ७३.
अवीय ,, १. ४.
√अवुक्क P. (वि ज्ञपय्)
अवुक्कन्त (विज्ञपयत्) ६. २६.
अवुड्ढ (अवृद्ध) ३ ४१.
अवेअण (अवेदन) २. २.
अवेमइअ (अमग्न) ६. ६८.
अवेलुणिज्ज (अरमणीय) ७ १४.
अवेहविर (अवघनाशील) ६. ५८.
अव्वाहय (अव्याहत) ७. ७९.
अव्वो Inter (सूचने) ४. १४,
(दुःखे) ४, १४, (सम्भाषणे) ४.
१४, (अपराधे आश्चर्ये च) ४.१४,
(भये) ४. १५, (आदरे) ४ १५,
(आनन्दे) ४ १५; (पश्चात्तापे)
४ १५, (खेदे विषादे च) ४ १५
१ √अस
अत्थि (अस्ति) १. २, ५, ६२.
अत्थि (अस्ति आसि अस्मि वा) १ ७३
अत्थि (स्म॰) ५. ७२.
अमि ४ ९०, ९३.
मि (अस्मि) ३. ७०,८१,८५,४.
११, १३, १६, १९, ५६, ५.
७२, ६ १, ३, ७१, ७.१०२.
म्हि (अस्मि) ५. ७२, ७. ५०.
म्ह (स्म) ५. ७२.
म्हो ,, ५ ७२.
आसि (आसीत्) १.२८,४०,४२,

णे (अस्माकम्) ५ ४१
णो ,, ५ ४१.
मज्भाण ,, ५ ४२
मज्झाण , ५. ४२
ममाण , ५ ४२
ममाण ,, ५ ४२
महाण ,, ५ ४२
महाण ,, ५ ४२.
अम्हम्मि (मयि) ५. ४३
मइ ,, ५ ४३
मइ ,, ८ ३८
मए ,, ५. ४३.
मज्झम्मि ,, ५ ४३.
ममम्मि ,, ५. ४३.
महम्मि ,, ५ ४३.
ममाइ ,, ५. ४३.
मि ,, ५ ४३
मे ,, ५ ४३
अम्हासु (अस्मासु) ५ ४४, ८ ४०
अम्हेसु ,, ५ ४४
मज्झेसु ,, ५ ४४
ममेसु ,, ५ ४४.
महेसु ,, ५ ४४.
अह (अथ) १ १, ३७, ४८, ७१, ८१, २. १०, २१, ३२, ६२, ८०, ८२, ३ २०, ८९ ९२, ३५, ५ ६, ३३ ८८ १०६ ६. २२, २३, ३०, ४०, ६२, १०४, ७ २७, ७१, ७०, ७६, ७७, ९१, ८ २०, ६४
अह S अदस्.

अहक्खाय (यथाख्यात) २,५९
अहज्जाय (यथाजात) २ ५९.
अहर (अधर) २, ४७, ७, १९
अहरिअ (अधरित) १ ४१, २. ५८, ३. ६०.
अहरेम P (पृ)
अहरेमिय (पूर्ण) ७ १५.
अहलिहा (अहरिद्रा) १. ५५.
अहवइ (अथवा) ८. ६४.
अहसिअव्व (अहसितव्य) ५ ८३.
अहह Inter (SK) ७. १६
अहि (SK) १. ६२, २ ४५, ४ ४५, ६०.
अहिअ (अधिक) २ ७५, ३ ३, ४ ४५, ७६
अहिअयर (अधिकतर) ५ १३.
अहिऊल P (दह्)
अहिऊलइ (दहति) ७. ४८
अहिणव (अभिनव) ५ २२
अहिण्णु (अभिज्ञ) १. ३५.
अहिन्द (अहीन्द्र) ६ १०४
१ √अहिपच्चुअ P (ग्रह्)
अहिपच्चुअन्ति (गृह्णन्ति) ७.४९.
२ √अहिपच्चुअ P. (आ-गम्)
अहिपच्चुइअ (आगत) ७ १०
अहिमज्जु (अभिमन्यु) ३. ३.
अहिमञ्जु ,, ३ ३.
अहिमन्नु ,, २. ५८, ३ ३
अहिलङ्घ P. (काङ्क्ष्)
अहिलङ्घए (काङ्क्षति) ७. १७
अहिलङ्घ P. (काङ्क्ष)
अहिलङ्घइ (काङ्क्षति) ७ १७

√आग्
अच्छइ (आग्ने) ७. ५५, ८. १९.
अच्छति ,, ८. १०
अच्छते ,, ८ १०.
अच्छउ (आग्रे) ८. ५६.
अच्छउ (आस्ताम्) ८. ६४.
अच्छइ (आध्वम्) ८. ४१.
अच्छइ ,, ८ १८, २१, ४१.
आसीण (आसीन) १. ७९, ६. ३७, ३८.
+समुपा. समुपासिअ (समुपास्य) २ ८३.
आस (अश्व) १. ३४, २. ९०.
√आसङ्ग P. (सभावय्)
आसङ्गिअ (सभावित) ६. २३.
आसण (आसन) १. ७९, २. ३२, ३. ७४, ५. २५, ८ १७.
आसत्ति (आसक्ति) ८. २१.
आसत्थाम (अश्वत्थामन्) १ ३१
आसय (आशय) २ ५२
आसय (SK) ३. ६४
आसार (SK) १. ५२, ७ ९२
आसीसय (आशिष्) १. ८५
√आह P. (काङ्क्ष्)
आहन्त (काङ्क्षन्) ७ ३६,
आहर (? ? ?) ८. ६९
१ आहरण (आभरण) १ ४३, २. ८, ३४, ४०, ६. ३४, ७०.
२ आहरण (SK) ५ ३५, ४३, ४४
√आहोड P. (तड्)
आहोडिअ (ताडित) ६ १८.

इ

१ √इ
एइ (एति) ४. १५, १८, ५ ६१.
एन्ति (यन्ति) १. ६९.
जन्ति ,, १. ७.
एसि (एषि) ३. ८५, ४. १६, ५१.
एसु (एहि) ४ ५१
एध (एत) ४. ८.
एन्त (आयन्) ७ ५४.
एन्ती (यन्ती) ४ ४४.
+उद् उइअ (उदित) ७. १०६
+उप. उवेन्ति (उपयन्ति) ४. ४.
२ इ (पादपूरणे) ४. २१
इअ (इति) १. २९, ४८, ६१, २ १७, २३, ५३, ३. ५६, ७२, ७५, ७६, ७७, ७८, ८७, ४. २, ८, १२, २१, ३३, ४१, ४५. ५१, ५२, ५३, ५४, ५५, ५८, ७ २, ४५, ४८, ७०, ७१, ७२, ७३, ८१, ८७, ८९, ९२, ९६, ९७, १०५, ६. ३, १०, ७. १, २३, ९२, १००, ८. ३६, ४०, ८३ इय २. ६२.
इअर (इतर) ५. ६०.
इअरहा (इतरथा) ४ १९.
इअ (एव) १ ७४.
इअ मण (एकमनस्) ८ २०.
इअसि (एकशः) ८. ७१.
इङ्गाल (अङ्गार) १. ३५.
इङ्गुअ (इङ्गुद) १. ६०.
इच्छिर (एषितृ) ७. ५४.
इन्दु (इन्दु) ५. ६९.

इट्ट (इष्ट) ३. ८.
इट्ठ ,, ५. १०३.
इड° (इडा) ८ २३.
इण परि (अनया रीत्या) ८. ४२.
इण्हि s एण्हि
इत्तहे (अत्र) ८. ७५
इत्ति (इति) ३. ७९, ८६.
इत्तिअ (एतावत्) ३ ७९
इत्थ s. एतद्.
इत्थं (SK.) ३. ८२.
इत्थी (स्त्री) २ ६६., ३ ६५.४ ५७, ६९, ७ ५, १५, २४, २६, २७

इदम्
अय (अयम्) ५ ७; ७ ९३.
इमो ,, २. २६, २७, ५ ६,
इमे ,, ४ ६१.
इमा (इयम्) १. ३०, ५. ९९.
इमिआ ,, ५. ७.
इमा (इमाः) ५. ६९.
इण (इदम्) ५ ११, ६. ३
इणमो ,, ५. ११.
इद ,, ५. ११
इमं ,, २. ७९, ३ ६१, ८०, ४. ३, १९, २२, २३, ७७, ५. २९, ३२, ३३, ८२, ८१; ६ ९८, ७ १००.
इनु ,, ८. २८
आयई (इमानि) ८. २९.
इमं (इमम्) ३. ७०; ४.१९, २०, ५४; ५. ६,९,११
णं ,, ५. ९,
इमे (इमान्) ५ ९, ४८.
णे ,, ५. ९.
इमिणा (अनेन) ५. ३.
इमेण ,, ५. ३, १०
णेण ,, ५ १०.
इमेहिं (एभिः) ५. १०.
एहिं ,, ५. ८.
णेहिं ,, ५. १०.
इमाइ (अनया) ४. ५४.
इमाए ,, ३. ६७, ४ ४७.
इमीए ,, ४. ४७.
आहिं (आभि) ५. ८.
इमाहि ,, ५. ६.
अस्स (अस्य) ५. ८.
आयहो ,, ८. २९.
इमस्स ,, ५. ८, १४, ६१.
से ,, ५. १२, १३.
इमाण (एषाम्) ५. १४.
सिं ,, ५. १२.
इमाइ (अस्याः) ४. १३.
सिं (आसाम्) ५ १३.
आस्सि (अस्मिन्) ५. ७.
इमम्मि ,, ४. १२, ५.९.
इमस्सि ,, ४. ७०, ५. ७.
एसु (एषु) ५ ८
इदो (इत) ५ ६६, ७२, ७५
इह १. ५.२ २९, ३१, ५५, ३ ६३, ४ १,८,५४,५९,६१, ६३. ५ ९,२३,५४, ५५, ५८,६२,६८,६७,६८, ६९, ८४,७. ९,१००; ८. ३४.
इह (इह) १. ६९; २. १७.

+प्र पकुणन्ती(प्रकुर्वती) ७ ८७
कुतित्थि (कुतीर्थिन्) ७ ३९
कुतित्थिअ(कुतीर्थिक)७ ४२, ८ १४
कुतुम्ब (कुटुम्ब) ८. ७.
कुदिट्ठि (कुदृष्टि) २. ५९.
कुन्तल (SK) ४ ६८.
कुन्द (SK) ५. ६७, ७७, ८१, ८७.

√कुप

कुप्प (कुप्य) ३. ७५, ७९.
कुविअ (कुपित) ७. २७.

कुपह (कुपथ) ७. ६२.
कुबोह (कुबोध) ७ ७८.
कुमर (कुमार) २ ३९, ६. ३९
कुमरवाल (कुमारपाल) १ २८.
कुमुअ (कुमुद) ५. ६४, ६. १०, १३.
कुमुइणी (कुमुदिनी) ५. १०६.
कुम्पल (कुड्मल) ३. १७, ४३.
१ कुम्भ (SK=गण्डस्थल) २. ७७, ३६.
२ कुम्भ (SK=पात्र) ६. १४.
कुम्म (कूर्म) ६. ८०. १००.
कुरल (SK) ५. ९३.
कुरवय (कुरबक) ३. ३०, ६०.
कुरु (SK) ४. ६०.
कुहर (SK) ५. ४७.
कुल (SK) १. ८७, २. ३, ७३, ३. ४५, ५९, ६८, ५. १९, ७६, ६. ८, १५, ४५, ५६, ७८, ९०; ७. ४१, ७३.
कुलडा (कुलटा) ६. ९.
कुल्ल° (कुल्या) ४. ४१.
कुल्ला " १. ४६.
कुसल (कुशल) १. ७२, ४. ८; ७. १३, ३३.
कुसुम (SK) १. २२, ५७, ७६, ८८, २. ८, २८, ४१, ५५, ५६, ७९, ८१, ८५, ३. ५, २९, ४४, ४५, ४७, ४९, ५४, ५९, ६३, ७०, ७१, ४. ३७, ६८, ५. १४, १५, २१, ३७, ४३, ४४, ५२, ७३, ८२, ८६; ६. १२, ८१.
कुसुम-ज्झअ (कुसुमध्वज) ३. ४.
कुसुम-धणु (कुसुमधन्वन्) १. ११.
कुसुम-सर (कुसुमशर) ३. ३.
°कुसुमोट्ठी (°कुसुमोष्ठी) ४. २०.

√कूज्

कूजिअ (कूजित) ३. २७.

√कूर्पास

कुप्पिसन्त (कूर्पासवदाचरत्) १. ५०

कूव (कूप) ४. २९.

√कृ

करइ (करोति) ८. ६४, ६५, ६६, ७५.
करेइ ,, १. ४१, ८ ६२.
करहिं (कुर्वन्ति) ८. ४०
करसि (करोषि) ३. ५६, ८. ४१.
करेसि ,, ८. ७०.
करउ (करोमि) ८. ५६.
कालिमो (कुर्म.) ८. ५.

करेप्पि (कृत्वा) ८. ७७.
करेप्पिणु ,, ८. ७७.
करेवि ,, ८ ७७.
करेविणु ,, ८. ७७.
+अनु. अणुकाही (अन्वकार्षीत्) २. २०.
+दुर्. दुक्कय (दुष्कृत) ८. ६३.
कृव° (कृपा) ८. ६६.
कृवा ,, ८. ८२.
कृवालु (कृपालु) ८. ८२.
√ कृष्
कड्ढउं (कर्षामि) ८. ४१.
कड्ढिज्जइ (कृष्यते) ८. २२.
कड्ढिअ (कृष्ट) ४. ५२.
करिसिअ ,, ७. ३२.
√कॄ
+उद्. उक्किण्ण (उत्कीर्ण) ८. ८१.
केअई (केतकी) ५. ११, २६.
केंसुअ (किंशुक) १. ५७.
केढव (कैटभ) २ ३६.
केढव-रिउ (कैटभरिपु) २. ५७.
केत्तिअ (कियन्मात्र) ३. ८२.
केत्तिला (कियती) ३ ८२.
केत्तुल (कियत्) ८. ५५, ७५.
केत्थु (कुत्र) ८. १५, ५५
केद्दह (कियत्) ३. ८२.
केरिस (कीदृश) १. ६७.
केल (कदल) २. १२.
√ केलाय P (समा-रच्)
केलाइअ (समारचित) ६. ६०.
केलास (कैलास) २. ४.
१ केलि (कदली) २. ७५.
२ केलि (SK=क्रीडा) ३. ७१; ४. ४१, ७४; ५. ४.
केवँ (कथम) ८. ५०.
केवडअ (कियत्) ८. ५६.
केस (केश) १. ५१; ५. ३३.
केसर (SK) २. १.
केहअ (कीदृक्) ८. ५१.
केहिं (तादर्थ्ये) ८. ७०.
√ कोआस P (वि-कस्)
कोआसइ (विकसति) ५. ११.
कोआसिअ (विकसित) ७. ४१.
कोउहल्ल (कुतूहल) २. १७; ३. ३६.
कोउहल्ली (कुतूहलिन्) १. ७२.
कोऊहल (कुतूहल) १. ७२.
√ कोक्क P (व्या-हृ)
कोक्कन्त (व्याहरत्) ६. ४८.
कोच्छेअय (कौक्षेयक) २. १०.
कोञ्चरिउ (कौञ्चरिपु) २. ९.
कोडि (कोटि) ७. ७१.
√ कोट्टुम P (रम्)
कोट्टुमिअ (कुट्टमित) ७. १३.
कोप्परय (कूर्पर) १. ७६.
कोमल (SK) २. ७५.
कोल (SK) ६. १००.
कोल्ला (कुल्या) ३. ४६.
कोस (कोश) ६. ३३.
१ कोसल (SK=देशविशेष) ४. ६५
२ कोसल (कौशल) ३. २६.
कोसल्ल (कौशल्य) ७. १९.
कोह (क्रोध) २. ४८; ६. ५७, ८. ७७.
कोहण्डी (कूष्माण्डी) १. ७६; ३. २९.

कोहल (कुतूहल) २. १७.
कोहलि॰ (कूष्माण्डी) ३. २९; ५. १०.
°क्खण s. खण.
°क्खन्द s. खन्द.
°क्खम (क्षम) २. १८.
°क्खीर (क्षीर) ७. ८०.
√क्रम्
+आ. अक्कमिअ (आक्रान्त) ७. २.
–अप्फुण्ण ,, ७. ९१.
+ व्युद्. वोकन्त (व्युत्क्रान्त) १. ७१.
√क्री
+वि. विक्केन्त (विक्रीणत्)६. ३५.
√क्रीड्
कीलन्त (क्रीडत्) ४. ६३.
√कुध्
कुज्झइ (कुध्यति) ७. ५६.
कुज्झन्त (कुध्यत्) ६. ९१.
√क्लम्
किलन्त (क्लान्त) १. ९; ३. ५०.
√क्लृप्
किलित्त (क्लृप्त) २. १.
√क्वथ
कढिअ (क्वथित) ७. ५८.
√क्षिप्
खिवन्ति (क्षिपन्ति) १. ६४; ४. ६७.
खित्त (क्षिप्त) ३. ५८, ६४.
खिविआ (क्षिप्ता) ६. ९७.
छूढ (क्षिप्त) १. ८; ३. ६४; ८. १८.
+आ. अक्खिवसि (आक्षिपसि) ६. ९९
√क्षुभ्
+वि. विच्छुहिरे विक्षुभ्यन्ति) ५. ६७.

ख

ख (SK.) २. ८०; ४. ४६; ५. ५१, ७५; ६. १६, २१, २३.
खअ (क्षय) ८. ५३.
खइर (खादिर) २. १६.
√खउर P. (क्षुभ्)
खउरइ (क्षुभ्यति) ६. १०४.
खग्ग (खड्ग) ६. ५०.
खग्गि (खड्गिन्) १. ८१; ३. ३३.
√खच्
खइअ (खचित) २. ३४.
खचिअ ,, ६. ५४.
खसिअ ,, २. ३४.
खज्जूर (खर्जूर) ४. २३.
खञ्जण (खञ्जन) ५. ४७.
खट्टङ्ग (खट्वाङ्ग) २. ३५.
खड (तृण) ७. ८०.
√खड्ड P. (मृद्)
खड्डिअ (मृदित) ६. ८६.
१खण (क्षण=उत्सव) ४. ७८
२खण (क्षण=कालविशेष) ३. २४; ५. ८८.
°क्खण १. ८३.
खणि-खणि (क्षणे क्षणे) ८. ७३.
√खण्ड्
खण्डिअ (खण्डित) १. ३८; २. ४४.
खण्ड (SK.)२. ६६.

गइन्द (गजेन्द्र) ६. ६८.
गउअ (गवय) १. ३८.
गउअपुच्छ (गोपुच्छ=शरविशेष) २. ९.
गउड (गौड) ६. ७८.
गउरव (गौरव) २. ११.
गउरी (गौरी=स्त्रीविशेष) ५. ८०.
गग्गर (गद्गद) २. ४८.
१ गङ्गा (स्त्रीविशेष) ५. ८०.
२ गङ्गा (SK) २. ३०; ८. १५.
गज्जि (गर्जि=गृहीत) २. २३.
गड्ड (गर्त) ३. ९.
गड्डह-वाहण (गर्दभवाहन=रावण) ३. १०.
√गढ P. (घट्)
गढिअ (घटित) ६. ७५.
गढा (दुर्ग) ६. ५०.
√ गण्
गणइ (गणयति) ८. ७५.
१ गण (SK=नन्दिप्रमृति) २ ७६, ६. ५२.
२ गण (SK=समुदाय) ५ ५८; ७. ४८, ६९; ८. २१.
√गण्ठ P. (ग्रन्थ्)
गण्ठिअ (ग्रथित) ६. ८१.
गण्ड (SK) २. २९.
गण्डूस (गण्डूष) ३. ६४.४.४६.
गन्ध (SK) २. ४५, ८४; ३ ४१, ५५, ९०; ४. २८; ५. १, ३, १३, ६१, ८३.
गन्धवह (SK.) ५. ७७.
गन्धव्व (गन्धर्व) २. ७६.
गंभिर (गम्भीर) ८. १३.
गब्भिणय (गर्भित) २. ४०.
√गम्
गच्छइ (गच्छति) ८. १९.
गच्छ (गमिष्यामि) ५. ९४.
गच्छिस्सं " ५. ९५.
गमिही (अगमत्) ३. ५०.
गम्मइ (गमयति) ८. ६५.
गअ (गत) १. २२, ९०; २. ८३; ३. १, ५०; ४. २५, ३०, ८. ४०.
गय " १. ३०, ५१; २. २२; ३. ४, ४१; ५. १९; ६. ९; ७. ३; ८. ६६.
गइ (गता) ८. ८३
गअन्त (गच्छत्) ८. ३.
गन्तु (गन्त्वा) ४. ८.
गच्छिय " ७. ९८.
गड्डय " ७. ९२.
गन्तून " ८. ७.
गमेप्पि " ८. ८०.
गमेप्पिणु " ८. ८०.
गम्पि " ८. ८०.
गम्पिणु " ८. ८०.
+अनु. अणुगच्छइ (अनुगच्छति) ७. ५५.
–अणुगमिअ (अनुगत) २. ७२.
–अणुगम्ममाण (अनुगम्यमान) ७. ८५.
+अभ्या. अब्भागच्छइ (अभ्यागच्छति) ७. ११.
+अव. अवगअ (अवगत) २. १९.
–अवगम्मन्ती(अवगम्यमाना) ७. ८४.

+आ.आअ (आगत) २. ६३, ७३; ४. ११; ६. १.
-आगअ " १. ८४; २. ७५.
-आगय " १. ४८, ५३.
-आगमिअ (आगमित) २. २३.
-आगच्छन्ती ७. ११.
+उद्. उग्गय (उद्गत) १. ७८ ३ ४२.
+ प्रत्या पच्चागच्छइ (प्रत्यागच्छति) ७ १२.
+वि. विगय (विगत) १.५७; ३. २०; ५. ६०.
+सम्. सगय (सगत) ७. ११.
गमण (गमन) १. ७९; २. ८४; ५. ८७; ६. ७८.
√गमेस P. (गवेष्)
गमेसन्ति (गवेषयन्ति) ७. ३३.
गम्मीर (SK.) ६. ३०.
गय s. गअ.
गयण (गगन) १. ५२, ६२. ३. ५२; ६. १४, २८; ८. २४.
गय-वर (गजवर) २. २६.
गयसुकुमाल (गजसुकुमार) ७. ३६
गरुअ (गुरुक) १. ६५; ६. १०६
गरुवी (गुर्वी) ३. ५८.
√गर्ज्
गज्जन्त (गर्जत्) ६. ६२.
√गर्दभ्
गड्डिअ (गर्दभवदाचरत्) ३ १०.
√गल्ह
गल्हिअ (गलित) ४. ४१.
+वि. विअलइ (विगलति) ७. १८.
√गल P. (सम्-घट्)
सगलिअ (सघट्ट) ६. ७५.
√गलत्थ P. (क्षिप्)
गलत्थिअ (क्षिप्त) ६. ६६.
गलोइ° (गुडूची) १. ७७.
√गवेष
गवेसिअ (गवेषित) ७. ३४.
गव्व (गर्व) ३. ८४; ६. ७७
गव्विर (गर्विन्) ३. ८४.
गह (ग्रह) १. ८१; ७. ३.
गहण (गहन) ६. ८७; ८. ३१, ३८, ६१, ६९.
गह वइ (गृहपति) ३. ७४.
गाअक्ख (गवाक्ष=द्वार) २. ९
गाई (गो) ७. ८०.
गाण (गान) २. ७२.
गाम (ग्राम) ४. २४.
गामणि (ग्रामणी) ४. ५४.
गामिल्ली (ग्राम्या) ३. ८६.
गाय (गायक) ५. ६१.
गायणी (गायनी) २. ७१.
गारव (गौरव) २. ११.
गावी (गौः) ५. ६२.
√गाह्
+अव. ओगाहिअ (अवगाहित) ७. ४७
गिज्झ s. गेज्झ
गिम्ह (ग्रीष्म) १. ६०; ३. ६०; ४. १, २, ३, ५, ७, २१, ७८; ८. १.

गेण्ह ४ ग्रह्
गेन्दुअ (कन्दुक) २ २९
गेज्झ (ग्राह्य) ३ ६२
गेह (SK) ८. ६४
गेहिणी (गेहिनी) ७ ८
√गै
गाअइ (गायति) ४ ७
गाइ ,, ५ २
गायन्ति ४. ७२, ५. २, ६९
गायामो (गायाम) ५. ७२.
गीअ (गीत) १ ३७, ८६, २ ६७, ७३, ७४, ७६, ३ ७०, ५. ७५, ९४.
गायन्त (गायत्) ६. ६.
गन्ती (गायन्ती) ५ ७१
गाउ (गातुम्) २. ७०.
+सम्. सगीय (सगीत) २. ६६.
गोअम (गौतम) ७. ३७
गोअर (गोचर) ५. ८७.
गोट्ठी (गोष्ठी) ५. १०३
गोण (गौ) ३. ९०.
गोर (गौर) १. १३, २. २६, ६३.
१ गोरी (गौरी=गौरवर्णा) १. ७५ २. ७१, ३. ६१, ४. ५०
२ गोरी (गौरी=पार्वती) ४. ५६.
गोल्ह (बिम्बीफल) १. १५
गोव (गोप) ५. ७५, ७८
गोवाल गुज्जरी (गोपालगुर्जरी)० ०१.
गोविआ (गोपिका) ५ ५१, ७२.
गोवी (गोपी) ५ ६९, ७५, ७८.
°ग्गहण (ग्रहण) १. ४१.

√ग्रस्
गसिअ (ग्रस्त) ७. ४६.
√ग्रह्
गृण्हइ (गृह्णाति) ८ ४४.
गिण्हसु (गृहाण) ३. ६७, ४ १०.
गिण्हेइ (गृह्णीत) ५. ४०.
गेण्हीअ (अग्रहीत्) २. ४.
घेप्पति (गृह्यते) ८. ११.
गहिअ (गृहीत) १. ७६, ३ ११, ७७, ८८, ५. ८१, ७. ४१.
गहिय ,, १. ६५
गिण्हन्त (गृह्णत्) ६ ८२, ७ ४८.
गिण्हणिज्ज (ग्रहणीय) ७. ९०
घिप्पन्ती (गृह्यमाणा) ७ ९०.
घेत्तु (ग्रहीतुम्) ७ ५०
गिण्हिउ (गृहीत्वा) २. ७१
घित्तूण ,, ७. ४९
गेण्हिअ ,, ७ ५०.
गिण्हिअ ,, ८. ४५

घ

घइं (पादपूरणे) ८. ६९
घट्ठल (मोह) ८. १८.
√घट्
घडिअ (घटित) २. १२, ६. ११, ७५.
घडन्त (घटमान) ५ ५८
+उद् उग्घाडिअ (उद्घटित) ६ ३१.
घट्टंसुअ (घर्मांशुक) ५. ५०.

१०२, ६. १, ४८, ६३, ७४, ९६, ७. १८, ३१, ४४, ५०, ६२, ८. ७६, ८३. य १ २५, २९, ३४, ३९, ४१, ७५, ९०, २ २४, ३५, ५८, ३ ५७, ७७, ८२, ८६, ४. २४, ६०, ६२ ७०, ७२, ७४, ५ ५, ८, १०, १३, १४, २५, २७, २८, ३०, ३१, ३६, ३८, ४२, ४४, ४६, ४७, ५८, ६९, ८०, ८५, ९२, १००, ६ ९, ५०, ५२, ६९, ९६, १०२, ७ २९, ५८, ८. ५०

चअ (चय) ६. ९३

चइत्त (चैत्य) २ ८७

चउ-कट्ठ (चतु काष्ठ) ३ ४०

चउग्गुणअ (चतुर्गुण) २. १५

चउट्ठ (चतुर्थ) ३ ७

चउत्थ ,, ३. ७.

चउत्थअ,, २ १५.

चउद्दहय (चतुर्दशक) २ १५.

चउ-धार (चतुर्द्वार) १. ५३.

चउ वीस (चतुर्विंशति) ५ ६२.

चउव्वार (चतुर्वार) २. १६.

चओर (चकोर) ६. ८, २१.

चदुम्म (कुमुद) १ २०.

चकिद (चकित) ७ १०२

१ चक्क (चक्र=रथाङ्ग) ६ ६४.

२ चक्क (चक्र=आयुधविशेष) २.१६.

३ चक्क (चक्र=चक्रवाक)६.४,५,२१.

४ चक्क (चक्र=समूह) ६ ८९.

√चक्कम्म P (भ्रम)

चक्कम्मविअ (भ्रमित) ७. १

चक्कवट्टि (चक्रवर्तिन्) २. १७

√चक्ष्

+आ. अक्खहु (आचक्ष्महे) ८ ४२, ५७.

-आचस्कन्त (आचक्षाण) ८ ४.

चङ्किम (SK=प्रधानत्व) ४ ३९

चच्चर (चत्वर) २. ८७.

√चच्छ P (तक्ष्)

चच्छिअ (तष्ट) ७. ३९.

√चज्ज P (दृश्)

चज्जइ (पश्यति) ७. २५

चञ्चल (SK) ८. ६२.

√चड् P (आ रुह्)

चडइ (आरोहति) ७ ४७

चडिअ (आरूढ) ६. २१. ४८

चडिऊण (आरुह्य) ६. ४९

चडेविणु ,, ८. २०.

चडय (चटक) ५ ५३

१ √चड्ड P (मृद्)

चड्डिय (मृदित) ६. ८६

२ √चड्ड P (पिष्)

चड्डिअ (पिष्ट) ७. २९.

चड्डण (भोजन) ६ ७३.

चणअ (चणक) ५. ७०.

चण्ड (SK) १. ३८.

चण्डार (भाण्डागार) ६ २५

चतुर्

चउरो (चत्वार) ५. ४८

चत्तारि ,, ५. ४८,८.११

चत्तारो ,, ५. ४८.

चउहि (चतुर्भिः) ४. ३१.

चऊहि ,, ४. ३१

-उचिणइ (उचिनुत) ५ ८१.
-उचिणिअ (उचित) ३ ५५
-उचिणिअ (उचित्य) ४ ३७
+नि णिचिअ (निचित) १ २
+समुद् समुचिणमु (समुचिनु) ३ ६४
चिअ(एव) १ ७७, ३ ८६, ८७, ५ ५७, ६९ चिय ७ ६७
चिअ ३ ३, ४ ६, १७, ७८ ६ ९८, ७ ६, ३४
चिउअ (चिबुक) २ ३७
चिक्किण (चिक्कण) १ ६५
√चिञ्च P (मण्ड्)
चिञ्चिअ (मण्डित) ६ ७६
√चिञ्चअ° (मण्ड्)
चिञ्चअिअ (मण्डित) ६ ७६
चिञ्चणिअ° (चिञ्चा) ५ १४
चिञ्चिल्ल P (मण्ड्)
चिञ्चिल्लिय (मण्डित) ६ ७७
√चिट्ठ P (स्था)
चिट्ठमु (तिष्ठ) ४ १०
चिट्ठन्त (तिष्ठत्) ६ ११
चिण्ह (चिह्न) ३ १६
चित्त (SK) ४ ६९, ५ १०३, ७ ५ ८ २१, ५८, ७९;
√चिन्त
चिन्तइ (चिन्तयति) ८ ३०
चिन्तेमि (चिन्तयामि) ८ ३४
चिन्त (चिन्तय) ७ १००
चिन्तसु ' ८. ३१
चिन्तन्न (चिन्तयत्) ५ ८९.
चिन्तन्ती (चिन्तयन्ती) ५ ९७
चिन्ता (SK) १ ५६, २ ८१, ७ १.
चिन्तेतव्व (चिन्तयितव्य) ८ ६
चिन्घ (चिह्न) ५. ६६
चिवुअ (चिबुक) २. ९
चिय s चिअ.
चिर (SK) ४ ३४
चिरस्स (चिरस्य) ५ ६०
चिराउ (चिरात्) ६ ३
चिलाअ (किरात) २ २९
√चिष्ठ P (स्था)
चिष्ठदि (तिष्ठति) ८. ४
चिहुर (चिकुर) २ ३०
चीरी (SK) ४ ७, ८.
चुक्क P (भ्रंश्)
चुक्कसि (भ्रश्यसि) ७ २०
चुड्ड (चण्ड) १. ३८.
चुन्न (चूर्ण) ३. १६.
√चुम्ब्
चुम्बिअ (चुम्बित्वा) ३ ७४
चुम्बणअ (चुम्बन) ३. ८.
चुलुक (चौलुक्य) १. २२.
चुलुग ,, २ ९१
चुलुचुल P. (स्पन्द्)
चुलुचुलमाण (स्पन्दमान) ६.८७
चूअ (चूत) ३. २, ५, ५० चुय ३. ८.
चेअ (अवधारणे) ४. ५, १७
चेइअ (चैत्य) ३. ५३.
चेदि (SK) ४. ६२.
चेसटा (चेष्टा) ८. ७.
चोग्गुणअ (चतुर्गुण) २ १५
चौत्थ (चतुर्थ) २. १५.

छुह° (सुधा=अमृत) ६. १९.
छुह° (सुधा=मषील) २. ७०.
छुहा (क्षुधा) १. ९
छूढ ९ क्षिप
१ छेत्त (क्षेत्र=भूमि) ६ ६०.
२ छेत्त (क्षेत्र=शरीर) २. ८९
√छोल्ल P (तक्ष्)
छोल्लहु (तक्ष्णुत) ८ ४५

ज

ज (यत्)
जो (य)१.२९, ३१, ३३, ३९, ४१ ४४, २. ७५, ३ ५०, ४. ७, ७ ६, ११, १९, २६, ३७, ४३, ५५, ६२, ६६, ६७, ७०, ८. २३, २६, ४४, ५७, ५८, ६५, ६६
जु ,, ८. ६४ ६५.
जे (ये)२. ५६, ६० ७ १०, २४, ५०, ५४, ८ ७३.
जि ,, ८. ६८
जा (या) ४ ६, ४९, ७३ ७ ८३.
जाओ (या) ४ ४८.
जीओ ,, ४ ४८
ज (यत्) १ २३, ४ १६, ०१, ५१, ७३ ७ २५ ८ ३०, ८०
जु ,, ८. ०८.
ध्रु ,, ८. ९७.
जाई (यानि) ५. ६६
० (यम्) ७ ४, ०४.
ज (यत्) ७ ५१, ६०.
ज (याम्) ४. ४९.
जिणा (येन) ५ ४
जेण ,, १. ४७, २ ५८, ५ ३, ७. ३९, ७२, ७७, ८०, ८१, १०२.
जेहि (ये)३ ३४, ७ ८२, ८८.
जेहिं ,, ७ ५९, ६४, ८९
जीए (यया) ५ ७६.
जम्हा (यस्मात्) ५ १.
जहा ,, ८. २६.
जाओ ,, ५ १
जस्स (यस्य) १. ५, ३०, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६. ३७, ३८, ४०, ४१, ४३, ४५, ४६, २ २४, २८, ४. ७४, ७. ३३, ८. १३
जसु , ८ ५०, ५६, ६५, ६९, ७१.
जास ,, ४. ७४.
जासु ,, ८.२७, ४३, ७४
जाण (येषाम्)१. २४, ७ ५२, ५६, ५८
जाह ,, ८. ५
जिस्सा (यस्या)४ ७४
जीए ,, ४. ७५.
जीसे ,, ४ ७५
जहे ,, ८ २७
जाण (यासाम्)४ ४८, ५७
जम्मि (यस्मिन) ५ ६०
जंसि ,, १ ३, ४, ६१ १६, १७, १९, २०, २५

जहिं (यस्मिन्) ८. २५,२६.
जइआ (यस्मिन् काले) ४. ७८.
जाला „ ४. ७७.
जाहे „ ४. ७७.
जेसु (येषु) ७. ६१.
जीए (यस्याम्) ४. ६९.
जाहिं „ ४. ६९.
जअ (जय) ८. ७६.
√जअड P. (त्वर्)
जअडावन्ति (त्वरयन्ति) ७.१६.
जआ (जया=स्त्रीविशेष) ५. ८१.
१ जइ (जयिन्) ६. ३८.
२ जइ (यदि) १. ३०, ४५; २. २४, ७९; ४. ३३; ५. ३८, ६५, ८५, १०१, १०५, ६. १०४, १०६; ८. १५, २०, ३६, ६१, ६३, ६७, ७५, ७६, ७८, ८२.
जइमा (जइ इमा=यदि इयम्) १. ३०.
जइसअ (यादृक्) ८. ५१.
जउँण° (यमुना) २. २५.
जउँणा „ ६. ८९.
जओ (यतः) ४. ३६.
जंपण (जल्पन) १. १२.
जक्ख (यक्ष) ४. ४५.
जग (जगत्) २.२३. ५४, ३. ११, ४. ५६; ६. २०; ७. ४, ५४, ६९. जय ७ ८७, ९६.
√जग्ग P (जागृ)
जग्गिअ (जागरित) ६. ५०.
जङ्गल-वइ (जङ्गलपति) ६ १४.
जढर (जठर) २. ३७.

जण (जन) १. २, ९, १०, १३, १४, १८, २०, २७; २. ४१, ४३, ४७, ७७, ८६; ३. ४८, ५९; ४. ७, ३०, ४९, ६८; ५. ७१, १०१; ६. ९, १५, २३, ३३, ३७, १०६, १०७; ७. २५, ६६; ८. २०, ३७, ५९.
जणइ (जनिका) ३. ६५.
जणण (जनन) ६. ३०.
जणणी (जननी) २. ६९; ४. ४.
जणय (जनक) ३. ३.
जणि (इवार्थे) ८. ८१.
जणु „ ८. ८१.
जण्हवि° (जाह्नवी) ३. ३१; ८. ८०.
जत्तु (यत्र) ८. ५२.
जत्थ (यत्र) १. ७, ८, १०, ११, १२, १३, १४, १५, १८, २१, २२, २४, २६, २७, ४४.
जदु (यदु) ४. ६२.
√जन्
जणिअ (जनित) ४. ५७.
जणिद „ ३. ४८.
जन (SK) ८. ९.
जन्त-हर (यन्त्रगृहम्) ४. ७७.
जम (यम) ४. ?.
जमुण (यमुना) ८. ८०.
√जम्प P. (कथ्)
जम्पन्ति (कथयन्ति) १.४५, ९२.
जम्पसु (कथय) ६. १.
जम्पदु (कथयतु) ८. ३६.
जम्पिऊण (कथयित्वा) ३. ७७.

जम्बु° (जम्बू) ७ २, ८, ३६
जम्बू मुणि (जम्बूमुनि) ७ ४०
√जम्भा P (जृम्भ्)
जम्भायन्त (जृम्भमाण) ६ १०७
१ √जम्म (जन्)
जम्मन्त (जायमान) ६ ९२
२ जम्म (जन्मन्) १ २ ५६, ८ १९, २४, ६६
जम्मण ,, ८ ५०
जम्मओ (जन्मत) ७ ३८
१ जय s जग
२ जय (sk) ३ १, ११, २३, ४ ३५, ७ ७६, ६ ५८, ५९, ८८
१ जर (ज्वर) २ ८५
२ जर (जरत्) ३ ६६
जर° (जरा) ७ ४२ ८ २४.
जरई (जरता) १ ८७
जरढ (जरठ) १ ६३
जल (sk) २ ३, १५, ८१, ५४, ८६, ८९, ३ ३१, ६१; ४ २६, २८, २९, ३०, ३३, ४, ३५, ३६, ३८, ३९, ४१, ४०, ४३, ४४, ४८, ५०, ५१, ५२, ६०, ६४, ६६, ६७, ६८, ७०, ७६, ७७, ७८ ५ १९, ३१, २, ६४; ६ ९, ११, १२, ४९, ६२, ७ २, ६०; ८ ८०
जलन्धेत्ति (sk) ८ ८१
जल पन्त (जलदन्त) ४ ७६
जलण (ज्वलन) २ १९
जलधर (जलधर) २ १४
जलयावत्त (sk) ५ ३०
जलहि (जलधि) ६ ८१, ७ ८६
१ √जव (यापय्)
जविअ (यापित) ६ २८
२ जव (sk) ४. २६.
३ जव (यव) ५ ३९, ७५.
जव° (जपा) ३ ५३
जवण (जवन) ६ ७४
जवा (जपा) ३ ७०, ४ ६
जउँण (यमुना) ८ १५.
जस (यशस्) १ ८२, ३१, ३७, ४१, ५०, २ ८०, ६ २०, ३७, ७१, ७९, ८१, ८५, ९४, ९५, ७ ३८, ७३
जह (यथा) १ ४६, ५२, २ ३७, ७४, ५ ८६, ६ ९७.
जहण (जघन) २ ३१, ३. ६२, ७८
जहा (यथा) १ ९, २९, ६. ४१, ७ ४८
जहिट्ठिल (युधिष्ठिर) १. ६४
जहुट्ठिल ,, १. ६३.
१ √जा P. (जन्)
जाअ (जात) ३ ५, ४४, ८०; ४ ७८
जाय ,, १. ३४, २ ३ ३ ४६, ४८, ४. ३६, ३८.
जायन्त (जायमान) ६. ९२
२ जा (यावत्) २. ७८, ७ ७१
१ जाइ (जाति=पुष्पविशेष) १. २१
२ जाइ (जाति=जात) ७. २६
जाउ (यावत्) ८. ५१.
जागर (sk) ६ ५०
√जाण P (ज्ञा)
जाणइ (जानाति) ८. २१.

+उद्. उज्जीविअ (उज्जीवित) ३. १२.
जीव (SK) २. ८३, ७. ३८; ८. ९, ३३, ६४, ७०, ७५.
जीवाउ (जीवातु) २. ८३, ३. १६.
जीवियडउ (जीवितक) ८. ७२.
√जीह P. (लस्ज्)
जीहाविअ (लज्जित) ६ ६५
जीहा (जिह्वा) ३ ७१
जुअ (युवन्) ४. ६६, ७०, ७१. जुव ३. २, ३८, ४८, ६६, ५ ७८.
जुअइ (युवति) ४ ७०, ७१, ७३, ७५. जुवइ १ २, ७८, ३ ५३, ६०; ४ ७४; ७ ६, १२, २२
जुआण (युवन्) ३. १८; ४. ७३, ६ ३८, जुवाणय ३. ५२.
जुग (युग) २ १७.
√जुगुप्स
जुगुच्छिअ (जुगुप्सित) ६ ४.
जुग्ग (योग्य) २ ८५; ३ ४४, ४६, ६८; ४. ११.
जुग्गाय (युग्म) ३. २०.
√जुञ्ज P. (युज्)
जुञ्जसि (युनक्षि) ६. ७०
जुज्झ (युद्ध) ६. ५३
√जुञ्ज P. (युज्)
जुञ्जसि (युनक्षि) ६ ७२
+प्र पजुञ्जसु (प्रयुङ्क्ष्व) ८ ७९
जुण्हा (ज्योत्स्ना) ३ ३१, ५२; ६ ७, ११, ३१.
जुत्तं णिमं (युक्तमिदम्) ७.१००
जुद्ध (युद्ध) ६ ४५
√जुप्प P (युज्)
जुप्पसि (युनक्षि) ६. ७२.
जुम्म (युग्म) ३ २०
जुव s जुअ
जुवइ s जुअइ.
जुवाणय s जुआण.
१ √जूर P (खिद्)
जूर (खिद्यस्व) २. ८०.
२ √जूर P. (क्रुध्)
जूराविअ (क्रोधित) ६. ९१.
जूरवण (वञ्चक) ६ ५८.
जूहि° (यूथी) ५ ३४.
जूहिआ (यूथिका) ५. १७.
जूही (यूथी) ५ १०, १६.
√जृम्भ्
+वि विअम्भन्ति (विजृम्भन्ते) १ ५८
-विअम्भिअ (विजृम्भित) ६. १०७
√जॄ
जिण्ण (जीर्ण) १. ६४.
जुण्ण ,, ५. ४७; ६ १००.
जीरन्त (जीर्यमाण) ७. ८७.
जे (पादपूरणे) ४ २१
जेण (लक्षणे) ४ ५.
जेत्तिअ (यावत्) ३. ८१
जेत्तिल ,, ३ ८१.
जेत्तुलु ,, ८ ५५
जेत्थु (यत्र) ८ ७२
जेद्दह (यावत्) ३ ८१
√जेम P (भुज्)
जेमइ (भुङ्क्ते) ६. ७३.

१ √णिव्वर P (दु खे कथ्)
णिव्वराही (दु ख कथयामास) ६ ४

[२ √णिव्वर P (छिद)
णिव्वरिअ (छिन्न) ६ ८३

√णिव्वा P (वि श्रम)
णिव्वाअ (विश्रान्त) ६ १०७

णिव्वेअ (निर्वेद) २ ८८

णिव्वोलण (मन्युना आष्ठमालिन्य करण) ६ ४३

णिसीहिणी नाह (निशीथिनीनाथ) २ ४४

णिसुढिर (नम्र) ६ १०७

णिहु (निभ) ३ ४८

√णिहोड P (नि वारय्)
णिहोडन्त (निवारयत्) ६ १५

√णी P (गम्)
णीइ (गच्छति) ७ ५

√णीण P (गम्)
णीणन्ति (गच्छन्ति) ७ ८

१ √णीरव P (बुभुक्ष)
णीरवीअ (अबुभुक्षत) ६ ५

२णीरव (अक्षेपक) ६ ९९

√णीलुक्क P (गम्)
णीलुक्कान्त (गच्छन्ति) ७ ८

√णीलुञ्छ P (निष्पताच्छोट कृ)
णीलुञ्छन्त (नि पतनं आच्छोटन वा कुर्वत्) ६ ४३

णीसरणिज्ज (रमणीय) ७ १४

१ √णीहर P (निर् सृ)
णीहरिअ (नि सृत) ४ २७ ६ ८९

२ √णीहर P (आ क्रन्द्)
णीहरिअ (आक्रन्दित) ६ ८९

१ √णुम P (छादय)
णुमिअ (छादित) ६ १३

२ √णुम P (नि अस्)
णुमिअ (न्यस्त) ७ ४१

√णुव्व P (प्र काशय्)
णुव्वन्त (प्रकाशयत्) ६ ३१

णेगया (अनेकदा) ३ ८६

णेवत्थण (निरुञ्छन) ६ ३४

णेह (स्नेह) ३ ४८

णेहालु P (स्नेहवता) ३ ८३

√णोल्ल P (क्षिप)
णोल्लेसु (क्षिप) ६ ९७

ण्हवण (स्नपन) २ ४१

ण्हाण (स्नान) ५ २९, ९०

ण्हाविअ (नापित) २ ५३

त

त (तत्)
स (स) २ ४, १५ ५०, ६३, ४ १७, २२
सु , ८ २३
सो ,, १ ७३, ८७, ८८ ९० २ १, २, ९, १०, ११ २०, २२ २४, २६, ३२ ५१, ५३, ६३, ७५ ३ १९, ५० ४ ११, १५, २२, ७४ ५ १७ ६ २७, ४१, ५७, ६०, ६६, ७०, ७६, ७ ४, ६, ३१,

५७, ५८, ५९
८२, ८. ५
तास (तेषाम्) ४ ७१
तेसिं ,, ४ ७१, ७ ५५
तहे (तस्या) ८. २७
तास ,, ४ ७२
ताए ,, ४ ७३
तिस्सा , ४ ७४
तीइ ,, २ ७३, ७ २५
तीए ,, ४ ७५
तीसे ,, ४ ७५
तेसिं (तासाम्) ४ ७१
तस्सिं (तस्मिन्) १ ७९, २ ३४, ५२ ३. १८
तहिँ ,, ४ ७८, ८ २६, ५८
तइआ (तस्मिन् काले) २. ३४ ६८ ४ ४०, ७८
ताला ,, ४ ७८.
ताहे ,, ४ ७७
ताहिं (तस्याम्) ४ ६९.
तीए ,, ४ ६९.
तासु (तासु) ५. ४९
तइसउ (तादृक्) ८ ५१
तउ (तत) ८ ३३, ३५
तथो ,, २ ५१, ३ २, ४. २५, २६, ६ ५५
त (वाक्योपन्यासे) ४. १
तम (त्र्यथ) ३. ४३.
तक्काल (तत्काल) २ ६७, ६ ५९
तक्खण (तक्षण) ७. ९१.
√तक्ख
तक्खिऊण (तक्ष्ट्वा) ७. ८०

तच्च (तथ्य) २ ९१
√तच्छ P (तक्ष्)
तच्छिअ (तष्ट) ७ ३९.
तज्जणी (तर्जनी) ६ ९८
तट्ठ (त्रस्त) ३ ६८.
√तड्
ताडिअ (ताडित) ६ १८
ताडिय ,, १ ८६.
१ √तड P (तन्)
तडिअ (तत) ६ ९२
२तड (तट) १ ६५, ६ ८७
तडत्थ (तटस्थ) ४ ४५
√तडप्फड P (चपलाय्)
तडप्फडइ (चपलायते) ८ ३०
√तड्ड P (तन्)
तड्डिअ (तत) ६ ९३
√तड्डव I (तन्)
तड्डवीअ (अतनिष्ट) ६ ९२
तणया (तनया) ३ ७३
तणु (तनु) २ ८४, ८६, ३ ६९, ७७, ४ ७३, ६ ८९, ७ ५५
तणुवी (तन्वी) ३ ५७
तणुवीआ ,, ४ ४३
तणेण (तादर्थ्ये) ८ ७१
तण्हा (तृष्णा) ६ २१
ततो (तत) ८ ९
तत्त (तत्त्व) ७. २३, ३४, ८ ८३
तत्ति (तृप्ति) ७ ५३
तत्तु (तत्र) ८ ५२
तत्तो (तत)१ ८४ ६ १०, ९२
तत्थ (तत्र) १ २८, ४४, २ ४ ७५, ७७, ३ १९, २१, ४ ३०, ५ १, ९, ६ २७ ३३, ७ २१

√तुड
तोडहि (तोड) ८. ४९.
तोडामो (तोडाम.) ५. २७
तुण्हिक्का (तूष्णीका) ३. ८०.
तुप्प (घृत) ६. ८२.
तुम्हकेर (त्वदीय)२.५९, ३. ७५.
तुम्हारउं (युष्मदीय) ८. ७४.
तुम्हेच्चया (यौष्माकी) ३. ७७.
तुर s त्वर.
तुरङ्ग (sk) ६. ७५.
तुरङ्गम (sk) ६. ६९.
तुरय (तुरग) ६. ४८, ८९, १०२.
तुरुक्क (तुरुष्क) ६. ९६.
√तुल्
तुलन्त (तोलयन्) ६. १६.
तुलसिआ (तुलसिका) ५. २५.
तुल्ल (तुल्य) ४. ३१, ७ ३३.
तुवर s त्वर.
√तुष्
तूसइ (तुष्यति) ७. ६६.
अतोसमी (अनुतुषन्) ४. ६६.
तुट्ठ (तुष्ट) २. ३५; ७. १००, १०१.
तोसविअ (तोषित) ५. ७५.
तोसिअ ,, ३. ५१, ७८, ५. ७५.
तुसार (तुषार) ४. २९.
तुहिण (तुहिन) १. ५२.
तूण (sk) १. ७७.
तूर s त्वर.
१ तूर (तूर्य) ३. २३; ६. ३०.
२ तूर (दूर) ८. १०, ११.
तूल (sk) ७. ७४.
तूह (तीर्थ) १. ६६, ३. २८.
तृण (sk) ८. १४.
√तृप्
तप्पिऊण (तर्पयित्वा) १. ८४.
√तॄ
तर (अतिक्रमय) ४. ७१.
तीरन्त (तीर्यमाण) ७. ८६.
+अव. उइण्णु (अवतीर्ण कुरु) ८. ८१.
–ओअरिअ (अवतीर्य) ६. ७३.
+उद्. उत्तारओ (उत्तारयत) ८. १७.
–उत्तिण्ण (उत्तीर्ण) ६. ८९.
+प्र. पतारिजन्त (प्रतीर्यमाण) ७ ८७.
+वि. विइण्ण (वितीर्ण) ३. १२; ७. ७७
तेअ (तेजस्) १ ८, ३२, ६६, ९०, २. ३३, ४८, ५१, ६६, ८४, ६. २३, ६७, ७. ५८, ८ ५७.
तेअण (तेजन) ६. ६६.
√तेअव P (प्र दीप्)
तेअविअ (प्रदीप्त) ६. १०३.
तेण (लक्षणे) ४. ५.
तेतीस (त्रयस्त्रिंशत्) २. १.
तेत्तहि (तत्र) ८. ७५.
तेत्तिअ (तावत्) ३. ८१.
तेत्तिअमत्त (तावन्मात्र) १. ५४.
तेत्तिअमेत्त ,, १. ५४.
तेत्तिल (तावत्) ३. ८२.
तेत्तुलु ,, ८. ५५.

थ

दाण (दान) १. ४५, ८४; २. ७२; ५. ३०.
दाणिं (इदानीम्) ७. १००.
दाम (SK=माला) १. २२; २ ९; ३. ५१, ५३, ५६; ५. ४२.
दामवन्त (दामवत्) २. ३३.
दार (द्वार) ३. ३५; ४. ३१.
१ √दाव P (दर्शय्)
दाविअ (दर्शित) ६. २२.
२ √दाव (तावत्) ७ ९३.
दावग्गि (दावाग्नि) ८. २१.
दास (SK) ३. ८८, ४. ९३, १७.
दासत्त (दासत्व) ६. १०५.
दाह (SK) २. ४६, ७०; ६. ७.
दाहिण (दक्षिण) १. ३३; ३. २८; ४. २६.
दाहिणी (दाक्षिणा) ६. ७१, ७२.
दिअ (द्विज) १. ६१, ६६, ८०, ३. ३५ दिय १. ८४.
दिअर (देवर) २. २.
दिक्करि (दिक्करिन्) ६ १००.
दिक्खा (दीक्षा) १. ५०.
दिग्घ (दीर्घ) ३. ४२.
दिज (द्विज) १. ८२.
दिट्ठि (दृष्टि) २. ८७; ४. ५९; ६. २७, ८. २६.
दिट्ठिआ (दिष्ट्या) ३ ४९, ६३.
दिण (दिन) ६. ७, २१.
दिप्पिर (दीप्र) २. ४९.
दिय s दिअ.
दिवस (SK) २. ६९; ६. ७३.
दिवह (दिवस) २. ६९.
दिवा-मुह (दिवामुख) १. ४८.
दिवेदिवे (दिवादिवा) ८. ६४.
√दिश्
दिसउ (दिशतु) ७. ८५.
+आ. आदिसह (आदिशत) ५. ४४.
–आइसामो(आदिशाम.) ५.३६.
–आदिसाम ,, ५. ६९.
–आदिसिमो ,, ५. ३५.
–आदिट्ठ (आदिष्ट) १. ८६.
+उप. उवदिसामो (उपदिशामः) ५. ६९.
+सम्. सदिसामु (संदिशामः) ५ ६९.
–सदिसिअ (संदिष्ट) ७. २३.
दिस° (दिक्) १. २२, ४१, ५०, ६७.
दिसा ,, १. ९; ५. ३; ६. १३, ७१, ७३.
दिस्टि (दृष्टि) ८. ४.
दिहि (धृति) ४. ७१, ५. १०३; ६. ९३.
दिहिमई (धृतिमती) ३. ६५.
दीण (दीन) ५. ८९.
√दीप्
+उद्. उद्दीविय (उद्दीपित) ५ ५६.
+प्र. पलीविअ (प्रदीप्त) ६. १०३.
दीव (दीप) ६. १४.
दीवअ (दीपक) १. ५९, २. ९१.
१ दीह (दिवस) ८. ६५.
२ दीह (दीर्घ) १. १०; ३. ४२, ९०.
दीहर (दीर्घ) २. ५३. ३; २५, ९०.

दीहिआ (दीर्घिका) ६ ५३
दुअल्ल (दुकूल) १ ७३
दुइअ (द्वितीय) ३ ४
दुइज्ज ,, २ ६०, ६ १०२
दुउणिअ (द्विगुणित) ७ ४९
दुऊल (दुकूल) १ ७३
दुक्कड (दुष्कृत) ७ ५९
दुकय ,, ८ ६३
दुक्ख (दु ख) ३ २८, ३२
√दुगुञ्छ P (जुगुप्स)
दुगुञ्छन्ती (जुगुप्समाना) ६ ४
दुगुणिअ (द्विगुणित) ५ ८५
दुगुल्ल (दुकूल) १. ७३
दुगूल ,, २. ६१.
दुग्ग (दुर्ग) ६ ९८
दुग्गा एवी (दुर्गादेवी) २ ७६.
दुग्गावी ,, २ ७६
दुच्चज्ज (दुस्त्यज) २ ८७
दुजीह (द्विजिह्व) १. ६१.
दुज्जअ (दुर्जय) २ ९२
दुज्जण (दुर्जन) २ ८.
दुट्ठ (दुष्ट) ६. ७८
दुद्ध (दुग्ध) ६ ८१.
दुद्धर (दुर्धर) ८ ५४
√दुम । (धवलय्)
दुमन्त (धवलयत्) ६. १६
दुमअ (धवलित) ६. १५
दुम (द्रुम) २. २८ ५ ८.
दुरालोअ (दुरालोक) १ ८.
दुरिषगअ (दुरित) ३ १०.
√दुल
दुलिअ (दालयित) ८ ११.

दुलह (दुर्लभ) २. ६६.
दुलह ,, २ ७३
दुलहअ ,, ८. ५९.
दुवार (द्वार) ३ ५७.
दुवालस (द्वादश) २. ६४
दुव्वहा (दुर्वहा) २ १२.
दुव्वा (दूर्वा) ५ २४.
दुसह (दु सह) १. ७, ७१, ८. ५७.
दुस्सह (SK) १. ७.
√दुह्
दुहिज्जए (दुह्यते) ७ ८०
दुब्भउ (दुह्यताम्) ७ ८०.
दुह (दु ख) २. ८१, ९१, ७. ७९
दुहअ (दुर्भग) २. ३४.
दुहा (द्विधा) १. ६४.
दुहाइअ (द्विधाकृत) १. ६३.
√दुहाव P (छिद्)
दुहाविअ (छिन्न) ६. ८४
दुहि (दु खिन्) ५. ८९.
दुहिअ (दु खित) ३ २८, ६. ५७.
दुहिआ (दुहिता) ३ ६३. ४ ५०.
दुहिणी (दुःखिनी) ५. ५२.
दूअ (दूत) ६. ३५.
√दूम P (दू)
दूमिअ (दावित) ६. १५.
दूर (SK) १ १०; २. ४७; ४. २१, ५ ६१, ६. १८, ३५, ४२, ८ २१, ३५, ३६, ४१.
दूरग (SK) ५ ५५.
दूरत्थ (दूरस्थ) ६. ४.
दूसह (दु सह) १. ७१.
दूसासण (दु.शासन) १. ३१.

दूसिआ (दूषिका) ७ २१.
दुसिमिण (दुःस्वप्न) २. ६६.
दूहव (दुर्भग) २ ३४.

√दृ
+आ- आडिअ (आदृत) १. ९०
-आदरिअ ,, ६. ५२.

√दृप्
दरिअ (दृप्त) १. ९०, ३. ०४.

√दृश्
दच्छ (द्रक्ष्यामि) ५. ९४.
दीसइ (दृश्यते) १. २१; ४. ७३. ५. ८६.
दीसन्ति (दृश्यन्ते) ५. ६६.
दीसन्ते ,, ५. ६७.
दरिसेइ (दर्शयति) ५. ७३.
दिट्ठ (दृष्ट) १. १३; २. १०, ३४, ५२, ६०, ६३, ६८; ३. २६, ६६, ९०; ४. १३, ५. ५२; ६. ३, ८०, ७. १०२.
दरिसिअ (दर्शित) ३. ५०; ६. २२.
दीसन्त (दृश्यमान) २. ८५; ६ ४२.
दट्ठु (द्रष्टुम्) ३. १, १९; ७ १७, ५३.
दट्ठु (दृष्ट्वा) १. ७०, ४. १९, ३०; ६. ६२.
दट्ठूण ,, ३. १७; ५ ५०, ७. ५२.

√दॄ
दरिअ (भीत) २ ४५.
दारन्ती (दारयन्ती) ३. ३५.

दे (समुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च) ४. १०, ५९.
देअर. (देवर) २. २.
देउल (देवकुल) २, ७९.

√देक्ख P (दृश्)
देक्ख (पश्य) ४. १९.
देर (द्वार) १. ५३.
देव (SK) १. १३, २६, ८०, ८६; २. २२, ३३, ४८, ५६; ४. ५८ ५. ४६, ६४, ७९; ६. ४१; ८. ५५.
देव-उल (देवकुल) २. ७८.
देवय° (देवता) १. ५०; २. ९१; ६ २५,
देवी (SK) १. ८६; ५. २४, २७; ४५; ७. ८२, ९२, १०२; ८. ८३.
देवेसर (देवेश्वर) ४. २५.
देव्व (दैव) २. ५.
देस (देश) ४. २४; ६. ६२, ७७.
देहि (देहिन्) ७. ५६.
दोला (Sh) ३. १९, २२.
दोलिर (दोलयितृ) ३. २०.
दो-वयण (द्विवचन) १. ६२.
दोवारिअ (दौवारिक) ४. १, ७७; ६. २२.
दोस (दोष) २. ६०; ६. ३९, ८. ७६.
दोसडा (दोष) ८. ७२.
दोहल (दोहद) २. ४९.
दोहलय ,, २. ४६.
दोहाइअ (द्विधाकृत) १. ६४.

√द्युत्
जोइ (द्योतय) ८. ६१
जोअहु (द्योतयत) ८. २६.
जोअन्त (द्योतमान) ८. १६.
√द्रढय्
दढिअ (द्रढित) २. ६७.
द्रह (ह्रद) ३. ६१; ६ ८६; ८. ६८
√द्रा
+नि. निद्दायन्त (निद्रात्) ६. १०.
√द्रु
+वि. विद्दाय (विद्रुत) १. ६८.
द्वि.
दुण्णि (द्वौ) ५. ४६,
दोण्णि ,, ८. २६..
दुवे ,, ५ ४६.
दो ,, ५. ४७.
वे ,, ५. ४७.
वेण्णि ,, ५. ४६.
दोहिं (द्वाभ्याम्) ५. ४५, ५७.
वेहिं ,, ५ ४५.
दुण्ह (द्वयो·) ५ ४९.
दुण्ह ,, ५. ४८.
दोण्ह ,, ८. ५.
दुण्ह ,, ८. १८.

ध

√धंगाड P (मुच्)
धंगाडिअ (मुक्त) ६ ५७.
धअ (ध्वज) ६. ६६.
धन्न (धन्य) ८. ११.
धट्टज्जुण(धृष्टद्युम्न) ३. ८१.
धण (धन) १. ८५; ७. ४९; ८. ६०.
धणु (धनुस्) २. ४; ७. ४.
धणुह ,, २. ९; ६. १८
धणुह-धर (धनुर्धर) १. ११;
धणुह-वेअ (धनुर्वेद) १. ८९.
धत्ती (धात्री) ३. ३६.
धनु (धनुस्) १. ३९.
धन्न (धन्य) ४. ५७, ७. ४, ५, ३१, ३३, ४६; ८. ७३.
धम्म (धर्म) १. २०, ६४; २. ३२, ४८, ५०, ५२; ६. ६, ५६, ६६, ६८; ७. २७, २९, ३७, ८२; ८. २८, ३५, ४२, ४९, ५१, ६६.
धरण (धारक) ६. १००.
धरणि (SK) १. ८७, ३. ३६.
धरा (SK) १. २८.
धव (SK) ५. ४२.
धवल (SK) २. ६१, ७०.
धवल-गेह (SK) २. ९१.
धवलण (धवलन) ६. १६.
√धा
+आ. आहिअ (आहित) ३. ३३.
+अपि. पिहिअ (पिहित) २. ६१
+नि. निहिअ (निहित) ३ ८८.
-निहिय ,, ४. ६६
-निहित्ता (निहिता) २. १३.
+वि. विहेमि (विदधामि) ७. ६७.
-विहिअ (विहित) ६. ११.
धाई (धात्रि) ३. ३६.
धाउ (धातु) २. ४२, ६९;
√धाड P (निस्-सृ)
धाडिअ (निःसृत) ६. ५०.

न

नरिन्द् (नरेन्द्र) ४. ७७; ६. ३९.
नर्मद् (नर्मदा) ८. ८०.
नच (SK) १. ३६,५९; २. ५; ३. ३०, ३६, ४४, ५०, ८७, ९०. ४. ४, ५. १८,२१, ३६,४४, ५५, ७०, ७२, ७७; ६. १६.
नचल्लय (नव) ३. ८७.
नघुल्लडअ ,, ८. ७३.
√नश्
नस्सए (नश्यति) ५. ६१.
नसिअ (नष्ट) ७. २१.
नासिअ (नाशित) ६. २१.
नस्थून (नष्ट्वा) ८. ८.
नध्धून ,, ८. ८.
+ प्र. पणासिही (प्रनङ्क्ष्यति) ८; ३५.
-पणट्ठ (प्रनष्ट) २. ५५.
+वि. विणसइ (विनश्यति) ८.२१.
१ नह् (नख) १. ५५; २. २७, ३०; ३. ४७.
२ नह् (नभस्) १. २२,५१, ६७, २. ३६, ५. ११, ४८; ६. १९; ८. ६०.
नह-यल (नभस्तल) ५. ४७.
नाअ (नाग) २. २१.
नाइ (इवार्थे) ८. ८१.
नाग (SK) १. १३, ८०; ३.६५.
१ नाडि (SK=वरत्रा) २. ३८.
२ नाडि(SK=शरीरसम्बन्धिनी) ८.२३.
नाण (ज्ञान) १. ३८,७. ११. ३५, ४५, ४६. ६५, ७१, ७२, ८८, ८. ७५.
नाम (SK) २. ५१; ३. २१; ५. ८१; ६. ६८.
नारङ्ग (SK) ५. ७९.
नारायण (SK) १. ४५.
नारी (SK) ४ ७२; ७. २८,२९, ३०; ८. २७.
नाल (SK) २. ७.
नालि (नाडि) २. ३८.
नावइ (इवार्थे) ८. ८१.
नाविअ (नापित) २. ५२.
√नासव P (नश्)
नासविअ (नाशित) ६. २०.
नासिर (नशितृ) ७. ६७.
नासीकय (न्यासीकृत) ३. ३३.
नाह् (नाथ) ६. ४१,५८; ८. १;.
नाहि (नाभि) ३. ६१.
नाहिं (नहि) ८. ६५.
१ √निअ P (दृश्)
निअइ (पश्यति) १ २५; ७.२३.
निअ (पश्य) ५. ८२.
नियन्त (पश्यत्) ५. ५७.
निअवि (दृष्ट्वा) ६. ५.
२ निअ (निज) १. ४७,५६; २. ५१; ३. ७३; ६. ५, ११, ४५, ५६, ६०, ९३; ८. ६४, ८३. णिय ६. ५.
√निअच्छ P (दृश्)
निअच्छिअ (दृष्ट्वा) ७. २४.
निअम (नियम) ८. ६८.
निअम्ब (नितम्ब) ३. ७९.
निउञ्ज (निकुञ्ज) ३. ३७; ५. १, १०.

निउणा (निपुणा) ४. १७.
निउत्तव्व (नियोक्तव्य) ५. ४३.
निउर (नूपुर) १. ७५; ३. ४१.
निक्क (नौका) ८. २४.
निक्कइअव (निष्कैतव) ८. २०.
निक्किट्ठ (निकृष्ट) ४. १३.
निग्घिणय (निर्घृण) ४. ५२.
निचुल (SK) ५. २०.
निच्च (नित्य) ३. ८७; ६. ३५.
निच्चल (निश्चल) ३. ३२; ७. ७९; ८. ७६.
निच्चलअ ,, ८. ७९.
निच्चिन्द (निश्चिन्त) ७. ९२.
निच्छइं (निश्चयेन) ८. ४३.
निज्झर (निर्झर) ३. ४०; ४. ३८, ३९.
निज्झरिणी (निर्झरिणी) १. ६४.
निद्दा (निद्रा) १. ६८, ७१; ७. १.
निधि (SK) ८. ६.
√निन्द्
निन्दउ (निन्दतु) ८. ३७.
निन्दहुं (निन्दामः) ८. ३७.
निप्पिह (निस्पृह) ३. २.
निबिड (SK) २. ३८.
निब्भर (निर्भर) ३. ४१.
निमित्त (SK) ३. ५३.
निम्ब (SK) २. ५२.
निम्ममत्त (निर्ममत्व) ८. ७६, ७८.
निम्मल (निर्मल) १. ८६; ८. ७६.
निम्मलअ ,, ८. ७९.
√निम्मय P (निर्-मा)
निम्मविअ (निर्मित) ६. १३.
निम्मविअ (निर्मापित) २. ७९.
√निम्माण P (निर्-मा)
निम्माणिअ (निर्मित) ६. १३.
निम्मोल्ल (निर्मूल्य) १. ७६.
निम्मोह (निर्मोह) ८. ३१.
निय s निअ.
निरङ्कुस (निरङ्कुश) ८. २२
√निरप्प P (स्था)
निरप्पीअ (तस्थौ) ६. ११.
निरवसेस (निरवशेष) १. ८.
निरानिउ (निश्चित) ८. ७७.
निरीह (SK) १. ४१.
निरु (निश्चित) ८. १७, ७२.
१निरुत्तउ (निश्चिन्त) ८. १५.
२निरुत्तउ (निश्चित) ८. ७५.
√निरुवार P (ग्रह्)
निरुवारिअ (गृहीत) ७. ४९.
निलाड (ललाट) १. ३५.
निलीइर (निलेतृ) ६. ३८.
निव (नृप) १. २, ४, १८, २२, २९, ३४, ४३, ४७, ७०, ७४, ८४; २. १, २९, ३१, ३२, ३३, ५०, ५७, ६५, ६८, ७८; ३. १, १८; ४. १, २५, ६७; ६. २४, २६, २७, २९, ३३, ३५, ३६, ५४, ७७; ७. ९१, १०१; ८. ४७.
निवइ (नृपति) १. ८९; ६. ३८, ४०.
निवत्तण (निवर्तन) ३. ६.
निवह (SK) १. ४.
नियाम (SK) १. ६२.

नीहार (SK) ६ १९
नूउर (नूपुर) १ ७५.
नूण (नूनम्) १ १५
नूणं " १ १५, ७. १०
√नूम P (छादय्)
नूमिअ (छादित) ६. १४
नूव (नृप) ८ ८२, ८३
नेउर (नूपुर) १ ७५, ३ २३
नेड (नीड) १. ६८.
नेवच्छ (नेपथ्य) २. ३६, ७ ९३
नो (SK) १ ६३, २ ७९, ७ ६९, ७. ४५, ६६, ७७, ८ ८२
नोमालिअ (नवमालिका) २ १४.
नोमालिआ ,, ४ ६
नोहलिआ° (नवफलिका) २ १४
नौ (SK) २. ११
न्हवण (स्नपन) २ ६१, ६२, ६५

प

पअ (पाद) २ ५४, ३ ६४ पय १ ४३, ३ ५८, ३ २४, ७८, ६ ३६, ८७, ७ ९१
पइ (पति) १. २, ४२ ३ ७१, ८१, ४ ७१ °वइ १ ३, २ १५, २४.
पइण्णा (प्रतिज्ञा) ६ ५९
पउट्ट (प्रकोष्ठ) २ ७.
पउड्व्व (प्रयोक्तव्य) ८. ५.
पउम (पद्म) १ ४३, ३ ५६
पउमसिरि (पद्मश्री=स्त्रीविशेष) ७ ८०.
पउमावइ° (पद्मावती) ५ २४, ४५.
१पउर (प्रचुर) ८. ६०
२पउर (पौर) ७ १०
पउरी (पौरी) २. ३३
पएस (प्रदेश) ३ ५९, ६ ५९
पओग (प्रयोग) ८ १६.
पओस (प्रदोष) ५ १०१
पय (पावित्) १ १९
पसु (पांसु) ६ ८७, ८९
पंसुला (पांसुला) १ ४९, ५ १०५
१पक्ख (पक्ष=मासार्ध) ३ ५२
२पक्ख (पक्ष=पार्श्व) ४ ३१, ५ १
३पक्ख (पक्ष=पतत्र) ६ ५
√पक्खोड P (विकोशय्)
पक्खोडिअ (विकोशित) ६ ७९
पक्खोडण (शदन) ६ ८९
पगिम्व (प्रायस्) ८ ५९
पङ्क (SK) ६ ८६
पङ्कअ (पङ्कज) २ ५८ पङ्कय २ १, ५ ४९, ५६, ७ ७०
पङ्गुरण (प्रावरण) २ २०
√पच
पक्क (पक्व) १ ३५
पिक्क ,, १ ३५, ६०, ४ २१, ५ २७
पच्चक्ख (प्रत्यक्ष) ४ ४६
पच्चक्खा (प्रत्यक्षा) ७ ९१
√पच्चड P (क्षर्)
पच्चडमाण (क्षरत्) ७ १७.
√पच्चड्ड P (गम्)
पच्चड्डइ (गच्छति) ७. ७
पच्चलिअ (प्रत्युत) ८. ६६
√पच्चार P (उपा-लम्भ्)
पच्चारन्ति (उपालमन्ते) ६ १०६.

पण्ण (पर्ण) ५. ४७.
पण्णरह (पञ्चदश) ३. १४.
पण्णास (पञ्चाशत्) ३. १४.
पण्ह (प्रश्न) ३. ३०.
√पत्
पडन्ति (पतन्ति) ८. ६०, ६८.
पडसु (पत) २. ८१.
पाडिअ (पातित) ६. १५.
पडन्त (पतत्) १. ५२.
पडिअउ (पतित्वा) ८. १९.
+नि. निवडइ (निपतति) १. ६०; ८. २०
–निवडहु (निपतत) ८. ३१.
–निवडिअ (निपातित) ८. १९.
–निवडन्त (निपतत्) ४. ४२.
–निवडिअ (निपत्य) ४. ३८.
१पत्त (पात्र) १. ८१; ३. १५, ४७.
२पत्त (पत्र) ३. ९०.
पत्तल (पत्र) ३. ९०.
पत्तिआ (पत्रिका) ५. २२.
पत्तेअं (प्रत्येकम्) ४. १८.
पत्थ (पार्थ) ४. २५.
पत्थव (प्रस्ताव) १. ४८.
पत्थाव ,, १. ४८.
√पद्
+उद्. उप्पज्जइ (उत्पद्यते) ८. २४.
–उप्पाइअ (उत्पादित) ७. ६७.
+निस्. नीपाइअ (निष्पादित) ६. ८८.
+सम्. संपज्जइ (संपद्यते) ७. ६०.
√पदश P (गम्)
पदभन्ति (गच्छन्ति) ७. ८.
पदहण (प्रदहन) ८. १.
°पध (पथिन्) ८. ३.
पन्ति (पङ्क्ति) ४. ३३; ८. २४.
पन्थिअ (पान्थ) १. १९; ३. ९०, ५. ५२.
√पम्राड P (मृद्)
पम्राडिअ (मृदित) ६. ८६.
पम्रास (पञ्चाशत्) २. १९.
पवल (प्रबल) ४. ४०.
पमुति (प्रभृति) ८. ११.
पमा (प्रमा) २. ४२.
पमुह (प्रमुख) २. ९, ५५, ३ ३, ८. २३.
पम्हलच्छी (पक्ष्मलाक्षी) ३. २९.
√पम्हुस P (विस्मृ)
पम्हुसिअ (विस्मृत) ६. ४७.
पम्हुहणं (स्मर्तृ) ६. ४६.
पय s पअ.
पयड (प्रकट) १. ३३.
पयण (पचन) ६. ५५.
१ √पयर P (स्मृ)
पयरन्त (स्मरत्) ६. ४६.
२पयर (प्रकर) ३. ४५ °प्पयर ३ ४५.
पयल्लिर (प्रसमर) ६. ४८.
पयाईकय (पदातीकृत) ३. ७१.
पयाय (प्रयाग) ८. २०.
पयार (प्रकार) ८. २७.
पयाव (प्रताप) ३. ४, ४८; ६. ५५, ७९, ८१, ८३, ९४, १०३
°प्पयाव १. ७१.
पयास (प्रकाश) ४. ७०.

१ √पर P (भ्रम्)
परइ (भ्राम्यति) ७. ५.
२पर (SK=तत्पर) १. ५६.
३पर (SK=शत्रु) २. ३, २२, २७, २९; ६. ५१, ६७.
४पर (परम्=केवलम्) ८. २८, ३४, ६२.
परइ (परत्र) ८, ५२.
परओ (परतः) ४. ६२.
परक्कम (पराक्रम) ६. १०२.
परम (SK) ५. १०३; ७. ३४; ८. ९, ८३.
परमत्थ (परमार्थ) ८. २८, ८२.
परमप्पा (परमात्मा) १. ७२.
परमेट्ठी (परमेष्ठिन्) ७. ६८.
पर-लोअ (परलोक) ७. २९, ९५.
पर-वस (परवश) ८. १८.
परसुराम (परशुराम) २. १९.
पराअ (पराग) ३. १६. पराय ५. ५६; ६. ८.
परि (गीति) ८. ८३.
परिअण (परिजन) २. ६२.
√परिअन्त P (क्लिश्)
परिअन्तिअ (क्लिष्ट) ७. ३४.
√परिअल P (गम्)
परिअलिअ (गत) ७. ८.
√परिअड्ड P (गम्)
परिअड्डिऊण (गत्वा) ७. ९.
√परिआल P (वेष्टय्)
परिआलिअ (वेष्टित) ६. ३४.
परिक्खा (परीक्षा) ६. ८९.
परिग्गह (परिग्रह) ८. ७१.
परिणाम (SK) ८. ५१.

परिपालण (परिपालन) ८. ६९.
परिमल (SK) १. २२, ३६, ३. ५४, ६२, ७१; ४. ३; ५. ११, १२, २०, ५०, ५२, ५५.
परिमल-वह (SK) ५. ७७
√परिवाड P (घटय्)
परिवाडिअ (घटित) ६. ३३.
परिवार (SK) १. ८५.
√परिसाम P (शम्)
परिसामिअ (शान्त) ७ १२.
√परिहट्ट P (मृद्)
परिहट्टिअ (मृदित) ६. ८५.
परिहव (परिभव) ६. ९२.
१ √परी P (क्षिप्)
परीसि (क्षिपसि) ६ ९७.
२ √परी P (भ्रम्)
परीइ (भ्राम्यति) ७. ५
परीरम्भ (SK) १. ५३.
परीवार (SK) १. २८.
परोप्पर (परस्पर) १. ४३; ३. १८
परोह (प्ररोह) ८. ४०.
√पर्याणय
पलाणिअ (पर्याणित) २. ६३.
१पल (SK=मानविशेष) २. १९.
२पल (SK=मांस) ३. ६६
३पल (पर) ८. ४.
पलक्ख (प्लक्ष) ३. ८८.
पलम-पद (परमपद) ८. ३.
पलम्ब (प्रलम्ब) ३. ८४.
पलायण (पलायन) ६. २१.
पलास (पलाश) ३. ३९, ४०.
पलिअ (पलित) २. ८१.
पलिल ,, २. ४१.

√पलोट्ट P (परि-अस्)
+परि. पलोट्टेइ(पर्यस्यति)७.४३.
पलोट्ट (पर्यस्त) ४. २६.
-पलोट्टिअ „ २. ६४;
५. ३१.
-पलुट्टिअ „ ४. ७५.
√पल्हट्ट P (परि-अस्)
पल्हट्टिअ (पर्यस्त) ७. ४४.
पल्लत्थ S अस्.
पल्लल (पल्वल) ५. २३, २९,३१,
५७.
पल्लव (SK) ३. ४, ४८; ५. ३७.
१ √पल्हत्थ P (परि अस्)
पल्हत्थिअ (पर्यस्त) ७. ४४.
२ √पल्हत्थ P (वि रिच्)
पल्हत्थाविअ (विरेचित) ६.१७.
पल्हाय (प्रह्लाद) ३. ३१.
पव (प्लव) ३. ५२
पवङ्ग (प्लवङ्ग) २. ८९.
पवट्ठ (प्रकोष्ठ) २. ६.
पवण (पवन) १. ३३; ३. ५,
५. १८, २०, ५४,६. ९; ७.
५७, ७४; ८. २२, २३, ६७.
पवयण (प्रवचन) ७.४९,८०,८२.
पवह (प्रवाह) १. ६४. °प्पवह ४.
३४.
पवाँण (प्रमाण) ८. ५०.
पवाह (प्रवाह) ४. ३६.
पवि (SK) २. १९.
पवित्त (पवित्र) ८. ५८.
√पविरञ्ज P (भञ्ज्)
पविरञ्जिअ (भग्न) ६. ७०.
पवेस (प्रवेश) ६. ९२.
पव्व (पर्व) १. १४.
१ √पव्वाल P (छादय्)
पव्वालिअ (छादित) ६. १४.
२ √पव्वाल P (प्लावय्)
पव्वालिअ (प्लावित) ६. २९.
पसंसा (प्रशंसा) ७. ९९.
पसत्थ (प्रशस्त) ३. ४२; ८.४२.
पसम (प्रशम) ७. ५,६, ७, ६८,
९१; ८. ३२, ४९, ७६.
पसमणी (प्रशमनी) ६. ७
पसर (प्रसर) १. ३१, ३८, ४९,
७१; ५. ५४; ६. १४, १५
५७, ६९; ८. २२.
पसव (प्रसव) ५. ४२.
पसाविर (प्रसवितृ) ७. ६५.
पसाअ (प्रसाद) ७. ७४. पसाय
६. ४६, ७. १०१.
पसु (पशु) ८. ८०.
पसूण (प्रसून) ३. ३०; ५. ४०.
पह (पथिन्) १. ५७,६६;३. ७८.
पहल्लिर (घूर्णयितृ) ६. ८०.
पहव-प्पहु (प्रभवप्रभु) ७. ४१.
पहा (प्रभा) २. ४९; ५. १०६,
६.१४, १५, १९. °प्पहा २.
३०; ६. २९.
पहाण (प्रधान) ८. ४४.
पहिअ (पान्थ) ३. १७, ३९, ४३,
६८, ७८; ४. २, ८, २२; ५.
४, ५, ५०, ६१, ८४.
पहु (प्रभु) २. ५९, ४. ४०, ६१,
५. ८५; ६. ४४, ६१, ६५,
६८, ७२, ८५, १००, १०५.

√पा
पिअइ (पिबति) ६. ८.
पियइ ,, २. २७.
पिअन्ति (पिबन्ति) ४. २१; ८. २४.
पिज्जइ (पीयते) ८. १९.
पिज्जन्त (पीयमान) ३. ९.
पाइअ (प्राकृत) १. १; २. ७४. पाइय १. ६२.
पाइक्क (पदाति) ३. ७०; ६. ५८.
पाउस (प्रावृष्) १. ९, २१; २. ३३; ४. ७८; ५. ७, १२.
√पाटय्
फालिअ (पाटित) २. ३६, ५३.
फाडन्त (पाटयत्) २. ३६.
पाडण (पातन) २. ३७.
पाडल (पाटल) ३. ३१.
पाडिपक्कं (प्रत्येकम्) ४. १८.
पाडिक्कं ,, ४. १८.
पाण (पान) ३. ४०; ४. ३३.
पाणि (SK) ६. ३६.
पाणिअ (पानीय) ८. १९.
पाणिणीअ (पाणिनीय) ३. ७५.
पाणिय (पानीय) १. ६५.
पाणीय ,, १. ६५.
पाय (पाद) ३. २९, ५६.
पायड (प्रकट) १. ३३.
पाय-वडण (पादपतन) २. ७७.
पाय-वीढ (पादपीठ) २. ७६.
पायार (प्राकार) १. ३; २. ७४.
१ पार P (शक्)
पारन्तअ (शक्नुवत्) ६. ५३.
२ पार (प्राकार) २. ७४.
पारकेरा (परकीया) ३. ७६.
पारक्क (परकीय) ३. ७६.
पारत्ती (SK=कुसुमविशेष) ५. ७४.
पारद्धि (पापर्द्धि) २. ५५.
पारय (प्रावारक) २. ८१.
पारावय (पारावत) १. ५३.
पारिजाय (पारिजात) ३. ५९, ६. १२.
पारिय (पारिजातक) ५. १३.
पारेवय (पारावत) १. ५४.
पाव (पाप) २. २२, ५३, ५५; ७. ९, ४४, ७३, ७८, ८२; ८. ३५, ६८.
पा-वडण (पादपतन) २. ७७.
पावारय (प्रावारक) २. ८१.
पावासुअ (प्रवासिन्) १. ६३.
पा-वीढ (पादपीठ) २. ७६.
१ √पास P (दृश्)
पासइ (पश्यति) ७. २५.
पासह ((पश्यत) ५. ६८.
पासिया ,, ५. ६८.
२ पास (पाश) ७. ५९.
३ पास (पार्श्व) १. ७५; ५. ६१; ८. ४५.
पासत्थ (पार्श्वस्थ) ७. २५.
पासाण (पाषाण) २. ६८.
पाहाण ,, २. ६८.
पाहुड (प्राभृत) ६. २५, ७७.
पाहुडअ (प्राभृतक) ६. २२.
पि (अपि) १. ५, २५; २. ३; ३. ७, १२, ३५, ६७, ७३, ४. २१, ४९, ५५, ६८; ५. १२, ५४, ५९, ६५, ९६, ९८, ९९, १०५;

६. ४, १०, ४८, ५६, ९९, १०३; ७. ६, ८, १६, २६, ५५, ६२, ७१, ७७, ८७, ८९, ९६, १०१, ८. ५.

१ पिअ(प्रिय=कान्त) १. ५३; ३. २५, ५०, ५६, ८५, ८८, ८९; ४ ११, १४, १५, १७, ४७, ५२, ५२; ५. ९४, ९५, ९६, ९७, १०३; ६ ४, ९ पिय १. ५०, ८. ४३.

२ पिअ(प्रिय=इष्ट) ३. २५, ३३, ४५, ८. ४७. पिय २. ७३, ८. ४

पिअ° (प्रिया) १. ६३.

पिअअम (प्रियतम) ४. ५८.

पिअयम „ ५. ९५.

पिअयमा (प्रियतमा) ३. ५५.

पिआ s पितृ.

पिआ (प्रिया) १. ३०, ३७; ३. १७, ५१, ७५, ४.२, ६६, ६. २. पिया २. ८६; ३. ५०, ७९, ८६. °णिआ ३. ६३.

पिआल (प्रियाल) ४. २३

पिउ-क्कम (पितृक्रम) १. ८४.

पिउच्छ° (पितृष्वसृ) ३. ७३.

पिउसिआ (पितु.स्वसृ) ३. ७३

पिग (पिक) २. ८७

पिगी (पिकी) ३. २४, ३७, ५. २.

१ √पिङ्ग P (ग्रह्)

पिङ्गिअ (गृहीत) ७. ८९.

२ पिङ्ग (SK) २. २७.

पिङ्गल (SK) २. २७, ८. ३३.

पिच्छिर (प्रेक्षणशील) ३. ७२; ७. ३३.

पिच्छी (पृथ्वी) २. ८८.

पिज्जणिज्ज (पानीय) ६. ७.

पिट्ठ-चर (पृष्ठचर) १. ८०.

पिट्ठि (पृष्ठ) ५. ६०.

पिढर (पिठर) २. ३७.

√पिण्डय्

पिण्डिऊण (पिण्डयित्वा) १. ५६.

पितृ

पिआ (पिता) २. ५८, ४. ५६.

पिअ (पित.) ४. ५२.

पिअरं „ ४. ५२.

पिअरा (पितरौ) ४. ५६.

पिअरा (पितरः) ४. ५८.

पिअं (पितरम्) ४. ५२.

पिअरं ” ४, ५६.

पिउणो (पितुः) २. ३.

पिउ° (पितृ) २. ८५.

पिधं (पृथक्) २. ३२.

पिव (इवार्थे) ४. ४.

√पिप्

पीसिअ (पिष्ट) ७. ३०.

पिसल्लअ (पिशाची) २. ३५.

पिसाअ „ २. ३५.

पिसाजी (पिशाच) २. ३४.

√पिसुण P (कथ्)

पिसुणसु (कथय) ६. १.

पिहड (पिठर) २. ३७

पिहय (पृथक्) १. ८६.

पिहु (पृथु) २. ३१; ३. ७०.

पिहुल (पृथुल) २. ८४.

पीअ (पीत) ३. ९०.

पीअल (पीत) २. ४२. पीवल २. ४१; ३. ३२, ९०.

√पू
 पुणिज्जए (पूयते) ७. ७३, ७६,
 पुव्वइ ,, ७ ७३, ७६
पूअण (पूनन) ५ ८५
पूआ (पूजा) १ ८८, २ ७८, ७९, ७ ८३ पूया ५ २४
पुर (SK) ४ ३०
√पृ
 +व्या वावड (व्यापृत) ६ १७
 –वावरन्त (व्याप्रियमाण) ६ ५१
√पृ
 पुण्ण (पूर्ण) २ ८४
 पुन्न ,, २ ४६, ४ ७७
 पूरिअ ,, ३ ४५, ७ १५
 पूरन्त (पूरयत्) ४. २९
पेअ (पेय) २ ६०
पेऊसासण (पीयूषाशन) १ ६७
√पेच्छ P (दृश्)
 पेच्छामो (पश्याम) ७ ६४.
 पिच्छ (पश्य) ३ ६५, ६७, ४ ६३, ६८, ५ ९, ६६, ४९
 पेच्छ ,, ४. १, ४१, ४३
 पेच्छमु ,, ५. ६
 पिच्छइ (पश्यन्) ४ ८८, ८ २०
 पेच्छिअ (प्रेक्षित) २ ९०
 पिच्छन्त (प्रेक्षमाण) १ ३८
पेढ (पीठ) १ ६७.
पेण्ड (पिण्ड) १ ५६
पेण्डवइर (प्रस्थापयितृ) ६. २५
पेम्म (प्रेमन्) ३ ७२, ८२, ७ ११
 °प्पेम्म ६. ५१
पेरन्त (पर्यन्त) १ ४०, ३ २४
√पेल्ल P (क्षिप्)
 पिल्लिअ (क्षिप्त) ६ ९६
 पेल्लन्त (क्षिपत्) २ ३८
पेसण (प्रेषण) १. ७४.
पोक्कण (व्याहरण) ६ ४८
पोक्खर (पुष्कर) २ ८४
पोक्खरिणी (पुष्करिणी) ५ १८
पोप्फल (पूगफल) २ १३
पोप्फलि° (पूगफली) ३ ६९
पोम्म (पद्म) ५ ५७.
पोम्मच्छी (पद्माक्षी) १ ४२, ३ ५६.
°पोरमन्न (पूतरमन्य) २. १३
पोरिस (पौरुष) १ ६९
प्पडिहा S पडिहा
प्पणइ S पणइ
°प्पण्णा (प्रज्ञा) १ ८८
प्पयर S पयर.
प्पयाव S पयाव.
प्पवह S पवह
प्पहा S पहा
प्पिआ S पिआ
प्पेम्म S पेम्म
°प्फद्धा (स्पर्धा) ३ १८
प्फुड S फुड.
√प्रकटय्
 पयडन्त (प्रकटयत्) ३ १४
√प्रस्स P (दृश्)
 प्रस्सदि (पश्यति) ८ ४४
प्राइय (प्राय) ८ ५८
प्राइम्य ,, ८. ५९
प्राउ ,, ८ ५९

भणन्त (भणत्) ७ १०२,
भणन्तिअउ (भणन्त्य.) ८ ४३
भणिज्जन्ती (भण्यमाना) ७ ८५.
भण्णन्ती „ ७ ८५
भणिर (भणितृ) २. १३, ४. ३
भणिरा (भणित्री) ४ ४१
भण्ड (भाण्ड) ८ ६०
भण्डीर (SK) ५ ६०
भत्त (भक्त) ७ १९
भत्तार (भर्तृ) ४. ५६, ५७
भत्ति (भक्ति) २ ४८, ५१, ६ ३६, ७७, ९५, १०५, ७ ७९, ८४, ८६, ९०, ८ ५, ४७
भद्द (भद्र) ३ ३४, ७ ९६.
भद्र (SK) ३ ३४
भप्प (भस्मन्) ३ १६, ७ ७०.
भम (भ्रम) ३ ६६
√भमड P (भ्रम्)
भमडहिं (भ्राम्यन्ति) ८ ६८
भमडिअ (भ्रान्त, ७ ३
भमया (भ्रू) ३ ८८.
भमर (भ्रमर) ३ १६, ३३, ७०, ४ ९ ५ ५५, ६ ३, १०
√भमाड P (भ्रम)
भमाडिअ (भ्रान्त) ७ ३.
भमिर (भ्रमणशील) ५ ९२
√भम्मड P (भ्रम्)
भम्मडेइ (भ्राम्यति) ७ ३
भय s भअ
भयव (भगवत्) ७ ४०, ४१, ४८, ९४
भयस्सइ (बृहस्पति) ३ ६८

१ √भर P (स्मृ)
भरिय (स्मृत) ३ १७.
भरावन्त (स्मरयत्) ६ ४५
भरिअ (स्मृत्वा) ५ ५०
भरिऊण „ ५ ४
+सम् समरिउ (संस्मृत्य) १. ३६
२ भर (SK) १ ५०, २ ४४, ६. ९४
भरह (भरत) २ १७, ४३, ७.९७
भरिया (भार्या) ८. ८
√भर्त्स्
भच्छिअ (भर्त्सित) ३. ८६
√भल P (स्मृ)
भलावन्त (स्मरयत्) ६. ४५
भल्लत्तण (भद्रत्व) ८. ७६.
भल्लप्पण „ ८. ७६
भल्लि (SK) २. ७१, ३. ३३
१भव (SK=संसार) २. ८३, ७ २, ३, १२, ३८, ४२, ४३, ४७, ५६, ५९, ६६, ७४, ८२, ८७, १०२, ८. १, १४, ३१, ३८, ५०, ५८, ५९ ६१, ६८, ६९, ७२.
२ भव (भवत्) ७. ९४, ९८.
भवण (भवन) १ १३,१६,२ ४२
भविअ (भव्य) ३. ५३.
भव्व „ २ ४३, ३. ३४
भसल (SK) १ ५६,२ ५८,३ ४२, ६९, ४. ३.
भस्सिय (भस्मित) ३ १६.
१ √भा
+निप्प्र निप्पाहिअ (निष्प्रभित) ३ १९.

२ √मा P (मी)
मायन्त (बिभ्यत्) ६. ३५.
३ मा (SK) १. ६२.
माउ° (भ्रातृ) ३. ४३.
माग (SK) ४. २६; ५. ११.
माण (भाजन) २. ७२.
मामिणी (भामिनी) २. ३८.
माय° (भ्रातृ) ३. ३
मायण (भाजन) २. ७२.
मायणय ,, ४. १०.
मायर (भ्रातृ) २. ६४.
मार (SK) १. ४४, ७. ४६; ८०.
मारह (भारत) ६. ४०.
माल (SK) ३. ८८.
माव (SK) ७. ५०, ८२, ८३, ८५; ८. ७२.
मावि (SK) ७. २४.
√माष्
मसेमि (माषे) ५. ६५.
मासन्ती (मषमाण) ४. १८.
मास° (माषा) ८. ८३.
मासा ,, १. १; २. ६६.
मासिर (मास्वर) ७. ४६.
भिउडी (भ्रुकुटि) १. ६९.
भिक्खु (भिक्षु) १. ६.
भिण्डिवाल (भिन्दिपाल) ३ ११.
भित्ति (SK) २. ४०.
√भिद्
भेच्छ (भेत्स्यामि) ५. ९५.
भिप्फ (भाष्म) ३. २०.
भिब्भल (विह्वल) ३. २१.
भिब्भलण (विह्वलन) ३ ४२.
√भिस P (भाष्)
भिसन्त (भासमान) ७. ४६.
भिसअ (भिषज्) १. ९.
भिसिणी (बिसिनी) २. ५६, ५ ३५; ६. ४.
√भी
मीअ (मीत) ६. ३५.
भीतरु (अभ्यन्तर) ८. १५.
भुअ (भुज) १. ७४, २. ५३. भुय १. ४७.
भुअङ्ग (भुजङ्ग) १. ५४
भुअण (भुवन) ४ ५८. भुवण १. ४५, २. १५; ६. १९.
भुक्किर (भषणशील) ७. ३०
√भुज्
भोच्छ (मेक्ष्यामि) ५. ९५.
भुत्त (भुक्त) ३. ३२.
भुञ्जन (भोक्तुम्) ८. ७८.
भोत्तु ,, ७. ५१
भोत्तूण (भुक्त्वा) ७ ५१.
√भुञ P (भुज्)
भुञ्जन्त (भुञ्जान) ६. ७२.
+उप, उवभुञ्जइ (उपभुङ्क्ते) ६. ७४.
—उवभुञ्जए (उपभुनक्ति) १.११.
√भुम P. (भ्रम्)
भुमिअ (भ्रमित) ७. ४.
भुमया (भ्रू) १. ७४, ३. ८८; ६. २५, ३१; ७. ४.
भुय s भुअ.
√भुल्ल P (भ्रंश्)
भुल्लिअ (भ्रंशित) ७. २०.

भुवण s भुअण.

१ √भू

हवइ (भवति) ३. २९
हवति „ ८. १२.
हवेइ „ ५. ५८.
होइ „ ५. ५७, १०२, ७ ६१; ८ ५१,५४, ९६.
भोदि „ ७. ९८.
होज्ज „ ५. १०२
होज्जइ „ ५ १०२.
होज्जा „ ५. १०२.
होज्जाइ „ ५. १०२.
हवन्ति (भवन्ति) १.५१; २. ५५; ४. ७०.
हुन्ति „ २. ६०, ४.३५; ७ ४४.
हवसि (भवसि) ३. ७६.
हवेसि „ ७ ९३.
होसि „ ३. ८१.
होज्ज (भविष्यति) ५. १०३.
होज्जा „ ५. १०३.
होज्जहिइ „ ५. १०३.
होज्जाहिइ „ ५. १०३.
होगइ „ ८. ४३.
होहिइ „ ५. १०३.
होही „ २. ८१.
होहिमि (भविष्यामि) ८. ३३.
होस्सं (भविष्यामि) ५. ९३.
होस्सामि „ ५. ८९.
होहामि „ ५. ८०.
होहिमि „ ५. ८९.
होस्साम (भविष्यामः) ५. ९०.
होस्सामु „ ५. ९१.
होस्सामो „ ५. ९०.
होहाम „ ५. ९१.
होहामु „ ५. ९१.
होहामो „ ५. ९०.
होहिम „ ५. ९१.
होहिमु „ ५. ९२.
होहिमो „ ५. ९०.
होहित्था „ ५. ९२.
होहिस्सा „ ५. ९२.
होउ (भवतु) ३. ७७; ५.१०४; ८. ३९.
भोदु „ ७. ९६, ९८.
होदु „ ७. ९६.
होज्ज „ ५. १०४.
होज्जउ „ ५. १०४.
होज्जा „ ५. १०४.
होज्जाउ „ ५. १०४.
हवन्तु (भवन्तु) १. ८०.
हवेहि (भव) १. ८०.
होह (भवत) ८. ३१.
हुवीअ (अभूत् अभवत् बभूव वा) ५. ८८.
होज्ज „ ५. १०१.
हुज्ज (भवेत्) ५. ८८.
हुज्जइ „ ५. ८८.
होज्जा (भवति भवेत् भवतु भूयात् भविता भविष्यति) ५. १०१.
होज्ज (अभविष्यत्) ५. १०१, १०५.
होज्जा „ ५. १०१, १०५.

मइल (मलिन) १. ६०.
मईआ (मदीया) ३. ७५.
मउअ (मृदुक) १. ७९.
मउअत्तया (मृदुत्व) ३. ९०.
मउड (मुकुट) १. ६८; ४. ३.
मउर (मुकुर=बालपुष्प) ३. ६९.
मउलि (मौलि) २. ८५; ६. ३६.
मउलिअ (मुकुलित) १. ६८.
मउवी (मृद्वी) १. ७६; ४. ४३.
मऊह (मयूख) २. १४.
मं (मा) ८. ६३.
मंस (मांस) १. १५, ६. ५५.
मंसल (मांसल) १. ४९.
मंसासण (मांसाशन) ६. ५५.
मंसु (श्मश्रु) ३. ३८.
मक्कड (मर्कट) ८. ६९.
मगह (मगध) ४. ६५; ६. ७७.
मग्ग (मार्ग) ६ ९१, ७. १२, २०, २७, ८. ४, २६
मङ्गल (SK) २. ४२, ७८; ७ ९०, ८. ११, ८३.
मच्च (मर्त्य) ५. ५८.
मच्चिर (मदित्) ७. ६०.
√मज्ज P. (नि-सद्)
+नि. णुमज्जिअ(निषण्ण)६. ८३.
मज्जण (मज्जन) ४. ६३; ६. ६४.
मज्जणअ (मार्जक) ६. ३८.
मज्जार (मार्जार) ३. ६६.
मज्झ (मध्य) ३. ४१. ४. २५, ४४, ७१; ७ ५, ७०; ८.१५.
मज्झण्ण (मध्याह्न) ३. २८.
मज्झण्णहरु (मध्याह्नरु) ३ २८.
मज्झिम (मध्यम) १. २१, ३६.
मज्जर (मार्जार) ३. ६६.
मञ्जरिआ (मञ्जरिका) ३. ६५.
मट्टिआ (मृत्तिका) ३. ५.
√मड्ड P (मृद्)
मड्डिअ (मृदित्) ६. ८६.
√मढ P. (मृद्)
मढिअ (मृदित्) ६. ८७.
मण (मनस्) १. २०; २. २, ७९, ८०; ३. २७, ३८, ५३, ८७, ९०, ४. ४०, ७४; ५. ६, ६. २०, २३ ९५; ७. १२, ३२, ४३, ५७, ६०, ६६, ७९; ८. २, १७, १८, २०, २२, ४१, ४६, ५६, ६३, ६७, ६९, ७६, ७८, ८१.
मणंसिल°(मनःशिला) १ १२
मणयं (मनाक्) ३. ८९.
मणसिल°(मनःशिला) १. १२.
मणस्सि (मनस्विन्) ७. ९४.
मणहर (मनोहर) १. १०; २. ६; ४. ६४.
मणा (मणाक्) ३. ८९.
मणाउ ,, ८. ६३.
मणि (SK) १. ७५; २. ३४; ५. ६०; ६. ३७, ५४, ७५.
मणिअं (मणित) १. ५४.
मणिअं (मनाक्) ३. ८९.
मणु (मनु) २. १५.
मणुअत्तण (मनुजत्व) ८. ३९.
मणे (विमर्दो) ४. १७.
मणोरह (मनोरथ) ६. ३०.

मसाण (श्मशान) ३. ३९.
मसिण (मसृण) १. ८१, ६. ८७.
√मस्ज्
+नि. णुमज्ज (निमग्न) १. ६२.
√मह
महइ (पूजयति) ७. ७०.
महिअ (महित) २. ३, १३; ४. ८७.
महिअ (महिला) ७. ७३.
√मह P (काङ्क्ष्)
महइ (काङ्क्षति) ७. ३७.
महासि (काङ्क्षसि) ८. ७६.
महड्ढि (महर्द्धि) ३. ४१.
महन्त (महत्) ७. ७१.
महन्द ,, ७. ८२.
√महमह P (प्रसृ)
महमहेइ (प्रसरति) ५. १७.
महमहिअ (प्रसृत) २. ३९, ५. १, ३.
महमहन्त (प्रसरत्) ६. ४९.
महमहिअ (प्रसृत्य) ४. २४.
महव (मघवत्) ७. ९४.
महाजणिअ (महाजनिक) ६.३४.
महानड (महानट) ६ ८६.
महापरसु (महापरशु) २. १९.
महामच्च (महामात्य) ६. २६.
महामुणि (महामुनि) ८. ६२.
महाधिप (महाधिप) १. ५८.
महि° (मही) ३. ५, ६. ७६.
महि-मण्डल (महीमण्डल) १.१२,२.५, ८१, ६ १४.
महिमा (महत्त्व) १. २६; ७. ६२.
महिला (SK) ४. ४१; ७. ९, ११, १७.
महि-वट्ठ (महीपृष्ठ) १. ८०.
महि-सामिआ (महीस्वामिन्) ७ ९३.
मही (SK) १. ६८; २. ५४; ६ ३७, १००.
१ महु (मधु=वसन्त) ३ ७,८, ११,१४, ३०, ३४, ३८, ४७, ५२, ७०.
२ महु (मधु=क्षौद्र) २. २७; ३. ८, ४. ३, ३३, ३८, ४०.
३ महु (मधु=मधूक) ४. २२.
महुअ (मधूक) १. ७५; ३. ३८.
महुर (मधुर) १. ९, ७५, ८०, २. ७२.
महुरा (मधुरा) ४. ६०; ६. ९०. ९३.
महुराहिव (मधुराधिप) ६. ८८.
महुरेस (मधुरेश) ६. ९२, ९३.
महूअ (मधूक) १. ७५.
महेभ (SK) ६. ७८.
महेला (SK) ७. ३१.
१ √मा
माइ (माति) ५. १४.
मिर (मित) ८. ४.
+विनिर्. विणिम्मिअ (विनिर्मित) २. ४२.
२ मा (SK) २. ८०, ८१; ३. ७५ ७९; ४. ३०, ५१, ५६; ७ २४, २९, १००; ८. ६१.
माअरा (मातृ) ४. ५७.
माआ ,, ४. ५७; ७. ८५.
माइ° ,, १. ८४, ८५.

मिल्लिर (मोचनशील) ६. ५५.
मिल्लिवा (मोक्तव्य) ८. ३८.
मिव (इवार्थे) ४. ४.
√मिश्र्
मीसिअ (मिश्रित) ६. १९.
मिस (मिष) ३. ४; ४. ७, २९.
मिहुण (मिथुन) ३. ७३; ४. ३, ४०; ५. ४६; ६. १७.
√मिल्
+अप. अपमिल्लिअ (अपमीलित) ७. ६४.
-अपमीलिअ " ७. ६४.
मीलण (मीलन) १. ५६.
मीसा (मिश्रा) ३. ८९.
मीसालिअ (मिश्र) ३. ८९.
मुइङ्गि (मृदङ्गिन्) १. ८६.
मुऽक (मोक्ष) ८. १०.
१ मुक्ख (मूर्ख) ३. ५६.
२ मुक्ख (मोक्ष) ७. ३६, ३७, ४७; ८. १५, १७, ३५, ३६, ६१.
मुक्ख-पत (मोक्षपद) ८. ७.
√मुच्
मुचसि ३. ८७.
मोच्छं (मोक्ष्यामि) ५. ९४.
मुच ४. ५२.
मुचइ (मुच्यते) ४. १७.
मुचन्त (मुचत्) ६. ५७.
मुक्क (मुक्त) २. ८२; ३. १७, ४०; ४. २, २८; ५. १८, ९१; ६. २; ८. ७.
मोत्तुं (मोक्तुम्) ७. ६६.
मुचणहि ,, ८. ७८.
मोत्तुं (मुक्त्वा) २. ७६; ३. ७४; ७. ७०.
मोत्तूण ,, ७. ५१.
+परि. परिमुक्क (परिमुक्त) ५. ४.
+प्र. पमुक्क (प्रमुक्त) ३. ४५.
मुचुकुन्द (SK) ५. ७३.
१ मुच्छिर (मूर्छित=वर्धनशील) ३. ४०.
२ मुच्छिर (मूर्छावत्) ३. ८९.
मुड्ढ (मूर्धन्) ३. १३.
√मुण P (ज्ञा)
मुणइ (जानाति) ८. ५४.
मुणन्ति (जानन्ति) २. ६०.
मुणिमो (जानीमः) ४. १६.
मुणिअ (ज्ञात) ४. १९.
१ मुणि (मुणि=साधु) १. १४, २४; ५. ९२; ६. ६; ७. ३१, ३३, ५७, ५८; ८. २९.
२ मुणि (मुनि=वृक्षविशेष) ५. ५५, ५६.
मुणिअव्व (ज्ञातव्य) ६. ६.
मुत्ता (मुक्ता) ४. ४२.
मुत्ताहल (मुक्ताफल) २ ५५.
१ मुत्ति (मूर्ति) २. ३५; ७. ५२.
२ मुत्ति (मुक्ति) १. ३३; ७. ४५, ६१; ८. ११, २५, ६०.
मुत्तिअ (मौक्तिक) १. ३, ४३.
मुत्था (मुस्ता) ५. २८.
√मुद्
मुइअ (मुदित) ३. ७४.
मुद्ध (मुग्ध) ८. ४८, ५९.
मुद्धन्न (मूर्धन्य) २. ५५; ३. ११.
मुद्धय (मुग्धक) ३. ३३.

उम्ह (तव) ५ ३०.
उय्ह ,, ५. ३०.
ए ,, ५. २९.
तइ ,, ५. २९
तउ ,, ८. ३४
तु ,, ५ २९
तु ,, ५ २९.
तुज्झ ,, १. ६१ ७०, २ ५७, ३. ६९, ४ १२, १४, १७ ५. ३०, ६. २, ७८, ८०, ८५, ८६, ८८, ९५, ९७, १३०, ७ १०१
तुज्झु ,, ८. ३४.
तुध्र ,, ८. ३४.
तुब्भ ,, ५ ३०.
तुम ,, ५. २९.
तुमाइ ,, ५ २९
तुमे ,, ५. २९.
तुमो ,, ५. २९
तुम्ह ,, ५. २९.
तुम्ह ,, ५. ३०.
तुव ,, ५. २९.
तुह ,, १. २९, ३०, ८०, २. ५४, ५५, ५८, ६१, ८१, ३, ६३, ६८, ७६, ७८, ८२, ४ ११, १४, १९, ५ २९, ९६, ६ ८७, ६१, ६२, ७०, ७१, ७४, ७५, ७६, ७९, ८१, ८२, ८३, ८७, ८९, ९०, ९१, ९२, ९३, ९४, १०१, १०२, १०६, ७. ९६, ९९, १००, ८. ४२.
तुह (तव) ५ २९, ६. ९९.
ते ,, ५ २९.
दि ,, ५. २९.
दे ,, ५ २९.
उब्भाण (युष्माकम्) ५. ३३
उम्हाण ,, ५. ३२
उम्हाण ,, ५. ३२
तु ,, ५. ३१.
तुज्झ ,, ५ ३२
तुज्झ ,, ५. ३२
तुज्झाण ,, ५ ३३
तुज्झाणं ,, ५ ३३
तुब्भ ,, ५. ३१.
तुब्भ ,, ५. ३१.
तुब्भाण ,, ५. ३१.
तुब्भाण ,, ५. ३३.
तुमाण ,, ५. ३२
तुमाण ,, ५ ३२
तुम्ह ,, ५. ३१, ८. ३६.
तुम्ह ,, ५. ३१
तुम्रह ,, ८. ३६
तुम्हाण ,, ५. ३१.
तुम्हाणं ,, ५. ३३.
तुवाण ,, ५. ३१
तुवाणं ,, ५ ३३.

र

रञ्चणी (रजनी) ७ २८
रञ्चिर (रागपर) ३ ८७
रञ्ज (रजस) २ ८५ ३ ५ रय
५ ५६ ७ ५८
रज्ज (राज्य) १ ११, ३२ ७ ५
९७ १०१

√रञ्च

रञ्चइ (रज्यते) ७ २१
रञ्च (रज्यस्व) ३ ८०
रञ्चिअ (रञ्चित २ ७० ३ ४४
रग्ग (रक्त) २ ८७
रत्त ,, १ ५८, ५९ २
८७ ३ ८०, ६ २
+वि विरत्त (विरक्त) ३ ३५
रञ्जण (रञ्जन) ६ ३३

√रण्

रणिअ (रणित) ८ २५
रण (BK) ४ ४८ ६ ५०, ५५,
६०, ६३, ६४
रण्ण (अरण्य) १ ४, ४६ ८
१०१
रत्ति (रात्रि) ३ ३९ ६ ६२ ८
६८
रन्न (अरण्य) ८ १०

√रभ्

+आ आढत्त (आरब्ध) ३ ७०
–आरद्ध ,, ३ ७१
–आरम्भिअ (आरम्भ्य) ६ १०५

√रम

रमइ (रमते) १ १३ ४ ६९,
,, ९९, ८ १५
रमए ,, ४ ५१
रमिज्ज (रमते) ५ ९९
रमेज्जा , ५ ९९
रमन्ते ४ ५५, ५९, ६१
रमसे ४ ४७
रमामु (रम) ५ ९६
रमिमो (रमामहे) ६ ९८
रमिज्जइ (रम्यते) ५ ८
रमिज्ज (रमिष्यत) ५ १००
रमिस्सादि ,, ७ ९९
रमिहिइ ,, ६ १००
रमेज्जा ,, ५ १००
रमउ (रमताम्) ५ ९६, १००
रमन्तु (रमन्ताम्) ५ ९८
रम (रमस्व) ४ १०, ५ ९८
रमसु ,, ५ ९६, ९८
रमिज्जहि,, ५ ९८
रमेज्जसु ,, ५ ९८
रमेज्ज ,, ५ ९८
रमह (रमध्वम्) ५ ९८
रमेसु (अरसिषत) १ ५४
रअ (रत) २ ३२ ४ ११, ५
७८
रय ,, ३ १०, ४६; ७ ६८
रमिअ,, ३ ७३ ४ ५०
रमिअ (रमित) ३ ८९
रममाणा (क्रीडन्ती) ४ ४७; ५
४९
रममाणी ,, ४ ४६, ७
१४
१ रमण (BK=कान्त) १ १६, ३
८७; ४ १२, २०
२ रमण (BK=नितम्ब) ९ ११

३ रमण(SK.स्मरकूपिका)७.१७,१८.
रमणि°(रमणी) ७. १८, १९.
रमणी (SK) १. २२, ५३; ३. ७८; ७. १३.
रमिर (रमणशील) १. १०;४.५४. ६८, ७२; ५. ९२; ७. १८.
रम्पण (तक्षण) ७. ४०.
रम्फण ,, ७. ४०.
१ √रम्भ P (गम्)
रम्भन्ति (गच्छन्ति) ७ ८.
२ √रम्भ P (रम्)
+आ. आरम्भिअ (आरब्ध) ६. १०५.
–आरम्भिअ ” १.२१.
रम्भा (SK) १. ७७; ३ ६७.
रम्म (रम्य) २. २५; ४. ७१.
रम्मा (रम्या) ४. ६,४३;७.२०.
१ रय s रज.
२ रय (SK=वेग) ५. ५६.
रयण (रत्न) १. ८, २७, ८५;३. ४७; ६. ३४; ८. २८, ६०.
रयणी (रजनी) १. १६.
रव (SK) २. ६४; ३. ३०; ४. २२; ५. ७; ६.४, ३०, ४८.
रवि (SK) १. ६२, ६६, ६७; २. १९. ४८, ६४, ८७; ३. ३०; ६. २३.
रस (SK) ४. ४१, ६. ८, १९; ७ ३६; ८. २४.
रसातल (SK) ७. ९९.
रस्सि (रश्मि) ३. ३०.

√रह्
रहिअ (रहित) १. ५. २ १८; ७. २६.
लहिद ” ८. २, ४.
+वि. विरहिअ (विरहित) ३.२०.
रह (रथ) ६. ६४.
रहङ्ग (रथाङ्ग) ५. ८९.
रहङ्गी (रथाङ्गी) ५. ८९.
रहस (रभस) ४. ६८
१ राअ (राग) १. ५९. राय ३. ७०, ७. १६.
२ राअ (राजन्)
राय° १. ८१, ४. ६९.
राया (राजा) १. ७१,' ८५; २. १७, ८३; ५. ८७; ६. ३१, ६५, ७६, १०७, ७. १.
राइणो (राजान. राज्ञो वा) ४.६१.
राया (राजानः) ४. ५९.
रायाणो ,, ४. ५९, ६१,
राय (हे राजन्) ७. ९४.
राया ,, ४. ५९.
रायाणो ,, ४. ५९.
रायं (राजानम्) ४. ६३.
राइणा (राज्ञा) ४. ६१.
राएण ,, ४. ६१.
रण्णा ,, ४. ६१, ६५.
राचिना ,, ८. ६.
रञ्ञा ,, ८. ६.
राईहिं (राजभिः) ४. ६३.
°राएहि ,, २. ६३.
रायाणेहिं ,, ४. ६४.
रण्णो (राज्ञः) ४. ६०.
रायाउ ,, ४. ६०.

राईहिन्तो (राजभ्य) ४. ६४
राइणो (राज्ञ) ४ ६२, ६५
रण्णो „ ४ ६०, ६२, ६५
रायस्स „ ४ ६०
राईण (राज्ञाम्) ४ ६४.
राईण „ ४ ६३
राइम्मि (राज्ञि) ४ ६२
राईसु (राजसु) ४ ६४
लाच° ८ १२
राइक्क (राजकीय) ३. ७६.
राइन्द (राजेन्द्र) १. २८.
रा-उल (राजकुल) २. ७३
राग (SK) ८ ७६.
√राज्
राइअ (राजित) ६. ६३.
राम (SK) १. ३१, ४ २५, ६. ४५
राम इसि (रामर्षि) १ ८९.
रामा (SK) ७. १४, २०.
राय s राअ.
राय-उल (राजकुल) २ ७३
रायकेर (राजकीय) ३ ७६.
राय रिसि (राजर्षि) १. ८९.
राय वाडिआ (राजपाटिका=चतुरङ्गसैन्यश्रमकरण) २ २१
१ √राव P (रञ्ज्)
राविउ (रञ्जयितुम्) ६ ३३.
२ राव (SK) १ ५१
रासि (राशि) ४ ३७
√रिअ P (प्र विश्)
रिअइ (प्रविशति) ७. २८

१ रिउ (ऋतु) १ ९०; २. ७१, ८१ ३ ५९
२ रिउ (रिपु) १ ३१, ३४, ३५, ३६, ४२, ७१, ८२, २ २१, ५१, ५७, ६. ४३, ४४, ४७, ७५, ८५, ९०, ९१, ९४, ९६, ९७, ९९, १०१, ७. १.
रिक्ख (ऋक्ष) २ ८९
रिच्
+वि विरेअन्त (विरेचयत्) ६ १७
रिच्छ (ऋक्ष) २. ९०
रिज्जु (ऋजु) १. ८९
रिण (ऋण) १ ८९.
रिद्धि (ऋद्धि) १. ८९; ३. १३, ५ ५०
रिसह (ऋषभ=श्रेष्ठ) १. ८९
रिसि (ऋषि) ७. ३३, ३४
रीडण (मण्डन) ६. ७६
रीर P (राज्)
रीरिअ (राजित) ६ ६३
रुइ (रुचि) १. ६३, ६. १३, १४, २८
रुक्ख (वृक्ष) १. ६८, ३. ६४
रुप्पि (रुक्मिन्) ३. १८.
रुज
लुक्क (रुग्ण) २ ८३
लुग्ग „ २ ८३
रुञ्ज P (रु)
रुञ्जिअ (रुत) ६. ३८
रुण्ट P (रु)
रुण्टिअ (रुत) ६. ३८

रोमन्थ (SK) ६. ३०.
रोल (कोलाहल) ५ ७६
रोलम्ब (SK) ३ ३०; ५ ६७.
रोविर (हर्षाश्रुमोचनशील) ७ ६१
√रोसाण P (मृज्)
रोसाणिअ (मृष्ट) ६. ६६

ल

१ लक्ख (लक्ष=सङ्ख्याविशेष) ६ ७५. ७ ७१, ८. ६८
२ लक्ख (लक्ष्य=वेध्य) २ ५
लक्ख° (लाक्षा) १ ५८.
लक्खण (लक्षण) २ ८४, ६. ७८
√लक्ष्
अलक्खि (अलक्षि) ३ ३०, ३३.
लक्खिअ (लक्षित) २ १५
√लग
लग्ग (लग्न) २ ६८, ७८, ३. ३३, ३४, ६ ६, ७, ५४.
+वि विलग्ग (विलग्न) ८ २१
लङ्गलि (लाङ्गलिन्=बलभद्र) २ ६४
लङ्गलि° (लाङ्गली=शारदीलता) ५. १०.
लङ्गली ,, ५ १५
लङ्गूल (लाङ्गूल) ३ ८८.
लङ्गूलि (लाङ्गूलिन्) २. ६५.
√लङ्घ्
लङ्घिज्जइ (लङ्घ्यते) १. १७
लङ्घिय (लङ्घित) ३ १०
लच्छि° (लक्ष्मी) ६ १०७
लच्छीइ ,, १. ८१, ७, ८८.

४. ३, ५, ५. ७, ८०, ६ ६०, ७२, ७. ९८
लज्जा (SK) ६. २०
लज्जिर (लज्जनशील) ६. ६५
लट्ट (लट्टा=केशरवृक्ष) ५. ७२
लट्ठि (यष्टि) २ ५९, ३ ८, ३१ ७७, ८४, ४ ७३.
लडह (प्रधान) ४ ५५
लडहत्त (सौन्दर्य) ४. ५५
√लढ P (स्मृ)
लढन्त (स्मरत्) ६ ४५
√लप्
लवइ (लपति) ४ ३३
लवन्ति (लपन्ति) ४ ७; ५ ७१ ८१
लवसि (लपसि) ४. ५१.
लवसु (लप) ४. ५१.
लविअ (लपित) ५ २.
+आ. आलविअ (आलपित) ३. ७२.
+उद्. उल्लविअ (उल्लपित) ४. ८.
√लभ्
लहइ (लभते) ८. २०, २५, ८३.
लहदि ,, ८. ३
लभेप्य (लप्स्यते) ८ १०.
लब्भइ (लभ्यते) २ २५
लब्भहिं (लभ्यन्ते) ८ ६०.
लहिज्ज (लभ्येत) ५. ८६.
लहिज्जेज्ज ,, ५. ८६.
लहिअ (लब्ध्वा) ४. ४६.
लहि ,, ८. ७५

+उपा. उवालद्ध (उपालब्ध) ३. ८१, ८५.

√लम्ब्

लवत (लम्बमान) १. २१.

+आ. आलम्बित (आलम्बित) ८. १२.

लम्बिर (लम्बमान) २. ७.

लय (SK=मनसः साम्यावस्था) ७. ६६.

लया (लता) १. ४६; ३. १४, १५, ४. ६, ५. ५, ६७, ६८, ६८७.

√लल्

ललिअ (ललित) १. ४५, ५. १५, १०४, ६. ७८, ४७, ७. ८१.

+दुर्. दुल्लअ (दुर्ललित) ४ ७४.

लवण (SK) २. १४.

लवणिम (लावण्य) ३. ६१.

लवल (SK=पुष्पविशेष) ५. ७७.

लवली (SK) ३ १३, ३६, ४६, ५५, ५८, ६३, ४ ५, ५. ६८, ८५.

लविरा (लपित्री) ४. २१.

√लस्

+उद्. उल्लसिअ (उल्लसित) ३ ७७, ६५, ७. ४६.

+वि विलसइ (विलसति) १. १२

–विलसन्ति ५. ४६.

लहरी (SK) ४. ४४, ६५.

लहिद s रह्.

लहु (लघु) २. २७.

लहुअ (लघुक) ३. ६१.

√ला

लेइ (लाति) ५. १५, ७१, ८०.

लेसि (लासि) ५. ७९.

लेमि (लामि) ५. ३७

लेसु (लाहि) २. ६६; ८. ७१.

लाऊ (अलाबू) १. ४६.

लाच s राअ

लायण्ण (लावण्य) २. २७

लाला (SK) ७. १९.

लास (लास्य) २. ६९.

लाहल (SK=म्लेच्छविशेष) २. ६५.

√लिक्क P (नि ली)

लिक्कन्त (निलीयमान) ६. ३७.

√लिख्

लिहिय (लिखित) ८. ८१.

लिङ्ग (SK) ८. ८२.

लिच्छु (लिप्सु) २. ९०.

√लिप्

लित्त (लिप्त) १. १३.

√लिम्प P (लिप्)

लिम्पिअ (लिप्त) ६. १०२

लिम्ब (निम्ब) २. ५२.

√लिस P (स्वप्)

लिसइ (स्वपिति) ६ १००.

√लिह्

लिहइ (लेढि) ७. १९

लिहिज्जए (लिह्यते) ७. ८१.

लिब्भउ (लिह्यताम्) ७. ८०.

√ली
लीण (लीन) ४. २२; ८. २६, ४३.
लीला (SK) १. ९०, ३. १९; ४ ३९, ४३, ५. १८, १९ ७४
लीह (रेखा) ८. ६५.
लुंटाय (लुण्टाक) १. १८.
१ √लुक्क P (नि ली)
लुक्कन्त (निलीयमान) ६. ३७.
२ √लुक्क P (तुड्)
लुक्किअ (तुडित) ६. ७९.
√लुञ्छ S (मृज्)
लुञ्छन्त (मृजत्) ६. ६७.
लुणणी (लवनी) ७. ६९.
लुण्टण (लुण्टन) १. १८.
√लुभ्

लुब्भसि (लुभ्यसि) ६. १०४.
लुद्ध (लुब्ध) ६. ९७; ८. ४८, ५९.
लुम्बि° (लुम्बी) १. २१.
√लुल्
लुलिआ (लुलिता) ४. ४४.
+वि. विलुलिआ (विलुलिता) ४. ४२.
लुहण (मार्जन) ६. ६६.
√लू
लुणिज्जइ (लूयते) ७. ७६.
लुणिज्जए ,, ७. ७३.
लुव्वइ ,, ७. ७३, ७६.
लूण (लून) ६. ७०.
लोअ (लोक) १. ५, १२, १५, १८, १६, ४२, ५१, ६२; २. १०, ३. ३, १०; ४. १२, २२, ३३, ४५, ६७, ७६; ५. १४, ८४; ६. ६८; ७. ५९, ६४, ६५; ८. २२, ३०, ७५. ८०. लोग ४. ७६. ६. १०४.
लोअण (लोचन) ५. ८४; ६ ३६, १०७; ७. ५३.
लोअ-माआ (लोकमातृ) ७. ८५
√लोक्
+प्र. पुलोइय (प्रलोकित) २. ३३.
लोग S लोअ.
√लोट्ट P (स्वप्)
लुट्टइ (स्वपिति) ६. १००
लोद्दय (लोध्र) ५. ८२.
लोद्ध ,, ५. ५७.
°लोयणीकय (°लोचनीकृत) ३. २७
लोलिम (लोलत्व) ८. ४०.
१ लोह (SK) २. १६.
२ लोह (लोभ) ८. ७७
√लोहिताय
लोहिआइ (लोहितायति) ५. ६३.
लोहिआअइ (लोहिआयते) ५. ६३
√ल्हस P (स्रस्)
ल्हसाविअ (स्रंसित) ७. ४२.
√ल्हिक्क P (नि-ली)
ल्हिक्कन्त (निलीयमान) ६. ३७.

व

१व (इव) १. १५, २०, २१, २३, ३८, ४१, ४९, ६०, ६२, ६६; २. ३, १२, २७, ३२, ३६, ४३, ६८, ७७, ८७; ३. ९, १७, ३४, ३९; ४. ४, ४०, ५०; ६ ७, ६१, १०६; ६

वणे (निश्चये) ४. १६; (सभावने) ४. १६, (विकल्पे) ४. १६, (अनुकम्प्ये) ४. १७
वत्तडिआ (वार्तिका) ८. ७४.
वत्ता (वार्ता) ३ ६, ५ ७२.
वत्थ (वस्त्र) २. ३९; ३. ४७,५८.
√वद्
वज्जइ (वादयति) ८ २५
वाइअ (वादित) २. ८,६९,७०.
वज्जन्त (वदत्) १ ७५.
वद्धमाण (वर्धमान) १. १.
वध (SK) ८ ५, ९
वन (SK) ५ ७९, ९२
वन्धु (बन्धु) ८ १०
√वन्द्
वन्दे ५ ६०.
वन्दारय (वृन्दारक) १. ८३.
वन्द्र (वृन्द) ३ ३४.
वन्नय (वर्णक) ३. ६१
वमालण (पुञ्जक) ६. ६५
√वम्फ P (काङ्क्ष्)
वम्फए (काङ्क्षन्ति) १ २०
वम्फन्ति (काङ्क्षित) १ २०.
वम्फिअ (काङ्क्षित) १ २०.
वम्फि (वलिन्) ७ १९
वम्मचेर (ब्रह्मचर्य) १ ४२,३ २३.
वम्म (वर्मन्) ६. ६३.
वम्मह (मन्मथ) २ ५८, ३ १, ६, ८, ४३, ८९, ६. २०, ७. १०, १४.
वम्हाण (ब्राह्मण) १. ६४.
१ °वय (पयस्) १. ४९
२ वय s वअ.
३ वय (वयस्) १. २३.
वयंसा (वयस्या) ४ ९, ५३
वयंसी " ४. १८, ५ ४८.
१ वयण (वदन) १. ७८; ३ २७
२ वयण (वचन) १. २५, ७ ४३, ४५, ४७, ४८; ८. २७, ४४, ४५, ५०, ७९.
१ वर (SK=देवादिकाद् वृत) २ ३१; ३. १, ७. १००.
२ वर (SK=श्रेष्ठ) २. ७१, ३ ६०, ६२, ६४; ४. ५४, ६ ७५, ७. ५८.
वरण (SK) ६. ४६, ५२
वर-विलया (वारवनिता) ६ ३१
√वरहाड P (निस्-सृ)
वरहाडिअ (नि सृत) ६. ५०
१ वरिस (वर्ष=सवत्सर) ३ ५०.
२ वरिस (वर्ष=वृष्टि) ६. ११.
वरिसण (वर्षण) ६. ५४.
√वर्ण्
वन्नेमि (वर्णयामि) ५. ६५
वण्णहु (वर्णयाम) ८. ३७
वण्णउ (वर्णयतु) ८. ३७
वण्णिअ (वर्णित) २. ८८
वन्निउ (वर्णयितुम्) ५. ६६,७९.
√वर्ध्
वड्ढिअ (वृद्ध) ७. ५८.
√वल्
वलति (वलते) ८. ७
वलिअ (वालित) २. ७, ९, ७ १९.

१ √वल P (निर्-पद्)
+निर्. निव्वलिअ (निष्पन्न) ६. ८७.
२ √वल P (आरोपय्)
वलिअ (आरोपित) ६. ३२.
√वल्ग P (आ-रुह्)
वलग्गिअ (आरूढ) ७. ४२.
वलणिज्ज (आरोहणीय) ७. ४८.
√वलयाय
वलयाइअ (वलयायित) ३. ५.
वलाया (बलाका) ५. ३३.
वलि (SK) ८. ४३.
वल्लहा (वल्लभा) २. ६८.
वल्लि° (वल्ली) १. ४०; ३. ६.
वल्ली (SK) ५. ६.
वव्वर (बर्बर) ४. १२.
वम्मलत्त (वल्कलत्व) ८. ३.
√वस्
वसन्ति १. २६.
+नि निवसन्ति १. ४.
+प्र. पउत्थ (प्रोषित) ३. २७, ३४, ४८; ५. २, ७५, ७७, ६. १५.
वस (वश) ३. ५०; ४. ५७, ७. ९, ५२; ८. ३९, ५३.
वसइ (वसति) २. ४२.
वसण (वसन) १. ७४, ७ १०.
वसन्त (SK) १. ८३, ९०; ३. २, ११; ४. ५, ७.
वसह (वृषभ) १. ८४, ६. ३०, ६२.
वसहि (वसति) २. ४२.
वसु (SK) १. ८७; ६. ४४.
√वसुआ P (उद्-वा)
वसुअन्त (उद्वात्) ६. ९.
वसुह° (वसुधा) ६. ८४.
वसुहा " ६. ६१, १०२.
√वह्
वहइ (वहति) ५. २०.
वहिज्जइ (उह्यते) ७. ८१.
वुब्भइ (उह्यमान्) ७. ८०.
+उद्वि. उव्वूढ (उद्व्यूढ) १. ७३.
+उव्वूढ " १. ७३.
+निर्. निव्वहिन्ति (निर्वहिष्यन्ति) ६. १०५.
+प्र. पवहन्ति (प्रवहन्ति) ४. ४१.
१ °वह (°वहिन्) ४. ७८.
२ वह (वध) ५. ५९.
वहिल्लअ (शीघ्र) ८. ६७.
वहु° (वधू) १. ३, ७, ३. ५, ३४.
वहुत्त s मू.
वहू (वधू) १. ३, १०, ४६, ५२; २. ३४; ४. ४०, ४६, ५४; ५. ४९, ५०, ५१, ५२, ७९; ६. ४, १०१; ७ ८.
१ √वा P (म्लै)
वाअ (म्लान) ६. ११.
२ √वा
वाइ (वाति) ५. ५५.
वाअ (वात) ५. ४.
+उद् उव्वाअ (उद्वात) ६. ९.
३ वा (SK) १. ३२, ३७; ४. ३३, ३५, ३६, ७६; ५. ६५, ६. ३३, १०४, ७. ७५, ७६, ७७.
४ वा (इव) २. १०.

विणय (विनय) १. ५२.
विणु (विना) ८.१८,२०,५९,७१
विण्ट (वृन्त) १, ८८.
विण्णत्ति (विज्ञप्ति) ६ २६.
विण्णाणिणी (विज्ञानिनी) ३.३७.
वित्थरण (विस्तरण) ३ १४.
√विद्
वेच्छ (वेदिष्यामि) ५ ९४.
विदुर (SK) २. २२.
विदेस (विदेश) ४. २
विनिमय (SK) ८. ८३.
विन्नत्ति (विज्ञप्ति) १.८२;६.९५, १०७.
विन्नाण (विज्ञान) ५. ७३.
विपिण (विपिन) ३. १८.
विप्प (विप्र) १. ६५.
√विप्पगाल P (नाशय्)
विप्पगालिअ (नाशित) ६. २१.
विप्पव (विप्लव) ३. ५२.
विब्भम (विभ्रम) १.७७;५.१०४.
विमल (SK) २. ३६, ५५; ४ ४१.
विम्हय (विस्मय) १. १३
√विम्हर P (वि-स्मृ)
विम्हरन्ति (विस्मरन्ति) ७.५२.
विम्हरिअ (विस्मृत) ५ २९,३१, ६५; ६. १.
विम्हारिअ (विस्मारित) ६. ४७.
विम्हरावण (विस्मारण) ६ ४६.
१ √विर P (गुप्)
विरन्ति (गुप्यन्ति) ६ १०२.
२ √विर P (भञ्ज्)
विरिअ (भग्न) ६. ६९.
√विरमाल P (प्रति-ईक्ष्)
विरमालिअ (प्रतीक्ष्य) ७. ३९.
√विरल्ल P (तन्)
विरल्लिअ (तत) ६. ९३.
विरह (SK) ३.४८; ४. ३४, ५ ८९.
विरही (विरहिन्) ३. १५;४.३५
विरहिणी° (विरहिणी)३. ७,१२, ३३; ६. २१.
विरहिणी (SK) ५. ५९.
विराअ (विराग) ८. १९.
√विरोल P (मन्थ्)
विरोलिअ (मथित) ६. ८१.
विलया (वनिता) १.५५; ३. २६, ६०, ६४, ४. ५०, ६४; ५ ७१, ८१; ६. ३१; ७. ३१.
विलविर (विलपनशील) ६.१०१.
विलास (SK) १. ९०.
विलिअ (व्यलीक) ६. २.
विलीइर (द्रवणशील) ६. ३८.
विलेवण (विलेपन) ६. ९.
विव (इवार्थे) ४. ४.
विवइ-गर (विपत्कर) ८. ४८
विव≍का (विवक्षा) ८. ४.
विवक्खीहुन्त विपक्षीभवत्)६ ४१
विवस (विवश) ८. ६३.
विवेअ (विवेक) ७ ९, ११,२१, २३, ४६
विवेइ (विवेकिन्) १. १०.
विवेग (विवेक) ८. ५६.
विब्बोअ (विब्बोक) ५. १०४.

+निर् निव्वुअ (निर्वृत) ५ ९२
+परि परिअरिअ (परिवृत) ६ ३१

√वृज्
+वि विवग्गिद (विवर्जित) ८ ७

√वृत्
वट्ट (वृत्त) ३ ५
वट्टमाण (वर्तमान) ७ २४.
+आ अत्तमाण (आवर्तमान) २ ८०.
–आवत्तमाण ,, २ ८०
+नि नियत्तसु (निवर्तस्व) ८. ७७
–निअत्त (निवृत्त) १. ८३
–निवुत्त ,, १. ८३
+प्र पयट्टेइ (प्रवर्तते) ५ ८२
–पयट्ट (प्रवृत्त) १. ४९, ८३, २ १, ६२, ६७, ७२, ३ २, ५, ४ २१, ४१, ४८, ६०, ६४, ५ १२, ६. ५२
–पयट्टअ ,, ४ ७८
–पयट्टन्त (प्रवर्तमान) ५ ५८.
+वि विवट्टमाण (विवर्तमान) ६ ८०.
+सम् सवुत्त (सवृत्त) १ ५१

√वृध्
+परि परिविद्ध (परिवृद्ध) ३ १२

√वृष्
विट्ठ (वृष्ट) १ ८६.
वुट्ठ ,, १ ८५, ७ ६
+प्र पवरिगट्ठ (प्रवर्षित) ७ ६५

वेअ (वेग) ४ २९
√वेअड P (खच्)
वेअडिअ (खचित) ६ ५४
वेइ (वेदि) ४ ३२
वेइआ (वेदिका) ४ २७, ६ ३७
वेइल्ल (विचकिल) २ १२, ३ ९, ४५, ७१
वेकक्ख (वैकक्ष्य) २. ६१
वेग (SK) २. ८९
वेजयन्ती (वैजयन्ती) ४ ३९ ६ ७०
वेडिस (वेतस) २ ४०
वेडीकरिज्जमाणा (प्रवहणत्वेना श्रीयमाणा) ७ ८६.
वेडुज्ज (वैडूर्य) ३ ६६
१वेणु (SK=कीचक) ५ १७
२वेणु (SK=राजविशेष) २ ३८
वेण्ट (वृन्त) १ ८८, ३ ६

√वेप्
वेवइ (वेपते) ५. ६४
वेवमाण (वेपमान) ५. १८
+प्र पवेवए (प्रवेपते) ५ ६४
वेरि (वैरिन्) ६ ४२, ६८, ९८, ८. ६.
वेरुलिअ सेणी (वैडूर्यश्रेणी) ३ ६६
√वेलय P (वञ्च्)
वेलविअ (वञ्चित) ६ ५८
वेलयणिज्ज (उपालम्भनीय) ६ १०६
वेल्लिर (वेल्लावत्) ६ ७३
वेल्लि (वल्ली) १ ४०.
वेवण्ण (वैवर्ण्य) ५ १०२
वेविर (वेपनशील) ३. ८९.

श

स

सइ (सदा) १. १०, ४०, ४९;२. ८१, ७. ८६.
सइन्न (सैन्य) २. ४.
सईस (शचीश) २. २१.
सउह (सौध) ५. ८७.
सकर (शक्र) ४ ७६.
संख (शङ्ख) १. १६.
संगीय (संगीत) २. ६६.
संजम (सयम) २. ५९; ७. २२, ४५, ४९; ८ ३४, ३६, ४०, ४२, ४३, ६२, ६५
संझ° (सध्या) ३. ७०.
संझा ,, १. १२; ३. ४३; ५. ८७, ८८, १०५.
संठ (शठ) १. १८.
संताव (सताप) ५. ९४.
संतोस (सतोष) ८ ५९.
√संदाण P (अवष्टम्भे कृ)
संदाणन्त (अवष्टम्भ कुर्वन्) ६. ४२.
संधाण (सधान) २, ७.
संधिविग्गहिअ (साधिविग्रहिक) ६. ४०.
संपआ (सपत्) ६. ७१.
१ संपइ ,, ८. ४८.
२ संपइ (सम्प्रति) ५ १००, १०५.
संपय (सपत्) ८. ४८, ६२.
संपयं (साम्प्रतम्) ५. २२.
संपया (सपत्) १. ८.
संपुडय (सपुट) ६. ३६.
√संभाव P (लुभ्)
संभावमि (लुभ्यामि) ६. १०४.
संमद्द (समर्द) ३. १०.
संमुह (समुख) ५. ९४.
संरम्भ (SK) १. २१; ५. ७०, ६ ९२.
संविल्लिअअ s वेष्ट्.
संसअ (सशय) ६. ४०. संसय १. १.
संसार (SK) ७ ३९, ६७, ७९, ८. ६७, ७८.
सकलंक (सकलङ्क) १. १६.
साकिसर (सकेसर) २. १.
सकुप्पास (सकूर्पास) १. ५०.
सक्क (शक्र) १. ४५.
सक्कय (सस्कृत) २. ७४.
सग (शक) ४ ६१.
सग्ग (स्वर्ग) १. ६३, ६. ३९, ९४, १०४, ७. ६, ९६, ९९; ८. ७०.
सङ्का (शङ्का) ३. ७४, ६. ५, ५६.
सङ्खधर (शङ्खधर) १. १६.
सह्ला (सल्हा) ६. ७५.
सह्लुड्डण (संक्रीडन) ७. १३.
१ सङ्ग (शृङ्ग=उत्कर्ष) १. ८२.
२ सङ्ग (SK) ७. ६, १२, २३; ८ ७८.
√सङ्घ P (कथ्)
सङ्घसु (कथय) ६ २.
सचमर (SK) २. २२.
सच्च (सच) १. ६३; ६. ४८; ७. २२, ८. २८, ३३, ४४.
सच्चवण (दर्शन) ७ २४.
सच्छण (मसृण) २. ९०.
सच्छन्दग (स्वच्छन्दग) ५. १०१.
सच्छाअ (शोभनकान्ति) २. ६२.
सज्जुआण (मदुवन्) ४. ६६.

सरूव (स्वरूप) ५ ४६; ७ ८९.
सरोज (SK) ७ ४१
सरोमञ्च (सरोमाञ्च) ४ ७३.
सरोरुह (SK) २ ७, ५ १०६
सर्मद (शर्मद) ८ ८०
√सलह P (श्लाघ)
सलहिअ (श्लाघित) ६. ५४
सलहिज्ज (श्लाघ्य) १. ४
सलाह° (श्लाघा) ३ ४७.
सलिल (SK) २. ३१, ६५, ३. १०, ४६, ८. ८.
सलोण (सलावण्य) २. १४, ४. ३६.
सल्लई (सल्लकी) ५. २०, ४४
सवल (शवल) २. ५६
सविसेस (सविशेष) २. ६७
सविह (सविध) ४ ६५, ७ ५६
सवेण्ट (सवृन्त) ५. २७.
सवोण्ट ,, १ ८८
सव्व (सर्व) १. २२, २३, २ ११, ७९, ८१, ३ ३५, ४. ६७, ६८, ७०, ७१; ५ ३, ५४, ८७, ६. १३, १०३; ७ ६१, ७७, ८८, ८९, ८ ४, ८, १४, १६, १७, २३, ३०, ३१, ३६, ६०, ६४, ७७, ८३.
सव्वओ (सर्वत) १. २८, ४ ५९; ६. १५.
सव्वङ्गिअ (सर्वाङ्गीण) ३ ७७
सव्वन्नु (सर्वज्ञ) ८. १९.
सव्वण्णु ,, १. ३९, ७०.
ससहर (शशधर) ८ ०४.
ससा (स्वसृ) ४ ५०.
ससि (शशिन्) १. ६०, २ ६६, ३ ३१, ५ ८८, ६ ३, ११ १०, २१, ८. १८
ससि-कन्त (शशिकान्त) ६. १७
ससिह (सस्पृह) ६ २३
ससुर (श्वशुर) ६ ९.
√सस्ज्
सज्जेइ (सज्जति) ५ ९७
सज्जिअ (सज्जित) ४ २५
√सह्
सहइ (सहते) ५ ८९
सहन्ति (सहन्ते) ३ ८४
१ √सह P (राज्)
सहइ (राजते) १ ३, ६३, २ ५४, ४. ३.
सहिअ (राजित) ४ ३९; ६ ६३
२ सह (SK) १. ५०, ८८, ८९, ४ ६६.
सह° (सभा) १ ४.
सहचर (SK) ६ ३७.
सहज (SK) ८ ८१
सहल (सफल) २ ५६, ७९; ७ ७७.
सहस्स (सहस्र) ७ ५३
सहा (सभा) १. ४३, ६. ३६, ३९
सहाव (स्वभाव) ४. २०.
सहिअ (सहित) १ ८७
सहि अण (सखीजन) ५ ९६.
सही (सखी) ४ ४, १०, १३, १३, १५, ०४, ५. ४५, ४९, ५०, ९५; ८. १८

सिढिल (शिथिल) १ ६०
सिढिलिअ (शिथिलित) २ ४३
३ ६
सिणेह (स्नेह) ४ ४, ६ ७८ ७
१४
सिद्धन्त (सिद्धान्त) ७ ४०
सिद्धि (SK) ७ ६०
√सिध्
सिज्झइ (सिध्यति) ७ ५६, ८
६० ६१ ८९
सिज्झउ (सिध्यतु) ८ ६६
सिज्झिज्जइ (सिध्यते) ८ २२
सिद्ध २ १०, ७ ३,
६०, ६०, ८९
सिनेह (स्नेह) ८ ७
सिन्दुवार (SK) ३ १६
सिन्धव (सैन्धव) २ ३
सिन्धुर (SK) ६ ४९
सिन्धु-वइ (सिन्धुपति) ६ ७३
सिप्प s सेप्प
√सिप्प P (स्निह् वा सिच् वा)
सिप्पन्ती (स्निह्यमाना वा सिच्यमाना वा) ७ १०
सिप्पि (शुक्ति) ३ ७०
√सिम्प P (सिच्)
सिम्पिअ (सिक्त) ६ ६१
सिर (शिरस्) १ ९०, २९, ५१,
२ ८, ४१, ५७ ३ १०, ७
६९, ८ ४७
सिरत्त (शिरस्त्र) ६ ६३, ८४
सिरत्ताण (शिरस्त्राण) ६ ६०
सिरा (शिरा) २ ७२
सिरि° (श्री) १ १, २८ २ ५४
३ ४०, ४१, ४९, ६२ ५
६०, ७९, ६ ३१, ३९, ५८
७२ ७ ३२, ३५ ३७ ५५
सिरिकण्ठ (श्रीकण्ठ) २ २९
सिरि णिहुवय (श्रीकाम) ६ ३१
सिरि नयर (श्रीनगर) ६ ७२
सिरिफल (श्रीफल) ५ ७
सिरिमन्त (श्रीमत्) ३ ८३
सिरिस (शिरीष) ३ ४२ ४ २४
सिरि हर (श्रीहर=श्रीहरणकर्तृ) ४
३८
१सिरी (श्री) १ ४० २ ४२ ३
३०, ३४, ४५ ४ १ ५, ७
४९ ६ १३, १६, ३१, ३८
७२, ८४, ७ ११, ३१, ३४,
३५, ४६, ८८, ८ ११
२सिरी (श्री-स्त्रीविशेष) ५ ८१
सिरीस (शिरीष) ३ ३३
सिल° (शिला) १ ३
सिला „ २ १६
सिलिन्ध (शिलीन्ध्र) ५ ११
१सिव (शिव सदाशिव) ६ ५२
२सिव (शिव=कल्याण) ७ ६० ८
२०, २८, ३९, ४१, ७१ ७६,
८०.
सिविण (स्वप्न) १ ३८ २ ६६
३ ५४
सिविर (शिबिर) ६ ८०
सिसिर (शिशिर) ३ ४० ५ ६६
सिसु (शिशु) ३ ६६, ६ १०३

१ √सिह P (स्पृह्)
सिहइ (स्पृहयति) ४. २३.
सिहिअ (स्पृहित) ३. ८१.
२ √सिह P (काङ्क्ष्)
सिहइ(काङ्क्षति) ४.४९,७ ३०
सिहणिज्ज (काङ्क्षणीय) ७. ३७.
सिहर (शिखर) १. ३; ४. ३२.
सिहा (शिखा) ६. ३२.
सीअ° (सीता) २. २.
सीअर (शीकर) २. ३०.
सीअल (शीतल) ३. ८; ४. १.
°सीयल ३. ३१.
सीअलअ „ ३. १०.
सीभर (शीकर) २. ३०; ६ ६१.
सीर (SK) २. २०.
सील (शील) ४. १३,७. २२, २६, ३०, ४९.
१ √सीस P (कथ्)
सीससु (कथय) ६. १.
२सीस (शिष्य) १. ३१, ८७, ३. १९, २६.
३सीस (शिरस्) १. ६,२. ४७, ६. ७०.
सीह (सिंह) २. ७०, ६. ४८, ५६.
सीहर (शीकर) २ ३०.
सुअ (सुत) ३. १७.
सुअ s श्रु.
सुअ-देवआ (श्रुतदेवता) ७ ७१.
सुअ-देवी (श्रुतदेवी) ७. ६९, ७०. ७२, ७३, ७४, ७७, ७८, ७९, ८१, ८४, ८५, ९१.
सुआ (सुता) ३. १६; ७. ८.
१सुइ (शुचि) २. ३९, ६. ८१.
२सुइ (श्रुति) १. ७९.
सुउमाल (सुकुमार) २. १४.
सुउरिस (सुपुरुष) १. ५.
सुकुसुम (SK) २. २१.
१सुक्क (शुक्र) ३. ५२.
२सुक्क (शुल्क) २. ८७.
सुक्ख (सुख) ७. ३७, ३८, ८. ७८.
सुग (शुक) ५. ८, ४६, ५३.
सुगन्ध (SK) ४ ६.
सुगी (शुकी) ५ ८.
सुगुरु (SK) ८. ३८.
सुघ (सुख) ८. ४५, ५६.
सुङ्क (शुल्क) २. ८७.
सुणई (शुनकी) ७. ३०.
सुण्ड (शौण्ड) २ ९.
सुण्हयर (सूक्ष्मतर) १. ७२.
सुण्हा (स्नुषा) २ ६८.
सुण्हाल-चिन्ध (साम्नालचिह्न=वृषभचिह्न) १.५१.
सुनारा (SK=आभरणविशेष) २. २१.
सुत्ति (शुक्ति) ३. ७१.
सुथिर (सुस्थिर) ८. ६७.
सुदढ (सुदृढ) ३. ७१.
सुद्ध (शुद्ध) ८. ७.
सुद्धि (शुद्धि) ८. २०, ३८.
सुद्धि-गार (शुद्धिकर) ८. ४५.
सुधम्म (सुधर्मन्=सुधर्मस्वामिन्) ७. ३९.
सुधा (SK) ८. २४.
सुनीविआ (सुनीविका) २ ६७.

सुन्देर (सौन्दर्य) १. ४०, २. ९, ३. २३, ४३, ४४; ५ १२.
सुपइट्ठ (सुप्रतिष्ठ) १ २८, २. ४०.
सुपज्जल (सुप्राचल) ८ ३.
सुपडाय (सुपताक) २ ४०.
सुपरिट्ठ (सुप्रतिष्ठ) १. २८.
सुमण (सुमनस्) १. २३
√सुमर P (स्मृ)
सुमरन्त (स्मरत) ६. ४५
सुमरण (स्मरण) ७ ९०
सुमिण (स्वप्न) १. ३४
सुर (SK) २ २४, ३ ६५, ४. ४५, ७ ५१, ५८
सुर-धणु (सुरधनुष्) ६ २२
सुर पुरी (SK) १. २६
√सुरभय्
सुरहेइ (सुरभयति) १ २२, ५ ५४
सुर वहु° (सुरवधू) ७. ९१.
सुर वहू ,, ६ ४२.
सुरहि (सुरभि) २. २१, २५, ३. ०, ५ ५४.
सुरी (SK) ७. १०१.
सुरुग्घज (्ध्वज) ३. ५८.
सुव (स्व) ३. ५९
सुवण्णमय (सुवर्णमय) २. ४४
सुवन्न (सुवर्ण) २ ४५.
सुवयंसा (सुवयस्या) ४ ५१
सुव्व (श्रुत) ३. ५८.
सुसा (स्नुषा) २ ६८
सुसावग (सुश्रावक) ८ २९.
सुसीअ (सुशीत) २ १०

१सुह (सुख) ४ २१, ५. ८६, ७ ४७, ५१; ८ १४, २८, ३१, ३३, ४३, ५५, ५९
२सुह (शुभ) २ ४५, ८ ७८
१सुहअ (शुभद) २. २४
२सुहअ (सुभग) २. ३३. सुहय १ ७०
३सुहअ (सुखद) ३ ७.
सुह-कर (सुखकर शुभकर वा) २. २३.
सुह गर (शुभकर) ८ ५२
सुहड (सुभट) ६ ४२, ५३, ६९, ८४.
१सुहद (शुभद) २ २४.
२सुहद (सुखद) ५ ४९
सुहय s सुहअ
सुहयर (शुभतर) २. २३
सुह यरी (सुखकरी) २ १९
सुहा (सुधा) ७ ३६
सुहिअ (सुखित) ६ ११; ८ ३१
सुहुम (सूक्ष्म) ३ ५८
सूअ (सूत) १ ४८; ५. ८८.
√सूड P (भञ्ज्)
सूडिअ (भग्न) ६ ६९
१ √सूर P (भञ्ज्)
सूरिअ (भग्न) ६ ६९
२सूर (SK) १. ५८, ५९, ६१, ६५; ८. १८.
सूल (शूल) २. २०.
सूसास (सोच्छ्वास) २ ९.
√सृ
सारइ (सारयति) ८. १८
+अनु. अणुसरेइ (अनुसरति) ४ ७४.

√स्तम्भ्
ठड्ढ (स्तब्ध) ३. ११.
ठम्भिअ (स्तम्भित) २. ८६.
थम्भिअ " २. ८६.
थम्भेविणु (स्तम्भित्वा) ८. २२.
+प्रति.पडिखाम्भिअ(प्रतिस्ताम्भित) २. ८६.

√स्तु
थुणइ (स्तौति) १. ६.
थुणन्ति (स्तुवन्ति) १. ६६.
थुणिज्जइ (स्तूयते) ७. ७१,७६.
थुव्वइ " ७. ७६.
थविअ (स्तुत) ३. ८१.
थुणिअ " २. ७३, ७.६९.
थुव्वन्त (स्तूयमान) ७. ७०.
थुणिय (स्तुत्वा) १. ७०.

√स्तृ
+अव. आच्छरिअ (अवस्तृत) ३. १९; ६. १०.
-ओच्छरिय (अवस्तृत)२.७६.
+वि. वित्थरिअ(विस्तृत)७.६५.

√स्त्यै
ठीण (स्त्यान) ३. ८.
थीण " १. ५५; ३. ८.

√स्था
ठाइ (तिष्ठति) ८. १५.
ठवइ (स्थापयति) ८. ५३.
ठिअ (स्थित) १. ७५; २. ८७; ३. ७२, ७४; ८. १५, १६, ६७.
°ट्ठिय " ३. ९; ६. ४२.
°ठिअ " ६. ११.
ठवि (स्थापयित्वा) ८. ८३
+ अधि. अहिट्ठिअ (अधिष्ठित) ६. २६.
+उद्. उट्ठइ (उत्तिष्ठते) ८ ७५.
-उट्ठन्ति (उत्तिष्ठन्ति) १. ५२.
-उट्ठिअ (उत्थित) १. ५३, ४. ५, ६. १२.
-ओट्ठिअ " १. ७१
+सम्. संठविअ (संस्थापित) १. ४७.
-सठाविय " १. ४७.

√स्ना
ण्हाएह (स्नात) ५. २३
ण्हायह " ५. २२
ण्हाय (कृतस्नान) ५. ५०.
सिनात " ८. ८.
ण्हाऊण (स्नात्वा) १. ६४.
न्हाउं " ६. ११.

√स्निह्
णिद्ध (स्निग्ध) २. ३७, ३ ५४
सणिद्ध " ३. ५४.
सिणिद्ध " ३. ५४.

√स्फाटय्
+परि. परिफाडिअ(परिस्फाटित) ७. १८.

√स्फुट्
फुट्टिअ (स्फुटित) ७ ६४.
फुडिअ " ३. १२

√स्फुर्
फुरन्ति (स्फुरन्ति) ५. ५६
+वि. विप्फुरन्ति (विस्फुरन्ति) ५. ६७.
-विप्फुरन्ते " ५. ६६

√स्मृ
सुमरि (स्मर) ८. ४२.
सरन्त (स्मरत्) ६. ४६.
सुमरिअ (स्मृत्वा) ३. ५५.
+अनु. अणुसरन्त (अनुस्मरत्) ७. ४९.
√स्वप्
सुवइ (स्वपिति) १. ४४.
सोवइ ,, १. ४४.
सुअन्ति (स्वपन्ति) ६. १००.
सुत्त (सुप्त) ३. ३२; ४. ७.

ह

१हंस (SK) ५. ४६, ४९, ६५.
२हंस (SK=आत्मा) ८. १५.
हंहो (SK=सबोधने) ७. ९४.
√हक्क P (नि-सिध्)
हक्किअ (निषिद्ध) ६. ६७.
हक्कमाण (निषेधत्) ६. ९१.
√हक्खुव P (उद्-क्षिप्)
हक्खुविअ (उत्क्षिप्त) ६. ९८.
हञ्जे (चेट्याह्वाने) ७. १०१.
√हण P (श्रु)
हणिअ (श्रुत) ६. ३९.
हणुमन्त (हनूमत्) १. ७४.
हणुमा ,, ३. ८४.
हत्थ (हस्त) १. ७८, २. १०, ३. ६९; ४. २८; ५ ४२; ६. ९८.
हत्थि (हस्तिन्) ६ ७६.
हद्धी (निर्वेदे) ४. ८.
√हन्
हणइ (हन्ति) ७. २७.
हम्मइ ,, ७. ७९.
हणीअ (जघन) ४. ४७.
हणिही (हनिष्यति) ४. २२.
हणिज्जइ (हन्यते) ७. ७८.
हणिज्जए ,, ७. ७७.
हम्मइ ,, ७. ७७, ७८.
हणिअ (हत) ३. २४, ५६, ८४.
हय ,, १. ७, ४९, ६५, ८९, २. ३, ४. ४२.
हणन्तअ (घ्नत्) ८. २५.
हन्तूण (हत्वा) ७. ७९.
+आ. आहअ (आहत) ३. २९.
–आहय ,, ४. ४२.
हन्तव्व (हन्तव्य) ७. ७९.
हन्द (गृहाणार्थे) ४. ३.
हन्दि (विकल्पे) ४. २; (सत्ये) ४. २; (पश्चात्तापे) ४. २, (निश्चये) ४. २. (विषादे) ४. २, (गृहाणार्थे) ४. ३.
हय (SK) २. ६३, ८७; ६. ६४, ७६, ९०.
१हर (SK) १. २६, ३७; ३. ४४.
२°हर S घर.
°हरअ S घर.
हरडई (हरीतकी) १. ६५.
१हरण (SK) १. ८२; २. ४५, ४६, ६६, ७०, ८९; ३. २८, ३७, ३८, ५२; ५. ७३.
२हरण (ग्रहण) ७. ४८.
°हरय S घर.
१हरि (SK=विष्णु) १. २६, ३०, ४०, ४४, ४७.
२हरि (SK=इन्द्र) ७ ९७.

३ हरि (SK=सिंह) २. १.
हरिअन्द (हरिश्चन्द्र) ३. ३९.
हरिआ (हीका) ७ ९.
हरिआल (हरिताल) ३. ६१.
हरिण (SK) ५. ७५.
हरिणच्छी (हरिणाक्षी) ३. ६७.
हरिस (हर्ष) १. १४; ३. ५०, ६५; ४. २३; ५. १४, ७८, ८६; ६. १३, २७, ७६; ७. ६५.
हरिसओ (हर्षतः) ५. ९४.
हरे (संभाषणे रतिकलहे क्षेपे च) ४. १३.
हलद्द° (हरिद्रा) १. ५८; ४. ५०.
हलद्दि° ,, १. ५९; ४. ५०.
हलबोल (कोलाहल) ४. ७१.
हला (SK) ४. १०.
हलिआर (हरिताल) ३. ६१.
हलिद्द° (हरिद्रा) २. ६३.
हलिद्दि° ,, १. ५९.
हलिद्दी ,, ७. १६.
हलुअ (लघुक) ३. ६१.
हले (सख्या आमन्त्रणे) ४. १०.
हहुप्फल्ल (औत्सुक्य) ५. ७४.
हव s भू.
√हस्
हसइ (हसति) ५. ६८.
हसए ,, ५. ७१.
हसेइ ,, ४. १०.
हसन्ति ५. ६०, ७१.
हसमु (हसामि) ५. ९६.
हसामो (हसामः) ५. ९०.
हसउ (हसतु) ५. ८४, ९६.
हसेउ ,, ५. ८४.
हसन्तु ५. ९९.
हसमु (हस) ५. ९६.
हसह (हसत) ५. ९९.
हासाविअ (हासित) ५. ७८.
हसन्तअ (हसत) ५. १०६.
हसई (हसन्ती) ५. १०६.
हसन्तीआ ,, ४. ४२.
हसिऊणं (हसित्वा) ५. ८२.
+उप. उवहससे (उपहससि) ५. ६५.
–उवहसिअ (उपहसित) २. १९.
–ऊहसिअ ,, २. १९.
–ओहसिअ ,, २. १९.
–उवहसमाणी (उपहसन्ती) ५. १०६.
+वि. विहसइ (विहसति) ५. ८३.
–विहसए ,, ५. ६४.
–विहसेइ ,, ५. ८३.
–विहासिहिइ (विहासिष्यति) ५. ८३
–विहसेहिइ ,, ५. ८३.
–विहसेज्ज (विहसेत्) ५. ८५.
–विहसेज्जा ,, ५. ८५.
–विहसिय (विहासित) ५. [illegible].
–विहसन्त (विहसत्) ३ ८८; ५. ८४, १०६.
–विहसेन्त ,, ५. ८४.
विहसन्ती ५. १०६
विहासिउं (विहासितुम्) ५. ८३
विहसेउं ,, ५. ८२.
–विहसेऊण (विहस्य) ५. ८२.

√हृ

हरइ (हरति) ५. ६
हरउ (हरतु) ७ ४२.
हरिअ (हृत) १ ८६
हरिज्जंती (ह्रियमाणा) ७ ८.
+ अप अवहरमाण (अपहरमाण) १. ९
+ उद् उद्धरिअ(उद्धरित)६ २५
+ परि. परिहरि (परिहर) ८ १८, ४८.
+ प्र. पहरिउं (प्रहर्तुम्) ६ ०२, ५४
+ वि विहरदु (विहरतु)७ १२
+ व्या वाहरिज्जन्ती (व्याह्रियमाणा) ७ ८९.
+ सम् सहर ४. ५८

हेट्ठ (अध स्थल) ३ ७२, ५ ५१
हेमन्त (SK) ५. ६६.
हो s भू

√ह्वल

+ वि. विब्भलिआ (विह्वला) ३ २१.
–विहलिअ (विह्वलित) ३ ४३.

APPENDIX

BEING

THE EIGHTH ADHYĀYA (Chapter)

OF

SIDDHA-HEMA-ŚABDĀNUŚĀSANA

(HEMACANDRA'S PRAKRIT GRAMMAR)

WITH

HIS OWN COMMENTARY, PRAKĀŚIKĀ

परिशिष्टम् ।

आचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितस्य

सिद्धहेमचन्द्राभिधस्य शब्दानुशासनस्य

प्रकाशिकानामस्वोपज्ञवृत्तिसहितस्याष्टमोऽध्यायः ॥

√हृ

हरइ (हरति) ५ ८
हरउ (हरतु) ७ ४२
हरिअ (हृत) १ २६
हरिज्जन्तं (ह्रियमाणा) ७ ८६
+ अप अवहरमाण (अपहरमाण) १ १
+ उद् उद्धरिअ(उद्धरित) ६ २५
+ परि परिहरि (परिहर) ८ १४, ८८
+ प्र पहरिउ (प्रहर्तुम्) ६ ५२, ५४
+ वि विहरदु (विहरतु) ७ १३
+ व्या वाहरिज्जन्ती (व्याह्रियमाणा) ७ ८९
+ सम् सहर ४ ५८

हेट्ठ (अध स्थल) ३ ७२ ५ ५१
हेमन्त (SK) ५ ६६
हो S भू

√ह्वल

+ वि विब्भलिआ (विह्वला) ३ २१
–विहलिअ (विह्वलित) ३ ४३

APPENDIX

BEING

THE EIGHTH ADHYĀYA (Chapter)

OF

SIDDHA-HEMA-ŚABDĀNUŚĀSANA

(HEMACANDRA'S PRAKRIT GRAMMAR)

WITH

HIS OWN COMMENTARY, PRAKĀŚIKĀ

परिशिष्टम् ।

आचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितस्य

सिद्धहेमचन्द्राभिधस्य शब्दानुशासनस्य

प्रकाशिकानामस्वोपज्ञवृत्तिसहितस्याष्टमोऽध्यायः ॥

ॐ ॥ अथ प्राकृतम् ॥ १ ॥

अथशब्द आनन्तर्यार्थोऽधिकारार्थश्च ॥ प्रकृतिः संस्कृतम् । तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । संस्कृतानन्तरं प्राकृतमधिक्रियते ॥ संस्कृतानन्तरं च प्राकृतस्यानुशासनं सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरेव तस्य लक्षणं न देश्यस्य इति ज्ञापनार्थम् । संस्कृतसमं तु संस्कृतलक्षणेनैव गतार्थम् । प्राकृते च प्रकृतिप्रत्ययलिङ्गकारकसमाससंज्ञादयः संस्कृतवद् वेदितव्याः ॥ लोकाद् इति च वर्तते । तेन ऋ-ॠ-ऌ-ॡ-ऐ-औ-ङ-ञ-श-ष-विसर्जनीय-प्लुत-वर्जो वर्णसमाम्नायो लोकाद् अवगन्तव्यः । ङ-ञौ स्ववर्ग्यसंयुक्तौ भवत एव । ऐदौतौ च केषांचिन् । कैतवम् । कैअवं ॥ सौन्दर्यम् । सौंअरिअं ॥ कौरवाः । कौरवा ॥ तथा अस्वरं व्यञ्जनं द्विवचनं चतुर्थीबहुवचनं च न भवति ॥

बहुलम् ॥ २ ॥

बहुलम् इत्यधिकृतं वेदितव्यम् आ शास्त्रपरिसमाप्तेः ॥ ततश्च । क्वचित् प्रवृत्तिः क्वचिद् अप्रवृत्तिः क्वचिद् विभाषा क्वचिद् अन्यदेव भवति । तच्च यथास्थानं दर्शयिष्यामः ॥

आर्षम् ॥ ३ ॥

ऋषीणाम् इदम् आर्षम् । आर्षं प्राकृतं बहुलं भवति । तदपि यथास्थानं दर्शयिष्यामः । आर्षे हि सर्वे विधयो विकल्प्यन्ते ॥

दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ ४ ॥

वृत्तौ समासे स्वराणां दीर्घह्रस्वौ बहुलं भवतः । मिथः परस्परम् ॥ तत्र ह्रस्वस्य दीर्घः ॥ अन्तर्वेदिः । अन्ता-वेई ॥ सप्तविंशतिः । सत्ता-

१ P ॐ नमः सिद्धेभ्यः. २ B °र प्र°. ३ A प्राकृतानु°. ४ B देनेरेव. ५ B °र्ज्जो. ६ PB °वर्ग°. ७ AB सौअ°. ८ B °था च अ°.

वीसा ॥ कचिन्न भवति । जुवइ-अणो ॥ कचिद् विकल्पः । वारी-मई वारि-मई ॥ भुजयन्त्रम् । भुआ-यन्तं भुअ-यन्तं ॥ पतिगृहम् । पई-हरं पइ-हरं ॥ वेलू-वणं वेलु-वणं ॥ दीर्घस्य ह्रस्वः । निअम्बसिलै-खलिअ-वीइ-मालस्स ॥ कचिद् विकल्पः । जउँण-यडं जउँणा-यडं । नइ-सोत्तं नई-सोत्तं । गोरि-हरं गोरी-हरं । वहु-मुहं वहू-मुहं ॥

पदयोः संधिर्वा ॥ ५ ॥

संस्कृतोक्तः संधिः सर्वः प्राकृते पदयोर्व्यवस्थितविभाषया भवति ॥ वासेसी वास-इसी । विसमायवो विसम-आयवो । दहि ईसरो दही-सरो । साऊअयं साउ-उअयं ॥ पदयोरिति किम् । पाओ । पई । वच्छाओ । मुद्धाइ । मुद्धाए । महइ । महए ॥ बहुलाधिकारात् कचिद् एकपदेपि । काहिइ काही । विइओ वीओ ॥

न युवर्णस्यास्वे ॥ ६ ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य च अस्वे वर्णे परे संधिर्न भवति ॥ न वेरि-वग्गे वि अवयासो ॥ वन्दामि अज्ज-वइरं ।

> दणुइन्द-रुहिर-लित्तो सहइ उइन्दो नह-प्पहावलि-अरुणो ।
> संझा-वहु-अवऊढो णव-वारिहरो व्व विज्जुला-पडिभिन्नो ॥

युवर्णस्येति किम् ।

> गूढोअर-तामरसाणुसारिणी भमर-पन्ति व्व ॥

अस्व इति किम् । पुहवीसो ॥

एदोतोः स्वरे ॥ ७ ॥

एकार-ओकारयोः स्वरे परे संधिर्न भवति ॥

> वहुआइ नहुल्लिहणे आबन्धन्तीएँ कञ्चुअं अङ्गे ।
> मयरद्धय-सर-धोरणि-धारा-छेअ व्व दीसन्ति ॥ १ ॥

---

१ B °ई । वेणुवनं । वेलू°. २ A °ल-अल°. ३ B गोरिहरं. ४ B गोरीहरं. ५ A बन्धा°. ६ B छेउ व्व.

उवमासु अपज्जत्तेभ-कलभ-दन्तावहासमूरुजुअं।
तं चेव मलिअ-बिस-दण्ड-विरस-मालक्खिमो एण्हिं॥२॥

अहो अच्छरिअं॥ एदोतोरिति किम्।

अन्यालोअण-तरला इअर-कईणं भमन्ति बुद्धीओ।
अत्थं च्चेअ निरारम्भमेन्ति हिअअं कइन्दाणं॥३॥

स्वरस्योद्वृत्ते॥८॥

व्यञ्जनसंपृक्तः स्वरो व्यञ्जने लुप्ते योवशिष्यते स उद्वृत्त इहोच्यते। स्वरस्य उद्वृत्ते स्वरे परे संधिर्न भवति॥

विससिज्जन्त-महा-पसु-दंसण-संभम-परोप्परारूढा।
गयणे च्चिअ गन्ध-उडिं कुणन्ति तुह कउल-णारीओ॥१॥

निसा-अरो। निसि-अरो। रयणी-अरो। मणुअत्तं॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः। कुम्भ-आरो कुम्भारो। सु-उरिसो सूरिसो॥ क्वचित् संधिरेव। सालाहणो। चक्काओ॥ अत एव प्रतिषेधात् समासेपि स्वरस्य संधौ भिन्नपदत्वम्॥

त्यादेः॥९॥

तिबादीनां स्वरस्य स्वरे परे संधिर्न भवति॥ भवति इह। होइ इह॥

लुक्॥१०॥

स्वरस्य स्वरे परे बहुलं लुग् भवति॥ त्रिदशेशः। तिअसीसो। निःश्वासोच्छ्वासौ। नीसासूसासा॥

अन्त्यव्यञ्जनस्य॥११॥

शब्दानां यद् अन्त्यव्यञ्जनं तस्य लुग् भवति॥ जाव। ताव। जसो। तमो। जम्मो॥ समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षायाम् अन्त्यत्वम् अनन्त्यत्वं च। तेनोभयमपि भवति। सद्भिक्षुः। सभिक्खू॥ सज्जनः। सज्जणो॥ एतद्गुणाः। एअ-गुणा॥ तद्गुणाः। तग्गुणा॥

---

१ B चेत्र. २ A मिलिअ. ३ B अच्छ च्चिअ. ४ B °ससिनि. ५ B °वरिम°. ६ B मज्जिक्खू. ७ B मज्जणो.

न श्रदुदो' ॥ १२ ॥

श्रद् उद् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य लुग् न भवति ॥ सद्दहिअं । सद्धा । उग्गय । उन्नय ॥

निर्दुरोर्वा ॥ १३ ॥

निर् दुर् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य वा लुग् भवति ॥ निस्सह नीसह । दुस्सहो दूसहो । दुक्खिओ दुहिओ ॥

स्वरेन्तरश्च ॥ १४ ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुग् न भवति ॥ अन्तरप्पा ॥ निरन्तर । निरवसेस ॥ दुरुत्तर । दुरवगाह ॥ क्वचिद् भवत्यपि । अन्तोवरि ॥

स्त्रियामादविद्युत' ॥ १५ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्य शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य आत्वं भवति विद्युच्छब्दं वर्जयित्वा । लुगपवाद ॥ सरित् । सरिआ ॥ प्रतिपद् । पाडिवआ ॥ संपद् । संपआ ॥ बहुलाधिकाराद् ईषत्स्पृष्टतरयश्रुतिरपि । सरिया । पाडिवया । संपया ॥ अविद्युत इति किम् । विज्जू ॥

रो रा ॥ १६ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्यान्त्यस्य रेफस्य रा इत्यादेशो भवति । आत्त्वापवाद ॥ गिरा । धुरा । पुरा ॥

क्षुधो हा ॥ १७ ॥

क्षुधशब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हादेशो भवति ॥ छुहा ॥

शरदादेरत् ॥ १८ ॥

शरदादेरन्त्यव्यञ्जनस्य अत् भवति ॥ शरद् । सरओ ॥ भिषज् । भिसओ ॥

१ P °न्त्यस्य व्य° २ A लुग न भवते ३ B °वरिं । ४ P वर्तं व° ५ A व°ि° ६ A °रा

दिक्-प्रावृषोः सः ॥ १९ ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो भवति ॥ दिसा । पाउसो ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ २० ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो वा भवति ॥ दीहाउसो दीहाऊ । अच्छरसा अच्छरा ॥

ककुभो हः ॥ २१ ॥

ककुभ्शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो भवति ॥ कउहा ॥

धनुषो वा ॥ २२ ॥

धनुःशब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो वा भवति ॥ धणुहं धणू ॥

मोनुस्वारः ॥ २३ ॥

अन्त्यमकारस्यानुस्वारो भवति ॥ जलं फलं वच्छं गिरिं पेच्छ ॥ क्वचिद् अनन्त्यस्यापि । वणम्मि । वणंमि ॥

वा स्वरे मश्च ॥ २४ ॥

अन्त्यमकारस्य स्वरे परेनुस्वारो वा भवति । पक्षे लुगपवादो मस्य मकारश्च भवति ॥ वन्दे उसभं अजिअं । उसभमजिअं च वन्दे ॥ बहुलाधिकाराद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकार[1] ॥ साक्षात् । सक्खं ॥ यत् । जं ॥ तत् । तं ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ पृथक् । पिहं ॥ सम्यक् । सम्मं ॥ इहं । इहयं । आलेट्ठुअं इत्यादि ॥

ङ-ञ-ण-नो व्यञ्जने ॥ २५ ॥

ङ ञ ण न इत्येतेषा[2] स्थाने व्यञ्जने परे अनुस्वारो भवति ॥ ङ । पङ्क्ति । पंती ॥ पराङ्मुखः । परंमुहो ॥ ञ । कञ्चुकः । कंचुओ ॥ लाञ्छनम् । लंछणं ॥ ण । षण्मुखः छंमुहो ॥ उत्कण्ठा । उक्कंठा ॥ न । सन्ध्या । संझा ॥ विन्ध्यः । विंझो ॥

वक्रादावन्तः ॥ २६ ॥

वक्रादिषु यथादर्शनं प्रथमादेः स्वरस्य अन्त[3] आगमरूपोनुस्वारो

---

१ P आलेट्ठुअ २ B इत्येषां ३ A अन्ते आ

भवति ॥ वकं । तंसं । अंसुं । मंसू । पुंछं । गुंछं । मुंढा । पंसू । बुंधं । कंकोडो । कुंपल । दंसण । विंछिओ । गिंठी । मंजारो । एष्वाद्यस्य । वयंसो । मणंसी । मणंसिणी । मणसिला । पडंसुआ । एषु द्वितीयस्य ॥ अवरिं । अणिउँतय । अइमुंतयं । अनयोस्तृतीयस्य ॥ वक्र । त्र्यस्र । अश्रु । श्मश्रु । पुच्छ । गुच्छ । मूर्द्धन् । पर्शु । बुध्न । कर्कोट । कुद्मल । दर्शन । वृश्चिक । गृष्टि । मार्जार । वयस्य । मनस्विन् । मनस्विनी । मन शिला । प्रतिश्रुत् । उपरि । अतिमुक्तक । इत्यादि ॥ क्वचिच्छन्दःपूरणेपि । देव-नाग-सुवण्ण ॥ क्वचिन्न भवति । गिट्ठी । मज्जारो । मणसिला । मणासिला ॥ आर्षे ॥ मणोसिला । अइमुत्तय ॥

क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा ॥ २७ ॥

क्त्वाया स्यादीना च यौ णसू तयोरनुस्वारोन्तो वा भवति ॥ क्त्वा । काऊण काऊणं । काउआण काउआणं ॥ स्यादि । वच्छेण वच्छेणं । वच्छेसु वच्छेसुं ॥ णस्वोरिति किम् । करिअ । अग्गिणो ॥

विंशत्यादेर्लुक् ॥ २८ ॥

विंशत्यादीनाम अनुस्वारस्य लुग् भवति । विंशति । वीसा ॥ त्रिंशत् । तीसा ॥ संस्कृतम् । सक्कयं ॥ संस्कार । सक्कारो इत्यादि ॥

मांसादेर्वा ॥ २९ ॥

मांसादीनामनुस्वारस्य लुग् वा भवति । मासं मंसं । मासलं मंसलं । कासं कंसं । पासू पंसू । कह कहं । एव एवं । नूण नूणं । इआणि इआणिं । दाणि दाणिं । किं करेमि किं करेमि । समुहं संमुहं । केसुअं किंसुअं । सीहो सिंघो ॥ मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथम् । एवम् । नूनम् । इदानीम् । किम् । संमुख । किंशुक । सिंह । इत्यादि ॥

---

१ B अंसु, A अंसू. २ A मंसुं ३ B °स्वस्वासीन् ४ P माणसी ५ P मण° ६ B कुड्मल ७ A मन शिला ८ P °च्छन्दस पू°. ९ B मांसादेर°. १० B किंसुअं ११ A पांसु १२ A adds दाणिं after इदानीम.

वर्गेन्त्यो वा ॥ ३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गे परे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यान्त्यो वा भवति ॥ पङ्को पंको । सङ्खो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कञ्चुओ कंचुओ । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्झा संझा । कण्टओ कंटओ । उक्कण्ठा । उक्कंठा । कण्डं कंडं । सण्ढो संढो । अन्तरं अंतरं । पन्थो पंथो । चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । कम्पइ कंपइ । वम्फइ वंफइ । कलम्बो कलंबो । आरम्भो आरंभो ॥ वर्ग इति किम् । संसओ । संहरइ ॥ नित्यमिच्छन्त्यन्ये ॥

प्रावृट्-शरत्तरणयः पुंसि ॥ ३१ ॥

प्रावृष् शरद् तरणि इत्येते शब्दाः पुंसि पुल्लिङ्गे प्रयोक्तव्याः ॥ पाउसो । सरओ । एस तरणी ॥ तरणिशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नियमार्थमुपादानम् ॥

स्नमदाम-शिरो-नभः ॥ ३२ ॥

दामन्शिरस्नभस्वर्जितं सकारान्तं नकारान्तं च शब्दरूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् ॥ सान्तम् । जसो । पओ । तमो । तेओ । उरो ॥ नान्तम् । जम्मो नम्मो । मम्मो ॥ अदामशिरोनभ इति किम् । दामं । सिरं । नहं ॥ यच्च सेयं वयं सुमणं सम्मं चम्ममिति दृश्यते तद् बहुलाधिकारात् ॥

वाक्ष्यर्थ-वचनाद्याः ॥ ३३ ॥

अक्षिपर्याया वचनादयश्च शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः ॥ अक्ष्यर्थाः । अज्ज वि सा सवइ ते अच्छी । नच्चावियाइँ तेणम्ह अच्छीइं ॥ अञ्जल्यादिपाठादक्षिशब्दः स्त्रीलिङ्गेपि । एसा अच्छी । चक्खू चक्खूइं । नयणा नयणाइं । लोअणा लोअणाइं ॥ वचनादि । वयणा वयणाइं । विज्जुणा विज्जूए । कुलो कुलं । छन्दो छन्दं ।

---

१ PB °वृट् श°. २ A सान्त. ३ A नान्त°. ४ A °अक्ष्यर्थ ५ B °नादि ६ B विज्जुए.

माहप्पो माहप्पं । दुक्खा दुक्खाइं ॥ भायणा भायणाइं । इत्यादि । इति वचनादय ॥ नेत्ता नेत्ताइं । कमला कमलाइं इत्यादि तु संस्कृत वदेव सिद्धम् ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ ३४ ॥

गुणादय क्लीबे वा प्रयोक्तव्या. ॥ गुणाइं गुणा । विहवेहिँ गुणाइँ मग्गन्ति । देवाणि देवा । बिन्दूइं बिन्दुणो । खग्गं खग्गो । मण्डलग्ग मण्डलग्गो । कररुहं कररुहो । रुक्खाइं रुक्खा । इत्यादि । इति गुणादय ॥

वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ ३५ ॥

इमान्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दा. स्त्रियां वा प्रयोक्तव्या. ॥ एसा गरिमा एस गरिमा । एसा महिमा एस महिमा । एसा निल्लज्जिमा एस निल्लज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा ॥ अञ्जल्यादि । एसा अञ्जली एस अञ्जली । पिट्ठी पिट्ठं । पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवेत्यन्ये ॥ अच्छी अच्छिं । पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअं । एव कुच्छी । वली । निही । विही । रस्सी । गण्ठी । इत्यञ्जल्यादय ॥ गड्डा गड्डो इति तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥ इमेति तन्त्रेण त्वादेशस्य डिमा इत्यस्य पृथ्वादीम्नश्च सग्रह । त्वादेशस्य क्लीबत्वमेवेच्छन्त्येके ॥

बाहोरात् ॥ ३६ ॥

बाहुशब्दस्य स्त्रियामाकारोन्तादेशो भवति ॥ बाहाए जेण धरिओ एक्काए ॥ स्त्रियामित्येव । वामेअरो बाहू ॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्यात. परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो भवति ॥ सर्वत । सव्वओ ॥ पुरत. । पुरओ ॥ अग्रतः । अग्गओ ॥ मार्गत । मग्गओ ॥ एवं सिद्धावस्थापेक्षया । भवत । भवओ ॥ भवन्त । भवन्तो ॥ सन्त । सन्तो ॥ कुत. । कुदो ॥

---

१ BP °त्यादि व° २ A °त्यादि सं°. ३ P °णाइं दे°. ४ B °च्छन्त्यन्ये

निष्प्रती[1] ओत्परी माल्य-स्थोर्वा ॥ ३८ ॥

निर् प्रति इत्येतौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथासंख्यम् ओत् परि इत्येवंरूपौ वा भवतः । [2]अभेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः ॥ ओमालं । निम्मल्लं । ओमालयं वहइ । परिट्ठा पइट्ठा । परिट्ठिअं पइट्ठिअं ॥

आदेः ॥ ३९ ॥

आदेरित्यधिकारः कगचज° [१.१७७] इत्यादिसूत्रात् प्राग[3]विशेषे वेदितव्यः ॥

त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥ ४० ॥

त्यदादे[4]रव्ययाच्च परस्य तयोरेव त्यदाद्यव्यययोरादेः स्वरस्य बहुलं लुग् भवति ॥ अम्हेत्थ अम्हे एत्थ । जइमा जइ इमा । जइहं[5] जइ अहं ॥

पदादपेर्वा ॥ ४१ ॥

पदात् परस्य अपेरव्ययस्यादेर्लुग् वा भवति ॥ [6]तं पि तमवि । किं पि किमवि । केण वि । केणावि । कहं पि कहमवि ॥

इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ ४२ ॥

पदात् परस्य इतेरादेर्लुग् भवति स्वरात् पर[7]श्च तकारो द्विर्भवति ॥ किं ति । जं ति । दिट्ठं ति । न जुत्तं ति ॥ स्वरात् । तह त्ति । झ त्ति । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ पदादित्येव । इअ विञ्झ-गुहा-निलयाए ॥

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशाल्लुप्ता याद्या उपरि अधो वा येषां शकारषकारसकाराणां[8] तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ शस्य यलोपे । पश्यति । पासइ ॥ कश्यपः । कासवो ॥ आवश्यकं । आवासयं ॥ रलोपे । विश्राम्यति वीसमइ ॥ विश्रामः । वीसामो ॥ मिश्रम् । मीसं ॥ संस्पर्शः । संफासो ॥ वलोपे । अश्वः । आसो ॥ विश्वसिति[9] । वीससइ ॥ विश्वासः । वी-

---

१ A निःप्र°. २ B उत्त°. ३ B प्राग् वि°. ४ A तदा°. ५ A °इ अह.
६ A तमवि । केण वि कहं पि. ७ B परस्य. ८ A सकाम. ९ A विश्वसति.

सासो । शलोपे । दुश्शासनं । दूसासणो ॥ मन शिला । मणासिला॥ षस्य यलोपे । शिष्य सीसो ॥ पुष्य । पूसो ॥ मनुष्य । मणूसो ॥ रलोपे । कर्षक । कासओ । वर्षा । वासा ॥ वर्ष । वासो ॥ वलोपे। विष्वाण । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसु ॥ षलोपे । निष्पिक्त । नीसित्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सास ॥ कस्यचित् । कासइ ॥ रलोपे । उस्र । ऊसो ॥ विस्रम्भ । वीसम्भो ॥ वलोपे । विकस्वर । विकासरो ॥ नि स्वं । नीसो ॥ सलोपे । निस्सह । नीसहो ॥ न दीर्घानुस्वारात् [२ ९२] इति प्रतिषेधात् सर्वत्र अनादौ शेषादेशयो र्द्वित्वम् [२.८९] इति द्वित्वाभाव ॥

अतः समृद्ध्यादौ वा ॥ ४४ ॥

समृद्धि इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरकारस्य दीर्घो वा भवति । सामिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । पायड । पयड । पाडिवआ पडिवआ। पासुत्तो । पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिच्छो सरिच्छो। माणसी मणसी । माणसिणी मणसिणी । आहिआई अहिआई। पारोहो परोहो। । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी ॥ समृद्धि। प्रसिद्धि । प्रकट । प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रतिसिद्धि । सदृक्ष । मनस्विन् । मनस्विनी । अभियाति । प्ररोह् । प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन ॥ आकृति गणोयम् । तेन । अस्पर्श । आफसो ॥ परकीयम् । पारकेर । पारक ॥ प्रवचनम् । पावयण ॥ चतुरन्तम् । चाउरन्त इत्याद्यपि भवति ॥

दक्षिणे हे ॥ ४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरतो हे परे दीर्घो भवति ॥ दाहिणो ॥ ह इति किम् । दक्खिणो ॥

इः स्वप्नादौ ॥ ४६ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदेरस्य इत्वं भवति ॥ सिविणो । सिमिणो ॥ आर्षे उकारोपि । सुमिणो । ईसि । वेडिसो । विलिअ । विअण ।

---

१ A °सन २ B मणसिला ३ A वर्षा ४ A उस्र ५ A °म्भो । विक° ६ A निस्व ७ B °र्घो म° ८ A °द्धि । प्रसि° ९ A °स्विन् । अभिजाति १० B चउरन्त, A चतुरन्त चाउरन्तम्

मुइङ्गो । किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिण्णं ॥ बहुलाधिकाराण्णत्वाभावे न भवति । दत्तं । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । वेतस । व्यलीक । व्यजन । मृदङ्ग । कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त । इत्यादि ॥

पक्वाङ्गार-ललाटे वा ॥ ४७ ॥

एष्वादेरत इत्वं वा भवति ॥ पिक्कं पक्कं । इङ्गालो अङ्गारो । णिडालं णडालं ॥

मध्यम-कतमे द्वितीयस्य ॥ ४८ ॥

मध्यमशब्दे कतमशब्दे च द्वितीयस्यात इत्वं भवति ॥ मज्झिमो । कइमो ॥

सप्तपर्णे वा ॥ ४९ ॥

सप्तपर्णे द्वितीयस्यात इत्वं वा भवति ॥ छत्तिवण्णो । छत्तवण्णो ॥

मयट्यइर्वा ॥ ५० ॥

मयट्प्रत्यये आदेरतः स्थाने अइ इत्यादेशो भवति वा ॥ विषमय- । विसमइओ विसमओ ॥

ईर्हरे वा ॥ ५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा भवति ॥ हीरो हरो ॥

ध्वनि-विष्वचोरुः ॥ ५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्वं भवति ॥ झुणी । वीसुं ॥ कथं सुणओ । शुनक इति प्रकृत्यन्तरस्य ॥ श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ भवत ॥

वन्द्र-खण्डिते णा वा ॥ ५३ ॥

अनयोरादेरस्य णकारेण सहितस्य उत्वं वा भवति ॥ वुन्द्रं वन्द्रं । खुडिओ खण्डिओ ॥

गवये वः ॥ ५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्वं भवति ॥ गउओ । गउआ ॥

---

१ A छत्तिपण्णो. २ P वन्द; B चण्ड. ३ P वुद्र वन्द्र; B चुड चण्ड, ४ A वकारस्य उ°.

प्रथमे प-थोर्वा ॥ ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा भवति॥ पुढुम पुढम पढुम पढम ॥

ज्ञो णत्वेभिज्ञादौ ॥ ५६ ॥

अभिज्ञ एवंप्रकारेषु ज्ञस्य णत्वे कृते ज्ञस्यैव अत उत्वं भवति ॥ अहिण्णू[1]। सव्वण्णू । कयण्णू । आगमण्णू ॥ णत्व इति किम् । अहिज्ञो[2]। सव्वज्ञो ॥ अभिज्ञादाविति किम् । प्राज्ञ । पण्णो ॥ येषां ज्ञस्य णत्वे उत्वं दृश्यते ते अभिज्ञादयः ॥

एच्छय्यादौ ॥ ५७ ॥

शय्यादिषु आदेरस्य एत्वं भवति ॥ सेज्जा । सुन्देरं । गेन्दुअं । एत्थ ॥ शय्या । सौन्दर्यं । कन्दुकः । अत्र ॥ आर्षे पुरेकम्मं ॥

वल्ल्युत्कर-पर्यन्ताश्चर्ये वा ॥ ५८ ॥

एषु आदेरस्य एत्वं वा भवति[3] ॥ वेल्ली वल्ली । उक्केरो उक्करो । पेरन्तो पज्जन्तो । अच्छेरं अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥[4]

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ५९ ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्वं भवति ॥ बम्हचेरं[5] ॥

तोन्तरि ॥ ६० ॥

अन्तरशब्दे तस्य अत एत्वं भवति ॥ अन्तःपुरम् । अन्तेउरं ॥ अन्तश्चारी । अन्तेआरी ॥ क्वचिन्न भवति । अन्तग्गयं । अन्तो-वीसम्भ-निवेसिआणं ॥

ओत्पद्मे ॥ ६१ ॥

पद्मशब्दे आदेरत ओत्वं भवति ॥ पोम्मं ॥ पद्म-छद्म० [२ ११२] इति विश्लेषे न भवति । पउमं ॥

---

[1] A अहिण्णू. [2] A अहिज्जो । अभि° [3] B °त्वं वा भ°. [4] B एत्थ [5] बम्मचेरं

नमस्कार-परस्परे द्वितीयस्य ॥ ६२ ॥

अनयोर्द्वितीयस्य अत ओत्वं भवति ॥ नमोक्कारो । परोप्परं ॥

वार्पौ ॥ ६३ ॥

अर्पयतौ धातौ आदेरस्य ओत्वं वा भवति ॥ ओप्पेइ अप्पेइ । ओप्पिअं अप्पिअं ॥

स्वपावुच्च ॥ ६४ ॥

स्वपितौ धातौ आदेरस्य ओत् उत् च भवति ॥ सोवइ । सुवइ ॥

नात्पुनर्यादाई वा ॥ ६५ ॥

नञः परे पुनःशब्दे आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ न उणा । न उणाइ । पक्षे । न उण । न उणो ॥ केवलस्यापि दृश्यते । पुणाइ ॥

वालाब्वरण्ये लुक् ॥ ६६ ॥

अलाब्वरण्यशब्दयोरादेरस्य लुग् वा भवति ॥ लाउं अलाउं । लाऊ अलाऊ । रण्णं अरण्णं ॥ अत इत्येव । आरण्ण-कुञ्जरो व्व वेल्लन्तो ॥

वाव्ययोत्खातादावदातः ॥ ६७ ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदेराकारस्य अद् वा भवति ॥ अव्ययम्[2] । जह जहा । तह तहा । अह्व अहवा । व वा । ह हा । इत्यादि ॥ उत्खातादि । उक्खयं उक्खायं । चमरो चामरो । कलओ कालओ । ठविओ ठाविओ । परिट्ठविओ । परिट्ठाविओ । संठविओ संठाविओ । पययं पाययं । तलवेण्टं तालवेण्टं । तलवोण्टं तालवोण्टं । हलिओ हालिओ । नराओ नाराओ । वलया वलाया[1] । कुमरो कुमारो । खइरं खाइरं ॥ उत्खात । चामर । कालक स्थापित । प्राकृत । तालवृन्त । हालिक । नाराच । वलाका । कुमार । खादिर । इत्यादि ॥ केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्णयोरपीच्छन्ति । बम्हणो बाम्हणो ।

---

१ P °ह्वा. २ A अव्यय; B अव्यये.

पुव्वण्हो पुव्वाण्हो ॥ दवग्गी । दावग्गी । चडू । चाडू । इति शब्दभेदात् सिद्धम् ॥

घञ्वृद्धेर्वा ॥ ६८ ॥

घञ्निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिभूतस्य अद् वा भवति ॥ पवहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो । प्रकार प्रचारो वा । पत्थवो पत्थावो ॥ क्वचिन्न भवति । राग । राओ ॥

महाराष्ट्रे ॥ ६९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे आदेराकारस्य अद् भवति ॥ मरहट्ठं । मरहट्ठो ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ ७० ॥

मासप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदेरात अद् भवति ॥ मंस । पंसू । पंसणो । कंस । कंसिओ । वंसिओ । पंडवो । संसिद्धिओ । सजेत्तिओ ॥ अनुस्वार इति किम् । मास । पासू ॥ मास । पासु । पासन । कांस्य । कासिक । वाशिक । पाण्डव । सासिद्धिक । सायात्रिक । इत्यादि ॥

श्यामाके मः ॥ ७१ ॥

श्यामाके मस्य आत अद् भवति ॥ सामओ ॥

इः सदादौ वा ॥ ७२ ॥

सदादिषु शब्देषु आत इत्व वा भवति ॥ सइ सया । निसि-अरो निसा-अरो । कुप्पिसो कुप्पासो ॥

आचार्ये चोच ॥ ७३ ॥

आचार्यशब्दे चस्य आत इत्वम् अत्वं च भवति ॥ आइरिओ । आयरिओ ॥

ईः स्त्यान-खल्वाटे ॥ ७४ ॥

स्त्यानखल्वाटयोरादेरात ईर्भवति ॥ ठीणं । थीणं । थिण्णं । खल्लीडो ॥ संखायं इति तु सम स्त्य ख्या [४.१५] इति खादेशे सिद्धम् ॥

१ B °राष्ट्रस°. २ B °अद् वा भ° ३ B मारहट्ठो ४ A सजित्तिओ. ५ B °मरयादिष्व°

ओदाल्यां पङ्क्तौ ॥ ८३ ॥

आलीशब्दे पङ्क्तिवाचिनि आत ओत्वं भवति ॥ ओली ॥ पङ्क्ताविति किम् । आली सखी ॥

ह्रस्वः संयोगे[1] ॥ ८४ ॥

दीर्घस्य यथादर्शन संयोगे परे ह्रस्वो भवति ॥ आत् । आम्रम् । अम्ब ॥ ताम्रम् । तम्ब ॥ विरहाग्नि । विरहग्गी ॥ आस्यम् । अस्स ॥ ईत् । मुनीन्द्र । मुणिन्दो ॥ तीर्थम् । तित्थ ॥ ऊत् । गुरूल्लापा । गुरुल्लावा ॥ चूर्ण । चुण्णो ॥ एत् । नरेन्द्र । नरिन्दो ॥ म्लेच्छ । मिलिच्छो ॥ दिट्ठिक्-थण वट्ट ॥ ओत् । अधरोष्ठ । अहरुट्ठ ॥ नीलोत्पलम् । नीलुप्पल ॥ संयोग इति किम् । आयासं । ईसरो । ऊसवो ॥

इत एद्वा ॥ ८५ ॥

संयोग इति वर्तते । आदेरिकारस्य संयोगे परे एकारो वा भवति ॥ पेण्डं पिण्डं । धम्मेल्लं धम्मिल्लं । सेन्दूरं सिन्दूरं । वेण्हू विण्हू । पेट्ठं पिट्ठं । वेल्लं विल्लं ॥ कचिन्न भवति । चिन्ता ॥

किंशुके वा ॥ ८६ ॥

किंशुकशब्दे आदेरित एकारो वा भवति ॥ केसुअं किंसुअं ॥

मिरायाम् ॥ ८७ ॥

मिराशब्दे इत एकारो[2] भवति ॥ मेरा ॥

पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ॥ ८८ ॥

एषु आदेरितोकारो भवति ॥ पहो । पुहई । पुढवी । पडंसुआ । मूसओ । हलद्दी । हलद्दा । बहेडओ ॥ पन्थं किर देसित्तेति तु पथिशब्द-समानार्थस्य पन्थशब्दस्य भविष्यति ॥ हरिद्राया विकल्प इत्यन्ये । हलिद्दी हलिद्दा ॥

---

१ B °गे दीर्घस्य ॥ ८४ ॥ य°. २ A °रो वा भ°. ३ B पथिशब्दार्थस्य ना° ४. A पथिश°.

शिथिलेङ्गुदे वा ॥ ८९ ॥

अनयोरादेरितोद् वा भवति ॥ सढिलं । पसढिलं । सिढिलं । पसिढिलं । अङ्गुअं । इङ्गुअं ॥ निर्मितशब्दे तु वा अत्वं न विधेयम् । निर्मातनिर्मितशब्दाभ्यामेव सिद्धेः ॥

तित्तिरौ रः ॥ ९० ॥

तित्तिरिशब्दे रस्येतोद् भवति ॥ तित्तिरो ॥

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ९१ ॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबन्धिन इकारस्य अकारो भवति[3] ॥ इअ जम्पिआवसाणे । इअ विअसिअ-कुसुम-सरो ॥ वाक्यादाविति किम् । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥

ईर्जिह्वा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥ ९२ ॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्भवति ॥ जीहा । सीहो । तीसा । वीसा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । सिंह-दत्तो । सिंह-राओ ॥

लुंकि निरः ॥ ९३ ॥

निर् उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो भवति ॥ नीसरइ । नीसासो ॥ लुकीति किम् । निण्णओ । निस्सहाइँ अङ्गाइं ॥

द्विन्योरुत् ॥ ९४ ॥

द्विशब्दे नावुपसर्गे च इत उद् भवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-आई । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । दु-उणो बि-उणो । दुइओ । बिइओ ॥ क्वचिन्न भवति । द्विजः । दिओ ॥ द्विरदः । दिरओ ॥ क्वचिद् ओत्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । णुमज्जइ । णुमन्नो ॥ क्वचिन्न भवति । निवडइ ॥

---

१ A सर्लं. २ A °यं । निर्मि°. ३ P °ति । इअ विअ°. ४ A सरे. ५ B पिट त्ति. ६ A ईर्द्ध°. ७ B लुकीति. ८ B निसयो. ९ A दुआइं. १० P णुमण्णो.

प्रवासीक्षौ ॥ ९५ ॥

अनयोरादेरित उत्व भवति ॥ पावासुओ । उच्छू ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ९६ ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्व वा भवति ॥ जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो ॥

ओच्च द्विधाकृगः ॥ ९७ ॥

द्विधाशब्दे कृगधातो प्रयोगे इत ओत्व चकारादुत्व च भवति ॥ दोहा किज्जइ । दुहा किज्जइ ॥ दोहा इअ । दुहा इअ ॥ कृगे इति किम् । दिहा गय ॥ कचित् केवलस्यापि ॥ दुहा वि सा सुर वहू सत्थो ॥

वा निर्झरे ना ॥ ९८ ॥

निर्झरशब्दे नकारेण सह इत ओकारो वा भवति ॥ ओज्झरो निज्झरो ॥

हरीतक्यामीतोत् ॥ ९९ ॥

हरीतकीशब्दे आदेरीकारस्य अद् भवति ॥ हरडई ॥

आत्कश्मीरे ॥ १०० ॥

कश्मीरशब्दे ईत आद् भवति ॥ कम्हारो ॥

पानीयादिष्वित् ॥ १०१ ॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् भवति ॥ पाणिअ । अलिअ । जिअइ । जिअउ । विलिअ । करिसो । सिरिसो । दुइअ । तइअ । गहिर । उवणिअ । आणिअ । पलिविअ । ओसिअन्त । पसिअ । गहिअ । वम्मिओ । तयाणि ॥ पानीय । अलीक ॥ जीवति । जीवतु । व्रीडित । करीष । शिरीष । द्वितीय । तृतीय । गभीर । उपनीत । आनीत । प्रदीपित । अवसीदत् । प्रसीद । गृहीत । वल्मीक । तदानीम् । इति पानीयादय ॥ बहुलाधिकारादेषु क्वचिन्नित्य क्वचिद् विकल्प । तेन । पाणीअ । अलीअ । जीअइ । करीसा । उवणीओ । इत्यादि सिद्धम् ॥

---

१ P °शिरे वा° २ P इत्व ३ P इत्व° ४ P इत्व A कृगद ५ A °लि । इयाणि । पा°

उज्जीर्णे ॥ १०२ ॥

जीर्णशब्दे ईत उद् भवति ॥ जुण्ण-सुरा ॥ क्वचिन्न भवति । जिण्णे भोअणमत्ते[1] ॥

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ १०३ ॥

अनयोरीत ऊत्वं वा भवति ॥ हूणो हीणो । विहूणो विहीणो ॥ विहीन इति किम् । पहीण जर-मरणा ॥

तीर्थे हे ॥ १०४ ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत ऊत्वं भवति ॥ तूहं ॥ ह इति किम् । तित्थं ॥

एत्पीयूषापीड-बिभीतक-कीदृशेदृशे ॥ १०५ ॥

एषु ईत एत्वं भवति ॥ पेऊसं । आमेलो । बहेडओ । केरिसो । एरिसो ॥

नीड-पीठे वा ॥ १०६ ॥

अनयोरीत एत्वं वा भवति ॥ नेडं[3] नीडं । पेढं पीढं ॥

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ १०७ ॥

मुकुल इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरुतोत्वं भवति ॥ मउलं । मउलो । मउरं । मउडं । अगरुं । गरुई । जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो । सोअमल्लं । गलोई ॥ मुकुल । मुकुर । मुकुट । अगुरु । गुर्वी । युधिष्ठिर । सौकुमार्य । गुडूची । इति[4] मुकुलादयः ॥ क्वचिदाकारोपि । विद्रुतः । विद्दाओ ॥

वोपरौ ॥ १०८ ॥

उपरावुतोद् वा भवति ॥ अवरिं । उवरिं ॥

गुरौ के वा ॥ १०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदेरुतोद् वा भवति ॥ गरुओ गुरुओ ॥ क इति किम् । गुरू ॥

---

१ AB °मत्तेओ २ B ऊ हीन°. ३ P नेड्डु. ४ A इत्यादि मु°.

इर्भ्रुकुटौ ॥ ११० ॥

भ्रुकुटावादेरुत इर्भवति ॥ भिउडी ॥

पुरुषे रोः ॥ १११ ॥

पुरुषशब्दे रोरुत इर्भवति ॥ पुरिसो । पउरिसं ॥

[२]ईः क्षुते ॥ ११२ ॥

क्षुतशब्दे आदेरुत ईत्वं भवति ॥ छीअं ॥

ऊत्सुभग-मुसले वा ॥ ११३ ॥

अनयोरादेरुत ऊद् वा भवति ॥ सूहवो सुहओ । मूसलं मुसलं ॥

अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ॥ ११४ ॥

उत्साहोत्सन्नवर्जिते शब्दे यौ त्सच्छौ [३]तयो [४]परयोरादेरुत ऊद् भवति ॥ त्स । ऊ[५]सुओ । ऊसवो । ऊसित्तो । ऊसरइ ॥ छ । उद्गता शुका यस्मात् स ऊसुओ । ऊससइ ॥ अनुत्साहोत्सन्न इति किम् । उच्छाहो[६] । उच्छन्नो ॥

लुकि दुरो वा ॥ ११५ ॥

दुरुपसर्गस्य [७]रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा भवति ॥ दूसहो दुसहो । दूहवो [८]दुहवो ॥ लुकीति किम् । दुस्सहो विरहो ॥

ओत्संयोगे ॥ ११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत ओत्वं भवति ॥ तोण्डं । मोण्ड । पोक्खरं । कोट्टिमं । पोत्थओ । लोद्धओ । मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्ढो । कोन्तो । वोक्कन्तं ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ ११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत ओद् वा भवति तत्संनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ कोऊहलं कुऊहलं [९]कोउहल्लं ॥

---

१ B ह्रत्व म°. २ B ई क्षुते ३ A °होछ्रे ४ P तयोरा° ५ B ऊसओ ६ A उत्साहो ७ PB रेफलो°. ८ A दुहओ. ९ AB कोउहल

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ ११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोद् वा भवति ॥ सण्हं सुण्हं ॥ आर्षे । सुहुमं ॥

दुकूले वा लश्च द्विः ॥ ११९ ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्य अत्वं वा भवति तत्संनियोगे च लकारो द्विर्भवति॥ दुअल्लं दुऊलं ॥ आर्षे दुगुल्लं ॥

ईर्वोद्व्यूढे ॥ १२० ॥

उद्व्यूढशब्दे ऊत ईत्वं वा भवति ॥ उव्वीढं । उव्वूढं ॥

उर्भ्रू-हनूमत्कण्डूय-वातूले ॥ १२१ ॥

एषु ऊत उत्वं भवति ॥ भुमया । हणुमन्तो । कण्डुअइ । वाउलो ॥

मधूके वा ॥ १२२ ॥

मधूकशब्दे ऊत उद् वा भवति ॥ महुअं महूअं ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतौ वा भवतः ॥ निउरं नेउरं । पक्षे नूउरं॥

ओत्कूष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-गुडूची-मूल्ये १२४

एषु ऊत ओद् भवति ॥ कोहण्डी कोहली । तोणीरं । कोप्परं । थोरं । तम्बोलं । गलोई । मोल्लं ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ १२५ ॥

अनयोरूत ओत्वं वा भवति ॥ थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥

ऋतोत् ॥ १२६ ॥

आदेर्ऋकारस्य अत्वं भवति ॥ घृतम् । घयं ॥ तृणम् । तणं ॥ कृतम् । कयं ॥ वृषभः । वसहो ॥ मृगः । मओ ॥ घृष्टः । घट्ठो ॥ दुहाइअमिति कृपादिपाठात् ॥

---

१ P उत्त्वं. २ B नूपुरं.

आत्कृशा-मृदुक-मृदुत्वे वा ॥ १२७ ॥

एषु आदेर्ऋत आद् वा भवति ॥ कासा किसा । माउक्क मउअ । माउक्क मउत्तण ॥

इत्कृपादौ ॥ १२८ ॥

कृपा इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत इत्व भवति ॥ किवा । हियय । मिट्ठ रसे एव । अन्यत्र मट्ठ । दिट्ठ । दिट्ठी । सिट्ठ । सिट्ठी । गिण्ठी । पिच्छी । भिऊ । भिङ्गो । भिङ्गारो । सिङ्गारो । सिआलो । घिणा । घुसिण । विद्ध कई । समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । किसो । किसाणू । किसरा । किच्छ । तिप्पं किसिओ । निवो । किच्चा । किई । धिई । किवो । किविणो । किवाण । विञ्छुओ । वित्त । वित्ती । हिअ । वाहित्त । बिंहिओ । विसी । इसी । विइण्हो । छिहा । सइ । उक्किट्ठ । निससो ॥ क्वचिन्न भवति । रिद्धी ॥ कृपा । हृदय । मृष्ट । दृष्ट । दृष्टि । सृष्ट । सृष्टि । गृष्टि । पृथ्वी । भृगु । भृङ्ग । भृङ्गार । शृङ्गार । शृगाल । घृणा । घुसृण । वृद्धकवि । समृद्धि । ऋद्धि । गृद्धि । कृश । कृशानु । कृसरा । कृच्छ्र । तृप्त । कृषित । नृप । कृत्या । कृति । धृति । कृप । कृपण । कृपाण । वृश्चिक । वृत्त । वृत्ति । हृत । व्याहृत । बृंहित । बृसी । ऋषि । वितृष्ण । स्पृहा । सकृत् । उत्कृष्ट । नृशंस ॥

पृष्ठे वानुत्तरपदे ॥ १२९ ॥

पृष्ठशब्देऽनुत्तरपदे ऋत इद् भवति वा ॥ पिट्ठी पट्ठी । पिट्ठिपरिट्ठविअ ॥ अनुत्तरपद इति किम् । महि-वट्ठ ॥

मसृण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे वा ॥ १३० ॥

एषु ऋत इद् वा भवति ॥ मसिण मसण । मिअङ्को । मयङ्को । मिच्चु मच्चु । सिङ्ग । सङ्ग । धिट्ठो धट्ठो ॥

---

१ A इ कृपा° २ A गिट्ठी ३ A इड्ढी ४ B विंछुओ ५ BP छाईं । स°. ६ B उत्तर ॥ पृ, P उत्तर इत्यादि ॥ पृ० ७ A पृष्ठेऽनु°

उद्दत्वादौ ॥ १३१ ॥

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत उद् भवति ॥ उऊ । परामुट्ठो । पुट्ठो । पउट्ठो । पुहई । पउत्ती । पाउसो । पाउओ । भुई । पहुडि । पाहुडं । परहुओ । निहुअं । निउअं । विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो । निव्वुअं । निव्वुई । वुन्दं । वुन्दावणो । वुड्ढो । वुड्ढी । उसहो । मुणालं । उज्जू । जामाउओ । माउओ । माउआ । भाउओ । पिउओ । पुहुवी ॥ ऋतु । परामृष्ट । स्पृष्ट । प्रवृष्ट । पृथिवी । प्रवृत्ति । प्रावृष् । प्रावृत । भृति । प्रभृति । प्राभृत । परभृत । निभृत । निवृत । विवृत । संवृत । वृत्तान्त । निर्वृत । निर्वृति । वृन्द । वृन्दावन । वृद्ध । वृद्धि । ऋषभ । मृणाल । ऋजु । जामातृक । मातृक । मातृका । भ्रातृक । पितृक । पृथ्वी । इत्यादि ॥

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ १३२ ॥

अनयोर्ऋत उद् वा भवति ॥ निवुत्तं निअत्तं । वुन्दारया वन्दारया ॥

वृषभे वा वा ॥ १३३ ॥

वृषभे ऋतो वेन सह उद् वा भवति ॥ उसहो वसहो ॥

गौणान्त्यस्य ॥ १३४ ॥

गौणशब्दस्य योन्त्य ऋत् तस्य उद् भवति ॥ माउ-मण्डलं । माउ-हरं । पिउ-हरं । माउ सिआ । पिउ-सिआ । पिउ वणं । पिउ-वई ॥

मातुरिद्वा ॥ १३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति ॥ माइ-हरं । माउ हरं ॥ क्वचिदगौणस्यापि । माईणं ॥

उदूदोन्मृषि ॥ १३६ ॥

मृषाशब्दे ऋत उत् ऊत् ओच्च भवन्ति ॥ मुसा । मूसा । मोसा । मुसा वाओ । मूसा-वाओ । मोसा-वाओ ॥

---

१ B उजू २ A जामाउओ । माउओ । माउआ । भा°, P जामाउओ । माउआ । भा°. ३ AB पुहवी ४ A मातृक । भ्रा°. ५ PB °णपदस्य ६ B माईण ७ P भवति.

इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नप्तृके ॥ १३७ ॥

एषु ऋत इकारोकारौ भवतः ॥ विट्ठो वुट्ठो । विट्ठी वुट्ठी । पिहं पुहं । मिइङ्गो मुइङ्गो । नत्तिओ नत्तुओ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ १३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे ऋत इदुतौ वा भवतः ॥ बिहप्फई बुहप्फई । पक्षे । बहप्फई ॥

इदेदोद्वृन्ते ॥ १३९ ॥

वृन्तशब्दे ऋत इत् एत् ओच्च भवन्ति ॥ विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥

रिः केवलस्य ॥ १४० ॥

केवलस्य व्यञ्जनेनासंपृक्तस्य ऋतो रिरादेशो भवति ॥ रिद्धी । रिच्छो ॥

ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ॥ १४१ ॥

ऋणऋजुऋषभऋतुऋषिषु ऋतो रिर्वा भवति ॥ रिणं अणं । रिज्जू उज्जू । रिसहो उसहो । रिऊ उऊ । रिसी इसी ॥

दृशः क्विप्-टक्सकः ॥ १४२ ॥

क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशेर्धातोर्ऋतो रिरादेशो भवति ॥ सदृक् । सरि-वण्णो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सदृशः । सरिसो ॥ सदृक्षः । सरिच्छो ॥ एवम् एआरिसो । भवारिसो । जारिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अम्हारिसो । तुम्हारिसो ॥ टक्सक्साहचर्यात् त्यदाद्यन्यादि [हे० ५.१] सूत्रविहितः क्विबिह गृह्यते ॥

आदृते ढिः ॥ १४३ ॥

आदृतशब्दे ऋतो ढिरादेशो भवति ॥ आढिओ ॥

अरिर्दृप्ते ॥ १४४ ॥

दृप्तशब्दे ऋतोऽरिरादेशो भवति ॥ दरिओ । दरिअ-सीहेण ॥

---

१ A मुयङ्गो. २ B °तो वा°. ३ P भवति. ४ B रिजू. B५ उज्जू. ६ B दृशे..

लृत इलिः क्लृप्त-क्लृन्ने ॥ १४५ ॥

अनयोर्लृत इलिरादेशो भवति ॥ किलिन्न-कुसुमोवयारेसु ॥ धारा-किलिन्न-वॅत्तं ॥

एत इद्वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ १४६ ॥

वेदनादिषु एत इत्त्वं वा भवति ॥ विअणा वेअणा । चविडा । विअड-चवेडा-विणोआ । दिअरो देवरो ॥ महमहिअ-दसण-किसरं । केसरं ॥ महिला महेला इति तु महिलामहेलाभ्यां शब्दाभ्यां सिद्धम् ॥

ऊः स्तेने वा ॥ १४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा भवति ॥ थूणो थेणो ॥

ऐत एत् ॥ १४८ ॥

ऐकारस्यादौ वर्तमानस्य एत्त्वं भवति ॥ सेला । तेलोक्कं । एरावणो । केलासो । वेज्जो । केढवो । वेहव्वं ॥

इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥ १४९ ॥

एतयोरैत इत्त्वं भवति ॥ सिन्धवं । सणिच्छरो ॥

सैन्ये वा ॥ १५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा भवति ॥ सिन्नं सेन्नं ॥

अइर्दैत्यादौ च ॥ १५१ ॥

सैन्यशब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो भवति । एत्वापवादः ॥ सइन्नं । दइच्चो । दइन्नं । अइसरिअं । भइरवो । वइजवणो । दइवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्भो । वइस्साणरो । कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । चइत्तं ॥ दैत्य । दैन्य । ऐश्वर्य । भैरव । वैजवन । दैवत । वैतालीय । वैदेश । वैदेह ।

१ P वत्तं; B वन्तं. २ P °विडा । चवेडा । विअ°. ३ B दसण°. ४ P °महेलाशब्दा°; B °महेलाभ्यां सि°. ५ B सेला । सेन्नं । ते°.

वैदर्भ । वैश्वानर । कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य। इत्यादि ॥ विश्लेषे न भवति । चैत्यम् । चेइअं ॥ आर्षे । चैत्यवन्दनम्। ची-वन्दणं ॥

वैरादौ वा ॥ १५२ ॥

वैरादिषु ऐतः अइरादेशो वा भवति ॥ वइरं वेरं । कइलासो केलासो। कइरवं केरवं । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो वेसम्पायणो। वइआलिओ वेआलिओ । वइसिअं वेसिअं । चइत्तो चेत्तो ॥ वैर। कैलास । कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतालिक । वैशिक। चैत्र । इत्यादि ॥

एच दैवे ॥ १५३ ॥

दैवशब्दे ऐत एत् अइश्चादेशो भवति ॥ देव्वं दइव्वं दइवं ॥

उच्चैर्नीचैस्यअः ॥ १५४ ॥

अनयोरैतः अअ इत्यादेशो भवति ॥ उच्चअं । नीचअं । उच्चनीचाभ्यां के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

ईद्धैर्ये ॥ १५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् भवति ॥ धीरं हरइ विसाओ ॥

ओतोद्वान्योन्य-प्रकोष्ठातोद्य-शिरोवेदना-मनोहर-सरोरुहे क्तोश्च वः ॥ १५६ ॥

एषु ओतोत्त्वं वा भवति तत्संनियोगे च यथासंभवं ककारतकारयोर्वादेशः ॥ अन्नन्नं अन्नुन्नं । पवट्ठो पउट्ठो । आवज्जं आउज्जं । सिर-विअणा सिरो-विअणा । मणहरं मणोहरं । सररुहं सरोरुहं ॥

ऊत्सोच्छ्वासे ॥ १५७ ॥

सोच्छ्वासशब्दे ओत ऊद् भवति ॥ सोच्छ्वासः । सूसासो ॥

---

१ P एतोऽइ इत्यादे°. २ B देव्वं देवं दइव्वं. ३ P °रैतोऽअ ए°. ४ B केति सि°. ५ A वेदनम°. ६ A सिरवि°. ७ B °च्छ्वासे ऊ°.

गव्यउ-आअः ॥ १५८ ॥

गोशब्दे ओतः अउ आअ इत्यादेशौ भवतः ॥ गउओ । गउआ । गाओ ॥ हरस्स एसा गाई ॥

औत ओत् ॥ १५९ ॥

औकारस्यादेरोद् भवति ॥ कौमुदी कोमुई ॥ यौवनम् । जोव्वणं ॥ कौस्तुभः । कोत्थुहो ॥ कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः कोञ्चो ॥ कौशिकः । कोसिओ ॥

उत्सौन्दर्यादौ ॥ १६० ॥

सौन्दर्यादिषु शब्देषु औत उद् भवति ॥ सुन्देरं सुन्दरिअं । मुञ्जायणो । सुण्डो । सुद्धोअणी । दुवारिओ । सुगन्धत्तणं । पुलोमी । सुवण्णिओ ॥ सौन्दर्य । मौञ्जायन । शौण्ड । शौद्धोदनि । दौवारिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिकः ॥

कौक्षेयके वा ॥ १६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा भवति ॥ कुच्छेअयं । कोच्छेअयं ॥

अउः पौरादौ च ॥ १६२ ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अउरादेशो भवति ॥ कउच्छेअयं ॥ पौरः । पउरो । पउर-जणो ॥ कौरवः । कउरवो ॥ कौशलम् । कउसलं ॥ पौरुषम् । पउरिसं ॥ सौधम् । सउहं ॥ गौडः । गउडो ॥ मौलिः । मउली ॥ मौनम् । मउणं ॥ सौराः । सउरा ॥ कौलाः ॥ कउला ॥

आच्च गौरवे ॥ १६३ ॥

गौरवशब्दे औत आत्वम् अउश्च भवति ॥ गारवं । गउरवं ॥

नाव्यावः ॥ १६४ ॥

नौशब्दे औत आवादेशो भवति ॥ नावा ॥

---

१ B °आअ ॥ ५८ ॥. २ B शब्दे अउ. ३ B सैवर्णिक. ४ B आत्व भ°.

एत्त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ १६५ ॥

त्रयोदश इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरेण व्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ तेरह । तेवीसा । तेत्तीसा ॥

स्थविर-विचकिलायस्कारे ॥ १६६ ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ थेरो । वेइल्लं । मुद्ध-विअइल्ल-पसूणपुञ्जा इत्यपि दृश्यते । एक्कारो ॥

वा कदले ॥ १६७ ॥

कदलशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ केलं कयलं । केली कयली ॥

वेतः कर्णिकारे ॥ १६८ ॥

कर्णिकारे इतः सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ कण्णेरो कण्णिआरो ॥

अयौ वैत् ॥ १६९ ॥

अयिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऐद् वा भवति ॥ ऐ बीहेमि । अइ उम्मत्तिए । वचनादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोगः ॥

ओत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥ १७० ॥

पूतरादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् भवति ॥ पोरो । बोरं । बोरी । नोमालिआ । नोहलिआ । पोप्फलं । पोप्फली ॥

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥ १७१ ॥

मयूखादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ मोहो मऊहो । लोणं । इंअ लवणुग्गमा । चोग्गुणो । चउग्गुणो ।

---

1 B °शब्दिये°. 2 B °स्वराव्य°. 3 P तेत्तीसा. 4 B कण्णे°. 5 P अइ. 6 A °ग्गम. 7 P चउग्गुणो.

चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोद्दह । चउद्दह । चोद्दसी चउद्दसी । चोव्वारो चउव्वारो । सोमालो सुकुमालो । कोहलं कोउहलं । तह मन्ने कोहलिए । ओहलो उऊहलो । ओक्खलं । उलूहलं ॥ मोरो मऊरो इति तु मोरमयूरशब्दाभ्यां सिद्धम् ॥

अवापोते[२] ॥ १७२ ॥

अवापयोरुपसर्गयोरुत इति विकल्पार्थनिपाते[३] च आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ अव । ओअरइ । अवयरइ । ओआसो अवयासो ॥ अप । ओसरइ अवसरइ । ओसारिअं अवसारिअं ॥ उत । ओ वणं । ओ घणो । उअ वणं । उअ घणो ॥ क्वचिन्न भवति । अवगयं । अवसद्दो । उअ रवी ॥

ऊच्चोपे ॥ १७३ ॥

उपशब्दे[४] आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् ओचादेशौ वा भवत. ॥ ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं । ऊज्झाओ ओज्झाओ उवज्झाओ । ऊआसो ओआसो उववासो ॥

उमो निषण्णे ॥ १७४ ॥

निषण्णशब्दे आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह उम आदेशो वा भवति ॥ णुमण्णो । णिसण्णो ॥

प्रावरणे अङ्ग्वाऊ ॥ १७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह अङ्कु आउ इत्येतावादेशौ वा भवत ॥ पङ्गुरण पाउरण पावरण ॥

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ १७६ ॥

अधिकारोयम् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्स्वरात्परस्यासयुक्तस्यानादेर्भवतीति वेदितव्यम् ॥

---

१ B सुडमालो. २ B °पोते च ॥७२॥. ३ P °पातस्य चादे . ४ P शब्दस्यादे

क-ग-च-ज-त-द-प-य वां प्रायो लुक् ॥ १७७ ॥

स्वरात्परेषामनादिभूतानामसंयुक्तानां कगचजतदपयवानां प्रायो लुग् भवति ॥ क । तित्थयरो । लोओ । सयढं ॥ ग । नओ । नयरं । मयङ्को ॥ च । सई । कय-ग्गहो ॥ ज । रयय । पयावई । गओ ॥ त । विआणं । रसा-यलो । जई ॥ द । गया । मयणो ॥ प । रिऊ । सुउरिसो ॥ य । दयालू । नयणं । विओओ ॥ व । लायण्णं । विउहो । वलयाणलो ॥ प्रायोग्रहणात्क्वचिन्न भवति । सुकुसुमं । पयागजलं । सुगओ । अगरू । सचावं । विजणं । सुतारं । विदुरो । सपावं । समवाओ । देवो । दाणवो ॥ स्वरादित्येव । संकरो । संगमो । नक्कचरो । धणंजओ । विसंतवो । पुरंदरो । संवुडो । संवरो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्को । वग्गो । अच्चो । वज्जं । धुत्तो । उद्दामो । विप्पो । कज्जं । सव्वं ॥ क्वचित्संयुक्तस्यापि । नक्तंचरं । नक्कचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो । जारो । तरू । दवो । पावं । वण्णो ॥ यकारस्य तु जत्वम् आदौ वक्ष्यते । समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते । तेन तत्र यथा दर्शनमुभयमपि भवति । सुहकरो सुहयरो । आगमिओ आयमिओ । जलचरो जलयरो । बहुतरो बहुअरो । सुहदो । सुहओ । इत्यादि ॥ क्वचिदादेरपि । स पुनः । स उणं ॥ स च । सो अ ॥ चिह्नं । इन्धं ॥ क्वचिच्चस्य जः । पिशाची । पिसाजी ॥ एकत्वम् । एगत्तं ॥ एकः । एगो ॥ अमुकः । अमुगो ॥ असुकः । असुगो ॥ श्रावकः । सावगो ॥ आकारः । आगारो ॥ तीर्थकरः । तित्थगरो ॥ आकर्षः । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जोअगरा इत्यादिषु तु व्यत्ययश्च [४.४४७] इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आकुञ्चन आउण्टणं । अत्र चस्य टत्वम् ॥

---

१ A विज॰ २ B नत्तचरो ३ A ॰स्येति किम् । अक्को ५ B उद्दामो । कज्जं ५ A ॰देरिति किम् ६ P ॰यरो । सहकारो । सहयारो । आग॰ ७ A उणो.

यमुना-चामुण्डा-कामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥१७८॥

एषु मस्य लुग् भवति लुकि च मति मस्य स्थाने अनुनासिको भवति ॥ जउँणा । चाउँण्डा । काउँओ । अणिउँतयं ॥ क्वचिन्न भवति । अइमुंतयं । अइमुत्तयं ॥

नावर्णात्पः ॥ १७९ ॥

अवर्णात्परस्यानादेः पस्य लुग् न भवति ॥ सवहो । सावो ॥ अनादेरित्येव । परउट्ठो ॥

अवर्णो यश्रुतिः ॥ १८० ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषः अवर्णः अवर्णात्परो लघुप्रयत्नतरयकारश्रुतिर्भवति ॥ तित्थयरो । सयडं । नयरं । मयङ्को । कयग्गहो । काय-मणी । रययं । पयावई । रसायलं । पायालं । मयणो । गया । नयणं । दयालू । लायण्णं ॥ अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो । पउरं । राईवं । निहओ । निनओ । वाऊ । कई । अवर्णादित्येव । लोअस्स । देअरो ॥ क्वचिद् भवति । पियइ ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले[१] कः खोपुष्पे ॥ १८१ ॥

एषु कस्य खो भवति पुष्पं चेत् कुब्जाभिधेयं न भवति ॥ खुज्जो । खप्परं । खीलओ ॥ अपुष्प इति किम् । बंधेउं कुज्जय-पसूणं । आर्षेन्यत्रापि । कासितं । खासिअं[२] । कसितं । खसिअं[३] ॥

मरकत-मदकले गः कन्दुके त्वादेः ॥ १८२ ॥

अनयोः कस्य गो भवति कन्दुके त्वाद्यस्य कस्य ॥ मरगयं । मयगलो । गेन्दुअं ॥

किराते चः ॥ १८३ ॥

किराते कस्य चो भवति ॥ चिलाओ ॥ पुलिन्द एवायं विधिः । कामरूपिणि तु नेष्यते । नमिमो हर-किरायं[४] ॥

---

१ B कीलके कः. २ B खासितं. ३ A कषित. ४ B °यस्य । म°.

शीकरे भ-हौ वा ॥ १८४ ॥

शीकरे कस्य भहौ वा भवत ॥ सीभरो सीहरो । पक्षे । सीअरो ॥

चन्द्रिकायां मः ॥ १८५ ॥

चन्द्रिकाशब्दे कस्य मो भवति ॥ चन्दिमा ॥

निकष स्फटिक-चिकुरे हः ॥ १८६ ॥

एषु कस्य हो भवति ॥ निहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुरशब्द सस्कृतेपि इति दुर्ग ॥

ख-घ-थ-ध-भाम् ॥ १८७ ॥

स्वरात्परेषामसयुक्तानामनादिभूताना ख घ थ ध भ इत्येतेषा वर्णाना प्रायो हो भवति ॥ ख । साहा । मुँह । मेहला । लिहइ ॥ घ । मेहो । जहण । माहो । लाहइ ॥ थ । नाहो । आवसहो । मिहुण । कहइ ॥ ध । साहू । वाहो । बहिरो । बाहइ । इन्द-हँणू ॥ भ । सहा । सहावो । नह । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादित्येव । सखो । सघो । कंथा । बधो । खभो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्खइ । अग्घइ । कत्थइ । सिद्धओ । बन्धइ । लँब्भइ ॥ अनादेरित्येव । गर्जन्ते खे मेहा । गच्छइ घणो ॥ प्राय इत्येव । सरिसव-खलो । पलय-घणो । अथिरो । जिण-धम्मो । पणट्ठ-भओ । नँभ ॥

पृथकि धो वा ॥ १८८ ॥

पृथक्शब्दे थस्य धो वा भवति ॥ पिध पुधं । पिहं पुहं ॥

शृङ्खले खः कः ॥ १८९ ॥

शृङ्खले खस्य को भवति ॥ सङ्कल ॥

---

१ B °करे भ°. २ P दुग्ग. ३ P मुहं ४ B मोहो ५ A इंदुधणू. ६ B लुब्भइ ७ P गज्जंति ८ B °हा पुहा नीवा पणथिरा मोरा । गज्जो घंडु घोड मायाएत्तो हला पत्तो । गच्छ°. ९ B अत्थिरो १० A नहं

पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥ १९० ॥

अनयोर्गस्य मो भवति ॥ पुन्नामाइँ वसन्ते । भामिणी ॥

छागे लः ॥ १९१ ॥

छागे[1] गस्य लो भवति ॥ छालो । छाली ॥

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ १९२ ॥

अनयोरूत्वे गस्य वो भवति ॥ दूहवो । सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् । दुहओ । सुहओ ॥

खचित-पिशाचयोश्चः स-ल्लौ वा ॥ १९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासंख्यं स ल्ल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ खसिओ खइओ । पिसल्लो पिसाओ ॥

जटिले जो झो वा ॥ १९४ ॥

जटिले जस्य झो वा भवति ॥ झडिलो जडिलो ॥

टो डः ॥ १९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो भवति ॥ नडो । भडो । घडो । घडइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खट्टा[2] ॥ अनादेरित्येव । टक्को ॥ क्वचिन्न भवति । अटति । अटइ ॥

सटा-शकट-कैटभे ढः ॥ १९६ ॥

एषु टस्य ढो भवति ॥ सढा । सयढो । केढवो[3] ॥

स्फटिके लः ॥ १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो भवति ॥ फलिहो ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ १९८ ॥

चपेटाशब्दे ण्यन्ते[4] च पटिधातौ टस्य लो वा भवति ॥ चविला चविडा । फालेइ[5] फाडेइ ॥

---

१ A छागग°. २ B खट्टा. A ३ केढवो. ४ P °ते च पाटौ धा°; B °ते पाटौ धा°. ५ B फालइ.

ठो ढः ॥ १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य ढो भवति ॥ मढो । सढो । कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंठो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । चिट्ठइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥

अङ्कोठे ल्लः ॥ २०० ॥

अङ्कोठे ठस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ अङ्कोल्लतेल्ल-तुप्पं ॥

पिठरे हो वा रश्च डः ॥ २०१ ॥

पिठेर ठस्य हो वा भवति तत्संनियोगे च रस्य डो भवति ॥ पिहडो पिढरो ॥

डो लः ॥ २०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लो भवति ॥ वडवामुखम् । वलया-मुहं ॥ गरुलो । तलायं । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंडं । कोंडं ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादेरित्येव । रमइ डिम्भो ॥ प्रायोग्रहणात् क्वचिद् विकल्पः । वलिसं वडिसं । दालिमं दाडिमं । गुलो गुडो । णाली णाडी । णलं णडं । आमेलो आवेडो ॥ क्वचिन्न भवत्येव । निबिडं । गउडो । पीडिअं । नीडं । उडू । तडी ॥

वेणौ णो वा ॥ २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा भवति ॥ वेलू । वेणू ॥

तुच्छे तश्च-छौ वा ॥ २०४ ॥

तुच्छशब्दे तस्य च छ इत्यादेशौ[3] वा भवतः ॥ चुच्छं । छुच्छं । तुच्छं ॥

तगर-त्रसर-तूवरे टः ॥ २०५ ॥

एषु तस्य टो भवति ॥ टगरो । टसरो । टूवरो ॥

---

१ B मई. २ A आमेडो. ३ A °शौ म°.

प्रत्यादौ डः ॥ २०६ ॥

प्रत्यादिपु तस्य डो भवति ॥ पडिवन्नं । पडिहासो । पडिहारो । पाडिप्फद्धी । पडिसारो । पडिनिअत्तं । पडिमा । पडिवया । पडंसुआ । पडिकरइ । पहुडि । पाहुडं । वावडो । पडाया । बहेडओ । हरडई । मडयं ॥ आर्षे । दुष्कृतम् । दुक्कडं ॥ सुकृतम् । सुकडं ॥ आहृतम् । आहडं ॥ अवहृतम् । अवहडं । इत्यादि ॥ प्राय इत्येव । प्रतिसमयम् । पइसमयं ॥ प्रतीपम् । पईवं ॥ संप्रति । संपइ ॥ प्रतिष्ठानम् । पइट्ठाणं ॥ प्रतिष्ठा । पइट्ठा ॥ प्रतिज्ञा । पइण्णा ॥ प्रति । प्रभृति । प्राभृत । व्यापृत । पताका । बिभीतक । हरीतकी । मृतक । इत्यादि ॥

इत्वे वेतसे ॥ २०७ ॥

वेतसे तस्य डो भवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्व इति किम् । वेअसो ॥ इः स्वप्नादौ [१.४६] इति इकारो न भवति इत्व इति व्यावृत्तिबलात् ॥

गर्भितातिमुक्तके णः ॥ २०८ ॥

अनयोस्तस्य णो भवति ॥ गब्भिणो । अणिउँतयं ॥ क्वचिन्न भवत्यपि । अइमुत्तयं ॥ कथम् एरावणो । ऐरावणशब्दस्य । एरावओ इति तु ऐरावतस्य ॥

रुदिते दिना ण्णः ॥ २०९ ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो भवति ॥ रुण्णं ॥ अत्र केचिद् ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः स तु शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि । ऋतुः । रिऊ । उऊ ॥ रजतम् । रययं ॥ एतद् । एअं ॥ गतः । गओ ॥ आगतः । आगओ ॥ सांप्रतम् । संपयं ॥ यतः । जओ ॥ ततः । तओ ॥ कृतम् । कयं ॥

---

१ P °रो विकल्पेन भ°; B °रो विकल्पेन भवति । इत्यव्या°. २ P °पु तस्य द°.

हृतम् । हयं ॥ हृताशः । हयासो ॥ श्रुतः । सुओ ॥ आकृतिः । आकिई॥ निर्वृतः । निव्वुओ ॥ तातः । ताओ ॥ कतरः । कयरो ॥ द्वितीयः । दुईओ इत्यादयः प्रयोगा भवन्ति । न पुनः उँदू रयदं इत्यादि ॥ कचित् भावेपि व्यत्ययश्च [४.४४७] इत्येव सिद्धम् ॥ दिही इत्येतदर्थं तु धृतेर्दिहिः [२.१३१] इति वक्ष्यामः ॥

सप्ततौ रः ॥ २१० ॥

सप्ततौ तस्य रो भवति ॥ सत्तरी ॥

अतसी-सातवाहने लः ॥ २११ ॥

अनयोस्तस्य लो भवति ॥ अलसी । सालाहणो । सालवाहणो । सालाहणी भासा ॥

पलिते वा ॥ २१२ ॥

पलिते तस्य लो वा भवति ॥ पलिलं । पलिअं ॥

पीते वो ले वा ॥ २१३ ॥

पीते तस्य वो वा भवति स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं । पीअलं ॥ ल इति किम् । पीअं ॥

वितस्ति-वसति-भरत-कातर-मातुलिङ्गे हः ॥ २१४ ॥

एषु तस्य हो भवति ॥ विहत्थी । वसही ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । वसई । भरहो । काहलो । माहुलिङ्गं । मातुलुङ्गशब्दस्य तु माउलुङ्गं ॥

मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढः ॥ २१५ ॥

एषु थस्य ढो भवति । हापवादः ॥ मेढी । सिढिलो । सिढिलो । पढमो ॥

---

१ B हयं २ B दुईओ. ३ B रद. ४ B स्वार्थे ल°

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥ २१६ ॥

अनयोस्थस्य ढो वा भवति ॥ निसीढो । निसीहो । पुढवी ॥ पुहवी ॥

दशन-दष्ट-दग्ध-दोला-दण्ड-दर-दाह-दम्भ-दर्भ-कदन-दोहदे दो वा डः ॥ २१७ ॥

एषु दस्य डो वा भवति ॥ डसणं दसणं । डट्ठो दट्ठो । डड्ढो दड्ढो । डोला दोला । डण्डो दण्डो । डरो दरो । डाहो दाहो । डम्भो दम्भो । डब्भो दब्भो । कडणं कयणं । डोहलो दोहलो ॥ दरशब्दस्य च भयार्थवृत्तेरेव भवति । अन्यत्र दर-दलिअं ॥

दंश-दहोः ॥ २१८ ॥

अनयोर्धात्वोर्दस्य डो भवति ॥ डंसइ । डहइ ॥

संख्या-गद्गदे रः ॥ २१९ ॥

संख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो भवति ॥ एआरह । बारह ॥ तेरह । गग्गरं ॥ अनादेरित्येव । ते दस ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ चउद्दह ॥

कदल्यामद्रुमे ॥ २२० ॥

कदलीशब्दे अद्रुमवाचिनि दस्य रो भवति ॥ करली ॥ अद्रुम इति किम् । कयली । केली ॥

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ २२१ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहदशब्दे च दस्य लो भवति ॥ पलीवेइ । पलित्तं । दोहलो ॥

कदम्बे वा ॥ २२२ ॥

कदम्बशब्दे दस्य लो वा भवति ॥ कलम्बो । कयम्बो ॥

---

१ B ट्ठो । डक्को । ड°. २ B दलिअ. ३ B डंसइ. ४ P °ह । ग°. ५ P°व । दस.

दीपौ धो वा ॥ २२३ ॥

दीप्यतौ[1] दस्य धो वा भवति ॥ धिप्पइ । दिप्पइ ॥

कदर्थिते वः ॥ २२४ ॥

कदर्थिते दस्य वो भवति ॥ कवट्टिओ ॥

ककुदे हः ॥ २२५ ॥

ककुदे दस्य हो भवति ॥ कउहं ॥

निषधे धो ढः ॥ २२६ ॥

निषधे धस्य ढो भवति ॥ निसढो ॥

वौषधे ॥ २२७ ॥

ओषधे धस्य ढो वा भवति ॥ ओसढं । ओसहं ॥[2]

नो णः ॥ २२८ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य णो भवति ॥ कणयं । मयणो । वयणं । नयण । माणइ ॥ आर्षे । आरनालं । अनिलो[3] । अनलो । इत्याद्यपि ॥

वादौ ॥ २२९ ॥

असंयुक्तस्यादौ वर्तमानस्य नस्य णो वा भवति ॥ णरो नरो । णई नई । णेइ नेइ ॥[4] असंयुक्तस्येत्येव । न्याय· । नाओ ॥

निम्ब-नापिते ल-ण्हं वा ॥ २३० ॥

अनयोर्नस्य ल ण्ह इत्येतौ वा भवत[5] ॥ लिम्बो निम्बो । ण्हाविओ नाविओ ॥

---

१ P °तो धातो द. २ B स्य ढो भवति वा ॥ ओसहं । ओसढं ॥ ३ B अनिलो इ°. ४ P नई । अ°. ५ P °स्य यथासंख्य ल°.

पो वः ॥ २३१ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादे. पस्य प्रायो वो भवति ॥ सवहो । सावो । उवसग्गो । पईवो । कासवो । पावं । उवमा । कविल । कुणवं । फलावो । कवालं । महि-वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरादित्येव । कम्पइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अप्पमत्तो ॥ अनादेरित्येव । सुहेण पढइ ॥ प्राय इत्येव । कई । रिऊ ॥ एतेन पकारस्य प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्य. ॥

पाटि-परुष-परिघ परिखा-पनस पारिभद्रे फः ॥ २३२ ॥

ण्यन्ते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो भवति ॥ फालेइ फाडेइ । फरुसो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहद्दो ॥

प्रभूते वः ॥ २३३ ॥

प्रभूते पस्य वो भवति ॥ वहुत्तं ॥

नीपापीडे मो वा ॥ २३४ ॥

अनयोः पस्य मो वा भवति ॥ नीमो नीवो । आमेलो आमेडो ॥

पापर्द्धौ रः ॥ २३५ ॥

पापर्द्धावपदादौ पकारस्य रो भवति ॥ पारद्धी ॥

फो भ-हौ ॥ २३६ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादे. फस्य भहौ भवत. ॥ कचिद् भ । रेफ । रेभो ॥ शिफा । सिभा ॥ कचित्तु ह. । मुत्ताहलं ॥ कचिदुभावपि । सभलं सहलं । सेभालिआ सेहालिआ । सभरी सहरी । गुभइ गुहइ ॥ स्वरादित्येव । गुंफइ ॥ असयुक्तस्येत्येव । पुप्फ ॥ अनादेरित्येव । चिट्ठइ फणी ॥ प्राय इत्येव । कसण-फणी ॥

---

१ B परस्य. २ P °वो । पाव ३ P पाटि° ४ B सिफा

वो वः ॥ २३७ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्बस्य वो भवति ॥ अलाबू । अलावू । अलाऊ ॥ शबल । सवलो ॥

बिसिन्या भः ॥ २३८ ॥

बिसिन्या बस्य भो भवति ॥ भिसिणी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न भवति । बिस-तन्तु-पेलवाण ॥

कबन्धे म-यौ ॥ २३९ ॥

कबन्धे बस्य मयौ भवत ॥ कमन्धो । कयन्धो ॥

कैटभे भो वः ॥ २४० ॥

कैटभे भस्य वो भवति ॥ केढवो ॥

विषमे मो ढो वा ॥ २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा भवति ॥ विसढो । विसमो ॥

मन्मथे वः ॥ २४२ ॥

मन्मथे मस्य वो भवति ॥ वम्महो ॥

वाभिमन्यौ ॥ २४३ ॥

अभिमन्युशब्दे मो वो वा भवति ॥ अहिवन्नू अहिमन्नू ॥

भ्रमरे सो वा ॥ २४४ ॥

भ्रमरे मस्य सो वा भवति ॥ भसलो भमरो ॥

आदेर्यो जः ॥ २४५ ॥

पदादेर्यस्य जो भवति ॥ जसो । जमो । जाइ ॥ आदेरिति किम् । अवयवो । विणओ ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि । संजमो । संजोगो । अवजसो ॥ क्वचिन्न भवति । पओओ ॥ आर्षे लोपोपि । यथाख्यातम् । अहक्खाय ॥ यथाजातम् । अहाजाय ॥

---

१ P अलावू । अलाबू । ल° २ B जो वा भ°. ३ B जमो

युष्मदर्थपरे तः ॥ २४६ ॥

युष्मच्छब्देऽर्थपरे यस्य तो भवति ॥ तुम्हारिसो । तुम्हकेरो ॥ अर्थपर इति किम् । जुम्हदम्ह-पयरणं ॥

यष्टयां लः ॥ २४७ ॥

यष्टयां यस्य लो भवति ॥ लट्ठी । वेणु लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-लट्ठी ॥

वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये ज्जः ॥ २४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो वा भवति ॥ उत्तरिज्जं उत्तरीअं ॥ अनीय । करणिज्जं करणीअं । विम्हयणिज्जं विम्हयणीअं । जवणिज्जं जवणीअं ॥ तीय । बिइज्जो बीओ ॥ कृद्य । पेज्जा पेआ ॥

छायायां होकान्तौ वा ॥ २४९ ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यस्य हो वा भवति ॥ वच्छस्स च्छाही वच्छस्स च्छाया । आतपाभावः । सच्छाहं सच्छायं ॥ अकान्ताविति किम् ॥ मुद्द-च्छाया । कान्तिरित्यर्थः ॥

डाह-वौ कतिपये ॥ २५० ॥

कतिपये यस्य डाह व इत्येतौ पर्यायेण भवतः ॥ कइवाहं । कइअवं ॥

किरि-भेरे रो डः ॥ २५१ ॥

अनयो रस्य डो भवति ॥ किडी । भेडो ॥

पर्याणे डा वा ॥ २५२ ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा भवति ॥ पडायाणं पल्लाणं ॥

करवीरे णः ॥ २५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो भवति ॥ कणवीरो ॥

---

१ B विम्हणि°. २ A पेज्जो. ३ B छाया ४ B छाहा. ५ B रो वा भ°.

हरिद्रादौ लः ॥ २५४ ॥

हरिद्रादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो भवति ॥ हलिद्दी । दलिद्दाइ । दलिद्दो । दालिद्दं । हलिद्दो । जहुट्ठिलो । सिढिलो । मुहलो । चलणो । वलुणो । कलुणो । इङ्गालो । सक्कालो । सोमालो । चिलाओ । फलिहा । फलिहो । फालिहद्दो । काहलो । लुक्को । अवद्दालं । भसलो । जढलं । बढलो । निट्ठुलो ॥ बहुलाधिकाराच्चरणशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव[1] । अन्यत्र चरण-करणं ॥ भ्रमरे ससंनियोगे एव । अन्यत्र भ्रमरो ॥ तथा । जढरं[2] । बढरो । निट्ठुरो इत्याद्यपि ॥ हरिद्रा । दरिद्राति । दरिद्र ॥ दारिद्र्य । हरिद्र । युधिष्ठिर । शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । अङ्गार । सत्कार । सुकुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिभद्र । कातर । रुग्ण । अपद्वार । भ्रमर । जरठ । बठर । निष्ठुर । इत्यादि ॥ आर्षे दुवालसङ्गे इत्याद्यपि[3] ॥

स्थूले लो रः ॥ २५५ ॥

स्थूले लस्य रो भवति ॥ थोरं ॥ कथं थूलभद्दो । स्थूरस्य[4] हरिद्रादिलत्वे भविष्यति ॥

लाहल-लाङ्गल-लाङ्गूले वादेर्णः ॥ २५६ ॥

एषु आदेर्लस्य णो वा भवति ॥ णाहलो लाहलो ॥ णङ्गलं । लङ्गलं । णङ्गूलं । लङ्गूलं ॥

ललाटे च ॥ २५७ ॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो भवति ॥ चकार आदेरनुवृत्त्यर्थः ॥ णिडालं णडालं ॥

शबरे बो मः ॥ २५८ ॥

शबरे बस्य मो भवति ॥ समरो ॥

स्वप्न-नीव्योर्वा ॥ २५९ ॥

अनयोर्वस्य मो वा भवति ॥ सिमिणो सिविणो । नीमी नीवी ॥

---

१ A पदार्थ°. २ B जटर । बठरो. ३ A इत्यपि ४ B थूर°.

श षोः सः ॥ २६० ॥

शकारषकारयोः सो भवति ॥ श । सद्दो । कुसो । निस्संसो । वंसो । सामा । सुद्धं । दसँ । सोहइ । विसइ ॥ ष । सण्डो निहसो । कसाओ । घोसइ । उभयोरपि । सेसो । विसेसो ॥

स्नुषायां ण्हो न वा ॥ २६१ ॥

स्नुषाशब्दे षस्य ण्हः णकाराक्रान्तो हो वा भवति ॥ सुण्हा सुसा ॥

दश-पाषाणे हः ॥ २६२ ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शषोर्यथादर्शनं हो वा भवति ॥ दह-मुहो दस-मुहो । दह-बलो दस-बलो । दह-रहो दस-रहो । दह दस । एआरह । बारह । तेरह । पाहाणो पासाणो ॥

दिवसे सः ॥ २६३ ॥

दिवसे सस्य हो वा भवति ॥ दिवहो । दिवसो ॥

हो घोनुस्वारात् ॥ २६४ ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य घो वा भवति ॥ सिंघो । सीहो ॥ संघारो संहारो । कचिदननुस्वारादपि । दाह. । दाघो ॥

षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः ॥ २६५ ॥

एषु आदेर्वर्णस्य छो भवति ॥ छट्ठो । छट्ठी । छप्पओ । छम्मुहो । छमी । छावो । छुहा । छत्तिवण्णो ॥

शिरायां वा ॥ २६६ ॥

शिराशब्दे आदेश्छो वा भवति ॥ छिरा सिरा ॥

लुग् भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥ २६७ ॥

एषु सस्वरस्य जकारस्य लुग् वा भवति ॥ भाणं भायणं । दणु-वहो । दणुअ-वहो । रा-उलं राय-उलं ॥

---

१ B दसो. २ A सामो. ३ B दसा. ४ B ण्हो वा ५ B °स्य णका° ६ P°शष°. ७ B हो म°. ८ B घो म°. ९ B °स्वारात् । १० P °रस्य ज°,

व्याकरण-प्राकारागते कगोः ॥ २६८ ॥

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा भवति ॥ वारणं वायरणं। पागे पायारो ॥ आओ आगओ ॥

किसलय-कालायस-हृदये यः ॥ २६९ ॥

एषु सस्वरयकारस्य लुग् वा भवति ॥ किसलं किसलयं। कालास कालायस। महण्णव समा सहिआ। जाला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति। निसमणुप्पिअ हिअस्स हिअय ॥

दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतन-पादपीठेन्तर्दः ॥ २७० ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अन्तर्मध्ये वर्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ दुग्गा-वी। दुग्गा एवी। उम्बरो उडम्बरो। पा-वडणं पाय-वडण। पा-वीढं पाय वीढं ॥ अन्तरिति किम्। दुर्गादेव्यामादौ मा भूत् ॥

यावत्तावज्जीवितावर्तमानावट-प्रावारक देवकुलैवमेवे वः २७१

यावदादिषु सस्वरवकारस्यान्तर्वर्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ जा जाव। ता ताव। जीअ जीविअ। अत्तमाणो आवत्तमाणो। अडो अवडो। पारओ पावारओ। दे-उल देव-उलं। एमेव एवमेव ॥ अन्तरित्येव। एवमेवेर्न्त्यस्य न भवति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञ शब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

यद् दोर्मण्डलकुण्डलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप
क्रीतं वैरिकुलात् त्वया किल दलत्कुन्दावदातं यशः ।
भ्रान्त्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तन्मालवीनां व्यधा-
दापाण्डौ स्तनमण्डले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ १ ॥

---

१ PB °स्य य° २ A उम्बरो। उउम्बरो ३ PB °स्यव°. ४ AB °वदाव ५ B °अष्टमाध्या° ६ P omits this verse ७ B निहा°. ८ B °वदे°

॥ अर्हं ॥

संयुक्तस्य ॥ १ ॥

अधिकारोयं ज्यायामीत् [२.११५] इति यावत् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्संयुक्तस्येति वेदितव्यम् ॥

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुग्ण-मृदुत्वे को वा ॥ २ ॥

एषु संयुक्तस्य को वा भवति ॥ सक्को सत्तो । मुक्को मुत्तो । डक्को दट्ठो । लुक्को लुग्गो । माउक्कं माउत्तणं ॥

क्षः खः क्वचित्तु छ-झौ ॥ ३ ॥

क्षस्य खो भवति । खओ । लक्खणं ॥ क्वचित्तु छझावपि । खीणं । छीणं । झीणं । झिज्जइ ॥

ष्क-स्कयोर्नाम्नि ॥ ४ ॥

अनयोर्नाम्नि संज्ञायां खो भवति ॥ ष्क । पोक्खरं । पोक्खरिणी । निक्खं ॥ स्क । खन्धो । खन्धावारो । अवक्खन्दो ॥ नाम्नीति किम् । दुक्करं । निक्कम्पं । निक्कओ । नमोक्कारो । सक्कयं । सक्कारो । तक्करो ॥

शुष्क-स्कन्दे वा ॥ ५ ॥

अनयो ष्कस्कयो. खो वा भवति ॥ सुक्खं सुक्कं । खन्दो कन्दो ॥

क्ष्वेटकादौ ॥ ६ ॥

क्ष्वेटकादिषु संयुक्तस्य खो भवति ॥ खेडओ । क्ष्वेटकशब्दो विषपर्याय । क्ष्वोटक । खोडओ ॥ स्फोटक । खोडओ । स्फेटक । खेडओ ॥ स्फेटिक । खेडिओ ॥

---

१ A मउत्तण. २ B छड्ढो ३ AB भवति । क्वचित्तु छझावपि । खओ, ४ B छड्ढा°. ५ PB °ट्ठा°.

स्थाणावहरे ॥ ७ ॥

स्थाणौ संयुक्तस्य खो भवति हरश्चेद् वाच्यो न भवति ॥ खाणू ॥ अहर इति किम् । थाणुणो रेहा ॥

स्तम्भे स्तो वा ॥ ८ ॥

स्तम्भशब्दे स्तस्य खो वा भवति ॥ खम्भो । थम्भो । काष्ठादिमय ॥

थ-ठावस्पन्दे ॥ ९ ॥

स्पन्दाभाववृत्तौ स्तम्भे स्तस्य थठौ भवतः ॥ थम्भो । ठम्भो ॥ स्तम्भ्यते । थम्भिज्जइ ठम्भिज्जइ ॥

रक्ते गो वा ॥ १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा भवति ॥ रग्गो रत्तो ॥

शुल्के ङ्गो वा ॥ ११ ॥

शुल्कशब्दे संयुक्तस्य ङ्गो वा भवति ॥ सुङ्गं सुक्कं ॥

कृत्ति-चत्वरे चः ॥ १२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य चो भवति । किच्ची । चच्चरं ॥

त्योऽचैत्ये ॥ १३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो भवति ॥ सच्चं । पच्चओ ॥ अचैत्य इति किम् । चइत्तं ॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ १४ ॥

प्रत्यूषे त्यस्य चो भवति तत्संनियोगे च षस्य हो वा भवति ॥ पच्चूहो । पच्चूसो ॥

त्व-थ्व-द्व-ध्वां च-छ-ज-झाः क्वचित् ॥ १५ ॥

एषां यथासंख्यमेते क्वचिद् भवन्ति ॥ भुक्त्वा । भोच्चा ॥ ज्ञात्वा ।

१ B स्तम्भ्यते. २ A थम्भिज्जइ ॥ र°. ३ B सुङ्गे सो, P सुङ्गे सो. ४ PB सुद्धं°.

णश्चा ॥ श्रुत्वा । सोच्चा ॥ पृथ्वी । पिच्छी ॥ विद्वान् । विज्जं ॥ बुद्ध्वा बुज्झा ॥

मोच्चा सयलं पिच्छि विज्जं बुज्झा अणण्णय-ग्गामि[1] ।
चइऊण तवं काउं सन्ती पत्तो सिवं परमं ॥

वृश्चिके श्चेञ्चुर्वा ॥ १६ ॥

वृश्चिके श्चेः सस्वरस्य स्थाने ञ्चुरादेशो वा भवति । छापवादः ॥ विञ्चुओ विंचुओ । पक्षे । विञ्छिओ ॥

छोक्ष्यादौ ॥ १७ ॥

अक्ष्यादिषु संयुक्तस्य छो भवति । खस्यापवादः ॥ अच्छि । उच्छू । लच्छी । कच्छो । छीअं । छीरं । सरिच्छो । वच्छो । मच्छिआ । छेत्तं । छुहा । दच्छो । कुच्छी । वच्छं । छुण्णो । कच्छा । छारो । कुच्छेअयं । छुरो । उच्छा । छयं । सारिच्छं ॥ अक्षि । इक्षु । लक्ष्मी । कक्ष । क्षुत । क्षीर । सदृक्ष । वृक्ष । मक्षिका । क्षेत्र । क्षुध् । दक्ष । कुक्षि । वक्षस् । क्षुण्ण । कक्षा । क्षार । कौक्षेयक । क्षुर । उक्षन् । क्षत । सादृक्ष्य ॥ क्वचित् स्थगितशब्देपि । छइअं ॥ आर्षे । इक्खू । खीरं । सारिक्खमित्याद्यपि दृश्यते ॥

क्षमायां कौ ॥ १८ ॥

कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति ॥ छमा पृथिवी ॥ लाक्षणिकस्यापि क्ष्मादेशस्य भवति । क्ष्मा । छमा ॥ काविति किम् । खमा क्षान्तिः ॥

ऋक्षे वा ॥ १९ ॥

ऋक्षशब्दे संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ रिच्छं । रिक्खं । रिच्छो । रिक्खो ॥ कथं छूढं क्षिप्तं । वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्खछूढौ [२.१२७] इति भविष्यति ॥

---

१ P ग्गामि ॥ वृश्चि॰. २ B विंचुवो. ३ A छोऽक्ष्यादौ ४ A क्षक्ष्यादि॰ ५ P सादृक्ष्य. ६ A शब्दोपि. ७ B ॰स्य छो भ॰.

क्षण उत्सवे ॥ २० ॥

क्षणशब्दे उत्सवाभिधायिनि संयुक्तस्य छो भवति ॥ छणो ॥ उत्सव इति किम् । खणो ॥

ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले ॥ २१ ॥

ह्रस्वात्परेषां थ्यश्चत्सप्सां छो भवति निश्चले तु न भवति ॥ थ्य । पच्छं । पच्छा । मिच्छा ॥ श्च । पच्छिमं । अच्छेरं । पच्छा ॥ त्स । उच्छाहो । मच्छलो । मच्छरो । संवच्छलो । संवच्छरो । चिइच्छइ ॥ प्स । लिच्छइ । जुगुच्छइ । अच्छरा ॥ ह्रस्वादिति किम् । ऊसारिओ । अनिश्चल इति किम् । निच्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तच्चं ॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ २२ ॥

एषु संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ सामच्छं सामत्थं । उच्छुओ ऊसुओ । उच्छवो ऊसवो ॥

स्पृहायाम् ॥ २३ ॥

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य छो[1] भवति । फस्यापवाद ॥ छिहा ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिदन्यदपि । निप्पिहो ॥

द्य-य्य-र्यां जः ॥ २४ ॥

एषां संयुक्तानां जो भवति ॥ द्य । मज्जं । अवज्जं । वेज्जो । जुई । जोओ ॥ य्य । जज्जो । सेज्जा ॥ र्य । भज्जा । चौर्यसमत्वात् भारिआ । कज्जं[2] । वज्जं । पज्जाओ । पज्जत्तं । मज्जाया ॥

अभिमन्यौ ज-ञ्जौ वा ॥ २५ ॥

अभिमन्यौ संयुक्तस्य जो ञ्जश्च वा भवति ॥ अहिमज्जू । अहिमञ्जू । पक्षे । अहिमन्नू ॥ अभिग्रहणादिह न भवति । मन्नू ॥

---

१ B छो वा भ° २ P कज्जं । व°.

साध्वस-ध्य-ह्यां झः ॥ २६ ॥

साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्ययोश्च झो भवति ॥ सज्झसं ॥ ध्य । वेज्झए[1] । झाणं । उवज्झाओ । सज्झाओ । सज्झं । विञ्झो ॥ ह्य । सज्झो । मज्झं[2] ॥ गुज्झं । णज्झइ ॥

ध्वजे वा ॥ २७ ॥

ध्वजशब्दे संयुक्तस्य झो वा भवति ॥ झओ धओ ॥

इन्धौ झा ॥ २८ ॥

इन्धौ धातौ संयुक्तस्य झा इत्यादेशो भवति ॥ समिज्झाइ । विज्झाइ ॥

वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पत्तन-कदर्थिते टः ॥ २९ ॥

एषु संयुक्तस्य टो भवति ॥ वट्टो । पयट्टो । मट्टिआ । पट्टणं । कवट्टिओ ॥

र्तस्याधूर्तादौ ॥ ३० ॥

र्तस्य टो भवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवट्टो । वट्टी । जट्टो । पयट्टइ ॥ वट्टुलं । रायवट्टयं । नट्टई । संवट्टिअं ॥ अधूर्तादाविति किम् । धुत्तो । कित्ती । वत्ता । आवत्तणं । निवत्तणं । पवत्तणं । संवत्तणं । आवत्तओ । निवत्तओ । निव्वत्तओ । पवत्तओ । संवत्तओ । वत्तिआ । वत्तिओ । कत्तिओ । उक्कत्तिओ । कत्तरी । मुत्ती । मुत्तो । मुहुत्तो ॥ बहुलाधिकाराद् वट्टा ॥ धूर्त । कीर्ति । वार्ता । आवर्तन । निवर्तन । प्रवर्तन । संवर्तन । आवर्तक । निवर्तक । निर्वर्तक । प्रवर्तक । संवर्तक । वर्तिका । वार्तिक । कार्तिक । उत्कर्तित । कर्तरी । मूर्ति । मूर्त । मुहूर्त । इत्यादि ॥

---

१ B वज्झए. २ B मज्झं. ३ A मज्झो. ४ B °शो वा भ°. ५ B पवट्टो. ६ B °ओ । प°. ७ A कित्तिओ । उक्कित्तिओ. ८ B धूर्ती. ९ B °र्तक । प्रव°. १० B वर्तिक. ११ A उत्कीर्ति°. १२ A मुहूर्त ॥.

वृन्ते ण्टः ॥ ३१ ॥

वृन्ते संयुक्तस्य ण्टो भवति ॥ वेण्टं । तालवेण्टं ॥

ठोस्थि विसंस्थुले ॥ ३२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य ठो भवति ॥ अट्ठी । विसंठुलं ॥

स्त्यान चतुर्थार्थे वा ॥ ३३ ॥

एषु संयुक्तस्य ठो वा भवति ॥ ठीणं थीणं । चउट्ठो । अट्ठो प्रयोजनम्। अत्थो धनम् ॥

ष्टस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ॥ ३४ ॥

उष्ट्रादिवर्जिते ष्टस्य ठो भवति ॥ लट्ठी । मुट्ठी । दिट्ठी । सिट्ठी । पुट्ठो। कट्ठं । सुरट्ठा । इट्ठो । अणिट्ठं । अनुष्ट्रेष्टासंदष्ट इति किम् । उट्टो। इट्टाचुण्ण व्व । संदट्टो ॥

गर्ते डः ॥ ३५ ॥

गर्तशब्दे संयुक्तस्य डो भवति । टापवादः ॥ गड्डो । गड्डा ॥

संमर्द वितर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि कपर्द मर्दिते र्दस्य ॥३६॥

एषु र्दस्य डत्वं भवति ॥ संमड्डो । विअड्डी । विच्छड्डो । छड्डइ। छड्डी । कवड्डो । मड्डिओ । संमड्डिओ ॥

गर्दभे वा ॥ ३७ ॥

गर्दभे र्दस्य डो वा भवति ॥ गड्डहो । गद्दहो ॥

कन्दरिका भिन्दिपाले ण्डः ॥ ३८ ॥

अनयोः संयुक्तस्य ण्डो भवति ॥ कण्डलिआ । भिण्डिवालो ॥

स्तब्धे ठ-ढौ ॥ ३९ ॥

स्तब्धे संयुक्तयोर्यथाक्रमं ठढौ भवतः ॥ ठड्ढो ॥

१ B °न्ते ण्टा २ B ठो ३ B °ड्डो । छड्डी

दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः ॥ ४० ॥

एषु संयुक्तस्य ढो भवति ॥ दड्ढो । विअड्ढो । वुड्ढी । वुड्ढो ॥ क्वचिन्न भवति । विद्ध-कइ-निरूविअं ॥

श्रद्धर्द्धि-मूर्धार्धेन्ते वा ॥ ४१ ॥

एषु अन्ते वर्तमानस्य संयुक्तस्य ढो वा भवति ॥ सड्ढा सद्धा । इड्ढी रिद्धी । मुण्ढा मुद्धा । अड्ढं अद्धं ॥

म्नज्ञोर्णः ॥ ४२ ॥

अनयोर्णो भवति ॥ म्न । निण्णं । पज्जुण्णो ॥ ज्ञ । णाणं । सण्णा । पण्णा । विण्णाणं ॥

पञ्चाशत्पञ्चदश-दत्ते ॥ ४३ ॥

एषु संयुक्तस्य णो भवति ॥ पण्णासा । पण्णरह[1] । दिण्णं ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ ४४ ॥

मन्युशब्दे संयुक्तस्य न्तो वा भवति ॥ मन्तू मन्नू ॥

स्तस्य थोसमस्त-स्तम्बे ॥ ४५ ॥

समस्तस्तम्बवर्जिते स्तस्य थो भवति ॥ हत्थो । थुई । थोत्तं । थोअं । पत्थरो । पसत्थो । अत्थि । सत्थि ॥ असमस्तस्तम्ब इति किम् । समत्तो । तम्बो ॥

स्तवे वा ॥ ४६ ॥

स्तवशब्दे स्तस्य थो वा भवति ॥ थवो तवो ॥

पर्यस्ते थ-टौ ॥ ४७ ॥

पर्यस्ते स्तस्य पर्यायेण थटौ भवतः ॥ पल्लत्थो पल्लट्टो ॥

---

1 A पण्णदह.

चोत्साहे थो ह्रश्च रः ॥ ४८ ॥

उत्साहशब्दे संयुक्तस्य थो वा भवति तत्संनियोगे च ह्रस्य रः ॥ उत्थारो उच्छाहो ॥

आश्लिष्टे ल-धौ ॥ ४९ ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्यं ल ध इत्येतौ भवतः ॥ आलिद्धो ॥

चिह्ने न्धो वा ॥ ५० ॥

चिह्ने संयुक्तस्य न्धो वा भवति । ण्हापवादः ॥ पक्षे सोपि ॥ चिन्धं इन्धं चिण्हं ॥

भस्मात्मनोः पो वा ॥ ५१ ॥

अनयोः संयुक्तस्य पो वा भवति ॥ भप्पो भस्सो । अप्पा अप्पाणो । पक्षे । अत्ता ॥

ड्म क्मोः ॥ ५२ ॥

ड्मक्मोः [2]पो भवति ॥ कु[3]ड्मलम् । कुम्पलं । रुक्मिणी । रुप्पिणी ॥ क्वचित् च्मोपि । रुच्मी रुप्पी ॥

ष्प-स्पयोः फः ॥ ५३ ॥

ष्पस्पयोः फो भवति ॥ पुष्पम् । पुप्फं ॥ शष्पम् । सप्फं ॥ निष्पेषः । निप्फेसो ॥ निष्पावः । निप्फावो ॥ स्पन्दनम् । फन्दणं ॥ प्रतिस्पर्धिन् । पाडिप्फद्धी ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । बुहप्फई बुहप्पई ॥ क्वचिन्न भवति । निप्पहो । णिप्पुंसणं । परोप्परम् ॥

भीष्मे ष्मः ॥ ५४ ॥

भीष्मे ष्मस्य फो भवति ॥ भिप्फो ॥

श्लेष्मणि वा ॥ ५५ ॥

श्लेष्मशब्दे ष्मस्य [4]फो वा भवति ॥ सेफो सिलि

---

१ P ड्वमोः. २ B पो वा भ°. ३ ड्म

ताम्राम्रे म्बः ॥ ५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तो बो भवति ॥ तम्बं । अम्बं ॥ अम्बिर तम्बिर इति देश्यौ ॥

ह्वो भो वा ॥ ५७ ॥

ह्वस्य भो वा भवति ॥ जिब्भा जीहा ॥

वा विह्वले वौ वश्च ॥ ५८ ॥

विह्वले ह्वस्य भो वा भवति तत्संनियोगे च विशब्दे वस्य वा भो भवति ॥ भिब्भलो विब्भलो विहलो ॥

वोर्ध्वे ॥ ५९ ॥[1]

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य भो वा भवति ॥ उब्भं उद्धं ॥

कश्मीरे म्भो वा ॥ ६० ॥

कश्मीरशब्दे संयुक्तस्य म्भो वा भवति ॥ कम्भारा[2] कम्हारा ॥

न्मो मः ॥ ६१ ॥

न्मस्य मो भवति । अधोलोपापवादः ॥ जम्मो । वम्महो । मम्मणं ॥

ग्मो वा ॥ ६२ ॥

ग्मस्य मो वा भवति ॥ युग्मम् । जुम्मं जुग्गं ॥ तिग्मम् । तिम्मं तिग्गं ॥

ब्रह्मचर्य तूर्य सौन्दर्य-शौण्डीर्ये र्यो रः ॥ ६३ ॥

एषु र्यस्य रो भवति । जापवादः ॥ बम्हचेरं[3] । चौर्यसमत्वाद् बम्ह-[4] चरिअं । तूरं । सुन्देरं । सोण्डीरं ॥

धैर्ये वा ॥ ६४ ॥

धैर्ये र्यस्य रो वा भवति ॥ धीरं धिज्जं । सूरो सुज्जो इति तु सूरसूर्य-प्रकृतिभेदात् ॥

---

१ P विह्वलशब्दस्य ह्व°. २ AB कम्भारो कम्हारो. ३ B बम्मचेरं. ४ B बम्मच°

एतः पर्यन्ते ॥ ६५ ॥

पर्यन्ते एकारात्परस्य र्यस्य रो भवति ॥ पेरन्तो ॥ एत इति किम्। पज्जन्तो ॥

आश्चर्ये ॥ ६६ ॥

आश्चर्ये एत परस्य र्यस्य रो भवति ॥ अच्छेरं ॥ एत इत्येव। अच्छरिअं॥

अतो रिआर-रिज्ज-रीअं ॥ ६७ ॥

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥ अत इति किम्। अच्छेरं ॥

पर्यस्त पर्याण-सौकुमार्ये ल्लः ॥ ६८ ॥

एषु र्यस्य ल्लो भवति ॥ पर्यस्तं पल्लट्टं पल्लत्थं। पल्लाणं। सोअमल्लं ॥ पल्लङ्को इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पलिअङ्को इत्यपि चौर्यसमत्वात् ॥

बृहस्पति-वनस्पत्योः सो वा ॥ ६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा भवति ॥ बहस्सई बहप्फई। भयस्सई भयप्फई। वणस्सई वणप्फई ॥

बाष्पे होश्रुणि ॥ ७० ॥

बाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो भवति अश्रुण्यभिधेये ॥ बाहो नेत्रजलम् ॥ अश्रुणीति किम् ॥ बप्फो ऊष्मा ॥

कार्षापणे ॥ ७१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो भवति ॥ काहावणो ॥ कथं कहावणो। ह्रस्वः संयोगे [१.८४] इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे। कर्षापणशब्दस्य वा भविष्यति ॥

---

१ B ॥ ६६ ॥ एत. २ PB ॥ ६८ ॥ पर्यस्त पर्याण-सौकुमार्ये एषु ३ P बिह°. ४ A बाष्पो.

दुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥ ७२ ॥

एषु संयुक्तस्य हो वा भवति ॥ दुहं दुक्खं । पर-दुक्खे दुक्खिआ विरला । दाहिणो दक्खिणो । तूहं तित्थं ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ ७२ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मा इत्येतस्य हो भवति ण्ड इत्यस्य तु वा लो भवति ॥ कोहली कोहण्डी ॥

पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः ॥ ७४ ॥

पक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति ॥ पक्ष्मन् । पम्हाइं । पम्हल-लोअणा ॥ श्म । कुश्मानः । कुम्हाणो । कश्मीराः । कम्हारा । ष्म । ग्रीष्मः । गिम्हो । ऊष्मा । उम्हा । स्म । अस्मादृशः । अम्हारिसो । विस्मयः । विम्हओ ॥ ह्म । ब्रह्मा बम्हा ॥ सुह्माः । सुम्हा । बम्हणो । बम्हचेरं ॥ क्वचिन् म्भोपि दृश्यते । बम्भणो । बम्भचेरं । सिम्भो । क्वचिन्न भवति । रश्मिः । रस्सी । स्मरः । सरो ॥

सूक्ष्म-श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्णां ण्हः ॥ ७५ ॥

सूक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णां च णकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति ॥ सूक्ष्मं । सण्हं ॥ श्न । पण्हो । सिण्हो ॥ ष्ण । विण्हू । जिण्हू । कण्हो । उण्हीसं ॥ स्न । जोण्हा । ण्हाओ । पण्हुओ ॥ ह्न । वण्ही । जण्हू ॥ ह्ण । पुव्वण्हो । अवरण्हो ॥ क्ष्ण । सण्हं । तिण्हं ॥ विप्रकर्षे तु कृष्णकृत्स्नशब्दयोः कसणो । कसिणो ॥

ह्लो ल्हः ॥ ७६ ॥

ह्लः स्थाने लकाराक्रान्तो हकारो भवति ॥ कल्हारं । पल्हाओ ॥

---

१ B °क्खेण दु°. २ B इत्येतस्य. ३ A पक्ष्म. ४ P पक्ष्मलालो°. ५ B धम्हा । बम्ह°. ६ A दूमो°. ७ A समो. ८ B °काराऽदे°. ९ B सिण्हू क°. १० B °न्तोहोम°.

क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-ᳲक-ᳲपामूर्ध्वं लुक् ॥ ७७ ॥

एषां संयुक्तवर्णसंबन्धिनामूर्ध्वं स्थितानां लुग् भवति ॥ क । भुक्त । सित्थं ॥ । ग । दुद्धं । मुद्धं ॥ ट । पट्पदः । छप्पओ ॥ कट्फलम् । कप्फलं ॥ ड । खड्ग । खग्गो ॥ षड्ज । सज्जो ॥ त । उत्पल । उप्पलं ॥ उत्पाओ ॥ द । मद्गु । मग्गू । मोग्गरो ॥ प । सुत्तो । गुत्तो ॥ श । लण्ह । णिच्चलो । चुअइ ॥ ष । गोट्ठी । छट्ठो । निट्ठुरो ॥ स । खलिओ । नेहो ॥ ᳲक । दुᳲखम् । दुक्खं ॥ ᳲप । अंतᳲपात. । अंतप्पाओ ॥

अधो म-न-याम् ॥ ७८ ॥

मनया संयुक्तस्याधो वर्तमानाना लुग् भवति ॥ म । जुग्गं । रस्सी । सरो । सेरं ॥ न । नग्गो । लग्गो ॥ य । सामा । कुड्डं । वाहो ॥

सर्वत्र ल-ब-रामवन्द्रे ॥ ७९ ॥

वन्द्रशब्दादन्यत्र लबरां सर्वत्र संयुक्तस्योर्ध्वमधश्च स्थितानां लुग् भवति ॥ ऊर्ध्वं ॥ ल । उल्का । उक्का । वल्कलम् । वक्कलं ॥ ब । शब्द । सद्दो ॥ अब्द । अद्दो ॥ लुब्धक लोद्धओ ॥ र । अर्क । अक्को ॥ वर्ग । वग्गो ॥ अध । श्लक्ष्णम् । सण्हं ॥ विक्लव । विक्कवो ॥ पक्वम् । पक्कं पिक्कं ॥ ध्वस्त । धत्थो ॥ चक्रम् । चक्कं ॥ ग्रह । गहो ॥ रात्रि । रत्ती ॥ अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानामुभयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥ क्वचिदूर्ध्वम् । उद्विग्न. । उव्विग्गो ॥ द्विगुण. । वि-उणो ॥ द्वितीय । बीओ । कल्मषम् । कम्मसं ॥ सर्वम् । सव्वं ॥ शुल्बम् । सुब्बं ॥ क्वचित्त्वध । काव्यम् । कव्वं ॥ कुल्या । कुल्ला ॥ माल्यम् । मल्लं । द्विप । दिओ ॥ द्विजाति. । दुआई ॥ क्वचित्पर्यायेण । द्वारम् । बारं । दारं ॥ उद्विग्न. । उव्विग्गो । उव्विण्णो ॥ अवन्द्र इति किम् । वन्द्रं । संस्कृतसमोयं प्राकृतशब्द । अत्रोत्तरेण विकल्पोऽपि न भवति निषेधसामर्थ्यात् ॥

---

१ B क । भुत्त । भु° २ B °त्थं । सित्थं । सि°. ३ A तप्पाओ. ४ P °वन्द्रे, B °वन्द्रे ५ P वन्द्र°, B वद्र° ६ B पक्कं । पि°. ७ P अवन्द्र°, B अवंद्र°. ८ P वन्द्र, B वंद्रं

द्रे रो न वा ॥ ८० ॥

द्रशब्दे रेफस्य वा लुग् भवति ॥ चन्दो चन्द्रो । रुदो रुद्रो । भद्दं भद्रं । समुद्दो समुद्रो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपम् । तत्र द्रहो दहो । केचिद् रलोपं नेच्छन्ति । द्रहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥ वोद्रहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव । सिक्खन्तु वोद्रहीओ । वोद्रह-द्रहम्मि पडिआ ॥

धात्र्याम् ॥ ८१ ॥

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा भवति ॥ धत्ती । ह्रस्वात् प्रागेव रलोपे धाई । पक्षे । धारी ॥

तीक्ष्णे णः ॥ ८२ ॥

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा भवति ॥ तिक्खं । तिण्हं ॥

ज्ञो ञः ॥ ८३ ॥

ज्ञः संबन्धिनो ञस्य लुग् वा भवति ॥ जाणं णाणं । सव्वज्ञो सव्वण्णू । अप्पज्ञो अप्पण्णू । दइवज्ञो दइवण्णू । इङ्गिअज्ञो इङ्गिअण्णू । मणोज्ञं । मणोण्णं । अहिज्ञो अहिण्णू । पज्ञा पण्णा । अज्ञा आणा । संज्ञा सण्णा ॥ क्वचिन्न भवति । विण्णाणं ॥

मध्याह्ने हः ॥ ८४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा भवति ॥ मज्झन्नो मज्झण्हो ॥

दशार्हे ॥ ८५ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दशार्हे हस्य लुग् भवति ॥ दसारो ॥

आदेः श्मश्रु-श्मशाने ॥ ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् भवति ॥ मासू मंसू मस्सू । मसाणं ॥ आर्षे श्मशान-शब्दस्य सीआणं सुसाणमित्यपि भवति ॥

---

१ B °न्द्रे परे रे°. २ A संनि°. ३ B अण्णा. । मज्ञा । स°.

श्चो हरिश्चन्द्रे ॥ ८७ ॥

हरिश्चन्द्रशब्दे श्च इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरिअन्दो ॥

रात्रौ वा ॥ ८८ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥

अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं भवति॥ शेष । कप्पतरू। भुत्तं । दुद्धं । नग्गो । उक्का । अक्को । मुक्खो ॥ आदेश । डक्को। जक्खो । रग्गो । किच्ची । रुप्पी ॥ कचिन्न भवति । कसिणो॥ अनादाविति किम् । खलिअं । थेरो । खम्भो । द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्येवेति न भवति । विञ्चुओ । भिण्डिवालो ॥

द्वितीय-तुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ९० ॥

द्वितीयतुर्ययोर्द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वौ भवतः ॥ द्वितीयस्योपरि प्रथम श्चतुर्थस्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेष । वक्खाणं । वग्घो । मुच्छा । निज्झरो । कट्ठं । तित्थं । निद्धणो । गुप्फं । निब्भरो ॥ आदेश । जक्खो ॥ घस्य नास्ति ॥ अच्छी । मज्झं । पट्ठी । वुड्ढो । हत्थो। आलिद्धो । पुप्फं । भिब्भलो ॥ तैलादौ [२.९८] द्वित्वे ओक्खलं ॥ सेवादौ [२.९९] नक्खा । नहा ॥ समासे । कइ-द्धओ कइ-धओ ॥ द्वित्व इत्येव । खाओ ॥

दीर्घे वा ॥ ९१ ॥ २७

दीर्घशब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा भवति ॥ दिग्घो दीहो ॥

न दीर्घानुस्वारात् ॥ ९२ ॥

दीर्घानुस्वाराभ्यां लाक्षणिकाभ्यामलाक्षणिकाभ्यां च परयोः शेषादेशयोर्द्वित्वं न भवति ॥ छूढो । नीसासो । फासो ॥ अलाक्षणिक ।

१ B °श्चौ॥ २ B निम्भरो ३ B निज्झरो. ४ P उक्खलं. ५ B °से वा । ६° ६ B °लिक.

पार्श्वम् । पासं ॥ शीर्षम् । सीसं ॥ ईश्वरः । ईसरो ॥ द्वेष्यः । वेसो ॥ लास्यम् । लासं ॥ आस्यम् । आसं ॥ प्रेष्यः । पेसो ॥ अवमाल्यम् । ओमालं ॥ आज्ञा । आणा । आज्ञप्तिः । आणत्ती ॥ आज्ञपनं । आणवणं ॥ अनुस्वारात् । त्र्यस्रम् । तंसं ॥ अलाक्षणिकं । संझा । विंझो । कंसालो ॥

र-होः ॥ ९३ ॥

रेफहकारयोर्द्वित्वं न भवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेशे । सुन्देरं । चर्न्देचेरं । पेरन्तं ॥ शेषस्य हस्य । विहलो ॥ आदेशस्य । कहावणो ॥

धृष्टद्युम्ने णः ॥ ९४ ॥

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न भवति ॥ धट्ठज्जुणो ॥

कर्णिकारे वा ॥ ९५ ॥

कर्णिकारशब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न भवति ॥ कणिआरो कण्णिआरो ॥

दृप्ते ॥ ९६ ॥

दृप्तशब्दे शेषस्य द्वित्वं न भवति ॥ दरिअ-सीहेण ॥

समासे वा ॥ ९७ ॥

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा भवति ॥ नइ-ग्गामो नइ-गामो । कुसुम-प्पयरो कुसुम-पयरो । देव-त्थुई देव-थुई । हर-क्खन्दा हर-खन्दा । आणाल-क्खम्भो आणाल-खम्भो ॥ बहुलाधिकारादशेषादेशयोरपि । स-प्पिवासो स-पिवासो । बद्ध-प्फलो बद्ध-फलो । मलय-सिहर-क्खण्डं मलय-सिहर-खण्डं । पम्मुकं पमुकं । अदंसणं अदंसणं । पडिकूलं पडिकूलं । तेल्लोकं तेलोकं इत्यादि ॥

---

१ B °ज्ञापनं. २ B °णिकं. ३ PB °देशे. ४ B वम्मचे°. ५ B °स्य द्वि°, ६ P वा भ°. ७ P °स्य तस्य द्वि°.

तैलादौ ॥ ९८ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वं भवति ॥ तेल्ल । मण्डुक्को । वेइल्ल । उज्जू । विड्डा । बहुत्त ॥ अनन्त्यस्य । सोत्त । पेम्म । जुव्वण ॥ आर्षे । पडिसोओ । विस्सोअसिआ ॥ तैल । मण्डूक । विचकिल । ऋजु । व्रीडा । प्रभूत । स्रोतस् । प्रेमन् । यौवन इत्यादि ॥

सेवादौ वा ॥ ९९ ॥

सेवादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च द्वित्वं वा भवति ॥ सेव्वा सेवा ॥ नेड्ड नीड[1] । नक्खा नहा । निहित्तो निहिओ । वाहित्तो वाहिओ । माउक्क माउअ । एक्को एओ । कोउहल्ल कोउहल । वाउल्लो वाउलो । थुल्लो थोरो । हुत्त हूअ । दइव्व दइव । तुण्हिक्को तुण्हिओ । मुक्को मूओ । खण्णू खाणू । थिण्ण थीण ॥ अनन्त्यस्य । अम्हक्केर अम्हकेरं । त च्चेअ त चेअ । सो च्चिअ सो चिअ ॥ सेवा । नीड । नख । निहित । व्याहृत । मृदुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णीक । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वोत् ॥ १०० ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वो अकारो भवति ॥ सारङ्ग ॥

क्ष्मा-श्लाघा-रत्नेन्त्यव्यञ्जनात् ॥ १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यञ्जनं तस्मात्पूर्वोद् भवति ॥ छमा । सलाहा । रयण ॥ आर्षे सूक्ष्मेपि । सुहम ॥

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ १०२ ॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वोकारो वा भवति ॥ सणेहो नेहो । अगणी अग्गी ॥

---

1 B नेहं. 2 A धरो

प्लक्षे लात् ॥ १०३ ॥

प्लक्षशब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्वोद् भवति ॥ पलक्खो ॥

र्ह-श्री-ह्री-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित् ॥ १०४ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो भवति ॥ र्ह । अरिहइ । अरिहा[२] । गरिहा । बरिहो ॥ श्री । सिरी ॥ ह्री । हिरी ॥ ह्रीतः । हिरीओ[३] ॥ अह्रीकः । अहिरीओ[४] ॥ कृत्स्नः । कसिणो ॥ क्रिया । किरिआ ॥ आर्षे तु । हयं नाणं क्रिया-हीणं ॥ दिष्ट्या । दिट्ठिआ ॥

र्श-र्ष-तप्त-वज्रे वा ॥ १०५ ॥

र्शर्षयोस्तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वा भवति ॥ र्श । आयरिसो आयंसो । सुदरिसणो सुदंसणो । दरिसणं । दंसणं ॥ र्ष । वरिसं वासं । वरिसा वासा । वरिस-सयं वास-सयं ॥ व्यवस्थितविभाषया क्वचिन्नित्यम् । परामरिसो । हरिसो । अमरिसो ॥ तप्त[६] । तविओ तत्तो ॥ वज्र[७] । वइरं वज्जं ॥

लात् ॥ १०६ ॥

संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्व इद् भवति ॥ किलिन्नं । किलिट्ठं । सिलिट्ठं । पिलुट्ठं । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्किलं । सुइलं । सिलोओ । किलेसो । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं । मिलाइ । मिलाणं । किलम्मइ । किलन्तं ॥ क्वचिन्न भवति । कमो । पवो । विप्पवो । सुक्क-पक्खो ॥ उत्प्लावयति । उप्पावेइ ॥

स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥ १०७ ॥

स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्व इद् भवति ॥ सिआ । सिआ-वाओ । भविओ । चेइअं ॥ चौर्यसम । चोरिअं । थेरिअं । भारिआ । गम्भीरिअं । गहीरिअं । आयरिओ[९] । सुन्दरिअं । सोरिअं । वीरिअं । वरिअं । सूरिओ । धीरिअं । बम्हचरिअं[१०] ॥

---

१ B °ष्ट्यामित्. २ B अरिहो. ३ PB हिरिओ. ४ B अहिरिओ. B र्शो: स°. ६ PB तप्त°. ७ PB वज्र°. ८ P सुकिल. ९ P आइरिओ. १० B बमच°.

स्वप्ने नात् ॥ १०८ ॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥ सिविणो ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ १०९ ॥

स्निग्धे संयुक्तस्य नात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥ सणिद्धं सिणिद्धं । पक्षे निद्धं ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ ११० ॥

कृष्णे वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥ कसणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णौ कण्हो ॥[2]

उच्चार्हति ॥ १११ ॥

अर्हत्-शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उत् अदितौ च भवतः ॥ अरुहो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥

पद्म-छद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ११२ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् वा भवति ॥ पउमं पोम्मं । छउमं छम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । दुवारं । पक्षे । वारं । देरं । दारं ॥

तन्वीतुल्येषु ॥ ११३ ॥

उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्याः । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उकारो भवति ॥ तणुवी । लहुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥ क्वचिदन्यत्रापि । स्रुघ्नम् । सुरुग्घं ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

एकस्वरे श्वः-स्वे ॥ ११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् भवति ॥ श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वे जनाः ॥ सुवे जणा ॥ एकस्वर इति किम् । स्व-जनः । स-यणो ॥

---

१ B नात्पू°. २ P सिर्द. ३ B °क्तस्य°. ४ P °१ । वारं । दे°. AB °न्तात् ङी°. ६ A पहुवी. ७ A °न्यदपि.

ज्यायामीत् ॥ ११५ ॥

ज्याशब्दे अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व ईद् भवति ॥ जीआ ॥

करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः ॥ ११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ कणेरू । वाणारसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥

आलाने लनोः ॥ ११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥ आणालो । आणालक्खम्भो[1] ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ ११८ ॥

अचलपुरशब्दे[2] चकारलकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ अलचपुरं ॥

महाराष्ट्रे ह रोः ॥ ११९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥ मरहट्ठं ॥

ह्रदे ह-दोः ॥ १२० ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ द्रहो[3] ॥ आर्षे । हरए महपुण्डरिए ॥

हरिताले र-लोर्न वा ॥ १२१ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलिआरो हरिआलो ।

लघुके ल-होः ॥ १२२ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं । लहुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

ललाटे ल-डोः ॥ १२३ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो भवति वा ॥ णडालं । णलाडं ।

---

१ P °लखम्भो. २ B °पुरे श°. ३ P दहो.

स्वप्ने नात् ॥ १०८ ॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥ सिविणो ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ १०९ ॥

स्निग्धे सयुक्तस्य नात्पूर्वौ अदितौ वा भवत ॥ सणिद्धं सिणिद्धं । पक्षे निद्धं ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ ११० ॥

कृष्णे वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥ कसणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णौ कण्हो ॥[२]

उच्चार्हति ॥ १११ ॥

अर्हत्-शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उत् अदितौ च भवत ॥ अरुहो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥

पद्म-छद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ११२ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् वा भवति ॥ पउमं पोम्मं । छउमं छम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । दुवारं । पक्षे । वारं । देरं । दारं ॥

तन्वीतुल्येषु ॥ ११३ ॥

उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्या । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उकारो भवति ॥ तणुवी । लहुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥ क्वचिदन्यत्रापि । स्रुघ्नम् । सुरुग्घं ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

एकस्वरे श्व-स्वे ॥ ११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् भवति ॥ श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वे जनाः ॥ सुवे जणा ॥ एकस्वर इति किम् । स्व-जन । स यणो ॥

---

१ B नप्पू°. २ P निद्धं ३ B °स्यन्त्य° ४ P °रं । वारं । दे° AB °न्तात् इ°. ६ A पहुवी. ७ A °न्यदपि

ज्यायामीत् ॥ ११५ ॥

ज्याशब्दे अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व ईद् भवति ॥ जीआ ॥

करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः ॥ ११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ कणेरू । वाणारसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥

आलाने लनोः ॥ ११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥ आणालो । आणाल-क्खम्भो[1] ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ ११८ ॥

अचलपुरशब्दे[2] चकारलकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ अलचपुरं ॥

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ ११९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥ मरहट्ठं ॥

ह्रदे ह-दोः ॥ १२० ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ द्रहो[3] ॥ आर्षे । हरए महपुण्डरिए ॥

हरिताले र-लोर्न वा ॥ १२१ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलिआरो हरिआलो ।

लघुके ल-होः ॥ १२२ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं । लहुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

ललाटे ल-डोः ॥ १२३ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो भवति वा ॥ णडालं । णलाडं ।

१ P °लखम्भो. २ B °पुरे श°. ३ P दहो.

ललाटे च [१.२५७] इति आदेर्लस्य णविधानादिह द्वितीयो लः स्थानी ॥

ह्ये ह्यः ॥ १२४ ॥

ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ गुह्यम् । गुय्हं गुज्झं ॥ सह्यः । सय्हो सज्झो ॥

स्तोकस्य थोक्क-थोव-थेवाः ॥ १२५ ॥

स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति वा ॥ थोक्कं थोवं थेवं । पक्षे । थोअं ॥

दुहितृ-भगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ ॥ १२६ ॥

अनयोरेतावादेशौ वा भवतः ॥ धूआ दुहिआ । बहिणी भइणी ॥

वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ ॥ १२७ ॥

वृक्षक्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख छूढ इत्यादेशौ वा भवतः । रुक्खो वच्छो । छूढं खित्तं । उच्छूढं । उक्खित्तं ॥

वनिताया विलया ॥ १२८ ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा भवति ॥ विलया वणिआ ॥ विलयेति संस्कृतेपीति केचित् ॥

गौणस्येषत कूरः ॥ १२९ ॥

ईषच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा भवति ॥ चिंच व्व कूर-पिक्का । पक्षे । ईसि ॥

स्त्रिया इत्थी ॥ १३० ॥

स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा भवति ॥ इत्थी थी ॥

धृतेर्दिहिः ॥ १३१ ॥

धृतिशब्दस्य दिहिरित्यादेशो वा भवति ॥ दिही धिई ॥

---

१ P °क्का. २ B वा ॥ दिही.

मार्जारस्य मञ्जर-वञ्जरौ ॥ १३२ ॥

मार्जारशब्दस्य मञ्जर वञ्जर इत्यादेशौ वा भवतः ॥ मञ्जरो वञ्जरो । पक्षे । मज्जारो ॥

वैडूर्यस्य वेरुलिअं ॥ १३३ ॥

वैडूर्यशब्दस्य वेरुलिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ वेरुलिअं । वेडुज्जं ॥

एण्हिं एत्ताहे इदानीमः ॥ १३४ ॥

अस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ एण्हिं । एत्ताहे । इआणिं ॥

पूर्वस्य पुरिमः ॥ १३५ ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशो वा भवति ॥ पुरिमं पुव्वं ॥

त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ ॥ १३६ ॥

त्रस्तशब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ हित्थं तट्ठं तत्थं ॥

बृहस्पतौ बहो भयः ॥ १३७ ॥

बृहस्पतिशब्दे बह इत्यस्यावयवस्य भय इत्यादेशो वा भवति ॥ भयस्सई भयप्फई भयप्पई ॥ पक्षे । बहस्सई । बहप्फई । बहप्पई ॥ वा बृहस्पतौ [१.१३८] इति इकारे उकारे च विहस्सई । विहप्फई । विहप्पई । बुहस्सई । बुहप्फई । बुहप्पई ॥

मलिनोभय-शुक्ति-छुप्तारब्ध-पदातेर्मइलावह-सिप्पि-छिक्का-ढत्त-पाइक्कं ॥ १३८ ॥

मलिनादीनां यथासंख्यं मइलादय आदेशा वा भवन्ति ॥ मलिनं । मइलं मलिणं ॥ उभयं । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहोआसं । उभयबलं ॥ आर्षे । उभयोकालं ॥ शुक्तिं । सिप्पी सुत्ती ॥

१ B मार्जारस्य. २ B वैडुज्ज ३ B °तट्ठावित्या° ४ P इत्येतस्य भ°. ५ B बिहप्पई । मलि°. ६ PB मलिन. ७ PB उमय ८ P शुक्ति. ९ B °त्ती ॥ सुत्त । छुत्त ।.

छुप्तं[1] । छिक्को छुत्तो ॥ आरब्धं[2] । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति[3] । पाइक्को[4] पयाई ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ १३९ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दंष्ट्राशब्दस्य दाढा इत्यादेशो भवति ॥ दाढा[5] । अयं संस्कृतेपि ॥

बहिसो बाहिं-बाहिरौ ॥ १४० ॥

बहिःशब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ भवतः ॥ बाहिं बाहिरं ॥

अधसो हेट्ठं ॥ १४१ ॥

अधस्शब्दस्य हेट्ठ इत्ययमादेशो भवति ॥ हेट्ठं ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिआ-छौ ॥ १४२ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सिआ छा इत्यादेशौ[6] भवतः ॥ माउ-सिआ । माउ-च्छा । पिउ-सिआ । पिउ-च्छा ॥

तिर्यचस्तिरिच्छिः ॥ १४३ ॥

तिर्यच्शब्दस्य[7] तिरिच्छिरित्यादेशो[8] भवति ॥ तिरिच्छि पेच्छइ ॥ आर्षे तिरिआ[9] इत्यादेशोपि । तिरिआ ॥

गृहस्य घरोपतौ[10] ॥ १४४ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो भवति पतिशब्दश्चेत् परो न भवति ॥ घरो । घर-सामी । रायं-हरं ॥ अपताविति किम् । गह-वई ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ १४५ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भवति ॥ हसनशीलः हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो । भमिरो । ऊससिरो ॥ केचित् तृन एव इरमाहुस्तेषां नमिरगमिरादयो न सिध्यन्ति । तृनोत्र रादिना बाधितत्वात् ॥

---

१ P छुप्तः. २ P आरब्धः. ३ PB पदातिः. ४ A पायक्को. ५ P दाढा । बहि°. ६ PB इत्यादे°. ७ B तिर्यच°. ८ P°च्छि इत्या°. ९ A तिरिअ. १० B °पतं.

क्त्वस्तुमत्तूण-तुआणाः ॥ १४६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआणं[1] इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ तुम् । दट्टुं । मोत्तुं ॥ अत् । भमिअ । रमिअ ॥ तूण । घेत्तूण । काऊण ॥ तुआण । भेत्तुआण । सोउआण ॥ वन्दित्तु इत्यनुस्वारलोपात् ॥ वन्दित्ता इति सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कट्टु इति तु आर्षे ।

इदमर्थस्य केरः ॥ १४७ ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति ॥ युष्मदीयः । तुम्हकेरो ॥ अस्मदीयः । अम्हकेरो ॥ न च भवति[4] । मईअ पक्खे । पाणिणीआ ॥

पर-राजभ्यां क्क-डिक्कौ च ॥ १४८ ॥

पर राजन् इत्येताभ्यां परस्येदमर्थस्य प्रत्ययस्य यथासंख्यं संयुक्तौ क्को डित् इक्कश्चादेशौ भवतः । चकारात्केरश्च ॥ परकीयम् । पारक्कं[6] । परक्कं । पारकेरं ॥ राजकीयम् । राइक्कं । रायकेरं ॥

युष्मदस्मदोञ एच्चयः ॥ १४९ ॥

आभ्यां परस्येदमर्थस्याञ एच्चय इत्यादेशो भवति ॥ युष्माकमिदं यौष्माकम् । तुम्हेच्चयं । एवम् अम्हेच्चयं ॥

वतेर्व्वः ॥ १५० ॥

वतेः प्रत्ययस्य द्विरुक्तो वो भवति ॥ महुरव्व पाडलिउत्ते पासाया ॥

सर्वाङ्गादीनस्येकः ॥ १५१ ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादेः पथ्यङ्ग [हे. ७.१] इत्यादिना विहितस्येनस्य स्थाने इक इत्यादेशो भवति ॥ सर्वाङ्गीणः । सव्वङ्गिओ ॥

---

१ A आणा इ° २ B सिद्ध स°. ३ B कट्टु. ४ B भवति मईअपक्खे पा°; P भवति ॥ मईअ पक्खो । पा°. ५ B °क्को क डित्. ६ PB °क्क । पा°.

पथो णस्येकट् ॥ १५२ ॥

नित्यं णः पन्थश्च [है० ६.४] इति यः पथो णो विहितस्तस्य इकट् भवति ॥ पान्थ । पहिओ ॥

ईयस्यात्मनो[1] णयः ॥ १५३ ॥

आत्मन. परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो भवति ॥ आत्मीयम् । अप्पणयं ॥

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ १५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य डिमा त्तण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ पीणिमा । पुप्फिमा । पीणत्तणं । पुप्फत्तणं । पक्षे । पीणत्तं । पुप्फत्तं[3] ॥ इम्नः पृथ्वादिषु नियतत्वात् तदन्यप्रत्ययान्तेषु अस्य विधिः ॥ पीनता इत्यस्य प्राकृते पीणया इति भवति । पीणदा इति तु भाषान्तरे । तेनेह तलो दा न क्रियते ॥

अनङ्कोठात्तैलस्य डेल्लः ॥ १५५॥

[4]अङ्कोठवर्जिताच्छब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेल्ल इत्यादेशो भवति ॥ सुरहि[5]-जलेण कडुएल्लं ॥ अनङ्कोठादिति किम् । अङ्कोल्लतेल्लं ॥

यत्तदेतदोतोरित्तिअ एतल्लुक् च ॥ १५६ ॥

एभ्यः परस्य डावादेरतोः परिमाणार्थस्य इत्तिअ इत्यादेशो भवति एतदो लुक् च ॥ यावत् । जित्तिअं[6] ॥ तावत् । तित्तिअं ॥ एतावत् । इत्तिअं ॥

इदंकिमश्च डेत्तिअ-डेत्तिल[7]-डेद्दहाः ॥ १५७ ॥

इदंकिम्भ्यां यत्तदेतद्भ्यश्च परस्यातोर्डावतोर्वा डित्[8] एत्तिअ एत्तिल[9] एद्दह इत्यादेशा भवन्ति एतल्लुक् च ॥ इयत् । एत्तिअं । [10]एत्तिलं । एद्दहं ॥ कियत् । [11]केत्तिअं । [12]केत्तिलं । केद्दहं ॥ यावत् । जेत्तिअं ।

---

१ B °कट् नित्य णः ॥ ५२ ॥ पन्थ°. २ A नोऽणय°. ३ A पुप्फत्तं. ४ P अनङ्कोठव°. ५ A सुरहीम°. ६ A जित्तिल. ७ B °ल्ल°. ८ B डित्. ९ A इत्तिल. १० A इत्तिलं. ११ A कित्तिअं. १२ A कित्तिलं.

जेत्तिलं[1] । जेद्दहं ॥ तावत् । तेत्तिअं । तेत्तिलं[2] । तेद्दहं ॥ एतावत् । एत्तिअं । एँत्तिलं । एद्दहं ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ १५८ ॥

वारे कृत्वस् [हे० ७. २] इति यः कृत्वस् विहितस्तस्य हुत्तमित्या देशो भवति ॥ सयहुत्तं । सहस्सहुत्तं ॥ कथं प्रियाभिमुखं पियहुत्तं । अभिमुखार्थेन हुत्तशब्देन भविष्यति ॥

आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ १५९ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतोः स्थाने यथाप्रयोगं भवन्ति ॥ आलु[5] । नेहालू । दयालू । ईसालू । लज्जालुआ[6] ॥ इल्ल । सोहिल्लो । छाइल्लो । जामइल्लो ॥ उल्ल । विआरुल्लो । मंसुल्लो । दप्पुल्लो[7] ॥ आल । सद्दालो । जडालो । फडालो । रसालो । जोण्हालो ॥ वन्त ॥ धणवन्तो । भत्तिवन्तो ॥ मन्त । हणुमन्तो । सिरिमन्तो । पुण्णमन्तो ॥ इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो ॥ इर ॥ गव्विरो । रेहिरो ॥ मण । धणमणो ॥ केचिन्मादेशमपीच्छन्ति । हणुमा ॥ मतोरिति किम् । धणी । अत्थिओ ॥

त्तो दो तसो वा ॥ १६० ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने त्तो दो इत्यादेशौ[9] वा भवतः ॥ सव्वत्तो सव्वदो । एकत्तो एँकदो[10] । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो । इत्तो इदो । पक्षे । सव्वओ । इत्यादि ॥

त्रपो हि-ह-त्थाः ॥ १६१ ॥

त्रप्प्रत्ययस्य[12] एते भवन्ति ॥ यत्र । जहि । जह । जत्थ ॥ तत्र । तहि । तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह । कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि । अन्नह । अन्नत्थ ॥

---

१ A मित्तिल. २ B °हं. ३ A तित्तिलं. ४ A इत्तिल. ५ B °दय आ. ६ B आलू. ७ B लज्जालुआ. ८ A दप्पुल्लो. ९ B °देशौ भ°. १० A एगदो. ११ P °प्रलो. १२ P °प्प्रत्य°.

वैकाद्दः सि सिअं इआ ॥ १६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिअं इआ इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ एकदा । एकसि । एकसिअं । एक्कइआ । पक्षे । एगया ॥

डिल्ल-डुल्लौ भवे ॥ १६३ ॥

भवेर्थे नाम्न परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ डितौ प्रत्ययौ भवत ॥ गामिल्लिआ । पुरिल्लं । हेट्ठिल्लं । उवरिल्लं । अप्पुल्लं ॥ आल्वालावपीच्छन्त्यन्ये ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ १६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ डितौ प्रत्ययौ वा भवत ॥ क । कुङ्कुमपिञ्जरय । चन्दओ । गयणयम्मि । धरणीहर-पक्खुब्भन्तय । दुहिअए राम-हिअयए । इहयं । आलेट्ठुअं । आश्लेष्टुमित्यर्थ ॥ द्विरपि भवति । बहुअय ॥ ककारोच्चारण पैशाचिकभापार्थम् । यथा । वतनके वतनक समप्पेत्तून ॥ इल्ल । निज्जिआसोअ-पल्लविल्लेण । पुरिल्लो । पुरा पुरो वा ॥ उल्ल । मह पिउल्लओ । मुहुल्लं । हत्थुल्ला । पक्षे । चन्दो । गयणं । इह । आलेट्ठुं । बहु । बहुअ । मुहं । हत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदेवं कप् सिद्ध ॥ यावादिलक्षण क प्रतिनियतविपय एवेति वचनम् ॥

ल्लो नवैकाद्वा ॥ १६५ ॥

आभ्या स्वार्थे संयुक्तो ल्लो वा भवति ॥ नवल्लो । एकल्लो ॥ सेवादित्वात् कस्य द्वित्वे एक्कल्लो । पक्षे । नवो । एको । एओ ॥

उपरेः संव्याने ॥ १६६ ॥

संव्यानेर्थे वर्तमानादुपरिशब्दात् स्वार्थे ल्लो भवति ॥ अवरिल्लो ॥ सव्यान इति किम् । अवरिं ॥

---

१ B इत्यादेशा २ A °एकइआ ३ P°मरसपि° ४ B°हियअए, A°हिअए. ५ P आलेम्हुअं ६ B °तून. ७ P पुरिला ८ A महुल. ९ B हत्थुल्लो १० B °व कपि°, P क , ११ B °नियत एवे° १२ AB ल्लो १३ P अवरि.

भ्रुवो मया डमया ॥ १६७ ॥

भ्रूशब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥ भुमया। भमया ॥

शनैसो डिअम् ॥ १६८ ॥

शनैस्शब्दात्स्वार्थे डिअम् भवति ॥ सणिअमवगूढो ॥

मनाको न वा डयं च ॥ १६९ ॥[1]

मनाक्शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा भवति ॥[2] मणयं। मणियं। पक्षे। मणा ॥

मिश्राड्डालिअः ॥ १७० ॥

मिश्रशब्दात्[3]स्वार्थे डालिअः प्रत्ययो[4] वा भवति ॥ मीसालिअं। पक्षे। मीसं ॥

रो दीर्घात् ॥ १७१ ॥

दीर्घशब्दात्[5]परः स्वार्थे रो वा भवति ॥ दीहरं। दीहं ॥

त्वादेः सः ॥ १७२ ॥

भावे त्व-तल् [हे० ७.१] इत्यादिना विहितात्त्वादेः[6] परः स्वार्थे स एव त्वादिर्वा भवति ॥ मृदुकत्वेन। मउअत्तयाइ ॥ आतिशायिकात्यातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्धः। जेट्टयरो। कणिट्टयरो[7] ॥

विद्युत्पत्र-पीतान्धाल्लः ॥ १७३ ॥

एभ्यः स्वार्थे लो वा भवति। विज्जुला। पत्तलं। पीवलं। पीअलं। अन्धलो। पक्षे। विज्जू। पत्तं। पीअं। अन्धो ॥ कथं जमलं। यमलमिति संस्कृतशब्दाद् भविष्यति ॥

गोणादयः ॥ १७४ ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं नि-

१ B मनाक्तो वा डयं डियं च; A °वा डयश्च. २ B प्रत्ययो वा भवतः. ३ A °ब्दाड्डा°. ४ B °यो भ°. ५ B °ब्दात् स्वा°. ६ विहितत्वा°. ७ B कनिट्ठ.

पात्यन्ते ॥ गौ । गोणो । गावी ॥ गावी[1] । गावीओ ॥ बलीवर्द । बइल्लो ॥ आप । आऊ ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चावण्णा[2] । पणपन्ना[3] ॥ त्रिपञ्चाशत् । तेवण्णा । त्रिचत्वारिंशत् । तेआलीसा ॥ व्युत्सर्ग । विउसग्गो[4] ॥ व्युत्सर्जनम् । वोसिरण ॥ बहिर्मैथुनं वा । बहिद्धा ॥ कार्यम् । णामुक्कसिअं ॥ क्वचित् । कत्थइ ॥ उद्वहति । मुव्वहइ ॥ अपस्मार । वम्हलो ॥ उत्पलम् । कन्दुट्टं ॥ धिक्धिक् । छिछि । धिद्धि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु ॥ प्रतिस्पर्धा । पडिसिद्धी[5] । पाडिसिद्धी[6] ॥ स्थासक । चच्चिक्क ॥ निलय । निहेलण ॥ मघवान् । मघोणो ॥ साक्षी । सक्खिणो[8] ॥ जन्म । जम्मण ॥ महान् । महन्तो ॥ भवान् । भवन्तो ॥ आशी । आसीसा[9] ॥ क्वचित् हस्य डुंभौ[10] ॥ बृहत्तरम् । बड्डयर ॥ हिमोर । भिमोरो ॥ क्षुल्लक[11] । खुड्डुओ ॥ घोषाणामग्रेतनो गायन । घायणो[12] ॥ वंड । वंढो[13] ॥ ककुदम् । ककुध ॥ अकाण्डम् । अत्थक्कं[14] ॥ लज्जावती[15] । लज्जालुइणी ॥ कुतूहलम् । कुड्डं ॥ चूत । मायन्दो । माकन्दशब्द संस्कृतेपीत्यन्ये[16] ॥ विष्णु । भट्टिओ ॥ श्मशानम् । करसी ॥ असुरा । अगया ॥ खेलम् । खेड्डु ॥ पौष्प रज । तिङ्गिच्छि । दिनम् । अल्ल ॥ समर्थ । पक्कलो[17] ॥ पण्डक[18] । णेलच्छो ॥ कर्पास । पलही ॥ बली । उज्जल्लो[19] ॥ ताम्बूलम्[20] । झसुर[21] ॥ पुंश्चली । छिंछई[22] ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ वाधिकारात्पक्षे यथादर्शन गउओ इत्याद्यपि भवति ॥ गोला गोआवरी इति तु गोदागोदावरीभ्यां सिद्धम् ॥ भाषाशब्दाश्च । आहित्थं[23] । लल्लक्कं[24] । विड्डिर । पच्चड्डिअ । उप्पेहड । मडप्फर । पड्डिच्छिर[25] । अट्टमट्ट । विहडप्फड । उज्जल्ल । हल्लप्फल[26] इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्भादिदेशप्रसिद्धा लोकतोवगन्तव्या ॥ क्रिया-

---

१ B गावा २ A पञ्चावण्णा ३ P पण्णपन्ना, B पणपन्ना ४ B विउस्सग्गो ५ A पॅडिसिद्धी ६ A पडिसिद्धी। स्था°. ७ B °सिद्धा. ८ B सक्खिणो ९ B आसीसा, १० B हम्भौ ११ B ह. १२ P घट १३ B वगे. १४ P अत्थर्क १५ B लज्जावती १६ B °तो°° १७ B पक्कले १८ B पडितः १९ B उज्जल्ले २० B ताम्बूल, २१ P उसुर, B कुसुर २२ B छिरछई २३ B अहित्थ २४ B लल्लक्क २५ B पडिच्छिर. २६ B हल्लप्फल.

शब्दाश्च । अवयामइ । फुम्फुल्लइ । उप्फालेइ । इत्यादयः । अत[1]एव च कृष्ट-घृष्ट-वाक्य-विद्वस्-वाचस्पति-विष्टरश्रवस्-प्रचेतस्-प्रोक्त-प्रोतादीनां क्विबादिप्रत्ययान्तानां च अग्निचित्सोमसुग्ल[2]सुम्लेत्यादीनां पूर्वैः कविभिरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्तव्यः शब्दान्तरैरेव तु तदर्थोभिधेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः । विष्टरश्रवा हरिरित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दर-[3]यड-परिघट्टं । तद्दिअस-निहट्ठाणङ्ग इत्यादि ॥ आर्षे तु यथादर्शनं सर्वमविरुद्धम् । यथा । घट्ठा । मट्ठा । विउसा । सुअ लक्खणाणुसारेण । वक्कन्तरेसु अ पुणो इत्यादि ॥

अव्ययम् ॥ १७५ ॥

अधिकारोयम् । इतः परं ये वक्ष्यन्ते आ पादसमाप्तेस्तेव्ययसंज्ञा ज्ञातव्याः ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ १७६ ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥ तं तिअस-वन्दि-मोक्खं ॥

आम अभ्युपगमे ॥ १७७ ॥

आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥ आम [5]बहला वणोली ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ १७८ ॥

णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ णवि हा वणे ॥

पुणरुत्तं कृतकरणे ॥ १७९ ॥

पुणरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥

अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिँ अङ्गेहिँ पुणरुत्तं ॥

हन्दि विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप-निश्चय सत्ये ॥ १८० ॥

हन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

---

१ BP एव कृष्ट°. २ A सुग्लु°. ३ B °घड°. ४ B °व्यरुइका ५ B बहुला.

हन्दि चलणे णओ सो ण माणिओ हन्दि हुज्ज एत्ताहे ।
हन्दि न होही भणिरी सा सिज्जइ हन्दि तुह कज्जे ॥

हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ १८१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इमं । हन्दि । गृहाणेत्यर्थः ॥

मिव पिव विव व्व व विअ इवार्थे वा ॥ १८२ ॥

एते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुअं मिव । चन्दणं पिव । हंसो विव । साअरो व्व । खीरोओ सेसस्स व निम्मोओ । कमलं विअ । पक्षे । नीलुप्पल-मालो इव ॥

जेण तेण लक्षणे ॥ १८३ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ ॥ भमर-रुअं जेण कमल-वणं । भमर-रुअं तेण कमल-वणं ॥

णइ चेअ चिअ च्च अवधारणे ॥ १८४ ॥

एतेवधारणे प्रयोक्तव्याः ॥ गईए णइ । जं चेअ मउलणं लोअणाणं । अणुबद्धं तं चिअ कामिणीणं ॥ सेवादित्वाद् द्वित्वमपि । ते च्चिअ धन्ना । ते च्चेअ सुपुरिसा ॥ च्च । स च्च य रूवेण । स च्च सीलेण ॥

बले निर्धारण-निश्चययोः ॥ १८५ ॥

बले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् ॥ निर्धारणे । बले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं ॥ निश्चये । बले सीहो । सिंह एवायम् ॥

किरेर हिर किलार्थे वा ॥ १८६ ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥ कल्लं किर खर-हिअओ । तस्स इर । पिअ-वयंसो हिर ॥ पक्षे । एवं किल तेण सिविणए भणिआ ॥

---

१ B सारओ. २ B माल. ३ B °तौ प्र°. ४ A सुपुरिसा ५ B कल्ल°.
६ B हिर माणिओ.

णवरं केवले ॥ १८७ ॥

केवलार्थे णवरं इति प्रयोक्तव्यम् ॥ णवर पिआइं चिअ णिव्वडन्ति ॥

आनन्तर्ये णवरि ॥ १८८ ॥

आनन्तर्ये णवरीति प्रयोक्तव्यम् ॥ णवरि अ से रहु-वइणा ॥ केचित्तु केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उभावप्युभयार्थौ ॥

अलाहि निवारणे ॥ १८९ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अलाहि किं वाईएण लेहेण ॥

अण णाइं नञर्थे ॥ १९० ॥

अण णाइं इत्येतौ नञोर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥ अणचिन्तिअममुणन्ती । णाइं करेमि रोसं ॥

माइं मार्थे ॥ १९१ ॥

माइं इति मार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ माइं काहीअ रोसं । मा कार्षीद् रोषम् ॥

हद्धी निर्वेदे ॥ १९२ ॥

हद्धी इत्यव्ययमत एव निर्देशात् हाधिक्शब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्तव्यम् ॥ हद्धीहद्धी । हा धाहधाह ॥

वेव्वे भय-वारण-विषादे ॥ १९३ ॥

भयवारणविषादेषु वेव्वे इति प्रयोक्तव्यम् ॥

वेव्वे त्ति भये वेव्वे त्ति वारणे जूरणे अ वेव्वे त्ति ।
उल्लाविरीइ वि तुहं वेव्वे त्ति मयच्छि किं णेअं ॥ १ ॥
किं उल्लावेन्तीए उअ जूरन्तीए किं तु भीआए ।
उव्वाडिरीए वेव्वे त्ति तीए भणिअं न विम्हरिमो ॥ २ ॥

---

१ B णवर. २ PB केवलेर्थे. ३ B निव्वडति. ४ B वाउएण. ५ A णाइँ. ६ PB नञर्थे. ७ B °णन्ति. ८ A माइँ. ९ A कार्हीअ. १० A व्य. । हद्धीहाधा°. ११ B धाहा°. १२ A उल्लावन्तीए. १३ A ओअ. १४ P नु. १५ B उव्वाडि°.

वेव्व च आमन्त्रणे ॥ १९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्व गोले । वेव्वे मुरन्दले वहसि पाणिअं ॥

मामि हला हले सख्या वा ॥ १९५ ॥

एते सख्या आमन्त्रणे वा प्रयोक्तव्या ॥ मामि सरिसक्खराण वि ॥ पणवह माणस्स हला ॥ हले हयासस्स । पक्षे । सहि एरिसि च्चिअ गई ॥

दे संमुखीकरणे च ॥ १९६ ॥

संमुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ दे पसिअ ताव सुन्दरि ॥ दे आ पसिअ निअत्तसु ॥

हुं दान-पृच्छा-निवारणे ॥ १९७ ॥

हुं इति दानादिषु प्रयुज्यते ॥ दाने । हुं गेण्ह अप्पणो च्चिअ ॥ पृच्छायाम् । हुं साहसु सब्भावं ॥ निवारणे । हुं निल्लज्ज समोसर ॥

हु खु निश्चय-वितर्क-संभावन-विस्मये ॥ १९८ ॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥ निश्चये । तं पि हु अच्छिन्नसिरी । तं खु सिरीएँ रहस्सं ॥ वितर्कः ऊहः संशयो वा । ऊहे । न हु णवरं संगहिआ । एअं खु हसइ ॥ संशये । जलहरो खु धूमवडलो खु ॥ संभावने । तरीउं ण हु णवरं इमं । एअं खु हसइ ॥ विस्मये । को खु एसो सहस्स-सिरो ॥ बहुलाधिकारादनुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्यः ॥

ऊ गर्हाक्षेप-विस्मय-सूचने ॥ १९९ ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ गर्हा । ऊ णिल्लज्ज ॥ प्रक्रान्तस्य वाक्यस्य विपर्यासाशङ्काया विनिवर्तनलक्षण आक्षेपः ॥ ऊ किं मए भणिअं ॥ विस्मये । ऊ कह मुणिआ अहयं ॥ सूचने । ऊ केण न विण्णायं ॥

१ B °र्न्के २ B °त । हु गच्छ सत्ता च्चिअ ३ A साहस B साहसु ४ B °र्षे । B °शि(दा° ५ B सरि ६ B ल्ल(७ B मुणिआ

थू कुत्सायाम् ॥ २०० ॥

थू इति कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् ॥ थू निल्लज्जो लोओ ॥

रे अरे संभाषण-रतिकलहे ॥ २०१ ॥

अनयोरर्थयोर्यथासंख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ॥ रे संभाषणे । रे हिअय मडह-सैरिआ ॥ अरे रतिकलहे । अरे मए समं मा करेसु उवहासं ॥

हरे क्षेपे च ॥ २०२ ॥

क्षेपे संभाषणरतिकलहयोश्च हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ क्षेपे । हरे णिल्लज्ज ॥ संभाषणे । हरे पुरिसा ॥ रतिकलहे । हरे बहु-वल्लह ॥

ओ सूचना-पश्चात्तापे ॥ २०३ ॥

ओ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । ओ अविणय-तत्तिल्ले ॥ पश्चात्तापे । ओ न मए छाया इत्तिआए ॥ विकल्पे तु उतादेशेनैवौकारेण सिद्धम् ॥ ओ विरएमि नहयले ॥

अव्वो सूचना-दुःख-संभाषणापराध-विस्मयानन्दादर-भय-खेद-विषाद-पश्चात्तापे ॥ २०४ ॥

अव्वो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । अव्वो दुक्कर-यारय ॥ दुःखे । अव्वो दलन्ति हिययं ॥ संभाषणे । अव्वो किमिणं किमिणं ॥ अपराधविस्मययोः ।

अव्वो हरन्ति हिअयं तह वि न वेसा हवन्ति जुवईण ।
अव्वो किं पि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणब्महिआ ॥ १ ॥

आनन्दादरभयेषु ।

अव्वो सुपहायमिणं अव्वो अज्जम्ह सप्फलं जीअं ।
अव्वो अइअम्मि तुमे नवरं जइ सा न जूरिहिइ ॥ २ ॥

---

१ A थू कु°. २ B सिरिआ. ३ A °वल्लम. ४ A °यानित्ति°. ५ B °देन ओकारेणैव सि°. ६ P हिअयं अव्वो किं पि. ७ A मुणति. ८ A सफल. ९ A सो. १० A °हइ.

खेदे । अव्वो न जामि छेत्तं ॥ विषादे[2] ।

अव्वो नासेन्ति दिहिं पुलयं वड्ढेन्ति देन्ति रणरणयं ।
एण्हिं तस्सेअ गुणा ते चिअ अव्वो कह णु एअं ॥ ३ ॥

पश्चात्तापे ।

अव्वो तह तेण कया अहयं जह कस्स साहेमि ॥

अइ संभावने ॥ २०५ ॥

संभावने अइ इति प्रयोक्तव्यम्[3] ॥ अइ दिअर किं न[4] पेच्छसि ॥

वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥ २०६ ॥

वणे इति निश्चयादौ संभावने च प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥ विकल्पे । होइ वणे न होइ । भवति वा न भवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे न मुच्चइ । दासोनुकम्प्यो[5] न त्यज्यते ॥ संभावने । नत्थि वणे जं न[6] देइ विहि-परिणामो । संभाव्यते एतदित्यर्थः ॥

मणे विमर्शे ॥ २०७ ॥

मणे इति विमर्शे प्रयोक्तव्यम् ॥ मणे सूरो । किं स्वित्सूर्यः ॥ अन्ये मन्ये इत्यर्थमपीच्छन्ति ॥

अम्मो आश्चर्ये ॥ २०८ ॥

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ अम्मो कह पारिज्जइ ॥

स्वयमोर्थे अप्पणो न वा ॥ २०९ ॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणो वा प्रयोक्तव्यम् ॥ विसयं विअसन्ति अप्पणो कमल-सरा । पक्षे । सयं चेअ[7] मुणसि करणिज्जं ॥

प्रत्येकमः पाडिक्कं पाडिएक्कं ॥ २१० ॥

प्रत्येकमित्यस्यार्थे पाडिक्कं पाडिएक्कं इति च प्रयोक्तव्यं वा । पाडिक्कं । पाडिएक्कं । पक्षे । पत्तेअं ॥

---

१ P छित्तं; A विगत्त. २ AP °दे । अव्वो कह णु (P कह नु) एअं ३ A°योक्तव्य. ४ A नपे°. ५ A°म्प्यो वो न. ६ AB जम ७ B चेव मुणसि ८ A °वि ग्र°.

उअ पश्य ॥ २११ ॥

उअ इति पश्येत्यस्यार्थे प्रयोक्तव्यं वा ॥

> उअ निच्चल-निप्फंदा भिसिणी-पत्तंमि रेहइ वलाआ ।
> निम्मल-मरगय-भायण-परिट्ठिआ सङ्ख-सुत्ति व्व ॥

पक्षे पुलआदयः ॥

इहरा इतरथा ॥ २१२ ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोक्तव्यं वा ॥ इहरा नीसामन्नेहिं । पक्षे । इअरहा ॥

एक्कसरिअं झगिति संप्रति ॥ २१३ ॥

एक्कसरिअं झगित्यर्थे संप्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ एक्कसरिअं । झगिति सांप्रतं वा ॥

मोरउल्ला मुधा ॥ २१४ ॥

मोरउल्ला इति मुधार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ मोरउल्ला । मुधेत्यर्थः ॥

दरार्धाल्पे ॥ २१५ ॥

दर इत्यव्ययमर्धार्थे ईषदर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ दर-विअसिअं अर्धेनेषद्वा विकसितमित्यर्थः ॥

किणो प्रश्ने ॥ २१६ ॥

किणो इति प्रश्ने प्रयोक्तव्यम् ॥ किणो धुवसि ॥

ई-जे-राः पादपूरणे ॥ २१७ ॥

ई जे र इत्येते पादपूरणे प्रयोक्तव्याः ॥ न उणा ई अच्छीइं । अणुकूलं वोत्तुं जे । गेण्हइ र कलमगोवी ॥ अहो । हंहो । [11]हेहो । हा ।

---

१ B पस्ये. २ AP निष्फंदा । पक्षे. ३ B नीसामन्नेहिं. ४ B ईजेदराः. ५ B ई जे इर; A इजेरा. ६ B ई. ७ A इच्छीइ. ८ B °ई. ९ A वोत्तुं. १० B °मागोवि. ११ B हे । हाहा । ना°.

॥ अर्हं ॥

वीप्स्यात्[1] स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा ॥ १ ॥

वीप्सार्थात्[2] पदात्परस्य स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे[3] पदे परे मो वा भवति ॥ एकैकम् । एक्कमेक्कं[4] । एक्कमेक्केण । अङ्गे अङ्गे । अङ्गमङ्गम्मि । पक्षे । एक्केक्कमित्यादि ॥

अतः सेर्डोः[5] ॥ २ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परस्य स्यादेः सेः स्थाने डो भवति ॥ वच्छो ॥

वैतत्तदः ॥ ३ ॥

एतत्तदोकारात्परस्य स्यादेः सेर्डो वा भवति ॥ एसो एस । सो णरो । स णरो ॥

जस्-शसोर्लुक् ॥ ४ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परयोः स्यादिसंबन्धिनोर्जस्-शसोर्लुग् भवति ॥ वच्छा एए । वच्छे पेच्छ ॥

अमोस्य ॥ ५ ॥

अतः परस्यामोकारस्य लुग् भवति ॥ वच्छं पेच्छ ॥

टा-आमोर्णः ॥ ६ ॥

अतः परस्य टा इत्येतस्य षष्ठीबहुवचनस्य च आमो णो भवति ॥ वच्छेण । वच्छाण ॥

भिसो हि हिँ हिं ॥ ७ ॥

अतः परस्य भिसः स्थाने केवलः सानुनासिकः सानुस्वारश्च हिर्भवति ॥ वच्छेहि । वच्छेहिँ । वच्छेहिं कया छाही ॥

---

१ B वंप्सात्स्या°. २ A वीप्स्यार्था°. ३ A वीप्स्यार्थे°. ४ B एगमेकं. ५ A °डों.

नाम । अहह । [1]ही सि । अयि । अहो[2]ह । अरि[3] रि हो इत्यादयस्तु सस्कृतसमत्वेन सिद्धा ॥

प्यादयः ॥ २१८ ॥

प्यादयो नियतार्थवृत्तय प्राकृते प्रयोक्तव्या ॥ पि वि अप्यर्थे ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिनिरचिताया सिध्दहेमचन्द्राभिधान स्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

[4]द्विषत्पुरक्षोदविनोदहेतोर्भवादवामस्य भवद्भुजस्य ।
अय विशेषो भुवनैकवीर पर न यत्काममपाकरोति[5] ॥ १ ॥

---

१ P हीं । सि । मी २ A अहोह ३ P अरे । रि । हो ४ P omits this verse ५ B करोति

|| अर्हं ||

वीप्स्यात्स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा || १ ||

वीप्सार्थात्पदात्परस्य स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे पदे परे मो वा भवति || एकैकम् । एक्कमेक्कं । एक्कमेक्केण । अङ्गे अङ्गे । अङ्गमङ्गम्मि । पक्षे । एक्केक्कमित्यादि ||

अतः सेर्डोः || २ ||

अकारान्तान्नाम्नः परस्य स्यादेः सेः स्थाने डो भवति || वच्छो ||

वैतत्तदः || ३ ||

एतत्तदोकारात्परस्य स्यादेः सेर्डो वा भवति || एसो एस । सो णरो । स णरो ||

जस्-शसोर्लुक् || ४ ||

अकारान्तान्नाम्नः परयोः स्यादिसम्बन्धिनोर्जस्-शसोर्लुग् भवति || वच्छा एए । वच्छे पेच्छ ||

अमोस्य || ५ ||

अतः परस्यामोकारस्य लुग् भवति || वच्छं पेच्छ ||

टा-आमोर्णः || ६ ||

अत परस्य टा इत्येतस्य षष्ठीबहुवचनस्य च आमो णो भवति || वच्छेण । वच्छाण ||

भिसो हि हिँ हिं || ७ ||

अत परस्य भिस स्थाने केवल सानुनासिक सानुस्वारश्च हिर्भवति || वच्छेहि । वच्छेहिँ । वच्छेहिं कया छाही ||

---

1 B र्वीप्सार्थ्या° 2 A र्वीप्सार्था° 3 A र्वीप्स्यार्थे°. 4 B एकैक
5 A °ड।

ङसेस् त्तो-दो दु-हि-हिन्तो लुकः ॥ ८ ॥

अत परस्य ङसे त्तो दो दु हि हिन्तो लुक् इत्येते पडादेशा भवन्ति ॥ वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाँहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा ॥ दकारकरण भापान्तरार्थम् ॥

भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो ॥ ९ ॥

अत परस्य भ्यस स्थाने त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो इत्यादेशा भवन्ति ॥ वृक्षेभ्य । वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छेहि । वच्छाहिन्तो । वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो । वच्छेसुन्तो ॥

ङसः स्सः ॥ १० ॥

अत परस्य ङस सयुक्त सो भवति ॥ पियस्स । पेम्मस्स । उपकुम्भ शैत्यम् । उवकुम्भस्स सीअलत्तण ॥

ङे म्मि ङेः ॥ ११ ॥

अत परस्य ङेर्डित् एकार सयुक्तो मिश्च भवति ॥ वच्छे । वच्छम्मि ॥ देवम् । देवम्मि । तम् । तम्मि । अत्र द्वितीयातृतीययो सप्तमी [३ १३५] इत्यमो ङि ॥

जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः ॥ १२ ॥

एपु अतो दीर्घो भवति ॥ जसि शसि च । वच्छा ॥ ङसि । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा ॥ त्तोदोदुपु । वृक्षेभ्य । वच्छत्तो । ह्रस्व सयोगे [१ ४] इति ह्रस्व ॥ वच्छाओ । वच्छाउ ॥ आमि । वच्छाण ॥ ङसिनैव सिद्धे त्तोदोदुग्रहण भ्यसि एत्वबाधनार्थम् ॥

भ्यसि वा ॥ १३ ॥

भ्यसादेशे परे अतो दीर्घो वा भवति ॥ वच्छाहिन्तो वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो वच्छेसुन्तो । वच्छाहि वच्छेहि ।

---

१ B लुक २ A °क् एते ते प° ३ A °हि । वच्छेहि । व° ४ B रसो °कुम्भो°

टाण-शस्येत् ॥ १४ ॥

टादेशे णे शसि च परे अस्य एकारो भवति ॥ टाण । वच्छेण ॥ णेति[1] किम् । अप्पणा । अप्पणिआ । अप्पणइआ । शस् । वच्छे पेच्छ ॥

भिस्भ्यस्सुपि ॥ १५ ॥

एषु अत एर्भवति ॥ भिस् । वच्छेहि[3] । वच्छेहिँ । वच्छेहिं ॥ भ्यस् । वच्छेहि । वच्छेहिन्तो । वच्छेसुन्तो ॥ सुप् । वच्छेसु ॥

इदुतो दीर्घः ॥ १६ ॥

इकारस्य उकारस्य च भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो भवति ॥ भिस् । गिरीहिं । बुद्धीहिं । दहीहिं । तरूहिं । धेणूहिं । महूहिं कयं ॥ भ्यस् । गिरीओ । बुद्धीओ । दहीओ । तरूओ । धेणूओ । महूओ आगओ ॥ एवं गिरीहिन्तो । गिरीसुन्तो आगओ इत्याद्यपि ॥ सुप् । गिरीसु । बुद्धीसु । दहीसु । तरूसु । धेणूसु । महूसु ठिअं ॥ क्वचिन्न भवति । दिअ-भूमिसु दाण-जलोल्लिआइं ॥ इदुत इति किम् । वच्छेहिं । वच्छेसुन्तो । वच्छेसु ॥ भिस्भ्यस्सुपीत्येव । गिरिं तरुं पेच्छ ॥

चतुरो वा ॥ १७ ॥

चतुर उदन्तस्य भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो वा भवति ॥ चऊहि चउहि । चऊओ चउओ । चऊसु चउसु ॥

लुप्ते शसि ॥ १८ ॥

इदुतोः शसि लुप्ते दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू पेच्छ ॥ लुप्त इति किम् । गिरिणो । तरुणो पेच्छ ॥ इदुत इत्येव । वच्छे पेच्छ ॥ जस्-शस्[2] [३.१२] इत्यादिना शसि दीर्घस्य लक्ष्यानुरोधार्थो योगः । लुप्त इति तु णसि प्रतिप्रसवार्थशङ्कानिवृत्त्यर्थम् ॥

---

१ B णे इति २ B एद्भ°. ३ A °हि । वच्छेहि ४ B °तोदी°. ५ A °स्य भि°. ६ B जलेलि°. ७ B इदुउ कि. ८ B चतुरस्य उ°. ९ B °हि. १० PB °र्थोऽयं यो°.

अक्लीबे सौ ॥ १९ ॥

इदुतोऽक्लीबे नपुंसकादन्यत्र सौ दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू ॥ अक्लीब इति किम् । दहिं । महुं ॥ साविति किम् । गिरिं । बुद्धिं । तरुं । धेणुं ॥ केचित्तु दीर्घत्वं विकल्प्य तदभावपक्षे से-र्मादेशमपीच्छन्ति । अग्गि । निहिं[1] । वाउं । विहुं ॥

पुंसि जसो डउ डओ वा ॥ २० ॥

इदुत इतीह पञ्चम्यन्तं संबध्यते । इदुतः परस्य जस. पुंसि अउ अओ इत्यादेशौ डितौ वा भवत. ॥ अग्गउ अग्गओ । वायउ वायओ चिट्ठन्ति । पक्षे । अग्गिणो । वाउणो ॥ शेषे अदन्तवद्भावाद् अग्गी । वाऊ ॥ पुंसीति किम् । बुद्धीओ । धेणूओ । दहीइं । महूइं ॥ जस इति किम् । अग्गी । अग्गिणो । वाऊ । वाउणो पेच्छइ ॥ इदुत इत्येव । वच्छा ॥

वोतो डवो ॥ २१ ॥

उदन्तात्परस्य जस' पुंसि डित् अवो इत्यादेशो वा भवति ॥ साहवो । पक्षे । साहओ । साहउ । साहू । साहुणो ॥ उत इति किम् । वच्छा ॥ पुंसीत्येव । धेणू । महूइं ॥ जस इत्येव । साहू । साहुणो पेच्छ ॥

जस्-शसोर्णो वा ॥ २२ ॥

इदुत. परयोर्जस्-शसोः पुंसि णो इत्यादेशो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो रेहन्ति पेच्छ वा । पक्षे । गिरी । तरू ॥ पुंसीत्येव । दहीइं । महूइं ॥ जस्-शसोरिति किम् । गिरिं । तरुं ॥ इदुत इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस्-शसोरिति द्वित्वमिदुत इत्यनेन यथासंख्याभावार्थम् । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ॥

---

१ A नहि. २ P बुद्धीउ. ३ P धेणुउ.

ङसि-ङसोः पुं-क्लीबे वा ॥ २३ ॥

पुंसि क्लीबे च वर्तमानादिदुतः[1] परयोर्ङसिङसोर्णो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो । दहिणो । महुणो आगओ विआरो वा । पक्षे । ङसेः । गिरीओ । गिरीउ । गिरीहिन्तो[2] । तरूओ । तरूउ । तरूहिन्तो[3] ॥ हिलुकौ निपेत्स्येते ॥ ङसः । गिरिस्स । तरुस्स ॥ ङसिङसोरिति किम् । गिरिणा । तरुणा कयं ॥ पुंक्लीब इति किम् । बुद्धीअ । धेणूअ लद्धं समिद्धी वा ॥ इदुत इत्येव । कमलाओ । कमलस्स ॥

टो णा ॥ २४ ॥

पुंक्लीबे वर्तमानादिदुतः परस्य टा इत्यस्य णा भवति[4] ॥ गिरिणा । गामणिणा । खलपुणा । तरुणा । दहिणा । महुणा ॥ टै इति किम् । गिरी । तरू । दहिं । महुं ॥ पुंक्लीब इत्येव । बुद्धीअ । धेणूअ कयं ॥ इदुत इत्येव । कमलेण ॥

क्लीबे स्वरान्म् सेः ॥ २५ ॥

क्लीबे वर्तमानात्स्वरान्तान्नाम्नः सेः स्थाने म् भवति ॥ वणं । पेम्मं । दहिं । महुं ॥ दहि महु इति तु सिद्धापेक्षया ॥ केचिदनुनासिकमपीच्छन्ति । दहिँ । महुँ ॥ क्लीब इति किम् । बालो । बाला । स्वरादिति इदुतो निवृत्त्यर्थम् ॥

जस्-शस इँ-इं-णयः सप्राग्दीर्घाः ॥ २६ ॥

क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः स्थाने सानुनासिकसानुस्वाराविकारौ णिश्चादेशा भवन्ति सप्राग्दीर्घाः । एषु सत्सु पूर्वस्वरस्य दीर्घत्वं विधीयते इत्यर्थः ॥ इँ । जाइँ वयणाइँ अम्हे ॥ इं । उम्मीलन्ति पङ्कयाइं चिट्ठन्ति पेच्छ वा । दहीइं हुन्ति जेम वा । महूइं मुञ्च

---

१ B °दिदुतोः. २ B गिरिहिन्तो. ३ AB तरुहिन्तो. ४ B °ति ॥ गाम°. ५ B टा. ६ P तन. ७ B °तोर्नि°. ८ AB °शस.

अक्लीबे सौ ॥ १९ ॥

इदुतोऽक्लीबे नपुंसकादन्यत्र सौ दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू ॥ अक्लीब इति किम् । दहिं । महुं ॥ साविति किम् । गिरिं । बुद्धिं । तरुं । धेणुं ॥ केचित्तु दीर्घत्वं विकल्प्य तदभावपक्षे सेर्मादेशमपीच्छन्ति । अग्गिं । निहिं[1] । वाउं । विहुं ॥

पुंसि जसो डउ डओ वा ॥ २० ॥

इदुत इतीह पञ्चम्यन्तं सम्बध्यते । इदुतः परस्य जसः पुंसि अउ अओ इत्यादेशौ डितौ वा भवतः ॥ अग्गउ अग्गओ । वायउ वायओ चिट्ठन्ति । पक्षे । अग्गिणो । वाउणो ॥ शेषे अदन्तवद्भावाद् अग्गी । वाऊ ॥ पुंसीति किम् । बुद्धीओ । धेणूओ । दहीइं । महूइं ॥ जस इति किम् । अग्गी । अग्गिणो । वाऊ । वाउणो पेच्छइ ॥ इदुत इत्येव । वच्छा ॥

वोतो डवो ॥ २१ ॥

उदन्तात्परस्य जसः पुंसि डित् अवो इत्यादेशो वा भवति ॥ साहवो । पक्षे । साहओ । साहउ । साहू । साहुणो ॥ उत इति किम् । वच्छा ॥ पुंसीत्येव । धेणू । महूइं ॥ जस इत्येव । साहू । साहुणो पेच्छ ॥

जस्-शसोर्णो वा ॥ २२ ॥

इदुत परयोर्जस्-शसोः पुंसि णो इत्यादेशो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो रेहन्ति पेच्छ वा । पक्षे । गिरी । तरू ॥ पुंसीत्येव । दहीइं । महूइं ॥ जस्-शसोरिति किम् । गिरिं । तरुं ॥ इदुत इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस्-शसोरिति द्वित्वमिदुत इत्यनेन यथासंख्याभावार्थम् । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ॥

---

1 A नहिं 2 P बुद्धीउ. 3 P पेच्छउ

ङसि-ङसोः पुं-क्लीबे वा ॥ २३ ॥

पुंसि क्लीबे च वर्तमानादिदुतः परयोर्ङसिङसोर्णो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो । दहिणो । महुणो आगओ विआरो वा । पक्षे । ङसेः । गिरीओ । गिरीउ । [2]गिरीहिन्तो । तरूओ । तरूउ । तरू[3]हिन्तो ॥ हिलुकौ निषेत्स्येते ॥ ङसः । गिरिस्स । तरुस्स ॥ ङसिङसोरिति किम् । गिरिणा । तरुणा कयं ॥ पुंक्लीब इति किम् । बुद्धीअ । धेणूअ लद्धं समिद्धी वा ॥ इदुत इत्येव । कमलाओ । कमलस्स ॥

टो णा ॥ २४ ॥

पुंक्लीबे वर्तमानादिदुतः परस्य टा इत्यस्य णा भवति[4]॥ गिरिणा । गामणिणा । खलपुणा । तरुणा । दहिणा । महुणा ॥ टै इति किम् । गिरी । तरू । दहिं । महुं ॥ पुंक्लीब इत्येव । बुद्धीअ । धेणूअ कयं ॥ इदुत इत्येव । कमलेण ॥

क्लीबे स्वरान्म् सेः ॥ २५ ॥

क्लीबे वर्तमानात्स्वरान्तान्नाम्नः सेः स्थाने म् भवति ॥ वणं । पेम्मं । दहिं । महुं ॥ दहि महु इति तु सिद्धापेक्षया ॥ केचिदनुनासिकमपीच्छन्ति । दहिँ । महुँ ॥ क्लीब इति किम् । बालो । बाला । स्वरादिति इदुतो निवृत्त्यर्थम् ॥

जस्-शस इँ-इं-णयः सप्राग्दीर्घाः ॥ २६ ॥

क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः स्थाने सानुनासिकसानुस्वारविकारौ णिश्चादेशा भवन्ति सप्राग्दीर्घाः । एषु सत्सु पूर्वस्वरस्य दीर्घत्वं विधीयते इत्यर्थः ॥ इँ । जाइँ वयणाइँ अम्हे ॥ इं । उम्मीलन्ति पङ्कयाइं चिट्ठन्ति पेच्छ वा । दहीइं हुन्ति जेम वा । महूइं मुञ्च

---

१ B °दिदुतो.. २ B गिरिहिन्तो. ३ AB तरुहिन्तो. ४ B °ति ॥ गाम°.
५ B टा. ६ P तत्र. ७ B °तोर्नि°. ८ AB °शस्.

वा ॥ णि । फुल्लन्ति पङ्कयाणि गेण्ह वा । हुन्ति दहीणि जेम वा । एव महूणि ॥ क्लीब इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस् शस इति किम् । सुहं ॥

स्त्रियामुदोतौ वा ॥ २७ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्न परयोर्जस्-शसो स्थाने प्रत्येकम् उत्[1] ओत् इत्येतौ सप्राग्दीर्घौ वा भवत ॥ वचनभेदो यथासङ्ख्यनिवृत्त्यर्थ ॥ मालाउ मालाओ । बुद्धीउ बुद्धीओ । सहीउ सहीओ । धेणूउ धेणूओ । वहूउ वहूओ । पक्षे । माला । बुद्धी । सही । धेणू । वहू ॥ स्त्रिया-मिति किम् । वच्छा । जस्-शस इत्येव । मालाए कय ॥

ईतः सेश्चा वा ॥ २८ ॥

स्त्रियां वर्तमानादीकारान्तात् सेर्जस्-शसोश्च स्थाने आकारो वा भवति ॥ एसा हसन्तीआ । गोरीआ चिट्ठन्ति[2] पेच्छ वा । पक्षे । हसन्ती[3] । गोरीओ ॥

टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः ॥ २९ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्न परेषां टाङस्ङीनां स्थाने प्रत्येकम् अत् आत् इत् एत् इत्येते चत्वार आदेशा सप्राग्दीर्घा भवन्ति । ङसे पुनरेते सप्राग्दीर्घा[4] वा भवन्ति ॥ मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए कय मुहं[5] ठिअं वा ॥ कप्रत्यये तु मुद्धिआअ । मुद्धिआइ । मुद्धिआए ॥ कमलिआअ । कमलिआइ । कमलिआए[6] ॥ बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए कयं विहवो ठिअं वा ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए कयं वयणं ठिअं वा ॥ धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणूए कय दुद्ध ठिअं वा ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए कय भवण ठिअं वा ॥ ङसेस्तु वा । मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए । बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए ॥ धेणूअ । धेणूआ ।

---

१ B उत ओत इ°. २ B चिट्ठति ३ B हसंतीओ ४ B °र्घा भ°.
५ P मुहं ६ PB °ए । बु°.

घेणूइ । घेणूए ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए आगओ । पक्षे ॥ मुद्धाओ । मुद्धाउ । मुद्धाहिन्तो ॥ रईओ । रईउ । रईहिन्तो ॥ घेणूओ । घेणूउ । घेणूहिन्तो । इत्यादि ॥ शेषेदन्तवत् [३.१२४] अतिदेशात् जस् शस्-ङसि-त्तो-दो द्वामि दीर्घः [३ १२] इति दीर्घत्वं पक्षेपि[1] भवति ॥ स्त्रियामित्येव । वच्छेण । वच्छस्स । वच्छम्मि । वच्छाओ ॥ टादीनामिति किम् । मुद्धा । बुद्धी । सही । घेणू । वहू ॥

नात आत् ॥ ३० ॥

स्त्रियां वर्तमानादादन्तान्नाम्नः परेषां टाङस्ङिङसीनामादादेशो न भवति ॥ मालाअ । मालाइ । मालाए कयं सुहं ठिअं आगओ वा ॥

प्रत्यये ङीर्न वा ॥ ३१ ॥

अणादिसूत्रेण [है० २.४] प्रत्ययनिमित्तो यो ङीरुक्तः स स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नो वा भवति ॥ साहणी । कुरुचरी । पक्षे । आत् [है० २.४] इत्याप् । साहणा । कुरुचरा ॥

अजातेः पुंसः ॥ ३२ ॥

अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गाद् स्त्रियां वर्तमानात् ङीर्वा भवति ॥ नीली नीला । काली काला । हसमाणी हसमाणा । सुप्पणही सुप्पणहा । इमीए इमाए । इमीणं इमाणं । एईए एआए । एईणं एआणं ॥ अजातेरिति किम् । करिणी । अया । एलया ॥ अप्राप्ते विभाषेयम् । तेन गोरी कुमारी इत्यादौ संस्कृतवन्नित्यमेव ङीः ॥

किं-यत्तदोस्यमामि ॥ ३३ ॥

सिअम्आम्वर्जिते स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥ कीओ । काओ । कीए । काए । कीसु । कासु । एवं । जीओ । जाओ । तीओ । ताओ । इत्यादि ॥ अस्यमामीति किम् । का । जा । सा । कं । जं । तं । काण । जाण । ताण ॥

---

१ B °क्षे भ°. २ A इमाग। अजा°. ३ B °प्राप्तवि°. ४ B डी. ५ B °मिसि ॥३३॥ अम्°. ६ P °इ. ७ B ता.

छाया-हरिद्रयोः ॥ ३४ ॥

अनयोराप्प्रसङ्गे नाम्न स्त्रिया ङीर्वा भवति ॥ छाही छाया । हलद्दी हलद्दा ॥

स्वस्रादेर्डा ॥ ३५ ॥

स्वस्रादे स्त्रिया वर्तमानान् डा प्रत्ययो भवति ॥ ससा । नणन्दा । दुहिआ । दुहिआहिं । दुहिआसु । दुहिआ-सुओ । गउआ ॥

ह्रस्वोमि ॥ ३६ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य नाम्नोमि परे ह्रस्वो भवति ॥ माल । नइ । वहु । हस माणि । हसमाण पेच्छ ॥ अमीति किम् । माला । सही । वहू ॥

नामन्त्र्यात्सौ मः ॥ ३७ ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति क्लीबे स्वरान्म् से [३ २५] इति यो म उक्त स न भवति ॥ हे तण । हे दहि । हे महु

डो दीर्घो वा ॥ ३८ ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति अत सेर्डो [३ २] इति[6] यो नित्य डो प्राप्तो यश्च अक्लीबे सौ [३ १९] इति इदुतोरकारान्तस्य च प्राप्तो दीर्घ स वा भवति ॥ हे देव हे देवो ॥ हे खमा-समण हे खमा-समणो । हे अज्ज हे अज्जो ॥ दीर्घ । हे हरी हे हरि । हे गुरू हे गुरु । जाइ विसुद्धेण पहू । हे प्रभो इत्यर्थ । एव दोण्णि पहू जिअ लोए । पक्षे । हे पहु । एषु प्राप्ते विकल्प ॥ इह त्वप्राप्ते हे गोअमा हे गोअम । हे कासवा हे कासव । रेरे चप्फलया । रेरे निग्घिणया ॥

ऋतोद्वा ॥ ३९ ॥

ऋकारान्तस्यामन्त्रणे सौ परे अकारोन्तादेशो वा भवति ॥ हे पित । हे पिअ ॥ हे दात । हे दाय । पक्षे । हे पिअर । हे दायार ॥

१ B छाहा २ A ला ३ B °दा । दुहि-दाहि ४ A °दीर्घो ५ B खाम समणो ६ B °तं । पक्षे ७ B प ८ A चाप्रा° ९ B दोणि १० B जीअ°. ११ B चप्फल १२ B दसारोल्ला° १३ B दाआर

नाम्न्यरं वा ॥ ४० ॥

ऋदन्तस्यामन्त्रणे सौ परे नाम्नि संज्ञायां विषये अरं इति अन्त्यादेशो वा भवति[1] ॥ हे पितः । हे पिअरं । पक्षे । हे पिअ ॥ नाम्नीति किम् । हे कर्तः । हे कत्तार ॥

वाप ए ॥ ४१ ॥

आमन्त्रणे सौ परे आप एत्वं वा भवति ॥ हे माले । हे महिले[3] । अज्जिए । पज्जिए । पक्षे । हे माला । इत्यादि ॥ आप इति किम् । हे पिउच्छा । हे माउच्छा ॥ बहुलाधिकारात् कचिदोत्वमपि[4] । अम्मो भणामि भणिए ॥

ईदूतोर्ह्रस्वः ॥ ४२ ॥

आमन्त्रणे सौ परे ईदूदन्तयोर्ह्रस्वो भवति ॥ हे नइ । हे गामणि[5] । हे समणि । हे वहु । हे खलपु ॥

क्विपः ॥ ४३ ॥

क्विबन्तस्येदूदन्तस्य ह्रस्वो भवति ॥ गामणिणा । खलपुणा । गामणिणो । खलपुणो[7] ॥

ऋतामुदस्यमौसु वा ॥ ४४ ॥

सिअमौवर्जिते[8] अर्थात् स्यादौ परे ऋदन्तानामुदन्तादेशो वा भवति ॥ जस् । भत्तू । भत्तुणो । भत्तउ । भत्तओ । पक्षे । भत्तारा[9] ॥ शस् । भत्तू । भत्तुणो । पक्षे भत्तारे ॥ टा । भत्तुणा । पक्षे । भत्तारेण ॥ भिस् । भत्तूहिं । पक्षे । भत्तारेहिं ॥ ङसि । भत्तुणो । भत्तूओ । भत्तूउ[10] । भत्तूहि । भत्तूहिन्तो । पक्षे । भत्ताराओ[11] । भत्ताराउ । भत्ताराहि ।

---

१ P °ति । हे पिअर. २ B हे तार. ३ B °ले । आर्यिका । अ°. ४ A °त्वमिति. ५ A °णि । हे वहु. ६ B क्विप् ७ P °णो । गामणिसुओ । खलपुसुह ॥ ऋ°, B °णो । गामणिसुओ खलपुसुओ ॥ ऋ°. ८ P °ते स्या° ९ B भत्तारो. १० B °उ । भत्तूहिन्तो. ११ A °ओ । भत्ताराहि.

भत्ताराहिन्तो। भत्तारां। ङस्। भत्तुणो। भत्तुस्स। पक्षे। भत्तारस्स। सुप्। भत्तूसु। पक्षे। भत्तारेसु॥ बहुवचनस्य व्याप्त्यर्थत्वात् यथादर्शनं नाम्न्यपि उद् वा भवति जस्शस्ङसिङस्सु। पिउणो। जामाउणो। भाउणो॥ टायाम्। पिउणा॥ भिसि। पिऊहिं॥ सुपि। पिऊसु। पक्षे। पिअरा। इत्यादि॥ अस्यमौस्विति किम्। सि। पिआ॥ अम्। पिअरं॥ औ। पिअरा॥

आरः स्यादौ॥ ४५॥

स्यादौ परे ऋत आर इत्यादेशो भवति॥ भत्तारो। भत्तारा। भत्तारं। भत्तारे। भत्तारेण। भत्तारेहिं॥ एवं ङस्यादिपूदाहार्यम्॥ लुप्तस्याद्यपेक्षया। भत्तार-विहिअं॥

आ अरा मातुः॥ ४६॥

मातृसंबन्धिन ऋत स्यादौ परे आ अरा इत्यादेशौ भवतः॥ माआ। माअरा। माआउ। माआओ। माअराउ। माअराओ। माअं। माअरं इत्यादि॥ बाहुलकाज्जनन्यर्थस्य आ देवतार्थस्य तु अरा इत्यादेशः। माआए कुच्छीए। नमो माअराण॥ मातुरिद् वा [१.१३५] इतीत्त्वे माईण इति भवति॥ ऋतामुद° [३.४४] इत्यादिना उत्वे तु माऊए समन्निअं वन्दे इति॥ स्यादावित्येव। माइ-देवो। माइ-गणो॥

नाम्न्यरः॥ ४७॥

ऋदन्तस्य नाम्नि संज्ञायां स्यादौ परे अर इत्यन्तादेशो भवति॥ पिअरा। पिअरं। पिअरे। पिअरेण। पिअरेहिं। जामायरा। जामायरं। जामायरे। जामायरेण। जामायरेहिं। भायरा। भायरं। भायरे। भायरेण। भायरेहिं॥

---

१ B °रा॥ स्यम्। अम्। भत्तुआ। भत्तूहिन्तो। भत्तूसुन्तो। पक्षे। भत्ताराओ। भत्ताराउ। भत्ताराहि। भत्तारेहि। भत्ताराहिन्तो। भत्तारेहिन्तो। भत्तारासुन्तो। भत्तारेसुन्तो। २ B °स्स। आम्। भत्तणं। भत्तूण। पक्षे। भत्ताराण। भत्ताराणं। ङि। भत्तुम्मि। पक्षे। भत्तारे। भत्तारम्मि। ३ B पिउसु. ४ B सि। पिआ. ५ P भत्तारेहि ६ A स्यादावेव. ७ माइगणो. ८ P पिअरेहि. ९ B °रं। जामायरेण.

आ सौ न वा ॥ ४८ ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आकारो वा भवति ॥ पिआ । जामाया । भाया । कत्ता । पक्षे । पिअरो । जामायरो । भायरो । कत्तारो ॥

राज्ञः ॥ ४९ ॥

राज्ञो नलोपेन्त्यस्य आत्वं वा भवति सौ परे ॥ राया । हे राया । पक्षे । आणादेशे । रायाणो ॥ हे राया । हे रायं इति तु शौरसेन्याम् । एवं हे अप्पं । हे अप्प ॥

जस्-शस्-ङसि-ङसां णो ॥ ५० ॥

राजन्शब्दात्परेषामेषां णो इत्यादेशो वा भवति ॥ जस् । रायाणो चिट्ठन्ति । पक्षे । राया ॥ शस् । रायाणो पेच्छ । पक्षे । राया । राए ॥ ङसि । राइणो रण्णो आगओ । पक्षे । रायाओ । रायाउ । रायाहि । रायाहिन्तो । राया ॥ ङस् । राइणो रण्णो धणं । पक्षे । रायस्स ॥

टो णा ॥ ५१ ॥

राजन्शब्दात्परस्य टा इत्यस्य णा इत्यादेशो वा भवति ॥ राइणा । रण्णा । पक्षे । राएण कयं ॥

इर्जस्य णो-णा-ङौ ॥ ५२ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य स्थाने णोणाङिषु परेषु इकारो वा भवति ॥ राइणो चिट्ठन्ति पेच्छ आगओ धणं वा ॥ राइणा कयं । राइम्मि । पक्षे । रायाणो । रण्णो । रायणो । राएण । रायम्मि ॥

इणममामा ॥ ५३ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य अमाम्भ्यां सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥ राइणं पेच्छ । राइणं धणं । पक्षे । रायं । राईणं ॥

---

१ A °पेऽन्तस्य. २ B हे राअ. ३ A हे अप्प । जस्°. ४ A चेट्ठइ. ५ B °ओ गआउ. ६ B रण्णा राए°. ७ A °द्धस्य स°. ८ A चेट्ठनि. ९ P रण्णो । रण्णा । राएण. १० A °णा । रायम्मि.

ईद्भिस्भ्यसाम्सुपि ॥ ५४ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य भिसादिषु परतो वा ईकारो भवति ॥ भिस्। राईहि॥ भ्यस्। राईहि । राईहिन्तो । राईसुन्तो ॥ आम्। राईण ॥ सुप । राईसु । पक्षे । रायाणेहि । इत्यादि ॥

आजस्य टा-ङसि-ङस्सु सणाणोष्वण् ॥ ५५ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिन आज इत्यवयवस्य टाङसिङस्सु णा णो इत्यादेशापन्नेषु परेषु अण् वा भवति ॥ रण्णा राइणा कयं । रण्णो राईणो आगओ धणं वा ॥ टाङसिङस्स्विति किम् । रायाणो चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥ सणाणोष्विति किम् । राएण । रायाओ । रायस्स ॥

पुंस्यन आणो राजवच्च ॥ ५६ ॥

पुंलिङ्गे वर्तमानस्यान्नन्तस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति । पक्षे । यथादर्शनं राजवत् कार्यं भवति ॥ आणादेशे च अतः सेर्डोः [३.२] इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पक्षे तु राज्ञः जस्-शस्-ङसि-ङसां णो [३.५०] टो णा [३.२४] इणममामा [३.५३] इति प्रवर्तन्ते ॥ अप्पाणो । अप्पाणा । अप्पाणं । अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणेहि । अप्पाणाओ । अप्पाणासुन्तो । अप्पाणस्स । अप्पाणाण । अप्पाणम्मि । अप्पाणेसु । अप्पाण-कयं । पक्षे । राजवत् । अप्पा । अप्पो । हे अप्पा । हे अप्प । अप्पाणो चिट्ठन्ति । अप्पाणो पेच्छ ॥ अप्पणा । अप्पेहिं । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुन्तो ॥ अप्पणो धणं । अप्पाणं । अप्पे । अप्पेसु ॥ रायाणो । रायाणा । रायाणं । रायाणे । रायाणेण । रायाणेहिं । रायाणाहिन्तो । रायाणस्स । रायाणाणं । रायाणम्मि । रायाणेसु । पक्षे । राया । इत्यादि । एवं जुवाणो । जुवाण-जणो । जुआ ॥ बम्हाणो । बम्हा ॥ अद्धाणो ।

---

१ B राईहिं. २ B भ्यस । राईहिंतो. ३ B °णाणेष्व° ४ B राईणो ५ B °न नेप्ति°. ६ A °णं । अप्पाणो । अप्पणो । अप्पाणेण. ७ B अप्पाणेहिं. ८ A °णा । अप्पाणो. ९ A चट्ठंति १० A °उ । अप्पेहि । अप्पा. ११ A धण । १२ धणं १३ A रायना. १३ A रायाणाहिं. १४ A रायाणासु

अद्धा ॥ उक्षन् । उच्छाणो । उच्छा ॥ गावाणो । गावा ॥ पूसाणो । पूसा ॥ तक्खाणो । तक्खा ॥ मुद्धाणो । मुद्धा ॥ श्वन् । साणो । सा ॥ सुकर्मणः पश्य । सुकम्माणे पेच्छ । निएइ कह सो सुकम्माणे । पश्यति कथं स सुकर्मण इत्यर्थः ॥ पुंसीति किम् । शर्म । सम्मं ॥

आत्मनष्टो णिआ णइआ ॥ ५७ ॥

आत्मनः परस्याष्टायाः स्थाने णिआ णइआ इत्यादेशौ वा भवतः । अप्पणिआ पाउसे उवगयम्मि । अप्पणिआ य विअड्डि खाणिआ । अप्पणइआ । पक्षे । अप्पाणेण ॥

अतः सर्वादेर्डेर्जसः ॥ ५८ ॥

सर्वादेरदन्तात्परस्य जसः डित् ए इत्यादेशो भवति ॥ सव्वे । अन्ने । जे । ते । के । एक्के । कयरे । इयरे । एए ॥ अत इति किम् । सव्वाओ रिद्धीओ ॥ जस इति किम् । सव्वस्स ॥

ङेः स्सि-म्मि-त्थाः ॥ ५९ ॥

सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङेः स्थाने स्सि म्मि त्थ एते आदेशा भवन्ति ॥ सव्वस्सि । सव्वम्मि । सव्वत्थ ॥ अन्नस्सि । अन्नम्मि । अन्नत्थ ॥ एवं सर्वत्र ॥ अत इत्येव । अमुम्मि ॥

न वानिदमेतदो हिं ॥ ६० ॥

इदम्एतद्वर्जितात्सर्वादेरदन्तात्परस्य ङेर्हिमादेशो वा भवति ॥ सव्वहिं । अन्नहिं । कहिं । जहिं । तहिं ॥ बहुलाधिकारात् कियत्तद्भ्यः स्त्रियामपि । काहिं । जाहिं । ताहिं ॥ बाहुलकादेव कियत्तदोस्यमामि [३. ३३] इति ङीर्नास्ति ॥ पक्षे । सव्वस्सि । सव्वम्मि ।

---

१ B °म्माणेपे°. २ B निएकह ३ P B °म्माणो. ४ B °र्डेज°. ५ A °देरत प°. ६ B °त ए आदे°. ७ P वुद्धीओ ८ B जर्मोति. ९ P °कारान्तात्प° १० B °त्था ११ A °द्वर्जितस्य सर्वादेरत प°.

सव्वत्थ । इत्यादि ॥ स्त्रिया तु पक्षे । काए । कीए । जाए । जीए । ताए । तीए ॥ इदमेतद्वर्जनं किम् । इमस्सिं । एअस्सिं ॥

आमो ङेसिं ॥ ६१ ॥

सर्वादेरकारान्तात्परस्यामो ङेसिमित्यादेशो वा भवति ॥ सव्वेसिं । अन्नेसिं । अवरेसिं । इमेसिं । एएसिं । जेसिं । तेसिं । केसिं । पक्षे । सव्वाण । अन्नाण । अवराण । इमाण । एआण । जाण । ताण । काण ॥ बाहुलकात् स्त्रियामपि । सर्वासाम् । सव्वेसिं ॥ एवम् अन्नेसिं । तेसिं ॥

किंतद्भ्यां डासः ॥ ६२ ॥

किंतद्भ्यां परस्यामः स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति ॥ कास । तास । पक्षे । केसिं । तेसिं ॥

किंयत्तद्भ्यो ङसः ॥ ६३ ॥

एभ्यः परस्य ङसः स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति । ङसः स्सः [३.१०] इत्यस्यापवादः । पक्षे सोपि भवति ॥ कास । कस्स । जास । जस्स । तास । तस्स ॥ बहुलाधिकारात् किंतद्भ्यामाकारान्ताभ्यामपि डासादेशो वा । कस्या धनम् । कास धणं ॥ तस्या धनम् । तास धणं । पक्षे । काए । ताए ॥

ईद्भ्यः स्सा से ॥ ६४ ॥

किमादिभ्य ईदन्तेभ्यः परस्य ङसः स्थाने स्सा से इत्यादेशौ वा भवतः । टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः [३.२९] इत्यस्यापवादः । पक्षे अदादयोपि ॥ किस्सा । कीसे । कीअ । कीआ । कीइ । कीए ॥ जिस्सा । जीसे । जीअ । जीआ । जीइ । जीए ॥ तिस्सा । तीसे । तीअ । तीआ । तीइ । तीए ॥

---

१ B सव्वत्थ । अन्नत्थ । अवरत्थ । सव्वत्थ इत्यादि २ B इदमस्सि ३ B ईः स्सि. ४ A °रात्°. ५ B ङे सि°. ६ A °स्य सर्वादेशाम ७ A ङसे ८ PB इत्यकार°.

डेर्डाहे डाला इआ काले ॥ ६५ ॥

किंयत्तद्भ्यः कालेभिधेये ङेः स्थाने आहे आला इति डितौ इआ इति च आदेशा वा भवन्ति । हिंस्सिम्मित्थानामपवादः । पक्षे तेपि भवन्ति ॥ काहे । काला । कइआ ॥ जाहे । जाला । जइआ ॥ ताहे । ताला । तइआ ॥

ताला जाअन्ति गुणा जाला ते सहिअएहिँ घेप्पन्ति[1] ।

पक्षे । कहिं । कस्सिं । कम्मि । कत्थ ॥

ङसेर्म्हा ॥ ६६ ॥

किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसेः स्थाने म्हा इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्हा । जम्हा । तम्हा । पक्षे । काओ । जाओ । ताओ ॥

तदो डोः ॥ ६७ ॥

तदः परस्य ङसेर्डो इत्यादेशो वा भवति ॥ तो । तम्हा ॥

किमो डिणो-डीसौ ॥ ६८ ॥

किमः परस्य ङसेर्डिणो डीस इत्यादेशौ वा भवतः ॥ किणो । कीस[2] । कम्हा ॥

इदमेतत्कि-यत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ६९ ॥

एभ्यः सर्वादिभ्योकारान्तेभ्यः परस्याष्टायाः स्थाने डिन् इणा इत्यादेशो[3] वा भवति ॥ इमिणा । इमेण ॥ एदिणा । एदेण ॥ किणा । केण ॥ जिणा । जेण ॥ तिणा । तेण ॥

तदो णः स्यादौ क्वचित् ॥ ७० ॥

तदः स्थाने स्यादौ परे ण आदेशो भवति क्वचित् लक्ष्यानुसारेण ॥ णं पेच्छ । तं पश्येत्यर्थः ॥ सोअइ अ णं रहुवई । तमित्यर्थः ॥ स्त्रियामपि । हत्थुन्नामिअ-मुही णं तिअडा । तां त्रिजटेत्यर्थः[4] ॥ णेण

---

१ B °न्ति ॥ रवि-किरणाणुग्गहिआइ हुन्ति कमलाइ कमलाइ ॥ प°. २ A कीसा. ३ A एभ्योऽकारान्तेभ्यः परस्याः सर्वादेशा°. ४ A °त्यर्थ. । णेण°.

भणिअं । तेन भणितमित्यर्थ ॥ तो णेण कर-यल-ट्ठिआ । तेनेत्यर्थ ॥ भणिअं च णाए । तयेत्यर्थ ॥ णेहि कयं । तैः कृतमित्यर्थ ॥ णाहि कयं । ताभि कृतमित्यर्थ ॥

किमः कस्त्र-तसोश्च ॥ ७१ ॥

किमः को भवति स्यादौ त्रतसोश्च परयो ॥ को । के । कं । के । केण ॥ त्र । कत्थ ॥ तस् । कओ । कत्तो । कदो ॥

इदम इमः ॥ ७२ ॥

इदमः स्यादौ परे इम आदेशो भवति ॥ इमो । इमे । इमं । इमे । इमेण ॥ स्त्रियामपि । इमा ॥

पुं-स्त्रियोर्न वायमिमिआ सौ ॥ ७३ ॥

इदमशब्दस्य सौ परे अयमिति पुल्लिङ्गे इमिआ इति स्त्रीलिङ्गे आदेशौ वा भवत ॥ अहवायं कय-कज्जो । इमिआ वाणिअ-धूआ । पक्षे । इमो । इमा ॥

स्सि स्सयोरत् ॥ ७४ ॥

इदमः स्सि स्स इत्येतयो परयोरद् भवति वा ॥ अस्सिं । अस्स । पक्षे इमादेशोपि । इमस्सिं । इमस्स ॥ बहुलाधिकारादन्यत्रापि भवति । एहि । एसु । आहि । एभि एषु आभिरित्यर्थ ॥

डेर्मेन हः ॥ ७५ ॥

इदम कृतेमादेशात् परस्य डेः स्थाने मेन सह ह आदेशो वा भवति ॥ इह । पक्षे । इमस्सिं । इमम्मि ॥

न त्थः ॥ ७६ ॥

इदम परस्य डेः *स्सि-म्मि-त्थाः* [३.५९.] इति प्राप्त त्थो न भवति ॥ इह । इमस्सिं । इमम्मि ॥

१ B इ[illegible] । २ A [illegible] । ३ A [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible]

णोम्-शस्टा-भिसि ॥ ७७ ॥

इदमः स्थाने अमशस्टाभिस्सु परेषु ण आदेशो वा भवति ॥ णं पेच्छ । णे पेच्छ । णेण । णेहि[1] कयं । पक्षे । इमं । इमे । इमेण । इमेहि[2] ॥

अमेणम् ॥ ७८ ॥

इदमोमा सहितस्य स्थाने इणम इत्यादेशो वा भवति ॥ इणं पेच्छ । पक्षे । इमं ॥

क्लीबे स्यमेदमिणमो च ॥ ७९ ॥

नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यम्भ्यां सहितस्य इदम् इणमो इणम् च नित्यमादेशा भवन्ति ॥ इदं इणमो इणं धणं चिट्ठइ पेच्छ वा ॥

किमः किं ॥ ८० ॥

किमः क्लीबे वर्तमानस्य स्यम्भ्यां सह किं भवति ॥ किं कुलं तुह । किं किं ते पडिहाई ॥

वेदं-तदेतदो ङसाम्भ्यां मे-सिमौ ॥ ८१ ॥

इदम् तद् एतद् इत्येतेषां स्थाने ङस् आम इत्येताभ्यां सह यथासंख्यं मे सिम् इत्यादेशौ वा भवतः ॥ इदम । से सीलम् । मे गुणा । अस्य शीलं गुणा वेत्यर्थः ॥ सिं उच्छाहो । एषाम उत्साह इत्यर्थः ॥ तद् । से सीलं । तस्य तस्या वेत्यर्थः ॥ सिं गुणा । तेषां तासां चेत्यर्थः ॥ एतद् । से अहिअं । एतस्याहितमित्यर्थः ॥ सिं गुणा । सि सीलं । एतेषां गुणाः शीलं वेत्यर्थः । पक्षे । इमस्स । इमेसिं । इमाण ॥ तस्स । तेसिं । ताण ॥ एअस्स । एएसिं । एआण । इदंतदो-रामापि सेआदेशं केचिदिच्छति ॥

1 PB णेहि. 2 B इमेहि. 3 A °दाअद 4 B दलं. 5 B केचिदिच्छंति.

वैतदो ङसेस्त्तो त्ताहे ॥ ८२ ॥

एतदः परस्य ङसे स्थाने त्तो त्ताहे इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ एत्तो । एत्ताहे । पक्षे । एआओ । एआउ । एआहि । एआहिन्तो । एआ ॥

त्थे च तस्य लुक् ॥ ८३ ॥

एतदस्त्थे परे चकारात् त्तो त्ताहे इत्येतयोश्च परयोस्तस्य लुग् भवति ॥ एत्थ । एत्तो । एत्ताहे ॥

एरदीतौ म्मौ वा ॥ ८४ ॥

एतद एकारस्य ङ्यादेशे म्मौ परे अदीतौ वा भवतः ॥ अयम्मि । ईयम्मि । पक्षे । एअम्मि ॥

वैसेणमिणमो सिना ॥ ८५ ॥

एतदः सिना सह एस इणम् इणमो इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ सव्वस वि एस गई ॥ सव्वाण वि पत्थिवाण एस मही ॥ एस सहाओ चिअ ससहरस्स ॥ एस सिरं । इणं । इणमो । पक्षे । एअं । एसा । एसो ॥

तदश्च तः सोक्लीवे ॥ ८६ ॥

तद एतदश्च तकारस्य सौ परे अक्लीबे सो भवति ॥ सो पुरिसो । सा महिला । एसो पिओ । एसा मुद्धा ॥ सावित्येव । ते एए धन्ना । ताओ एआओ महिलाओ ॥ अक्लीब इति किम् । तं एअं वणं ॥

वादसो दस्य होनोदाम् ॥ ८७ ॥

अदसो दकारस्य सौ परे ह आदेशो वा भवति तस्मिंश्च कृते अतः सेर्डोः [३.२] इत्योत्वं शेषं संस्कृतवत् [४.४४८] इत्यतिदेशाद् आत् [हे० २.४] इत्याप् ह्रीवे स्वरान्म् सेः [३.२५] इति मश्च

---

१ P त्ते. २ A °ओ । एआहि. ३ A °हिन्तो । इवे°. ४ P इअम्मि. ५ B मुद्दा. ६ B ए°. ७ B धन.

न भवति ॥ अह पुरिसो । अह महिला । अह वणं । अह मोहो पर-गुण-लहुअयाइ । अह णे हिअएण हसइ मारुय-तणओ । असावस्मान् हसतीत्यर्थः । अह कमल-मुही । पक्षे । उत्तरेण मुरादेशः । अमू पुरिसो । अमू महिला । अमुं वणं ॥

मुः स्यादौ ॥ ८८ ॥

अदसो दस्य स्यादौ परे मुरादेशो भवति ॥ अमू पुरिसो । अमुणो पुरिसा । अमुं वणं । अमूइं वणाइं । अमूणि वणाणि । अमू माला । अमूउ अमूओ मालाओ । अमुणा । अमूहिं ॥ ङसि । अमूओ । अमूउ । अमूहिन्तो ॥ भ्यस् । अमूहिन्तो । अमूसुन्तो ॥ ङस् । अमुणो । अमुस्स । आम् । अमूण ॥ ङि । अमुम्मि ॥ सुप् । अमूसु ॥

म्मावयेऔ वा ॥ ८९ ॥

अदसोन्त्यव्यञ्जनलुकि दकारान्तस्य स्थाने ङ्यादेशे म्मौ परतः अय इअ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ अयम्मि । इयम्मि । पक्षे । अमुम्मि ॥

युष्मदस्तं तुं तुवं तुह तुमं सिना ॥ ९० ॥

युष्मदः सिना सह तं तुं तुवं तुह तुमं इत्येते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ तं तुं तुवं तुह तुमं दिट्ठो ॥

भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे जसा ॥ ९१ ॥

युष्मदो जसा सह भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे इत्येते षडादेशा भवन्ति ॥ भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे चिट्ठह । ब्भो म्ह-ज्झौ वा [३.१०४] इति वचनात् तुम्हे । तुज्झे । एवं चाष्टरूप्यम् ॥

तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए अमा ॥ ९२ ॥

युष्मदोमा सह एते सप्तादेशा भवन्ति ॥ तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए वन्दामि ॥

---

१ PB °हुअ ई. २ B वन्दे. ३ P हम्म ह°. ४ B उय्हे°. ५ B उय्हे चिट्ठह. ६ A चेट्ठह. ७ B [illegible]

वो तुज्झ तुब्भे तुय्हे उय्हे भे शसा ॥ ९३ ॥

युष्मदः शसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ वो तुज्झ तुब्भे। ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात् तुम्हे तुज्झे तुय्हे उय्हे भे पेच्छामि ॥

भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ टा॥९४॥

युष्मदष्टा इत्यनेन सह एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ जम्पिअं ॥

भे तुब्भेहिं[3] उज्झेहिं[3] उम्हेहिं[3] तुय्हेहिं[3] उय्हेहिं[3] भिसा ॥९५॥

युष्मदो भिसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ भे । तुब्भेहिं[3] । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हेहिं तुज्झेहिं[3] उज्झेहिं[3] उम्हेहिं[3] तुय्हेहिं[3] उय्हेहिं[3] भुत्तं । एवं चाष्टरूप्यम् ॥

तइ-तुव-तुम तुह-तुब्भा ङसौ ॥ ९६ ॥

युष्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते पञ्चादेशा भवन्ति। ङसेस्तु त्तोदोदुहिहिन्तोलुको यथाप्राप्तमेव ॥ तइत्तो तुवत्तो। तुमत्तो ॥ तुहत्तो तुब्भत्तो । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हत्तो। तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोलुक्ष्वप्युदाहार्यम् ॥ त्तो इति तु त्वत्त इत्यस्य वलोपे सति ॥

तुय्ह तुब्भ तहिन्तो ङसिना ॥ ९७ ॥

युष्मदो ङसिना सहितस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तुय्ह तुब्भ तहिन्तो आगओ । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ। एवं च पञ्च रूपाणि ॥

तुब्भ तुय्होय्होम्हा भ्यसि ॥ ९८ ॥

युष्मदो भ्यसि परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ भ्यसस्तु यथाप्राप्तमेव ॥ तुब्भत्तो । तुय्हत्तो । उय्हत्तो । उम्हत्तो । ब्भो म्ह-

---

१ B तुब्भे उज्झे तु°. २ B तुब्भे उज्झे तु°. ३ A °हि ४ P उब्भेहि ५ B तुज्झेहिं तुम्हेहि. ६ B °तेषां प° ७ A लुक्ष्व°.

न्झौ वेति वचनात् तुम्हत्तो । तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोसुन्तोष्वप्युदाहार्यम् ॥

तइं-तुं-ते-तुम्हं-तुह-तुहं-तुव-तुम-तुमे-तुमो-तुमाइ-दि-दे-इ-ए-तुब्भोब्भोय्हा ङसा ॥ ९९ ॥

युष्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते अष्टादशादेशा भवन्ति ॥ तइ । तुं । ते । तुम्हं । तुह । तुहं । तुव । तुम । तुमे । तुमो । तुमाइ । दि । दे । इ । ए । तुब्भ । उब्भ । उय्ह धणं । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । उम्ह । उज्झ । एवं च द्वाविंशती रूपाणि ॥

तु वो भे[६] तुब्भ तुब्भं तुब्भाण तुवाण तुमाण तुहाण उम्हाण आमा ॥ १०० ॥

युष्मद् आमा सहितस्य एते दशादेशा भवन्ति ॥ तु । वो । भे । तुब्भ । तुब्भं । तुब्भाण । तुवाण । तुमाण । तुहाण । उम्हाण । क्त्वा-स्यादेर्णस्वोर्वा [१.२७] इत्यनुस्वारे तुब्भाणं । तुवाणं । तुमाणं । तुहाणं । उम्हाणं ॥ ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । तुम्हं । तुज्झं । तुम्हाण । तुम्हाणं । तुज्झाण । तुज्झाणं । धणं । एवं च त्रयोविंशती रूपाणि ॥

तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ङिना ॥ १०१ ॥

युष्मदो ङिना सप्तम्येकवचनेन सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ठिअं ॥

तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङौ ॥ १०२ ॥

युष्मदो ङौ परत एते पञ्चादेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तमेव ॥

---

१ B °मुन्तोष्व°. २ A तइतुमेनेतुम्हंतु°. ३ B तुं. ४ B तुम्ह. ५ B °शतिरू°. ६ B भेतुम्हतुम्भउब्भ. ७ PB तुम्हाण. ८ B °ते आदे°. ८ B भे । तुम्ह । तुम्भ । उब्भ १० PB तुम्हाणं ११ B उम्ह । उज्झ. १२ B तुज्झाण । एवं.

तुम्मि। तुवम्मि। तुमम्मि । तुहम्मि । तुब्भम्मि । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हम्मि। तुज्झम्मि। इत्यादि ॥

सुपि ॥ १०३ ॥

युष्मदः सुपि परतः तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा भवन्ति ॥ तुसु। तुवेसु। तुमेसु। तुहेसु । तुब्भेसु ॥ ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हेसु। तुज्झेसु ॥ केचित्तु सुप्येत्वविकल्पमिच्छन्ति । तन्मते तुवसु। तुमसु। तुहसु। तुब्भसु । तुम्हसु । तुज्झसु ॥ तुब्भस्यात्वमपीच्छत्यन्यः । तुब्भासु। तुम्हासु। तुज्झासु ॥

ब्भो म्ह-ज्झौ वा ॥ १०४ ॥

युष्मदादेशेषु यो द्विरुक्तो भस्तस्य म्ह ज्झ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पक्षे स एवास्ते। तथैव चोदाहृतम् ॥

अस्मदो म्मि अम्मि अम्हि हं अहं अहयं सिना ॥ १०५ ॥

अस्मदः सिना सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अज्ज म्मि हासिआ मामि तेण ॥ उन्नमै न अम्मि कुविआ । अम्हि करेमि । जेणं हं विद्धा। किं पम्हुट्ठम्मि अहं। अहयं कयप्पणामो ॥

अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे जसा ॥ १०६ ॥

अस्मदो जसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे भणामो ॥

णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं अमा ॥१०७॥

अस्मदोमा सह एते दशादेशा भवन्ति॥णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं पेच्छ ॥

अम्हे अम्हो अम्ह णे शसा ॥ १०८ ॥

अस्मदः शसा सह एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हे अम्हो अम्ह णे पेच्छ ॥

१ B °च्छ न इच्छन्ते. २ P °वाणिं। . ३ B °म अ°. ४ P तेन हं दिट्ठा।. ५ PB °ट्ठम्मि अ°. ६ B मिममहं. ७ A अम्हा.

मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे टा ॥ १०९ ॥

अस्मदृष्टा सह एते नवादेशा भवन्ति ॥ मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे कयं ॥

अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे भिसा ॥ ११० ॥

अस्मदो भिसा सह एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे कयं ॥

मइ-मम-मह-मज्झा ङसौ ॥ १११ ॥

अस्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति । ङसेस्तु यथाप्राप्तमेव ॥ मइत्तो ममत्तो महत्तो मज्झत्तो आगओ ॥ मत्तो इति तु मत्त इत्यस्य ॥ एवं दो-दु-हि-हिन्तो-लुक्ष्वप्युदाहार्यम् ॥

ममाम्हौ भ्यसि ॥ ११२ ॥

अस्मदो भ्यसि परतो मम अम्ह इत्यादेशौ भवतः । भ्यसस्तु यथाप्राप्तम् ॥ ममत्तो । अम्हत्तो । ममाहिन्तो । अम्हाहिन्तो । ममासुन्तो । अम्हासुन्तो । ममेसुन्तो । अम्हेसुन्तो ॥

मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं ङसा ॥११३॥

अस्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते नवादेशा भवन्ति ॥ मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं धणं ॥

णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण आमा ॥ ११४ ॥

अस्मद आमा सहितस्य एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण धणं ॥ क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा [१. २७] इत्यनुस्वारे । अम्हाणं । ममाणं । महाणं । मज्झाणं । एवं च पञ्चदश रूपाणि ॥

मि मइ ममाइ मए मे ङिना ॥ ११५ ॥

अस्मदो ङिना सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ मि मइ ममाइ मए मे ठिअं ॥

अम्ह-मम-मह-मज्झा ङौ ॥ ११६ ॥

अस्मदो ङौ परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति[1]। ङेस्तु यथाप्राप्तम् ॥ अम्हम्मि ममम्मि महम्मि मज्झम्मि ठिअं ॥

सुपि ॥ ११७ ॥

अस्मद् सुपि परे अम्हादयश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हेसु । ममेसु । महेसु । मज्झेसु । एत्वविकल्पमते तु । अम्हसु । ममसु । महसु । मज्झसु ॥ अम्हस्यात्वमपीच्छेत्यन्य[2]। अम्हासु ॥

त्रेस्ती तृतीयादौ ॥ ११८ ॥

त्रे स्थाने ती इत्यादेशो भवति तृतीयादौ[3] ॥ तीहिं कयं । तीहिन्तो आगओ । तिण्हं धणं । तीसु ठिअं ॥

द्वेर्दो वे ॥ ११९ ॥

द्विशब्दस्य तृतीयादौ दो वे इत्यादेशौ भवत[4] ॥ दोहि वेहि कयं । दोहिन्तो वेहिन्तो आगओ । दोण्हं वेण्हं धणं[5] । दोसु वेसु ठिअं ॥

दुवे दोण्णि वेण्णि च जस्-शसा ॥ १२० ॥

जस्-शस्भ्यां सहितस्य द्वे[6] स्थाने दुवे दोण्णि वेण्णि इत्येते दो वे इत्येतौ च आदेशा भवन्ति ॥ दुवे दोण्णि वेण्णि दो वे ठिआ पेच्छ वा[7] । ह्रस्व[8] संयोगे [१. ८४] इति ह्रस्वत्वे दुण्णि विण्णि ॥

---

१ A °न्ति । अ°. २ B °च्छत्यन्ये. ३ P त्रेस्तिस्तृ° ४ A °दौ । तीहितो ५ B °धौ वा अ°. ६ A वर्ण. ७ P °दामो. ८ B °ते आदेशा भवंति । चकारो ने इत्येतौ भवत ॥.

त्रेस्तिण्णिः ॥ १२१ ॥

जस्-शस्भ्यां सहितस्य त्रेः स्थाने तिण्णि इत्यादेशो भवति ॥ तिण्णि ठिआ पेच्छ वा ॥

चतुरश्चत्तारो चउरो चत्तारि ॥ १२२ ॥

चतुर्शब्दस्य जस्-शस्भ्यां सह चत्तारो चउरो चत्तारि इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ चत्तारो । चउरो । चत्तारि चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥

संख्याया आमो ण्ह ण्हं ॥ १२३ ॥

संख्याशब्दात्परस्यामो ण्ह ण्हं इत्यादेशौ भवतः ॥ दोण्ह । तिण्ह । चउण्ह । पञ्चण्ह । छण्ह । सत्तण्ह । अट्ठण्ह ॥ एवं दोण्हं । तिण्हं । चउण्हं । पञ्चण्हं । छण्हं । सत्तण्हं । अट्ठण्हं । नवण्हं । दसण्हं । पण्णरसण्हं दिवसाणं । अट्ठारसण्हं समण-साहस्सीणं ॥ कतीनाम् । कइण्हं ॥ बहुलाधिकाराद् विंशत्यादेर्न भवति ॥

शेषेदन्तवत् ॥ १२४ ॥

उपयुक्तादन्यः शेषस्तत्र स्यादिविधिरदन्तवदतिदिश्यते । येष्वाकाराद्यन्तेषु पूर्वं कार्याणि नोक्तानि तेषु जस्-शसोर्लुक् [३.४] इत्यादीनि अदन्ताधिकारविहितानि कार्याणि भवन्तीत्यर्थः ॥ तत्र जस्-शसोर्लुक् इत्येतत्कार्यातिदेशः । माला गिरी गुरू सही वहू रेहन्ति पेच्छ वा ॥ अमोस्य [३.५] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिं गुरुं सहिं वहुं गामणिं खलपुं पेच्छ ॥ टा-आमोर्णः [३.६] इत्येतत्कार्यातिदेशः । हाहाण कयं । मालाण गिरीण गुरूण सहीण वहूण धणं । टायास्तु । टो णा [३.२४] । टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः [३.२९] इति विधिरुक्तः ॥ भिसो हि हिँ हिं [३.७] इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहि गिरीहि गुरूहि सहीहि वहूहि कयं । एवं सानुनासिकानु-

१ B सहितस्य च°. २ A तिण्ह । नवण्ह. ३ P °ण । मालाण.

स्वाम्योरपि ॥ ङसेस् त्तो-दो-दु-हि-हिन्तो-लुकः [३.८] इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ बुद्धीओ । बुद्धीउ । बुद्धीहिन्तो ॥ धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो आगओ । हिलुकौ तु प्रतिषेत्स्येते [३.१२७,१२६]। भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो [३.९] इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहिन्तो । मालासुन्तो । हिस्तु निषेत्स्यते [३.१२७]। एवं गिरीहिन्तो इत्यादि ॥ ङसः स्सः [३.१०] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिस्स । गुरुस्स । दहिस्स । महुस्स ॥ स्त्रियां तु टा-ङस्-ङेः° [३. २९] इत्याद्युक्तम् ॥ डे म्मि ङेः [३. ११] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिम्मि । गुरुम्मि । दहिम्मि । महुम्मि । डेस्तु निषेत्स्यते [३.१२८]। स्त्रियां तु टा-ङस्-ङेः° [३.२९] इत्याद्युक्तम् ॥ जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः [३. १२.] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरी गुरू चिट्ठन्ति । गिरीओ गुरूओ आगओ । गिरीण गुरूण धणं ॥ भ्यसि वा [३. १३] इत्येतत्कार्यातिदेशो न प्रवर्तते । इदुतो दीर्घः [३.१६] इति नित्यं विधानात् ॥ टाण-शस्येत् [३.१४] भिस्भ्यस्सुपि [३. १५] इत्येतत्कार्यातिदेशस्तु निषेत्स्यते [३. १२९] ॥

न दीर्घो णो ॥ १२५ ॥

इदुदन्तयोरर्थाज्जस्-शस्ङस्यादेशे णो इत्यस्मिन् परतो दीर्घो न भवति ॥ अग्गिणो । वाउणो ॥ णो इति किम् । अग्गी । अग्गीओ ॥

ङसेर्लुक् ॥ १२६ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङसेर्लुग् न भवति ॥ मालत्तो । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो आगओ ॥ एवं अग्गीओ । वाऊओ । इत्यादि ॥

भ्यसश्च हिः ॥ १२७ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो भ्यसो ङसेश्च हिर्न भवति ॥ माला-

१ AB लुक् २ A मुदस्य. ३ B डेस्तु. ४ P °न्ति पेच्छ वा । गि°. ५ B °देशो णो. ६ B °रादि°. ७ P °ति । मालाओ. ८ B °ओ । मालाहिन्तो।

हिन्तो । मालासुन्तो । एवं अग्गीहिन्तो । इत्यादि ॥ मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ एवम् अग्गीओ । इत्यादि ॥

ङेर्डे:[1] ॥ १२८ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङेर्डे ने[2] भवति ॥ अग्गिम्मि । वाउम्मि । दहिम्मि । महुम्मि[3] ॥

एत् ॥ १२९ ॥

आकारान्तादीनामर्थात् टाशस्भिस्भ्यस्सुप्सु[4] परतोदन्तवद् एत्वं न भवति ॥ हाहाण कयं ॥ मालाओ पेच्छ ॥ मालाहि कयं ॥ मालाहिन्तो । मालासुन्तो आगओ ॥ मालासु ठिअं ॥ एवं अग्गिणो । वाउणो । इत्यादि ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ १३० ॥

सर्वासां विभक्तीनां स्यादीनां त्यादीनां च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनं भवति ॥ दोण्णि कुणन्ति । दुवे कुणन्ति । दोहिं[5] । दोहिन्तो । दोसुन्तो । दोसु । हत्था । पाया । थणया । नयणा ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ १३१ ॥

चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी भवति ॥ मुणिस्स । मुणीण देइ ॥ नमो देवस्स । देवाण ॥

तादर्थ्यङेर्वा ॥ १३२ ॥

तादर्थ्यविहितस्य[6] ङेश्चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने षष्ठी वा भवति ॥ देवस्स देवाय । देवार्थमित्यर्थः ॥ ङेरिति किम् । देवाण ॥

वधाड्डाइश्च वा ॥ १३३ ॥

वधशब्दात्परस्य तादर्थ्यङेर्डाइद्[7] आइः षष्ठी च वा भवति ॥ वहाइ वहस्स वहाय । वधार्थमित्यर्थः[8] ॥

---

१. B ङेर्डे. २ P °र्डेर्न. ३ A मुहम्मि. ४ B °स्सु प°. ५ A दोहि. ६ B °या । न°. ७ B °दर्थे वि°. ८ B °थ ॥.

क्वचिद् द्वितीयादेः ॥ १३४ ॥

द्वितीयादीनां विभक्तीनां स्थाने षष्ठी भवति क्वचित् ॥ सीमाधरस्स वन्दे । तिस्सा मुहस्स भरिमो । अत्र द्वितीयायाः षष्ठी ॥ धणस्स लद्धो । धनेन लब्ध इत्यर्थः । चिरस्स मुक्का । चिरेण मुक्तेत्यर्थः । तेसिमेअमणाइण्णं । तैरेतदनाचरितम । अत्र तृतीयायाः ॥ चोरस्स बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः । इअराइं जाण लहुअक्खराइं पायन्तिमिल्ल-सहिआण । पादान्तेन सहितेभ्य इतराणीति । अत्र पंञ्चम्याः ॥ पिट्ठीएँ केस-भारो । अत्र सप्तम्याः ॥

द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी ॥ १३५ ॥

द्वितीयातृतीययोः स्थाने क्वचित् सप्तमी भवति ॥ गामे वसामि । नयरे न जामि । अत्र द्वितीयायाः ॥ मइ वेविरीएँ मलिआइं ॥ तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी । अत्र तृतीयायाः ॥

पञ्चम्यास्तृतीया च ॥ १३६ ॥

पञ्चम्याः स्थाने क्वचित् तृतीयासप्तम्यौ भवतः ॥ चोरेण बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः ॥ अन्तेउरे रमिउमागओ राया । अन्तःपुराद् रन्त्वागत इत्यर्थः ॥

सप्तम्या द्वितीया ॥ १३७ ॥

सप्तम्याः स्थाने क्वचिद् द्वितीया भवति ॥ विज्जुज्जोयं भरइ रत्तिं ॥ आर्षे तृतीयापि दृश्यते । तेणं कालेणं । तेणं समएणं । तस्मिन् काले तस्मिन् समये इत्यर्थः ॥ प्रथमाया अपि द्वितीया दृश्यते । चउवीसं पि जिणवरा । चतुर्विंशतिरपि जिनवरा इत्यर्थः ॥

---

१ P °यार्थे ष°. २ B लुद्धो. ३ B धणेण लुब्ध. ४ B °दनाचीर्णमित्यर्थः. ५ P °मार्थे ॥. ६ P बिहइ. ७ P °त्यर्थे. ८ P °सम्यर्थे. ९ B जानामि. १० B वेवरिए. ११ B °मार्थेति.

क्यङोर्यलुक्[1] ॥ १३८ ॥

क्यङन्तस्य[2] क्यङ्षन्तस्य वा संबन्धिनो यस्य लुग् भवति ॥ गरुआइ । गरुआअइ । अगुरुर्गुरुर्भवति गुरुरिवाचरति[3] वेत्यर्थः । क्यङ्ष्[4] । दमदमाइ । दमदमाअइ[5] ॥ लोहिआइ । लोहिआअइ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ[6] ॥ १३९ ॥

त्यादीनां विभक्तीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च संबन्धिनः प्रथमत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्य स्थाने इच् एच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसइ । हसए । वेवइ । वेवए । चकारौ इचेचः[7] [४.३१८] इत्यत्र विशेषणार्थौ ॥

द्वितीयस्य सि से ॥ १४० ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च द्वितीयस्य त्रयस्य संबन्धिन आद्यवचनस्य[8] स्थाने सि से इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हससि । हससे । वेवसि । वेवसे ॥

तृतीयस्य मिः ॥ १४१ ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च तृतीयस्य त्रयस्याद्यस्य वचनस्य स्थाने मिरादेशो भवति ॥ हसामि । वेवामि ॥ बहुलाधिकाराद् मिवेः[9] स्थानीयस्य मेरिकारलोपश्च ॥ बहु-जाणय रूसिउं[10] सक्कं । शक्नोमीत्यर्थः ॥ न मरं । न म्रिये इत्यर्थः ॥

बहुष्वाद्यस्य न्ति न्ते इरे ॥ १४२ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानामाद्यत्रयसंबन्धिनो[11] बहुषु वर्तमानस्य

---

१ B °ङो यलुक्. २ B °स्य क्यजंतस्य क्यषंत°; P स्यक्यषन्तस्य. ३ A गुरु°. ४ P क्यष्; B क्यच्. ५ B °इ । क्यष् । लो°. ६ A °स्यद°. ७ B इचेच् इ°. ८ B द्यस्य व°. ९ P मिवेस्या°; B मिवस्या. १० A रूसिअ; B रूसिओ. ११ B °दानामात्मनेपदानां च आद्य°.

वचनस्य स्थाने न्ति न्ते इरे इत्यादेशा भवन्ति ॥ हसन्ति । वेवन्ति हसिज्जन्ति । रमिज्जन्ति । गज्जन्ते खे मेहा ॥ बीहन्ते रक्खसाण च ॥ उप्पज्जन्ते कइ हिअय-सायरे कव्व-रयणाइ ॥ दोण्णि वि न पहुप्पिरे बाहू । न प्रभवत इत्यर्थः ॥ विच्छुहिरे । विक्षुभ्यन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिद् इरे एकत्वेपि । सूसइरे गाम चिक्खल्लो । शुष्यतीत्यर्थः ॥

मध्यमस्येत्था-हचौ ॥ १४३ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां मध्यमस्य त्रयस्य बहुषु वर्तमानस्य स्थाने इत्था हच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसित्था । हसह । वेवित्था । वेवेह ॥ बाहुलकादित्थान्यत्रापि । यद्यत्त रोचते । जं जं ते रोइत्था । हच् इति चकार इह-हचोर्हस्य [४ २६८] इत्यत्र विशेषणार्थः ॥

तृतीयस्य मो-मु-माः ॥ १४४ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां तृतीयस्य त्रयस्य संबन्धिनो बहुषु वर्तमानस्य वचनस्य स्थाने मो मु म इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ हसामो । हसामु । हसाम । तुवरामो । तुवरामु । तुवराम ॥

अत एवैच् से ॥ १४५ ॥

त्यादेः स्थाने यौ एच् से इत्येतावादेशावुक्तौ तावकारान्तादेव भवतो नान्यस्मात् ॥ हसए । हससे ॥ तुवरए । तुवरसे ॥ करए । करसे ॥ अत इति किम् । ठाइ । ठासि ॥ वसुआइ । वसुआसि ॥ होइ । होसि ॥ एवकारोकारान्ताद् एच् से एव भवत इति विपरीतावधारण-निषेधार्थः । तेनाकारान्तात् इच् सि इत्येतावपि सिद्धौ ॥ हसइ । हससि ॥ वेवइ । वेवसि ॥

मिनास्तेः सिः ॥ १४६ ॥

सिना द्वितीयत्रिकादेशेन सह अस्तेः सिरादेशो भवति ॥ निट्ठुरो जं सि ॥ सिनेति किम् । सेआदेशे सति अत्थि तुमं ॥

---

१ B कति(इयदृशा॰ २ A °दात्मनप॰ ३ B °स्यवयनस्य स्था° ४ B वेविह ५ P बहुलाधिकारात्. ६ B °स्य स्थ° ७ B इत्याद° ८ A सि

मि-मो-मैर्म्हि-म्हो-म्हा वा ॥ १४७ ॥

अस्तेर्धातोः स्थाने मि मो म इत्यादेशैः सह यथासंख्यं म्हि म्हो म्ह इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ एस म्हि । एषोस्मीत्यर्थः ॥ गय म्हो । गय म्ह । मुकारस्याग्रहणादप्रयोग एव तस्येत्यवसीयते । पक्षे अत्थि अहं । अत्थि अम्हे । अत्थि अम्हो ॥ ननु च सिद्धावस्थायां पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः [२. ७४] इत्यनेन म्हादेशे म्हो इति सिध्यति । सत्यम् । किं तु विभक्तिविधौ प्रायः साध्यमानावस्थाङ्गीक्रियते अन्यथा वच्छेण । वच्छेसु । सव्वे । जे । ते । के इत्याद्यर्थं सूत्राण्यनारम्भणीयानि स्युः ॥

अत्थिस्त्यादिना ॥ १४८ ॥

अस्तेः स्थाने त्यादिभिः सह अत्थि इत्यादेशो भवति ॥ अत्थि सो । अत्थि ते[१] । अत्थि तुमं । अत्थि तुम्हे । अत्थि अहं । अत्थि अम्हे ॥

णेरदेदावावे ॥ १४९ ॥

णेः स्थाने अत् एत् आव आवे एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ दरिसइ[२] । कारेइ । करावइ । करावेइ ॥ हासेइ[३] । हसावइ । हसावेइ ॥ उवसामेइ । उवसमावइ । उवसमावेइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदेन्नास्ति । जाणावेइ ॥ क्वचिद् आवे नास्ति । पाएइ । भावेइ ॥

गुर्वादेरविर्वा ॥ १५० ॥

गुर्वादेर्णेः स्थाने अवि इत्यादेशो वा भववि ॥ शोषितम् । सोसविअं । सोसिअं ॥ तोषितम् । तोसविअं । तोसिअं ॥

भ्रमेराडो वा ॥ १५१ ॥

भ्रमेः परस्य णेराडं आदेशो वा भवति ॥ भमाडइ । भमाडेइ । पक्षे । भामेइ । भमावइ । भमावेइ ॥

---

१ B °ते । अत्थि अम्हे ॥. २ A दरसइ. ३ A °इ । हासेइ. ४ B °राड इत्यादे°.

लुगावी क्त-भाव-कर्मसु ॥ १५२ ॥

णे स्थाने लुक् आवि इत्यादेशौ भवतः क्ते भावकर्मविहिते च प्रत्यये परतः ॥ कारिअं । कराविअं ॥ हासिअं । हसाविअं ॥ खामिअं । खमाविअं । भावकर्मणोः । कारीअइ । करावीअइ । कारिज्जइ । कराविज्जइ । हासीअइ । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ ॥

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ १५३ ॥

णेरदेल्लोपेषु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति[1] ॥ अति । पाडइ । मारइ ॥ एति । कारेइ । खामेइ ॥ लुकि । कारिअं । खामिअं । कारीअइ । खामीअइ । कारिज्जइ । खामिज्जइ । अदेल्लुकीति किम् । कराविअं । करावीअइ । कराविज्जइ ॥ आदेरिति किम् । संगामेइ । इह व्यवहितस्य मा भूत् ॥ कारिअं । इहान्त्यस्य मा भूत् ॥ अत इति किम् । दूसेइ ॥ केचित्तु आवेआव्यादेशयोरप्यादेरत आत्वमिच्छन्ति । कारावेइ । हासाविओ जणो सामलीए ॥

मौ वा ॥ १५४ ॥

अत आ इति वर्तते । अदन्ताद्धातोर्मौ परे अत आत्वं वा भवति ॥ हसामि हसमि । जाणामि जाणमि । लिहामि लिहमि ॥ अत इत्येव । होमि ॥

इच्च मो-मु-मे वा ॥ १५५ ॥

अकारान्ताद्धातोः परेषु मोमुमेषु अत इत्त्वं चकारात् आत्वं च वा भवतः ॥ भणिमो भणामो । भणिमु भणामु । भणिम भणाम । पक्षे । भणमो । भणमु । भणम ॥ वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा [३. १५८] इत्येत्वे तु भणेमो । भणेमु । भणेम ॥ अत इत्येव । ठामो । होमो ॥

क्ते ॥ १५६ ॥

क्ते परतोत इत्त्वं भवति ॥ हसिअं । पढिअं । नविअं । हासिअं ।

---

१ A कारिअ २ A °ति । पा° ३ B °धी° ४ A परे आत्व ५ B अका°. ६ B आत्वं वा भवति

पाढिअं ॥ गयं नयमित्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षणात्॥ अत इत्येव। झायं। लुअं। हूअं ॥

एच्च क्त्वा-तुम्-तव्य-भविष्यत्सु ॥ १५७ ॥

क्त्वातुम्‌तव्येषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतोत एकारश्चकारादिकारश्च भवति ॥ क्त्वा। हसेऊण। हसिऊण ॥ तुम्। हसेउं। हसिउं ॥ तव्य। हसेअव्वं। हसिअव्वं ॥ भविष्यत्। हसेहिइ। हसिहिइ ॥ अत इत्येव। काऊण ॥

वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा ॥ १५८ ॥

वर्तमानापञ्चमीशतृषु परत अकारस्य स्थाने एकारो वा भवति ॥ वर्तमाना। हसेइ हसइ। हसेम हसिम। हसेमु हसिमुं ॥ पञ्चमी। हसेउ हसउ। सुणेउ सुणउ ॥ शतृ। हसेन्तो हसन्तो ॥ क्वचिन्न भवति। जयइ ॥ क्वचिदात्वमपि। सुणाउं ॥

ज्जा-ज्जे ॥ १५९ ॥

ज्जा ज्ज इत्यादेशयोः परयोरकारस्य एकारो भवति ॥ हसेज्जा। हसेज्ज ॥ अत इत्येव। होज्जा। होज्ज ॥

ईअ-इज्जौ क्यस्य ॥ १६० ॥

चिजिप्रभृतीनां भावकर्मविधिं वक्ष्यामः। येषां तु न वक्ष्यते तेषां संस्कृतातिदेशात्प्राप्तस्यें क्यस्य स्थाने ईअ इज्ज इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसीअइ। हसिज्जइ। हसीअन्तो। हसिज्जन्तो। हसीअमाणो। हसिज्जमाणो। पढीअइ। पढिज्जइ। होईअइ। होइज्जइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचित् क्योपि विकल्पेन भवति। मॅए नवेज्ज। मएँ नविज्जेज्ज। तेण लहेज्ज। तेण लहिज्जेज्ज। तेण अच्छेज्जं। तेण अच्छिज्जेज्ज। तेण अच्छीअइ ॥

१ B °दिषु तु. २ P °मु। हसेमो। हसिमो। प°. ३ B सुणाओ. ४ A °स्य स्थाने ईत्ये°. ५ P मए न वेज्ज. ६ P मए न विज्जेज्ज. ७ B °ज्ज। तेण अच्छीअइ.

दृशि-वचेर्डीस-डुच्चं ॥ १६१ ॥

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथासंख्यं डीस डुच इत्यादेशौ भवत ॥ ईअइज्जापवाद. ॥ दीसइ । वुच्चइ ॥

सी ही हीअ भूतार्थस्य ॥ १६२ ॥

भूतेर्थे विहितोद्यतन्यादिः प्रत्ययो भूतार्थ तस्य स्थाने सी ही हीअ इत्यादेशा भवन्ति ॥ उत्तरत्र व्यञ्जनादीअविधानात् स्वरान्तादेवायं विधि ॥ कासी । काही । काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वेत्यर्थ । एवं ठासी । ठाही । ठाहीअ ॥ आर्षे । देविन्दो इणमब्बवी इत्यादौ सिद्धावस्थाश्रयणात् ह्यस्तन्या. प्रयोग. ॥

व्यञ्जनादीअः ॥ १६३ ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातो परस्य भूतार्थस्याद्यतन्यादिप्रत्ययस्य ईअ इत्यादेशो भवति ॥ हुवीअ । अभूत् । अभवत् । वभूवेत्यर्थ ॥ एवं अच्छीअ । आसिष्ट । आस्त । आसाचक्रे वा ॥ गेण्हीअ । अग्रहीत् । अगृह्णात् । जग्राह वा ॥

तेनास्तेरास्यहेसी ॥ १६४ ॥

अस्तेर्धातोस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह आसि अहेसि इत्यादेशौ भवत. ॥ आसि सो तुमं अहं वा । जे आसि । ये आसन्नित्यर्थ. । एवं अहेसि ॥

ज्जात्सप्तम्या इर्वा ॥ १६५ ॥

सप्तम्यादेशात् ज्जापरे ईर्वा प्रयोक्तव्य ॥ भवेत् । होज्जइ । होज्ज ॥

भविष्यति हिरादिः ॥ १६६ ॥

भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे तस्यैवादिर्हि. प्रयोक्तव्य ॥ होहिइ भविष्यति भविता वेत्यर्थ. ॥ एवं होहिन्ति । होहिसि । होहित्था । हसिहिइ । काहिइ ॥

१ B °दृषा. २ A °ग्यादि°. ३ A अग्गहीर ४ A ये ५ B°र्वा भवति॥. ६ PB °दर्थवि°. ७ B काहिं .

मि-मो-मु-मे स्सा हा न वा ॥ १६७ ॥

भविष्यत्यर्थे मिमोमुमेषु तृतीयत्रिकादेशेषु परेषु तेषामेवादी स्सा हा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ । हेरपवादौ ॥ पक्षे हिरपि ॥ होस्सामि होहामि । होस्सामो होहामो । होस्सामु होहामु । होस्साम होहाम ॥ पक्षे । होहिमि । होहिमु । होहिम ॥ क्वचित्तु हा न भवति[२] । हसिस्सामो । हसिहिमो ॥

मो-मु-मानां हिस्सा हित्था ॥ १६८ ॥

धातोः परौ भविष्यति काले मोमुमानां स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ ॥ होहिस्सा । होहित्था । हसिहिस्सा । हसिहित्था । पक्षे । होहिमो । होस्सामो । होहामो । इत्यादि ॥

मेः स्सं ॥ १६९ ॥

धातोः परो[३] भविष्यति काले[४] म्यादेशस्य स्थाने स्सं वा प्रयोक्तव्यः ॥ होस्सं । हसिस्सं । कित्तइस्सं । पक्षे । होहिमि । होस्सामि । होहामि । कित्तइहिमि ॥

कृ-दो हं ॥ १७० ॥

करोतेर्ददातेश्च परो भविष्यति विहितस्य म्यादेशस्य स्थाने हं वा प्रयोक्तव्यः ॥ काहं । दाहं । करिष्यामि दास्यामीत्यर्थः ॥ पक्षे । काहिमि । दाहिमि । इत्यादि ॥

श्रु-गमि-रुदि-विदि-दृशि-मुचि-वचि-छिदि-भिदि-भुजां सोच्छं गच्छं रोच्छं वेच्छं दच्छं मोच्छं वोच्छं[५] छेच्छं भेच्छं भोच्छं ॥ १७१ ॥

श्रवादीनां धातूनां भविष्यद्विहितम्यन्तानां स्थाने सोच्छमित्यादयो[६] निपात्यन्ते ॥ सोच्छं । श्रोष्यामि ॥ गच्छं । गमिष्यामि ॥ संगच्छं ।

---

१ P °वाद.. २ A P °ति । हसिहिमो. ३ B परे. ४ A °ष्यत्काले. ५ B वच्छं. ६ PB °यो वा नि°.

संगंस्ये ॥ रोच्छं । रोदिष्यामि ॥ विदं ज्ञाने । वेच्छं । वेदिष्यामि ॥ दच्छं । द्रक्ष्यामि ॥ मोच्छं । मोक्ष्यामि । वोच्छं । वक्ष्यामि ॥ छेच्छं । छेत्स्यामि ॥ भेच्छं । भेत्स्यामि । भोच्छं । भोक्ष्ये ॥

सोच्छादय इजादिषु हिलुक् च वा ॥ १७२ ॥

[1]श्रादीना स्थाने इजादिषु भविष्यदादादेशेषु यथासंख्यं सोच्छादयो भवन्ति । ते एवादेशा अन्त्यस्वराद्यवयववर्जा इत्यर्थ । हिलुक् च वा भवति ॥ सोच्छिइ । पक्षे । सोच्छिहिइ । एवं सोच्छिन्ति । सोच्छिहिन्ति । सोच्छिसि । सोच्छिहिसि । सोच्छित्था । सोच्छिहित्था । सोच्छिह । सोच्छिहिह । सोच्छिमि । सोच्छिहिमि । सोच्छिस्सामि । सोच्छिहामि । सोच्छिस्सं । सोच्छं । सोच्छिमो । सोच्छिहिमो । सोच्छिस्सामो । सोच्छिहामो । सोच्छिहिस्सा । सोच्छिहित्था । एवं मुमयोरपि ॥ गच्छिइ । गच्छिहिइ । गच्छिन्ति । गच्छिहिन्ति । गच्छिमि । गच्छिहिसि । गच्छित्थो । गच्छिहित्था । गच्छिह । गच्छिहिह । गच्छिमि । गच्छिहिमि । गच्छिस्सामि । गच्छिहामि । गच्छिस्सं । गच्छं । गच्छिमो । गच्छिहिमो । गच्छिस्सामो । गच्छिहामो । गच्छिहिस्सा । गच्छिहित्था । एव मुमयोरपि ॥ एवं रुदादीनामप्युदाहार्यम् ॥

दु सु मु विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् ॥ १७३ ॥

विध्यादिष्वर्थेषूत्पन्नानामेकत्वेर्थे वर्तमानाना त्रयाणामपि त्रिकाणां स्थाने यथासंख्यं दु सु मु इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ हसउ सा । हससु तुमं । हसामु अहं ॥ पेच्छउ । पेच्छसु । पेच्छामु ॥ दकारोच्चारणं भाषान्तरार्थम् ॥

सोर्हिर्वा ॥ १७४ ॥

पूर्वसूत्रविहितस्य सो: स्थाने हिरादेशो वा भवति ॥ देहि देसु ॥

---

१ A विदइ २ B °दादिषु ३ B °त्यर्थो ४ A गच्छिहय ५ B °नामेकत्वे °

अत इज्जस्विज्जहीज्जे-लुको वा ॥ १७५ ॥

अकारात्परस्य सोः इज्जसु इज्जहि इज्जे इत्येते लुक् च आदेशा वा भवन्ति ॥ हसेज्जसु । हसेज्जहि[1] । हसेज्जे । हस । पक्षे । हससु ॥ अत इति किम् । होसु । ठाहि ॥

बहुषु न्तु ह मो ॥ १७६ ॥

विध्यादिषूपन्नानां बहुष्वर्थेषु वर्तमानानां त्रयाणां त्रिकाणां स्थाने यथासंख्यं न्तु ह मो इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ न्तु । हसन्तु । हसन्तु हसेयुर्वा ॥ ह । हसह । हसत । हसेत वा ॥ मो । हसामो । हसाम । हसेम वा ॥ एवं तुवरन्तु । तुवरह । तुवरामो ॥

वर्तमाना-भविष्यन्त्योश्च ज्ज ज्जा वा ॥ १७ ॥

वर्तमानाया भविष्यन्त्याश्च विध्यादिषु च विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पक्षे यथाप्राप्तम् ॥ वर्तमाना । हसेज्ज । हसेज्जा । पढेज्ज । पढेज्जा । सुणेज्ज । सुणेज्जा ॥ पक्षे । हसइ[2] । पढइ । सुणइ ॥ भविष्यन्ती । पढेज्ज । पढेज्जा । पक्षे । पढिहिइ ॥ विध्यादिषु । हसेज्ज । हसिज्जा[3] । हसतु । हसेद्वा इत्यर्थः । पक्षे । हसउ ॥ एवं सर्वत्र । यथा तृतीयत्रये । अइवाएज्जा । अइवायावेज्जा[4] । न समणुजाणामि । न समणुजाणेज्जा वा ॥ अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति । होज्ज[5] । भवति । भवेत् । भवतु । अभवत् । अभूत् । बभूव[6] । भूयात् । भविता । भविष्यति । अभविष्यद्वेत्यर्थः ॥

मध्ये च स्वरान्ताद्वा ॥ १७८ ॥

स्वरान्ताद्धातोः प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकारात्प्रत्ययानां च स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतौ वा भवतः वर्तमानाभविष्यन्त्योर्विध्यादिषु च ॥ वर्तमाना । होज्जइ । होज्जाइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होइ ॥ एवं होज्जसि । होज्जासि । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होहिइ ॥ एवं होज्जहिसि । होज्जाहिसि । होज्ज । होज्जा । होहिमि । होज्जहिमि[7] । होज्जाहिमि । होज्ज-

१ B हसिज्जहि. २ B सहइ. ३ PB हसेज्जा. ४ B °वाविज्जा. ५ B होज्जा.
६ A अभूव. ७ B होज्जिहिमि

स्सामि । होज्जहामि । होज्जस्सं । होज्ज । होज्जा । इत्यादि ॥ विध्यादिषु । होज्जउ । होज्जाउ । होज्ज । होज्जा । भवतु भवेद्वेत्यर्थः । पक्षे ॥ होउ । स्वरान्तादिति किम् । हसेज्ज । हसेज्जा । तुवरेज्ज । तुवरेज्जा ॥

क्रियातिपत्तेः ॥ १७९ ॥

क्रियातिपत्ते. स्थाने ज्जज्जावादेशौ भवतः ॥ होज्ज । होज्जा । अभविष्यदित्यर्थ. । जइ होज्ज वण्णाणिज्जो ॥

न्त-माणौ ॥ १८० ॥

क्रियातिपत्ते. स्थाने न्तमाणौ आदेशौ भवतः ॥ होन्तो । होमाणो । अभविष्यदित्यर्थः ॥

हरिण-ट्ठाणे हरिणङ्क जइ सि हरिणाहिवं निवेसन्तो ।
न सहन्तो चिअ तो राहुपरिहवं से जिअन्तस्स ॥

शत्रानशः ॥ १८१ ॥

शतृ आनश् इत्येतयोः प्रत्येकं न्त माण इत्येतावादेशौ भवतः ॥ शतृ । हसन्तो हसमाणो ॥ आनश् । वेवन्तो वेवमाणो ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ १८२ ॥

स्त्रियां वर्तमानयो. शत्रानशो. स्थाने ई चकारात् न्तमाणौ च भवन्ति ॥ हसई । हसन्ती । हसमाणी । वेवई । वेवन्ती । वेवमाणी ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ॥३॥

ऊर्ध्वं स्वर्गनिकेतनादपि तले पातालमूलादपि
त्वत्कीर्तिर्भ्रमति क्षितीश्वरमणे पारे पयोधेरपि ।
तेनास्याः प्रमदास्वभावसुलभैरुच्चावचैश्चापलै-
स्ते वाचंयमवृत्तयोपि मुनयो मौनव्रतं त्याजिताः ॥ १ ॥

---

१ B तुरवे°. २ P °यं ॥ जइ. ३ B हसंतो. ४ P °वं ॥ श°. ५ B °नशा. ६ A आनशः°, B आनशः°. ७ A आनश, B आनश. ८ B भवतः. ९ A हस-मणा. १० B अष्टमाध्या°. ११ PB °दः समाप्तः ॥. १२ P om. this verse

॥ अर्हं ॥

इदितो वा ॥ १ ॥

सूत्रे ये इदितो धातवो वक्ष्यन्ते तेषां ये आदेशास्ते विकल्पेन भवन्तीति वेदितव्यम् । तत्रैव[1] चोदाहरिष्यते ॥

कथेर्वज्जर-पज्जरोप्पाल-पिसुण-संघ-बोल्ल-चव-जम्प-सीस-साहाः ॥ २ ॥

कथेर्धातोर्वज्जरादयो दशादेशा[2] वा भवन्ति ॥ वज्जरइ । पज्जरइ । उप्पालइ । पिसुणइ । संघइ । बोल्लइ । चवइ । जम्पइ । सीसइ । साहइ ॥ उच्चुक्कइ इति तूत्पूर्वस्य चुक्क भाषणे इत्यस्य । पक्षे । कहइ ॥ एते चान्यैर्देशीषु पठिता अपि अस्माभिर्धात्वादेशीकृता विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठन्तामिति ॥ तथा च । वज्जरिओ कथित । वज्जरिऊण कथयित्वा । वज्जरणं कथनम् । वज्जरन्तो कथयन् । वज्जरिअव्वं कथयितव्यमिति रूपसहस्राणि सिध्यन्ति । संस्कृतधातुवच्च प्रत्ययलोपागमादिविधिः ॥

दुःखे णिव्वरः ॥ ३ ॥

दुःखविषयस्य कथेर्णिव्वर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वरइ । दुःखं कथयतीत्यर्थः ॥

जुगुप्सेर्झुण-दुगुच्छ-दुगुञ्छाः ॥ ४ ॥

जुगुप्सेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ झुणइ । दुगुच्छइ । दुगुञ्छइ । पक्षे । जुगुच्छइ ॥ गलोपे । दुउच्छइ । दुउञ्छइ । जुउच्छइ ॥

१ B तत्रैवोदाहियते. २ B °धा भ°. ३ B भवते. ४ B °निविशा इ°.
५ B निभर°. ६ B जुगुप्सइ.

बुभुक्षि-वीज्योर्णीरव-वोज्जौ ॥ ५ ॥

बुभुक्षेराचारकिबन्तस्य च वीजेर्यथासंख्यमेतावादेशौ वा भवतः ॥ णीरवइ । बुहुक्खइ । वोज्जइ । वीजइ ॥

ध्या-गोर्झा-गौ ॥ ६ ॥

अनयोर्यथासंख्यं झा गा इत्यादेशौ भवतः ॥ झाइ । झाअइ । णिज्झाइ । णिज्झाअइ । निपूर्वो दर्शनार्थः । गाइ । गायइ । झाणं । गाणं ॥

ज्ञो जाण-मुणौ ॥ ७ ॥

जानातेर्जाण मुण इत्यादेशौ भवतः ॥ जाणइ । मुणइ । बहुलाधिकारात्कचिद्विकल्पः । जाणिअं । णायं । जाणिऊण । णाऊण । जाणणं । णाणं । मणइ इति तु मन्यतेः ॥

उदो ध्मो धुमा ॥ ८ ॥

उदः परस्य ध्मो धातोर्धुमा इत्यादेशो भवति ॥ उद्धुमाइ ॥

श्रदो धो दहः ॥ ९ ॥

श्रदः परस्य दधातेर्दह इत्यादेशो भवति ॥ सद्दहइ । सद्दहमाणो जीवो ॥

पिबेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टाः ॥ १० ॥

पिबतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ पिज्जइ । डल्लइ । पट्टइ । घोट्टइ । पिअइ ॥

उद्वातेरोरुम्मा वसुआ ॥ ११ ॥

उत्पूर्वस्य वातेः ओरुम्मा वसुआ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ ओरुम्माइ । वसुआइ । उव्वाइ ॥

---

१ B बुभुक्षुवीज्योर्णी°. २ A बहु°. ३ A °इ । निपू°. ४ B णणइ इति तु मन्दे°. ५ B ध्याधा°. B °इम°. ७ B इमइ. ८ Our Sūtra and Kumārpālacarita Mss read के instead of ते in Sūtras 11, 12 & 14 ९ B इत्यादे°.

निद्रातेरोहीरोङ्घौ ॥ १२ ॥

निपूर्वस्य द्रातेः ओहीर उँङ्घ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ ओहीरइ । उँङ्घइ । निद्दाइ ॥

आघ्रेराइग्घः ॥ १३ ॥

आजिघ्रतेराइग्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ आइग्घइ । अग्घाइ ॥

स्नातेरब्भुत्तः ॥ १४ ॥

स्नातेरब्भुत्त इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भुत्तइ । ण्हाइ ॥

समः स्त्यः खाः ॥ १५ ॥

संपूर्वस्य स्त्यायतेः ग्वा इत्यादेशो भवति ॥ संग्वाइ । संगायं ॥

स्थष्ठा-थक्क-चिट्ठ-निरप्पाः ॥ १६ ॥

तिष्ठतेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ ठाइ । ठाअइ । ठाणं । पट्ठिओ । उट्ठिओ । पट्ठाविओ । उट्ठाविओ । थक्कइ । चिट्ठइ । चिट्ठिऊण । निरप्पइ ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिन्न भवति । थिअं । थाणं । पत्थिओ । उत्थिओ । थाऊण ॥

उदष्ठ-कुक्कुरौ ॥ १७ ॥

उदः परस्य तिष्ठतेः ठ कुक्कुर इत्यादेशौ भवतः ॥ उट्ठइ । उक्कुक्कुरइ ॥

म्लेर्वा-पव्वायौ ॥ १८ ॥

म्लायतेर्वा पव्वाय इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वाइ । पव्वायइ । मिलाइ ॥

निर्मो निम्माण-निम्मवौ ॥ १९ ॥

निर्पूर्वस्य मिमीतेरेतावादेशौ[13] भवतः ॥ निम्माणइ । निम्मवइ ॥

---

१ Our Sūtra and Kumārapālacarita Mss. read ते instead of ते in Sūtras 11, 12 & 14. २ B °हीरोङ्घौ. ३ B ओङ्घ. ४ B इत्येतावादे°. ५ B ओङ्घइ. ६ B आग्घा°. ७ PB °ग्वा.इ. ८ B स्ना ॥ ९ B °शो वा भ°. १० B मन्नाइय. ११ B °ओ । था°. १२ B वकुडुरइ. १३ A °शौ वा भ°.

क्षेर्णिज्झरो वा ॥ २० ॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिज्झरइ । पक्षे । झिज्जइ ॥

छदेर्णेर्णुम-नूम-सन्नुम-ढक्कौम्वाल-पव्वालाः ॥ २१ ॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णुमइ । नूमइ । णत्वे णूमइ । सन्नुमइ । ढक्कइ । ओम्वालइ । पव्वालइ । छायइ ॥

निविपत्योर्णिहोडः ॥ २२ ॥

निवृगः पतेश्च ण्यन्तस्य णिहोड इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहोडइ । पक्षे । निवारेइ । पाडेइ ॥

दूङो दूमः ॥ २३ ॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति ॥ दूमेइ मज्झ हिअयं ॥

धवलेर्दुमः ॥ २४ ॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति ॥ दुमइ । धवलइ ॥ स्वराणां स्वरा (बहुलम्)[४.२३८] इति दीर्घत्वमपि । दूमिअं । धवलितमित्यर्थः ॥

तुलेरोहामः ॥ २५ ॥

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति ॥ ओहामइ । तुलइ ॥

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड-पल्हत्थाः ॥ २६ ॥

विरेचयतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओलुण्डइ । उल्लुण्डइ । पल्हत्थइ । विरेअइ ॥

तडेराहोड-विहोडौ ॥ २७ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ आहोडइ । विहोडइ । पक्षे । ताडेइ ॥

---

१ PB निवृप°. २ P निवृग॰. ३ B विरेचो. ४ B °य आ°. ५ AB °दा भ°.

मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ ॥ २८ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वीसालइ । मेलवइ । मिस्सइ ॥

उद्धूलेर्गुण्ठः ॥ २९ ॥

उद्धूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति ॥ गुण्ठइ । पक्षे । उद्धूलेइ ॥

भ्रमेस्तालिअण्ट-तमाडौ ॥ ३० ॥

भ्रमयतेर्ण्यन्तस्य[1] तालिअण्ट तमाड इत्यादेशौ वा भवतः ॥ तालिअण्टइ । तमाडइ । भामेइ । भमाडेइ[2] । भमावेइ ॥

नशेर्विउड-नासव-हारव-विप्पगाल-पलावाः ॥ ३१ ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति । विउडइ । नासवइ । हारवइ । विप्पगालइ[3] । पलावइ[4] । पक्षे । नासइ ॥

दशेर्दाव-दंस-दक्खवाः ॥ ३२ ॥

दशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ दावइ । दंसइ । दक्खवइ । दरिसइ ॥

उद्घटेरुग्गः ॥ ३३ ॥

उत्पूर्वस्य घटेर्ण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ उग्गइ । उग्घाडइ ॥

स्पृहः सिहः ॥ ३४ ॥

स्पृहो[5] ण्यन्तस्य सिह इत्यादेशो[6] वा भवति ॥ सिहइ ॥

संभावेरासंघः ॥ ३५ ॥

संभावयतेरासङ्घ इत्यादेशो भवति ॥ आसङ्घइ । संभावइ ॥

---

१ B भ्रमते°. २ B °डइ. ३ B °प्पइ । गा°. ४ PB °इ । ना°. ५ B स्पृहेर्ण्यंत°. ६ B °शो वा भ°.

उन्नमेरुत्थंघोल्लाल-गुलुगुञ्छोप्पेलाः ॥ ३६ ॥

उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्य एते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उत्थंघइ । उल्लालइ । गुलुगुञ्छइ । उप्पेलइ । उन्नामइ ॥

प्रस्थापेः पट्ठव-पेण्डवौ ॥ ३७ ॥

प्रपूर्वस्य तिष्ठतेर्ण्यन्तस्य पट्ठव पेण्डव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ पट्ठवइ । पेण्डवइ । पट्ठावइ ॥

विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ ॥ ३८ ॥

विपूर्वस्य जानातेर्ण्यन्तस्य वोक्क अवुक्क इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वोक्कइ । अवुक्कइ । विण्णवइ ॥

अर्पेरल्लिव-चच्चुप्प-पणामाः ॥ ३९ ॥

अर्पेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ अल्लिवइ । चच्चुप्पइ । पणामइ । पक्षे । अप्पेइ ॥

यापेर्जवः ॥ ४० ॥

यातेर्ण्यन्तस्य जव इत्यादेशो वा भवति ॥ जवइ जावेइ ॥

प्लावेरोम्वाल-पव्वालौ ॥ ४१ ॥

प्लवतेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ ओम्वालइ । पव्वालइ । पावेइ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ ४२ ॥

विकोशयतेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य पक्खोड इत्यादेशो वा भवति ॥ पक्खोडइ । विकोसइ ॥

रोमन्थेरोग्गाल-वग्गोलौ ॥ ४३ ॥

रोमन्थेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ ओग्गालइ । वग्गोलइ । रोमन्थइ ॥

---

१ B °रच्छघो°. २ P गुल्गु°. ३ B उच्छघ° ४ AB उघावइ ५ AB विज्ञापे° ६ PB इत्येतावादे° ७ B चावुक्कइ ८ A यातेर्जव ९ B°इ। पावेइ.

कमेर्णिहुवः ॥ ४४ ॥

कमेः स्वार्थण्यन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहुवइ । कामेइ ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ ४५ ॥

प्रकाशेर्ण्यन्तस्य णुव्व इत्यादेशो वा भवति ॥ णुव्वइ । पयासेइ ॥

कम्पेर्विच्छोलः ॥ ४६ ॥

कम्पेर्ण्यन्तस्य विच्छोल इत्यादेशो वा भवति ॥ विच्छोलइ । कम्पेइ ॥

आरोपेर्वलः ॥ ४७ ॥

आरुहेर्ण्यन्तस्य वल इत्यादेशो वा भवति ॥ वलइ । आरोवेइ ॥

दोले रङ्खोलः ॥ ४८ ॥

दुलेः स्वार्थे ण्यन्तस्य रङ्खोल इत्यादेशो वा भवति ॥ रङ्खोलइ । दोलइ ॥

रञ्जे रावः ॥ ४९ ॥

रञ्जेर्ण्यन्तस्य राव इत्यादेशो वा भवति ॥ रावेइ । रञ्जेइ ॥

घटेः परिवाडः ॥ ५० ॥

घटेर्ण्यन्तस्य परिवाड इत्यादेशो वा भवति ॥ परिवाडेइ । घडेइ ॥

वेष्टेः परिआलः ॥ ५१ ॥

वेष्टेर्ण्यन्तस्य परिआल इत्यादेशो वा भवति ॥ परिआलेइ । वेढेइ ॥

क्रियः किणो वेस्तु क्के च ॥ ५२ ॥

णेरिति निवृत्तम् । क्रीणातेः किण इत्यादेशो भवति । वेः परस्य तु द्विरुक्तः क्केआदेशः चकारात्किणश्च भवति ॥ किणइ । विक्केइ । विकिणइ ॥

---

१ PB स्वार्थे ण्य°. २ B रोहे°. ३ P दोले ४ P दनेइ ५ A °शो भ° म°. ६ A केयक्का°; B केचक्का°.

भियो भा-बीहौ ॥ ५३ ॥

बिभेतेरेतावादेशौ भवत. ॥ भाई । भाइअं । बीहइ । बीहिअं ॥ बहुलाधिकाराद् भीओ ॥

आलीङोल्ली ॥ ५४ ॥

आलीयते अल्ली इत्यादेशो भवति ॥ अल्लियइ । अल्लीणो ॥

निलीङेर्णिलीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिक्क-ल्हिक्काः ॥५५॥

निलीङ एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिलीअइ । णिलुक्कइ । णिरिग्घइ । लुक्कइ । लिक्कइ । ल्हिक्कइ । निलिज्जइ ॥

विलीङेर्विरा ॥ ५६ ॥

विलीङेर्विरा इत्यादेशो वा भवति ॥ विराइ । विलिज्जइ ॥

रुते रुञ्ज-रुण्टौ ॥ ५७ ॥

रौतेरेतावादेशौ वा भवत. ॥ रुञ्जइ । रुण्टइ । रवइ ॥

श्रुटेर्हणः ॥ ५८ ॥

शृणोतेर्हण इत्यादेशो वा भवति ॥ हणइ । सुणइ ॥

धूगेर्धुवः ॥ ५९ ॥

धुनातेर्धुव इत्यादेशो वा भवति ॥ धुवइ । धुणइ ॥

भुवेर्हो-हुव-हवाः ॥ ६० ॥

भुवो धातोर्हो हुव हव इत्येते आदेशा वा भवन्ति ॥ होइ । होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति ॥ पक्षे । भवइ । परिहीण-

---

१ A °इ। भाअइ। बीह°. २ B आल्लीअइ. ३ B °लीङो णि°. ४ P णिलिज्जइ, B निलिज्जिइ ५ B विलीङो विरा. ६ PB विलीङो विरा. ७ P रुवे रु°. ८ P रवइ. ९ P धूगेर्धु°. १० B धुनाते°. ११ A °शा भ°.

विहवो । भविउं । पभवइ । परिभवइ । संभवइ ॥ क्वचिदन्यदपि । उब्भुअइ । भत्तं ॥

अविति हुः ॥ ६१ ॥

विद्वर्जे प्रत्यये भुवो हु इत्यादेशो वा भवति ॥ हुन्ति । भवन् । हुन्तो । अवितीति किम् । होइ ॥

पृथक्-स्पष्टे णिव्वडः ॥ ६२ ॥

पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वड इत्यादेशो भवति ॥ णिव्वडइ । पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः ॥

प्रभौ हुप्पो वा ॥ ६३ ॥

प्रभुकर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो वा भवति ॥ प्रभुत्वं च प्रपूर्वस्यैवार्थः । अङ्गे च्चिअ न पहुप्पइ । पक्षे । पभवेइ ॥

क्ते हूः ॥ ६४ ॥

भुवः क्तप्रत्यये हूरादेशो भवति ॥ हूअं । अणुहूअं । पहूअं ॥

कृगेः कुणः ॥ ६५ ॥

कृगेः कुण इत्यादेशो वा भवति ॥ कुणइ । करइ ॥

काणेक्षिते णिआरः ॥ ६६ ॥

काणेक्षितविषयस्य कृगो णिआर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिआरइ । काणेक्षितं करोति ॥

निष्टम्भावष्टम्भे णिट्ठुह-संदाणं ॥ ६७ ॥

निष्टम्भविषयस्यावष्टम्भविषयस्य च कृगो यथासंख्यं णिट्ठुह संदाण

---

1 B भुत्तं. 2 P अविति, B अवित्ति 3 P विद्व°. 4 B °देशो भ.° 5 P भुवन. 6 P अविर्त्त°, B अवित्ति°. 7 A किम्. 8 B °देश प्र°. 9 P हुप्पे. 10 P हुप्प, B हुप्पे. 11 P हुप्पो नि°, B हुप्पेदि°. 12 P हुप्पो.

इत्यादेशौ वा भवत. ॥ णिट्टुहइ । निष्टम्भं करोति । संदाणइ । अवष्टम्भं करोति ॥

श्रमे वावम्फः ॥ ६८ ॥

श्रमविषयस्य कृगो वावम्फ इत्यादेशो वा भवति ॥ वावम्फइ । श्रमं करोति ॥

मन्युनौष्ठमालिन्ये णिव्वोलः ॥ ६९ ॥

मन्युना करणेन यदोष्ठमालिन्यं तद्विषयस्य कृगो णिव्वोल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वोलइ । मन्युना ओष्ठं मलिनं करोति ॥

शैथिल्य-लम्बने पयल्लः ॥ ७० ॥

शैथिल्यविषयस्य लम्बनविषयस्य च कृगः पयल्ल इत्यादेशो वा भवति ॥ पयल्लइ । शिथिलीभवति लम्बते वा ॥

निष्पाताच्छोटे णीलुञ्छः ॥ ७१ ॥

निष्पतनविषयस्य आच्छोटनविषयस्य च कृगो णीलुञ्छ इत्यादेशो भवति वा ॥ णीलुञ्छइ । निष्पतति । आच्छोटयति वा ॥

क्षुरे कम्मः ॥ ७२ ॥

क्षुरविषयस्य कृगः कम्म इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मइ । क्षुरं करोतीत्यर्थः ॥

चाटौ गुललः ॥ ७३ ॥

चाटुविषयस्य कृगो गुलल इत्यादेशो वा भवति ॥ गुललइ । चाटु करोतीत्यर्थः ॥

---

१ A °शो भ°. २ B °रोतीत्यर्थं. ३ P कृगो. ४ A °शो भ°. ५ P कृगः. ६ B निपत्त°. ७ A °टनवि°. ८ A °ति । णी°. ९ A °शो भ°.

स्मरेर्झर-झूर-भर-भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः ॥७४॥

स्मरेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ झरट । झूरइ । भरइ । भलइ । लढइ । विम्हरइ । सुमरइ । पयरइ । पम्हुहइ । सरइ ॥

विस्मुः पम्हुस-विम्हर-वीसराः ॥ ७५ ॥

विस्मरतेरेते आदेशा भवन्ति ॥ पम्हुसइ । विम्हरइ । वीसरइ ॥

व्याहृगेः कोक्क-पोक्कौ ॥ ७६ ॥

व्याहरतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ कोक्कइ । ह्रस्वत्वे तु कुक्कइ । पोक्कइ । पक्षे । वाहरइ ॥

प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ ॥ ७७ ॥

प्रसरतेः पयल्ल उवेल्ल इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पयल्लइ । उवेल्लइ । पसरइ ॥

महमहो गन्धे ॥७८ ॥

प्रसरतेर्गन्धविषये महमह इत्यादेशो वा भवति ॥ महमहइ मालई । मालई-गन्धो पसरइ ॥ गन्ध इति किम् । पसरइ ॥

निस्सरेर्णीहर-नील-धाट-वरहाटाः ॥ ७९ ॥

निस्सरतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ णीहरइ । नीलइ । धाडइ । वरहाडइ । नीसरइ ॥

जाग्रेर्जग्गः ॥ ८० ॥

जागर्तेर्जग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ जग्गइ । पक्षे । जागरइ ॥

व्याप्रेराअड्डः ॥ ८१ ॥

व्याप्रियतेराअड्ड इत्यादेशो वा भवति ॥ आअड्डइ । वावरेइ ॥

---

१ A °पम्हुह . २ P ° ह्रस्वे . ३A उव्वे°. ४ B मालइ°. ५ B नीह°. ६ B वावारइ.

संवृगेः[1] साहर साहट्टौ ॥ ८२ ॥

संवृणोते साहर साहट्ट इत्यादेशौ वा भवत ॥ साहरइ। साहट्टइ। संवरइ ॥

आदृङेः[2] सन्नामः ॥ ८३ ॥

आद्रियते सन्नाम इत्यादेशो वा भवति ॥ सन्नामइ[3]। आदरइ[4] ॥

प्रहृगेः[5] सारः ॥ ८४ ॥

प्रहरते सार इत्यादेशो वा भवति ॥ सारइ। पहरइ ॥

अवतरेरोह-ओरसौ ॥ ८५ ॥

अवतरते ओह ओरस[6] इत्यादेशौ वा भवत ॥ ओहइ[7]। ओरसइ। ओअरइ ॥

शकेश्चय-तर-तीर-पाराः ॥ ८६ ॥

शक्नोतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ चयइ। तरइ। तीरइ। पारइ। सक्कइ ॥ त्यजतेरपि चयइ। हानिं करोति ॥ तरतेरपि तरइ[9] ॥ तीरयतेरपि[8] तीरइ ॥ पारयतेरपि पारेइ। कर्म समाप्नोति ॥

फक्कस्थक्कः ॥ ८७ ॥

फक्कतेस्थक्क इत्यादेशो भवति ॥ थक्कइ ॥

श्लाघः सलहः ॥ ८८ ॥

श्लाघते सलह इत्यादेशो भवति ॥ सलहइ ॥

खचेर्वेअडः ॥ ८९ ॥

खचतेर्वेअड इत्यादेशो वा भवति ॥ वेअडइ। खचइ ॥

पचेः सोल्ल-पउलौ[10] ॥ ९० ॥

पचते सोल्ल पउल[11] इत्यादेशौ वा भवत ॥ सोल्लइ। पउलइ[12]। पयइ ॥

---

१ इो. २ B आदर ३ PB सन्नामेइ ४ B आदरेइ. ५ P °हो ६ A ओरस ७ B °हरइ. ८ A रयतेर°. ९ A तरइ। पार° १० B °उलो ११ B पउल १२ B पउलइ.

मुचेश्छड्डावहेड-मेल्लोस्सिक्क-रेअव-णिल्लुञ्छ-धंसाडाः ॥९१॥

मुञ्चतेरेते सप्तादेशा वा भवन्ति ॥ छड्डइ । अवहेडइ । मेल्लइ । उस्सिक्कइ । रेअवइ । णिल्लुञ्छइ । धंसाडइ । पक्षे । मुअइ ॥

दुःखे णिव्वलः ॥ ९२ ॥

दुःखविषयस्य मुचेः णिव्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वलेइ । दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥

वञ्चेर्वेहव-वेलव-जूरवोमच्छाः ॥ ९३ ॥

वञ्चतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ वेहवइ । वेलवइ । जूरवइ । उमच्छइ । वञ्चइ ॥

रचेरुग्गहावह-विडविड्डाः ॥ ९४ ॥

रचेर्धातोरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ उग्गहइ । अवहइ । विडविड्डइ । रयइ ॥

समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः ॥ ९५ ॥

समारचेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उवहत्थइ । सारवइ । समारइ । केलायइ । समारयइ ॥

सिचेः[11] सिञ्च-सिम्पौ ॥ ९६ ॥

सिञ्चतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ सिञ्चइ । सिम्पइ । सेअइ ॥

प्रच्छः पुच्छः ॥ ९७ ॥

पृच्छेः पुच्छादेशो भवति ॥ पुच्छइ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ९८ ॥

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ बुक्कइ । गज्जइ ॥

---

१ AB °ल्लोसिक्क°. २ B णिलुञ्छ°. ३ A मुचतेः म°. ४ B उसिक्कइ. ५ B णिव°. ६ B मुचो. ७ B णिवलेइ. ८ B °शा म°. ९ P °विड्डाः. १० P °विडइ. ११ A सिचेः. १२ B प्रच्छेः.

वृषे [1]ढिक्कः ॥ ९९ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिक्क इत्यादेशो[2] वा भवति ॥ ढिक्कइ । वृषभो गर्जति[3] ॥

राजेरग्घ-छज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥ १०० ॥

राजेरेते पञ्चादेशा[4] वा भवन्ति ॥ अग्घइ । छज्जइ । सहइ । रीरइ । रेहइ । रायइ ॥

मस्जेराउड्ड-णिउड्ड-बुड्ड-खुप्पाः[5] ॥ १०१ ॥

मज्जतेरेते[6] चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ आउड्डइ । णिउड्डइ । बुड्डइ । खुप्पइ । मज्जइ ॥

पुञ्जेरारोल-वमालौ ॥ १०२ ॥

पुञ्जेरेतावादेशौ[7] वा भवत ॥ आरोलइ । वमालइ । पुञ्जइ ॥

लस्जेर्जीहः ॥ १०३ ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति ॥ जीहइ । लज्जइ ॥

तिजेरोसुक्कः ॥ १०४ ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ओसुक्कइ । तेअणं ॥

मृजेरुग्घुस-लुञ्छ पुञ्छ-पुंस-फुंस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः १०५

मृजेरेते[8] नवादेशा वा भवन्ति ॥ उग्घुसइ[9] । लुञ्छइ । पुञ्छइ । पुंसइ । फुंसइ[10] । पुसइ । लुहइ । हुलइ । रोसाणइ । पक्षे । मज्जइ ॥

भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज[11]-करञ्ज-नीरञ्जाः ॥ १०६ ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ वेमयइ । मुसुमूरइ । मूरइ । सूरइ । सूडइ । विरइ । पविरञ्जइ । करञ्जइ । नीरञ्जइ । भञ्जइ ॥

---

१ PB वृषेर्ढि° २ B °शो भ°. ३ B गर्जतीत्यर्थ ४ B °शा भ° ५ P मज्जे° ६ B °इउड्डइबुड्डइ°. ७ B °ते पव. ८ B °इ । चुड्डइ । थुड्डइ । सु°. ९ B °पुंग १० B मृजते°. ११ A उग्घराइ. १२ B फुगइ १३ A °विरजनीर°.

अनुव्रजेः पडिअग्गः ॥ १०७ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ पडिअग्गइ। अणुवच्चइ ॥

अर्जेर्विढवः ॥ १०८ ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति ॥ विढवइ। अज्जइ ॥

युजो जुञ्ज-जुज्ज-जुप्पाः ॥ १०९ ॥

युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्प इत्यादेशा भवन्ति ॥ जुञ्जइ। जुज्जइ। जुप्पइ ॥

भुजो भुञ्ज-जिम-जेम-कम्माण्ह-चमढ-समाण-चड्डाः ॥ ११०

भुज एतेष्टादेशा भवन्ति ॥ भुञ्जइ। जिमइ। जेमइ। कम्मेइ। अण्हइ। समाणइ। चमढइ। चड्डइ ॥

वोपेन कम्मवः ॥ १११ ॥

उपेन युक्तस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मवइ। उवहुञ्जइ ॥

घटेर्गढः ॥ ११२ ॥

घटतेर्गढ इत्यादेशो वा भवति ॥ गढइ। घडइ ॥

समो गलः ॥ ११३ ॥

सम्पूर्वस्य घटतेर्गल इत्यादेशो वा भवति ॥ संगलइ। संघडइ ॥

हासेन स्फुटेर्मुरः ॥ ११४ ॥

हासेन करणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो वा भवति ॥ मुरइ। हासेन स्फुटति ॥

मण्डेश्चिञ्च-चिञ्चअ-चिञ्चिल्ल-रीड-टिविडिक्काः ॥ ११५ ॥

मण्डेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ चिञ्चइ। चिञ्चअइ। चिञ्चिल्लइ। रीडइ। टिविडिक्कइ। मण्डइ ॥

---

१ B युजेरेते त्रय आदे°. २ B कम्मइ. ३ P भुजः. ४ B घटइ. ५ B °शो भ°. ६ P मुण्डे°. ७ P मुण्डइ.

तुडेस्तोड-तुट्ट-खुट्ट-खुडोक्खुडोल्लुक्क-णिलुक्क-लुक्कोल्लूराः ॥

तुडेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ तोडइ । तुट्टइ । खुट्टइ । खुडइ । उक्खुडइ । उल्लुक्कइ । णिलुक्कइ । लुक्कइ । उल्लूरइ । तुडइ ॥

घूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥ ११७ ॥

घूर्णेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ घुलइ । घोलइ । घुम्मइ । पहल्लइ ॥

विवृतेर्ढंसः ॥ ११८ ॥

विवृतेर्ढंस इत्यादेशो वा भवति ॥ ढंसइ । विवट्टइ ॥

क्वथेरट्टः ॥ ११९ ॥

क्वथेरट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ अट्टइ । कढइ ॥

ग्रन्थो गण्ठः ॥ १२० ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो भवति ॥ गण्ठइ । गण्ठी ॥

मन्थेर्घुसल-विरोलौ ॥ १२१ ॥

मन्थेर्घुसल विरोल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ घुसलइ । विरोलइ। मन्थइ।

ह्लादेरवअच्छः ॥ १२२ ॥

ह्लादतेर्ण्यन्तस्याण्यन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो भवति ॥ अवअच्छइ । ह्लादते । ह्लादयति वा ॥ इकारो ण्यन्तस्यापि परिग्रहार्थः ॥

नेः सदो मज्जः ॥ १२३ ॥

निपूर्वस्य सदो मज्ज इत्यादेशो भवति ॥ अत्ता एत्थ णुमज्जइ ॥

छिदेर्दुहाव-णिच्छल्ल-णिज्झोड-णिव्वर-णिल्लूर-लूराः ॥१२४

छिदेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ दुहावइ । णिच्छल्लइ । णिज्झोडइ । णिव्वरइ । णिल्लूरइ । लूरइ । पक्षे । छिन्दइ ॥

---

१ B °णिलुक्क°. २ B °क्कोच्छूराः. ३ B णिलुक्कइ. ४ B उच्छूरइ. ५ B घूर्णेर्घु°. ६ B ग्रंथो ग°. ७ B °लौ म°. ८ B °इ ॥ ल्हा°. ९ B ल्हा°. १० B °अस्य°. ११ B सदेर्म°.

आङा ओअन्दोद्दालौ ॥ १२५ ॥

आङा युक्तस्य छिदेरोअन्द उद्दाल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ ओअन्दइ । उद्दालइ । अच्छिन्दइ ॥

मृदो मल-मढ-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मड्ड-पन्नाडाः ॥ १२६ ॥

मृद्नातेरेते सप्तादेशा भवन्ति ॥ मलइ । मढइ । परिहट्टइ । खड्डइ । चड्डइ । मड्डइ । पन्नाडइ ॥

स्पन्देश्चुलुचुलः ॥ १२७ ॥

स्पन्देश्चुलुचुल इत्यादेशो वा भवति ॥ चुलुचुलइ । फन्दइ ॥

निरः पदेर्वलः ॥ १२८ ॥

निर्पूर्वस्य पदेर्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ निव्वलइ । निप्पज्जइ ॥

विसंवदेर्विअट्ट-विलोट्ट-फंसाः ॥ १२९ ॥

विसंपूर्वस्य वदेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ विअट्टइ । विलोट्टइ । फंसइ । विसंवयइ ॥

शदो झड-पक्खोडौ ॥ १३० ॥

शीयतेरेतावादेशौ भवतः ॥ झडइ । पक्खोडइ ॥

आक्रन्देर्णीहरः ॥ १३१ ॥

आक्रन्देर्णीहर इत्यादेशो वा भवति ॥ णीहरइ । अक्कन्दइ ॥

खिदेर्जूर-विसूरौ ॥ १३२ ॥

खिदेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ जूरइ । विसूरइ । खिज्जइ ॥

रुधेरुत्थङ्घः ॥ १३३ ॥

रुधेरुत्थङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ उत्थङ्घइ । रुन्धइ ॥

---

१ B आच्छिन्दइ. २ A °शा वा भ°. ३ A निप्फ°. ४ B ज्झड°. ५ B °इ ॥ खिदे°. ६ P °ढत्त°. ७ P उत्त°.

निषेधेर्हक्कः ॥ १३४ ॥

निषेधतेर्हक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ हक्कइ । निसेहइ ॥

क्रुधेर्जूरः ॥ १३५ ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो भवति ॥ जूरइ । कुज्झइ ॥

जनो जा-जम्मौ ॥ १३६ ॥

जायतेर्जा जम्म इत्यादेशौ भवत ॥ जाअइ । जम्मइ ॥

तनेस्तड-तड्ड तड्डव-विरल्लाः ॥ १३७ ॥

तनेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तडइ । तड्डइ । तड्डवइ । विरल्लइ । तणइ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ १३८ ॥

तृप्यतेस्थिप्प इत्यादेशो भवति ॥ थिप्पइ ॥

उपसर्पेरल्लिअः ॥ १३९ ॥

उपपूर्वस्य सृपे कृतगुणस्य अल्लिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अल्लिअइ । उवसप्पइ ॥

संतपेर्झङ्खः ॥ १४० ॥

संतपेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥ झङ्खइ । पक्षे । संतप्पइ ॥

व्यापेरोअग्गः ॥ १४१ ॥

व्याप्नोतेरोअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ ओअग्गइ । वावेइ ॥

क्षिपेर्गलत्थाड्डक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल-परी-घत्ताः ॥

क्षिपेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ गलत्थइ। अड्डक्खइ। सोल्लइ। पेल्लइ। णोल्लइ। ह्रस्वत्वे तु णुल्लइ। छुहइ। हुलइ। परीइ। घत्तइ। खिवइ ॥

उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थंघाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्क-हक्खुवाः ॥१४४

उत्पूर्वस्य क्षिपेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ गुलगुञ्छइ। उत्थङ्घइ। अल्लत्थइ। उब्भुत्तइ। उस्सिक्कइ। हक्खुवइ। उक्खिवइ ॥

आक्षिपेर्णीरवः ॥ १४५ ॥

आङ्पूर्वस्य क्षिपेर्णीरव इत्यादेशो वा भवति ॥ णीरवइ। अक्खिवइ ॥

स्वपेः कमवस-लिस-लोट्टाः ॥ १४६ ॥

स्वपेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ कमवसइ। लिसइ। लोट्टइ। सुअइ ॥

वेपेरायम्बायज्झौ ॥ १४७ ॥

वेपेरायम्ब आयज्झ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ आयम्बइ। आयज्झइ। वेवइ ॥

विलपेर्झङ्ख-वडवडौ ॥ १४८ ॥

विलपेर्झङ्ख वडवड इत्यादेशौ वा भवतः ॥ झङ्खइ। वडवडइ। विलवइ ॥

लिपो लिम्पः ॥ १४९ ॥

लिम्पतेर्लिम्प इत्यादेशो भवति ॥ लिम्पइ ॥

गुप्येर्विर-णडौ ॥ १५० ॥

गुप्यतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ विरइ। णडइ। पक्षे। गुप्पइ ॥

---

१ P B °त्थे णु°. २ A गुलगु°. ३ P °हुत्तत्थो°. ४ A °स्से गहक्खुव. ५ B °हक्खुमा ६ A B गुगुगु°. ७ B हक्खुगइ ८ B कमउम° ९ B लिम्प°. १० P गुपेर्वि°.

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः ॥ १५८ ॥

भाराक्रान्ते कर्तरि नमेर्णिसुढ इत्यादेशो भवति ॥ णिसुढइ । पक्षे । णवइ । भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥

विश्रमेर्णिव्वा ॥ १५९ ॥

विश्राम्यतेर्णिव्वा इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वाइ । वीसमइ ॥

आक्रमेरोहावोत्थारच्छुन्दाः ॥ १६० ॥

आक्रमतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओहावइ । उत्थारइ । छुन्दइ । अक्कमइ ॥

भ्रमेष्टिरिटिल्ल-ढुण्ढुल्ल-ढण्ढल्ल-चक्कम्म-भम्मड-भमड-भमाड-तलअण्ट-झण्ट-झम्प-भुम-गुम-फुम-फुस-ढुम-ढुस-परी-पराः॥१६१॥

भ्रमेरेतेष्टादशादेशा वा भवन्ति ॥ टिरिटिल्लइ । ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढल्लइ । चक्कम्मइ । भम्मडइ । भमडइ । भमाडइ । तलअण्टइ । झण्टइ । झम्पइ । भुमइ । गुमइ । फुमइ । फुसइ । ढुमइ । ढुसइ । परीइ । परइ । भमइ ॥

गमेरई-अइच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसाक्कुस-पच्चड्ड-पच्छन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-रम्भ-परिअल्ल-वोल-परिअल-णिरिणास-णिवहावसेहावहराः ॥ १६२ ॥

गमेरेते एकविंशतिरादेशा वा भवन्ति । अईइ । अइच्छइ । अणुवज्जइ । अवज्जसइ । उक्कुसइ । अक्कुसइ । पच्चड्डइ । पच्छन्दइ । णिम्महइ । णीइ । णीणइ । णीलुक्कइ । पदअइ । रम्भइ । परिअल्लइ । वोलइ । परिअलइ । णिरिणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । अवहरइ ।

---

१ AB ह । मा°. २ B आक्रामे°. ३ B °वोच्छार°. ४ B भ्रमेरे°. ५ B ढण्डण°. ६ B °म्ममडभम्माडभमाडत°. ७ A °ट्ट°. ८ B भमडइ भम्माडइ. ९ A ढ्ढइ. १० B °वज्जसोक्कुस°. ११ B अवज्जसइ.

पक्षे । गच्छइ ॥ हम्मइ । णिहम्मइ । णीहम्मइ । आहम्मइ । पहम्मइ इत्येते तु हम्म गतावित्यस्यैव भविष्यन्ति ॥

आङा अहिपच्चुअः ॥ १६३ ॥

आङा सहितस्य गमे अहिपच्चुअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अहिपच्चुअइ । पक्षे । आगच्छइ ॥

समा अब्भिडः ॥ १६४ ॥

समा युक्तस्य गमे अब्भिड इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भिडइ । संगच्छइ ॥

अभ्याङोम्मत्थः ॥ १६५ ॥

अभ्याङ्भ्यां युक्तस्य गमे उम्मत्थ इत्यादेशो वा भवति ॥ उम्मत्थइ । अब्भागच्छइ । अभिमुखमागच्छतीत्यर्थः ॥

प्रत्याङा पलोट्टः ॥ १६६ ॥

प्रत्याङ्भ्यां युक्तस्य गमे पलोट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ पलोट्टइ । पच्चागच्छइ ॥

शमेः पडिसा परिसामौ ॥ १६७ ॥

शमेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ पडिसाइ । परिसामइ । समइ ॥

रमेः संखुड्ड खेड्डोब्भाव किलिकिञ्च कोट्टुम-मोट्टाय-णीसर-वेल्लाः ॥ १६८ ॥

रमतेरेतेऽष्टादेशा वा भवन्ति ॥ संखुड्डइ । खेड्डइ । उब्भावइ । किलिकिञ्चइ । कोट्टुमइ । मोट्टायइ । णीसरइ । वेल्लइ । रमइ ॥

1 A °माब्भिडइ

पूरेरग्घाडाग्घवोद्धुमाङ्गुमाहिरेमाः ॥ १६९ ॥

पूरेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ अग्घाडइ । अग्घवइ । उद्धुमाइ । अङ्गुमइ । अहिरेमइ । पूरइ ॥

त्वरस्तुवर-जअडौ ॥ १७० ॥

त्वरतेरेतावादेशौ भवतः ॥ तुवरइ ॥ जअडइ । तुवरन्तो । जअडन्तो ।

त्यादिशत्रोस्तूरः ॥ १७१ ॥

त्वरतेस्त्यादौ शतरि च तूर इत्यादेशो भवति ॥ तूरइ । तूरन्तो ॥

तुरोत्यादौ ॥ १७२ ॥

त्वरोत्यादौ तुर आदेशो भवति ॥ तुरिओ । तुरन्तो ॥

क्षरः खिर-झर-पज्झर पच्चड-णिच्चल-णिट्टुआः ॥ १७३ ॥

क्षरेरेते षड् आदेशा भवन्ति ॥ खिरइ । झरइ । पज्झरइ । पच्चडइ । णिच्चलइ । णिट्टुअइ ॥

उच्छल उत्थल्लः ॥ १७४ ॥

उच्छलतेरुत्थल्ल इत्यादेशो भवति ॥ उत्थल्लइ ॥

विगलेस्थिप्प णिट्टुहा ॥ १७५ ॥

विगलतेरेतावादेशौ वा भवत. । थिप्पइ । णिट्टुहइ । विगलइ ।

दलि-वल्योर्विसट्ट-वम्फौ ॥ १७६ ॥

दलेर्वलेश्च यथासंख्यं विसट्ट वम्फ इत्यादेशौ वा भवत ॥ विसट्टइ । वम्फइ । पक्षे दलइ । वलइ ॥

---

१ B होप्प°. २ B उगपव. ३ B उद्धूमइ. ४ B °ज्झर°. ५ B °च्चल°. ६ B °ट्टु°. ७ B °च्छल°. ८ B °ए°.

भ्रंशेः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः ॥ १७७ ॥

भ्रंशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ फिडइ । फिट्टइ । फुडइ । फुट्टइ । चुक्कइ । भुल्लइ । पक्षे । भंसइ ॥

नशेर्णिरणास-णिवहावसेह-पडिसा-सेहावहराः ॥ १७८ ॥

नशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिरणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । पडिसाइ । सेहइ । अवहरइ । पक्षे । नस्सइ ॥

अवात्काशो वासः ॥ १७९ ॥

अवात्परस्य काशो वास इत्यादेशो भवति ॥ ओवासइ ॥

संदिशेरप्पाहः ॥ १८० ॥

संदिशतेरप्पाह इत्यादेशो वा भवति । अप्पाहइ । संदिसइ ॥

दृशो निअच्छपेच्छावयच्छावयज्झ-वज्ज-सव्वव-देक्खौअक्खा-वक्खावअक्ख-पुलोअ-पुलअ-निआवआस-पासाः ॥१८१॥

दृशेरेते पञ्चदशादेशा भवन्ति ॥ निअच्छइ । पेच्छइ । अवयच्छइ । अवयज्झइ । वज्जइ । सव्ववइ । देक्खइ । ओअक्खइ । अवक्खइ । अवअक्खइ । पुलोएइ । पुलएइ । निअइ । अवआसइ । पासइ ॥ निज्झाअइ इति तु निर्ध्यायतेः स्वरादत्यन्ते भविष्यति ॥

स्पृशः फास-फंस-फरिस-छिव-छिहालुङ्खालिहाः ॥ १८२ ॥

स्पृशतेरेते सप्त आदेशा भवन्ति ॥ फासइ । फंसइ । फरिसइ । छिवइ । छिहइ । आलुङ्खइ । आलिहइ ॥

---

१ B निरिणा°. २ AB णिरिणा°. ३ B °चज्जसपवदे°. ४ B °चक्खा°. ५ B °पुलोए°. ६. °न्नि चा. ७ B चज्ज. ८ B सव. ९ B अच°. १० B °अद. ११ B निपूर्वस्य ध्यायते. स्वरादायतेर्भे°.

प्रविशे रिअः ॥ १८३ ॥

प्रविशेः रिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ रिअइ । पविसइ ॥

प्रान्मृश-मुषोर्म्हुसः ॥ १८४ ॥

प्रात्परयोर्मृशतिमुष्णात्योर्म्हुस इत्यादेशो भवति ॥ पम्हुसइ । प्रमृशति । प्रमुष्णाति वा ॥

पिषेर्णिवह-णिरिणास-णिरिणज्ज-रोञ्च-चड्डाः ॥ १८५ ॥

पिषेरेते पञ्चादेशा भवन्ति वा । णिवहइ । णिरिणासइ । णिरिणज्जइ । रोञ्चइ । चड्डइ । पक्षे पीसइ ॥

भषेर्भुक्कः ॥ १८६ ॥

भषेर्भुक्क इत्यादेशो वा भवति । भुक्कइ । भसइ ॥

कृषेः कड्ढ-साअड्ढाञ्चाणच्छायञ्छाइञ्छाः ॥ १८७ ॥

कृषेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ कड्ढइ । साअड्ढइ । अञ्चइ । अणच्छइ । अयञ्छइ । आइञ्छइ । पक्षे । करिसइ ॥

असावक्खोडः ॥ १८८ ॥

असिविषयस्य कृषेरक्खोड इत्यादेशो भवति ॥ अक्खोडेइ । आसिं कोशात्कर्षतीत्यर्थः ॥

गवेषेर्ढुण्ढुल्ल-ढण्ढोल-गमेस-घत्ताः ॥ १८९ ॥

गवेषेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढोलइ । गमेसइ । घत्तइ । गवेसइ ॥

---

१ B °मुष्णाति ॥. २ B °णिव्वह°. ३ B °रिणिञ्ज°. ४ B चट्ठ°. ५ B °साअट्ठा°. ६ B साअट्ठइ. ७ B °क्खोडइ

श्लिषेः सामग्गावयास-परिअन्ताः ॥ १९० ॥

श्लिष्यतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामग्गइ ।अवयासइ । परिअन्तइ । सिलेसइ ॥

म्रक्षेश्चोप्पडः ॥ १९१ ॥

म्रक्षेश्चोप्पड इत्यादेशो वा भवति ॥ चोप्पडइ । मक्खइ ॥

काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्ख-वच्च-वम्फ-मह-सिह-विलुम्पाः॥१९२

काङ्क्षतेरेतेष्टादेशा वा भवन्ति ॥ आहइ । अहिलङ्घइ । अहिलङ्खइ । वच्चइ । वम्फइ । महइ । सिहइ । विलुम्पइ । कङ्खइ ॥

प्रतीक्षेः सामय-विहीर-विरमालाः ॥ १९३ ॥

प्रतीक्षेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामयइ । विहीरइ । विरमालइ । पडिक्खइ ॥

तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फाः ॥ १९४ ॥

तक्षेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तच्छइ । चच्छइ । रम्पइ । रम्फइ । तक्खइ ॥

विकसेः कोआस-वोसट्टौ ॥ १९५ ॥

विकसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ कोआसइ । वोसट्टइ । विअसइ ॥

हसेर्गुञ्जः ॥ १९६ ॥

हसेर्गुञ्ज इत्यादेशो वा भवति ॥ गुञ्जइ । हसइ ॥

स्रंसेर्ल्हस-डिम्भौ ॥ १९७ ॥

स्रंसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ ल्हसइ । परिल्हसइ सलिल वसणं । डिम्भइ । संसइ ॥

---

१ B °अन्ताः. २ A श्लिषेरे°. ३ B °अतइ. ४ A म्रक्षेश्चो°. ५ A °लुम्पा . ६ A आहिइ; B आहाइ. ७ A °लुकइ. ८ A °रफा ॥ ९B °इ । सलिलवसणं डिम्भइ.

त्रसेर्डर-वोज्ज-वज्जाः ॥ १९८ ॥

त्रसेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ डरइ । वोज्जइ । वज्जइ । तसइ ॥

न्यसो णिम-णुमौ ॥ १९९ ॥

न्यस्यतेरेतावादेशौ भवतः ॥ णिमइ । णुमइ ॥

पर्यसः पलोट्ट पल्लट्ट-पल्हत्थाः ॥ २०० ॥

पर्यस्यतेरेते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ पलोट्टइ । पल्लट्टइ । पल्हत्थइ ॥

निःश्वसेर्झङ्खः ॥ २०१ ॥

निःश्वसेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवन्ति ॥ झङ्खइ । नीससइ ॥

उल्लसेरूसलोसुम्भ-णिल्लस-पुलआअ-गुञ्जोल्लारोआः॥२०२॥

उल्लसेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ ऊसलइ । ऊसुम्भइ । णिल्लसइ । पुलआअइ । गुञ्जोल्लइ । ह्रस्वत्वे तु । गुञ्जुल्लइ । आरोअइ । उल्लसइ ॥

भासेर्भिसः ॥ २०३ ॥

भासेर्भिस इत्यादेशो वा भवति ॥ भिसइ । भासइ ॥

ग्रसेर्घिसः ॥ २०४ ॥

ग्रसेर्घिस इत्यादेशो वा भवति ॥ घिसइ । गसइ ॥

अवाद्गाहेर्वाहः ॥ २०५ ॥

अवात्परस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा भवति ॥ ओवाहइ । ओगाहइ ॥

आरुहेश्चड-वलग्गौ ॥ २०६ ॥

आरुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ चडइ । वलग्गइ । आरुहइ ॥

मुहेर्गुम्म-गुम्मडौ ॥ २०७ ॥

मुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ गुम्मइ । गुम्मडइ । मुज्झइ ॥

---

1 B उवा°. 2 B उगा°.

गमिष्यमासां छः ॥ २१५ ॥

एषामन्त्यस्य छो भवति ॥ गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अच्छइ ॥

छिदि-भिदो न्दः ॥ २१६ ॥

अनयोरन्त्यस्य नकाराक्रान्तो दकारो भवति ॥ छिन्दइ । भिन्दइ ॥

युध-बुध-गृध-क्रुध-सिध-मुहां ज्झः ॥ २१७ ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झो भवति ॥ जुज्झइ । बुज्झइ । गिज्झइ । कुज्झइ । सिज्झइ । मुज्झइ ॥

रुधो न्ध-म्भौ च ॥ २१८ ॥

रुधोन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ चकारात् ज्झश्च भवति ॥ रुन्धइ । रुम्भइ । रुज्झइ ॥

सद-पतोर्डः ॥ २१९ ॥

अनयोरन्त्यस्य[1] डो भवति । सडइ । पडइ ॥

क्वथ-वर्धां ढः ॥ २२० ॥

अनयोरन्त्यस्य[2] ढो भवति ॥ कढइ । वड्ढइ पवय-कलयलो ॥ परि-अड्ढइ लायण्णं ॥ बहुवचनाद् वृधेः कृतगुणस्य वर्धेश्चाविशेषेण ग्रहणम् ॥

वेष्टः ॥ २२१ ॥

वेष्ट वेष्टने इत्यस्य धातोः कगटड° इत्यादिना [२. ७७] षलोपेन्त्यस्य ढो भवति ॥ वेढइ । वेढिज्जइ ॥

समो ल्लः ॥ २२२ ॥

संपूर्वस्य वेष्टतेरन्त्यस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ संवेल्लइ ॥

वोदः ॥ २२३ ॥

उदः परस्य वेष्टतेरन्त्यस्य ल्लो वा भवति ॥ उव्वेल्लइ उव्वेढइ ॥

---

१ A °मंतस्य. २ P भवन्ति. ३ A °रतस्य. ४ A वेष्ठः; B वेटेः. ५ A विष्टि. ६ B वेटेर°.

दहेरहिऊलालुङ्खौ ॥ २०८ ॥

दहेरेतावादेशौ वा भवत ॥ अहिऊलइ । आलुङ्खइ । डहइ ॥

ग्रहो वल-गेण्ह-हर-पङ्ग निरुवाराहिपचुआः ॥ २०९ ॥

ग्रहेरेते पडादेशा भवन्ति ॥ वलइ । गेण्हइ । हरइ । पङ्गइ । निरुवारइ । अहिपच्चुअइ ॥

क्त्वा तुम् तव्येषु घेत् ॥ २१० ॥

ग्रहेः क्त्वातुम्तव्येषु घेत् इत्यादेशो भवति ॥ क्त्वा । घेत्तूण । घेत्तुआण ॥ क्वचिन्न भवति । गेण्हिअ ॥ तुम् । घेत्तुं ॥ तव्य । घेत्तव्व ॥

वचो वोत् ॥ २११ ॥

वचेर्वोत् इत्यादेशो भवति क्त्वातुम्तव्येषु ॥ वोत्तूण । वोत्तु । वोत्तव्वं ॥

रुद-भुज-मुचां तोन्त्यस्य ॥ २१२ ॥

एषामन्त्यस्य क्त्वातुम्तव्येषु तो भवति ॥ रोत्तूण । रोत्तु । रोत्तव्व ॥ भोत्तूण । भोत्तु । भोत्तव्वं ॥ मोत्तूण । मोत्तु । मोत्तव्वं ॥

दृशस्तेन ट्ठः ॥ २१३ ॥

दृशोन्त्यस्य तकारेण सह द्विरुक्तठकारो भवति ॥ दट्ठूण । दट्ठु । दट्ठव्व ॥

आ कृगो भूत-भविष्यतोश्च ॥ २१४ ॥

कृगोन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति भूतभविष्यत्कालयोश्चकारात् क्त्वातुम्तव्येषु च ॥ काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वा ॥ काहिइ । करिष्यति । कर्ता वा ॥ क्त्वा । काऊण ॥ तुम् । काउ ॥ तव्य । कायव्वं ॥

१ B °ङ्क्ष्ट्र. २ B ग्रहे. ३ AB घेत्तुआण. ४ A °वोत्तादे°. ५ P रुद°. ६ B त्तो°. ७ B °षु परत. सो. ८ A ठ. ९ A °ष्यतेश्व.

गमिष्यमासां छः ॥ २१५ ॥

एषामन्त्यस्य छो भवति ॥ गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अच्छइ ॥

छिदि-भिदो न्दः ॥ २१६ ॥

अनयोरन्त्यस्य नकाराक्रान्तो दकारो भवति ॥ छिन्दइ । भिन्दइ ॥

युध-बुध-गृध-क्रुध-सिध-मुहां ज्झः ॥ २१७ ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झो भवति ॥ जुज्झइ । बुज्झइ । गिज्झइ । कुज्झइ । सिज्झइ । मुज्झइ ॥

रुधो न्ध-म्भौ च ॥ २१८ ॥

रुधोन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ चकारात् ज्झश्च भवति[2] ॥ रुन्धइ । रुम्भइ । रुज्झइ ॥

सद-पतोर्डः ॥ २१९ ॥

अनयोरन्त्यस्य[1] डो भवति । सडइ । पडइ ॥

क्वथ-वर्धां ढः ॥ २२० ॥

अनयोरन्त्यस्य[3] ढो भवति ॥ कढइ । वड्ढइ पवय-कलयलो ॥ परिअड्ढइ लायण्णं ॥ बहुवचनाद् वृधेः कृतगुणस्य वर्धश्चाविशेषेण ग्रहणम् ॥

वेष्टः[4] ॥ २२१ ॥

वेष्टि[5] वेष्टने इत्यस्य धातोः कगटड° इत्यादिना [२. ७७] षलोपेन्त्यस्य ढो भवति ॥ वेढइ । वेढिज्जइ ॥

समो ल्लः ॥ २२२ ॥

संपूर्वस्य वेष्टतेरन्त्यस्य[6] द्विरुक्तो लो भवति ॥ संवेल्लइ ॥

वोदः ॥ २२३ ॥

उदः परस्य वेष्टतेरन्त्यस्य ल्लो वा भवति ॥ उव्वेल्लइ उव्वेढइ ॥

---

१ A °संतस्य. २ P भवन्ति. ३ A °रंतस्य. ४ A वेष्ठः; B वेटेः. ५ A विष्टि. ६ B वेटेर°.

स्विदां ज्जः ॥ २२४ ॥

स्विदिप्रकाराणामन्त्यस्य द्विरुक्तो जो भवति ॥ सव्वङ्ग-सिज्जिरीए। संपज्जइ । खिज्जइ ॥ बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

व्रज-नृत-मदां च्चः ॥ २२५ ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तश्चो भवति ॥ वच्चइ । नच्चइ । मच्चइ ॥

रुद-नमोर्वः ॥ २२६ ॥

अनयोरन्त्यस्य वो भवति ॥ रुवइ । रोवइ । नवइ ॥

उद्विजः ॥ २२७ ॥

उद्विजतेरन्त्यस्य वो भवति ॥ उव्विवइ । उव्वेवो ॥

खाद-धावोर्लुक् ॥ २२८ ॥

अनयोरन्त्यस्य लुग् भवति ॥ खाइ खाअइ । खाहिइ । खाउ । धाइ । धाहिइ । धाउ ॥ बहुलाधिकाराद्वर्तमानाभविष्यद्विध्याद्येकवचन एव भवति । तेनेह न भवति । खादन्ति । धावन्ति ॥ क्वचिन्न भवति । धावइ पुरओ ॥

सृजो रः ॥ २२९ ॥

सृजो धातोरन्त्यस्य रो भवति ॥ निसिरइ । वोसिरइ । वोसिरामि ॥

शकादीनां द्वित्वम् ॥ २३० ॥

शकादीनामन्त्यस्य द्वित्वं भवति ॥ शक् । सक्कइ ॥ जिम् । जिम्मइ ॥ लग् । लग्गइ ॥ मग् । मग्गइ ॥ कुप् । कुप्पइ ॥ नश् । नस्सइ ॥ अट् । परिअट्टइ ॥ लुट् । पलोट्टइ ॥ तुट् । तुट्टइ ॥ नट् । नट्टइ ॥ सिव् । सिव्वइ । इत्यादि ॥

१ A °मेनस्य २ A °रतस्य. ३ P णवइ. ४ B खाओ ५ B °इ । धाअइ । धाहि°. ६ B धाओ ७ AB सिव् । सिवइ

स्फुटि-चलेः ॥ २३१ ॥

अनयोरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ फुट्टइ फुडइ । चल्लइ चलइ ॥

प्रादेर्मीलेः[1] ॥ २३२ ॥

प्रादे: परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ पमिल्लइ पमीलइ । निमिल्लइ निमीलइ । संमिल्लइ संमीलइ । उम्मिल्लइ उम्मीलइ[2] ॥ प्रादेरिति किम् । मीलइ ॥

उवर्णस्यावः ॥ २३३ ॥

धातोरन्त्यस्योवर्णस्य अवादेशो[3] भवति ॥ न्हुङ् । निण्हवई[4] ॥ हु । निहवइ ॥ च्युङ् । चवइ ॥ रु । रवइ ॥ कु । कवइ ॥ सू । सवइ । पसवइ ॥

ऋवर्णस्यारः ॥ २३४ ॥

धातोरन्त्यस्य[5] ऋवर्णस्य अरादेशो भवति ॥ करइ । धरइ । मरई[6] । वरइ । सरइ । हरइ । तरइ । जरइ ॥

वृषादीनामरिः ॥ २३५ ॥

वृष इत्येवंप्रकाराणां धातूनाम् ऋवर्णस्य अरि इत्यादेशो भवति ॥ वृष् । वरिसइ ॥ कृष् । करिसई[7] ॥ मृष् । मरिसइ ॥ हृष् । हरिसइ ॥ येषामरिरादेशो दृश्यते ते वृषादयः ॥

रुषादीनां दीर्घः ॥ २३६ ॥

रुष इत्येवंप्रकाराणां धातूनां स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ रूसइ । तूसइ । सूसइ । दूसइ । पूसइ । सीसइ । इत्यादि ॥

युवर्णस्य गुणः ॥ २३७ ॥

धातोरिवर्णस्य च क्डित्यपि गुणो भवति ॥ जेऊण । नेऊण ।

---

१ A °मील. २ A उमील्लइ ३ B °शो वा भ°. ४ PB °इ । नि°
५ A °रतस्य. ६ A °इ । स°. ७ B °इ । दृष् । दरिसइ । मृ°.

नेइ। नेन्ति। उड्डेइ। उड्डेन्ति। मोत्तूण। सोऊण॥ क्वचिन्न भवति। नीओ। उड्डीणो॥

स्वराणां स्वराः॥ २३८॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति॥ हवइ। हिवइ॥ चिणइ। चुणइ॥ सद्दहणं। सद्दहाणं॥ धावइ। धुवइ॥ रुवइ। रोवइ॥ क्वचिन्नित्यम्। देइ। लेइ। विहेइ। नासइ॥ आर्षे। बेमि॥

व्यञ्जनाददन्ते॥ २३९॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोरन्ते अकारो भवति॥ भमई। हसइ। कुणइ। चुम्बइ। भणइ। उवसमइ। पावइ। सिञ्चइ। रुन्धइ। मुसइ। हरइ। करइ॥ शवादीनां च प्रायः प्रयोगो नास्ति॥

स्वरादनतो वा॥ २४०॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरन्ते अकारागमो वा भवति॥ पाइ पाअइ। धाइ धाअइ। जाइ जाअइ। झाइ झाअइ। जम्भाइ जम्भाअइ। उव्वाइ उव्वाअइ। मिलाइ मिलाअइ। विक्केइ विक्केअइ। होऊण होइऊण॥ अनत इति किम्। चिइच्छइ। दुगुच्छइ॥

चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ह्रस्वश्च॥ २४१॥

च्यादीनां धातूनामन्ते णकारागमो भवति एषां स्वरस्य च ह्रस्वो भवति॥ चि। चिणइ॥ जि। जिणइ॥ श्रु। सुणइ॥ हु। हुणइ॥ स्तु। थुणइ॥ लू। लुणइ॥ पू। पुणइ॥ धूग्। धुणइ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्पः। उच्चिणइ। उच्चेइ॥ जेऊण। जिणिऊण॥ जयइ। जिणइ॥ सोऊण। सुणिऊण॥

न वा कर्म-भावे व्वः क्यस्य च लुक्॥ २४२॥

च्यादीनां कर्मणि भावे च वर्तमानानामन्ते द्विरुक्तो वकारागमो

---

१ A °इ। कुन्द। चु°. २ B धात°. ३ AP होअऊण. ४ B °हु°. ५ PB च दीर्घस्य ह्र°. ६ B हु. ७ B °वे वर्त°.

वा भवति तत्संनियोगे च क्यस्य लुक् ॥ चिव्वइ चिणिज्जइ । जिव्वइ जिणिज्जइ । सुव्वइ सुणिज्जइ । हुव्वइ हुणिज्जइ । थुव्वइ थुणिज्जइ । लुव्वइ लुणिज्जइ । पुव्वइ पुणिज्जइ । धुव्वइ धुणिज्जइ ॥ एवं भविष्यति । चिव्विहिइ । इत्यादि ॥

म्मश्चेः ॥ २४३ ॥

चिग. कर्मणि भावे च अन्ते संयुक्तो मो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ चिम्मइ । चिव्वइ । चिणिज्जइ ॥ भविष्यति । चिम्मिहिइ । चिव्विहिइ । चिणिहिइ ॥

हन्खनोन्त्यस्य ॥ २४४ ॥

अनयो कर्मभावेन्त्यस्य द्विरुक्तो मो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ हम्मइ हणिज्जइ । खम्मइ खणिज्जइ । भविष्यति । हम्मिहिइ हणिहिइ । खम्मिहिइ खणिहिइ ॥ बहुलाधिकाराद्धन्ते कर्तर्यपि ॥ हम्मइ । हन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिन्न भवति ॥ हन्तव्वं । हन्तूण । हओ ॥

भो दुह-लिह-वह-रुधामुच्चातः ॥ २४५ ॥

दुहादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो भो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् वहेरकारस्य च उकार ॥ दुब्भइ दुहिज्जइ । लिब्भइ लिहिज्जइ । वुब्भइ वहिज्जइ । रुब्भइ रुन्धिज्जइ । भविष्यति । दुब्भिहिइ दुहिहिइ । इत्यादि ॥

दहो ज्झः ॥ २४६ ॥

दहोन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो झो वा भवति[11] तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ डज्झइ । डहिज्जइ । भविष्यति । डज्झिहिइ । डहिहिइ ॥ [12]

---

१ B °गे च क्यस्य लुक्. २ A °नोन्त्यस्य ३ A हने. खनुग कर्मणि भावे चांते संयुक्तो मो वा भ°. ४ B हतूण. ५ A °मन्त्यस्य ६ B रुभ ७ B रुब्भइ. ८ A °न्तस्य ९ B ज्झो. १० B °तिरुध°. ११ PB दहि°. १२ A डज्झेइ

वन्धो न्धः ॥ २४७ ॥

वन्धेर्धातोरन्त्यस्य न्ध इत्यवयवस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ बज्झइ । बन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । वॅज्झिहिइ । वन्धिहिइ ॥

समनूपाद्रुधेः ॥ २४८ ॥

समनूपेभ्य. परस्य रुधेरॅन्त्यस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ संरुज्झइ । अणुरुज्झइ । उवरुज्झइ । पक्षे । सरुन्धिज्जइ । अणुरुन्धिज्जइ । उवरुन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । संरुज्झिहिइ । संरुन्धिहिइ । इत्यादि ॥

गमादीनां द्वित्वम् ॥ २४९ ॥

गमादीनामन्त्यॅस्य कर्मभावे द्वित्वं वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ गम् । गम्मइ । गमिज्जइ ॥ हस् । हस्सइ । हसिज्जइ ॥ भण् । मण्णइॅ । भणिज्जइ । छुप् । छुप्पइ । छुविज्जइ ॥ रुद-नमोर्वः [४.२२६] इति कृतवकारादेशो रुदिरत्रॅ पठ्यते । रुव् । रुव्वइ । रुविज्जइ ॥ लभ् । लब्भइ । लहिज्जइ ॥ कथ् । कत्थइ । कहिज्जइ । भुज् । भुज्जइ ॥ भुञ्जिज्जइ ॥ भविष्यति । गम्मिहिइ । गमिहिइ । इत्यादि ॥

हृ-कृ-तॄ-ज्रामीरः ॥ २५० ॥

एषामन्त्यॅस्य ईर इत्यादेशो वा भवति तत्संनियोगे च क्यलुक् ॥ हीरइ हरिज्जइ । कीरइ करिज्जइ । तीरइ तरिज्जइ । जीरइ जरिज्जइ ॥

अर्जेर्विढप्पः ॥ २५१ ॥

अन्त्यस्येति निवृत्तम् । अर्जेर्विढप्प इत्यादेशो वा भवति तॅत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ विढप्पइ । पक्षे । विढविज्जइ । अज्जिज्जइ ॥

---

१ A °रतस्य. २ B °त्यस्याव°. ३ B वज्झेहिइ ४ B रुधेः क°. ५ A °मंतस्य. ६ P मण्णए । भणिज्जए. ७ A °दिरत्र प°. B °दिरत्रोच्यते. ८ B रुव्विज्जइ ९ B °कृ° १० P गे क्यलुक् च, B °गे क्यस्य च लुक्.

ज्ञो णव्व-णज्जौ ॥ २५२ ॥

जानातेः कर्मभावे णव्व णज्ज इत्यादेशौ वा भवतः तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ णव्वइ णज्जइ । पक्षे । जाणिज्जइ । मुणिज्जइ ॥ म्न-ज्ञोर्णः [२.४२] इति णादेशे तु । णाइज्जइ ॥ नञ्पूर्वकस्य[1] । अणाइज्जइ ॥

व्याहृगेर्वाहिप्पः ॥ २५३ ॥

व्याहरतेः कर्मभावे वाहिप्प इत्यादेशो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ वाहिप्पइ । वाहरिज्जइ ॥

आरभेराढप्पः ॥ २५४ ॥

आङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य[2] च लुक् ॥ आढप्पइ । पक्षे । आढवीअइ ॥

स्निह-सिचोः सिप्पः ॥ २५५ ॥

अनयोः कर्मभावे सिप्प इत्यादेशो[3] भवति क्यस्य च लुक् ॥ सिप्पइ । स्निह्यते । सिच्यते वा ॥

ग्रहेर्घेप्पः ॥ २५६ ॥

ग्रहेः कर्मभावे घेप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥ घेप्पइ । गिण्हिज्जइ[5] ॥

स्पृशेश्छिप्पः ॥ २५७ ॥

स्पृशतेः कर्मभावे छिप्पादेशो वा भवति क्यलुक् च ॥ छिप्पइ । छिविज्जइ ॥

---

१ A °पूर्वस्य. २ PB क्यलुक् च ।. ३ B स्नेह°. ४ A °शो च भ°. ५ B गेण्हि°.

क्तेनाप्फुण्णादयः ॥ २५८ ॥

अप्फुण्णादय· शब्दा आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह वा निपात्यन्ते ॥ अप्फुण्णो । आक्रान्तः ॥ उक्कोसं । उत्कृष्टम् ॥ फुडं । स्पष्टम् ॥ वोलीणो । अतिक्रान्तः ॥ वोसट्टो । विकसितः ॥ निसुट्टो । निपातित. ॥ लुग्गो । रुग्णः ॥ ल्हिक्को । नष्टः ॥ पम्हुट्ठो । प्रमृष्टः प्रमुषितो वा ॥ विढत्तं । अर्जितम् ॥ छित्तं । स्पृष्टम् ॥ निमिअं । स्थापितम् ॥ चक्खिअं । आस्वादितम् ॥ लुअं । लूनम् ॥ जढं । त्यक्तम् ॥ झोसिअं । क्षिप्तम् ॥ निच्छूढं । उद्वृत्तम् ॥ पल्हत्थं पल्लोट्टं च । पर्यस्तम् ॥ हीसमणं । हेषितम् । इत्यादि ॥

धातवोर्थान्तरेपि ॥ २५९ ॥

उक्तादर्थादर्थान्तरेपि धातवो वर्तन्ते ॥ बलिः प्राणने पठितः खादनेपि वर्तते । बलइ । खादति प्राणनं करोति वा ॥ एवं कलि. संख्याने संज्ञानेपि । कलइ । जानाति संख्यानं करोति वा ॥ रिगिर्गतौ प्रवेशेपि ॥ रिगइ । प्रविशति गच्छति वा ॥ कांक्षते-र्वम्फ आदेशः प्राकृते । वम्फइ । अस्यार्थः । ईच्छति खादति वा ॥ फक्तेस्थक्क आदेशः । थक्कइ । नीचां गतिं करोति विलम्बयति वा ॥ विलप्युपालम्भ्योर्झङ्ख आदेशः । झङ्खइ । विलपति उपालभते भाषते वा ॥ एवं पडिवालेइ । प्रतीक्षते रक्षति वा ॥ केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम् । पहरइ । युध्यते ॥ संहरइ । संवृणोति ॥ अणुहरइ । सदृशीभवति ॥ नीहरइ । पुरीषोत्सर्गं करोति ॥ विहरइ । क्रीडति ॥ आहरइ । खादति ॥ पडिहरइ । पुन. पूरयति ॥ परिहरइ । त्यजति ॥ उवहरइ । पूजयति ॥ वाहरइ । आह्वयति ॥ पवसइ । देशान्तरं गच्छति ॥ उच्चुपइ । चटति ॥ उल्लुहइ । निःसरति ॥

१ A °नाऽप्फुण्णा°. २ B सह नि°. ३ A अपुण्णो. ४ B ° सट्टो. ५ B °सुट्टो. ६ A वेढत्त. ७ A लुअ. ८ A उसासिअं. ९ B उद्धृतं. १० B पलोट्टं. ११ P रिगाइ, B रिंगइ. १२ B पृच्छति. १३ B विडंब°. १४ A °पालभे सप्° P °पालम्भ्यो°. १५ A °वइ. १६ PB ° वालइ. १७ A क्रीणाति. १८ P उच्चुप्पइ. १९ B °ति ॥ अथ चोरसेनी ॥ तो°.

तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ २६० ॥

शौरसेन्यां भाषायामनादावपदादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकारो भवति न चेदसौ वर्णान्तरेण संयुक्तो भवति ॥ तदो पूरिद-पदिण्णेण मारुदिणा मन्तिदो ॥ एतस्मात्। एदाहि । एदाओ । अनादाविति किम् । तथा करेध जधा तस्स राइणो अणुकम्पणीआ भोमि ॥ अयुक्तस्येति किम् । मत्तो । अय्यउत्तो । असंभाविद-सक्कारं । हला सउन्तले ॥

अधः क्वचित् ॥ २६१ ॥

वर्णान्तरस्याधोवर्तमानस्य तस्य शौरसेन्यां दो भवति । क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ॥ महन्दो । निच्चिन्दो । अन्देउरं ॥

वादेस्तावति[2] ॥ २६२ ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे आदेस्तकारस्य दो वा भवति ॥ दाव । ताव ॥

आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः ॥ २६३ ॥

शौरसेन्यामिनो नकारस्य आमन्त्र्ये सौ परे आकारो वा भवति ॥ भो कञ्चुइआ । सुहिआ । पक्षे । भो तवस्सि । भो मणस्सि ॥

मो वा ॥ २६४ ॥

शौरसेन्यामामन्त्र्ये सौ परे नकारस्य मो वा भवति ॥ भो रायं । भो विअयवम्मं । सुकम्मं । भयवं कुसुमाउह । भयवं तित्थं पवत्तेह । पक्षे । सयल-लोअ-अन्तेआरि भयवं हुदवह ॥

भवद्भगवतोः ॥ २६५ ॥

आमन्त्र्य इति निवृत्तम् । शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मो भवति ॥ किं एत्यभवं हिदएन चिन्तेदि । एदु भवं । समणे भगवं महावीरे ॥

AB °पूरेन मारदिना म°. २ A अउअउ°. ३ B °दि शौरसेन्यां ॥ ६३ ॥ दाव°. ४ A आमन्त्र्ये. ५ P भो सुहिआ. ६ A भवं. ७B भवं. ८ P भवं.

पज्जलिदो भयवं हुदासणो ॥ क्वचिदन्यत्रापि । मघवं पागसासणे । संपाइअवं सीसो । कयवं । करेमि काहं च ॥

न वा र्यो य्यः ॥ २६६ ॥

शौरसेन्या र्यस्य स्थाने य्यो वा भवति ॥ अय्यउत्त पैय्याकुलीकदम्हि । सुय्यो । पक्षे । अज्जो । पज्जाउलो । कज्ज-परवसो ॥

थो धः ॥ २६७ ॥

शौरसेन्या थस्य धो वा भवति ॥ कधेदि कहेदि । णाधो णाहो । कधं कहं । राजपधो राज-पहो ॥ अपदादावित्येव । थामं । थेओ ॥

इह-हचोर्हस्य ॥ २६८ ॥

इहशब्दसंबन्धिनो मध्यमस्येत्था हचौ [३. १४३] इति विहितस्य हचश्च हकारस्य शौरसेन्यां धो वा भवति ॥ इध । होध । परित्तायध ॥ पक्षे । इह । होह । परित्तायह ॥

भुवो भः ॥ २६९ ॥

भवतेर्हकारस्य शौरसेन्यां भो वा भवति ॥ भोदि होदि । भुवदि हुवदि । भवदि हवदि ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ २७० ॥

शौरसेन्या पूर्वशब्दस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति ॥ अपुरवं नाडयं । अपुरवागदं । पक्षे । अपुव्वं पदं । अपुव्वागदं ॥

क्त्व इय दूणौ ॥ २७१ ॥

शौरसेन्या क्त्वाप्रत्ययस्य इय दूण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ भविय भोदूण । हविय होदूण । पढिय पढिदूण । रमिय रन्दूण । पक्षे भोत्ता । होत्ता । पढित्ता । रन्ता ॥

---

१ A °सो । संपादितवान् शिष्य । क°. २ A अय्या°. ३ B थोध. शौरसेन्यां ॥ ६७ ॥ थ°. ४ A °ति ॥ इह । इध. ५ A °रवयं ना°. ६ B °वादग°. ७ A °दं । अपुव्वागद. ८ PB °अ. ९ A °ण । मरिय । मरिदूण । र°.

क्त्व-गमो डडुअः ॥ २७२ ॥

आभ्यां परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित् अडुअ इत्यादेशो वा भवति ॥ कडुअ। गडुअ। पक्षे। करिय। करिदूण। गच्छिय। गच्छिदूण ॥

दिरिचेचोः ॥ २७३ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ [३. १३९] इति विहितयोरिचेचो स्थाने दिर्भवति ॥ वेति निवृत्तम्। नेदि। देदि। भोदि। होदि ॥

अतो देश्च ॥ २७४ ॥

अकारात्परयोरिचेचोः स्थाने देश्चकाराद् दिश्च भवति ॥ अच्छदे। अच्छदि ॥ गच्छदे। गच्छदि। रमदे। रमदि ॥ किज्जदे। किज्जदि। अत इति किम्। वसुआदि। नेदि। भोदि ॥

भविष्यति स्सिः ॥ २७५ ॥

शौरसेन्यां भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे स्सिर्भवति। हिस्साहामपवादः ॥ भविस्सिदि। करिस्सिदि। गच्छिस्सिदि ॥

अतो ङसेर्डादो-डादू ॥ २७६ ॥

अतः परस्य ङसेः शौरसेन्यां आदो आदु इत्यादेशौ डितौ भवतः ॥ दूरादो य्येव। दूरादु ॥

इदानीमो दाणिं ॥ २७७ ॥

शौरसेन्यामिदानीमः स्थाने दाणिं इत्यादेशो भवति ॥ अनन्तरकरणीयं दाणिं आणवेदु अय्यो ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि। अन्नं दाणिं बोहिं ॥

तस्मात्ताः ॥ २७८ ॥

शौरसेन्यां तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशो भवति ॥ ता जाव पविसामि। ता अलं एदिणा माणेण ॥

---

१ P °दुअ° २ P °दो म°. ३ P कदुअ। गदुअ. ४ A दे च°. ५ A °दि। रम°. ६ B नेदि. ७ B अकारात°. ८ AB आदू. ९ B मनेन.

मोन्त्याण्णो वेदेतोः ॥ २७९ ॥

शौरसेन्यामन्त्यान्मकारात्पर इदेतो. परयोर्णकारागमो वा भवति ॥ इकारे । जुत्त णिम[3] जुत्तमिणं । सरिसं णिमं सरिसमिणं । एकारे । किं णेद किमेदं । एवं णेदं एवमेदं ॥

एवार्थे य्येव ॥ २८० ॥

एवार्थे य्येव इति निपातः शौरसेन्या प्रयोक्तव्य ॥ मम य्येव बम्भणस्स । सो य्येव एसो ॥

हञ्जे चेट्याह्वाने ॥ २८१ ॥

शौरसेन्या चेट्याह्वाने हञ्जे इति निपात प्रयोक्तव्यः ॥ हञ्जे चदुरिके ॥

हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे ॥ २८२ ॥

शौरसेन्या हीमाणहे इत्ययं निपातो विस्मये निर्वेदे च प्रयोक्तव्य ॥ विस्मये ॥ हीमाणहे जीवन्त-वच्छा मे जणणी ॥ निर्वेदे । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विधिणो दुव्ववसिदेण ॥

णं नन्वर्थे ॥ २८३ ॥

शौरसेन्या नन्वर्थे णमिति निपात प्रयोक्तव्य. ॥ णं अफलोदया । णं अय्यमिस्सेहिं पुढम य्येव आणत्तं । णं भवं मे अग्गदो चलदि । आर्षे वाक्यालंकारेपि दृश्यते । नमोत्थु णं । जया णं । तया णं ॥

अम्महे हर्षे ॥ २८४ ॥

शौरसेन्याम् अम्महे इति निपातो हर्षे प्रयोक्तव्य. ॥ अम्महे एआए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भवं ॥

---

१ A °ति । जु°. २ B ज्जु° ३ A °म । सरिसामिण. ४ B °त प्र°. ५ B चदु°. ६ A °स्मयनि°. ७ PB दुम्वावि° ८ B आणंत

हीही विदूषकस्य ॥ २८५ ॥

शौरसेन्यां हीही इति निपातो विदूषकाणां हर्षे द्योत्ये प्रयोक्तव्यः ॥ हीही भो संपन्ना मणोरधा पिय-वयस्सस्स ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ २८६ ॥

शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोन्यच्छौरसेन्यां प्राकृतवदेव भवति ॥ दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ [१.४] इत्यारभ्य तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४.२६०] एतस्मात्सूत्रात्प्राग् यानि सूत्राणि एषु यान्युदाहरणानि तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्ति अमूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रं स्वयमभ्यूह्य दर्शनीय ॥ यथा । अन्दावेदी । जुवदि-जणो । मणसिला । इत्यादि[१] ॥

अत एत्सौ पुंसि मागध्याम् ॥ २८७ ॥

मागध्यां भाषायां सौ परे अ[३]कारस्य एकारो भवति पुंसि पुल्लिङ्गे ॥ एष मेष । एशे मेशे ॥ एशे पुलिशे ॥ क[४]रोमि भद[५]न्त । कलेमि भन्ते ॥ अत इति किम् । णिही । कली । गिली ॥ पुंसीति किम् । जलं ॥ यदपि "पोराणमद्ध-मागह-भासा-निययं हवइ सुत्तं" इत्यादिनार्षस्य अर्धमागधभाषानियतत्वमाम्नायि वृद्धैस्तदपि प्रायोस्यैव विधानान्न वक्ष्यमाणलक्षणस्य ॥ कयरे आगच्छइ ॥ से तारिसे दुक्खसहे जिईन्दिए । इत्यादि ॥

र-सोर्ल-शौ ॥ २८८ ॥

मागध्यां रेफस्य दन्त्यसकारस्य च स्थाने यथासंख्यं लकारस्तालव्यशकारश्च भवति ॥ र ॥ नले । कले ॥ स ॥ हंशे । शुदं । शोभणं ॥ उभयोः । शालशे । पुलिशे ॥

लहश-वश-नमिल-शुल शिल-विअलिद-मन्दाल-लायिदंहि-युगे ।
वील-यिणे पक्खालदु मम शयलमवय्य-यंबालं ॥ १ ॥

---

१ B °दि ॥अथ मागधी ॥ २ A एतदु°. ३ B अका° ४ B करेमि ५ P भदन्ते. ६ P जिएन्दि°. ७ B °लिङ्ग°. ८ B °दिय°. ९ A उभय.

स-पोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ॥ २८९ ॥

मागध्यां सकारषकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सो भवति ग्रीष्मशब्दे तु न भवति । उर्ध्वलोपाद्यपवादः ॥ स । पक्खलदि हस्ती[1] । बुहस्पदी । मस्कली । विस्मये ॥ ष । शुस्क-दालुं । कस्टं । विस्नुं । शस्प-कवले । उस्मा[2] । निस्फलं । धनुस्खण्डं ॥ ॥ अग्रीष्म इति किम् । गिम्ह-वाशले ॥

ट्ट-ष्ठयोस्टः ॥ २९० ॥

द्विरुक्तस्य टस्य[3] षकाराक्रान्तस्य च ठकारस्य मागध्यां सकाराक्रान्तः टकारो भवति ॥ ट्ट । पस्टे । भस्टालिका । भस्टिणी ॥ ष्ठ । शुस्टु[4] कदं । कोस्टागालं ॥

स्थ-र्थयोस्तः ॥२९१ ॥

स्थ र्थ इत्येतयोः स्थाने मागध्यां सकाराक्रान्तः तो भवति[5] ॥ स्थ । उवस्तिदे । शुस्तिदे ॥ र्थ । अस्त-वदी । शस्तवाहे ॥

ज-द्य-यां यः ॥ २९२ ॥

मागध्यां जद्ययां स्थाने यो भवति ॥ ज । याणदि । यणवदे । अय्युणे । दुय्यणे । गय्यदि । गुण-वय्यिदे ॥ द्य । मय्यं । अय्य किल विय्याहले आगदे ॥ य । यादि । यधाशलूवं[6] । याण-वत्तं । यदि ॥ यस्य यत्वविधानम् आदेर्यो जः [१.२४५] इति बाधनार्थम ॥

न्य-ण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्ञः ॥२९३ ॥

मागध्यां न्य ण्य ज्ञ ञ्ज इत्येतेषां द्विरुक्तो ञो भवति ॥ न्य । अहिमञ्ञु-कुमाले । अञ्ञ-दिशं । शामञ्ञ-गुणे । कञ्ञका-वलणं[7] ॥ ण्य । पुञ्ञवन्ते[8] । अवम्हञ्ञं । पुञ्ञाहं । पुञ्ञं ॥ ज्ञ । पञ्ञा विशाले । शव्वञ्ञे[11] । अवञ्ञा[12] ॥ ञ्ज । अञ्ञली । धणञ्ञए । पञ्ञले ॥

---

१ B °स्ती । म°. २ A उस्सा. ३ B टकारस्य ४ B सुस्टु. ५ B °ति ॥ ठ°. ६ B यधाश°. ७ A °लवमया°. ८ B ञ्ञो°. ९ A °मञ्ञक°. १० B °कावल°. ११ B °वन्तो. १२ A सव्व°. १३ A सव्वञ्ञा । अञ्ञ । अञ्ञली.

व्रजो जः ॥ २९४ ॥

मागध्यां व्रजेर्जकारस्य ञ्जो भवति । यापवाद॰ ॥ वञ्ञदि ॥

छस्य श्चोनादौ ॥ २९५ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराक्रान्तश्चो भवति ॥ गश्च गश्च । उश्चलदि । पिश्चिले । पुश्चदि ॥ लाक्षणिकस्यापि । आपन्नवत्सलः । आवन्न-वश्चले ॥ तिर्यक् प्रेक्षते । तिरिच्छि पेच्छइ । तिरिश्चि पेस्कदि ॥ अनादाविति किम् । छाले ॥

क्षस्य ᳲकः ॥ २९६ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य क्षस्य ᳲको जिह्वामूलीयो भवति ॥ यᳲके । लᳲकशे ॥ अनादावित्येव । खय-यलहला । क्षयजलधरा इत्यर्थ ॥

स्कः प्रेक्षाचक्षोः ॥ २९७ ॥

मागध्यां प्रेक्षेराचक्षेश्च क्षस्य सकाराक्रान्त॰ को भवति ॥ जिह्वामूलीयापवादः ॥ पेस्कदि । आचस्कदि ॥

तिष्ठश्चिष्ठः ॥ २९८ ॥

मागध्यां स्थाधातोर्यस्तिष्ठ इत्यादेशस्तस्य चिष्ठ इत्यादेशो भवति ॥ चिष्ठदि ॥

अवर्णाद्वा ङसो डाहः ॥ २९९ ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य ङसो डित् आह इत्यादेशो वा भवति ॥ हगे न एलिशाह कम्माह काली । भगदत्त-शोणिदाह कुम्भे । पक्षे । भीमशेणस्स पश्चादो हिण्डीअदि । हिडिम्बाए घडुक्कय-शोके ण उवशमदि ॥

---

१ B मजेर्ञ॰. २ B ञो. ३ B वजदि ४B २९५॥ अनदौ. ५B °श । ट°. ६ B °ल॰ । आवसवच्छले । श्रा°. ७ A निरश्चि. ८Bपेचदि. ९ A°स्यᳲकारि°. १० A यᳲक. ११ B °कशे. १२ B°चश्यो १३ A °चिट्ठ . १४ A चिट्ठ° १५ P इंदिशा°. १६ B मदन्त. १७ P °वदत. १८ P घुडु°.

आमो डाहँ वा ॥ ३०० ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य आमोनुनासिकान्तो डित् आहादेशो वा भवति ॥ शयणाहँ सुहं । पक्षे । नलिन्दाण ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि । ताहँ । तुम्हाहँ । अम्हाहँ । सरिआहँ । कम्माहँ ॥

अह-वयमोर्हगे ॥ ३०१ ॥

मागध्यामहंवयमो स्थाने हगे इत्यादेशो भवति ॥ हगे शकावदाल-तिस्तं णिवासी धीवले । हगे शपत्ता ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ३०२ ॥

मागध्या यदुक्तं ततोन्यच्छौरसेनीवद् द्रष्टव्यम् ॥ तत्र तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४ २६०] ॥ पविशदु आवुत्ते शामि-पशादाय ॥ अध क्वचित् [४ २६१] ॥ अले किं एशे महन्दे कलयले ॥ वादे-स्तावति [४ २६२] ॥ मालध वा धलेध वा । अयं दाव शे आगमे ॥ आ आमन्त्र्ये सौ वेनो न [४ २६३] ॥ भो कञ्चुइआ ॥ मो वा [४ २६४] ॥ भो रायं ॥ भवद्भगवतो [४ २६५] ॥ एदु भवं शमणे भयवं महावीले । भयवं कदन्ते ये अप्पणो पक्कं उज्झिय पलस्स पक्कं पमाणीकलेशि ॥ न वा र्यो य्य [४ २६६] ॥ अय्य एशे खु कुमाले मलयकेदू ॥ थो ध [४ २६७] ॥ अले कुम्भिला कधेहि ॥ इह हचोर्हस्य [४ २६८] ॥ ओशलध अय्या ओशलध ॥ भुवो भ [४ २६९] ॥ भोदि ॥ पूर्वस्य पुरव [४ २७०] ॥ अपुरवे ॥ क्त्व इय दूणौ [४ २७१] ॥ किं खु शोभणे बम्हणे शि त्ति कलिय लञ्ञा पलिग्गहे दिण्णे ॥ कृ-गमो डडुअः [४ २७२] ॥ कडुअ । गडुअ ॥ दिरिचेचो [४ २७३] ॥ अमच्च-लक्खशं पिक्खिदुं इदो य्येव आग

१ PB नुहं २ A °निय° ३ B °वासी ४ A °विशदु ५ P आउत्ते ६ A एग ७ B महंदे ८ B °वाय । यदा° ९ A °मे ॥ आम° १० P लाय ११ B भगवं १२ B दयवं १३ P पक्कं १४ A अय्ये एशे खु १५ B खु १६ B ऊशलध अय्या । कुच° १७ P अपुरवे १८ PB इअ°. १९ P °डु° २० PB वे किंदु

श्चदि ॥ अतो देश्च [४. २७४] ॥ अले किं एशे महन्दे कलयले शुणीअदे ॥ भविष्यति स्सिः [४. २७५] ॥ ता कहिं नु गदे लुहिलपिए भविस्सिदि ॥ अतो ङसेर्डादो डादू [४. २७६] ॥ अहं पि भागुलायणादो मुद्दं पावेमि[3] ॥ इदानीमो दाणिं [४. २७७] ॥ शुणध दाणिं हगे शक्कावयाल-तित्थ णिवाशी धीवले ॥ तस्मात्ताः [४. २७८] ॥ ता याव पविशामि ॥ मोन्त्याण्णो वेदेतोः [४. २७९] ॥ युत्तं णिमं । शलिशं णिमं ॥ एवार्थे य्येव [४. २८०] ॥ मम य्येव ॥ हञ्जे चेट्याह्वाने [४. २८१] ॥ हञ्जे चदुलिके[6] ॥ हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे [४. २८२] ॥ विस्मये । यथा उदात्तराघवे । राक्षसः । हीमाणहे जीवन्त-वश्चा मे जणणी ॥ निर्वेदे ॥ यथा विक्रान्तभीमे । राक्षसः । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय विधिणो दुव्ववशिदेण ॥ णं नन्वर्थे [४. २८३] ॥ णं अवशलोपशप्पणीया लायाणो ॥ अम्महे हर्षे [४. २८४] ॥ अम्महे एआए शुम्मिलाए शुपलिगढिदे भवं ॥ हीही विदूषकस्य [४. २८५] ॥ हीही संपन्ना मे मणोलधा पियवयस्सस्स ॥ शेषं प्राकृतवत् [४. २८६] ॥ मागध्यामपि दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ [१. ४] इत्यारभ्य तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४. २६०] इत्यस्मात्प्राग् यानि सूत्राणि तेषु यान्युदाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव मागध्याममूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥

ज्ञो ञ्ञः पैशाच्याम् ॥ ३०३ ॥

पैशाच्यां भाषायां ज्ञस्य स्थाने ञ्ञो भवति ॥ पञ्ञा । सञ्ञा । सव्वञ्ञो । ञाणं[14] । विञ्ञाणं ॥

---

१ B महंदे २ P गदे. ३ B °वेम्मि. ४ P °वदाल°. ५ A °नित्य . ६ P चडुलिके. ७ A °ह्वानिर्वेदे°. ८ P °लोवशप्प°. ९ A °शम्मिलाए° १० A °शा म°. ११ B °यः ॥ अथ पैशाची ॥ ज्ञो°. १२ B °ति । स°. १३ AB ञ्ञानं. १४ A °न ॥ रा°.

राज्ञो वा चिञ् ॥ ३०४ ॥

पैशाच्यां राज्ञ इति शब्दे यो ज्ञकारस्तस्य चिञ् आदेशो वा भवति ॥ राचिञा लपितं । रञ्ञा लपितं । राचिञो धनं । रञ्ञो धनं । ज्ञ इत्येव । राजा ॥

न्य-ण्योर्ञ्जः ॥ ३०५ ॥

पैशाच्यां न्यण्योः स्थाने ञ्ञो भवति ॥ कञ्ञका । अभिमञ्ञू । पुञ्ञ-कम्मो । पुञ्ञाहं ॥

णो नः ॥ ३०६ ॥

पैशाच्यां णकारस्य नो भवति ॥ गुन-गन-युत्तो । गुनेन ॥

तदोस्तः ॥ ३०७ ॥

पैशाच्यां तकारदकारयोस्तो भवति ॥ तस्य । भगवती । पव्वती[8] । सतं ॥ दस्य । मतन-परवसो । सतनं । तामोतरो । पतेसो । वतनकं । होतु । रमतु ॥ तकारस्यापि तकारविधानमादेशान्तरबाधनार्थम् । तेन पताका वेतिसो[10] इत्याद्यपि सिद्धं भवति ॥

लो ळः ॥ ३०८ ॥

पैशाच्यां लकारस्य ळकारो भवति ॥ मीळं[13] । कुळं[13] । जळं[13] । सैलिळं । कमॅळं ॥

श-षोः सः ॥ ३०९ ॥

पैशाच्यां शषोः सो भवति ॥ श । सोभति । सोभनं । ससी । सक्को । सङ्खो ॥ ष । विसमो । किसौनो ॥ न कगचजादिषट्शम्यन्तसूत्रोक्तम् [४. ३२४] इत्यस्य बाधकस्य बाधनार्थोयं योगः ॥

---

१ B चिञ.. २ B चिञ. ३ B राया. ४ A °ण्योर्ञ . ५ A पुञाहं. ६ पुन्नो, B पुन्ने. ७ B °रः पैशाच्यां ॥ ६ ॥ त°. ८ A पव्वती ९ P °ष्ठ । ष्ठसग । ष्ठस ष्ठ । समागो । समाष्ठ । त°. १० P B वेतमो. ११ B °ल पैशाच्यां ॥७॥ ल°. १२ A ळो, B मकारो, १३ °ळं. १४ स लिलं. १५ P विसानो.

हृदये यस्य पः ॥ ३१० ॥

पैशाच्यां हृदयशब्दे यस्य पो भवति ॥ हितपकं । किं पि किं पि हितपके अत्थं चिन्तयमानी ॥

टोस्तुर्वा ॥ ३११ ॥

पैशाच्यां टोः स्थाने तुर्वा भवति ॥ कुतुम्बकं । कुटुम्बकं ॥

क्त्वस्तूनः ॥ ३१२ ॥

पैशाच्यां क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशो भवति ॥ गन्तून । रन्तून । हसितून । पठितून[1] । कधितून ॥

द्धून[2]-त्थूनौ ष्ट्वः[3] ॥ ३१३ ॥

पैशाच्यां ष्ट्वा इत्यस्य स्थाने द्धून[2] त्थून इत्यादेशौ भवतः । पूर्वस्या[4]पवाद' ॥ नद्धून । नत्थून । तद्धून । तत्थून ॥

र्य-स्न-ष्टां रिय सिन-सटाः क्वचित् ॥ ३१४ ॥

पैशाच्यां र्यस्नष्टां स्थाने यथासंख्यं रिय सिन सट इत्यादेशा· क्वचिद् भवन्ति ॥ भार्या । भारिया ॥ स्नातम् । सिनातं ॥ कष्टम् । कसटं ॥ क्वचिदिति किम्[5] । सुज्जो । सुनुसा । तिट्ठो ॥

क्यस्येय्यः ॥ ३१५ ॥

पैशाच्यां क्यप्रत्ययस्य इय्य इत्यादेशो भवति ॥ गिय्यते । दिय्यते । रमिय्यते । पठिय्यते[6] ।

कृगो डीरः ॥ ३१६ ॥

पैशाच्यां कृगः परस्य[7] क्यस्य स्थाने डीर इत्यादेशो भवति । पुधुमतंसने सव्वस्स य्येव संमानं कीरते ॥

---

१ P पडितून. २ P द्दून. ३ B ष्ट्व ॥ १२ ॥ ष्ट्वा. ४ P °स्ता·. ५ A B किम् । सुनु°. ६ P B पढिय्यते. ७ A °स्य स्या°.

यादृशादेर्दुस्तिः ॥ ३१७ ॥

पैशाच्यां यादृश इत्येवमादीनां दृ इत्यस्य स्थाने ति इत्यादेशो भवति ॥ यातिसो । तातिसो । केतिसो । एतिसो । भवातिसो । अन्नातिसो । युम्हातिसो । अम्हातिसो ॥

इचेचः ॥ ३१८ ॥

पैशाच्यामिचेचोः स्थाने तिरादेशो भवति ॥ वसुआति । भोति । नेति । तेति ॥

आत्तेश्च ॥ ३१९ ॥

पैशाच्यामकारात्परयोः इचेचोः स्थाने तेश्चकारात् तिश्चादेशो भवति ॥ लपते । लपति । अच्छते । अच्छति । गच्छते । गच्छति । रमते । रमति ॥ आदिति किम् । होति । नेति ॥

भविष्यत्येय्य एव ॥ ३२० ॥

पैशाच्यामिचेचोः स्थाने भविष्यति एय्य एव भवति न तु स्सि ॥ तं तद्धून चिन्तितं रञ्ञा का एसा हुवेय्य ॥

अतो ङसेर्डातो-डातू ॥ ३२१ ॥

पैशाच्यामकारात्परस्य ङसेर्डितौ आतो आतु इत्यादेशौ भवतः ॥ ताव च तीए तूरातो य्येव तिट्ठो । तूरातु । तुमातो । तुमातु । ममातो । ममातु ॥

तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए ॥ ३२२ ॥

पैशाच्यां तदिदमोः स्थाने टाप्रत्ययेन सह नेन इत्यादेशो भवति । स्त्रीलिङ्गे तु नाए इत्यादेशो भवति ॥ तत्थ च नेन कत सिनानेन ॥ स्त्रियाम् । पूजितो च नाए पातग्ग-कुसुम-प्पतानेन ॥ टेति किम् । एवं चिन्तयन्तो गतो सो ताए समीपं ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ३२३ ॥

पैशाच्यां यदुक्तं ततोन्यच्छेषं पैशाच्यां शौरसेनीवद् भवति ॥ अध ससरीरो भगवं मकर-धजो । एत्थ परिब्भमन्तो हुवेय्य । एवंविधाए भगवतीए कधं तापस-वेस-गहनं कतं ॥ एतिसं अतिट्ठ-पुरवं महाधनं तठून । भगवं यति मं वरं पयच्छसि राजं च दाव लोके । ताव च तीए दूरातो य्येव तिट्ठो सो आगच्छमानो राजा ॥

न क-ग-च-जादि-षट्-शम्यन्त-सूत्रोक्तम् ॥ ३२४ ॥

पैशाच्यां क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् [१. १७७] इत्यारभ्य षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः [१. २६५] इति यावद्यानि सूत्राणि तैर्यदुक्तं कार्यं तन्न भवति ॥ मकरकेतू । सगर-पुत्त-वचनं । विजयसेनेन लपितं । मतनं । पापं । आयुधं । तेवरो ॥ एवमन्यसूत्राणामप्युदाहरणानि द्रष्टव्यानि ॥

चूलिका-पैशाचिके तृतीय-तुर्ययोराद्य-द्वितीयौ ॥ ३२५ ॥

चूलिकापैशाचिके वर्गाणां तृतीयतुर्ययोः स्थाने यथासंख्यमाद्यद्वितीयौ भवतः ॥ नगरम् । नकरं ॥ मार्गणः । मक्कनो ॥ गिरि-तटम् । किरि-तटं ॥ मेघः । मेखो ॥ व्याघ्रः । वक्खो ॥ घर्मः । खम्मो ॥ राजा । राचा ॥ जर्जरम् । चच्चरं ॥ जीमूतः । चीमूतो ॥ निर्झरः । निच्छरो ॥ झर्झरः । छच्छरो ॥ तडागम् । तटाकं ॥ मण्डलम् । मण्टलं ॥ डमरुकः । टमरुको ॥ गाढम् । काठं ॥ षण्ढः । सण्ठो ॥ ढक्का । ठक्का ॥ मदनः । मतनो ॥ कन्दर्पः । कन्तप्पो ॥ दामोदरः ॥ तामोतरो ॥ मधुरम् । मथुरं ॥ बान्धवः । पन्थवो ॥ धूली । थूली ॥ बालकः । पालको ॥ रभसः । रफसो ॥ रम्भा । रम्फा ॥ भगवती । फकवती ॥ नियोजितम् । नियोचितं ॥ क्वचिल्लाक्षणिकस्यापि । पडिमा इत्यस्य स्थाने पटिमा । दाढा इत्यस्य स्थाने ताठा ॥

---

१ P°रद्धजो; B °रघ्वजो. २ P तदून. ३ ABयदि. ४ P°य न्छसे Bच्छयसे. ५ Bराय. ६ Pलोके. ७ B°व ती°. ८ ABदूरा°. ९ Bआग°. १० Bरा था॥ यथ चूलिका-पैशाचे॥न°. ११ B°थ. १२ Aपनन. १३ Aचौलिका°. १४ Aमग्गनग १५ Bराचा १६ A छर्छरो. १७ B तटाग. १८ B पन्थवो १९ A °सो। भग°. २० Bप टिमा.

रस्य लो वा ॥ ३२६ ॥

चूलिकापैशाचिके रस्य स्थाने लो वा भवति ॥

पनमथ पनयं-पकुप्पित-गोली-चलनग्ग-लग्ग-पति-बिम्बं ।
तससु नख-तप्पनेसुं एकातस-तनु-धलं लुद्दं ॥ १ ॥
नच्चन्तस्स य लीला-पातुक्खेवेन कम्पिता वसुधा ।
उच्छल्लन्ति समुद्दा सइला निपतन्ति तं हलं नमथ ॥ २ ॥

नादि-युज्योरन्येषाम् ॥ ३२७ ॥

चूलिकापैशाचिकेपि अन्येषामाचार्याणां मतेन तृतीयतुर्ययोरादौ वर्तमानयोर्युजिधातौ च आद्यद्वितीयौ न भवतः ॥ गतिः । गती ॥ घर्मः । घम्मो ॥ जीमूतः । जीमूतो ॥ झर्झरः । झच्छरो ॥ डमरुकः । डमरुको ॥ ढक्का । ढक्का ॥ दामोदरः । दामोतरो ॥ बालकः । बालको ॥ भगवती । भकवती ॥ नियोजितम् । नियोजितं ॥

शेषं प्राग्वत् ॥ ३२८ ॥

चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोरित्यादि यदुक्तं ततोन्यच्छेषं प्राक्तनपैशाचिकवद् भवति ॥ नकरं । मक्कनो । अनयोर्नो णत्वं न भवति । णस्य च नत्वं स्यात् ॥ एवमन्यदपि[16] ॥

स्वराणां स्वराः प्रायोपभ्रंशे ॥ ३२९ ॥

अपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वरा भवन्ति ॥ कच्चु । काच्च । वेण । वीण ॥ बाह । बाहा । बाहु ॥ पट्ठि । पिट्ठि । पुट्ठि ॥ तणु । तिणु । तृणु ॥ सुकिदु । सुकिओ । सुकृदु ॥ किन्नओ । किलिन्नओ ॥ लिह । लीह । लेह ॥ गउरि । गोरि ॥ प्रायोग्रहणाद्यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च कार्यं भवति ॥

---

१ B °पण्हु°. २ B °नागराइवि°. ३ P यउं. ४ B लुद्दं. ५ B °तस्य. ६ B वसुधा. ७ B उच्छल्लंति. ८ A °का । दामोतरो. ९ B दामोदरो. १० B भगवती. ११ A नियोचितं. १२ A °क्तनं पै°. १३ B मद्दरो. १४ B °त्वं च न. १५ B ह. १६ B °पि ॥ अथ. अपभ्रंशभाषा ॥ स्वरा°. १७ A वीणा. १८ A सुकिउ. १९ B वच्चति.

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ३३० ॥

अपभ्रंशे नाम्नोन्त्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ॥ सौ ॥

ढोल्ला सामला धण चम्पा-वण्णी ।
णाइ सुवण्ण-रेह कस वट्टइ दिण्णी ॥ १ ॥

आमन्त्र्ये ॥

ढोल्ला मैँइँ तुहुँ वारियाँ मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥ २ ॥

स्त्रियाम् ॥

बिट्टीए मइ भणिय तुहुँ मा करु वँक्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिवँ मारइ हिअइ पइट्ठि ॥ ३ ॥

जसि ॥

एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एँत्थु मुणीसिम जाणिअइ जो न वि वालइ वग्ग ॥ ४ ॥

एवं विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम् ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ३३१ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति ॥

दहमुहु भुवण भयंकरु तोसिअ-सङ्करु णिग्गउ रहँ-वरि चडिअउ ।
चउमुहु छंमुहु झाइवि एक्कहिँ लाइवि णावइ दइवें घडिअउ ॥ १ ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ३३२ ॥

अपभ्रंशे पुल्लिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सौ परे ओकारो वा भवति ।

अगलिअ-नेह-निवट्टाहँ जोअण-लक्खु वि जाउ ।
वरिस-सएण वि जो मिलइ सहि सोक्खहँ सो ठाँउ ॥ १ ॥

१ P नाइ २ A मइ, B मइ ३ PB वारिने ४ B करु ५ P तुहु B तुह ६ B वक्किदिट्ठी ७ B °कण्णिम° ८ A जिम, B निम ९ A हिअय, B हीअइ १० B एत्थ, ११ B नणाअइ १२ B °मुह. १३ B रहेवडि च° १४ AB °रो म° १५ A जाओ. १६ B ठाउ; A ठाओ

पुंसीति किम् ।

अङ्गहिँ अङ्गु न मिलिउ हलि[2] अहरेँ अहरु न पत्तु ।
पिअ जोअन्तिहेँ मुह-कमलु एम्वइ सुरउ समत्तु ॥ २ ॥

एट्टि ॥ ३३३ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टायामेकारो भवति ॥

जे महु दिण्णा दिअहडा दइएँ पवसन्तेण ।
ताणँ गणन्तिएँ अङ्गुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥ १ ॥

ङिनेच्च ॥ ३३४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य ङिना सह इकार एकारश्च भवतः ॥

सायरु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइं ।
सामि सुभिच्चु वि परिहरइ संमाणेइ खलाइं ॥ १ ॥

तले घल्लइ ॥

भिस्येद्वा ॥ ३३५ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एकारो वा भवति ॥

गुणहिँ न संपइ कित्ति पर फल लिहिआ भुञ्जन्ति ।
केसरि न लहइ बोड्डिअ वि गय लक्खेहिँ घेप्पन्ति ॥ १ ॥

ङसेर्हे-हू ॥ ३३६ ॥

अस्येति पञ्चम्यन्तं विपरिणम्यते । अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसेर्हे हु इत्यादेशौ[19] भवतः ॥

वच्छहे गृण्हइ फलइँ जणु कडु-पल्लव वज्जेइ ।
तो वि महद्दुमु सुअणु [20]जिवँ ते उच्छङ्गि धरेइ ॥ १ ॥

वच्छहु गृण्हइ ॥

---

१ P मिलिअउ. २ A हले. ३ B अहरे. ४ A दिसा. ५ AB दइए. ६ B ताणं. ७ A गणेअ. ८ A भवति. ९ B सायर. १० B उपरि. ११ B °रो म°. १२ B गुणेहिं. १३ P °नय. १४ B वा. १५ A °ईइ. १६ A °ईइ. १७ B °यो वा म°. १८ A ङुन्हइ. १९ AB दिश. २० P वच्छहु. २१ B घप्पइ.

भ्यसो हुं ॥ ३३७ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ॥

दूरुड्डाणें पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।
जिहं गिरि-सिङ्गहुं पडिअ सिल अन्नु वि चूरु करेइ ॥ १ ॥

ङसः सु-हो-स्सवः ॥ ३३८ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसः स्थाने सु हो स्सु इति त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जो गुण गोवइ अप्पणा पयडा करइ परस्सु ।
तसु हउँ कलि-जुगि दुल्लहहो बलि किज्जउँ सुअणस्सु ॥ १ ॥

आमो हं ॥ ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्यामो हमित्यादेशो भवति ॥

तणहँ तइज्जी भङ्गि न वि तें[6] अवड-यडि वसन्ति ।
अह जणु लग्गिवि उत्तरइ अह सह सइं मज्जन्ति ॥ १ ॥

हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्यामो हुं हं चादेशौ भवतः ॥

दइवु घडावइ वणि तरुहुँ सउणिहँ पक्क फलाइं ।
सो वरि सुक्खु पइट्ठ ण वि कण्णहिँ खल-वयणाइं ॥ १ ॥

प्रायोधिकारात् क्वचित्सुपोपि हुं ।

धवलु विसूरइ सामिअहो[12] गरुआ भरु पिक्खेवि ।
हउँ कि न जुत्तउ दुहुँ दिसिहिँ खण्डइँ दोण्णि करेवि ॥ २ ॥

---

१ B मारइ. २ P जिहं, B जिहि. ३ B अन्न वि. ४ A पयडा ५ B °लियुगि. ६ B ते. ७ B भग्गिवि. ८ B सहि. ९ B चेदु°. १० B यादे°. ११ B मणिहं १२ B °होमिअहोग°. १३ B भरपेक्खे°. १४ B हुं हिं.

ङसि-भ्यस् ङीनां हे हुं-हयः ॥ ३४१ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परेषां ङसि भ्यस् ङि इत्येतेषां यथासंख्यं हे हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ ङसेर्हे ।

गिरिहेँ सिलायलु तरुहेँ फलु घेप्पइ नीसावँन्नु ।
घरु [2]मेल्लेप्पिणु माणुसहं तो वि न रुच्चइ रैन्नु[3] ॥ १ ॥

भ्यसो हुं ।

तरुहुँ वि वक्कलु फलु मुणि वि परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहुँ एत्तिउ अग्गलउं आयरु भिच्चु गृह्णन्ति ॥ २ ॥

ङेर्हि ।

अह विरल-पहाउ जि कलिहि धम्मु ॥ ३ ॥

आट्टो णानुस्वारौ ॥ ३४२ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भवतः ॥

दइएं पवसन्तेण ॥ [३३३.१]

[6]एं चेदुतः ॥ ३४३ ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्य टावचनस्य [6]एं चकारात् णानुस्वारौ च भवन्ति ॥ [6]एं ।

अग्गिएँ उण्हउ होइ जगु वाएँ सीअलु तेवँ ।
जो पुणु अग्गि सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ ॥ १ ॥

णानुस्वारौ ।

विप्पिअ-आरउ जइ वि पिउ तो वि तं आणहि अज्जु ।
अग्गिण दड्ढा जइ वि घरु तो तें अग्गि कज्जु ॥ २ ॥

एवमुकारादप्युदाहार्यं ॥

---

१ AB °णायलु २ B मेल्लिप्पिणु ३ B रण्णु. ४ PB °अउ. ५ B °हो का अ°. ६ B हैं ७ A वाइएं ८ AB जेव. ९ B पुण. १० AB केम ११ A आण्हि १२ B अज्ज

स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥ ३४४ ॥

अपभ्रंशे सि अम् जस् शस् इत्येतेषां लोपो भवति ॥ एइ ति घोडा एह थलि । [३३०.४] इत्यादि । अत्र स्यम्जसां लोपः ॥

जिवँ जिवँ वंकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ।
तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर खर-पत्थरि तिक्खेइ ॥ १ ॥

अत्र स्यम्शसां लोपः ॥

षष्ठ्याः ॥ ३४५ ॥

अपभ्रंशे षष्ठ्या विभक्त्याः प्रायो लुग् भवति ॥

संगर-सएहिँ जु वण्णिअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ।
अइमत्तहं चत्तङ्कुसहं गय कुम्भइं दारन्तु ॥ १ ॥

पृथग्योगो लक्ष्यानुसारार्थः ॥

आमन्त्र्ये जसो होः ॥ ३४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्यर्थे वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति । लोपापवादः ॥

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइँ करहु म अप्पहों घाउ ॥ १ ॥

भिस्सुपोर्हिं ॥ ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपोः स्थाने हिं इत्यादेशो भवति ॥ गुणहिं न संपइ कित्ति पर [३३५.१] ॥

सुप् ॥ भाईरहि जिवँ भारइ मग्गेहिँ तिहिँ वि पयट्टइ ॥ १ ॥

स्त्रियां जस्-शसोरुदोत् ॥ ३४८ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसः शसश्च प्रत्येकमुदोतावादेशौ भवतः । लोपापवादौ ॥

जसः । अंगुलिउ जज्जरियाउ नहेण ॥ [३३३.१]
शसः । सुन्दर-सव्वङ्गाउ विलासिणीओ पेच्छन्ताण ॥ १ ॥

वचनभेदान्न यथासंख्यम् ॥

---

१ B ते. २ AB जिवजिव. ३ A निर. ४ B साम्वलि. ५ AB तिवतिव. ६ AB सउ. ७ P °मत्ते:. ८ P सअहि. ९ A वन्नि°. १० A कुंभइ; B कुंभय. ११ AB मइं. १२ B मप्पहो. १३ A °पोहिं. १४ B गुणेहिं. १५ AB जिम्व. १६ P °वाद°. १७ B °लीउ. १८ A °रिआओ. १९ PB °णाओ. २० P °णीउ.

टए ॥ ३४९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्याष्टायाः स्थाने ए इत्यादेशो भवति ॥

निअ-मुह-करहिँ वि मुद्ध कर अन्धारइ पडिपेक्खइ ।
ससि-मण्डल-चन्दिमएँ पुणु काइँ न दूरे देक्खइ ॥ १ ॥
जहिँ मरगय-कन्तिएँ संवलिअं ॥ २ ॥

ङस्-ङस्योर्हे ॥ ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्ङस् ङसि इत्येतयोर्हे इत्यादेशो भवति ॥ ङसः ।

तुच्छ-मज्झहे तुच्छ-जम्पिरहे ।
तुच्छच्छ-रोमावलिहे तुच्छ-राय तुच्छयर-हासहे ।
पिय-वयणु अलहन्तिअहे तुच्छकाय-वम्मह-निवासहे ।
अन्नु जु तुच्छउँ तहे धणहे तं अक्खणह न जाइ ।
कटरि थणंतरु मुद्धडहे जें[12] मणु विच्चि ण माइ ॥ १ ॥

ङसेः ।

'फोडेन्ति जे[13] हियडउँ अप्पणउँ ताहँ पराई कवण घृण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥ २ ॥

भ्यसामोर्हुः ॥ ३५१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य भ्यस आमश्च हु इत्यादेशो भवति ॥

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।
लज्जेज्जन्तु वयंसिअहु जइ भग्गा घरु एन्तु ॥ १ ॥

वयस्याभ्यो वयस्यानां वेत्यर्थः ॥

१ A °रावटाला. २ B मुकरहिं. ३ B मुद्द, A मुद्द. ४ P किर. ५ A दूरें; B दूरे. ६ B °न्य कंति°. ७ B °टहिअ°. ८ B धणहे. ९ P णउं. १० AB थण°. ११ B मुद्धडहे. १२ A जें; B जं. १३ PB न. १४ B फोडंति. १५ A जि. १६ B हिअ°. १७ B घन; P घण ॥ न्दणा°. १८ P तरुणहो. १९ B वयण २० A वेत्य°.

डेहिं[1] ॥ ३५२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्न परस्य ङे सप्तम्येकवचनस्य हि[3] इत्यादेशो भवति ॥

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसे त्ति ।
अद्धा वलया महिहि[4] गय अद्धा फुट्ट तडे त्ति ॥ १ ॥

क्लीबे जस्-शसोरिं[6] ॥ ३५३ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानान्नाम्न परयोर्जस्-शसो इं इत्यादेशो भवति ॥

कमलइँ मेल्लवि अलि-उलइं करि-गण्डाइँ महन्ति ।
असुलहमेच्छण जाहँ भलि ते ण वि दूरं गणन्ति ॥ १ ॥

कान्तस्यात उं स्यमोः ॥ ३५४ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो योकारस्तस्य स्यमो परयो उं इत्यादेशो भवति ॥ अन्नु जु तुच्छउँ तहे धणहे [३५०.१] ॥

भग्गउँ देक्खिवि निअय-बलु बलु पसरिअउँ परस्सु ।
उम्मिल्लइ ससि-रेहं[13] जिवँ करि करवालु पियस्सु ॥ १ ॥

सर्वादेर्डसेर्हां ॥ ३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङसेर्हां इत्यादेशो भवति ॥ जहां होन्तउ आगदो । तहां होन्तउ आगदो । कहां होन्तउ आगदो ॥

किमो डिहे[17] वा ॥ ३५६ ॥

अपभ्रंशे किमोकारान्तात्परस्य ङसेर्डिहे[19] इत्यादेशो वा भवति ॥

जइ तहे तुट्टउ नेहडा मइँ सहुँ न वि तिल-तार ।
तं[21] किहे वङ्केहिं लोअणेहिं[24] जोइज्जउँ सय-वार ॥ १ ॥

१ A डेहिं २ A हिं ३ B °मन्ति ४ A महेहिं. ५ B तडन्ति ६ B °रिं ॥ -३ ॥ क्ली° ७ B °मेच्छणा ८ B दूरे ९ B देक्खवि १० B बलु°. ११ B पसरिउ परस्सु १२ A °इमिवि°. १३ AB रिम्ब १४ B °वाल. १५ B °यस्स १६ B होन्तउ. १७ B डिहे १८ B °कारान्त°. १९ B डेहा वा वा भवन्ति. २० A सहु B सह. २१ P तउ २२ B किहि २३ P वङ्के २४ B °अणेहिं. २५ वार

ङेर्हि ॥ ३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङे सप्तम्येकवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ॥

जहिँ कप्पिज्जइ सरिंण सरु छिज्जइ खग्गिंण खग्गु ।
तहिँ तेहइ भड-घड-निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥ १ ॥
एक्कहिं अक्खिहिं सावणु अन्नहिं भद्दवउ
माहउ महिअल-सत्थरि गण्ड-त्थलें सरउ ।
अङ्गिहिं गिम्ह सुहच्छी-तिल-वणि मग्गसिर
तहें मुद्धहें मुह-पङ्कइ आवासिउ सिसिरु ॥ २ ॥
हिअडा फुट्टि तडं त्ति करि कालक्खेवें काइं ।
देक्खउं हय-विहि कहिँ ठवइ पइँ विणु दुक्ख-सयाइं ॥ ३ ॥

यत्तत्किम्भ्यो ङसो डासुर्न वा ॥ ३५८ ॥

अपभ्रंशे यत्तत्किम् इत्येतेभ्योकारान्तेभ्य परस्य ङसो डासु इत्यादेशो वा भवति ॥

कन्तु महारउ हलि सहिए निच्छइँ रूसइ जासु ।
अत्थिहिँ सत्थिहिँ हत्थिहिँ वि ठाउ वि फेडइ तासु ॥ १ ॥
जीविउ कासु न वल्लहउँ धणु पुणु कासु न इट्ठु ।
दोण्णि वि अवसर-निवडिअइं तिण-सम गणइ विसिट्ठु ॥२॥

स्त्रियां डहे ॥ ३५९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किम्भ्य परस्य ङसो डहे इत्यादेशो वा भवति ॥ जहे केरउ । तहे केरउ । कहे केरउ ॥

---

१ B °कारात्° २ P सरें B सरेण ३ P खग्गें; B खग्गण ४ P निवहि ५ A थक्किहिं ६ B °ओ ७ P अङ्गहि गिम्हु ८ B सुहच्छीति° ९ B वहिणि १० P तहि ११ B मुद्धमु १२ A तडत्ति १३ B °क्खेव १४ B देक्खं ह १५ B विदुक्खस १६ B निच्छउँ १७ P अत्थ°; B अत्थे° १८ P सत्थ°, B° सत्थे १९ P हत्थ°; B हत्थे°. २० B °डइ २१ B पुण २२ B दोण्णिवि २३ B °नरि २४ A °वडिआइं २५ AB °डिआइं २६ P सवँ २७ B गणई २८ A स्त्रियां व° २९ B °उ ॥ य°

यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ३६० ॥

अपभ्रंशे यत्तदो स्थाने स्यमो परयोर्यथासंख्यं ध्रुं त्रं इत्यादेशौ वा भवत ॥

प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रुं त्रं रणि करदि न भ्रन्त्रिं ॥ १ ॥

पक्षे । तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ ॥

इदम इमुः क्लीबे ॥ ३६१ ॥

अपभ्रंशे नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदम स्यमो परयो इमु इत्यादेशो भवति ॥ इमु कुलु तुह तणउं । इमु कुलु देक्खु ॥

एतदः स्त्री-पुं क्लीबे एह एहो एहु ॥ ३६२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके वर्तमानस्यैतद स्थाने स्यमो परयोर्यथासंख्यम् एह एहो एहु इत्यादेशा भवन्ति ॥

एह कुमारी एहो नरु एहु मणोरह-ठाणुं ।
एहउँ वढ चिन्तन्ताहं पच्छइ होइ विहाणुं ॥ १ ॥

एइर्जस्-शसोः ॥ ३६३ ॥

अपभ्रंशे एतदो जस्-शसो परयो एइ इत्यादेशो भवति ॥ एइ ति घोडा एह थलि [३३०. ४] ॥ एइ पेच्छ ॥

अदस ओइ ॥ ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदस स्थाने जस्-शसो परयो ओइ इत्यादेशो भवति ॥

जइ पुच्छह घर वड्डाइं तो वड्डा घर ओइ ।
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥ १ ॥

अमूनि वर्तन्ते पृच्छ वा ॥

---

१ B नाहु २ B भ्रंशि. ३ B बोलिज्जइ. ४ B के च व°. ५ B इति प्रथ आदे°. ६ B ठाउ. ७ B विहाण. ८ B ते. ९ B ओदत्या°. १० B वड्डाइ. ११ B घर.

इदम आयः ॥ ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदमूशब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति ॥

आयइँ लोअहों लोअणइँ जाई सरइँ न भन्ति ।
अप्पिएँ दिट्ठइँ मउलिअहिँ पिएँ दिट्ठइँ विहसन्ति ॥ १ ॥
सोसउ म सोसउ च्चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
ज जलइ जले जलणो आएण वि किं न पज्जत्तं ॥ २ ॥
आयहों दड्ढ-कलेवरहो जं वाहिउँ त सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ३ ॥

सर्वस्य साहो वा ॥ ३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ॥

साहु वि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहों तणेण ।
वड्डप्पणु परि पाविअइ हत्थिं मोकलडेण ॥ १ ॥

पक्षे । सव्वु वि ॥

किमः काइं-कवणौ वा ॥ ३६७ ॥

अपभ्रंशे किम. स्थाने काइ कवण इत्यादेशौ वा भवत. ॥

जइ न सु आवइ दूइ घरु काइँ अहो मुहुँ तुज्झु ।
वयणु जु खण्डइ तउ सहिए सो पिउ होइ न मज्झु ॥ १ ॥

काइँ न दूरे देक्खइ ॥ [३४९ १]

फोडेन्ति जे हिअडउँ अप्पणउँ ताहँ पराई कवण घृण ।
रक्खेज्जहु लोअहों अप्पणा बालहें जाया विसम थण ॥ २ ॥

---

१ B °च्छब्दस्यादौ २ B दिट्ठइ ३ B पिअ ४ B दइ. ५ P कडेव° ६ B °हिउ. ७ B चोटब्भ°. ८ B च्छारु. ९ B लोओ १० B °होत्तणेण ११ A वड्डत्तणु; B वड्डप्पण १२ B °पावीअ° १३ P हत्थ, B हत्थे. १४ P काइ. १५ A घर. १६ B मुह तुज्झ १७ B वयणज्जुरइ° १८ B देक्खइ १९ B गोदा १; P and B write रक्खेज्जहु° as the first and फोडेन्ति° as the second half. २० A जि २१ B हिअ° २२ B पराइ. २३ P घण, B विण २४ PB तरुणहा.

इदम आय ॥ ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदमूशब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति ॥

आयइँ लोअहों लोअणइँ जाईं सरइँ न भन्ति ।
अप्पिएँ दिट्ठइ मउलिअहिँ पिएँ दिट्ठइ विहसन्ति ॥ १ ॥
सोसउ म सोसउ च्चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
ज जलइ जले जलणो आएण वि किं न पज्जत्त ॥ २ ॥
आयहों दड्ढ-कलेवरहो ज वाहिउँ त सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ३ ॥

सर्वस्य साहो वा ॥ ३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ॥

साहु वि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहों तणेण ।
वड्डप्पणु परि पाविअइ हत्थिं मोक्कलडेण ॥ १ ॥

पक्षे । सव्वु वि ॥

किम॰ काइँ-कवणौ वा ॥ ३६७ ॥

अपभ्रंशे किम स्थाने काइँ कवण इत्यादेशौ वा भवत ॥

जइ न सु आवइ दूइ घरु काइँ अहो मुहुँ तुज्यु ।
वयणु जु खण्डइ तउ सहिए सो पिउ होइ न मज्झु ॥ १ ॥

काइँ न दूरे देक्खइ ॥ [३२९ १]

फोडेन्ति जे हिअडउँ अप्पणउँ ताहँ पराई कवण घृण ।
रक्खेज्जहु लोअहों अप्पणा वालहें जाया विसम थण ॥ २ ॥

१ B °व्दस्यादौ २ B दिट्ठ ३ B पिअ ४ B दड्ढ ५ P कडेव° ६ B °हिउ ७ B ओग्गअ° ८ B च्उाद ९ B जोओ १० B °होत्तणेण ११ A वड्डत्तणु B वड्डप्पण १२ B °पावीअ° १३ P हत्थ B हत्थे १४ P काइँ १५ A घर १६ B मह तुज्झ १७ B वयण जुग° १८ B देयखइ १९ B फोडन्ति; P and B write रक्खेज्जह° as the first and फोडेन्ति° as the second half २० A जि २१ B हिअ° २२ B पराइ २३ P घण B घिण २४ PB तरुणहा

सुपुरिस कङ्गुहें अणुहरहिं भण कज्जें कवणेण ।
जिवँ जिवँ वड्डत्तणु लहहिं तिवँ तिवँ नवहिं सिरेण ॥ ३ ॥

पक्षे ।

जइ ससणेही तो मुइअ अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिं वि पयारेंहिं गइअ धण किं गज्जहि खल मेह ॥ ४ ॥

युष्मदः सौ तुहुं ॥ ३६८ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति ॥

भमर म रुणझुणि रण्णडइ सा दिसि जोइ म रोइ ।
सा मालइ देसन्तरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ॥ १ ॥

जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ३६९ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥ तुम्हे तुम्हइं जाणह । तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ ॥ वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥

टा-ङ्यमा पइं तइं ॥ ३७० ॥

अपभ्रंशे युष्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह पइं तइं इत्यादेशौ भवतः ॥ टा ।

पइँ मुक्काहँ वि वरतरु फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणु छाया जइ होज्ज कह वि ता तेहिं पत्तेहिं ॥ १ ॥
महु हिअउँ तइँ ताए तुहुँ स वि अन्नें विनडिज्जइ ।
पिअ काइँ करउँ हउँ काइँ तुहुँ मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥२॥

---

१ A सपुरिस कंगुहिं. २ B °हरीहिं. ३ B कज्जे. ४ A B जिम्वजिम्व. ५ B °त्तण. ६ B लहइ. ७ A B तिम्वतिम्व. ८ B नवहि. ९ A ससिणे°. १० A मुईअअह; B मुईअह. ११ B बेहिं वि. १२ P °यारहिं. १३ B गजहिं. १४ P तुहुं. B तुहं. १५ P रुणु°. १६ A °म्हतुम्हइतुम्हेइ. १७ P पइं. १८ P तइं. १९ A वर. २० B पुन. २१ B होइज्ज. २२ P तइं. २३ P तुहं. B तुहं. २४ B अन्ने. २५ P त्रिअ, B प्रिय. २६ P काइं. २७ B मच्छे.

डिना ।

पइँ मइँ बेहिँ[3] वि रण-गयहिँ को जयसिरि तक्केइ ।
केसहिँ लेप्पिणु जम-घरिणि भण सुहु को थक्केइ ॥ ३ ॥

एवं तइं ॥ अमा ।

पइँ मेल्लन्तिहेँ महु मरणुं मइँ मेल्लन्तहो तुज्झु ।
सारस जसु जो वेग्गला सो वि कृदन्तहो सज्झु ॥ ४ ॥

एवं तइं ॥

भिसा तुम्हेहिँ ॥ ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिँ इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हेहिँ अम्हेहिँ जं किअउं दिट्ठउँ[15] बहुअ-जणेण ।
तं तेवड्डउ समर-भरु निज्जिउ एक्क खणेण ॥ १ ॥

ङसि-ङस्भ्यां तउ तुज्झ तुध्रं ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्या सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तउ होन्तउ आगदो । तुज्झ होन्तउं आगदो । तुध्र होन्तउ आगदो ॥ ङसा ।

तउ गुण-संपइ तुज्झ मदि तुध्र अणुत्तर खन्ति ।
जइ उप्पत्ति अन्न जण महि-मंडलि सिक्खन्ति ॥ १ ॥

भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हहं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हहं होन्तउ आगदो । तुम्हहं केरउं धणु ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हासु ठिअं ॥

---

१ P पइं, २ P मइं, ३ A बेहिवि, ४ B थक्केइ, ५ A निसिणु. ६ A घरणि. ७ P तइं ८ P पइं ९ A मेल्लन्तिहिँ १० B मरण ११ P मइं; B मइं १२ A तुज्झ १३ B जग, १४ B °ज्झ ॥ जि° १५ B दिट्ठउ. १६ B बमद १७ P तुध्र , १८ B होन्तउ १९ A तुज्झ २० A हुन्तउ; B होन्तउ. २१ B तुज्झ २२ P णा.

सावस्मदो हउं ॥ ३७५ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउं इत्यादेशो भवति ॥ तसु हउँ कलि-जुगि दुल्लहहो [३३८.१] ॥

जस्-शसोरम्हे अम्हइं ॥ ३७६ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे अम्हइं इत्या-देशौ भवतः ॥

अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्वं भणन्ति।
मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ॥ १ ॥
अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया के वि।
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं जिवँ अम्हइँ तिवँ ते वि ॥ २ ॥

अम्हे देक्खइ। अम्हइं देक्खइ। वचनभेदो यथासंख्यानिवृत्त्यर्थः ॥

टा-ड्यमा मइं ॥ ३७७ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह मइं इत्यादेशो भवति ॥ टा।

मइँ जाणिउँ पिअ विरहिअहं क वि धर होइ विआलि।
णवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥ १ ॥

ङिना। पइं मइं बेहिं वि रण-गयहिं [३७०.४] ॥ अमा। मइँ मेल्लन्तहों तुज्झु [३७९.३] ॥

अम्हेहिं भिसा ॥३७८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउँ [३७१.१] ॥

---

१ B एत्व. २ B गयणुत°. ३ A करंति. ४ P पहिआ. ५ B सुअच्छि°. ६ A B जिम्व. ७ A B तिम्व. ८ P मई. ९ A जाणिउ. १० B नवर. ११ A जिहि; B जिम. १२ P पई. १३ A बेहि वि. १४ B कीअं.

महु मज्झु ङसि-ङस्भ्याम् ॥ ३७९ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येकं महु मज्झु इत्यादेशौ भवत ॥ महु होन्तउ गदो। मज्झु होन्तउ गदो ॥ ङसा।

महु कन्तहों बे दोसडा हेल्लि[3] म झंखहि आलु।
देन्तहों हउं पर उव्वरिअ जुज्झन्तहों करवालु ॥१ ॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें[9] मारिअडेण ॥ २ ॥

अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ३८० ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेशो भवति ॥ अम्हहं होन्तउं आगदो ॥ आमा ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा [३७९.२]॥

सुपा अम्हासु ॥ ३८१ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ अम्हासु ठिअं ॥

त्यादेराद्य-त्रयस्य संबन्धिनो हिं न वा ॥ ३८२ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्य सबन्धिनो नहप्पर्थेषु[13] वर्तमानस्य वचनस्यापभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति ॥

मुह-कबरि-बन्ध तहें सोह धरहिं
नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ॥
तहें सहहिं कुरल भमर उल-तुलिअ
नं तिमिर-डिम्भ खेल्लन्ति मिलिअ ॥ १ ॥

मध्य-त्रयस्याद्यस्य हिः ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति ॥

---

१ B होन्तउ. २ B वतह ३ A हिं. ४ B झखलिहि. ५ B दिंत°. ६ B पार. ७ A जुझतहो, P तुज्झन्तहां ८ P प्रिएण ९ A ते १० P अमा. ११ B च आह°. १२ P °उ गदो. १३ A °र्थे व° १४ A B °शो भ° १५ B न. १६ B जुज्झ. १७ B करेहि १८ B °प्पमत्र°.

बप्पीहा पिउ पिउ भणवि कित्तिउँ[1] रुअहि हयास[2] ।
तुह[3] जलि महु पुणु[4] वल्लहइ बिहुँ वि न पूरिअ आस ॥१॥

आत्मनेपदे ।

बप्पीहा कइँ[5] बोल्लिएँण[6] निग्घिण वार इ वार ।
सायरि भरिअइ विमल-जलि लहहि न एक्कइ धार ॥ २ ॥

सप्तम्याम् ।

आयहिँ जम्महिँ[7] अन्नहिँ[8] वि गोरि सु[9] दिज्जहि[10] कन्तु ।
गय मत्तहँ[11] चत्तङ्कुसहं जो अब्भिडइ हसन्तु ॥ ३ ॥

पक्षे । रुअसि । इत्यादि ॥

बहुत्वे हुः ॥ ३८४ ॥

त्यादीनां मध्यमत्रयस्य[12] संबन्धि[13] बहुष्वर्थेषु[14] वर्तमानं यद्वचनं तस्यापभ्रंशे हु इत्यादेशो[15] वा भवति ॥

बलि-अब्भत्थणि[16] महु-महणु लहुईहूआ[17] सोइ ।
जइ इच्छहु[18] वड्डत्तणउं देहु म मग्गहु[19] कोइ ॥ १ ॥

पक्षे । इच्छह । इत्यादि ॥

अन्त्य-त्रयस्याद्यस्य उं ॥ ३८५ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे उं इत्यादेशो वा भवति ॥

विहि विणडउ पीडन्तु गह मं धणि करहि[20] विसाउ ।
संपइ कड्डउँ[21] वेस जिवँ[22] छुडु अग्घइ ववसाउँ[23] ॥ १ ॥

बलि किज्जउँ सुअणस्सु[24] ॥ [३३८. १] पक्षे । कड्ढामि[25] । इत्यादि ॥

१ P B केत्तिउ. २ B अयास. ३ A मुह. ४ A B पुग. ५ P काइँ. ६ P बोल्लिए. ७ P जहि मइ अ°; B जमि मइ अ° ८ A अन्नहि. ९ A स. १० P देज्जहि; B देज्जहि. ११ B मत्तह. १२ P मध्यन्न°. १३ A °धव°. १४ A तरय हु. १५ B °शो भ°. १६ B अच्छणे. १७ B °ईहुआ. १८ B इच्छइ. १९ B मगह. २० B °रहि. २१ P B कड्डउ. २२ A B जिम्व. २३ A °ओ. २४ B °स्स. २५ P B कड्ढामी°.

बहुत्वे हुं ॥ ३८६ ॥

त्यादीनामन्त्यं[1]त्रयस्य सबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमान यद्वचन तस्य हु इत्यादेशो वा भवति ॥

> खग्गे[2]-विसाहिउँ[3] जहिँ लहहु[4] पिय तहिँ देसहिँ[5] जाहु ।
> रण दुब्भिक्खें[6] भग्गाइ विणु[7] जुज्झें न वलाहु[8] ॥ १ ॥

पक्षे । लहिमु । इत्यादि ॥

हि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ३८७ ॥

पञ्चम्यां हिस्वयोरपभ्रंशे इ उ ए इत्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

इत् ।

> कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
> कवल जि[10] पाविय विहि-वसिणँ ते चैरि माणु म मेल्लि ॥१॥

उत् ।

> भमरा एत्थु वि लिम्बडइ के[12] वि दियहडा विलम्बु ।
> घण-पत्तलु छाया-बहुलु फुल्लइ जाम कयम्बु ॥ २ ॥

एत् ।

> प्रिय एम्वहिँ केरे सेल्ल करि छड्डहि तुहुँ करवालु ।
> ज[21] कावालिय बप्पुडा लेहिँ अभग्गु कवालु ॥ ३ ॥

पक्षे । सुमरहि । इत्यादि ॥

वर्त्स्यति-स्यस्य सः ॥ ३८८ ॥

अपभ्रंशे भविष्यदर्थविषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति ॥

---

१ B °स्यसंबधिषु ब°. २ A खग्गवि°. ३ P °साहिउं ४ A लहुहुं ५ B °सहि ६ A दुब्भिक्खि B दुब्भिक्खे ७ B विण जुज्झे ८ P धवाहु, B विलाहुं ९ B वंघाया १० B ज ११ A वमिणि B वसेण १२ B चर १३ A किवि १४ B पत्तल° १५ B बहल. १६ A B जाम १७ P प्रिअ १८ A एमहिं १९ B करि २० A छहुहिं B छहि २१ P ज २२ B बप्पडा २३ B अभग्ग २४ A सुस्मर°, B सुमर° २५ A °दर्थे वि°

दिअहा जन्ति झडप्पडहिँ पडहिँ मनोरह पच्छि ।
जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥ १ ॥

पक्षे । होहिइ ॥

क्रियेः कीसु ॥ ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो वा भवति ॥

सन्ता भोगँ जु परिहरइ तसु कन्तहों बलि कीसु ।
तसु दइवेँण वि मुण्डियउँ जसु खल्लिहडउँ सीसु ॥ १ ॥

पक्षे । साध्यमानावस्थात् क्रिये इति संस्कृतशब्दादेष प्रयोगः । बलि किज्जउँ सुअर्णस्सु [३३८.१] ॥

भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥ ३९० ॥

अपभ्रंशे भुवो धातोः पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ॥

अइतुंगत्तणु जं थणहं सो छेयउ नं हु लाहु ।
सहि जइ केवँइ तुडि-वसेँण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥ १ ॥

ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ३९१ ॥

अपभ्रंशे ब्रूगो धातोर्ब्रुव इत्यादेशो वा भवति ॥ ब्रुवह सुहासिउ किं पि ॥ पक्षे ।

इत्तउँ ब्रोप्पिणु सउणि ठिउँ पुणु दूसासणु ब्रोप्पि ।
तो हउँ जाणउँ एहो हरि जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि ॥

व्रजेर्वुञः ॥ ३९२ ॥

अपभ्रंशे व्रजतेर्धातोर्वुञ इत्यादेशो भवति ॥ वुञइ । वुञेप्पि । वुञेप्पिणु ॥

---

१ A भोगु. २ B तसुं ३ A °इविणवि. ४ A °स्थान क्रियेत इ,° B° स्थानात् क्रिये इ°. ५ B विज्जउ ६ B सुअण्णसु ७ B °शो वा भ°. ८ B °तश. ९ A नउ ला°. १० A केम्वइ; B विम्वइ. ११ P वसिण. १२ B ब्रुगो. १३ B ध्रुवह. १४ P ठिउ. १५ A पणु

दृशेः प्रस्सः ॥ ३९३ ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातोः प्रस्स इत्यादेशो भवति ॥ प्रस्सदि ॥

ग्रहेर्गृण्हः ॥ ३९४ ॥

अपभ्रंशे ग्रहेर्धातोर्गृण्ह इत्यादेशो भवति ॥ पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु ॥

तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥ ३९५ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीनां धातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥

[6]जिवँ [7]तिवँ तिक्खा लेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु ।
तो जइ गोरिहे मुह-कमलि सरिसिम का वि लहन्तु ॥ १ ॥

आदिग्रहणाद् देशीषु[12] ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः ॥

चूडुल्लउ चुण्णीहोइ सइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ ।
सासानल-जाल-झलक्किअउ बाह-सलिल-संसित्तउ ॥ २ ॥

अब्भडवंचिउ बे पयइं पेम्मु निअत्तइ जावँ ।
सव्वासण-रिउ-संभवहो कर परिअत्ता तावँ ॥ ३ ॥

हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि धुडुक्कइ मेहु ।
वासा-रत्ति-पवासुअहं विसमा संकडु एहु ॥ ४ ॥

अम्मि पओहर वज्जमा निच्चु जें[24] संमुह थन्ति ।
महु कन्तहो समरङ्गणइ गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥ ५ ॥

पुत्ते जाएँ कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।
जा बप्पीकी भुंहडी चम्पिज्जइ अवरेण ॥ ६ ॥

---

१ A ग्रहेर्गृन्हः । गृहे°. २ A °र्गृन्ह. ३ A गृन्हे°. ४ P ग्रतु. ५ B तक्षप्र°. ६ AB जिम्व. ७ A तिम्व; B जिम्व. ८ A छोल्लि°. ९ B नो. १० P कमलि, B कम्मले. ११ A सरसि°. १२ B °शीषु. १३ P °साणल°. १४ A °लज्झल°. १५ AB जाम्व. १६ B करि. १७ AB ताम्व. १८ B गोरडि. १९ A धुडु°. २० B मेह. २१ B एह. २२ P वज्जवाँ. २३ P निच; B निच्चु. २४ B जि. २५ B महकंतहहोइस°. २६ A पुत्ति. २७ B जाए. २८ B °ण. २९ B भुंह°. ३० B चंपीज्जइ.

तं तेत्तिउं[1] जॅलु[2] सायरहों सो तेवडु वित्थारु ।
तिसहें निवारणु पलु वि न वि पर[3] धुट्ठुअइ असारु ॥ ७ ॥

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां ग-घ-द-ध-ब-भाः ॥ ३९६ ॥

अपभ्रंशेपदादौ वर्तमानानां स्वरात्परेपामसंयुक्तानां कखतथपफां स्थाने यथासंख्यं गघदधबभाः प्रायो भवन्ति ॥

कस्य गः ।

जं दिट्ठउँ[4] सोम-ग्गहणु असइहिँ[5] हसिउँ निसङ्कु ।
पिअ-माणुस-विच्छोह-गरु[6] गिलि गिलि राहु मयङ्कु ॥ १ ॥

खस्य घः ।

अम्मीए सत्थावत्थेहिँ[7] सुधिँ[8] चिन्तिज्जइ माणु ।
पिए दिट्ठे[9] हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥ २ ॥

तथपफानां दधबभाः ।

सबधु करेप्पिणु कधिदु मइँ[10] तसु पर[11] सभलउँ[12] जम्मु[13] ।
जासु न चाउ न चारहडि न य पम्हट्ठउ[14] धम्मु ॥ ३ ॥

अनादाविति किम् । सबधु करेप्पिणु । अत्र कस्य गत्वं न भवति ॥ स्वरादिति[15] किम् । गिलि गिलि राहु मयङ्कु ॥ असंयुक्तानामिति किम् । एक्कहिं अक्खिहिं[16] सावणु[17] [३५७.२] ॥ प्रायोधिकारात्कचिन्न भवति ।

जइ केवँइ[18] पावीसु[19] पिउ अकिआ कुड्डु[20] करीसु ।
पाणिउ नवइ सरावि जिवँ[21] सव्वङ्गें[22] पइसीसु ॥ ४ ॥
उअ कणिआरु पफुल्लिअउ[23] कञ्चण-कन्ति-पयासु ।
गोरी-वयण-विणिज्जिअउ नं सेवइ वण-वासु ॥ ५ ॥

---

१ P तेत्तिओ, २ B ज्जल. ३ P पर घुदुअइ, B पर घुट्ठुइ. ४ P दिट्ठउ. ५ A असइहि, B असईहिं. ६ A गुरु. ७ P °वयें सु°. ८ P सुधें; B सुग्धे. ९ A दिट्ठइ. १० P मइँ. ११ B पुर. १२ B °भलुअ°. १३ A जम्म. १४ B वार°. १५ B पम्हुट्ठ°. १६ A स्वरादाविति. १७ A अखिहिं. १८ A सावगु; B सावग. १९ AB केम्वइ. २०. B पावेसु. २१ B कहु. २२ AB जिम्व. २३ A सव्वगि; B सव्वगिइं. २४ B पफुल्लिउ.

मोनुनासिको वो वा ॥ ३९७ ॥

अपभ्रंशेनादौ वर्तमानस्यासंयुक्तस्य मकारस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ॥ कँवँलु कमलु । भँवँरु भमरु ॥ लाक्षणिकस्यापि[3] । जिवँ । तिवँ । जेवँ । तेवँ[4] ॥ अनादावित्येव । मयणु ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ तसु पर सभलँउ जम्मु ॥ [३९६.३]

वाधो रो लुक् ॥ ३९८ ॥

अपभ्रंशे संयोगादधो वर्तमानो रेफो लुग् वा भवति ॥ जइ केवँइ पावीसु पिउँ ॥ [३९६.४] पक्षे ।

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रियेर्ण ॥ [३७९.२]

अभूतोपि क्वचित् ॥ ३९९ ॥

अपभ्रंशे क्वचिदविद्यमानोपि रेफो भवति ॥

व्रासु महारिसि एँउ भणइ जइ सुइ-सत्थु पमाणु ।
मायँहँ चलण नवँन्ताहं दिवि दिवि[11] गङ्गा-ण्हाणु ॥ १ ॥

क्वचिदिति किम् । वासेण वि भारह-खम्भि बद्ध ॥

आपद्विपत्संपदां द इः ॥ ४०० ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् संपद् इत्येतेषां दकारस्य इकारो भवति ॥

अणउ करन्तहो पुरिसहो आवइ आवइ ।

विवइ । संपइ ॥ प्रायोधिकारात् । गुणहिँ न संपय कित्ति पर [३३५.१] ॥

कथं-यथा-तथां थादेरेमेमेहेधा डितः ॥ ४०१ ॥

अपभ्रंशे कथं यथा तथा इत्येतेषां थादेरवयवस्य प्रत्येकम् एम इम इह इध इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

---

१ A कम्वलु. २ A भम्वरु. ३ A °पि । जेम्व । तेम्व । अना°. ४ B तेवँ । जावँ तावँ । अना° ५ B °भल्लउ°. ६ A B केम्वइ. ७ A पिउ । जइ ८ P प्रिएण. ९ P मायहे. १० A नमताह. ११ PB दिवेदिवे. १२ P °र इकारो भ°. १३ B इर्भ°। १४ B पदा. १५ A °था था °.

केम[1] समप्पउ दुट्ठु[2] दिणु किंव[3] रयणी छुडु होइ ।
नव-वहु-दंसण-लालसउ वहइ मणोरह सोइ ॥ १ ॥
ओ गोरी-मुह-निज्जिअउ वद्दलि लुक्कु मियङ्कु ।
अन्नु वि जो परिहविय-तणु सो किंव भवँइ निसङ्कु ॥ २ ॥
बिम्बाहरि तणु रयण-वणु किह ठिउ सिरिआणन्द ।
निरुवम-रसु पिएं[13] पिअवि जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥ ३ ॥
भण सहि निहुअउँ तेवँ[14] मइं[15] जइ पिउ दिट्ठु[16] सदोसु ।
जेवँ न जाणइ मज्झु मणु पक्खावडिअं तासु ॥ ४ ॥

जिवँ[19] जिवँ वङ्किम लोअणहं॥तिवँ[20] तिवँ वम्महु निअय-सर[३४४.१]॥

मइँ जाणिउँ[21] प्रियँ[22] विरहिअहं क वि धर होइ विआलि ।
नवरँ[23] मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥ ५ ॥

[३७७. १] एवं तिघ-जिघावुदाहार्यौ ॥

यादृक्तादृक्कीदृगीदृशां दादेर्डेहः ॥ ४०२ ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनां[24] दादेरवयवस्य डिन् एह इत्यादेशो भवति ॥
मइं भणिअउँ[25] बलिराय तुहुं[26] केहउ मग्गणु[27] एहु[28] ।
जेहु तेहु न वि होइ वढ मइँ नारायणु एहु ॥ १ ॥

अतां डइसः ॥ ४०३ ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनामदन्तानां यादृशतादृशकीदृशेदृशानां[29] दादेरवयवस्य डिन् अइस इत्यादेशो भवति ॥ जइसो । तइसो । कइसो । अइसो ॥

---

१ P केवँ. २B दुट्ठु. ३A किम्व. ४ B °सहु. ५ A मुहिनि°. ६ B लुक्. ७B अम्नवि. ८ A किम्व; B किन. ९ A सम्मइ, B समट. १० P आनन्दु. ११ A° वन्न. १२ B पिएंवि पि°. १३ P मगु. १४ AB तेम्व. १५ A मइ; B मट. १६ B दिट्ठ. १७AB जेम्व. १८ P° वङ्कि. १९ A B जिम्वजिम्व. २० AB तिम्वतिम्व. २१ P जाणिउ. २२ A प्रिअ. २३P नवरि. २४ A° दृगादी.° २५ A भणिअउं. २६ P तुहुं; B तुह. २७ P मग्गणु. २८ A एहो. २९ A यादृशादी°.

यत्र-तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थ्वत्तु ॥ ४०४ ॥

अपभ्रंशे यत्रतत्रशब्दयोस्त्रस्य एत्थु अत्तु इत्येतौ डितौ भवतः ॥

जइ सो घडदि प्रयावदी केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ।
जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि भण तो तहिं[3] सारिक्खु ॥ २ ॥

जत्तु ठिदो । तत्तु ठिदो ॥

एत्थु कुत्रात्रे ॥ ४०५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोस्त्रशब्दस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति ॥ केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ॥ जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि ॥ [४०४.१]

यावत्तावतोर्वादेर्म उं महिं ॥ ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यव्ययोर्वकारादेरवयवस्य म उं महिं इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जाम न निवडइ कुम्भ-यडि सीह-चवेड-चडक्क ।
ताम समत्तहँ मयगलहं पइ पइ वज्जइ ढक्क ॥ १ ॥
तिलहँ तिलत्तणु ताउँ पर जाउँ न नेह गलन्ति ।
नेहि पणट्ठइ ते ज्जि तिल तिल फिट्टवि खल होन्ति ॥ २ ॥
जामहिं विसमी कज्ज-गइ जीवहँ[12] मज्झे एइ ।
तामहिं अच्छउ इयरु जणु सुअणु वि अन्तरु देइ ॥ ३ ॥

वा यत्तदोतोर्डेवडः ॥ ४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरत्वन्तयोर्यावत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥

जेवडु अन्तरु रावण-रामहँ तेवडु अन्तरु पट्टण-गामहँ ॥

पक्षे । जेत्तुलो । तेत्तुलो ॥

---

१ B° त्रु. २ A पयावदी. ३ P B तहे. ४ B चवेड. ५ B वज्जई. ६ A तिलह. ७ B° त्तण. ८ P ते जि. ९ B खलु. १० P हन्ति. ११ A जाम्वहिं. १२ A जीवह. १३ A ताम्वहिं. १४ A रामहुं; B रामह. १५ A अंतर. १६ B जेत्तुलो । तेत्तुलो.

येदं-किमोर्यादेः ॥ ४०८ ॥

अपभ्रंशे इदम् किम् इत्येतयोरत्यन्तयोरियत्कियतोर्यकारादेरवयवस्य डित् एवडॆ इत्यादेशो वा भवति ॥ एवड्डु अन्तरु । केवड्डु अन्तरु ॥ पक्षे । एत्तुलो[1] । केत्तुलो ॥

परस्परस्यादिरः ॥ ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो[3] भवति ॥

ते मुग्गडा[4] हराविआ जे परिविट्ठा ताहं ।
अवरोप्परु[5] जोअन्ताहं[6] सामिउ गञ्जिउ जाहं ॥ १ ॥

कादि-स्थैदोतोरुच्चार-लाघवम् ॥ ४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनेषु स्थितयोः ए ओ इत्येतयोरुच्चारणस्य[7] लाघवं प्रायो भवति ॥

सुधें चिन्तिज्जइ माणु [३९६.२]॥
तसु हउँ कलि-जुगि[8] दुल्लहहों [३३८.१] ॥

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥ ४११ ॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानानां उं हुं हिं हं इत्येतेषां उच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

अन्नु जु तुच्छउँ तहें धणहे [३५०.१] ॥
बलि किज्जउँ सुअणस्सु [३३८.१] ॥
दइउ[9] घडावइ वणि तरुहुं [३४०.१] ॥
तरुहुँ वि वक्कलु[10] [३४१.२] ॥
खग्ग-विसाहिउ[11] जहिं लहहुं [३८६.१] ॥
तणहँ[13] तइज्जी भङ्गि न[14] वि [३३९.१[॥

म्हो म्भो वा ॥ ४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इति मकाराक्रान्तो भकारो वा

---

१ A एवडु. २ B एत्तुलो । केत्तुलो. ३ B °रवाद्गस्या°. ४ P मुग्घडा; B मुग्गुडा. ५ B °प्पर. ६ A जोअताह; B जोहताह. ७ A °रस्य. ८ B कलिज्जुगि. ९ A दइवु. १० A वक्कल. ११ A °हिओ; P °हिउं. १२ A °हहु. १३ A तिणहं; B तेणहंतइज्जी. १४ B नविहुं. ॥

भवति ॥ म्ह इति पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः [२.७४] इति प्राकृतलक्षणविहितोत्र गृह्यते । संस्कृते तदसंभवात् । गिम्भो । सिम्भो ॥

वम्भ ते विरला के वि नर जे सव्वङ्ग-छइल्ल ।
जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ तें वइल्ल ॥ १ ॥

अन्यादृशोन्नाइसावराइसौ ॥ ४१३ ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः ॥ अन्नाइसो । अवराइसो ॥

प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्व-पग्गिम्वाः ॥ ४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्व इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

अन्ने ते दीहर लोअण अन्नु तं भुअ-जुअलु
अन्नु सु घण-थण-हारु तं अन्नु जि मुह-कमलु ।
अन्नु जि केस-कलावु सु अन्नु जि प्राउ विहि
जेण णिअम्बिणि घडिअ स गुण लायण्ण-णिहि ॥ १ ॥

प्राइव मुणिहँ[10] वि भन्तडी[11] तें मणिअडा गणन्ति ।
अखइ निरामइ परम-पइ अज्ज वि लउ न[12] लहन्ति ॥ २ ॥

अंसु-जलें प्राइम्व गोरिअहे सहि उव्वत्ता नयण-सरं ।
तें[18] संमुह संपेसिआ देन्ति[19] तिरिच्छी घत्त पर ॥ ३ ॥

एसी पिउ रूसेसु हउँ रुट्ठी मइँ अणुणेइ ।
पग्गिम्व एइ मणोरहइं दुक्करु दइउ करेइ ॥ ४ ॥

१ B वैंकानिवैंच?. २ A उज्जु. ३ P प्राइवँपगिवं.. ४ P प्राइवँ पगिवँ. ५ B ते. ६ B घणहार. ७ B °लाउ. ८ P नियम्बिणि; B णिअम्बणि. ९ A लायण. १० P मुण्णिविर्ग° ११ B ते. १२ B नहंति. १३ B अगुमलें, P अगुजलि. १४ P प्रइवँ. १५ P गोरिअहि १६ P उवन्ना, B उवत्ता. १७ A सर. १८ B तं. १९ B दिति २० A तिरच्छी २१ A पर. २२ B रूसेय हुउं २३ P मइ. २४ P पगिमँ.

वान्यथोनुः ॥ ४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु इत्यादेशो वा भवति ॥

विरहाणल-जाल-करालिअउ पहिउ को वि बुड्डिवि ठिअउ ।
अनु सिसिर-कालि सीअल-जलहु धूमु कहन्तिहु उट्ठिअउ ॥१॥

पक्षे । अन्नह ॥

कुतसः कउ कहन्तिहु ॥ ४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतस्शब्दस्य कउ कहन्तिहु इत्यादेशौ भवतः ॥

महु कन्तहो गुट्ठ-ट्ठिअहो कउ झुम्पडा वलन्ति ।
अह रिउ-रुहिरें उल्हवइ अह अप्पणें न भन्ति ॥१॥

धूमु कहन्तिहु उट्ठिअउ [४१५. १] ॥

ततस्तदोस्तोः ॥ ४१७ ॥

अपभ्रंशे ततस् तदा इत्येतयोस्तो इत्यादेशो भवति ॥

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥१॥ [३७९.२]

एवं-परं-समं-ध्रुवं-मा-मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु मं मणाउं ॥ ४१८ ॥

अपभ्रंशे एवमादीना एम्वादय आदेशा भवन्ति ॥

एवम एम्व ।

पिय-संगमि कउ निद्दडी पिअहो परोक्खहो केम्वँ ।
मइँ बिन्नि वि विन्नासिआ निद्द न एम्व न तेम्व ॥१॥

परम. पर । गुणहिं न संपइ कित्ति पर ॥ [३३५. १]

---

१ A °हिओ कोइ २ B बुड्डिवि ३ B अनु ४ B जलहु [illegible]. ५ AB °सओ ६ A °ट्ठिउ ७ B झुम्पडा ८ B वलइ ९ AB °सओ १० B तन्दो ११ B अम्हहं तणा, १२ A तलड़. १३ B [illegible]. १४ B किम. १५ A [illegible] B [illegible] १६ B बिन्नि वि १७ A °सिआ. १८ B [illegible] १९ PB [illegible] २० B पर

समम. समाणुं[1]।

फन्तु जुं[2] सीहहों उवमिअइ[3] तं महु खण्डिउ माणु ।
सीहु निरक्खयँ[4] गय हणइँ[5] पिउ पय रक्ख समाणु ॥ २ ॥

ध्रुवमो ध्रुवुः ।

चञ्चलु[6] जीविउ ध्रुवु मरणु पिअ[7] रूसिज्जई[8] काइं ।
होसँहिं[9] दिअहा रूसणा दिव्वइँ[10] वरिस-सयाइं ॥ ३ ॥

[11]भो मं । मं धणि करेहि[12] विसाउ [३८५. १] ॥ प्रायोग्रहणात् ।

माणि पँणट्ठइ[13] जइ न तँणु[14] तो देसडा चइज्ज[15] ।
मा दुज्जण-कर-पल्लवेंहिं[16] दंसिज्जन्तु भमिज्जँ[17] ॥ ४ ॥
लोणुं[18] विलिज्जइ पाणिएँण[19] अरि[20] खल मेह म गज्जुं[21] ॥
वालिउ गलइँ[22] सु झुम्पडा गोरी तिम्मइ अज्जु ॥ ५ ॥

मनाको मणोंउं[23] ।

विहवि पणट्ठइ वङ्कुडउ रिद्धिहिं जण[24]-सामन्नु ।
किं पि मणोंउं महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥ ६ ॥

किलाथवा-दिवा-सह-नहेः किराहवइ दिवे सहुं नाहिं॥४१९॥

अपभ्रंशे किलादीनां किरादय आदेशा भवन्ति ॥ किलस्य किर. ।

किर खाइ न पिअइ[26] न विद्दवइ धम्मि न वेच्चइँ[27] रूअडउ ।
इह किवँणु[28] न जाणइ जह जमहो[29] खणेंण[30] पहुच्चइ दूअडउ ॥१॥

अथवोहवइ । अहवइ न सुवंसिहं[31] एह खोडि ॥ प्रायोधिकारात् ।

जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पियहों पमाणु ।
जइ आवइ तो आणिअइ अहवा तं जि निवाणु ॥ २ ॥

दिवो दिवे । [33]दिविदिवि गङ्गा ण्हाणु ॥ [३९९. १]

१ A समाणु. २ B ज्जु. ३ B °अइ. ४ P° क्खइ ५ B हणइ. ६ B चचल. ७ B पिइ. ८ A रूसीज्जइ. ९ B होइ. १० P होसइ. ११ B साम १२ B कराहि विशाउ. १३ B पइट्टइ १४ B तणु. १५ P चएज्ज १६ P °विहिं. १७ BP भमेज्ज १८ B लोण. १९ P पाणिए. २० P अरे २१ A गज्जे २२ A °इ झुम्पडइ गो°. २३ B मणाउ. २४ P जणु. २५ P साहुं २६ B पीअइ. २७ B वेचइ°. २८ B किविणु. २९ B °होयग° ३० P खर्णे प°. ३१ B सइ. ३२ B आणीइ. ३३ P B दिवेदिवे.

सहस्य सहुं ।

जउ पवसन्तें सहुँ न गय न मुअ विओएँ तस्सु ।
लज्जिज्जइ संदेसडा दिन्तेहिँ सुहय-जणस्सु ॥ ३ ॥

नहेर्नाहिं ।

एत्तहेँ मेह पिअन्ति जलु एत्तहेँ वडवानॅल आवट्टइ ।
पेक्खु गहीरिम सायरहो एक्क वि कणिअ नाहिँ ओहट्टइ ॥ ४ ॥

पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रत्युतेतसः पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥ ४२० ॥

अपभ्रंशे पश्चादादीनां पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥ पश्चातः पच्छइ । पच्छइ होइ विहाणु [३६२.१] ॥ एवमेवस्य एम्वइ । एम्वइ सुरउ समत्तुं [३३२.२] ॥ एवस्य जिः ।

जाउ म जन्तउ पल्लवह देक्खउँ कइ पय देइ ।
हिअइ तिरिच्छी हउँ जि पर पिउ डम्बरइँ करेइ ॥ १ ॥

इदानीम एम्वहिं ।

हरि नच्चाविउ पङ्गणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ।
एम्वहिं राह-पओहरहं जं भावइ तं होउ ॥ २ ॥

प्रत्युतस्य पच्चलिउ ।

साव-सलोणी गोरडी नवखी क वि विस-गण्ठि ।
भडु पच्चलिओ सो मरइ जासु न लग्गइ कण्ठि ॥ ३ ॥

इतस एत्तहे । एत्तहेँ मेह पिअन्ति जलु [४१९.४] ॥

विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच्चं ॥ ४२१ ॥

अपभ्रंशे विषण्णादीनां वुन्नादय आदेशा भवन्ति ॥

---

१ P जओ पवसन्तेण सहुं न मुइअ विउएं तस्स; B जउ पविसंते न सहुं मुइअ तसु अ विउएं तस्स. २ P देन्तिहिं; B देंतेहिं. ३ A एत्तहि. ४ A °नले; P °णल. ५ B उहट्टइ. ६ A °म्वहि. ७ P पचलिउ; B पचुलिउ. ८ B °शा या म°. ९ B समत्तु. १० PB दिनसउ. ११ B °पइ. १२ B हीद. १३ A तिरच्छी. १४ B हुजि. १५ B °विउं. १६ P प्रङ्ग°. १७ B राअ°. १८ B पचुलिउ. १९ PB °लिउ. २० B °दण्णदी°.

विषण्णस्य वुन्न ।

[1]मइँ [2]वुत्तंउ [3]तुँहु [4]धुरु धरहि कसरेहिं विगुत्ताइं ।
[5]पइँ विणु धवल न चडइ भरु [6]एम्वइ वुन्नउ [7]कांइं ॥ १ ॥

उक्तस्य वुत्त । मइ वुत्तउं [४२१.१] ॥ वर्त्मनो [8]विच्च. । [9]जे मणु विच्चि न माइ [३५०.१]॥

शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥ ४२२ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां वहिल्लादय आदेशा भवन्ति ॥

[10]एक्कु कइअह वि[11] न [12]आवही अन्नु वहिल्लउ जाहि ।
मइँ [13]मित्तडा [14]प्रमाणिअउ [15]पइँ [16]जेहउ खलु [17]नाहिं ॥ १ ॥

[18]झकटस्य घङ्घल ।

जिवँ[19] सुपुरिस तिवँ[20] घङ्घलइं[21] जिवँ[19] नइ तिवँ[20] वलणाइं ।
जिवँ[22] डोङ्गर तिवँ कोट्टरइं हिआ विसूरहि कांइ ॥ २ ॥

अस्पृश्यसंसर्गस्य विट्टाल ।

जे छड्डेविणु रयणनिहि[23] अप्पउँ[24] तडि घल्लन्ति ।
[25]तेह संखह विट्टालु [26]परु फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥ ३ ॥

भयस्य द्रवक्क ।

[27]दिवेहिं विढत्तउँ खाहि वढ संचि म [28]एक्कु वि द्रम्मु ।
को वि द्रवक्कउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥ ४ ॥

आत्मीयस्य अप्पण । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउ ॥ [३६७.२]

दृष्टेर्द्रेहि । एक्कमेक्कउ जइ वि जोएदि हरि [29]सुट्ठु सव्वायरेण ॥
तो वि [30]द्रेहि [31]जहिं कहिं वि राही ॥
को सक्कइ[32] संवरेवि[33] [34]दड्ढ नयणा [35][36]नेहिं [37]पलुट्टा ॥ ५ ॥

---

१ AB मइ २ B वुत्तउ ३ AB तुहु ४ B धुरधरदि क°. ५ AB पइ ६ PB एम्वइ वुन्नउ ७ P काइँ ८ A ज ९ B माइ १० B एकु. ११ B वि आ° १२ P °वहि १३ B मितडा १४ A प्रम्वा°. १५ B °णियउ. १६ B जेहउ. १७ B नाहि. १८ A झगडकस्य १९ AB जिम्व २० AB तिम्व २१ B °लइ २२ A जिम्व टोंगर तिम्व कोट्ट°; B जिम डुगर तिम कुट्ट° २३ A निधि, B निहि. २४ P अप्पउ २५ A तह, B तहु. २६ B पर २७ A दिविहिं २८ A एकु वि द्रम्म. २९ B सुट्ठ ३० B द्रेहिं ३१ B जहि ३२ A सचइ ३३ B संचरेवि ३४ A दट्ठ°; P दद्द° ३५ A नयण ३६ P नेहिं ३७ A पलोट्टा

गाढस्य निच्चट्टः ॥

विहवे कस्सु थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखडउ पठाविअइ जो लग्गइ निच्चट्टु ॥ ६ ॥

साधारणस्य सड्ढलः ।

कहिँ ससहरु कहिँ मयरहरु कहिँ बरिहिणु कहिँ मेहु ।
दूर-ठिआहँ वि सज्जणहं होइ असड्ढलु नेहु ॥ ७ ॥

कौतुकस्य कोड्डः ।

कुञ्जरु अन्नहँ तरु-अरहं कुड्डेण घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एक्कहिँ सल्लइहिँ जइ पुच्छह परमत्थु ॥ ८ ॥

क्रीडायाः खेड्डः ।

खेड्डयं कयमम्हेहिं निच्छयं किं पयम्पह ।
अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥ ९ ॥

रम्यस्य रवण्णः ।

सरिहिँ[18] न सरेहिँ न सरवरेहिँ न वि उज्जाण-वणेहिँ ।
देस रवण्णा होन्ति वढ निवसन्तेहिँ सुअणेहिँ ॥ १० ॥

अद्भुतस्य ढक्करिः ।

हिअडा पइं एहु [20]बोल्लिअओ महु अग्गइ सय-वार ।
फुट्टिसु पिएँ[25] पवसन्ति[26] हउँ भण्डय ढक्करि-सार ॥ ११ ॥

हे सखीत्यस्य हेल्लिः । हेल्लि म झङ्खहि आलु [३७९.१] ॥

---

१ B निव्वट्ट; २ B कस्स ३ B °ट्ट. ४ A लेहडप°. ५ B निव्वट्ट. ६ B °ड्ढरु. ७ B मसिहर. ८ A °रट्ठिआ. ९ B °आणवि. १० B होइ. ११ B कुंजरु. १२ P अम्नहि. १३ B °रहि, B °रह. १४ P कोड्डिण; B कोड्डेण १५ B नइ. १६ B °यम्मे°. १७ B °त्ताओ. १८ B सरिहिं न सरवरेहिं. १९ A °वण्णा. २० P बोल्लि° २१ B बोल्लिउ. २२ A महु. २३ A °ग्गय २४ B फुट्टिसु २५ A पिअ २६ P °सन्ते. २७ B सहडु. २८ A सार २९ A ज्झख°.

पृथक्पृथगित्यस्य जुअंजुअ. ॥

एक्कुँ कुडुल्ली पञ्चहिँ रुद्धी तहँ पञ्चहँ वि जुअंजुअ बुद्धी ।
बहिणुए तं घरु कहि किँव नन्दउ जेत्थु कुडुम्बउँ अप्पणछन्दउँ ॥

मूढस्य नालिअ-वढौ ।

जो पुणु मणि जि खसफसिहूअउ चिन्तइ देइ न द्रम्मु न रूअउ ।
रइ-वस-भमिरु करग्गुल्लालिउ घरहिँ जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ ॥

दिवेहिँ विढत्तउँ खाहि वढ [४२२.४] ॥ नवस्य नवख. । नवखी क वि विसगण्ठि [४२०.३] ॥ अवस्कन्दस्य दडवड. ।

चलेहिँ चलन्तेहिँ लोअणेहिँ जे तइँ दिट्ठा बालि ।
तहिँ मयरद्धय-दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥ १४ ॥

यदेश्छुडु. । छुडु अग्घइ ववसाउ [३८५.१] ॥ संबन्धिन. केर-तणौ ।

गयउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइँ हरिणाइं ।
जसु केरएँ हुंकारडएं मुहहुँ पडन्ति तृणाइं ॥ १५ ॥

अह भग्गा अम्हहं तणा [३७९.२] ॥

माभैषीरित्यस्य मब्भीसेति स्त्रीलिङ्गम् ।

सत्थावत्थहँ आलवणु साहु वि लोउ करेइ ।
आदन्नहँ मब्भीसडी जो सज्जणु सो देइ ॥ १६ ॥

यद्यद्दृष्टं तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ ।

जइ रच्चसि जाइट्ठिअए हिअडा मुद्ध सहाव ।
लोहें फुट्टणएण जिवँ घणा सहेसइ ताव ॥१७ ॥

---

१ A पृथगित्यस्य २ P °गित्येतस्य. ३ A एक्कु ४ A वहिणए. ५ B घर ६ किम्व, B किम. ७ B नदउ. ८ A जत्थु. ९ A अप्पणु. १० A नालिय ११ A पुण १२ B °सिअ°. १३ B द्रम्म १४ A रूउ. १५ A वसु १६ A °ग्गुलालि° १७ B कोनु. १८ B °लिअउ. १९ A खाइ २० B °वसः २१ B नवक्खीवक°. २२ A चलहिँ २३ B °लचितेहिँ°. २४ P तइ, B तइ इ. २५ A मयरद्धद्द°; B मरयद्धयद° २६ D °डु, २७ B °डु २८ B यचसा°. २९ P °तइँ. ३० B °रए. ३१ A रडइ; B °रउए ३२ A महुहुं. ३३ A पडंति. ३४ B तणाई. ३५ B जइ. ३६ A °म्हत°; B °म्हहत° ३७ A °वत्थह ३८ B सज्जण ३९ A° ट्ठिया, B ट्ठिअ. ४० AB मुद्ध°. ४१ AB जिम्व.

हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥ ४२३ ॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे घुग्घादयश्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं प्रयोक्तव्याः ॥

मइँ जाणिउँ बुड्डीसु हउँ पेम्म-द्रहि हुहुरु त्ति ।
नवरि अचिन्तिय संपडिय विप्पिय-नाव झडँ त्ति ॥ १ ॥

आदिग्रहणात् ।

खज्जइ नउ कसरक्केहिँ पिज्जइ नउ घुण्टेहिँ ।
एम्वइ होइ सुहच्छडी पिएँ दिट्ठें नयणेहिँ ॥ २ ॥

इत्यादि ॥

अज्ज वि नाहु महु ज्जि घरि सिद्धत्था वन्देइ ।
ताउँ ज्जि विरहु गवक्खेहिँ मक्कड-घुग्घिउ देइ ॥ ३ ॥

आदिग्रहणात् ।

सिरि जर-खण्डी लोअडी गलि मणियडा न वीस ।
तो वि गोट्ठडा कराविआ मुद्धएँ उट्ठ-बईस ॥ ४ ॥

इत्यादि ॥

घइमादयोनर्थकाः ॥ ४२४ ॥

अपभ्रंशे घइमित्यादयो निपाता अनर्थकाः प्रयुज्यन्ते ॥

अम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ।
घइँ विवरीरी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥ १ ॥

आदिग्रहणात् खाइँ इत्यादयः ॥

तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसिं-तणेणाः ॥ ४२५ ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये केहिं तेहिं रेसि रेसिं तणेण इत्येते पञ्च निपाताः प्रयोक्तव्याः ॥

---

१ AB मइ. २ A जाणिउ. ३ B पेमद्रहि. ४ B °हुरुत्ति. ५ B °त्ति। सज्जइ ६ A नइ. ७ A घुंटेहि. ८ P एम्वइ ९ B दिट्ठे. १० A महु ज्जि. ११ B सिद्ध. १२ A P मक्कडु. १३ A देउ. १४ B गोट्ठडा. १५ B विवरी°.

ढोल्ला एँह परिहासडी अईभण कवणेंहिं देसि ।
हउँ झिज्जउँ तउ केहिं पिअ तुहुँ पुणु अन्नहि[4] रेसि ॥ १ ॥

एवं तेहिंरेसिमावुदाहार्यौ ॥ वड्डत्तणहों तणेण ॥ [३६६ १]

पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥ ४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां परः स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवति ॥

सुमरिज्जइ तं वल्लहउँ जं वीसरइ मणाउँ ॥
जहिं पुणु सुमरणु जाउं गउं तहों नेहहों कंइँ नाउँ ॥ १ ॥

विणु जुज्झें[11] न[12] वलाहु ॥ [३८६ १]

अवश्यमो डें-डौ ॥ ४२७ ॥

अपभ्रंशेवश्यमः स्वार्थे डें ड इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥

जिब्भिन्दिउ नायगु वसि करहुँ जसु अधिन्नइँ अन्नइं ।
मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे[17] अवसें सुक्कहिं पण्णइं ॥ १ ॥

अवस[21] न सुअहिं सुहच्छिअहिं[23] ॥ [३७६ २]

एकशसो डिः ॥ ४२८ ॥

अपभ्रंशे एकशश्शब्दात्स्वार्थे डिर्भवति ॥

एक्कसि सील-कलंकिअहं देज्जहिं पच्छित्ताइं ।
जो पुणु खण्डइ[25] अणुदिअहु तसु पच्छित्ते[26] काइं ॥ १ ॥

अ-डड-डुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥ ४२९ ॥

अपभ्रंशे नाम्नः परतः स्वार्थे अ डड डुल्ल इत्येते त्रयः प्रत्यया भवन्ति तत्संनियोगे स्वार्थे कप्रत्ययस्य लोपश्च ॥

---

१ A अइ मन B अहिइ° २ PB कवणहि ३ A हुइं, P तुहुँ ४ P अणहे B अणह ५ B वड्डत्त° ६ B °भ्यां स्वा° ७ B °सइज ८ B समरण ९ A तहु B ताहो १० P कइँ B कइ ११ P जुज्झें, B जुज्झे १२ P न वला° १३ P नायगइँ १४ B° हु गु १५ B अद्दिस° १६ B विणिट्ठ° १७ A °णिहि १८ A अवस° १९ A सुयइं B सुक्कहि २० B पणइं २१ A अवसु २२ A °अहि २३ B सुअच्छि° २४ B °च्छिताइ २५ A खंडइ २६ A पछितें २७ A °र्थिक लु° २८ P स्वार्थ प्र°, B स्वार्थिकस्य क प्र°

> विरहाणल-जाल-करालि[1]अउ पहिउ पन्थि जं दिट्ठउँ[2] ।
> तं मेलवि सव्वे[3]हिँ पन्थिअहिँ सो जि कि[4]अउँ अग्गिट्ठउँ[5] ॥ १ ॥

डडँ । महु क[6]न्तहों बे दोसडा [३७९. १] ॥ डुल्लं[7] । एक्कं[8] कुडुल्ली पञ्चहिँ[9] रुद्धी [४२२. १२] ॥

योगजाश्चैषाम् ॥ ४३० ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते[10] डडअ इत्यादयः प्रत्ययास्तेपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति ॥ डडअ । [11]फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं [३५०. २] ॥ अत्र किसलय° [१. २६९] इत्यादिना यलुक् ॥ डुल्लअ । चूँ[12]डुल्लउ चुँ[13]ण्णीहोइसइ [२९५. २] ॥ डुल्लडड ।

> सामि-पसाउँ[14] सलज्जु[15] पिउ सीमा-संधिहिँ वासु ।
> पेक्खि[16]वि बाँ[17]हु-बलुल्लडा धण मेल्लइ नीसासु[18] ॥ १ ॥

अत्रामि[19] स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ [४. ३३०] इति दीर्घः ॥ एवं बाहु-बलुल्लडउ । अत्र त्रयाणां[20] योग. ॥

स्त्रियां तदन्ताड्डीः ॥ ४३१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानेभ्यः प्राक्तनसूत्रद्वयोक्तप्रत्ययान्तेभ्यो डीः[21] प्रत्ययो भवति ॥

> पहिआ [22]दिट्ठी गोरडी दिट्ठी मग्गु[23] निअन्त ।
> अंसूसासेहिँ[24] कञ्चुआ तितुव्वाणँ[25] करन्त ॥ १ ॥

एक्कं कुडुल्ली पञ्चहिँ रुद्धी [३७९. १] ॥

---

१ B °लिउ. २ A °ओ. ३ B सव्वेहि. ४ P कयउ. ५ P ड्डउ. ६ A कातहो, B कन्तहु. ७ P डुल्ल. ८ A एक्कु. ९ A °चहि. १० A °ते ते ड°. ११ B फोडति. १२ B चुडु°. १३ P चुण्णीहो; B चुन्नीहो°. १४ A पसाओ. १५ P सलज्ज. १६ A पेक्खवि, P पेक्खवि. १७ P बाहब°. १८ B नीमास. १९ B °मित्यस्या°. २० A °णां प्रयो°. २१ B डीप्र°. २२ B दिट्ठि. २३ B मग्ग. २४ B सासहिं. २५ P °व्वाणु

आ[1]न्तान्ताड्डीः[2] ॥ ४३२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानादप्रत्ययान्तप्रत्ययान्तात् डा[3]प्रत्ययो भवति। ङ्यपवादः ॥

> पिउ आ[4]इउ सुअ वत्त[5]डी झुणि कन्न[6]डइ पइट्ठु ।
> तहों विरहहों नासन्तअहों धूलडिआ वि न दिट्ठ ॥ १ ॥

अस्येदे ॥ ४३३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानस्य नाम्नो योकारस्तस्य आकारे प्रत्यये परे इकारो भवति ॥ धूलडिआ वि न दिट्ठ [४३२. १]॥ स्त्रियामित्येव । झुणि कन्नडइ पइट्ठु ॥ [४३२. १]

युष्मदादेरीयस्य डारः ॥ ४३४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्यः परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति ॥

> 'संदेसें कांइँ तुहारेण जं सङ्गहों न मिलिज्जइ ।
> सुइणन्तरि पिएँ[11] पाणिऍण पिअ पिआस किं छिज्जइ ॥ १ ॥

दिक्किरँ[12] अम्हारा कन्तु [३४५.१]। बहिणि मैंहारा[13] कन्तु [३५१.१] ॥

अ[14]तोर्डेत्तुलः ॥ ४३५ ॥

अपभ्रंशे इदंकिंयत्तदेतद्भ्यः परस्य अतोः प्रत्ययस्य डेत्तुल[15] इत्यादेशो भवति ॥ एत्तुलो[16] । केत्तुलो । जेत्तुलो । तेत्तुलो[17] । एत्तुलो ॥

त्रस्य डेत्तहे ॥ ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेः सप्तम्यन्तात्परस्य त्रप्रत्ययस्य डेत्तहे इत्यादेशो भवति ॥

---

१ P आता°. २ B ताड्डा. ३ P डा त्र°. ४ B आइउ्थोसु°. ५ B वत्तडि. ६ P कन्नाद°. ७ P कन्नाद°. ८ A त्य°. ९ A संदेसए. १० A कइं, B काइं. ११ B पिए पाणिऍणरिआ°. १२ P देक्खिय. १३ B माहारा. १४ B अतोर्डेत्तुलः, A °लः १५ B डेत्तुल १६ B °त्तुलो. १७ P लो ॥ त्र°, B लो ॥ त्र°.

एत्तहें तेत्तहें वारि घरि लच्छि विसण्ठुल धाइ ।
पिअ-पब्भट्ठ व गोरडी निच्चल कहिँ वि न ठाइ ॥ १ ॥

त्व-तलोः प्पणः ॥ ४३७ ॥

अपभ्रंशे त्वतलोः प्रत्यययोः प्पण इत्यादेशो भवति ॥ वड्डप्पणु परि पाविअइ [३६६.१] ॥ प्रायोधिकारात् । वड्डत्तणहों तणेण [३६६.१] ॥

तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा ॥ ४३८ ॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं एव्वउं एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

एँउ गृण्हेप्पिणु ध्रुं मइं जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।
महु करिएव्वउँ किं पि ण वि मरिएव्वउँ पर देज्जइ ॥ १ ॥
देसुच्चाडणु सिहि-कढणु घण-कुट्टणु जं लोइ ।
मंजिट्ठएँ अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउँ होइ ॥ २ ॥
सोएवा पर वारिआ पुप्फवईहिँ समाणु ।
जग्गेवा पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥ ३ ॥

क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ४३९ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ इ ।

हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अब्भि चडाहुं ।
अम्हाहिँ बे हत्थडा जइ पुणु मारि मराहुं ॥ १ ॥

इउ । गय-घड भज्जिउ जन्ति [३९५.५] ॥

---

१ P कह; B कहिँ नविठा°. २ A प्रत्ययस्य; B प्रत्ययोः. ३ A दियादे°. ४ B तनेन. ५ A °एव्वओ एव्वओ. ६ B एव्वउ. ७ PB एवा॰. ८ A °ओ. ९ B ध्रु. १० PB दिज्जइ. ११ A °चड्डुणु. १२ B कुट्टनु. १३ B °हेवउं. १४ A °वइहिं. १५ B पुन. १६ P अम्हइ.

इवि।

रक्खइ सा विस-हारिणी बे[1] कर चुम्बिवि जीउ।
पडिबिम्बिंअ-मुजालु[2] जलु जेहिँ अडोहिउ[3] पीउं[4] ॥ २ ॥

अवि।

बाह विछोडवि जाहि तुहुँ[5] हउ तेवँइँ[6] को दोसु[7]।
हिअय-ट्ठिउ[8] जइ नीसरहि[9] जाणउँ मुञ्ज सरोसु[10] ॥ ३ ॥

एप्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥ ४४० ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

जेप्पि[11] असेसुँ कसाय-बलु देप्पिणु अभउँ जयस्सु।
लेवि[12] महव्वय[13] सिवु लेहिँ[14] झाएविणु तत्तस्सु ॥ १ ॥

पृथग्योग उत्तरार्थः ॥

तुम[15] एवमणाणहमणहिं च ॥ ४४१ ॥

अपभ्रंशे तुमः प्रत्ययस्य एवं अण अणहं अणहिं इत्येते चत्वारः[16], चकारात् एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते, एवं चाष्टावादेशा भवन्ति ॥

देवं[17] दुक्करु निअय-धणु करण न तउ पडिहाइ।
एम्वइ सुहु भुंञ्जणहँ[18] मणु पर भुञ्जणहिँ न जाइ ॥ १ ॥
जेप्पि चएप्पिणु[19] सयल धर लेविणु तवु पालेवि।
विणु सन्तें[20] तित्थेसरेण[21] को सक्कइ भुवणे वि ॥ २ ॥

---

१ PB ते २ B °अमुजालज°. ३ P अजोहिउ. ४ B पिउ. ५ A तुहु. ६ A B तेम्वइ. ७ B दोस. ८ A °यट्ठिओ. ९ B नीहरइ १० A B रोस ११ A अप्पेएप्पि°. १२ A असेस १३ A °मयउ, B °मय. १४ A लहहि. १५ B तुमप्र°. १६ B °र आदेशा भवन्ति ॥ चका°. १७ B एवचाष्टौ १८ A देवें. १९ B सुह भंजण°. २० B तव २१ P सन्ति ति°, B सतिति°.

गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग् वा ॥ ४४२ ॥

अपभ्रंशे गमेर्धातोः परयोरेप्पिणु एप्पि इत्यादेशयोरेकारस्य लुंग् भवति वा ॥

गम्प्पिणु वाणारसिहिँ नर अह उज्जेणिहिँ[2] गम्पि ।
मुआ परावहिँ परम-पउ दिव्वन्तरइँ म जम्पि ॥ १ ॥

पक्षे ।

गङ्ग गमेप्पिणु जो मुअइ जो सिव-तित्थ गमेप्पि ।
कीलदि तिदसावास-गउ सो जम-लोउ जिणेप्पि ॥ २ ॥

तृनोऽणअः ॥ ४४३ ॥

अपभ्रंशे तृनः प्रत्ययस्य अणअ इत्यादेशो भवति ॥
हत्थि मारणउ लोउ बोल्लणउ पडहु वज्जणउ सुणउँ भसणउ ॥१॥

इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ ४४४ ॥

अपभ्रंशे इवशब्दस्यार्थे नं नउ नाइ नावइ जणि जणु इत्येते षट् भवन्ति ॥ नं । नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ॥ [३८२.१] नउ ।

रवि-अत्थमणि समाउलेण कण्ठि विइण्णु न छिण्णु ।
चक्कें खण्डु मुणालिअहे नउ जीवग्गलु दिण्णु ॥ १ ॥

नाइ ।

वलयावलि-निवडण-भएण धण उद्धब्भुअ जाइ ।
वल्लह-विरह-महादहहो थाह गवेसइ नाइ ॥ २ ॥

नावइ ।

पेक्खेविणु मुहु जिण-वरहो दीहर-नयण सलोणु ।
नावइ गुरु-मच्छर-भरिउ[26] जलणि पवीसइ लोणु ॥ ३ ॥

---

१ B स्य लोपो वा भवति. २ A उज्जेणिहि. ३ A °मप्पउ. ४ B °तरिइ ५ A गमिप्पि.° ६ P मुअउ; B मुअओ. ७ B °नो अण°. ८ B तृनस्र°. ९ B °णओ. १० B ° णहु ११ P षट् आदेशा भ°. १२ B मह १३ A जुज्झ १४ B करंहि १५ A अत्थंविणि. १६ A विअणु B विन्नु १७ A छिणु. १८ B चक्के. १९AB दिणु. २० B उद्धब्भु २१ B थाहं णाविम°. २२ A मट्. २३ A थाह. २४ A सलोण. २५ B मच्छरि. २६ A °रिओ.

जणि।

चम्पय-कुसुमहों मज्झि सहि भसलु पइट्ठउ ।
सोहइ इन्दनीलु जणि कणइ बइट्ठउ ॥ ४ ॥

जणु। निरुवम-रसु पिएं पिएँवि जणु ॥ [४०१.३]

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ४४५ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति ॥

गय कुम्भइं दारन्तु [३४५.१] अत्र पुल्लिङ्गस्य नपुंसकत्वम्।

अब्भा लग्गा डुंगरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ।
जो एहा गिरि-गिलण-मणु सो किं धणहें धणाइ (घणाइ?)॥ १॥

अत्र अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ॥

पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ल्हसिउं खन्धस्सु।
तो वि कटारइ हत्थडउ बलि किज्जउँ कन्तस्सु ॥ २ ॥

अत्र अन्त्रडी इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ॥

सिरि चडिआ खन्ति फलइं पुणु डालइं मोडन्ति।
तो वि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥ ३ ॥

अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥

शौरसेनीवत् ॥ ४४६ ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं भवति ॥

सीसि सेहरु खणु विणिम्मविदु
खणु कण्ठि पालंबु किदु रदिए।
विहिदु खणु मुण्डमालिएं जं पणएण
तं नमहु कुसुम-दाम-कोदण्डु कामहो ॥ १ ॥

---

१ P °नीरुउ, B°नील्लमणिज°. २ A °वमु ३ P पिअवि ४ A डोंगरिहिं, B डुगरेहिं ५ A धम्रा ६ A अंतडी ७ A रतिभई ८ B खधस्स ९ B °तस्स १० A अंतडी ११ B फल° १२ A °द्दुम १३ A करंति १४ A दोष शौ°. १५ B माणिसेहर. १६ विणिम्वि°. १७ B किदु. १८ B °महु. १९ B °दंड.

व्यत्ययश्च ॥ ४४७ ॥

प्राकृतादिभाषालक्षणानां व्यत्ययश्च भवति ॥ यथा मागध्यां तिष्ठश्चिष्ठः [४.२९८] इत्युक्तं तथा प्राकृतपैशाचीशौरसेनीष्वपि भवति । चिष्ठदि ॥ अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुगुक्तो मागध्यामपि भवति । शद-माणुश-मंश-भालके कुम्भ-शहश्र-वशाहे शंचिदे इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम् ॥ न केवलं भाषालक्षणानां त्याद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवति । ये वर्तमाने काले प्रसिद्धास्ते भूतेपि भवन्ति । अह पेच्छइ रहु-तणओ ॥ अथ प्रेक्षांचक्रे इत्यर्थः ॥ आभासइ रयणीअरे । आबभाषे रजनीचरानित्यर्थः ॥ भूते प्रसिद्धा वर्तमानेपि । सोहीअ एस वण्ठो । शृणोत्येष वण्ठ इत्यर्थः ॥

शेषं संस्कृतवत्सिद्धम् ॥ ४४८ ॥

शेषं यदत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमे नोक्तं तत्सप्ताध्यायीनिबद्धसंस्कृतवदेव सिद्धम् ॥

हेट्ठ-ट्ठिय-सूर-निवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ती ।
जयइ ससेसा वराह-सास-दूरुक्खुया पुहवी ॥ १ ॥

अत्र चतुर्थ्या आदेशो नोक्तः स च संस्कृतवदेव सिद्धः । उक्तमपि क्वचित्संस्कृतवदेव भवति । यथा प्राकृते उरस्शब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य उरे उरम्मि इति प्रयोगौ भवतस्तथा क्वचिदुरसीत्यपि भवति ॥ एवं सिरे । सिरम्मि । सिरसि ॥ सरे । सरम्मि । सरसि ॥ सिद्धग्रहणं मङ्गलार्थम् । ततो ह्यायुष्मच्छ्रोतृकताभ्युदयश्चेति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः ॥

समाप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्तिः प्रकाशिका नामेति ॥

---

१ P °ना प्रायो व्य°. २ A °क्त । प्रा°. ३ A °भशइय°; B °मशइसा°. ४ AB °वशा°. ५ B श वदे. ६ B °न्यपि. ७ B तनइ; P तनउ. ८ B रयणिअ°. ९ A °ति भवति. १० B °इत्तभा°. ११ B °सिनाप्सा°. १२ A हिट्ठ. १३ PB °य । अत्र. १४ P °देव भवति यथा प्रा°. १५ A °चनस्य. १६ B °म्मि ॥ १७ B °तलघुर°. १८ B °ष्टमाध्या°. १९ B पादः ॥ ४ ॥.

[ग्रन्थकृत्प्रशस्तिः]

आसीद्विशां पतिरमुद्रचतुःसमुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।
येन स्ववंशसवितर्यपरं सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि ॥ २ ॥

सम्यग् निषेव्य चतुरश्चतुरोप्युपायान्
जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम् ।
विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३ ॥

तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद्व्यधत्त
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ४ ॥

॥ ग्रंथाग्रं ११८५ श्लोकाः ॥

---

१ P does not contain any of the following verses. २ B °निषमार्ता. ३ B °निर्यैता°. ४ B ॥ राजहंसो नमीभोजे श्रीहंसो यावदन्वहम् । वाङ्मयमाने कुर्पेलाधम्मुलर्द जयतादिदम् ॥ ५ ॥

NOTES

I.

(*N. B.*—The Arabic figure refers to the number of the sutra, H stands for Hemacandra)

1. The word अथ in this सूत्र has two meanings; it means 'after' or 'now,' i. e., after giving a complete treatment of Sanskrit grammar; it also indicates the opening of a new topic, viz., Prakrit. Hemacandra's system of grammar consists of eight chapters; the first seven deal with Sanskrit Grammar and the last chapter with six dialects of Prakrit, viz., माहाराष्ट्री, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची and अपभ्रंश. The word Prakrit is derived from प्रकृति which, according to the author, means Sanskrit. संस्कृतानन्तरं च ... Hemacandra classifies Prakrit words into तद्भव, तत्सम and देशी. He does not treat of तत्सम here as he has already done so in the preceding chapters. He does not speak of देशी words here, but discusses only तद्भव words of both types, सिद्ध and साध्यमान. Prakrit does not use ऋ, ॠ, ऌ, ॡ, ऐ, औ, ङ्, ञ, श, ष, विसर्ग, प्लुत, consonant without vowel, dual and Dative plural.

2. बहुल means 'generally', there being many exceptions to rules of the Prakrit Grammar.

3. H. says: The Prakrit of the ऋषिs is called आर्ष which also generally follows the rules of Prakrit given here. By आर्ष H. understands अर्धमागधी.

4 वृत्ति means समास or compound where a short vowel at the end of the first member takes the place of a long vowel and *vice versa* वारिमई, Sk वारिमति, sense of water, वारि इति बुद्धि निअम्बसिलखलिअवीइमालस्स, Sk नितम्बशिलास्खलितावीचिमालस्य H illustrates his rules by quoting passages from various standard works in Prakrit such as उत्तराध्ययन, दशवैकालिक सेतुबन्ध, कर्पूरमञ्जरी, पउमचरिय, वसुदेवहिण्डी, गउडवहो, दोहापाहुड, परमात्मप्रकाश etc Some of the passages are his own renderings in a particular dialect from similar passages in standard works

5 वासेसी, Sk व्यासऋषि, विसमायवो, Sk विषमातप

6 अस्ववर्ण is dissimilar vowel. न वेरिवग्गे वि अवयासो, the whole verse runs thus—

> भीयपरित्ताणमइ पइण्णमसिणो तुहाधिरूढस्स ।
> मन्ने सकाविहुरे न वेरिवग्गे वि अवयासो ॥

The rendering in Sk is —

> भीतपरित्राणमयीं प्रतिज्ञा असे तवाधिरूढस्य ।
> मन्ये शङ्काविधुरे न वैरिवर्गेऽप्यवकाश ॥

दणुइन्दरुहिर etc

> दनुजेन्द्ररुधिरलिप्त. शोभते उपेन्द्रो नखप्रभावल्यरुण ।
> सन्ध्यावधूपगूढो नववारिधर इव विद्युत्प्रतिभिन्न ॥

These verses illustrate the rule that इ or उ followed by a dissimilar vowel do not form a Sandhi

गूढोअर etc

गूढोदरतामरसानुसारिणी भ्रमरपङ्क्तिरिव.

7. ए and ओ followed by vowels do not form Sandhi.

बहुआइ etc —

> वध्वा नखोद्देगे आश्रयता कण्ठुत्रमङ्गे ।
> मकरध्वजशरधोरणिधाराच्छेदा इव दृश्यन्ते ॥

The next verse is an illustration of ओ followed by a vowel in आउज्जिमो एण्हि.

उवमासु अ etc —

उपमासु अपर्याप्तेमदन्तावभासमूरुयुगम् ।
तदेव मदितबिसदण्डविरसमालक्षयामह इदानीम् ॥

अच्छरिअ is आश्चर्यम् The next verse shows that vowels other than ए and ओ may form a संधि, e. g , अत्य + आलोअण= अत्यालोअण The Sk rendering of the verse is

अर्थालोचनतरला इतरकवीना भ्रमन्ति बुदय ।
अर्था एव निरारम्भ यन्ति हृदय कवीन्द्राणाम्.

8 उद्वृत्तस्वर is defind as a vowel which is left over when consonant associated with it is dropped Such a vowel does not form संधि with the preceding one, e. g , गन्धउडिं = गन्धकुटीम् The verse is not quite clear in its meaning सालाहण is सातवाहन, चक्काओ is चक्रवाक where the उद्वृत्त vowel does form Sandhi

11, समासे तु etc,—In a compound the ending consonant of the first member may or may not be regarded as final Thus, from सद्भिक्षु we may have सभिक्खु by dropping द् or from सज्जन, सज्जणो, by retaining it

24 आलेट्ठुअ is आश्लेष्टुम् with क termination by स्वार्थे कथा, II 164

27. क्त्वा becomes ऊण as in काऊण when an अनुस्वार on ण as an आगम is possible, but when it becomes इअ as in करिअ, there is no place for अनुस्वार as there is no ण ण as declensional termination is possible in the Instrumental sing., Gen plu , and सु in Loc plu

30 प्रत्यासत्ति is सानिध्य or सामीप्य Thus, e g , अनुस्वार followed by a letter from कवर्ग would be changed to ङ, and so forth

31-36 These six Sūtras give rules of genders of certain words in Prakrit. Normally the gender of a word in Prakrit is determined by the gender of its corresponding word in Sanskrit. Deviations from this alone are mentioned here तरणि in Sk. is both mas and fem , but

by this rule it is always mas. in Prakrit. 32 ससदाम etc, Neuter words ending in स् and न् become mas in Prakrit, e g , जसो from यशस् and जम्मो from जन्मन्. 33 अज्ज वि सा सवइ ते अच्छी=अद्यापि सा शपति ते अक्षिणी, where अच्छी is mas Nom Plu नचावियाइँ तेणम्ह अच्छीइ = नर्तितानि तेनास्माकमक्षीणि, where अच्छीइ retains its orginal gender नेत्ता सस्कृतवदेव सिद्धम्—It appears that according to H the words नेत्र and कमल are mas even in Sk and so they need not be included in the वचना दिगण 34. विद्दवेहि गुणाइँ मग्गन्ति = विभवैः गुणाः मृग्यन्ते. 35 इमेति तन्त्रेण etc -The termination इमन् stands for त्व of the abstract noun as also for इम, a possessive termination 36 बाहाए जेण धरिओ एक्काए = बाहुना येन धृत एकेन

37 सस्कृतलक्षण is the grammar (लक्षण) of the Sanskrit language हो is really ओ the डकार indicates that the last vowel of a word together with the consonant is to be dropped before this ओ

43 When one member of the conjunct is dropped the preceding short vowel is lengthened to keep up the quan tity of the word Thus पश्यति first becomes पस्सइ, and when स् is dropped the preceding अ is lengthened Similarly कश्यप = कस्सप = कासव See also II 89 and 92 The conjuncts enumerated here are श्य, श्र, र्श, श्व, श्श, ष्य, र्ष, ष्व, ष्ष, स्य, स्र, स्व and स्स.

44-66 These Sutras describe the changes that अ, first or second in the word, undergoes Thus अ is changed to आ as in सामिद्धी for समृद्धि, to इ as in सिविण or सिमिण for स्वप्न, to अइ as in विसमइअ for विस्मय, to ई as in हीर for हर, to उ as in झुणि for ध्वनि, to ए as in सेज्जा for शय्या to ओ as in पोम्म for पद्म, it is dropped in words अलाबु and अरण्य

67-83 These Sūtras describe the changes that आ in Sanskrit words undergoes

67 H says दवग्गी and दावग्गी do not come under this

rule but are to be traced to दवाग्नि and दावाग्नि both of which exist in Sanskrit. "दवदावौ वनारण्यवह्नी" इत्यमरः.

68. घञ् is one of the कृदन्त terminations which requires the वृद्धि of the first अ of the word; this आ after the वृद्धि is reduced, under the present rule, to अ in Prakrit.

70. The rule should have rather been: A long vowel followed by अनुस्वार is shortened; which is one of the fundamental rules of Prakrit. If however the अनुस्वार is dropped by I. 29, the long vowel will naturally remain intact.

77. आर्या has serveral meanings; when it means mother-in-law it is changed to अज्जू.Similarly आली in I.83 below.

84. This is one of the fundamental rules of Prakrit: A long vowel followed by a conjunct consonant is shortened. दिट्ठिक्खित्तवट्टं, Sk. दृष्टेकस्तनपट्टम्. संयोगे इति किम्,—If one of the members of the conjunct is dropped or if there be no conjunct at all, the vowel would remain as it is. आयास stands for आकाश where आ cannot be shortened. In ईसर and ऊसव which stand for ईश्वर and उत्सव, a member of the conjunct is dropped and hence the original long vowel remains in ईसर while the short vowel is lengthened in ऊसव.

85-98. Changes of इ.

85. In Prakrit ए and ओ have two values and are pronounced long as well as short. इ and उ stand for shortened ए and ओ, the quantity of the word however is not changed as they are followed by conjucts. Compare I. 116 below.

88. According to this rule पथिन् is changed into पह; how is then पन्थं किर देसित्ता to be explained? H. proposes that पन्थ may be a synonym of पथिन् in Sk., from which पन्थं, Acc. sing., may be had.

91. इति is changed to इअ if the word occurs at the beginning of a sentence.

93. This rule appears to us to be superfluous when we remember that निस्सरइ and निस्सास can become नीसरइ and नीसास after dropping a member of the conjunct

94 दुआई Sk द्विजाति

97 दुहा वि सो सुरवहूसत्थो, Sk द्विधापि स सुरवधूसार्थ

99 106 These rules describe the changes of ई.

104 Compare II 72

107–117 These rules describe the changes of उ

114 In Mss त्स, च्छ and त्थ are written very similarly. H. seems to sanction the confusion ऊसुओ Sk उत्सुक which is explained as उद्गता शुका यस्मात्

115 Compare I 93

116 Compare I 85

118–125 These rules describe the changes of ऊ

126–144 These rules describe the changes of ऋ

126 कृपादिपाठात्, compare I 128

129 अनुत्तरपदे, i e, when it is not the second member of a compound Thus, we can have पिट्ठि and पुट्ठी, पिट्ठिपरिट्ठविअ when पृष्ठ is the first member of a compound but महिवट्ठ, महीपृष्ठम् when पृष्ठ is the second member of a compound

133 वेन सह, i. e, the whole syllable ऋ becomes उ

134 गौणान्त्यस्य, i e, of the ending ऋ of a word which is subordinate, i e, first member in a तत्पुरुष compound, e g, मातृमण्डल becomes माउमण्डल and so forth माउसिआ and पिउसिआ stand respectively for मातृष्वसा and पितृष्वसा See II 142 पिउवइ is पितृपति, i e, god of manes

142 The three कृदन्त terminations, क्विप्, टक् and सक्, added to दृश् after a pronoun or स respectively form in definite pronouns ending in दृश्, दृश and दृक्ष; e g, ईदृश्, ईदृश and ईदृक्ष The ऋ of दृश् in such forms becomes रि, and द is dropped

144 दरिअसिंहेण, Sk दृप्तसिंहेन,

145 This rule describes the change of ऌ किलित्तकुसुमोवयारेसु Sk क्लृप्तकुसुमोपचारेषु धारा etc-The full verse is

धाराकिलिन्नवत्त आमुरहिकसायकेसरद्दन्त।
परिणमइ बन्धणुच्चियपरिजरड जूहिआकुसुम॥
(धाराक्लिन्नपत्र आसुरभिकषायकेसरध्वान्तम्।
परिणमति बन्धनोचितपरिजरठ यूथिकाकुसुमम्॥)

146-147 These rules speak of the changes of ए विअड्डवेढाविणोआ, Sk विकटचपेटाविनोदा मइमहिअ means प्रमृत see IV 78

148-155 These rules describe the changes of ऐ

149-150 These Sūtras seem to be superfluous as ऐ by I 148 can become ए and subsequently इ by I 84

155 धीर हरइ विसाओ, i e, धैर्य हरति विषाद

156-158 These rules describe the changes of ओ

156 ओ in words अन्योन्य etc is optionally changed to अ, and क and त occurring in words प्रकोष्ठ and आतोद्य are then changed to व Thus प्रकोष्ठ becomes पवट्ठ and आतोद्य becomes आवज्ज

159-164 *These rules speak of the changes of औ*

165-175 This group of rules describes miscellaneous changes that take place in Sk words when they are turned into Prakrit. Thus in त्रयोदश the first vowel, i e अ, together with the whole of the following syllable, सस्वरव्यजन (consonant and vowel) यो is changed to ए, and it is in this way that we get तेरम In the same manner स्थविर becomes थेर and so forth

166 विचकिल according to this rule becomes वेइल्ल, but the form विअइल्ल is also found, e g, मुद्धविअइल्लपसूणपुञ्जा (कर्पूरमञ्जरी, I 19) i e, मुग्धविचकिलप्रसूनपुञ्जा

170 The word पुत्तर is unknown to Sk language त्रिविक्रम explains it as अधम जलन्तुवी

173 उम्माओ—As the आदेश mentioned has ऊ it cannot be shortened even though it is followed by a conjunct

176–271 These rules describe changes that consonants undergo in Prakrit.

176 This is an अधिकारसूत्र and each of the three words स्वरात्, consonant after a vowel, (असयुक्तस्य) of a non conjunct and अनादे, non initial, are to be borrowed in interpreting each subsequent Sūtra

177 The eight non conjunct, i e, single, non initial consonants क, ग, etc, occurring after a vowel are generally dropped This is one of the fundamental rules of Prakrit phonetics with far-reaching consequences समासे तु etc —In a compound the first syllable of the second word may be regarded at will and according to instances found in literature, as initial or non initial Thus क, ग etc, may or may not be dropped in the first syllable of the second member of a compound word, e g, सुहकर or सुहयर from सुभकर or सुखकर, सुहद or सुहअ from सुखद क in Jain Prakrit and Ardha Māgadhī is often changed to ग, e g एग, लोग, आगार,आगास etc, H however, tries to explain the change of क to ग by IV 447

180 When क ग च, ज etc are dropped the remaining अवर्ण, i e अ or आ, if preceded by अ or आ, is pronounced like a lightly articulate (लघुप्रयत्नतर) य Thus नगर becomes नयर, काचमणि becomes कायमणि; पाताल becomes पायाल and दयालु after first dropping its natural य्, becomes दयालू with a लघुप्रयत्नतरयकारश्रुति This यश्रुति is possible only after अवर्ण according to H Thus लोकस्य, according to him would be लोअस्स and not लोयस्स The Jain manuscripts however have this यश्रुति in instances like लोयस्स and also after इ ई, ए and in some cases even after उ The rule as given by मार्कण्डेय seems to be better

अनादौ अन्तिमौ वर्णौ पठितव्यौ यकारवत् ।—इति पाठशिक्षा ।

i e, non initial अ and इ should be pronounced like य He adds further

प्रायोग्रहणतश्चात्र कैश्चित्प्राकृतकोविदैः ।
यत्र नश्यति सौमत्यं तत्र लोपो न मन्यते ॥ प्राकृतसर्वस्व, II. 2.

181-186. These rules describe changes of क in Sk. words.

181. कुब्ज has two meanings: a dwarf and a kind of flower. H. Says कुब्ज becomes खुज्ज when it does not mean a flower.

183. किरात, when it means a hunter and also a kind of melical herb (Marathi चिराईत or काडेचिराईत) changes its क to च. If the किरात is a hunter in disguise, क is not changed to च. Thus we have नमिमो हरकिराय, we salute god हर disguised as a hunter (to fight with अर्जुन)

187. *This is one of the fundamental rules of Prakrit.* The five hard and soft aspirates, ख, घ, थ, ध and भ are regarded as conjuncts of क, ग, त, द and ब with the aspirate ह. These letters retain only the aspirate element, i. e., ह while क portion etc., is dropped. प्राय इत्येव—For explanation see 1. 177.

188. The change of थ to ध in पृथक् should have been mentioned after I. 208. Here the sūtra seems to be out of place.

189. The change of ख to क which is an exception to the general rule I. 187 is instanced in शृङ्खल which becomes सकल. Of course ख in this word could not be changed to ह as it comes after an अनुस्वार See I. 187 above.

190-192. These rules describe the changes of ग.

192. ग in दुर्भग and सुभग is changed to व only when उ is lengthened by I. 115 in the case of दुर्भग and by false analogy in the case of सुभग.

193. This rule describes the change of च.

194. This rule describes the change of ज.

195-198. These rules speak of the changes of ट.

198 ण्यन्ते पटिधातौ (पाटो), i e, in the causal form of पट् फालेइ and फाडेइ however do not in reality come from पट् causal, but from स्फट् and स्फल्

199-201 These rules speak of the changes of ठ.

202 ड according to this rule is generally changed to ल

204-214 These rules describe changes of त

207 In वेतस, त is changed to ड when अ in त is chang ed to इ by I 46.

209 In ह्रदित, त along with the preceding दि is changed to ण्ण अत्र केचित् etc —Some grammarians here speak of the change of त to द H says he did not give this rule because the change of त to द is peculiar to शौरसेनी and मागधी and not to Prakrit i e., to माहाराष्ट्री धृति becomes दिहि by II 131 according to H In reality the ध in धृति is resolved in to द् and ह् and after dropping त by I. 177 and changing ऋ to इ we can get the form दिहि

211 We get सालाहण, after dropping व and having साधि by I 8 सालाहणी भासा, i e Prakrit dialect peculiar to सातवाहन, i e, dialect of गाथासप्तशती

213 पीत changes its त to व only when a स्वार्थे ल termination is added

215-216 These rules speak of the changes of थ, which form an exception to the fundamental rule I 187

217-225 These rules speak of the changes of द when it is not dropped by I 177

217 दर changes its द to ड only when it means 'fear', but when it means ईषत् as in दरदलिअ it remains unchanged

220 कदली meaning a flag on the head of an elephant (हस्तिपताका) changes its द to र.

226-227 These rules speak of the changes of ध when by I. 187 it is not changed to ह

228-230. These rules speak of the changes of न

228 Non-initial न is invariably changed to ण according to this rule, which is one of the fundamental rules of Prakrit, माणइ Sk मानयति In the आर्ष प्राकृत, i e in Ardhamāgadhī even non initial न is changed to ण optionally

229. The initial न in Prakrit is optionally changed to ण. The practice of the later Jains is to prefer न initial and to put ण non initial, it is not however, uniform The Eastern school of grammarians advocates the change of न to ण indiscriminately, whether it is initial or non initial

231-235 *These rules describe changes of* प

231 प is usually changed to व according to this rule See also I 177 and 179 प्राय इत्येव etc -कइ stands for कपि. Here प is not changed to व by this rule, as in that case there would be a confusion of sense between कपि and कवि एतेन पकारस्य *etc*—See *note on* I 180

236 By this rule फ is changed to भ or to ह See note on I. 187.

237-239. These rules speak of the changes of ब.

237 The change of ब to व is natural and normal in Prakrit

238 स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् etc.-बिसिनी (f) changes its ब to भ, but बिस (n) does not.

240. भ in कैटभ is changed to व against I. 187.

241-244. These rules describe the changes of म

245-250. *These rules speak of the changes of* य

245. The initial य is changed to ज, even in words beginning with य preceded by a preposition, e g सजमो *for* सयम , सजोगो *for* सयोग . आर्षे etc —In Amg. initial य is dropped, especially in the word यथा, thus यथाख्यात becomes अहक्खाय.

246. अर्थपरे means in its full natural sense of a pronoun in the second person, and so we cannot have य of युष्मद् changed to त by this rule in the expression

युष्मदस्मत्प्रकरणम् which means the topic of the declension of युष्मद् and अस्मद्

248. अनीय and तीय are the terminations of the potential passive participle as also य. This य is here called कृय, i e, कृदन्त य, and is to be distinguished from other य terminations.

249. छाया changes its य to ह when it does not mean complexion (अकान्तौ), thus the shade of the tree would be वच्छस्स छाही, but the complexion or the expression on the face would be सुहच्छाया.

250. डाह is a termination in which ड signifies that the ending vowel of the word is to be dropped,

251–254. These rules speak of the changes of र.

252 In the word पर्याण, र is substituted by डा, so the word becomes पडायाण.

254. चरण meaning foot is changed to चलण (पादार्थ इत्येव), but in other senses it does not change its र to ल. भ्रमरे सर्सनियोगे एव,–In भ्रमर र is changed to ल only when म is changed to स by I. 244,

255–257. These rules speak of the changes of ल.

255 The word स्थूल changes its ल to र by this rule, which then becomes थोर. See I. 124. How are we to explain then the form थुलभद्दो ? H. proposes that in थूलभद्द the first member is not स्थूल but स्थूर with the change of र to ल by I. 254.

257. णिडाल stands for ललाट. See also II. 123.

258–259. These rules speak of the changes of ब.

258. In शबर, ब is changed to म. In the natural order of alphabet we expect व here instead of म. This could be explained by the fact that व and ब are often confounded

260 This is one of the fundamental rules of Prakrit. Thus there is only one sibilant in Prakrit and it is स.

261. स्नात्रमस्तत्र. ह्: is a conjunct of ण as first member and ह as second member.

264. अनुस्वार is regarded in this grammar as a consonant and so the mention of अनुस्वार comes after all letters of alphabet. Thus सिंह becomes सिंघ by this rule.

267-271. These rules speak of the dropping of a whole syllable.

269. महण्णवसमा सहिआ is महार्णवसमाः सहृदया.. जाला ते, etc.—

The whole verse is:

ताला जायन्ति गुणा जाला ते सहिअएहि घेप्पन्ति ।
रविकिरणाणुग्गहिआइं होन्ति कमलाइँ कमलाइं ॥
(तत्र जायन्ते गुणाः यत्र ते सहृदयैः गृह्यन्ते ।
रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥)

निसमणप्पिअहिअस्स stands for निशमनार्पितहृदयस्य.

SYNOPSIS OF THE FIRST PĀDA.

1-4. General and introductory.
5-10. Rules of Sandhi.
11-25. Rules about words ending in consonants.
26-30. Rules about अनुस्वार.
31-36. Rules adout the gender of words
37. About विसर्ग.
38-43. Miscellaneous.
44-175. Changes in vowels.
177-271. Changes in consonant.

II.

This Pāda treats of the changes that conjunct consonants undergo in Prakrit. The fundamental rules about the changes of conjuncts are (a) *Conjuncts with dissimilar members*, e. g., त्न, त्य, क्त, र्क etc, undergo a process of assimilation, i. e. one of the members assimilates the other. The grammarian however says that one member

of the conjunct is dropped and the other is then doubled (II 89) (b) If the second or the fourth letter of a वर्ग is doubled, e g, ख, or घ, the conjunct would not be ख्ख or घ्घ but क्ख or ग्घ, i e the second letter is substituted by the first and the fourth by the third letter, of the same class (II 90) (c) The quantity of the word is maintained either by lengthening the preceding vowel if a member of the conjunct is dropped or by shortening a long vowel in case the conjunct is kept intact.

1-88. These rules give various substitutes for conjuncts The rules are arranged not according to conjunct but according to the substitute क, ख etc for the conjunct Whenever a conjunct is substituted by a letter, it is doubled according to the fundamental rules, viz, II, 89 and II 90

1 This is an अधिकारसूत्र and runs up to II 115

4 ष्क and स्क in a substantive are changed to ख, but in adjectives by क

7 स्थाणु meaning a post or pillar is changed to खाणु but when it means god शिव it is changed to थाणु

8 9 स्तम्भ meaning piller is changed to खम (compare Marathi खांब) but meaning stupifaction or want of motion (अस्पन्द) it becomes थम्भ or ठम्भ

15 मोषा मयल etc

> मुक्त्वा मकलां पृथ्वीं विद्वान् बुद्धा अनन्यकगामि ।
> त्यक्त्वा नप कृत्वा शान्त्या प्राप्त शिव परमम् ॥

21 चौर्यगमस्वान—See II 107 मज्जाया stands for मर्यादा

27 अभिमन्यु becomes अहिमञ्जु and अहिमज्जु, but मन्यु be omes मन्नु

30 रायवट्टय stands for राजवार्तिक, a commentary on the तत्त्वार्थाधिगमसूत्र

43 दस्त chanbes its conjunct to न्त; अ in द is changed to इ by I 46

61 The conjunct न्म becomes म्म नगोन्मादाद —See II 78

68 पन्हु comes from Sk पन्युः by dropping of य by II 78 and then by doubling of न

71 कध कहावणो—The Sk word is कार्षापण which changes its conjunct to हु thus the normal form would be काहावणो and not कहावणो H explains कहावणो by shortening its first vowel by I 84 and then by changing the conjunct into हु or suggests that it may come from कर्षापण This word however is unknown to Sk

75 विप्रकर्षे तु etc —See II 110

77–79 These three rules are general rules on the treatment of conjunct consonants in Prakrit

77 क, ग etc, as first members of conjuncts are dropped विसर्ग followed by क or ख and प or फ is respectively called जिह्वामूलीय and उपध्मानीय and written as ⁝क as in दुःख and ⁝प as in अन्तःपात

78 म, न and य as second members of conjuncts are dropped

79 Excepting the conjunct in द्र, ल, व (and र) and र, whether first or second members of conjuncts are dropped अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानां etc —In conjuncts, like द्व the dropping of द by II 77 and of व by II 79 is allowed in such cases one or the other, according to instances found, is to be dropped

80 द्रह्रद्रूम्य etc —For स्थितिपरावृत्ति (Metathesis) see below II 116–124 बोद्रह m and बोद्रहा f are देश्य words meaning a young man and woman सिक्खन्तु बोद्रहीओ Sk शिक्षन्तां तरुण्य बोद्रहद्रहम्मि पडिआ Sk तरुणह्रदे पतिता

89–93 These are fundamental rules on the treatment of conjuncts and their importance has already been emphasised in the introductory note to this Pada.

92 लाक्षणिक दीर्घ or अनुस्वार is that which comes in on account of the application of a rule of grammar, e. g.,

नीसास from निश्वास and तस from त्र्यश्र अलाक्षणिक is natural or original

93 रेफ शेषो नास्ति, bacause of II 79

100–115 This group of rules treats of a philological change called स्वरभक्ति or विश्लेष or anaptyxis The general principle underlying anaptyxis in Prakrit is that whenever a conjunct contains a nasal or a semivowel or ह, its two members are separated by an insertion of a vowel अ इ or उ and in one instance by ई

116–124 This group of rules treats of the philological change called व्यत्यय or स्थितिपरिवृत्ति or Metathesis The list of words undergoing this change is not complete as words like उपानह्, घृति, दीर्घ etc, are not even mentioned For दीर्घ on the contrary see II 171

118 अचलपुर becomes अलचपुर, modern Ellichpur

125–144 This group of rules treats of miscellaneous words which, according to H are substituted by others Many of so called आदेशs can be explained under some recognised principle of philology, while others are altogether new words, probably देश्य

129 गौणस्य when subordinate member of a componnd

130 इत्थी for स्त्री by the philological principle called Prothesis

112 For मार्जिआ, compare Marathi माडी

145–173 This group of rules speaks of the तद्धित terminations in Prakrit

158 कय प्रियामिमुखं पियहुत्त–Here हुत्त is not a substitute for the termination इत्थम् but for the word अभिमुख

164 This termination क is added in Prakrit to any form, even an infinitive like आगन्तुं which becomes आगन्तुम [illegible] -Compare [illegible] V 4 29

174 The word गोण etc are given under आदेशs substitutes for गो etc, without mentioning their प्रकृति, प्रत्यय and other

changes Some of the words mentioned under this sūtra may be traced to Sanskrit words but there are others which are real देश्य or देश्य words

175-218 This group of sūtras give the list of indeclinables (अव्यय) with their senses

211 उअ निच्चल etc

पउय निच्चलनिप्पन्दा बिसिनीपत्ते रात्ते बलाका ।
निर्मलमरकतभाजनप्रतिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिव । Hāla V 4

217 अरि रि हो i e अरि (Marathi अरे), रि (i e रे) and हो which are vocative particles

---

Synopsis of the Second Pāda

1-76 Rules about conjuncts in specified words according to the order of the letters of अदेश

77-88. General rules about the dropping of one member or the other of conjuncts with exceptions

89-99 Rules on the doubling of certain letters

110-115 Instances of स्वरभक्ति or विश्लेष or Anaptyxis

116-124 Instances of व्यत्यय or स्थितिपरिवृत्ति or Metathesis

125-144 Substitutes for Sk words or आदेश

145-173 Terminations in Prakrit

174 Unspecified substitutes

175-218 Indeclinables or अव्यय

III

1, वीप्स्य is a word that is repeated e g. एक्कमेक्क where the word एक is repeated The rule means that whenever a word is so repeated, the Nom termination of the first word becomes म्, or in other words म् is inserted between the two if the word has an initial vowel e g एक्कमेक्क, अङ्गमङ्ग etc.

2-15 These sūtras describe the declension of masculine words ending in अ To facilitate the understanding of rules I give below the technical names of declensional terminations

	Sing	Plural
Nom Voc.	सि	जस् (अस्)
Acc	अम्	शस् (अस्)
Inst	टा (आ)	भिस्
Dative	ङे (ए)	भ्यस्
Abl	ङसि (अस्)	भ्यस्
Genitive	ङस् (अस्)	आम्
Locative	ङि (इ)	सुप्

These terminations undergo changes according to the ending and gender of words It would not serve any useful purpose to explain these sutras, I am therefore giving only the results in an intelligible form for the benefit of the beginner.

MASCULINE WORDS ENDING IN अ

वच्छ, Sk. वृक्ष

	Sing	Plural
Nom	वच्छो	वच्छा
Acc	वच्छं	वच्छे वच्छा
Inst	वच्छेण वच्छेणं	वच्छेहि, वच्छेहिं, वच्छेहिँ
Abl	वच्छा, वच्छत्तो, वच्छाओ, वच्छाउ, वच्छाहि, वच्छाहिंतो, वच्छासुंतो	वच्छत्तो, वच्छाओ, वच्छाउ, वच्छेहि, वच्छाहिंतो, वच्छेहिंतो, वच्छासुंतो वच्छेसुंतो
Gen	वच्छस्स	वच्छाण णं
Loc	वच्छे, वच्छम्मि	वच्छेसु, वच्छेसुं
Voc	वच्छ, वच्छा, वच्छो	वच्छा

Sūtras 8 and 9 mention two terminations दो and दु which become ओ and उ in the principal Prakrit, in शौरसेनी they retain their दकार.

16-24 These Sūtras give the declension of Masculine Words ending in इ and उ

गिरि

	Sing.	Plu.
Nom.	गिरी	गिरी, गिरओ, गिरउ, गिरिणो
Acc.	गिरिं	गिरी, गिरिणो
Inst.	गिरिणा	गिरीहि-हिं-हिँ
Abl.	गिरिणो, गिरित्तो, गिरीओ, गिरीउ, गिरीहिंतो	गिरित्तो, गिरीओ, गिरीउ, गिरीहिंतो-सुन्तो
Gen.	गिरिणो, गिरिस्स	गिरीण-ण
Loc	गिरिम्मि	गिरीसु-सुं
Voc.	गिरि, गिरी	गिरिणो, गिरओ, गिरउ, गिरी

तरु

	Sing.	Plu.
Nom.	तरू	तरू, तरवो, तरओ, तरउ, तरुणो
Acc	तरुं	तरू, तरुणो
Inst.	तरुणा	तरूहि-हिं-हिँ
Abl.	तरुणो, तरुत्तो, तरूओ, तरूउ, तरूहिंतो	तरुत्तो, तरूओ, तरूउ, तरूहिंतो-सुन्तो
Gen.	तरुणो, तरुस्स	तरूण-ण
Loc	तरुम्मि	तरूसु-सुं
Voc.	तरु, तरू	तरू, तरुणो, तरवो, तरउ, तरओ

25-26 These Sūtras give the declension of neuter nouns

वण

Nom. & Acc	वणं	वणाणि, वणाइं, वणाइँ
Voc.	वण	,, ,, ,,

The rest like वच्छ.

दहि

Nom. & Acc.	दहिं	दहीणि, दहीइं, दहीइँ
Voc.	,,	,, ,,

The rest like गिरि

महु, n. is declined like दहि

27-30, 36 and 41-42 These Sutras give the declension of Feminine Nouns ending in आ, इ, ई, उ and ऊ.

माला

Nom	माला	माला, मालाओ, मालाउ
Acc	माल	,, ,, ,
Inst	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालाहि हिँ हि
Abl	मालाअ, मालाइ, मालाए, मालत्तो, मालाओ मालाउ, मालाहिंतो	मालत्तो, मालाओ, मालाउ, मालाहिंतो सुतो
Gen	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालाण ण
Loc	,, ,	मालासु सु
Voc	माले, माला	माला, मालाओ, मालाउ

बुद्धि

Nom	बुद्धी	बुद्धी, बुद्धीओ, बुद्धीउ
Acc	बुद्धिं	,, ,, ,,
Inst	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धीइ बुद्धीए	बुद्धीहि हिं हि
Abl	बुद्धीअ, बुद्धीआ बुद्धित्तो, बुद्धीइ बुद्धीए, बुद्धीओ-उ हिंतो	बुद्धित्तो, बुद्धीओ उ हिंतो सुतो
Gen	बुद्धीअ आ इ ए	बुद्धीण ण
Loc	,, ,, ,, ,	बुद्धीसु सु
Voc	बुद्धि, बुद्धी	बुद्धी, बुद्धीओ, बुद्धीउ

धेणु, सही and वहू are declined exactly like बुद्धि

28 Words ending in ई add आ in Nom Sing and Nom and Acc Plural, e g, हसन्तीआ, गोरीआ etc

31-32 ई (ङी) which is added to masculine bases as termination of the feminine is optional in Prakrit except in the case of class names (जाति) which nouns take ई as well as आ

39-40, 44-48 These Sūtras give the declension of words ending in ऋ Masculine words ending in ऋ are of two kinds, substantives (nouns) and adjectives Except Nom and Acc sing both nouns and adjectives change their ending syllable to उ optionally Nouns change their ending syllable to अर and adjective to आर Nouns have their Voc sing in अरं Both nouns and adjectives have their Voc sing in अ, e g, पिअ, दाय etc The bases

ending in अर and आर are declined like वच्छ and those ending in उ like तरु Thus —

[1] पिउ, पिअर (पितृ)

	Sing	Plu
Nom	पिआ, पिअरो	पिअरा, पिउणो, पिअवो, पिअओ, पिअउ, पिऊ
Acc	पिअर	पिअरे, पिअरा, पिउणो, पिऊ
Inst	पिअरेण ण, पिउणा etc.	पिअरेहि-हिं-हिँ, पिऊहि-हिं-हिँ etc
Voc	पिअ, पिअर	like Nom

[2] दाउ, दायार (दातृ)

	Sing	Plu
Nom	दाया, दायारो	दायारा, दाउणो, दायवो, दायओ, दायउ, दाऊ
Acc	दायार	दायारे, दायारा, दाउणो, दाऊ
Inst	दायारेण ण, दाउणा *etc*	दायारेहि-हिं-हिँ, दाऊहि-हिं-हिँ *etc*
Voc	दाय, दायार	like Nom

46 The word मातृ has, according to this Sūtra two bases, माआ and माअरा (मायरा) He says that these two bases have got different senses माआ meaning mother and माअरा meaning goddess We can have two more bases from this word माउ by III 44 and माइ by I 135 Of these माआ and माअरा are declined like माला, माउ like धेणु and माइ like बुद्धि

49-55 These Sūtras give the declension of राजन्

	Sing	Plu.
Nom	राया	राया, रायाणो, राइणो
Acc	राय, राइण	राये, राया, रायाणो, राइणो
Inst	राइणा रण्णा, राएण ण	राएहि-हिं-हिँ, राईहि-हिं-हिँ
Abl	रण्णो, राइणो, रायत्तो etc	रायत्तो etc राइत्तो etc
Gen	रण्णो, राइणो, रायस्स	राईण ण, रायाण-ण.
Loc	राये, रायम्मि, राइम्मि	राईसु-सुं, राएसु-सुं
Voc	राया, राय	like Nom

56–57 These two Sutras give the declension of आत्मन् which in its base as अप्प is declined like राजन् and in its base as अप्पाण like वच्छ All words ending in अन् in Sk are similarly declined आत्मन् in the Inst sing has got two more forms अप्पणिआ and अप्पणइआ

58–86 These Sutras give the declension of pronouns सर्व, यद्, तद्, किम्, एतद् and इदम् I give first the normal declension of सव्व and then give only additional forms for other pronouns

सव्व m

	Sing	Plu.
Nom	सव्वो	सव्वे
Acc	सव्वं	सव्वे, सव्वा
Inst	सव्वेण-णं	सव्वेहि-हिं-हिँ
Abl	सव्वत्तो etc	सव्वत्तो etc
Gen	सव्वस्स	सव्वेसिं, सव्वाण-णं
Loc	सव्वस्सिं, सव्वम्मि, सव्वहिं, सव्वत्थ	सव्वेसु-सुं

तद्, m

Nom	स, सो	ते, णे
Acc	तं, णं	ते, ता, णे, णा
Inst	तेण, णेण, तिणा	तेहिं etc
Abl	तम्हा	तेहिं etc
Gen	तस्स, तास	तास, तेसिं
Loc	तस्सिं ताहे, ताला, तइआ	तेसु, णेसु, तेसु, णेसुं

यद् becomes ज (जा and in some cases जी in f) and किं becomes क (का and sometimes की in f), इदं becomes इम and एतद् becomes एय or एअ They are declined almost alike किं has in Abl किणो and कीस इदम m has अयं in Nom sing as also इमो, in feminine it has इमिआ as also इमा, in Acc इणं, इमं; in Gen अस्स, इमस्स, in Loc अस्सिं, इमस्सिं, इह etc This word also has the defective forms from the base ण as in the case of तद् in Acc sing and

plu, Inst. sing and plu., e g, ण, णे, णेण, णेहिं इदम्, तद् and एतद् have in their Gen sing से and in Gen plu. सिं

87–89 Declension of अदस् The base is अमु for all the three genders Nom sing has अह in all genders and Loc sing. masculine has अयम्मि, इयम्मि and अमुम्मि The rest is a regular declension.

90–116 Declension of युष्मद् and अस्मद् The Sutras give all the forms in due order of cases and numbers

117–123 Declension of numerals एक in its forms एक्क and एग, is as numeral, declined in the singular, while the remaining in the plural only द्वि becomes दो or वे and we have Nom and Acc दुवे, दोण्णि वेण्णि, Inst दोहिं, वेहिं, Abl. दोहिंतो, वेहिंतो, Gen दोण्ह, वेण्ह, Loc दोसु, वेसु त्रि has ती as the base, and we have तिण्णि, तीहिं, तीहिंतो, तिण्ह and तीसु चतुर् has चत्तारो, चउरो and चत्तारि in Nom and Acc चऊहिं, चऊहिंतो चउण्ह and चऊसु in the remaining *It is to be noted that* द्वि, त्रि and चतुर् have got the same forms for all gender All numerals are to be declined similarly the Gen plu termination being ण्ह or ण्ह

124 The rest of the declension of words is like that of words ending in अ The commentary gives numerous illustrations how this अतिदेशसूत्र is to be applied to particular cases

125–129 These Sutras speak of the miscellaneous exceptions to previous rules on declension.

130 In Prakrit there is no dual number Prakrit uses the plural number where dual is used in Sk

131–137. These Sūtras speak of the rules on Syntax. The Dative is replaced by the Genitive, though occasionally Dative sing is used Genitive is the most general case in Prakrit Loc may be used in place of Acc and Inst and Inst. in place of Abl

138-182 This group of rules treats of Conjugation of Verbs.

138 क्यङ् and क्यङ्ष् are the two terminations which make denominatives, i e, verbs from nouns In Sk य is retained but in Prakrit this य is dropped दमदमा is a kind of kettle drum from which we have the denominative दमदमाइ or दमदमाअइ

139-145 These Sūtras give the scheme of terminations of the Present tense It is to be noted that the con sonant ending roots in Sk take अ and thus become अ ending in Prakrit There is no distinction of the परस्मैपद and आत्मनेपद as also of the ten गण्s as in Sk The अ ending base changes its अ to ए optionally before the terminations of the Present, Imperative and Optative There are only three tenses Present, Past and Future, and three moods, Imperative, Optative and Conditional, called respectively वर्तमाना, भूता and भविष्यन्ती, and पञ्चमी, सप्तमी and कालातिपत्ति The Present serves the purpose of all the tenses, Optative of all tenses and moods In literature however the forms of finite verbs are rarely used, the past passive participle with the auxiliary verb serving their purpose

The Present Tense

1st person	मि	मो, मु, म
2nd person	सि, से	इत्था, ह
3rd person	इ, ए	न्ति, न्ते, इरे

Of these terminations से is added to verbs ending in अ only (1) Before मि the ending अ of the root is optionally changed to आ (2) Before मो, मु, म the ending अ of the root is optionally changed to आ and इ (3) The ending अ of the root is optionally changed to ए before all terminations Thus from हस we have in the 1st person हसमि हसामि, हसेमि and even हसं (see III. 141) and so on.

146-148 Conjugation of the auxiliary verb अस्, to be, in the Present

1st.	म्हि, अत्थि	म्हो, म्ह, अत्थि
2nd	सि, अत्थि	अत्थि
3rd	अत्थि	अत्थि

In fact the root is in a way defective, there being no forms for the 2nd and 3rd person plural अत्थि serves the purpose irrespective of person or number

149-153 The Causal forms The normal terminations to make the causal form from the primitive base are अ, ए आव and आवे, e g, दरिसइ, कारेइ करावइ and करावेइ, (कारावेइ also, see III 153) अवि is the termination of the Causal if the first vowel of the root is a long vowel e g, सोसविअ from शोषितम्, तोसविअ for तोषितम् The Causal termination is either dropped or changed to आवि before the termination क्त (त) of the past passive participle and terminations of the passive (see III 160 below) e g, कारिअं, कराविअं, कारिज्जइ, कराविज्जइ

156 Before क्त (त) the termination of the past passive participle, the ending अ of the root is changed to इ, e g, हसिअं, पढिअं etc

157 Before क्त्वा (of the Absolutive), तुम् (of the Infinitive) तव्य (of the Potential passive participle) and terminations of the Future, the ending अ of the root is changed to इ as well as ए, e g, हसिऊण, हसेऊण etc

159 ज and ज्जा are really speaking terminations of the Optative, they are however generalised (see III 177 below) and used to denote, Persent, Future and Imperative They serve all persons and all numbers Before them the ending अ of the root is changed to ए

160-161 These two Sutras speak of the passive forms. चिचिप्रभृतीना etc.,—See IV 241 and the following Sutras The य of the passive is changed to ईअ and इज्ज, e g,

हसीअइ, हसिज्जइ. From दस् and वच् we get *respectively* दीस and वुच as passive bases.

THE PAST TENSE

162–164 Roots ending in vowels like हु, ठा etc have सी, ही, हीअ as terminations of the Past tense, and roots ending in consonants like हस have हीअ for the same tense These terminations seem to be *those of* the 3rd person sing, though the rule does not specifically mention it. In literature we get for the 3rd person plu इसु and अंसु, e. g, गच्छिंसु and गच्छंसु and also अब्बवी etc. from Sk. In the case of अस् we have आसि and अहेसि for all persons and numbers The use of the Past tense is very limited

THE OPTATIVE

165. The Optative base is formed by adding ज्ज after which the terminations of the Present tense are *added* We can thus have होज्जइ, हाज्जेइ and होज्जा etc.

THE FUTURE.

166–172. The terminationsof the Future tense are:–

1st.	स्सं, स्सामि, हामि, हिमि	स्सामो, हामो, हिमो, स्साम,हाम, हिम, स्सामु, हामु, हिमु, हिस्सा, हित्था.
2nd.	हिसि, हिसे	हित्था, हिह.
3rd.	हिइ, हिए	हिन्ति, हिन्ते, हिइरे.

E. g., होस्सं, हसिस्सं etc.

170. The roots कृ and दा have in addition काहं and दाहं in the 1st person sing. of the Future.

171–172. The ten roots श्रु etc. have the corresponding ten substitutes for Future 1st sing.; e.g., सोच्छं etc To सोच्छ etc we can add the terminations of the Future and have सोच्छिमि, सोच्छिहिमि, सोच्छिस्सामि, सोच्छिहामि, सोच्छिस्सं and सोच्छं and so forth.

THE IMPERATIVE.

173-176. Prakrit grammarians make hardly any distinction between Imperative, Potential, Optative and Conditional. The *proper terminations of the* Imperative however are the following:—

1st	मु	मो
2nd	०, सु, इज्जसु, इज्जहि, इज्जे, हि	ह
3rd	उ	न्तु

We thus get हसामु, हसमु, हसिमु, हसेमु, etc. The terminations of the 2nd person are dropped after bases ending in अ.

177. ज्ज and ज्जा for all persons and numbers are, according to this Sūtra, the terminations of the Present and the Future. अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति,—According to some *grammarians these terminations serve for* all tenses and moods. So होज्ज, होज्जा stand for भवति, भवेत्, भवतु, अभवत्, अभूत्, बभूव, भूयात, भविता, भविष्यति and अभविष्यत.

178. In the case of vowel-ending roots ज्ज and ज्जा are prefixed to all terminations of conjugation; e. g., होज्जइ, होज्जाइ, होज्जहिइ, होज्जाहिइ, होज्जउ, होज्जाउ etc.

179-180. *For the* Conditional mood (क्रियातिपत्ति) we have the same forms as for Optative in ज्ज and ज्जा. The present participle in न्त and माण coupled with the auxiliary अस् also serves the purpose of the Conditional; e. g., हरिणट्ठाणे etc.

हरिणस्थाने हरिणाङ्क यदि हरिणाधिपं न्यवेशयिष्यः (निवेसन्तो सि)।
नासहिष्यथा एव तदा राहुपरिभवं अस्य जेतुः (lit. जयतः)।।

" O moon, (हरिणाङ्क), had you placed lion (हरिणाधिप) (*on your body*) *in place of the* deer, you would not have suffered defeat from the eclipsing planet (राहु). से जिअन्तस्स presents a difficulty. राहु is called सैंहिकेय, the son of सिंहिका and might have been frightened by the lion on the disc of the moon if the moon had been सिंहाङ्क.

Present Participles

181–182 शतृ and शानच् are the terminations of the Present participle in Sk, they become न्त and माण in Prakrit For the feminine form, we add ई, न्ती and माणी (also माणा), e g हसई, हसन्ती हसमाणी

—×—

Synopsis of the third Pāda

1— 57	Declension of Nouns and Adjectives
58—124	Declension of Pronouns
125—130	Miscellaneous rules about Declension
131—137	Syntax
138—182	Conjugation

—×—

IV

The fourth Pada treats, from Sūtra 1 to 259, of the various so-called substitutes for Sanskrit roots in Prakrit This section of धात्वादेश is not arranged on any systematic plan, but gives roots and their substitutes at random. Some of these substitutes are pure देशी roots while others can be traced to Sk by applying rules in I and II Sir George Grierson in his monograph on the "Prakrit Dhātvādesas' (Memoirs of the Asiatic Society of Bengal, Vol VIII No. 2, 1924) says that Prakrit roots may be looked upon as falling into four classes, viz —"(1) Those which are identical with the corresponding Sanskrit roots, such a root is चर् which is identical in both languages. (2) Those which are regularly derived, according to the ordinary phonetic rules from the corresponding Sanskrit forms Thus under the phonetic rule that Sanskrit medial ड becomes Prakrit ळ, the Sanskrit root पीड be-comes पीळ in Prakrit Such a root cannot be called an आदेश, substitute as there is no substitution but only development (3) Those which cannot be connected with

any corresponding Sanskrit roots by any admitted phonetic rule Thus, an आदेश for the Sanskrit root चल् is चल with the ल doubled, so that the Sanskrit चलति may be represented by चल्लइ as well as by चलइ. These are all true आदेशs, and a great number of them are borrowed देश्यशब्दs and cannot be referred to Sanskrit at all. (4) Those which are regularly derived from Sanskrit roots, but which have changed their meaning, and which are therefore, by Prakrit grammarians equated with and substituted for some other Sanskrit root which has a meaning more nearly akin to the acquired meaning of the Prakrit word. Being substitutes they are also आदेशs." In my opinion words change their meaning pretty often leaving a history behind them and therefore those Prakrit roots which can show even a remote relation in form to Sankrit roots should not be called आदेशs but only those that cannot show such similarity.

From Sūtra 260 to end of the Pāda H. treats of five Prakrit dialects, viz., शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची and अपभ्रंश. All these dialects are based on the principal Prakrit, i. e , माहाराष्ट्री. H. therefore treats them only in their deviations from the principal Prakrit.Of these शौरसेनी and मागधी have some common features, e g., the change of त to द. पैशाची and चूलिकापैशाची are closely related and the latter seems to be merely a sub-dialect or *patois* of the former. '

260-286. These Sūtras discribe the characteristics of शौरसेनी

260. The change of त to द is the chief characteristic of this dialect Non-initial, non-conjunct त is changed to द according to this rule. There are a few instances in which त in the conjunct is changed to द, e. g., सउन्दला,महन्द,

निचिन्द and अन्देउर An initial त is also optionally changed to द in तावत्

263-265 These three rules speak of the declensional peculiarities of the dialect Words ending in न् in Sanskrit optionally get आ in Voc sing as also अनुस्वार e g, कञ्चुइआ for कञ्चुकिन् सुहिआ for सुखिन्, राय for राजन्, विअयवम्म for विजय वर्मन् Of these instances कञ्चुइआ and सुहिआ may be ex plained as vocative forms of words ending in न् with the addition of a क termination while in the other instances the final न् is changed into अनुस्वार, the same may be said of भवत् (present participle) and भगवत् but in these cases the अनुस्वार is found in Nom sing also

266 र्य is optionally changed to य्य, the other alterna tive being ज्ज as in माहाराष्ट्री

267 The change of थ to ध forms one of the chara cteritics of the dialect

271 In the शौरसेनी dialect क्त्वा of the Absolutive is changed to इय or दूण thus we have भविय and भोदूण from भू, पढिय पढिदूण from पठ् as also the usual forms भोत्ता, पढित्ता etc

272 Roots कृ and गम् have कडुअ and गडुअ as additional forms of the Absolutive

273-275 These three rules speak of the conjugational peculiarities of the शौरसेनी dialect Of these the first two refer to the 3rd per sing termination ति and ते which are changed to दि and दे The third rule lays down that the Future tense in शौरसेनी will show स्सि and not हि स्स or ह of माहाराष्ट्री Thus we have भविस्सिदि, पढिस्सिदि etc

276 आदो and आदु are Ablative sing terminations for the base ending in अ

277-285 These Sūtras give the indeclinables and particles peculiar to शौरसेनी

286 This Sūtra means that the base of शौरसेनी is माहा राष्ट्री or the principal Prakrit, and only deviatins from it

are mentioned here from 260 to 285 In brief the special characteristics of शौरसेनी are —

(a) The change of त in Sanskrit words to द, and of थ, to ध (See Sutras 260-262, 273-274, 276 and 267-268)

(b) The change of र्य to य्य and retention of भ in the root भू (See 266, 269).

(c) Some peculiar forms of declension of words ending in consonants (See 263-265)

(d) Forms of the Absolutive in इय and दूण in addition to त्ता, and कडुअ and गडुअ from the roots कृ and गम् (See 271-272)

(e) The future tense with स्सि instead of हि, स्स or ह (See 275)

(f) A few additional particles such as दाणिं ता, य्येव, ण, हीमाणहे हञ्जे, अम्महे and हीही (See 277-285)

287-302 These Sūtras describe the characteristics of मागधी This dialect retains all the characteristics of शौरसेनी which is as it were the base of this dialect

287 The Nom sing form of masculine words ending in अ is obtained in मागधी by changing this अ to ए e g, एश for एष, मेशे for मेष etc यदपि etc —There is an old saying 'पोराणमद्धमागहभासानिययं हवइ सुत्तं," "The old Sūtras of the sacred canon of the Jains are written in the dialect called अर्धमागधी" Now H asks What is that dialect? Is it related to मागधी? and replies that that dialect is obtained by the application of this rule and not the next rule The meaning is that in अर्धमागधी Nom sing of words ending in अ ends in ए as in मागधी but र and स are not changed to ल and श as is required by the next rule, nor any other phonetic change peculiar to मागधी Thus in अर्धमागधी we have कयरे for कतर: से तारिसे for स तादृश and not कयले, शे तालिशे etc

288. र and स are respectively changed to ल and श in मागधी. This also is one of the principal rules of this dialect. शालशे stands for सारसः and पुलिशे for पुरुषः.

लहशवश etc.;

> रभस-वश-नम्र-सुर-शिरो-विगलित-मन्दार-राजितांघ्रियुगः ।
> वीरजिनः प्रक्षालयतु मम सकलमवद्यजम्बालम् ॥

" May वीर, the Conqueror, wash away all dirt (जम्बाल) of sinful deeds,—the Conqueror, whose pair of feet are decked by मन्दार flowers dropped down (विगलित) from heads of gods bent (before him) in haste and reverence." This verse illustrates all the characteristics of the dialect, namely, the change of र, स, त, ज, and द्य to ल, श, द, य, य्य and Nom. sing. in ए.

289–298. These Sūtras describe the changes that conjuncts undergo in मागधी. From these rules it will be seen that the operation of the process of assimilation is partially suspended in मागधी. Thus we can have in मागधी conjuncts like स्ख, स्प, स्न, स्ट, स्त, श्च, स्क and ष्ट which are not found in other Prakrit dialects. It may be remarked here that the मागधी passages found in dramas in classical Sanskrit do not always show the dialect in accordance with these rules probably because copyists are responsible for their corruption.

292. ज, द्य and य become य in मागधी. In महाराष्ट्री, य is changed to ज, but in this dialect it is not. Initial ज also is changed to य; e. g., यणवदे for जनपदः; यधाशलूवं is यथास्वरूपम् and याणवत्त is यानपात्र, a boat.

295. Non-initial छ is changed to श्च; e. g., गश्च for गच्छ.

296. Non-initial क्ष is substituted by ≍क, i. e. by जिह्वामूलीय.

299-300. The Gen. sing. termination for words ending in अ is आह and the plural आहँ in मागधी; e. g., एलिशाह for ईदृशस्य, शोणिदाह for शोणितस्य; सय्यणाहँ for सज्जनानाम् etc. The usual forms in Prakrit are also found; e. g., भीमशेणस्स, नलिन्दाणं for नरेन्द्राणाम् etc.

301. अहं and वयं are substituted by हगे in मागधी

302. In other particulars the मागधी dialect follows the rules of शौरसेनी. Thus following are the special characteristics मागधी—

(a) र, स and ज are respectively changed to ल, श and य; and य is not changed to ज.

(b) A conjunct of which स or ष is a member retains स (i. e. in conjuncts स is not changed to श, e g. भीमशेणस्स and not भीमशेणश्श.)

(c) ट्ट and ष्ठ are changed to स्ट; स्थ and र्थ to स्त; य to य्य; न्य, ण्य, ज्ञ and ञ्ज to ञ्ञ; च्छ to श्च; क्ष to ᳲक (to स्क in प्रेक्ष् and आचक्ष्.)

(d) तिष्ठ is changed to चिष्ठ.

(e) In the case of nouns ending in अ, the Nom. sing. ends in ए; Gen. sing. in आह or स्स, and Gen pulral in आहँ or णं.

(f) हगे is substituted for अह and वयम्.

303-324. These Sūtras describe the characteristics of पैशाची.

303. ज्ञ in पैशाची is changed to ञ्ञ, e. g पञ्ञा for प्रज्ञा etc.

304. ज्ञ in the declensional forms of राजन् is changed optionally to चिञ्, e. g., राचिञा, राचिञो for राज्ञा and राज्ञः.

305. न्य and ण्य are changed to ञ्ञ, e g., कञ्ञका, पुञ्ञकम्मो for कन्यका, पुण्यकर्मा.

306. In पैशाची, ण is changed to न, it means there cannot be ण in पैशाची, or in other words, I. 228 and 229 are not applicable to पैशाची.

307. In पैशाची, त is not dropped nor changed to द as in शौरसेनी; द on the contrary is changed to त Thus we have मतन for मदन, तामोतर for दामोदर.

308. In पैशाची. ल is changed to ळ.

309. श and ष are changed to स in पैशाची as in other Prakrits. The necessity for this rule arises because in

IV. 324 it is said that Sūtras from I. 177 to I.265 are not applicable to पैशाची; these rules include I.260 (शषोः स) and so ordinarily it would not be applicable to पैशाची, now that a separate सूत्र is given in this section, श and ष would be changed to स in this dialect

310. य in हृदय is changed to प. किं पि etc ,—किमपि किमपि हृदयेऽर्थे चिन्तयन्ती.

311. टु is changed into तु in this dialect. कुतुम्बकं for कुटुम्बकम् .

312-313. क्त्वा of the Absolutive is changed to तून as in गन्तून, when this क्त्वा is changed to ट्वा it is changed to द्धून and त्थून as in नद्धून and नत्थून for नष्ट्वा from नश् and तद्धून and तत्थून for दृष्ट्वा.

314. र्य, स्न and ष्ट in some places are changed to रिय, सिन and सट. Really speaking these conjuncts admit the insertion of a vowel (इ or अ) as in स्वरभक्ति.

315. क्य of the passive voice is changed to इय्य; e. g., गिय्यते or गीयते.

317 ह in words यादृश etc , is changed to ति; e. g. यातिसो, तातिसो etc.

318-19. As त is retained in पैशाची, the 3rd person sing terminations ति and ते remain unchanged The पैशाची dialect adds ति and ते after roots ending in अ whether the root is आत्मनेपदिन् or परस्मैपदिन्.

323. The Future in पैशाची has एय्य in palce of स्सि of शौरसेनी. Really speaking पैशाची does not retain the proper forms of the Future but serves its propose by the Optative. मं तम्पुन etc.—तां दृष्ट्वा चिन्तितं राज्ञा का एषा भविष्यति (or भवेत्)

321. The Ablative sing termination of words ending in अ is आतो and आतु as त is substituted for द in पैशाची; तुरातो for दूरात्.

322. The Inst. sing. of तद् and इदम् is नेन in the Masculine gender and नाए in the feminine gender. पतगगहुप

is पादाम्बुकुसुम or प्रत्यग्रकुसुम, *the* second seems to yield better sense.

323. एतिसं etc.—ईदृशं अदृष्टपूर्वं महाधनं दृष्ट्वा.

324. In पैशाची, rules beginning with I. 177 and ending with I. 265 are not applicable These rules prescribe the dropping of certain consonants and changes in others The principal characteristics of this dialect may be summarised as under :—

(a) Consonants as a general rule are not dropped, they remain as in Sanskrit

(b) द is changed to त; ण to न, ल to ळ, श and ष to स.

(c) Of conjuncts ज्ञ, न्य and ण्य are changed to ञ्ञ, ज्ञ in राजन् to चिञ्.

(d) य in हृदय is changed to प; टु to तु; ट in यादृश etc. to ति.

(e) क्त्वा of the Absolutive is changed to तून, but ष्ट्वा to द्धून and त्थून

(f) The passive form is indicated by इय्य.

(g) The Future form is indicated by एय्य of the Optative.

(*h*) *The Ablative sing. of words ending in* अ *has* आतो and आतु as terminations

325-328. These sūtras describe the characteristics of चूलिकापैशाची which in reality is a sub-dialect *of* पैशाची, the only additional rules are : (a) the third and fourth letters of a class are substituted by first and second; and (b) र is *optionally changed to* ल; *e. g*, नकर *for* नगर and मेख *for* मेघ.

326. पनमथ etc.

प्रणमत प्रणय-प्रकुपित-गौरी-चरणाग्र-लग्न-प्रतिबिम्बम् ।
दशसु नखदर्पणेषु एकादश-तनु-धरं रुद्रम् ॥
नृत्यतश्च लीलापादोत्क्षेपेण कम्पिता वसुधा ।
उच्छलन्ति समुद्राः शैला निपतन्ति तं हरं नमत ॥

"Salute god रुद्र who assumes the eleventh form—when, (kneeling), his figure is reflected in ten mirror-like nails of the feet of गौरी, angry in love." "While

dancing, the earth shakes by the graceful tossing of his (रुद्र's) feet, oceans rise up and the mountains fall, bow down to that हर (god शिव)

329-446 These Sutras describe the characteristics of अपभ्रंश which is the predecessor of modern Indian vernaculars, such as मराठी, गुजराथी, हिंदी, बंगाली etc

329 In अपभ्रंश one vowel may be substituted for another vowel कच्चु and काच्च stand for कश्चित्, वेण and वीण for वेणी बाह, बाहा, बाहु for बाहु, पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि for पृष्ठ, तणु, तिणु तृणु for तृण, सुकिदु सुकिउ, सुकृदु for सुकृतम्, किन्नउ, किलिन्नउ for क्लिन्न, लिह, लीह, लेह for लेखा, and गउरी, गोरी for गौरी The word प्राय indicates that even where a specific rule is given the Prakrit and शौरसेनी forms may be used

330 The ending vowel of words is shortened or lengthened before declensional terminations in अपभ्रंश To illustrate the process of lengthening and shortening we have the following illustration --ढोल्ला etc in Nom

(1) विट श्यामल धन्या चम्पकवर्णा।
इव सुवर्णरेखा कपपट्टके दत्ता॥

The man has a dark complexion, and the fair one (धन्या = प्रिया) has the complexion of a चम्पक flower, she seems to be a streak of gold on the (black) touch stone " Here ढोल्ल and सामल in have their ending vowel lengthened, and धण and सुवण्णरेह f have their long vowel shortened ढोल्ल is rendered by commentators either as विट or नायक धण is Sk धन्या, the Com says --प्रियाया धण आदेश णाइ or णाइँ in the sense of इव, see IV 444. In Vocative we have ढोल्ला मइँ etc.

(2) विट मया त्वं वारितः मा कुरु दीर्घं मानम्।
निद्रया गमिष्यति रात्रि दडवड (दडवड) भवति विभातम्॥

"Man (Friend) I warned you not to be proud (not to hold out) for long, for the night would pass away in sleep, and it will dawn quickly" Here ढोल्ला is Voc

with the long ending vowel; दीहा Acc. For रसडी see IV. 431. दडवड is a देशी word meaning शीघ्रम्. Cf. झटपट in Marathi.

In the feminine gender we have :--

(3) पुत्रि (बिट्टीए) मया भणिता त्वं मा कुरु वक्रां दृष्टिम् ।
पुत्रि सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये प्रविष्टा ॥

" O girl, I told you : do not send side-glances (वक्रा दृष्टि); for (these glances), entering into the heart (of others), kill them as a spear with sharp and curved edge does." For बिट्टी compare बेटी, बेटा in Marathi, Hindi.

In Nom plural we have :--

(4) एते ते अश्वाः (घोडा) एषा स्थली एते ते निशिताः खड्गाः ।
अत्र मनुष्यत्व (पौरुषं) ज्ञायते यः नापि वल्गां वालयति ॥

" Here are the horses; here is the battle-field ; here are the sharp swords , manliness or valour is tested here when one does not turn the reins (of horses) back (but still fights on the field)" Here घोडा has its final vowel lengthened in Nom. plu.

331. In अपभ्रंश the ending अ of a word becomes उ before Nom. and Acc. sing. terminations (सि and अम्)

(1) दशमुखः भुवनभयंकरः तोषितशंकरः निर्गतः रथवरे (or रथोपरि) आरूढः।
चतुर्मुख षण्मुख ध्यात्वा एकस्मिन् लगित्वा इव दैवेन घटितः ॥

" The ten-faced demon, terrible to the world, got into his excellent chariot after having propitiated godशंकर, he was fashoned by deities as if by thinking of god Brahmā (who has *four faces*) and कार्तिकेय (who has six) and by putting both these deities into one; (रावण thus gets his ten faces)." Here we have दहमुहु, भयंकरु, संकरु, निग्गउ etc. in Nom. sing. and चउमुहु and छंमुहु in Acc. sing. with the उ *ending*.

332. In अपभ्रंश the masculine nouns ending in अ change their अ to ओ optionally;

(1) अगलितस्नेहनिर्वृत्तानां योजनलक्षमपि जायताम् ।
वर्षशतेनापि यः मिलति सखि सौख्यानां स स्थानम् ॥

Let there be (a distance of) a lac of yojanas between those that stand separated but do not lose their affection (अगलितस्नेह) for, O friend, he is the source (store) of joy who meets [with unchanged affection] once in hundred years " Here we have जो and सो in Nom sing with ओ ending In the neuter gender however we shall have उ ending only

(2) अङ्गै अङ्ग न मिलित सखि (हलि) अधरेण अधर न प्राप्त।
प्रियस्य पश्यन्त्या मुखकमल एव सुरत समाप्तम्॥

'My body (limbs) did not come in contact with his my lip did not touch his, friend, our love sport came to an end when I was only looking at the lotus like face of my lover ' Here we have अङ्गु in neuter Nom sing and मुहकमलु in Acc sing we cannot have ओ here पिअ is Gen. sing See IV 345 For एम्वइ see IV 420

333 In अपभ्रंश the ending अ becomes ए in the Instrumental sing

(1) ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता।
तान् गणयन्त्या (मम) अङ्गुल्य जर्जरिता नखेन॥

My fingers are shattered (wounded) by nails while I was (engaged in) counting the days that were given to me by my lover when he started (on journey)" Here we have दइए (दइए) and नहेण as Inst sing forms ताण though Gen plu in form has the sense of Acc according to Sanskrit idiom

334 In अपभ्रंश the ending अ becomes इ and ए in Loc sing

(1) सागर उपरि तृणानि धरति तले क्षिपति (पक्षइ) रत्नानि।
स्वामी सुभृत्यमपि परिहरति सम्मानयति खलान्॥

The ocean keeps grass on its surface and puts the gems at the bottom the master despises the good servant but honours the wicked ' We have here तलि or तले in the Loc sing

335 In अपभ्रंश the ending अ of words is optionally changed to ए before भिस्,

(1) गुणै न सपत् कीर्ति पर (जना) फलानि लिखितानि भुञ्जन्ति ।
केसरी कपर्दिकामपि (बोड्डिअ) न लभते गजा लक्षै गृह्यन्ते ॥

"By virtues (one can get) only fame but not wealth, people get fruit which is written (on their forehead by destiny), a lion is not worth even a cowrie but elephants cost lacs" Here we get गुणहिं and लक्खेहिं to illustrate the rule

336 In अपभ्रंश the Ablative sing termination of words ending in अ is हे or हु

(1) वृक्षात् गृह्णाति फलानि जन कटुपल्लवान् वर्जयति ।
तथापि महाद्रुम सुजन इव तान् उत्सङ्गे धरति ॥

"People take fruit from a tree but neglect the bitter leaves, and yet the great tree, like a noble man places them on its lap" Here we have वच्छहे or वच्छहु

337 In अपभ्रंश, the Ablative plural termination of words ending in अ is हु

(1) दूरोड्डाणेन पतित खल आत्मान जन (च) मारयति ।
यथा गिरिशृङ्गेभ्य पतिता शिला अन्यदपि चूर्णीकरोति ॥

"A wicked man, by taking a long jump, kills himself as well as others, a stone fallen from the mountain top powders others along with itself" गिरिसिंगहु is Ablative plural

338 The Gen sing terminations of words ending in अ are सु, हो, स्सु

(1) य गुणान् गोपयति आत्मीयान् प्रकटान् करोति परस्य ।
तस्य अहं कलियुगे दुर्लभस्य बलिं करोमि सुजनस्य ॥

"I offer my homage to the noble man rare in the Kali age, who conceals his own virtues and manifests those of others" We get here परस्सु, तसु, दुल्लहहो as Gen sing forms

339. The Gen. plural termination of words ending in अ is हुं.

(1) तृणानां तृतीया भङ्गी नापि (=नैव); तानि अवटतटे वसन्ति।
अथ जनः लगित्वा उत्तरति अथ सह स्वयं मज्जन्ति॥

"There is no third course possible for grass; it grows on the slopes of a ditch; men either cross (the ditch) by holding it or the grass sinks along with them." The commentator adds: अन्योऽपि यः प्रकारद्वयं कर्तुकामो भवति स विषमस्थाने वसति। प्रकारद्वयं किम्। म्रियते वा शत्रून् जयति वेति भावार्थः. Here we have तणह as Gen. Plu. सइं stands for स्वयं, i.e. आत्मना सह.

340. The Gen. Plu. termination of words ending in इ and उ, is हु as also हं.

(1) देव· घटयति वने तरुणां शकुनीनां (कृते) पक्वफलानि।
तद् वरं सौख्यं प्रविष्टानि नापि कर्णयोः खलवचनानि॥

"God has created ripe fruits on trees in the forest for birds, it is better to have that pleasure, but not to have words of the wicked falling on our ears." Here तरुहुं and सउणिहं are the Gen. plu. forms. सो वरि सुक्खु—Here the word सौख्य, n., is used in the mas. gender; see IV. 445 and hence agrees with सो. हुं can also be used for the Loc. plural

(2) धवलः खिद्यति (विसूरइ) स्वामिनः गुरुं भारं प्रेक्ष्य।
अहं किं न युक्तः द्वयोर्दिशोः खण्डे द्वे कृत्वा॥

"The white (bull) sinks (feels pained) on seeing a very heavy load of his master, (and says to itself): "why am I not yoked at two ends of the yoke having done me into two pieces?" We have here दुहु in the Loc. plural. पिक्खेवि and करेवि are Absolutive forms from ईक्ष with प्र and कृ. See IV. 440.

341. Words ending in इ and उ, take हे, हुं and हि respectively as the terminations of Abl. sing. and plu. and Loc. sing.

(1) गिरेः शिलातलं तरोः फलं गृह्यते निःसामान्यम्।
गृहं मुक्त्वा मनुष्याणां तथापि न रोचते अरण्यम्॥

"Any body can get without any distinction a slab of stone from the mountain (to lie) and fruit from tree (to eat); and still men do not like the forest when they leave home." Here we have गिरिहे and तरुहे as Abl. sing. *forms* नीसावँन्नु is निःसामान्यम्; *the commentator takes it to be* सर्वं *but in that case we have to interpret* घेप्पइ *as* गृह्णाति, the commentator does not seem to be correct, and we should interpret घेप्पइ as गृह्यते.

(2) तरुभ्यः अपि वल्कल फलं मुनयः अपि परिधानं अशन लभन्ते ।
स्वामिभ्यः इयत् अधिकं (अग्गलु) आदरं भृत्याः गृह्णन्ति ॥

"Even ascetics get barks from trees to wear and fruits to eat; the servants get from their masters only courtesy (or have to show courtesy or respect to their masters) over and above these (clothing and food)." Here we have तरुहुं and सामिहु as Abl. plu. अग्गलउ from अग्र+ल+क. Compare आगळा in Marathi.

The Loc. sing. termination is हि:—

(3) अथ विरलप्रभावः एव कलौ धर्मः ।

"Indeed piety has very little power left in this Kali-age." Here we have कलिहि as Loc. sing.

342. ए, the Inst. sing. termination of words ending in अ, gets ण and अनुस्वार; we have thus दइएं from दयित and पवसन्तेण from पवसन्त (Pres. parts from प्र + वस्) See IV. 333. 1.

343. The Instrumental sing. of words ending in इ and उ is एं as well as ण and अनुस्वार;

(1) अग्निना उष्णं भवति जगत् वातेन शीतलं तथा ।
यः पुनः अग्निना शीतलः तस्य उष्णत्वं कथम् ॥

"The world feels warm by fire and cold by wind, how can heat affect him (the ascetic) who feels cold by the side of fire ?" Here we have अग्गिए, वाएं, ending in ए and अग्गिं ending in अनुस्वार.

(2) विप्रियकारकः यद्यपि प्रियः तदपि तं आनय अद्य ।
अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं तदपि तेन अग्निना कार्यम् ॥

"Bring me (back) my lover to day though he has given me offence, for, one has to do with fire even though it has burnt one's house." Here we have अग्गिण in ण; तें in एं and अग्गि in अनुस्वार.

344 In अपभ्रंश the Nom and Acc terminations, both sing. and plu., are (generally) dropped. For एइ ति घोडा See 330. 4.

(1) यथा यथा वक्रिमाणं लोचनयोः नितरां श्यामला शिक्षते।
तथा तथा मन्मथ निजकशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥

"The more does the darkish (young woman=श्यामला) learn the crookedness (side glances) of the eyes, the more does the god of love sharpen his arrows on a sharp (hard) stone" Here we have वंकिम in Acc sing, सामलि in Nom. sing. and निअसर in Acc. plu.

345 The Gen terminations are often dropped in अपभ्रंश

(1) सगरशतेषु यो वर्ण्यते पश्य अस्माकं कान्तम्।
अतिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां गजानां कुम्भान् दारयन्तम् ॥

"Behold my lover who is mentioned in hundreds of battles (as) breaking open temples of elephants who are excessively maddened and ungovernable by goads." Here गय stands for गजानाम्.

346. In Voc. plural हो is added to nouns in अपभ्रंश. हे तरुणाः, हे तरुण्यः (च) ज्ञातं मया आत्मनः घातं मा कुरुत. "Ye, young men and women, I have got the (true) knowledge; do not ruin yourselves."

347. भिस् and सुप् are substituted by हिं in अपभ्रंश. For गुणहिं न संपय see 335. 1.

भागीरथी यथा भारते त्रिषु मार्गेषु प्रवर्तते ॥

"As the Ganges in this land of भरत proceeds in three ways (streams)" मग्गेहिं तिहिं is Loc plu.

348. Nom. and Acc plu terminations of feminine words (irrespective of the ending vowel) are उ and ओ.

This rule is an exception to IV 344 For अङ्गुल्हि etc see 333 1

सुन्दरसर्वाङ्गी विलासिनी प्रेक्षमाणानाम् ।

"Of (young men) looking at lovely women having all-beautiful limbs "

349 The Inst sing. termination of feminine words is ए

(1) निजमुखकरै अपि मुग्धा कर अन्धकारे प्रतिप्रेक्षते ।
शशिमण्डलचन्द्रिकया पुन किं न दूरे पश्यति ॥

" The fair lady sees her hand in darkness by the help of the rays of her (moon like) face, why should she not see the object at a distance (when she has) the light of the full moon? ' Pischel reads किर in place of कर in the first line which gives better sense काइ is किम् and not कथम् as the Com takes it We get here चन्द्रिमए Inst. sing जहिं etc (2) यत्र मरकतकान्त्या संवलितम्, ' where (an object) is surrounded by the lustre of emerald " Here we have कन्तिए as Inst sing

350 The Abl and Gen Sing termination of feminine nouns is हे

(1) तुच्छमध्याया तुच्छजल्पनशालाया ।
तुच्छाच्छरोमावल्या तुच्छरागाया तुच्छतरहासाया ।
प्रियवचनमलभमानाया तुच्छकायमन्मथनिवासाया ॥
अन्यद् यत्तुच्छं तस्या धन्याया तदाख्यातु न याति ।
आश्चर्यं स्तनान्तरं मुग्धाया येन मनो वर्त्मनि न माति ॥

" It is impossible to mention what is small (तुच्छ) or atomic of that fair lady who has slender waist, who talks little, who has a small and pretty line of hair (on her belly), who shows but little affection and very faint smile, who has got her form slender as she did not hear any news of her lover, and O wonder, the space between her breasts is so small that (even) mind or spirit (that is atomic) is not contained (has no room) in the way (i e, the space between her breasts) The Com

takes हु-उराय as Vocative meaning the lover who shows but scant courtesy to his sweet-heart कटरि or कइरि is a particle expressing sense of surprise, for even the mind which is atomic in size has no room between her breasts विचि means वर्त्मनि, see IV 421 Here all words in हे are Gen sing forms

(2) स्फोटयत यो हृदय आत्मीय तयो परकीया (=परविषये) का घृणा।
रक्षत लोका आत्मान बालाया, जातौ विषमौ स्तनौ॥

What kindness can those breasts have on others when they burst out (come out by bursting) her own heart, O young men, keep yourself away from the young woman (बाला) (for) her breasts have now become full (विषम) heart rending" As the author takes बालहे as Ablative sing, I am forced to construe the verse as above against the Com The word हृदय is used in a double sense, heart and breast

351 The Abl and Gen plu termination of feminine nouns is हु

(1) भव्य (=साधु) भूत यन्मारित भगिनि अस्मदीय कान्त।
अलज्जिष्यत् वयस्याभ्य यदि भग्न गृह ऐष्यत्॥

'It was well O sister that my husband was killed (in battle) he would have been put to shame in the presence of my friends if he had returned home defeated' भल्ला, compare भलें Marathi भला Hindi for महारा and हमारा, compare हमारा Hindi. लज्जिज्जन्तु and एन्तु are the present participles used as conditional See III 180 वयसिअहु is either Abl or Gen Plural

352 The Loc sing of feminine nouns takes हि as termination

(1) वायस उड्डावयन्त्या प्रियो दृष्ट सहसेति।
अर्धानि वलयानि मह्यां गतानि अर्धानि स्फुटितानि तटिति॥

'As the lover was all of a sudden sighted by a lady who was driving away the (crowing) crows, half of her bracelets dropped down on the earth and the (rest) half

cracked with a noise." There is a common belief that the crowing of a crow indicates the coming of a guest. The lady on hearing this sound of the crow did not see her lover returning and was probably disappointed and wanted to frighten the crow. While doing so she saw her lover suddenly. The result is that from her emaciated hand dropped down some bangles before the husband was sighted, but after he was seen the lady became fat with joy and so the rest of the bangles cracked. There is an अत्युक्ति in the description. महिहि is Loc. sing.

353. The Nom. and Acc. plu. of nouns in the neuter gender take इं as the termination.

(1) कमलानि मुक्त्वा अलिकुलानि करिगण्डान् काङ्क्षन्ति।
असुलभम् एष्टुं येषां निर्बन्धः (भलि) ते नापि (=नैव) दूरं गणयन्ति॥

" Swarms of bees leave the lotuses and desire (to go to) the temples of elephants; those that insist on (aim at) getting what is difficult, do not mind the distance." कमलइं, अलिकुलइं and करिगंडाइं are Nom. and Acc. plu. *forms*.

354. Before the Nom. and Acc. sing. terminations the अ (क) *of* words in neuter gender is changed to उ; e. g., तुच्छउं for तुच्छकं, भग्गउं for भग्नकं, पसरिअउं for प्रसृतकं, etc.

(1) भग्नकं दृष्ट्वा निजकं बलं बलं प्रसृतकं परस्य।
उन्मीलति शशिलेखा यथा करे करवालः प्रियस्य॥

" On seeing his own army routed and the enemy's army spreading, the sword in the hand of my lover flashes like the crescent moon."

We may here take a resume of the declension of nouns in अपभ्रंश according to H.:

Masculine nouns ending in अ.

Nom.	देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा
Acc.	देव, देवा, देवु	देव, देवा
Inst.	देवे, देवें, देवेन (देविन) (देविं)	देवहिं, देवेहिं
Abl.	देवहे, देवहु	देवहुं

Gen	देव, देवसु, देवस्सु, देवहो, देवह	देव, देवहं
Loc	देवे, देवि	देवहिं
Voc	देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा, देवहो

MASCULINE NOUNS ENDING IN इ.

Nom	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
Acc	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
Inst	गिरिए, गिरिण, गिरिं	गिरिहिं
Abl	गिरिहे	गिरिहु
Gen	गिरि, गिरिहे	गिरि, गिरिह, गिरिहु
Loc	गिरिहि	गिरिहु
Voc.	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी, गिरिहो

Masculine nouns ending in उ are declined exactly like गिरि.

NEUTER NOUNS

Nom Acc	कमल, कमला	कमल, कमला, कमलइ, कमलाइ
	वारि, वारी	वारि, वारी, वारिइ, वारीइ
	महु, महू	महु, महू, महुइ, महूइ

The rest like masculine words

Neuter nouns ending in क, e. g तुच्छक

Nom Acc sing. तुच्छउ

The rest like कमल

FEMININE NOUNS

(मुद्धा=मुग्धा)

Nom	मुद्ध, मुद्धा	मुद्धाउ, मुद्धाओ
Acc	मुद्ध, मुद्धा	मुद्धाउ, मुद्धाओ
Inst	मुद्धए (मुद्धइ)	मुद्धहिं
Abl	मुद्धहे (मुद्धहि)	मुद्धहु
Gen	मुद्धहे (मुद्धहि)	मुद्धहु
Loc	मुद्धहि	मुद्धहिं
Voc	मुद्ध, मुद्धा	मुद्ध, मुद्धा, मुद्धहो, मुद्धाहो

Fem. words ending in इ, ई, उ, ऊ, e g , मति, तरुणी, धेनु वधू are declined like मुद्धा

355 Pronouns ending in अ have हा as Abl sing termination, e g जहा etc यस्मात् भवान् आगत , कस्मात् तस्मात्, etc होन्तउ is भवान् from Pres part of हो (भू)

356 The Abl sing Mas of किम् has किहे

(1) यदि तस्या त्रुटयतु स्नेह मया सह नापि तिलतार (?)।
तत् कस्माद् वक्राभ्या लोचनाभ्या दृश्ये (अह) शतवारम् ॥

"If her intense (तिलतार literally in which the pupil of the eye is full of love like the sesamum) love for me is lost, and then nothing is left of it, why am I looked at hundred times with side glances?" तहे is तस्या and not तत्र as understood by the Com जोइज्जउ is 1st sing pass of जोव Compare जोवो in Gujerati

357 Pronouns ending in अ have हिं as Loc sing termination

(1) यत्र or यस्मिन् कल्प्यते शरेण शर छिद्यते खड्गेन खड्ग ।
तस्मिन् तादृशे भटघटानिवहे कान्त प्रकाशयति मार्गम् ॥

"My lover shows the way (to other warriors) in the midst of a host where an arrow is cut (met) by an arrow and sword is cut by sword" जहिं and तहिं are Loc sing forms

(2) एकस्मिन् अक्ष्णि श्रावण अन्यस्मिन् भाद्रपद ।
माधव (or माघ) महीतलस्रस्तरे गण्डस्थले शरत् ।
अङ्गेषु ग्रीष्म सुखासिकातिलवने मार्गशीर्ष ।
तस्या मुग्धाया मुखपङ्कजे आवासित शिशिर ॥

This verse describes the condition of a lady seperated from her lover 'The month of श्रावण has settled in one eye of the fair lady, while the month of भाद्रपद in another; on her couch the spring (as the bed was made of tender leaves) on her cheeks the autumn, on her limbs the summer, and in the field of sesamum of सुखासिका (sitting at ease) मार्गशीर्ष, the winter (शिशिर) on her lotus-like face" The meaning is that the lady is shedding tears profusely like the rain in the months of श्रावण and भाद्रपद, she got a bed of leaves as in the spring, her cheeks are

pale as the clouds (or काश flower) in the autumn, her limbs are warm as in summer, her sitting at ease is all shattered (gone) like the field of sesamum in the month of मार्गशीर्ष, and her face is withered like the lotus in winter The commentary on this passage is interesting and runs thus —अनयोरर्थ । तस्या मुग्धाया एकस्मिन्नक्षिण श्रावण अन्यस्मिन् अक्षिण भाद्रपद । को भाव । यथा एतौ द्वौ मासौ स्राविणौ तथाक्षि द्वयमप्यश्रुजलस्रावित्वान्मासद्वयतुल्यम् । महीतलस्रस्तरे माधवो वसन्त । पल्लवमयत्वात् । गण्डस्थले शरत् । तस्या काशकुसुमादिना पाण्डुत्वात् । अङ्गेषु ग्रीष्म तापबाहुल्यात् । सुखासिकातिलवने मार्गशीर्ष । यथा मार्गशीर्षे तिलवनानामुच्छेद स्यात्तथा सुखावस्थानस्योच्छेद । मुखपङ्कजे शिशिर आवासित । यथा शिशिरे पङ्कजाना म्लानत्व तथा मुखपङ्कजस्यापि । स्त्रीणा वियोगावस्थायां एतानि चिह्नानि स्यु । Here we have एक्कहिं and अन्नहिं as Loc sing forms

(३) हृदय स्फुट तटिति (शद्व) कृत्वा कालक्षेपेण किम् ।
पश्यामि हतविधि क स्थापयति त्वया विना दु खशतानि ॥

" O heart, burst with noise, why delay ? I shall see at what place (other than thyself) would the ill luck keep these hundreds of miseries (that thou art experiencing at present)" We get here कहिं as Loc sing

358 The pronouns यत्, तत्, and किम्, when ending in अ, have आसु as Gen sing termination optionally.

(1) कान्त अस्मदीय हला सखिके निश्चयेन रुष्यति यस्य (=यस्मै)।
अस्त्रै शस्त्रै हस्तैरपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य ॥

" My lover, when angry with some one, O friend, certainly breaks even the place the enemy occupies by means of weapons, missiles or even by hand " We have here जासु and तासु as Gen sing forms

(2) जीवितं कस्य न वल्लभकं धन पुन कस्य नेष्टम् ।
द्वे अपि अवसरनिपतिते तृणसमे गणयति विशिष्ट ॥

" To whom is life not dear ? Who does not wish for wealth ? But a noble man (विशिष्ट) counts them as straw in hours of difficulty. " We have here कासु as Gen sing

359 The pronouns यत्, तत् and किम् have अहे (इहे) as the Gen sing termination in the feminine gender जहे केरउ, i e, यस्याः कृते etc

360 The Nom and Acc sing of यत् and तत् have respectively ध्रु and त्र optionally

(1) प्राङ्गणे तिष्ठति नाथ यत् तद् रणे करोति न भ्रान्तिम्।

" As my lover stands in the courtyard, he does not wander on the battle-field' The Com takes भ्रान्ति to mean सदेह I take it to mean भ्रमण

(2) तत् जल्प्यते यन्निर्वहति।

" That is uttered (said) which he accomplishes "

361 The Nom and Acc sing of इदम्, n is इमु, इमु कुलु is इद कुलम्

362 The Nom and Acc sing of एतद् is एह, f, एहो m, and एहु n

(1) एषा कुमारी एष (अहं) नरः एतन्मनोरथस्थानम्।
एतत् मूर्खाणां चिन्तमानानां पश्चाद् भवति विभातम् ॥

' 'This is the young maid, and here (I am) the man, this is the seat of my cherished desire,' when fools are thus thinking (without trying to satiate their love) the dawn comes immediately after"

363 The Nom and Acc plu of एतद् is एइ. For illustration see 330 4

364 The Nom and Acc plu of अदस् is ओइ.

(1) यदि पृच्छथ महान्ति (वड्डाइं) गृहाणि तद् महान्ति गृहाणि अमूनि।
विह्वलितजनाभ्युद्धरणं कान्तं कुटीरके पश्य ॥

" If you inquire about big houses, then there they are; but behold my lover in the hut here who helps people in distress"

365 The pronoun इदम् becomes आय for declensional purposes

(1) इमानि लोकस्य लोचनानि जातिं स्मरन्ति न भ्रान्ति।
अप्रिये दृष्टे मुकुलन्ति प्रिये दृष्टे विकसन्ति ॥

" There is no doubt that the eyes of the people recollect their previous birth (incidents of the previous birth), (for) they are closed when they see things they do not like (अप्रिय), and they dilate when they see things or persons they like "

(2) शुष्यतु मा शुष्यतु एव (= वा) उदधि वडवानलस्य किं तेन ।
यद् ज्वलति जले ज्वलन एतेनापि किं न पर्याप्तम् ॥

" What does it matter to the वडवानल, the sub-marine fire whether the ocean is dried up or not? Is it not enough (to prove its valour) that it (fire) is ablaze in water? "

(3) अस्य दग्धकलेवरस्य यद् वाहित (= लब्ध) तत्सारम् ।
यदि आच्छाद्यते तत्कुथ्यति यदि दह्यते तत्क्षार ॥

' Whatever is obtained of this wretched body is best if it is covered it stinks, if it is burnt it turns into ashes."

366 The pronoun सर्व is optionally substituted by साह in अपभ्रंश

(1) सर्वोऽपि लोक प्रस्पन्दते (तडप्फडइ) महत्त्वस्य कृते ।
महत्त्व पुन प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥

" The whole world is striving for greatness, but greatness is obtained only by hand that is freely distributing (charities)" तडप्फडइ is explained by the com as चपलायते, प्रयतते इत्यर्थ , मोक्लडेण is rendered as मुत्कलेन which word is unknown to Sk I have rendered it as मुक्तेन We have in vernaculars phrases like मुक्तहस्त दानादिगुणे is the meaning of the Ap word This verse is found with slight change in पाहुडदोहा, 88

367 The pronoun किम् is optionally substituted by काइ and कवण in अपभ्रंश

(1) यदि न स आयाति दूति गृह किं अधो मुख तव ।
वचन य खण्डयति तव सखि के स प्रियो भवति न मम ॥

The lady asks her messenger " O messenger, if he does not come to my house, why is your face downcast?

My dear friend (सखिके), he who disrespects your word cannot be dear to me "

For काइ न दूरे देक्खइ see 349 1

For फोडेन्ति जे हियडउ, see 350, 2

(2) सुपुरुषा. कङ्गो अनुहरन्ति भण कार्येण केन।

यथा यथा महत्त्व लभन्ते तथा तथा नमन्ति शिरसा ॥

" Please tell me for what reason a noble man imitates the कङ्गु plant, for the more it grows the more it bends " The verse illustrates the substitute कवण for किम्

(3) यदि सस्नेहा तन्मृता अथ जीवति नि स्नेहा ।

द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्या गतिका (=गता) धन्या, किं गर्जसि खल मेघ ॥

A lover away from his beloved is here addressing the cloud " If she loved me she must have been dead, if she is alive she does not love me in either case that fair one is lost to me, why, O wicked cloud, are you thundering (in vain)?"

368-381 This group of the Sutras gives the declension of युष्मद् and अस्मद् which is tabulated below —

युष्मद्.

	Sing	Plu
Nom	तुहुं	तुम्हे, तुम्हइं
Acc	पइं, तइं	तुम्हे, तुम्हइं
Inst	पईं, तइं	तुम्हेहिं
Abl	तउ, तुज्झ, तुध्र, (तुहु)	तुम्हहं
Gen	तउ, तुज्झ, तुध्र	तुम्हहं
Loc	पइं, तइं	तुम्हासु

अस्मद्

	Sing	Plu.
Nom	हउं	अम्हे, अम्हइं
Acc	मइं	अम्हे, अम्हइं
Inst	मइं	अम्हेहिं
Abl	महु मज्झु	अम्हहं
Gen	महु, मज्झु	अम्हहं
Loc	मइं	अम्हासु

whoever (of the pair) stands separated (वेगळा) becomes a victim of death. वेगळा is वेगळा in Marathi and has the sense of separation.

371. (1) युष्माभिः अस्माभिः यत् कृतं दृष्टं बहुकजनेन ।
तत (=तदा) तावन्मात्रः समरभरः निर्जितः एकक्षणेन ॥

"What yourselves and ourselves had done has been witnessed by many people; for, we have won (निर्जितः) *so great a battle in a moment.*" तेवड्डुं is तेवडा in Marathi.

372. (1) तव गुणसंपदं तव मतिं तव अनुत्तरां क्षान्तिम् ।
यदि उत्पद्य अन्यजनाः महीमण्डले शिक्षन्ते ॥

"How I wish that other men born on this globe of earth learn (from you) your numerous virtues, your intelligence and your uncomparable forbearance."

375. For तसु हउं etc. see 338. 1.

376. (1) वयं स्तोकाः रिपवः बहवः कातराः एवं भणन्ति ।
मुग्धे निभालय गगनतलं कति जना ज्योत्स्नां कुर्वन्ति ॥

The warrior is consoling his beloved when out to go on the battle-field. "We are few and the enemies numerous, so say the timid ones; but, O fair one, behold the sky(and see) how many (are there that) give the moon-light." The Com. remarks:—एकश्चन्द्र एवेत्यर्थः.

(2) अम्लत्वं लागयित्वा ये गताः पथिकाः परकीयाः केऽपि ।
अवश्यं न स्वपन्ति सुखासिकायां यथा वयं तथा तेऽपि ॥

"Those other travellers who have left this place or home having left their love(अम्लत्व=स्नेह)behind will certainly not sleep at ease as we (at home) do not." The lady speaks *of her lover, a wanderer, who has left her at home.*

377. (1) मया ज्ञात प्रिय विरहितानां कापि धरा भवति विकाले ।
केवल (=परं) मृगाङ्कोऽपि तथा तपति यथा दिनकरः क्षयकाले ॥

"My dear, I thought that there was some support (धरा) (consolation, alleviation of pain) to separated lovers at sunset (विकाले=संध्यायां); but at the close (of the day

क्षयगालि) the moon torments (me) as much as the sun during the day." धरा=आधारः अवलम्बनं वा.

379. (1) मम कान्तस्य द्वौ दोषौ सखि मा पिधेहि अलीकम्।
दददतः परं अहं उर्वरिता युध्यमानस्य करवालः ॥

"My lover has (only) two flaws; my friend, do not canceal the charge (आलु),when he makes gifts, I alone am left, and when he fights, the sword alone is left. दोसडा, see, IV. 429. आलु = मिथ्या, अलीकं, अनर्थकम्; compare आळ in Marathi.

(2) यदि भग्नाः परकीयाः तत्सखि मम प्रियेण ।
अथ भग्ना अस्मदीयाः तत्तेन मारितेन ॥

"If the enemies are defeated, then, my friend, they must have been so by my lover, if our men are defeated then it must have been so by his being killed."

380. अह भग्गा etc. see 379. 2.

382-388. These sūtras give rules about the conjugation of verbs. The system of conjugation in the अपभ्रंश is almost the same as in the principal Prakrit with a few additional forms in the Present, in the Imperative second person sing. and in the Future. The *additional* terminations in the Present are.—

1st person	उं	हुं
2nd person	हि	हु
3rd person	–	हिं

The additional terminations for the Imperative are:- 2nd person sing. इ, उ, ए,

In addition to the Future forms with हि स्स etc, we have in अपभ्रंश, with स as well.

382. (1) मुखकबरीबन्धौ तस्याः शोभां धरतः
ननु मल्लयुद्धं शशिराहू कुरुतः ।
तस्याः शोभन्ते कुरलाः भ्रमरकुलतुलिता.
ननु भ्रमरडिम्भाः क्रीडन्ति मिलिताः ॥

"Her face and the braid of hair (rolling on it) bear (respectively) the beauty of the moon and the Rāhu engaged in fight; her curly locks of hair, comparable to

swarms of bees, look beautiful as if children of darkness, having gathered together, are playing"

383 (1) चातक, "पिउ पिउ" [पिबामि पिबामि and प्रिय प्रिय इति] भणित्वा कियद्रोदिषि हताश।

तव जले मम पुनर्वल्लभे द्वयोरपि न पूरिता आशा॥

"O चातक, with your desire unfulfilled, how long will you cry 'I shall drink (water) I shall drink?' longings of us both, yours for water and mine for my lover, are never fulfilled" बप्पीह means चातक पिउ पिउ has a double meaning as given in the Sanskrit rendering

(2) चातक किं कथनेन निर्घृण वारंवारम्।

सागरे भृते विमलजलेन लभसे न एकामपि धाराम्॥

"O ruthless चातक what is the use of repeatedly telling you that you will not get a single drop (lit धारा = shower) even though the ocean is full of clear water"

(3) अस्मिन् जन्मनि अन्यस्मिन्नपि गौरि त दद्या कान्तम्।

गजानां मत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां य सङ्गच्छते हसन्॥

"O Gauri, may you give me in this life and also in another such husband, who smilingly meets maddened elephants unmanageable (even) by means of goads"

384 (1) बले अभ्यर्थने मधुमथनो लघुकाभूत सोऽपि।

यदि इच्छथ महत्त्व (वड्डत्तण) दत्त, मा मार्गयत कमपि॥

"Even that Madhumathana (God Visnu) became a dwarf while begging (alms) of Bali, if therefore you desire greatness, give (to others) but do not beg of any one"

385. (1) विधिर्विनाटयतु ग्रहा पाडयन्तु मा धन्ये कुरु विषादम्।

सपद कर्षामि वेषमिव यदि अर्घति (=स्यात्) व्यवसाय॥

'Let my luck be unfavourable, let the stars trouble me, O fair one, do not be depressed I shall drag money like my dress if only I value work Note that छुडु means यदि, if, see IV 422

For बलि किज्जउ etc see 338 1

44 [कुमारपालचरित]

386. (1) खड्गविसाधितं यत्र लभामहे तत्र देशे यामः ।
रणदुर्भिक्षेण भग्नाः विना युद्धेन न वलामहे ॥

"We shall go to that country where we shall get some work for our sword; destitute as we are by the famine of fight, we cannot live (in happiness) without it."

387. (1) कुञ्जर स्मर मा सल्लकीः सरलान् श्वासान् मा मुञ्च ।
कवलाः ये प्राप्ताः विधिवशेन तांश्चर मानं मा मुञ्च ॥

"O elephant, do not think of the सल्लकी plants; do not breathe heavy (long) sighs; eat only those morsels which luck brings you; do not give up your self-respect." Here सुमरि; मेल्लि and चरि are the Imperative forms.

(2) भ्रमर अत्रापि निम्बके कति (चित्) दिवसान् विलम्बस्व ।
घनपत्रवान् छायाबहुलो फुल्लति यावत्कदम्बः ॥

"O bee, please wait for a few days even on this filthy Nimba tree (निम्बक) until the Kadamba tree, having plenty of foliage and shade, bears blossom." Here विलम्बु is the Imperative form.

(3) प्रिय एवमेव कुरु भल्लं करे त्यज त्वं करवालम् ।
येन कापालिका वराकाः लान्ति अभग्नं कपालम् ॥

"My lover, please keep this spear in hand as at present; throw away the sword, so that the poor कापालिकs will have at least their begging boul (कपाल, an earthen pot or human skull) unbroken." Here करे is the Imperative form.

388. (1) दिवसा यान्ति वेगैः (= झडप्पडहिं) पतन्ति मनोरथाः पश्चात् ।
यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति (इति) कुर्वन् मा आस्स्व ॥

"The days pass away quickly; the cherished desires lag behind; whatever is (in possession) is to be respected (accepted;) do not sit idle saying: 'it will come to me.' For झडप्पडहिं compare झटपट in Marathi.

389. सतो भोगान् यः परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रियै ।
तस्य दैवेनैव मुण्डितं यस्य खल्वाटं शीर्षम् ॥

"I offer my homage to that lover who rejects enjoyments offered,(for) he who has bald head, is shaved

already by his fate." The meaning is that there is no question of restraint if there is no possibility of one's getting the enjoyments. Com. यस्य भोगा न सन्ति स तु स्वयमेव त्यजतीत्यर्थः ।
Compare:

वत्थगन्धमलंकारं इत्थीओ सयणाणि य ।
अच्छन्दा जे न भुञ्जंति न से चाइ त्ति वुच्चइ ॥
जे य कन्ते पिए भोए लद्धे विपिट्ठिकुव्वइ ।
साहीणे चयइ भोए से हु चाइ त्ति वुच्चइ ॥—दशवैकालिक, II.2,3.

390. (1) अतितुङ्गत्वं यत्स्तनयोः स छेदकः न खलु लाभः ।
सखि यदि कथमपि त्रुटिवशेन अधरे प्रभवति नाथः ॥

" Too much fullness of breasts is indeed not a gain but a loss, as my lord can reach the lip with great difficulty and much delay." छेअउ is छेदकः, i. e. हानिः, पहुच्चइ *stands for* प्रभवति."

391. (1) ब्रुवह सुहासिउं किंचि = ब्रूत सुभाषितं किंचित् ।
(2) इयत् उक्त्वा शकुनिः स्थितः पुनर्दुःशासन उक्त्वा ।
तदा अहं जानामि एष हरिः यदि ममाग्रतः उक्त्वा ॥

Duryodhana says :—" Having said this much शकुनि *stopped; again* दु शासन *stopped* having said that much; then I realised that it was हरि (श्रीकृष्ण) who stood before me having said (what he had to say)." दुर्योधन was so overpowered by the presence *of* श्रीकृष्ण *that* he was *not at* all in his senses during the speech; he however come round when he heard two more speeches. The verse illustrates the various *forms of* ब्रू in अपभ्रंश.

394. पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु–पठ गृहीत्वा व्रतम्.

395. This sūtra states that छोल्ल and other देशी roots are *synonymous* with तक्ष् and *others* and gives a *few* illustrations.

(1) यथातथा तीक्ष्णान् करान् लात्वा यदि शशी अतक्षिष्यत ।
तदा जगति गौर्या मुखकमलेन सदृशतां कामपि अलप्स्यत ॥

" Had the moon been somehow deprived of his sharp rays (dark spots etc.) and been chiselled, he then would have attained some resemblance in the world with the

lotus like face of the fair one " Some mss read सर in place of कर i e शरान्, the meaning would then be, If the moon had been scratched with sharp arrows. ' Here छोल is regarded as having the meaning of the root तक्ष्.

(2) कङ्कण चूर्णीभविष्यति मुग्धे कपोले निहितम् ।
श्वासानलज्वालासतप्त बाष्पजलससिक्तम् ॥

' O fair one your bangles placed on your cheeks would be reduced to powder when heated by the flames of your hot breaths and sprinkled over with the water of your tears " The glass bangles heated and then dipped in water become brittle, the lady is therefore asked not to rest her cheeks on her palm For चूडुल्ल and झलक्किअ compare चुडा and झळ, झाळणें etc. The root झलक्क is used in the sense of तापय्.

(3) अनुगम्य द्वे पदे प्रेम निवर्तते यावत् ।
सर्वाशनारिपुसभवस्य करा परिवृत्ता तावत् ॥

" As the beloved (प्रेम) having gone two steps, returns, the rays of the offspring of the enemy [i e water] of all devouring (fire) (the moon) began to set " अब्भड वञ्चिउ is an Absolutive (see IV 439) from गम् with अब्भड i e सम् or अनु which is a देशी form

(4) हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघ ।
वर्षारात्रे प्रवासिकानां विषम सकटमेतत् ॥

" The fair one strikes (pains) at heart, the cloud thunders in the sky, it is (thus) a great hardship to those who intend to leave their home on the evenings of a rainy season " Here खुडुक्कइ and घुडुक्कइ are देशी forms which are approximately rendered into Sk by शल्यायते and गर्जति.

(5) अम्ब पयोधरौ वज्रमयौ नित्य यौ सम्मुखौ तिष्ठत ।
मम कान्तस्य समराङ्गणे गजघटा भड्क्तु यात ॥

" O mother, my breasts are adamantine as they always face my lover and go to break the array of elephants on the battle field "

(6) पुत्रेण जातेन को गुण अवगुण क मृतेन ।
यद् पैतृकी (बप्पाकी) भूमि आक्रम्यतेऽपरेण ॥

"What is the gain by the birth of a son? What is the loss if he dies? when the ancestral property (land) is being appropriated by another" Here बप्पीका and चम्पिज्जइ are of देशी origin, compare बाप and चापणें, चोपणें in Marathi

(7) तत् तावत् जल सागरस्य स तावान् विस्तार ।
तृषो निवारण पलमपि नत्र पर शब्दायते असार ॥

"So much water the ocean has, so vast is its extent; thirst, however, is not even a little (पलमपि) quenched; only it thunders for nothing" धुट्ठुअइ or धुदुअइ is ध्वनिं करोति.

Compare नि सारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् ।
न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग् यादृक्कांस्ये प्रजायते ॥

396-399 and 410-412 These sūtras treat of the phonetic changes in अपभ्रंश.

396 In अपभ्रंश non-conjuct and non-initial क, ख, त, थ, प, फ, occuring after a vowel, are respectively changed to ग, घ, द, ध, ब, भ.

क=ग. (1) यद् दृष्ट सोमग्रहणमसतीभि हसित नि शङ्कम् ।
प्रियमनुष्यविक्षोभकर गिल गिल राहो मृगाङ्कम् ॥

"When the unchaste women saw the eclipse of the moon, they laughed fearlessly, (and said), O Rāhu, do, do swallow the moon that agitates the beloved person" Here विच्छोहगरु stands for विक्षोभकर

ख=घ (2) अम्ब स्वस्थावस्थै सुख चिन्त्यते मान ।
प्रिये दृष्टे व्याकुलत्वेन (हल्लोहल) कथेतयति आत्मानम् ॥

"O mother, people at ease (स्वस्थावस्थ) can very well think of becoming haughty or proud, when however, the lover is seen, who, on account of the rising emotion (हल्लोहल, रभस) is conscious of himself?" Here सुख becomes सुघ.

त=द, थ=ध, प=ब: फ=भ.

(3) शपथ कृत्वा कथित मया तस्य पर सफल जन्म।
यस्य न त्याग न च आरभटी न च प्रमृष्ट धर्म ॥

' On oath I tell you His life alone is fruitful who does not lose generosity, nor valour nor piety ' Here सबधु कधिदु and समउउ illustrate the rule

For एक्कहिं अक्खिहिं सावणु see 357 2

(4) यदि कथचित् प्राप्स्यामि प्रिय अकृत कौतुक करिष्यामि।
पानाय नवक शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामि॥

If somehow I meet my lover I shall do something wonderful never done before I shall enter into him with all my body as water pervades the new earthen jar For similar idea compare पाहुडदोहा, 177 This verse and the following illustrate the fact that the changes prescribed by this sutra may not take place as an effect of प्रायोऽधिकार

(5) पश्य कर्णिकार प्रफुल्लितक काञ्चनकान्तिप्रकाश ।
गौरीवदनविनिर्जितक ननु सेवते वनवासम्॥

Behold the कर्णिकार is in full blossom bearing the beauty of gold, indeed being put into background (lit defeated) by the face of the fair maid, it has taken to residence in forest

397 In अपभ्रश non-initial non-conjunct म is changed to nasalised व Thus we have कवँलु, भवरु from कमल, भ्रमर जिवँ तिवँ from जिम, तिम etc

398 रेफ as second member of any conjunct is optionally dropped in अपभ्रश

For जइ केवँइ see 396 4

For जइ भग्गा see 379 2

399 रेफ is substituted for a member of the conjunct in some cases e g, व्रास for व्यास

(1) व्यास महर्षि एतद् भणति-यदि श्रुतिशास्त्र प्रमाणम्।
मातृणां चरणौ नमता दिवसे दिवसे गङ्गास्नानम्॥

' Vyasa the great sage says thus If the Veda and the Sastra are to be regarded as authoritative, then those

who pay homage *to the feet of their* mothers get the merit of bathing in the Ganges every day."

(2) व्यासनेपि भारतस्तम्भे बद्धम् ।

" Vyāsa also has said this in the Bhārata books." The other reading gives: व्यासेनापि भारत स्तम्भे बद्धम्. For want of context the meaning of the line is uncertain

400. The द् of आपद्, संपद् and विपद् is changed to इ in अपभ्रंश.

(1) अनय कुर्वतः पुरुषस्य आपद् आयाति ।

" Calamity befalls a person who does wrong deed."

For गुणहिं न संपय see. 335. 1.

401. कथं, यथा and तथा have केम (केवँ) किम, (किवँ) किह, किध; जेम (जेवँ) जिम (जेवँ), जिह, जिध, तेम (तेवँ), तिम (तेवँ), तिह, तिध, in अपभ्रंश.

(1) कथ समाप्यता दुष्ट दिनं कथं रात्रिः शीघ्र (छुडु) भवति ।
नववधूदर्शनलालसकः वहति मनोरथान् सोऽपि ॥

"How will this wicked (tedius) day come to an end ? how will the night come soon ? (so) he who is eager to meet his bride cherishes longings."

(2) ओ गौरीमुखनिर्जितकः वार्दले निलीनः मृगाङ्क ।
अन्योऽपि य परिभूततनुः स कथं भ्रमति निःशङ्कम् ॥

"I think (ओ सूचनायाम्), the moon *hides himself* in the mass of clouds (वद्दल=वादळ in Marathi) being defeated by the face of the fair maid; how can he, who is thus defeated, wander fearlessly ?" लुक्क is निलीनः, cf. लपणें, लुकणें in Marathi.

(3) बिम्बाधरे तन्व्याः रदनव्रणः कथं स्थितः श्रीआनन्द ।
निरुपमरसं प्रियेण पीत्वेव शेषस्य दत्ता मुद्रा ॥

" O आनन्द, how does the tooth-mark on the bimba-like nether lip of the fair one stand (look)?" (The reply is). "Her lover has drunk its excellent juice (रस) and has put a seal to the rest as it were (so that no one else should taste it) "

(4) भण सखि निभृतकं तथा मयि यदि प्रियः दृष्टः सदोषः ।
यथा न जानाति मम मनः पक्षापतितं तस्य ॥

"O friend tell me in secret if you saw my lover in the wrong with me tell me in such a manner that he would not know that my mind is now partial or in love with him

For निँवँ शिव वकिम see 344 1

For मइ जाणिउ प्रिय see 377 1

402 यादृश्, तादृश, कीदृश् and ईदृश् become जह तेह केह and एह in अपभ्रंश

(1) मया भणित बलिराज त्व कीदृग् मार्गण एष ।
यादृक्तादृग् नापि भवति मूर्ख स्वय नारायण ईदृक् ॥

O king Bali I told you of what sort this begger is he is not an ordinary begger but नारायण in person

403 यादृश etc when ending in अ become जइस तइस कइस and अइस

404 यत्र becomes जेत्थु and जत्तु तत्र becomes तेत्थु and तत्तु in अपभ्रंश

(1) यदि स घटयति प्रजापति कुत्रापि लात्वा शिक्षाम्।
यत्रापि तत्रापि अत्र जगति भण तदा तस्या सदृशाम् ॥

If the creator fashions persons after having learnt the art from somewhere then he may fashion in this world a person similar to her

405 यावत् becomes जाम (जावँ), जाउ जामहिं तावत् becomes ताम (तावँ) ताउ तामहिं

406 For केत्थु वि लेप्पिणु सिक्ख see 404 1

(1) यावत् न निपतति कुम्भतटे सिंहचपेटाचटात्कार ।
तावत् समस्ताना मदकलानां (गजाना) पदे पदे वाद्यते ढक्का ॥

"As long as the slap of the claws of a lion does not strike the temples so long is beaten the drum at every step of all maddened elephants

(2) तिलानां तिलत्वं तावत् पर यावत् न स्नेहा गलन्ति ।
स्नेहे प्रनष्टे ते एव तिला तिला भ्रष्टा खला भवन्ति ॥

Sesamum can be so called so long as the oil (स्नेह) is not pressed out but when it is pressed out the same

sesamum, *loses its* quality of being a sesamum and becomes खल (oil-cake, wicked)."

(3) यावद् विषमा कार्यगतिः जीवानां मध्ये आयाति ।
तावद् आस्तामितरः जनः सुजनोऽप्यन्तरं ददाति ॥

"When evil destiny befalls men, even a good man would back out; let us not *speak of an ordinary man.*"

407. यावत् becomes जेवड, जेत्तुल, तावत् becomes तेवड, तेत्तुल

(1) यावद् अन्तरं रावणरामयोः
तावद् अन्तरं पट्टणग्रामयो ।

"There is as much difference between a town and a village as there is between रावण and राम."

409. (1) ते मुद्राः हारिताः ये परिविष्टाः तेषाम् ॥
परस्परं युध्यमानानां स्वामी पीडितः येषाम् ॥

"The eatables (e. g., मुद्ग's) *served to those fighting* with one another, are lost if their master is in distress." गंजिउ is पीडित; cf. गांजणें in Marathi.

410–411. In अपभ्रंश, ए, ओ are pronounced short; and उं, हुं, हिं and हु, standing at the end of a metrical foot are also pronounced short.

For सुधि चिन्तिज्जइ माणु see 396. 2.
For तसु हउं कलिजुगि दुल्लहहो see 338.
For जइ जु तुच्छउं see 350. 1.
For बलि किज्जउं see 338. 1.
For दइउ घडावइ see 340. 1.
For तरुहुँ वि वक्कलु see 341. 2.
For खग्गविसाहिउ see 386. 1.
For तणहँ तइज्जी see 339. 1.

412. (1) ब्रह्मन् ते विरलाः केऽपि नराः ये सर्वाङ्गच्छेकाः ।
ये वक्राः ते वञ्च (क) तराः ये ऋजवः ते बलीवर्दाः ॥

"O Brahmin, rare are those persons who are good or clever in all respects. Those who are crooked are great deceivers; those the that are straight-forward are (bulls) (dull).

414 (1) अन्ये त दार्घे लोचने अन्यत् तद् भुजयुगलम्
अन्य स घनस्तनभार तदन्यदेव मुखकमलम्।
अन्य एव केशकलाप स अन्य एव प्रायो विधि
येन नितम्बिनी घटिता सा गुणलावण्यनिधि ॥

Uncommon are her long eyes uncommon her pair of arms uncommon are her firm and heavy breasts uncommon indeed is her lotus-like face indescribable are her profuse hair the creator also is altogether different who fashioned this lady having heavy hips and a store of virtues and beauty

(2) प्रायो मुनीनामपि भ्रान्ति ते मणीन् गणयन्ति।
अक्षये निरामये परमपदे अद्यापि लय न लभन्ते॥

' Probably even the sages are wrong they (simply) count the beads they do not yet become merged in that highest place which is free from danger and is imperishable Compare पाहुडदोहा 169

(3) अश्रुजलेन प्राय गौर्या सखि उद्वृत्ते नयनसरसी।
त सम्मुख सम्प्रेषिते दत्त तिर्यग् घात परम्॥

O friend I think the ponds of the eyes of the fair maid are overflowing hence when directed towards (others) they give a side-long stroke

(4) एष्यति प्रिय रोषिष्यामि अह रुष्टा मामनुनयति।
प्राय एतान् मनोरथान् दुष्कर दयित कारयति॥

' My lover will come, I shall get angry with him he will console me when I am angry so the cruel lover makes (his beloved) cherish such hopes

115 (1) विरहानलज्वालाकरालित पथिक कोऽपि मङ्क्त्वा स्थित
अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलात् धूम कुत उत्थित ॥

' A certain traveller, enflamed by the fire of separation, must have taken a plunge into the waters how otherwise can vapor rise up from cold water in this season of winter?

416 (1) मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुत कुटीरकाणि ज्वलन्ति।
अथ रिपुरुधिरेण आर्द्रयति (com विध्यापयति) अथ आत्मना, न भ्रान्ति ॥

"How are huts on fire when my lover is at home (गोष्ठ)? He will certainly extinguish them either by the blood of his enemy or by his own" Here वलन्ति stands for ज्वलन्ति

For घुसु कहनिहु see 415 1

417 For जइ भग्गा पारक्कडा see 379 2

418 (1) प्रियसगमे कथ निद्रा प्रियस्य परोक्षे कथम्।
मया द्वे अपि विनाशिते निद्रा नैव न तथा॥

"How can I get sleep when in company of my lover? How can I have it when he is away? To me both (kinds of sleep) are lost, I shall not have sleep this way or that way"

For गुणहिँ न सपय see 335 1

(2) कान्तः यत् सिंहेन उपमीयते तन्मम खण्डित मान।
सिंह· नीरक्षकान् गजान् हन्ति प्रिय पदरक्षै समम्॥

"*It puts down my pride (I am ashamed to see) that* my lover is compared to a lion, for a lion kills elephants without watchman, while my lover kills them along with *bodyguards*"

(3) चञ्चल जीवित ध्रुव मरण प्रिय रुष्यते कथम्।
भविष्यन्ति दिवसा रोषयुक्ता (रुसणा) दिव्यानि वर्षशतानि॥

"Life is fickle, death is certain, my lover, how can one afford to be angry? For days on which one is angry, will appear (long like) hundred years of gods"

For म धणि करहि विसाउ see 385 1

(4) माने प्रनष्टे यदि न तनु तत् देश त्यजे।
मा दुर्जनकरपल्लवै दर्श्यमान भ्रमे॥

"When your honour is lost you should abandon your country if not the body Do not move in that country being pointed out by the fingers of wicked persons"

(5) लवण विलीयते पानीयेन अरे खल मेघ मा गर्ज।
ज्वलित गलति तत्कुटीरक गौरी तिम्यति अद्य॥

"Salt (beauty) is melted by water, O wicked cloud, do not thunder; for the hut which is burnt, would dripple

and the fair lady inside may get wet to-day" Compare पाहुडदोहा 176

(6) विभवे प्रनष्टे वक्र ऋद्धौ जनसामान्य ।

किमपि मनाक् मम प्रियस्य शशी अनुहरति नान्य ॥

"The moon and none else imitates a little of my lover as he (the moon) is crooked (crescent) while in adverstiy and normal (ordinary=जनसामान्य) in *prosperity*"

419 (1) किल न खादति न पिबति न विद्रवति धर्मे न व्ययति रूपकम्।

इह कृपणो न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूत ॥

The miser neither eats nor drinks nor does he spend a rupee in pious gifts, he does not know that the messen ger of Death would overcome him in a moment."

अहव etc.

अयवा न सुवंशानामेष दोष ।

Note that the word खोडी, खोड in Marathi, is देशी

(2) यायते (गम्यते) तस्मिन् देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम्।

यदि आगच्छति तदा आनीयते अथवा तत्रैव निर्वाणम् ॥

'I shall go to that region where I shall get trace (प्रमाण) of my lover, if he comes I shall bring him, or I shall put an end (to my life) in that very place"

For दिवि दिवि गङ्गाण्हाणु see 399 1

(3) यत्प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।

लज्ज्यते संदेशान् ददतीभि (अस्माभि.) सुभगजनस्य ॥

"In as much as I did not accompany him when he went on his journey, nor did I die in his absence, I am ashamed to send *messages to my lover*"

(4) इत मेघा पिबन्ति जलं इत वडवानल आवर्तते ।

प्रेक्षस्व गभीरिमाणं सागरस्य एकापि कणिका न हि अपभ्रश्यते ॥

"Here clouds drink water, here the sub-marine fire is agitating, behold the depth of the ocean, not a drop is lessened"

420 For पच्छइ होइ विहाणु see 362 1

For एम्वइ सुरउ समत्तु see 332 2

(1) यात् मा यान्तं पल्लवत, द्रक्ष्यामि कति पदानि ददाति ।

हृदये तिरश्चीना अहमेव परं प्रिय. आडम्बराणि करोति ॥

"Let him go; do not call him back; I shall see how many steps he goes, I am crossways at his heart, but my lover is only making a show (of going)."

(2) हरिः नर्तितः प्राङ्गने विस्मये पातितः लोकः ।
इदानीं राधापयोधरयोः यत् (प्रति) भाति तद् भवतु ॥

"Hari was made to dance in the courtyard; the people were struck with amazement; may anything now befall the breasts of राधा."

(3) सर्वसलावण्या गौरी नवा कापि विषग्रन्थिः ।
भटः प्रत्युत स म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥

"The fair maid is all beautiful like fresh विषग्रन्थि (a poisonous bulb called वचनाग); the young man (भटः) however would die if she does not embrace him."

For एत्तहे मेह पिअन्ति जलु see 419. 4.

421. (1) मया उक्तं, त्वं धुरं धर, गलिबृषभैः (कसर) विनाटिताः ।
त्वया विना धवल नारोहति भरः, इदानीं विषण्णः किम् ॥

"I said; O white bull, hold the yoke; we are teased by the wicked bulls; the load cannot be carried without you; why are you now depressed?"

For मइं वुत्तउं see above.

For जं मणु विच्चि न माइ see 350. 1.

422. There are a number of देशी words for which Sk. equivalents are proposed in this sūtra.

शीघ्र = वहिल्ल.

(1) एकं कदापि नागच्छसि अन्यत् शीघ्रं यासि ।
मया मित्र प्रमाणितः त्वया यादृशः (त्वं यथा) खलः न हि ॥

"Sometimes (एकं) you do not come; at other times you go away quickly; I know, O friend, that there is no wicked person like you."

झकट = घंघल.

(2) यथा सत्पुरुषाः तथा कलहाः यथा नद्यः तथा वलनानि ।
यथा पर्वताः तथा कोटराणि हृदय खिद्यसे किम् ॥

"Just as there are many good men so there are many struggles; there are rivers and there are turnings;

there are hills and there are hollows, O heart, why are you depressed?" झकट is not a pure Sk word Compare झगडा in Marathi

अस्पृश्यसंसर्ग = विट्टाल

(3) ये मुक्त्वा रत्ननिधिं आत्मानं तटे क्षिपन्ति।
तेषां शङ्खानां संसर्गं केवलं फूत्क्रियमाणा भ्रमन्ति॥

'(I think with abhorrance) the contact with conchs that cast away themeselves on the shore after having abandoned the store of gems the ocean, they wander being blown off by others" For parallel see पाहुडदोहा 151 which indicates that we should read the last line as फुक्किज्जन्ति ण भन्ति

भय = द्रवक.

(4) दिवसे अर्जितं खाद मूर्ख संचिनु मा एकमपि द्रम्मम्।
किमपि भयं तत् पतति येन समाप्यते जन्म॥

' O fool, enjoy what you earn every day, do not hoard even a pice, for there comes a danger from unknown source (किमपि) which puts on end to your life"

आत्मीय = अप्पण

For फोडेन्ति जे हियडउ see 367. 2

दृष्टि = द्रेहि

(5) एकैकं यद्यपि पश्यति हरिः सुष्ठु सर्वादरेण।
तथापि दृष्टिः यत्र क्वापि राधा।
कः शक्नोति संवरीतुं नयने स्नेहेन पर्यस्ते॥

' Although Hari regards each and every person well and with all respect still his eyes are fixed where राधा stands Who is able to check eyes overflowing with love?'

गाढ = निचट्ट.

(6) विभवे कस्य स्थिरत्वं यौवने कस्य गर्वः।
स लेखः प्रस्थाप्यते यः लगति गाढम्॥

" Who is firm in prosperity? Who can have pride (मरट्ट) of youth? (so) such a letter should be sent as would stick fast (appeal most)"

साधारण = सड्ढल.

(7) कुत्र शशधर कुत्र मकरधर कुत्र बर्हि कुत्र मेघ ।
दूरस्थितानामपि सज्जनाना भवति असाधारण स्नेह ।

"What a great distance there is between the moon and the ocean and between the peacock and the cloud? There is uncommon friendship of the good persons however distanced they may stand"

कौतुक = कोड्ड or कुड्ड

(8) कुञ्जर अन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन घर्षति हस्तम् ।
मन पुन एकस्या सल्लक्या यदि पृच्छथ परमार्थम् ॥

"The elephant passes his trunk on other trees (only) out of curiosity but if you ask (me) the truth his heart is fixed on the सल्लकी plant alone"

क्रीडा = खेड्ड

(9) क्रीडा कृता अस्माभि निश्चय किं प्रजल्पत ।
अनुरक्ता भक्ता अस्मान् मा त्यज स्वामिन् ॥

"Sir, we only played, why do you therefore say this? Please do not leave us who are attached and devoted to you"

रम्य = रवण्ण

(10) सरिद्भि न सरोभि न सरोवरै नापि उद्यानवनै ।
देशा रम्या भवन्ति मूर्ख निवसद्भि सुजनै ॥

"O fool, countries are rendered beautiful not by rivers, nor by lakes nor by ponds nor by gardens or forests, but by the stay of the noble persons"

अद्भुत = ढक्करि

(11) हृदय त्वया एतद् उक्त मम अग्रत शतवारम् ।
स्फुटिष्यामि प्रियेण प्रवसता (शठ) अह भण्ड अद्भुतसार ॥

"O heart, rogue you are of wonderfully strong structure, you said hundred times before me 'I shall burst forth when or if the lover goes away on a journey"

हे सखि = हेल्लि

For हेल्लि म झङ्खहि आलु see 379 1

पृथक् पृथक् = जुअंजुअ

(12) एका कुटी पञ्चभि रुद्धा तेषा पञ्चानामपि पृथक्पृथक् बुद्धि ।
भगिनि तद् गृह कथय कथ नन्दतु यत्र कुटुम्ब आत्मच्छन्दकम् ॥

" A simple hut is possessed by five (organs); all these five think differently; O sister, how can such a house live well where the whole family follows its own whim ?" कुड्डी, compare कुडलें in Marathi. This is a metaphorical description of the human body.

मूढ = नालिअ.

(13) यः पुनः मनस्येव व्याकुलीभूतः चिन्तयति ददाति न द्रम्मं न रूपकम् ।
रतिवशाभ्रमणशीलः कराग्रोल्लालितं गृहे एव कुन्तं गणयति स मूढः ॥

" He is a fool who, agitated in mind, thinks but does not give a pice or a rupee; he also is a fool who, wandering at will, brandishes his spear in his hand only at home."

मूढ = वढ. For दिवेहिँ विढत्तउं खाइ वढ see 422. 4.

नव = नवख. For नवखी क वि विसगंठी see 420. 3.

अवस्कन्द = दडवड.

(14) चलाभ्यां वलमानाभ्यां लोचनाभ्यां ये त्वया दृष्टाः बाले ।
तेषु मकरध्वजावस्कन्दः पतति अपूर्णे काले॥

" O young girl, those that are seen by you with your quick side glances, are attacked by the god of love even before they attain youth (अपूरइ कालि)."

यदि = छुडु. For छुडु अग्घइ ववसाओ see 385. 1.

संबन्धि = केर.

(15) गतः स केसरी पिबत जलं निश्चितं हरिणाः ।
यस्य संबन्धिना हुंकारेण मुखेभ्यः पतन्ति तृणानि ॥

" O deer, the lion is gone; drink water without any fear–the lion at whose roaring, grass drops down from your mouths."

संबन्धि=तण. For अह भग्गा अम्हहं तणा see 379. 2.

मा भैषीः=मब्भीसा (f.)

(16) स्वस्थावस्थानामालपनं सर्वोऽपि लोकः करोति ।
आर्तानां मा भैषीः इति यः सुजनः स ददाति ॥

" Every one talks consoling words to those that are at ease; it is only the noble man who promises help to those in distress by saying: ' Do not be afraid ' ".

यद्यद् दृष्ट तत्तन्=नाइह्रिला

(17) यदि रज्यसे यद्यद् दृष्ट तस्मिन् हृदय मुग्धस्वभाव।
लोहेन स्फुटता यथा घन (=ताप) सहिष्यते तावत्॥

'If O foolish heart, you feel affection for whatever you see, you will have to bear torments as iron bears the hammer (घन) while it is being beaten"

423 हुहुरु and घुग्घ etc are देश्य words imitating the sound and action

हुहुरु=शब्दानुकरण

(1) मया ज्ञात मङ्क्ष्यामि अह प्रेमह्रदे हुहुरुशब्द कृत्वा।
केवल अचिन्तिता सपतिता विप्रियनौ झटिति॥

"I thought I would be drowned in the pond of love with a हुहुरु sound, but all of a sudden came to me the boat the painful news (of separation)."

(2) खाद्यते न कसरत्कशब्द कृत्वा, पीयते न घुट्शब्द कृत्वा।
एवमपि भवति सुखासिका प्रिये दृष्टे नयनाभ्याम्॥

"When the lover is seen with eyes, one (the beloved) is not devoured nor is one drunk with a gulp, and yet there is pleasure and happiness" कसरक्केहिं in the verse is a puzzle We do not know what sound is represented by this word कसरत्कशब्द कुर्वाणा भक्षयन्ति is the explanation found in one Com त्रिविक्रम renders the word as कणाम, and though it would make good sense it cannot be a word to denote शब्दानुकरण घुट is a sound which one makes in drinking quickly Compare घुटकन् पिणें, घुटघुट, घटघटा प्याला in Marathi

घुग्घ=चेष्टानुकरण

(3) अद्यापि नाथ ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते।
तावदेव विरह गवाक्षेषु मर्कटचेष्टा ददाति॥

My husband is still in the house saluting the holy images of Jinas (has not yet gone out on a journey), and still separation acts like monkey (peeps inside like a monkey) through the windows"

(4) शिरसि जराखण्डिता लोमपुटी (कम्बल) गले मणय न विंशति।
तथापि गोष्ठस्था कारिता मुग्धया उत्थानोपवेशनम्॥

"The pretty one made the members of the assembly rise and sit although she had rags on her head and hardly twenty pieces of glass balls on her neck" उट्ठवईस in Marathi उठवैस, उठबश etc

424 (1) अम्ब पश्चात्ताप प्रिय कलहायित विकाले ।
(नून) विपरीता बुद्धि भवति विनाशस्य काले ॥

"O mother, I repent that I made my lover angry in the evening Indeed one thinks wrongly at the time of adversity

425–437 These sutras describe the terminations peculiar to अपभ्रंश

425 (1) विट एष परिहास अयि भण कस्मिन् देशे ।
अह क्षीणा तव कृते प्रिय त्व पुन अन्यस्या कृते ॥

"O lover, tell me in what country this joke (is played) that I languish for your sake and you for some one else"

For वड्डत्तणहो तणेण see 366. 1

426 (1) स्मर्यते तद् वल्लभ यद् विस्मर्यते मनाक् ।
यस्य पुन स्मरण जात गत तस्य स्नेहस्य किं नाम ॥

'That is called dear which is remembered though it may have been forgotten for a while but what is the name of that affection the recollection of which comes and goes away quickly?"

For विणु जुज्झें न वलाहु see 386 1

427 (1) जिह्वेन्द्रिय नायक वशे कुरुत यस्य अधीनानि अन्यानि ।
मूले विनष्टे तुम्बिन्या अवश्य शुष्यन्ति पर्णानि ॥

"Keep under control the sense organ called tongue which is the head and under which all others live, when the root of तुम्बिनी, gourd creeper (दुध्या भोपळा in Marathi) is completely killed, the leaves will certainly dry up"

For अग्गए न मुअहिं मुअच्छिअहिं see 376 2

428 (1) एकश शीलकलङ्कितानां दीयन्ते प्रायश्चित्तानि ।
य पुन खण्डयति अनुदिवसं तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥

"Atonements can be prescribed for those whose character is spoiled only once, what is the use of expiation for him who breaks his promise every day?"

429 (1) विरहानलज्वालाकरालित पथिक पथि यद् दृष्ट ।
तद् मिलित्वा सर्वै पथिकै स एव कृत अग्निष्ठ ॥

'When a traveller was seen on the way surrounded by flames of the fire of separation, all other travellers gathered and consigned him to fire (as he was dead)'

For मह्तु कन्तह्रो वे दोसडा see 379 1

For एक कुडुल्ली पचहिं रुद्धी see 422 12

430 For फोडेन्ति जे हिअडउं see 350 2

For चूडुल्लउ चुण्णीहोइ सइ see 395 2

(1) स्वामिप्रसाद सलज्ज प्रिय सीमासंधौ वासम् ।
प्रेक्ष्य बाहुबल धन्या मुञ्चति निश्वासम् ॥

"The happy one (fair maid) breathes a heavy sigh on seeing the favour of the master (to her lover), a bashful lover, a residence on the frontier and the strength of the arm (of the lover)"

431 (1) पथिक दृष्टा गौरी ? दृष्टा मार्गमवलोकयन्ती ।
अश्रूच्छ्वासै कञ्चुक तिमितोद्वान (आर्द्रशुष्क) कुर्वती ॥

One traveller is asking another about his beloved, 'O traveller did you see my beloved, the fair maid?" (The other replies) "Yes I saw her looking towards your path and making her कञ्चुक, bodice wet by tears and dry by hot sighs"

For एक कुडुल्ली पचहिं रुद्धी see 379 1

432 (1) प्रिय आयात, श्रुता वार्ता, ध्वनि कर्णे प्रविष्ट ।
तस्य विरहस्य नश्यत धूलिरपि न दृष्टा ॥

"The lover has returned (so) I heard the news, his voice has fallen on my ears I do not now see even the dust (ashes) of the separation that is disappearing, dying"

433 For धूलडिआ वि see 432 1

For झुणि कन्नडइ see 432 1

434 सदेशेन किं युष्मदीयेन यत्सगाय न मिल्यते।
स्वप्नान्तरे पीतेन पानीयेन प्रिय पिपासा किं छिद्यते॥

' What is the use of your messages when you do not give me your company ? Can thirst be quenched by water drunk in a dream ? "

For दिक्खि अम्हारा कतु see 345 1

For बहिणि महारा कतु see 351 1

436 (1) अत्र तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मी विसष्ठुला भवति।
प्रियप्रभ्रष्टेव गौरा निश्चला क्वापि न तिष्ठति॥

' Fortune is fickle and runs here, there, at the door, in the house, and does not stay firm at any place like the fair maid away from her lover "

438 The तव्य termination of the potential passive participle becomes इएव्वउ, एव्वउ and एवा

(1) एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रिय उद्वार्यते (त्यज्यते)।
मम कर्तव्य किमपि नापि मर्तव्य पर दीयते॥

The commentator says केनापि सिद्धपुरुषेण विद्यासिद्धये नायिकां प्रति धनादिक दत्वा भर्तरि प्रार्थिते नायिकाया उक्तिरियम If I am to give up my lover by accepting this (money) then I have nothing else left for me except death "

(2) देशोच्चाटन शिखिक्वथन घनकुट्टन यद् लोके।
मञ्जिष्ठया अतिरक्तया सर्व सोढव्य भवति॥

The मञ्जिष्ठा plant which is excessively red (very much in love) must bear all this in the world such as being uprooted from the field boiling over fire and being crushed by hammer. "

(3) स्वपितव्य पर वारित पुष्पवत्यभि समानम्।
जागरितव्य पुन क धरति यदि स वेद प्रमाणम्॥

The meaning is too obscene to be explained

439 The क्त्वा of the Absolutive is substituted by इ, इउ, इवि, अवि एप्पि, एप्पिणु, एवि and एविणु

(1) हृदय यदि वैरिणो घनाः तत् किं अभ्रे (आकाशे) आरोहामः ।
अस्माकं द्वौ हस्तौ यदि पुनः मारयित्वा म्रियामहे ॥

"O heart, if clouds are our enemies are we to scale heavens to kill them? We have two arms; if we are to die we shall die after killing them."

For गयघड भज्जिउ जन्ति see 395. 5.

(2) रक्षति सा विषहारिणी द्वौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ।
प्रतिबिम्बितमुञ्जाल जल याभ्यामनवगाहितं पीतम् ॥

"That water-carrying girl preserves her life by kissing both hands that have drunk water with the reflection of मुञ्ज (as well as grass) without plunging into it." झोहिउ comes from डोह् from which we have डुंबणें, डुंबणें in Marathi.

(3) बाहू विच्छोट्य याहि त्वं, भवतु तथा को दोषः ।
हृदयस्थितः यदि निःसरसि जानामि मुञ्जः सरोष. ॥

"O मुञ्ज, you may go throwing off my arms; let it be so; what harm is there? I shall consider मुञ्ज to be angry if you go out from my heart." The references to मुञ्ज in the two verses above are regarded by some to the famous king of Malwa; by others to the minister मुञ्ज of a king of the Cālukya dynasty. In any case poems on मुञ्ज before H. indicate that अपभ्रंश was a popular dialect in that epoch.

440. जित्वा अशेषं कषायबलं दत्वा अभय जगतः ।
लात्वा महाव्रत शिव लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥

"Having conquered the whole army of passions, having offered protection to the world, having taken the great vow and having meditated upon the highest truth, (the sages) attain bliss."

441. The Infinitive termination तुम् has in अपभ्रंश the following eight substitutes viz; एवं, अण, अणहं, अणहिं, एप्पि, एप्पिणु, एवि, and एविणु.

(1) दातुं दुष्करं निजकधनं, कर्तुं न तपः प्रतिभाति ।
एवं सुखं भोक्तुं मनः, परं भोक्तुं न याति ॥

It is difficult to give away one's money, it does not occur (to any one) to perform austerities, the mind desires to enjoy happiness but is unable to do so '

(2) जेतु त्यक्तु सकला धरा लातु तत्र पालयितुम् ।
विना शान्तिना तीर्थेश्वरेण क शक्नोति भुवनेऽपि ॥

Who except the तीर्थंकर शान्ति is able in this world to conquer and then abandon the whole earth to take the vow and observe it ? '

442 (1) गत्वा वाराणसीं नरा अथ उज्जयिनीं गत्वा ।
मृता प्राप्नुवन्ति परम पद दिव्यान्तराणि मा जल्प ॥

' By going to Benares and then visiting Ujjain men attain the highest place after their death do not speak of other holy places

(2) गङ्गा गत्वा य म्रियते य शिवतीर्थं गत्वा ।
क्रीडति त्रिदशावासगत स यमलोक जित्वा ॥

He who dies after having visited the Ganges and Benares (शिवतीर्थ) conquers यमलोक and enjoys pleasures in heaven

443 हस्ती मारयिता लोक कथयिता ।
पटह वादयिता शुनक भषिता ॥

" Elephant is in the habit of killing, people in the habit of talking, the drum in the habit of resounding and the dog in the habit of barking

444 For न मल्लजुज्झु see 382 1

(1) रव्यस्तमने समाकुलेन कण्ठे वितीर्ण न छिन्न ।
चक्रेण खण्ड मृणालिकाया ननु जीवार्गल दत्त ॥

On the setting of the sun the चक्र bird become excited (at the idea of separation from his mate) and did not eat the piece of the lotus fibre though he had put it into his mouth, it was as if put there as a bar so that his life should not depart

(2) वलयावलीनिपतनभयेन धन्या ऊर्ध्वभुजा याति ।
वल्लभविरहमहाहदस्य गाध गवेषयन्तीव ॥

" On account of the fear of dropping down her bracelets the fair lady walks with her arms raised up as if to find out the depth of the great pond of separation from her lover "

(3) प्रेक्ष्य मुख जिनवरस्य दीर्घनयन सलावण्यम् ।
ननु गुरुमत्सरभरित ज्वलने प्रविशति लवणम् ॥

"On seeing the face of जिनवर having long eyes and possessing beauty, salt is very much jealous and enters fire "

(4) चम्पककुसुमस्य मध्ये सखि भ्रमर प्रविष्ट ।
शोभते इन्द्रनील ननु कनके उपवेशित ॥

"My friend, a bee has entered into the flower of चम्पक and shines as if इन्द्रनील is set in gold "

For निरुवमरसु पिए पिअवि जणु see 401 3

445 For गयकुम्भइ दारन्तु see 345 1

(1) अभ्राणि लग्नानि पर्वतेषु पथिक आरटन् याति ।
य एष गिरिग्रसनमना स किं धन्याया धनानि (घृणायते?) ॥

"When the clouds appear on the top of the mountain the traveller goes on crying Will the cloud spare the life (धनानि) of the fair one,-the cloud that intends swallowing the mountain?" Or are we are to read घणाइ=घृणायते-घृणा करोति?

(2) पादे विलग्न अन्त्र शिर स्रस्त स्कन्धात् ।
तथापि कटारिकाया हस्त बलि क्रियते कान्तस्य ॥

I pay homage to my lover who keeps his hand on his small sword even though the bowels hang on his foot and head is severed from the trunk "

(3) शिरसि आरूढा खादन्ति फलानि पुन शाखा मोटयन्ति ।
तथापि महाद्रुमा शकुनीना अपराधित न कुर्वन्ति ॥

"Climbing on the top they eat fruit, again they break the branches, still the great trees do no harm to birds or do not feel offended

446 The characteristics of शौरसेनी are also noticeable in अपभ्रंश

(1) शीर्षे शेखर क्षण विनिर्मापितम्
क्षण कण्ठे प्रालम्ब कृत रत्या ।
विहित क्षण मुण्डमालिकाया
तन्नमत कुसुमदामकोदण्ड कामस्य ॥

"Bow down to the bow of cupid which is made of the wreath of flowers—the bow which he makes into a chaplet on his head for a moment, which he keeps hanging on the neck of रति for a moment and which he places on his head for a moment"

448 अध स्थितसूर्यनिवारणाय छत्र अध इव वहन्ती ।
जयति सशेषा वराहश्वासदूरोत्क्षिप्ता पृथिवी ॥

"The earth, thrown off by the breath of the boar incarnation of विष्णु with the hoods of the serpant शेष turned downwards, seems to hold an umbrella (in the form of hoods) to prevent the sun shining from downward" Here निवारणाय is a Dative form taken from Sanskrit

SYNOPSIS OF THE FOURTH PADA

1–259	धात्वादेश
260–286	शौरसेनी
287–302	मागधी
303–324.	पैशाची
325–328.	चूलिकापैशाची
329–446.	अपभ्रंश
447–448	General–Conclusion